ANALELE

UNIVERSITĂŢII DE VEST

din

TIMIŞOARA

SERIA

ŞTIINŢE FILOLOGICE

XLII – XLIII

2004-2005

C O M I T E T U L D E R E D A C Ț I E

Redactor responsabil:

Prof. Dr. **ILEANA OANCEA**

Redactor responsabil adjunct:

Prof. Dr. **VASILE FRĂȚILĂ**

Membri:

Prof. Dr. **IOSIF CHEIE**, Prof. Dr. **TERESA FERRO** *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timişoara (Universitatea din Udine – Italia), Prof. Dr. **MARGARETA GYURCSIK**, Prof. Dr. **MARIA ILIESCU**, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timişoara (Universitatea din Innsbruck – Austria), Prof. Dr. **ŞTEFAN MUNTEANU**, Prof. Dr. **ALEXANDRU NICULESCU**, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timişoara (Universitatea din Udine – Italia), Prof. Dr. **ROXANA NUBERT**, Prof. Dr. **HORTENSIA PÂRLOG**, Acad. **MARIUS SALA**, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timişoara, Prof. Dr. **G.I. TOHĂNEANU**, Prof. Dr. **VASILE ȚÂRA**, Prof. Dr. **MARIA ȚENCHEA**

Secretari ştiinţifici de redacţie:

Conf. Dr. **DOINA DAVID**, Drd. **ANA-MARIA POP,** Asist. Drd. **VASILE VALENTIN LAȚIU**

Tehnoredactare computerizată:

TITIANA KOVACS

ॐ

Adresa redacției:

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIŞOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ŞI TEOLOGIE
Bulevardul Vasile Pârvan nr. 4
300223 Timişoara
ROMÂNIA

CUPRINS

LINGVISTICĂ

MARIA ANDREI, *Nuanțe expresive ale numelor de persoane ruseşti cu sufixul **-uša*** 11

DIANA-LOREDANA ARBĂNAŞI, *Entopicul **bahnă** – certitudine în Mehedinți* 17

FLORINA-MARIA BĂCILĂ, *Consecințele omonimiei. Mijloace „terapeutice”* 23

GABRIEL BĂRDĂŞAN, *Rudenia de sânge în linie colaterală în lexicul istroromânei. Modalități de exprimare* 67

ELENA BURDUŞA, *Rom. **pământ** – o perspectivă onomasiologică (I)* 83

ADINA CHIRILĂ, *Forme neliterare în fonetica scrierilor lui Antim Ivireanul* 127

DOINA DAVID, *Traducerea în istoria românei literare. Atitudini teoretice caracteristice anilor 1830-1860* 137

VASILE FRĂȚILĂ, *Dialektologische Forschungen in Rumänien* 155

VASILE FRĂȚILĂ, *Note de etimologie toponimică. Pe marginea **Dicționarului toponimic al României**. **Oltenia (DTRO)**, vol. 5 O-R* 185

GEORGIANA LUNGU BADEA, *Vues d'ensemble sur la creation bilingue et l'autotraduction chez Tsepeneag. Schéma du processus de traduction, autotraduction et création (quasi)simultanément bilingue* 199

DIANA MACIU, *Fixarea unei unități frazelogice în stilul juridic al românei literare: **putere executivă*** 209

LUCIAN MICLĂUŞ, *Criterii de delimitare a elementelor slave vechi de cele croate şi slovene din istroromână* 225

NADIA OBROCEA, *Încercare de definire a stilului religios* 241

DANIELE PANTALEONI, *Particularități fonetice şi ortografice într-un vechi manuscris din Banat* 249

MIHAELA PASAT, *Mă bucur (sincer) că ați reuşit!* 271

MARIANA PITAR, *Micro-textele injonctive* 279

ANA-MARIA POP, *Aspecte etnolingvistice în studiile lui Theodor Capidan* 287

GEORGE BOGDAN ȚÂRA, *Crearea şi fixarea structurilor sintagmatice lexicalizate. Cauze şi condiții* 305

LITERATURĂ

CARMEN D. BLAGA, *Marinetti şi Urmuz: similitudini de forme ficţionale, disjuncţii în substratul ontologic* 323
CĂLIN-ANDREI MIHĂILESCU, *Ego West!* 333
JOSÉ ROSO DIAZ, *Las Circes del Arte. Sobre los agonistas embusteros del teatro de Lope* 339
ADRIAN STAN, ***Pym***. *Ariel: viziunea* 357
DANIEL VIGHI, *Lumea Marei, azi* 371

RECENZII

VASILE FRĂŢILĂ, *Cercetări de onomastică şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2004, 365 p. (Viorica Goicu) 391
ADRIAN TURCULEŢ, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2002, 497 p. + o hartă în afara textului (Atena Irimescu) 395
„SEINE ET DANUBE", nr. 6, Dossier „Le Groupe Onirique". Critiques, Éditions Paris-Méditerannée, 2005, 180 p. (Georgiana Lungu Badea) 400

CONTENTS

LINGUISTICS

MARIA ANDREI, *Connotations of Russian Proper Names for People Derived with the Suffix* ***-uša*** 11
DIANA-LOREDANA ARBĂNAŞI, *The Entopic* ***bahnă*** *„swamp" – a Reality in Mehedinți* 17
FLORINA-MARIA BĂCILĂ, *Consequences of Homonymy. „Therapeutical" Means* 23
GABRIEL BĂRDĂŞAN, *Means of Expressing Blood Kinship of Collateral Descendants in the Istroromanian Lexicon* 67
ELENA BURDUŞA, *The Romanian Word* ***pământ*** *„earth" – an Onomasiological Perspective (I)* 83
ADINA CHIRILĂ, *Unliterary Forms in the Phonetics of Antim Ivireanul's Works* 127
DOINA DAVID, *Translation in the History of Literary Romanian. Theoretical Perspectives in the 1830-1860 Period* 137
VASILE FRĂȚILĂ, *Dialektologische Forschungen in Rumänien* 155
VASILE FRĂȚILĂ, *Notes of Toponymic Etymology. Around the* ***Dicționarul toponimic al României***. ***Oltenia (DTRO)****, vol. 5 O-R* 185
GEORGIANA LUNGU BADEA, *Vues d'ensemble sur la creation bilingue et l'autotraduction chez Tsepeneag. Schéma du processus de traduction, autotraduction et création (quasi)simultanément bilingue* 199
DIANA MACIU, *The Assimilation of a Phraseological Unit in the Legalese of Literary Romanian:* ***putere executivă*** *„executive power"* 209
LUCIAN MICLĂUŞ, *Criteria of Delimiting Old Slavonic Elements from the Croatian and Slovene Ones in Istroromanian* 225
NADIA OBROCEA, *An Attempt to Define Religious Language* 241
DANIELE PANTALEONI, *Phonetic and Orthographic Features of an Old Manuscript from Banat* 249
MIHAELA PASAT, *I'm (Really) Glad You've Made It!* 271
MARIANA PITAR, *Injunctive Micro-texts* 279
ANA-MARIA POP, *Ethnolinguistic Aspects in Theodor Capidan's Studies* 287
GEORGE BOGDAN ȚÂRA, *The Creation and Assimilation of Lexicalised Syntagmatic Structures. Causes and Conditions* 305

LITERATURE

CARMEN D. BLAGA, *Marinetti and Urmuz: Similarities between Fictional Forms, Disjunctions in the Ontological Substratum* 323
CĂLIN-ANDREI MIHĂILESCU, *Ego West!* 333
JOSÉ ROSO DIAZ, *Las Circes del Arte. Sobre los agonistas embusteros del teatro de Lope* 339
ADRIAN STAN, ***Pym***. *Ariel: the Vision* 357
DANIEL VIGHI, *Mara's World as Perceived Nowadays* 371

REVIEWS

VASILE FRĂȚILĂ, *Cercetări de onomastică şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2004, 365 p. (Viorica Goicu) 391
ADRIAN TURCULEȚ, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002, 497 p. + o hartă în afara textului (Atena Irimescu) 395
„SEINE ET DANUBE", nr. 6, Dossier „Le Groupe Onirique". Critiques, Éditions Paris-Méditerannée, 2005, 180 p. (Georgiana Lungu Badea) 400

SOMMAIRE

LINGUISTIQUE

MARIA ANDREI, *Nuances expressives des noms de personnes russes formés à l'aide du suffixe* ***-uša*** 11

DIANA-LOREDANA ARBĂNAŞI, *L'appellatif toponymique* ***bahnă*** *„marais" – une certitude dans la région de Mehedinți* 17

FLORINA-MARIA BĂCILĂ, *Les conséquences de l'homonymie. Moyens „thérapeutiques" contre l'homonymie gênante* 23

GABRIEL BĂRDĂŞAN, *Moyens d'expression de la parenté collatérale dans le lexique de l'istroroumain* 67

ELENA BURDUŞA, *Le roum.* ***pământ*** *„terre"– une perspective onomasiologique (I)* 83

ADINA CHIRILĂ, *Éléments phonétiques populaires dans les livres d'Antim Ivireanul* 127

DOINA DAVID, *La traduction dans l'histoire du roumain littéraire. Attitudes théoriques spécifiques aux années 1830-1860* 137

VASILE FRĂȚILĂ, *Dialektologische Forschungen in Rumänien* 155

VASILE FRĂȚILĂ, *Contributions d'etymologie toponymique. Une approche concernant le V-ème volume du* ***Dicționarul toponimic al României. Oltenia (DTRO)*** 185

GEORGIANA LUNGU BADEA, *Vues d'ensemble sur la creation bilingue et l'autotraduction chez Tsepeneag. Schéma du processus de traduction, autotraduction et création (quasi)simultanément bilingue* 199

DIANA MACIU, *La consécration du syntagme* ***putere executivă*** *„pouvoir exécutif" dans le langage juridique du roumain littéraire* 209

LUCIAN MICLĂUŞ, *Critères pour distinguer les éléments slaves anciens de ceux croates et slovènes de l'istroroumain* 225

NADIA OBROCEA, *Pour une définition du style religieux* 241

DANIELE PANTALEONI, *Particularités phonétiques et orthographiques dans un ancien manuscrit du Banat* 249

MIHAELA PASAT, *Je me réjouis (sincèrement) que vous ayez réussi!* 271

MARIANA PITAR, *Les micro-textes injonctifs* 279

ANA-MARIA POP, *Aspects ethnolinguistiques dans les études de Theodor Capidan* 287

GEORGE BOGDAN ȚÂRA, *Création et figement des structures syntagmatiques lexicalisées. Causes et conditions* 305

LITTÉRATURE

CARMEN D. BLAGA, *Marinetti et Urmuz: ressemblances au niveau des formes fictionnelles, disjonctions au niveau des présupposés ontologiques* 323
CĂLIN-ANDREI MIHĂILESCU, *Ego West!* 333
JOSÉ ROSO DIAZ, *Las Circes del Arte. Sobre los agonistas embusteros del teatro de Lope* 339
ADRIAN STAN, ***Pym***. *Ariel: la vision* 357
DANIEL VIGHI, *L'univers de Mara, aujourd'hui* 371

COMPTES RENDUS

VASILE FRĂȚILĂ, *Cercetări de onomastică şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2004, 365 p. (Viorica Goicu) 391
ADRIAN TURCULEȚ, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002, 497 p. + o hartă în afara textului (Atena Irimescu) 395
„SEINE ET DANUBE", nr. 6, Dossier „Le Groupe Onirique". Critiques, Éditions Paris-Méditerannée, 2005, 180 p. (Georgiana Lungu Badea) 400

INHALTSVERZEICHNIS

LINGUISTIK

MARIA ANDREI, *Die expressiven Nuancen der russischen Personennamen mit dem Suffix* ***-uša*** 11
DIANA-LOREDANA ARBĂNAŞI, *Das Appellativum Wort* ***bahnă*** *„Sumpf" – eine Tatsache in Mehedinți* 17
FLORINA-MARIA BĂCILĂ, *Die Konsequenzen der Homonymie. „Therapeutische" Mittel* 23
GABRIEL BĂRDĂŞAN, *Die beidseitigen Blutverwandschaften im Istrorumänischen. Ausdrucksmöglichkeiten* 67
ELENA BURDUŞA, *Rum.* ***pământ*** *„Erde" – eine onomasiologische Perspektive* 83
ADINA CHIRILĂ, *Phonetisch nichtliterarische Formen in den Schriften von Antim Ivireanul* 127
DOINA DAVID, *Das Übersetzen in der Geschichte der rumänischen literarischen Sprache. Theoretische Stellungnahmen in den Jahren 1830-1860* 137
VASILE FRĂȚILĂ, *Dialektologische Forschungen in Rumänien* 155
VASILE FRĂȚILĂ, *Auszeichnungen zur toponymischen Etymologie. Anhand von den Buch:* ***Dicționarul toponimic al României***. ***Oltenia (DTRO)****, Bd. 5 O-R* 185
GEORGIANA LUNGU BADEA, *Vues d'ensemble sur la creation bilingue et l'autotraduction chez Tsepeneag. Schéma du processus de traduction, autotraduction et création (quasi)simultanément bilingue* 199
DIANA MACIU, *Die Konventionalisierung einer phraseologischen Einheit in der rumänischen Rechtssprache:* ***putere executivă*** *„exekutive Gewalt"* 209
LUCIAN MICLĂUŞ, *Abgrenzungskriterien zwischen altslawischen, kroatischen und slowenischen Elementen des Istrorumänischen* 225
NADIA OBROCEA, *Definitionsversuch des religiösen Stils* 241
DANIELE PANTALEONI, *Phonetische und orthographische Besonderheiten in einer alten Banater Handschrift* 249
MIHAELA PASAT, *Ich freue mich (ehrlich), dass es Ihnen gelungen ist!* 271
MARIANA PITAR, *Mikro-Texte mit Befehlsformen* 279
ANA-MARIA POP, *Etnolingvistische Aspekte in Theodor Capidans Arbeiten* 287
GEORGE BOGDAN ȚÂRA, *Bildung und Konventionalisierung der syntagmatisch lexikalisierten Strukturen. Ursachen und Bedingungen* 305

LITERATUR

CARMEN D. BLAGA, *Ähnliche Fiktionsformen und Unterschiede auf onthologischer Ebene bei Marinetti und Urmuz* 323
CĂLIN-ANDREI MIHĂILESCU, *Ego West!* 333
JOSÉ ROSO DIAZ, *Las Circes del Arte. Sobre los agonistas embusteros del teatro de Lope* 339
ADRIAN STAN, ***Pym***. *Ariel: Die Vision* 357
DANIEL VIGHI, *Maras Welt, heute* 371

REZENSIONEN

VASILE FRĂȚILĂ, *Cercetări de onomastică şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2004, 365 p. (Viorica Goicu) 391
ADRIAN TURCULEȚ, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2002, 497 p. + o hartă în afara textului (Atena Irimescu) 395
„SEINE ET DANUBE", nr. 6, Dossier „Le Groupe Onirique". Critiques, Éditions Paris-Méditerannée, 2005, 180 p. (Georgiana Lungu Badea) 400

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 11-15

NUANȚE EXPRESIVE ALE NUMELOR DE PERSOANE RUSEŞTI CU SUFIXUL *-uša*

de

Maria ANDREI

Analiza numelor de persoane ruseşti din perspectiva caracterului lor expresiv arată că numele diferă între ele: unele sunt mai sugestive, altele mai individualizate. În diferite studii am evidențiat expresivitatea numelor ruseşti obținute cu sufixele subiectiv-apreciative ***-očka***, ***-ečka***, ***-en'ka***, ***-on'ka*** (2, p. 11-17), ***-ka*** (1, p. 167; 3, p. 5-13).

Au existat şi continuă să existe puncte de vedere diferite cu privire la diferențierea formelor scurte ale numelor, rezultate din abrevierea temei, de cele derivate cu sufixe cu valoare subiectivă (1, p. 160-167). Divergențele de păreri apărute în această problemă între diferitele şcoli – cea poloneză (6) şi cea germană (11) – sunt generate de fenomene onomastice specifice acestor limbi.

De exemplu, în limba germană, pe lângă formele scurte (germ. *Kurznamen*) şi cele cu valoare subiectivă (germ. *Kosenamen*), cercetătorul T. Witkowski (11, p. 18) mai delimitează: *Necknamen* (poreclă cu valoare de tachinare, enervare), *Scherznamen* (nume glumeț, poznaş), *Ulknamen, Spitznamen* (nume cu nuanță uşor negativă), *Spottnamen* (poreclă ironică), *Ekelnamen* (nume cu nuanță de batjocură caustică), *Schmeichelnamen* (nume de alint), *Schimpfnamen* (nume de ocară, de sudalmă), *Schadnamen* (nume păgubos) şi *Schmachnamen* (nume de ruşine, de dezonoare).

În limba rusă, pentru numele *Maria,* N. A. Petrovski, în *Dicționarul de nume de persoane ruseşti* (5, p. 315-321), înregistrează aproximativ 144 de forme; numelui plin *Ivan* şi formei hipocoristice *Vanja* i se pot adăuga peste 80 de sufixe, creându-se, astfel, forme noi, utilizabile în situații de vorbire specifice (*ibidem*).

Referitor la sufixele derivaționale specifice numelor ruseşti, se poate spune că nu există o echivalență totală sau o sinonimie absolută a lor. Acelaşi sufix onomastic nu imprimă întotdeauna numelui format pe baza lui una şi aceeaşi nuanță de alintare ori depreciativă. Valoarea semantică şi stilistică a sufixelor se evidențiază cu claritate în funcție de un context verbal sau situațional ori pe fondul întregului sistem de antropoforme întrebuințate în diferite zone ale teritoriului etnic. Forme cu aceleaşi sufixe,

în teritorii şi contexte diferite, pot conota atitudini diverse ale vorbitorilor faţă de cel numit. Acelaşi sufix în limbi înrudite poate imprima sensuri diferite. De exemplu, sufixul *-ka* din numele polonez *Galka* nu este identic cu cel din numele rusesc *Galka*. Nuanţa semantică a numelui polonez corespunde nuanţei prezente în numele rusesc *Galjuša* (conotaţia de alintare). În cele ce urmează ne vom îndrepta atenţia asupra numelor de persoane ruseşti derivate cu sufixul *-uša*.

Numele cu sufixul *-uša*, *Katjuša, Tanjuša, Andrjuša* etc., au un caracter dublu: uneori pot fi alintătoare, alteori sunt lipsite de orice tip de sentiment de căldură. Cercetătorul polonez E. Stankiewicz afirmă că acest sufix „are un sens familiar şi alintător” (7, p. 159) spre deosebire de alte sufixe, ca de exemplu *-en'ka* sau *-očka*, considerate doar alintătoare.

Pe de altă parte, B. V. Bratus (4, p. 33) arată că prin alăturarea sufixului *-uša* unor nume de persoană se obţin diminutive de tipul: *Il'ja* > *Iljuša*, *Katja* > *Katjuša*, *Pavel* > *Pavluša*, iar de la anumite substantive şi adjective – diminutive-alintătoare care au, însă, o nuanţă dialectală.

În romanul lui L. N. Tolstoi, *Învierea*, *Katjuša* este numele eroinei care, trăind într-o familie de nobili, ocupă o poziţie intermediară: de fiică adoptivă şi de slujnică. Numele *Katen'ka* ar fi sunat pentru ea prea gingaş, iar *Kat'ka* prea categoric: „Astfel crescută, fetiţa era pe jumătate slujnică, pe jumătate copil de suflet. Şi numele îi era pe potriva situaţiei sale – nu i se spunea alintător – *Katen'ka*, dar nici grosolan – *Katka*, ci într-un fel intermediar – *Katiuşa*” (L. N. Tolstoi, *Opere* în 14 vol., vol. XIII, *Învierea*, p. 10).

O tânără Sonja, întrebată fiind cu ce nume i se adresează cei din jur, a răspuns: cunoştinţele şi prietenii, aflaţi pe o poziţie neutră, o numesc S*onečka*; cu forma *Sonjuša* i se adresează persoanele apropiate. Pentru ea, această adresare sună intim şi este încărcată afectiv (8, p. 89).

Purtătorii limbii şi lingviştii susţin că, în cazul de faţă, preferinţa pentru o anumită formă depinde de contextul de vorbire, de particularităţi individuale de folosire şi chiar de acordul personal. O astfel de argumentare poate fi acceptată. Credem, însă, că este posibilă şi o invariantă semantică, compatibilă cu un număr mare (dar limitat) de interpretări. Evidenţierea invariantei semantice este, uneori, dificilă, dar nu imposibilă.

Dacă analizăm numele pline nemarcate *Andrei, Vera,* care nu au o formă hipocoristică nemarcată, observăm că derivatele lor cu sufixul *-uša*, *Andrjuša, Veruša*, sună intim şi alintător. Comparând, însă, aceste nume cu numele care au o formă hipocoristică nemarcată cu tema în consoană moale, de tipul *Katja*, vom vedea că sensul alintător al formei cu sufixul *-uša* este mai puţin evident, deoarece în perechea *Katjuša – Katen'ka,*

Katen'ka sună mai gingaş. Remarca lui L. N. Tolstoi despre raportul dintre *Kat'ka, Katen'ka* şi *Katjuša* întăreşte şi susţine această afirmaţie.

Faptul că forma *Katen'ka* sună mai gingaş nu înseamnă că numele *Katjuša* este perceput ca mai puţin alintător. Diferenţa este de natură calitativă între gingăşia „uşoară" redată de forma *Katen'ka* şi gingăşia „mai pronunţată", alintarea „serioasă", matură, conştientă în forma *Katjuša.* În cunoscutul cântec rusesc „Katjuša", pe fata care-şi aşteaptă iubitul plecat pe front o cheamă *Katjuša* nu *Katen'ka*: „Vychodila na bereg *Katjuša*". Atmosfera de aşteptare îngrijorătoare prezentă în cântec a putut fi redată doar de forma *Katjuša*. Numele *Katen'ka* nu s-ar fi potrivit.

Afirmaţiile referitoare la *Katjuša – Katen'ka,* în egală măsură, pot fi transpuse şi formelor *Sonjuša – Sonečka.* Analizele arată că între cele două nume – *Sonečka* sună mai gingaş, dar *Sonjuša* poartă o încărcătură afectivă mai pronunţată. În cultura şi civilizaţia rusă, comunicanţii, cu uşurinţă, îşi exprimă gingăşia unii faţă de alţii, în vreme ce forme „mai serioase", cum sunt *Vanjuša, Sonjuša*, semnifică ceva mai mult decât o simplă gingăşie. Un exemplu asemănător se poate identifica în engleza australiană, unde cuvintele *dear* „drag" şi *love* „dragoste" sunt utilizate în mod standard de către funcţionarii din magazine şi baruri ca adresare tuturor clienţilor, iar numele *Deb > Debbie* şi *Pen > Penny,* a căror sonorizare nu sună atât de alintător, sunt folosite doar de către prieteni foarte apropiaţi (9, p. 98).

B. V. Bratus (4, p. 33) numeşte formele de tipul *Katjuša, Iljuša* diminutive. Credem, ca Anna Wierzbitcka (10, p. 134), că ar fi mai potrivit să le numim forme alintător-augmentative. Dacă unei fetiţe, numită frecvent *Sonečka* sau *Tanečka*, uneori i se adresează *Sonjuša, Tanjuša,* o adresare de acest tip sună mai matur, ca şi când ar fi orientată într-o formă serioasă şi în acelaşi timp alintătoare spre o persoană „mare". Pentru ea, aceasta va semnifica mai mult decât forma alintătoare obişnuită *Sonečka* sau *Tanečka.*

Menţionăm că în cazul numelor de persoane nemarcate de tipul *Vera,* formele cu sufixul *-uša,* de exemplu, *Veruša,* nu produc o impresie „augmentativă", deoarece ele se percep nu numai pe fondul numelui *Vera,* dar şi *Veročka* sau *Veruša* şi a altor forme alintătoare. Comparativ cu *Veročka, Veruša* este „augmentativ", dar aceeaşi formă raportată la *Vera* – nu capătă această nuanţă. În cazul numelor pline nemarcate, de tipul *Andrei*, care nu au derivate hipocoristice nemarcate şi nici derivate alintătoare nemarcate, forma cu sufixul *-uša – Andrjuša*, este mai puţin „augmentativă".

Când L. N. Tolstoi, cu referire la fiul său *Andrei*, a folosit adresarea *Andrjuša*, aceasta a conţinut, cu siguranţă, un ton ocrotitor şi respectuos.

Având, într-o oarecare măsură, o nuanță familiară, *Andrjuša* sună mai matur decât *Andrei.* În acelaşi timp, *Sonjuša* sună mai respectuos şi mai matur decât *Sonečka*; în mod similar, *Katjuša* față de *Katen'ka.*

Într-un anumit grad, formele de tipul *Andrjuša*, raportate la numele pline, ocupă o poziție paralelă, asemănătoare celei ocupate de derivatele cu sufixul *-ša* (*Griša, Nataša*), raportate la numele pline *Grigorij, Natalija.* Ele sunt, însă, mai alintătoare, deşi nu sună atât de gingaş ca şi corelatele lor – *Katen'ka, Sonečka* – cu sufixul *-en'ka* şi cu sufixul *-očka*.

Un exemplu la fel de convingător şi de sugestiv este *Iljušečka*, numele eroului lui F. M. Dostoievski din romanul *Frații Karamazov*. Sufixul *-ečka* (ca în *Sonečka*) atribuie acestui nume trăsătura „de copil" şi exprimă atitudinea de uşoară gingăşie. Selecția formei cu sufixul *-ečka*, aici, şi nu a celei cu sufixul *-uša*, imprimă acestui nume o nuanță afectivă care nu este în formele *Sonečka* sau *Vanečka.* Sufixul *-uša* exprimă atitudinea de apropiere, care, în condiții normale, nu poate fi corelată cu copiii mici. Formativul *-ečka* subliniază gingăşia care, în mod obişnuit, se asociază cu copiii de vârstă mică. Prin urmare, numele *Iljušečka* conține *apropiere* şi *gingăşie*; el sună alintător şi respectuos şi, la modul ideal, se potriveşte acestui personaj fermecător.

Trecerea de la forma nemarcată la forma cu sufixul *-uša* presupune schimbarea atitudinii, de obicei în direcția exprimării căldurii sufleteşti, a seriozității intime. De exemplu, în romanul lui Soljeniț în, *V kruge pervom*, colega de cameră a eroinei schimbă adresarea *Nadja* cu *Nadjuša*, exprimându-şi în acest fel simpatia: „čto s toboj, *Nadjuša?* Ty utrom ušla vesjolaja". Slova byli sočuvstvenuye, no smysl ich byl – razdraženie" (p. 67).

În această propoziție, simpatia este exprimată în forma numelui *Nadjuša.* Sentimentele bune şi seriozitatea, în combinație cu întrebarea *Čto s toboj* transmit o atitudine de simpatie.

Prin urmare, formula semantică ce poate include nuanțele expresive ale formelor cu sufixul *-uša*: *Katjuša, Sonjuša, Andrjuša*, prezentate mai sus, poate fi exprimată astfel: eu am față de tine sentimente bune, altele decât sentimentele ce le am față de copii.

BIBLIOGRAFIE

Andrei, Maria, *Antroponimia şi conotația lingvistică,* Timişoara, Editura Mirton, 1998.

Andrei, Maria, *Forme expresive ale numelor de persoane ruseşti*, în „Analele Universității din Timişoara", Seria Ştiințe Filologice, XLI (2003), p.11-17.

Andrei, Maria, *Nume de persoane ruseşti cu sufixul –**Ka**,* în *Probleme de filologie slavă*, XII, Timişoara, TUT, 2004, p. 5-13.

Bratus, B. V., *The formation and expressive use of diminutives*. Cambrige: Cambrige University Press, 1969.

Петровский, Н. А., *Словарь русских личных имен*, Москва, Русский язык, 1980.

Rospond, S, *Slowianskie hipocorystyka imienne typu Rasz, Rach, Ral…* în *Sprawozdania Wrocławskiego towarzystwa naukowego,* Wrocław, 1963, 18A, p. 40-73.

Stankievicz, E., *Declension and gradation of Russian substantives*, the Hague: Mounton, 1968, p.159.

Суслова, А. В., Суперанская, А. В., *О русских именах*, Лениздат, Ленинград, 1978.

Van Buren, H., *American ways with names*, în Wierzbitcka Anna, *Язык. Культура. Познание*, Москва, Русские словари, 1997, p. 89-119.

Wierzbitcka, Anna, *Язык. Культура. Познание*, Москва, Русские словари, 1997.

Witkowski, T., *Grundbegriffe der NamenKunde,* Berlin, 1964.

Экспрессивные оттенки русских личных имен
с суффиксом - *уша*
(Резюме)

В работе рассматриваются уменьшительные формы русских личных имен с суффиксом -*уша* и показываются их экспрессивные оттенки .

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 17-21

ENTOPICUL *BAHNĂ* – CERTITUDINE ÎN MEHEDINȚI

de

Diana-Loredana ARBĂNAŞI

Apelativul *bahnă* este înregistrat în *Dicționarul entopic al limbii române – DELR* (autori Gheorghe Bolocan, Elena Şodolescu-Silvestru), litera *B* (publicat în „Studii şi Cercetări de Onomastică" (SCO), nr. 1, 1966), p. 180, cu 9 sensuri şi cu 81 de sinonime. Tot aici sunt date sensurile cuvântului întâlnite în dicționarele şi lexicoanele în care acesta este înregistrat. Se constată faptul că entopicul apare, pentru cele 9 sensuri, în Moldova, de la Suceava la Galați, fiind înregistrat şi în Dobrogea, în județul Tulcea. În restul țării, apare o singură dată, la Melineşti (Dolj). Nici impactul toponimic nu este relevant în restul țării[1].

Această situație i-a determinat pe unii cercetători să aibă unele semne de întrebare privind originea lui *bahnă*, pe când alții susțin originea românească a acestuia.

Gustav Weigand consideră toponimul *Bahna* între „formațiile româneşti", căci „Atribuirea numelui este românească, chiar dacă originea cuvântului este ucraineană, dar tocmai aceasta dovedeşte că denominatorii au fost români şi nu bulgari, deoarece aceştia (bulgarii) n-au deloc cuvântul şi nici nu l-au avut. Ucraineanul *bahnó* „mlaştină": cuvântul trebuie că a fost preluat în română în timpuri vechi (sec. XII-XIII), altfel n-ar fi putut călători atât de departe spre vest"[2].

M. Vasmer[3] explică numele românesc de apă, *Bahna*, ca fiind preluat de la o populație slavă.

---

[1] *Dicționarul toponimic al Banatului* nu-l înregistrează, iar *Dicționarul toponimic al României. Oltenia* (*DTRO*), vol. I, p. 240, evidențiază doar *Bahna* „râu şi sat" în vestul Mehedințiului.

[2] Vezi G. Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rümänien*, în *XXVI-XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* (*rümanisches Seminar) zu Leipzig*, 1921, p. 71-103, citat după Vasile Frățilă, *Rolul împrumuturilor în crearea toponimelor* (*Prioritatea unei idei*), în idem, *Contribuții lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 136-137.

[3] *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I-III, Heidelberg, 1950-1958.

Iorgu Iordan afirmă că *bahnă* este „frecvent pretutindeni”[4] în țară, dar nu dă nici un exemplu din Transilvania, Banat sau Oltenia. Exemplele sale sunt din Moldova[5], iar din Muntenia citează zonele Muscelului şi Râmnicului Sărat, arătând că „avem a face cu cuvinte specific moldoveneşti”[6]. Faptul că în *Biblia de la Bucureşti* este utilizat cuvântul *bahnă*, se datorează participării unui moldovean la alcătuirea acesteia[7], **şi nu existenței cuvântului în vocabularul învățaților munteni** (s.n.), după cum reiese din textul lingvistului. Arătând că *bahnă* este unul din multiplele sinonime ale cuvântului *baltă*, Iorgu Iordan consideră entopicul respectiv de origine ucraineană (< ucr. *bagnó*, rostit *bahnó*).

Emil Petrovici arăta: „Creatorii („die Namengeber”, cum zic toponimiştii germani) ai acestor nume de locuri au fost români. Ei au numit o *bahnă* „mlaştină”, o *crivină*, având acelaşi sens, un *deal*, o *dumbravă*, o *grădişte* „ruină de cetate”, un *iezer*, un *izvor*, ... *Bahna*, *Crivina*, *Dealu*, *Dumbrava*, *Grădiştea*, *Iezerea*, *Izvoarele* etc.”[8]. „În orice dicționar românesc pot fi găsite substantivele care stau la baza unor toponime ca: *Bahna, Boz, Bozie, Crivăț, Dumbrava, ...*”[9].

Gheorghe Mihăilă[10] include apelativul *bahnă* printre termenii româneşti vechi, de origine slavă veche.

Având în vedere atestarea veche a toponimului *Bahna* (1374 – *DIR, XIII, XIV* şi *XV, B*, p. 27), considerăm justificată afirmația lui Vasile Frățilă, potrivit căreia „Apelativul *bahnă* nu poate fi de origine ucraineană în limba română. Răspândirea toponimului nu numai în Moldova, ci şi în Transilvania de centru, în Muscel şi în Mehedinți, atestarea lui în secolul al XIII-lea pe Târnava Mică ne arată că e vorba mai degrabă de un element românesc de origine slavă veche *bag(b)no*”[11].

Este cunoscut faptul că apelativele, prin onimizare, pot deveni toponime şi/sau antroponime, lucru care s-a întâmplat şi cu *bahnă*. Pe lângă impactul toponimic, constatat îndeosebi la Iorgu Iordan[12], entopicul *bahnă* are şi un impact antroponimic apreciabil. Numele de persoană

---

[4] *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 53.
[5] *Ibidem*, p. 449.
[6] *Ibidem*, p. 554.
[7] Vezi *ibidem*, p. 554, nota 1.
[8] E. Petrovici, *Istoria României oglindită în toponimie*, în idem, *Studii de dialectologie şi toponimie* (*SDT*), Bucureşti, Ed. Academiei, 1970, p. 248.
[9] E. Petrovici, *Românii creatori de toponime „slave*”, în idem, SDT, p. 294.
[10] *Dicționar al limbii române vechi* (*sfârşitul sec. al X-lea – începutul sec. al XV-lea*), Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 73.
[11] V. Frățilă, *Rolul împrumuturilor în crearea toponimelor* (*Prioritatea unei idei*), în idem, *Contribuții lingvistice*, p. 137, nota 17.
[12] *Toponimia românească*, p. 53, 449 şi 554.

Bahna (*Bahnă*) apare la N. A. Constantinescu[13], la Iorgu Iordan[14] şi în *Dicţionarul de frecvenţă a numelor de familie în România* (*DFNFR*), vol. I (A-B)[15]. Potrivit *DFNFR* (p. 125 şi 126), numele de persoană *Bahna* are frecvenţa 145, iar *Bahnă* – 422 (întâlnit de 2 ori în Mehedinţi); cele două nume sunt întâlnite pe tot cuprinsul ţării, cu o frecvenţă foarte mare în Moldova.

Lipsa de dovezi suficiente privind funcţionarea de-a lungul timpului a entopicului *bahnă* în Oltenia şi Banat, i-a determinat pe unii cercetători ai toponimiei mehedinţene să ia în calcul şi o posibilă origine antroponimică a numelui râului şi al satului *Bahna* din stânga Cernei[16], lucru greu de crezut dacă avem în vedere amplasarea în teren a acestora.

Respingând afirmaţia lui Vasmer (vezi *supra*), Gheorghe Bolocan, referindu-se la *Bahna* mehedinţeană, arată că „Explicarea toponimului *Bahna*, prin românescul *bahnă* prezintă unele dificultăţi", deoarece „este răspândit în Moldova – Galaţi, Bacău, Vaslui, Neamţ, Suceava, Botoşani (v. Arhiva *DELR*, cf. şi ex. la Iordan, *Toponimia românească*, p. 53)"[17]. Acelaşi lingvist conchide: „Nu este exclus însă ca termenul în discuţie să fi existat şi în alte zone care ne interesează, mai ales că a fost înregistrat şi în judeţul Sibiu"[18].

Că *bahnă* a constituit un entopic şi în Oltenia, devine certitudine, din moment ce la ora actuală deţinem trei atestări în zonă. Este vorba de:

1. Râul şi satul *Bahna*[19], situate în extremitatea vestică a Podişului Mehedinţi, în stânga Cernei, satul fiind atestat în 1374[20]. Râul şi satul se numesc *Bahna*, prin transfer toponimic de la entopicul *bahnă* „adâncitură largă între dealuri, la vărsarea pârâului în Dunăre, o baltă cu apă permanentă, înconjurată de stuf". După realizarea hidrocentralei Porţile de Fier, fosta *bahnă* a devenit un golfuleţ în care a pătruns apa Dunării. Pe

---

[13] *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1963, p. 187.
[14] *Dicţionar al numelor de familie româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 43.
[15] Craiova, Editura Universitaria, 2003, în coordonarea lui Teodor Oancă.
[16] Vezi I. M. Ungureanu, *Elemente toponimice din Mehedinţi*, Drobeta Turnu-Severin, CJCP Mehedinţi, 2000, p. 59.
[17] *DTRO*, I, p. 241.
[18] *Ibidem*.
[19] Pentru detalii, vezi *DTRO*, II, p. 240-241; M. Arbănaşi, *Structura semantică a apelativelor din zona submontană a Mehedinţiului*, în SCO, nr. 7, Craiova, Ed. Universitaria, 2002, p. 156 şi idem, *Toponimia submontană a Mehedinţiului* (Teză de doctorat aflată la Biblioteca Academiei Române şi la Biblioteca Universităţii de Vest din Timişoara), p. 113.
[20] Vezi *Documente privind istoria României, veacurile XIII-XIV-XV. B. Ţara Românească* (1245-1500), Bucureşti, Editura Academiei, 1953.

malul golfului a funcţionat, până acum câţiva ani, tabăra şcolară *Bahna*. Entopicul nu mai este de multă vreme recunoscut în zonă.

2. „Locul mlăştinos, mocirlos, cu apă multă pe care creşte şi stuf" de la Melineşti (Dolj), afirmaţie preluată din Gheorghe Bolocan, Elena Şodolescu-Silvestru, *Dicţionarul entopic al limbii române*, litera *B*, publicat în SCO, nr. 1, anul II, 1996, p. 180. Din păcate, în comentariile despre *bahnă* din *DTRO, I*, p. 240-241, nu este inclusă această atestare.

3. Cu prilejul unei anchete toponimice realizate în satul Hotărani, aflat pe cursul inferior al Blahniţei mehedinţene, am aflat de la unul dintre interlocutori că localităţii i se mai spunea demult şi *Bahna*. Am constatat că satul are o baltă în care apa se menţine permanent. Prin balta respectivă, bordată cu stuf, trece braţul de vest al Blahniţei. Bătrânii şi ceilalţi săteni nu mai realizează că acea baltă s-a numit cândva *bahnă*, entopic care a stat la baza vechiului nume al satului, *Bahna*. Până în prezent, cercetarea documentelor ne-a oferit o singură înregistrare a oiconimului în discuţie, cu denumirea *Bahna*[21], însă nu excludem posibilitatea descoperirii şi a altor atestări.

Apa (râul) şi satul *Bahna*, situate în vestul Mehedinţiului, şi-au luat numele prin transfer toponimic de la entopicul *bahnă* „loc mocirlos cu apă şi stuf" amplasat între dealuri, în imediata apropiere a Dunării, azi – „golful *Bahna*". Ca şi la alte hidronime din Mehedinţi, numele apei este dat, iniţial, în cursul inferior al acesteia (precum *Brebina*, *Coşuştea, Drîncea, Pleşúva, Rúdina, Topólniţa* etc.). În acest sens, nu împărtăşim opinia lui Gheorghe Bolocan, potrivit căreia, în explicarea toponimului în discuţie „ar trebui amintit, poate, şi faptul că izvorăşte în apropiere de satul Balta" (*DTRO, I*, p. 241). Satul Balta, atestat cu 173 de ani mai târziu decât Bahna (adică în 1547, cf. *DIR, XVI, II*, P. 361-362), este denumit după balta de la marginea satului. Fiind zonă muntoasă, greu accesibilă omului (între Gornenţi, izvorul Bahnei, şi Balta fiind peste 10 km), este aproape imposibil de crezut că ar fi putut avea loc vreo analogie sau vreun transfer toponimic, cu atât mai mult cu cât la *Balta* nu avem nici un indiciu că ar fi existat vreo *bahnă*.

Având în vedere amplasarea pârâului şi a celor două localităţi în apropierea unor bălţi, cărora odinioară li s-a zis *bahne*, considerăm că atât *Bahna* din stânga Cernei, cât şi *Bahna* de pe cursul inferior al Blahniţei mehedinţene, actualul sat Hotărani, au la bază fostul entopic *bahnă*, cu sensul „locul mai larg şi adâncit, cu apă permanentă, prin care trece o apă curgătoare".

---

[21] C. Papacostea-Pajură, *Dicţionar geografic al judeţului Mehedinţi,* Drobeta Turnu-Severin, 1949. La pagina 83 întâlnim, referitor la Hotărani: „I se mai zice şi «Bahna»".

Bahna de la Hotărani (Mehedinți) conduce la cel puțin două concluzii importante pentru cercetarea toponimiei:

1. Se înlătură orice îndoială privind funcționarea entopicului *bahnă* pe întreg teritoriul de la nord de Dunăre (în dialectul dacoromân). El este foarte vechi în limba română, probabil ființează din timpul conviețuirii slavilor cu dacoromânii, din perioada de după despărțirea românei comune. Apelativul *bahnă* s-a menținut în nordul Dunării făcând concurență sinonimului său *baltă*. Înjghebarea şi impunerea limbii române standard, unde *baltă* a devenit covârşitor, a făcut ca entopicul *bahnă* să fie utilizat din ce în ce mai rar, până la dispariția lui în cea mai mare parte a țării (Banat, Oltenia, Muntenia şi chiar Transilvania). Menținerea sa în Moldova se datorează şi vecinătății acestei arii dialectale (unde includem Basarabia şi Bucovina) cu limbile ucraineană şi polonă, idiomuri care integrează în vocabularul lor activ entopicul în discuție (cf. ucr. *bahno*, pol. *bagno*).

2. Nu putem considera suficiente şi cuprinzătoare anchetele pentru *Dicționarul toponimic al României*, căci, iată, mai sunt dovezi nescoase la iveală, care pot contribui la elucidarea mai multor semne de întrebare din toponimia românească.

L'APPELLATIF TOPONYMIQUE *BAHNĂ* – UNE CERTITUDE DANS LA RÉGION DE MEHEDINȚI

(Résumé)

Par la découverte de *Bahna*, l'ancien nom du village de Hotărani d'aujourd'hui, situé sur le bras droit de la rivière Blahnița, du département Méhedinți, l'autrice élimine les doutes de certains spécialistes sur l'origine de *Bahna*, nom d'une localité qui se trouve du côté gauche de Cerna. Elle considère que *bahnă* est un mot ancien, qui appartient au vocabulaire passif, à l'exception de la région de Moldavie, grace à la forte concurence de son synonyme *baltă*. En même temps, l'autrice attire l'attention sur le fait qu'il y a plusieurs toponymes interessants à étudier qui ne sont pas enregistrés dans les dictionnaires toponymiques par régions de la Roumanie.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 23-65

CONSECINȚELE OMONIMIEI. MIJLOACE „TERAPEUTICE”

de
Florina-Maria BĂCILĂ

În orice limbă aşa-numită naturală, două sau mai multe complexe sonore sunt asociate aceluiaşi sens (sinonimie) şi, invers, două sau mai multe sensuri total diferite unul de celălalt se pot asocia aceleiaşi forme (omonimie). Unele şcoli lingvistice i-au atribuit acesteia din urmă un loc esențial printre factorii care determină şi guvernează evoluția limbii în general şi a vocabularului în special. Astfel, este cunoscut faptul că reprezentanții geografiei lingvistice (şcoala lui J. Gilliéron) considerau omonimia o adevărată „boală” a limbii, un „accident” cu caracter „patologic”, un factor distructiv, care duce la dispariția cuvintelor. Din cauza complexului sonor identic a două lexeme distincte net ca sens (rezultat al acțiunii legilor fonetice[1]), s-a afirmat, nu o dată, că omonimele care intră în „coliziune” creează confuzii în comunicare, periclitând receptarea corectă şi completă a unui mesaj. În aceste condiții – susțin reprezentanții geografiei lingvistice – limba adoptă diverse mijloace „terapeutice”, veritabile „măsuri profilactice” (de fapt, soluții, alternative la care se recurge pentru a preveni cazurile „patologice” de omonimie intolerabilă)[2].

De altfel, despre caracterul tolerabil sau intolerabil al omonimiei se poate vorbi mai ales în perspectivă diacronică: prezența unui „conflict” omonimic nu se constată decât prin efectele sale, în măsura în care limba a reacționat sau reacționează (prin modalitățile ei interne) în asemenea împrejurări[3]. Ca şi alte limbi, româna apelează la anumite procedee

[1] În limba franceză, de exemplu, consecințele supărătoare ale omonimiei sunt întărite de interferența cu un alt fenomen foarte frecvent – monosilabismul. Ca urmare a evoluțiilor fonetice, în franceza contemporană, există un mare număr de cuvinte monosilabice şi chiar monofonematice. Vezi, în acest sens, Adela-Mira Tănase, *Cuvinte monofonematice în limba franceză*, în AUT, XXXIII (1995), p. 271-276.

[2] Pentru toate aceste aspecte, vezi J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion, 1921.

[3] Am dezbătut pe larg această problemă în studiul nostru, *Omonimia între sincronie şi diacronie*, în AUT, XXXIX (2001), p. 117-134.

lingvistice şi extralingvistice, cu scopul de a rezolva situaţiile de omonimie intolerabilă care împiedică buna ei funcţionare. În vocabularul românesc, există un număr de omonime faţă de care limba manifestă o oarecare toleranţă, întrucât ele nu prejudiciază funcţionalitatea sistemului ei lexical şi, implicit, a celui gramatical: majoritatea sunt omonime parţiale, care se diferenţiază atât prin paradigmele lor flexionare, cât, mai ales, prin intermediul contextului, care, de obicei, înlătură ambiguitatea.

*

Astfel, *grafia* reprezintă una dintre căile de evitare a echivocului în comunicarea scrisă, de existenţa diferenţelor de scriere profitând însă şi vorbirea. De pildă, în latina clasică, opoziţia de cantitate a vocalelor avea un rol fonologic, deosebind cuvintele şi formele flexionare ale aceluiaşi cuvânt (grafia reflectă deci un fapt de pronunţie): **ă***cer* „arţar” – **ā***cer* „acru”, *l***ă***tus* „coastă” – *l***ā***tus* „lat”, *p***ŏ***pulus* „popor” – *p***ō***pulus* „plop”, *s***ī***lva* (nominativ, singular) – *silv***ā** (ablativ, singular), *f***ŭ***git* (indicativ, prezent, persoana a III-a) – *f***ū***git* (indicativ, perfect, persoana a III-a). Aceleaşi diferenţieri fonetice caracterizau şi sistemul consonantic, opoziţia „consoană simplă / consoană geminată” distingând semnificaţii: *a***g***er* „ogor” – *a***gg***er* „dig”, *mo***l***is* „(tu) macini” – *mo***ll***is* „moale”, *se***r***a* „zăvor” – *se***rr***a* „ferăstrău”, situaţie întâlnită, astăzi, în multe alte limbi.

Să ne amintim că şi în română s-a scris etimologic – e adevărat, pentru puţină vreme – *ca***ss***ă* (de bani), *ma***ss***ă* (de oameni), *ra***ss***ă* (călugărească), în raport cu *ca***s***ă* „locuinţă”, *ma***s***ă* „mobilă, mâncare”, *ra***s***ă* „grup de indivizi aparţinând aceleiaşi specii”, renunţându-se, ulterior, la această diferenţiere exclusiv grafică[4]. În schimb, limbi cum sunt franceza sau engleza, bogate în cuvinte monosilabice (deci, cu predispoziţie pentru omofonie)[5], au conservat o grafie mai apropiată de etimon. Evoluţiile fonetice au determinat numeroase coincidenţe de pronunţare şi numai forma scrisă ne ajută să deosebim aceste cuvinte. În franceză, diferenţierile semantice şi gramaticale ale omonimelor găsesc un suport în ortografie, care are, şi de această dată, în enunţul scris, o importanţă majoră, permiţând menţinerea, în limbă, a seriilor de omofone de tipul: *cher, -ère* „drag, scump” – *chaire* „catedră” – *chair* „carne”, toate rostite [SER]; *cent* „(o) sută” – *sang* „sânge” – *sans*, prepoziţie „fără” – (je, tu) *sens*, (il) *sent* „(eu) simt, (tu) simţi, (el) simte”, pronunţate [sA)]; *saint* „sfânt” – *sain* „sănătos” – *sein* „sân” – *cinq* „cinci” – *ceint* „înfăşurat cu o cingătoare” –

[4] În ultimul timp, unii scriu, incorect, **rr***om* „ţigan”, pentru a deosebi acest cuvânt de omonimul său, **r***om* „băutură alcoolică”.

[5] Cea mai mare parte a omonimelor din limba franceză sunt, de fapt, omofone, diferenţiindu-se doar în scris; foarte rar, identitatea este şi acustică, şi grafică (vezi, de pildă, *louer*$_1$ „a lăuda” – *louer*$_2$ „a închiria”).

seing „semnătură”, rostite [sE)]; *pois* „mazăre” – *poids* „greutate” – *poix* „smoală”, pronunţate [pwA]; *ver* „vierme” – *vers*, substantiv „vers” – *vers*, prepoziţie „spre, către” – *vert* „verde” – *verre* „sticlă”, „geam”, „conţinutul unui pahar” – *vair* „blană de veveriţă”, rostite [vER] etc.

În multe cazuri, pentru a „salva” cuvintele, franceza a introdus o diferenţiere de scriere, evitarea omofoniei făcându-se prin procedeul adăugării de sunete[6] sau prin intermediul semnelor diacritice (accentul grav ori circumflex): *cru* (participiul verbului *croire* „a crede”) – *crû* (participiul verbului *croître* „a creşte”); *du*, articol partitiv – *dû* (participiul verbului *devoir* „a datora”); *ou* „sau” – *où* „unde”; *a*, formă verbală de la *avoir* „a avea” – *à*, prepoziţie; *ça*, pronume demonstrativ „ăsta, asta” – *çà*, adverb „(a)ici”; *des*, articol nehotărât, plural – *dès*, prepoziţie „încă din, încă de la”; *la*, articol hotărât, feminin, singular – *là*, adverb „acolo” etc. Alteori însă, modificarea formei unuia dintre termeni presupune pronunţarea consoanei finale conservate în grafie, în scopul asigurării clarităţii: (le) *bu***t** [by*t*] „scop” – (il) *but* [by] „(el) bău”; (le) *li***s** [li*s*] „crin” – (je) *lis* [li] „(eu) citesc”; (le) *sen***s** [sA)*s*] „sensul” – (je) *sens* [sA)] „(eu) simt”; (la) *vi***s** [vi*s*] „şurub” – (je) *vis* [vi] „(eu) trăiesc” sau „(eu) văzui”. În franceză, rostirea consoanei finale a cuvintelor monosilabice are ca obiectiv mai buna lor individualizare şi eliminarea multor confuzii din actul comunicării.

*

Discutând problema omonimelor din perspectivă diacronică, se cuvine evidenţiat faptul că, şi în română, unele dispariţii şi suprapuneri lexicale au fost explicate, pe lângă alte cauze, şi ca reacţie a limbii împotriva coliziunii omonimice[7]. Aşadar, evitarea omonimiei se face şi prin *înlocuirea unuia dintre omonime* printr-un alt cuvânt: în cazuri extreme de omonimie intolerabilă (ne referim la omonimele care riscă să producă echivoc dacă apar în aceleaşi contexte), se ajunge la înlocuirea, în

---

[6] Pentru evitarea omonimiei, s-a recurs adesea la mărirea numărului de sunete ale cuvintelor, chiar la adăugarea unor silabe întregi, îndeosebi în cazul formelor foarte reduse din punct de vedere fonetic (cf. evoluţia lat. *apis* în franceză, în Ileana Oancea, *Lingvistică romanică şi lingvistică generală. Interferenţe*, Timişoara, Editura Amarcord, 1999, p. 71-73; vezi şi Băcilă, *Omonimia*, p. 124-125 *passim*, unde sunt discutate mai multe situaţii de acest fel).

[7] Omonimia este considerată una dintre explicaţiile pierderii sau marginalizării unor termeni care, moşteniţi cândva de româna comună din latină, au dispărut ulterior sau şi-au restrâns aria geografică de utilizare, au fost înlocuiţi cu alţii ori au trecut în vocabularul pasiv. Vezi, în acest sens, I.-A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în GS, I (1923-1924), fasc. 2, p. 169-200; idem, *Elemente latine dispărute din limba română*. Curs editat de Dumitru Şandru şi Virgil Stoica, Bucureşti, 1932; Tache Papahagi, *Dispariţii şi suprapuneri lexicale*. *I*, în GS, III (1927), fasc. 1, p. 82-100; *II*, în GS, IV (1929), fasc. 1, p. 84-96.

timp, a unuia dintre termeni (sau chiar a amândurora) cu altul (alții) – care preiau (şi) semnificațiile celor cărora li s-au substituit – ori la specializarea lui (lor) cu un anumit sens.

Substitutele omonimelor provin adesea din sfera semantică a cuvântului „bolnav", fiind sinonime sau cuvinte înrudite cu acesta, derivate diminutivale sau lexeme cu valoare afectivă. De pildă, *blană* „scândură groasă", azi termen popular, şi-a restrâns aria de circulație din cauza omonimului său, *blană* „piele de animal cu părul pe ea", care, neavând sinonim, s-a menținut în limbă. Se observă că, în alegerea pe care o fac vorbitorii, o cale de evitare a confuziilor este şi aceea de a utiliza sinonimul unuia dintre termenii omonimi, fapt ce subliniază, o dată în plus, strânsa legătură dintre sinonimie şi omonimie[8].

*

Uneori, existența a două noțiuni denumite cu acelaşi cuvânt impune să se recurgă la *diminutivare* pentru a le deosebi; unul dintre cuvintele din perechea (şirul) de omonime este derivat cu sufix diminutival, acesta având un rol diferențiator în dezambiguizare[9]. De exemplu, omonimia intolerabilă dintre *vară*$_1$ „verişoară" şi *vară*$_2$ „anotimpul călduros al anului" a fost înlăturată prin întrebuințarea diminutivului *verişoară*[10] (diminutiv identic semantic cu termenul-bază, diferențiat afixal de acesta şi de omonimul său) în locul lui *vară*, astăzi foarte puțin frecvent, conservat în structuri de tipul *vară-mea, vară-ta*, unde este urmat de un determinant posesiv conjunct. *Pescar* „pasăre" a primit sufixul diminutival *-uş* (> *pescăr***uş**), pentru a se distinge de *pescar* „persoană care prinde peşte".

Pe de altă parte, în mod curent, asemănarea unei plante cu un obiect a determinat denumirea plantei respective cu numele obiectului cu care se aseamănă, nume a cărui formă diminutivală circulă deja în limbă. Astfel, s-a constatat că există o plantă cu o formă asemănătoare unei ciubote mici: diminutivul *ciuboțică* a primit un sens nou, denumind planta respectivă (vezi şi *clopoțel, năsturel, toporaş*). De multe ori, se creează confuzie între substantivul care denumeşte planta şi substantivul diminutival propriu-zis, fiindcă forma este identică şi numai contextul ne poate indica despre ce

---

[8] În franceză, unde profundele transformări fonetice au „măcinat" pur şi simplu cuvintele, omonimia intolerabilă a fost eliminată, mai devreme sau mai târziu, îndeosebi prin înlocuirea cuvântului „bolnav".

[9] Vezi discuția despre termenul *porumb* în Băcilă, *Omonimia*, p. 120.

[10] Femininul *verişoară* a determinat şi apariția lui *verişor* „văr"; cf. şi forma *văruşană*, caracteristică graiurilor crişene şi întrebuințată din aceeaşi nevoie de claritate. Vezi, în acest sens, Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Tipografia Universității din Timişoara, 1987, p. 154.

este vorba (substantivele enumerate mai sus sunt şi diminutive propriu-zise, şi nume de plante)[11].

*

Eliminarea unuia dintre termenii omonimi ori substituirea lui nu sunt singurele mijloace prin intermediul cărora limba înlătură echivocul. Dacă omonimele riscă să se întâlnească în cadrul aceloraşi mesaje, unul dintre ele dispare din limbă sau i se adaugă o complinire, pentru a putea fi deosebit de celălalt. Omonimia fiind adesea simţită ca supărătoare, vorbitorul ţine să precizeze, printr-un adaos, cu care dintre sensuri este folosit un termen. Aşadar, evitarea omonimiei se face şi prin *specificare contextuală*, adică prin adăugarea unor determinări (atributive sau circumstanţiale) – procedeu curent şi în diferenţierea sensurilor aceluiaşi lexem – , cu rolul de a preciza valorile semantice ale cuvintelor şi de a evita ambiguitatea.

Astfel, în multe graiuri dacoromâne, ca o consecinţă a slăbirii iotului după labială, substantivul *miere* se pronunţă *męre*, întocmai ca pluralul lui *măr* (fructul). Pentru a elimina confuziile, mai ales că ambele reprezintă nu numai noţiuni foarte cunoscute, dar pot apărea şi în aceleaşi contexte (întrucât desemnează un aliment), se spune *m(i)ere de stup* / *de albine* (cu un determinant substantival) pentru produsul albinelor şi *mere* – pentru acela al pomului fructifer[12]. De altfel, lucrările de specialitate vorbesc despre asemenea determinanţi specifici ai omonimelor: *miere de albine, lamă de ras, urcior la ochi*, *rasă călugărească*, în raport cu *mere, lamă* (animal), *urcior* „vas de lut cu gâtul strâmt, folosit pentru păstrarea lichidelor”, *rasă* (tip fiziologic), fără determinanţi specifici obligatorii.

Specificarea contextuală este mai dezvoltată sau mai restrânsă, după împrejurări: când situaţia concretă de comunicare exclude posibilitatea unei confuzii, determinanţii (subînţeleşi) nu se mai exprimă, pentru că devin inutili: dacă spunem, de pildă, „La meciul de azi am dat un *gol*”, nu mai trebuie să adăugăm despre ce *gol* este vorba, dacă zicem că un briceag are „*lama* ascuţită”, substantivul *lamă* nu lasă îndoieli asupra înţelesului său în context etc. În enunţurile exemplificate anterior, este

[11] În cazul derivatelor diminutivale care au alt sens decât cuvântul de bază, diminutivul nu se referă neapărat la mărimea reală a obiectului, ci la diverse alte însuşiri ale acestuia şi chiar la unele analogii pe care le fac vorbitorii. Vezi D. Bîrsan, *False diminutive*, în SMFC III, p. 89-98.

[12] În alte graiuri, diferenţierea se face prin durificarea lui *r* în pluralul *mi̯ęră* (vezi Vasile Frăţilă, *op. cit.*, p. 113) sau prin insistenţa, în pronunţare, asupra minimei diferenţe fonetice: (am adus) *m**i**ere* “produsul dulce al albinelor”, în care *-ie-* reprezintă rezultatul normal al evoluţiei vocalei latineşti accentuate *ĕ* din etimonul *mĕle* (*-i-* nu este epentetic).

evident că omonimele nu periclitează comunicarea exactă a ideilor: ele sunt tolerabile şi nu se impune eliminarea din limbă a vreunuia dintre ele.

Alteori, citirea întregii propoziţii în care figurează un cuvânt omonim cu altul nu este suficientă pentru a se evita ambiguitatea şi, în consecinţă, este nevoie de un context mai amplu: de exemplu, **Râsul** *acesta m-a speriat* poate însemna „acest linx" sau „râsetul, faptul că cineva a râs". De obicei însă, nu pronunţăm cuvintele izolat, ci le îmbinăm în propoziţii şi fraze, din care, ascultându-le, desprindem corect, de cele mai multe ori, sensurile cuvintelor.

Definit din perspectiva analizei gramaticale, *contextul* reprezintă o „comunicare, de orice amploare, necesară pentru a înţelege sensul lexical şi gramatical al unităţilor sintactice din cadrul unei propoziţii sau al unei fraze, care se sprijină pe textul înconjurător"[13]. Într-adevăr, considerat adesea drept cel mai important mijloc de înlăturare a omonimiei lexicale[14], contextul concretizează semnificaţia cu care sunt întrebuinţate omonimele, actualizând una dintre accepţiile pe care le are cuvântul în planul paradigmatic al limbii. Sensul lexical sau gramatical al unui omonim se precizează în situaţia de comunicare, căci, de regulă, omonimele reprezintă referenţi care fac parte din contexte extralingvistice deosebite.

*

În anumite cazuri, *diferenţierile morfologice* atenuează sau înlătură consecinţele nedorite ale omonimiei. Ca reacţie la ceea ce se numeşte omoformie, sistemul morfologic îşi selectează permanent noi indici diferenţiatori, prin utilizarea unor posibilităţi oferite de structura fonetică şi fonologică a cuvintelor respective, modelul constând, adesea, în forme analogice[15]. Existenţa unor forme flexionare duble, specializate pentru sensuri diferite, este un fenomen cunoscut multor limbi (şi nu e vorba de forme duble de plural, de variante flexionare care circulă paralel)[16].

În română, mult mai frecvente sunt omonimele care au doar unele forme identice, pentru că limba tinde întotdeauna să evite ambiguitatea creată de omonimia totală. În privinţa substantivului, distingem două

---

[13] Gh. Bulgăr, *Analiza gramaticală şi contextul*, în LL, V (1961), p. 27-28.

[14] Vezi Valentin Moldovan, *Rolul contextului în deomonimizare*, în *Probleme de filologie slavă (Studii, articole, prelegeri)*, VII. Volum îngrijit de Maria Király, Traian Nădăban şi Jiva Milin, Tipografia Universităţii de Vest din Timişoara, 1999, p. 169.

[15] Vezi Băcilă, *Omonimia*, p. 127-133, unde am arătat, exemplificând, că sistemul limbii a recurs la propriile mijloace şi când au intervenit neutralizări ale opoziţiilor în paradigmele unor părţi de vorbire, pentru a readuce precizia şi claritatea în exprimare.

[16] Vezi, în acest sens, studiul Mioarei Avram, *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală în limba română*, în SCL, IX (1958), nr. 3, p. 315-336.

situaţii care demonstrează clar că avem de-a face cu unităţi lexicale diferite (omonime parţiale): 1) desinenţele / formele diferite de plural variază în interiorul aceluiaşi gen: *bandă*$_1$, *bande* „ceată, grup de persoane” – *bandă*$_2$, *benzi* „fâşie de stofă, de hârtie etc. având diverse întrebuinţări”; *cap*$_1$, *capete* „extremitate superioară a corpului omenesc” – *cap*$_2$, *capuri* (Geogr.) „promontoriu (porţiune de uscat care înaintează în apă)”; 2) formele diferite de plural determină schimbarea genului: *corn*$_1$, *corni* „arbust cu lemnul foarte tare, cu frunze opuse, cu flori galbene şi cu fructe roşii comestibile” – *corn*$_2$, *corni* „instrument de suflat” – *corn*$_3$, *coarne* „fiecare dintre cele două excrescenţe de pe osul frontal al rumegătoarelor” – *corn*$_4$, *cornuri* „produs de panificaţie din făină albă, în formă de semicerc”; *râs*$_1$, *râşi* „mamifer din familia felinelor” – *râs*$_2$, *râsuri* „râsete”.

În calitate de morfem al determinării, articolul (hotărât sau nehotărât) limitează omonimiile cazuale din flexiunea substantivului (cf. nominativ-acuzativ – *student(-u**l**)* / **un** *student* # genitiv-dativ – *student(-u**lui**)* / **unui** *student*). Tot articolul înlătură sincretismul cazual din paradigma substantivelor cu număr comun de tipul *pui, arici, învăţătoare, nume*, unde omonimia singular / plural este evitată prin adăugarea elementelor care exprimă valorile de determinare: *un, o, nişte*; *-l, -a, -le, -i*[17]. Ca şi la substantiv, prin formele lor diferenţiatoare, flectivele enclitice ale determinării contribuie la soluţionarea unei părţi importante din omonimiile specifice flexiunii adjectivului, alături, desigur, de necesitatea luării în considerare a cazului la care se află regentul de tip nominal al acestuia[18].

Articolul hotărât şi cel nehotărât au un rol similar în franceză, în situaţia substantivelor masculine şi feminine, care altfel ar risca să fie confundate unul cu celălalt (omonime gramaticale), fie că sunt cuvinte cu origine total diferită, fie cuvinte înrudite, având acelaşi etimon, dar o semnificaţie distinctă pentru fiecare dintre cele două genuri: **le** *moule* s.m. „tipar, model” – **la** *moule* s.f. „midie”; **le** *vase* s.m. „vas, oală” – **la** *vase* s.f. „nămol, noroi”; **un** *page* s.m. „paj” – **une** *page* s.f. „pagină”; **un** *poêle* (< lat. *pallium*) „postav cu care se acoperă sicriul” (REW 6168, Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.) – **un** *poêle* (< lat. *pe(n)silis*) „sobă de fier” (REW 6392, Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.) – **une** *poêle* (< lat. *patella*) „tigaie” (REW 6286, Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.); **un** *souris* (< *sourire*) „surâs” (Dauzat, *Dictionnaire*, s.v.) – **une** *souris* „şoarece”; **un** *manche* „mâner” – **une** *manche* „mânecă”; **le** *mémoire* „memoriu” – **la** *mémoire* „memorie”; **le**

[17] La fel se întâmplă şi în situaţia substantivelor invariabile, unde afixele de determinare rezolvă sincretismele de număr şi de caz.

[18] Pentru toate problemele legate de omonimia la nivel morfologic şi de căile de evitare a acesteia, vezi Luminiţa Hoarţă Lăzărescu, *Sinonimia şi omonimia gramaticală în limba română*, Iaşi, Editura Cermi, 1999, p. 130-185.

mode „mod” – **la** *mode* „modă”; **le** *physique* „fizic, înfăţişare” – **la** *physique* „fizică”; **le** *poste* „post, serviciu” – **la** *poste* „poştă” etc.[19]

Pe lângă aceasta, în franceză, există numeroase omofone deosebite în rostire datorită genului (marcat prin articol), iar în scris – cu ajutorul diferenţierilor grafice: *le foie* „ficat” – *la foi* „credinţă”; *le maire* „primar”– *la mer* „mare (subst.)” – *la mère* „mamă”; *le poids* „greutate” – *le pois* „mazăre” – *la poix* „smoală”. Mai mult, în nenumărate situaţii, avem de-a face cu omofonia între cuvinte şi forme gramaticale neînrudite (părţi de vorbire diferite, mai toate monosilabice, alcătuind serii ce cuprind omonime de toate tipurile), pe care le deosebesc ortografia, flexiunea (categoriile gramaticale specifice), determinanţii, poziţia lor în interiorul enunţului, contextul imediat, cel ce ne indică exact despre care dintre ele este vorba: substantivele *cou* „gât” – *coup* „lovitură” – *coût* „cost, preţ” [ku]; *fin*, adjectiv „fin, delicat” – *fin*, substantiv „sfârşit, încheiere” – *faim*, substantiv „foame” – *feint*, participiul trecut al verbului *feindre* „a simula, a se preface” [fE)]; *ferme*, substantiv „fermă” – *ferme*, adjectiv „ferm” – (je, il) *ferme*, verb „(eu) închid, (el) închide” [fERm]; *maître*, substantiv „stăpân; maestru” – *mètre*, substantiv „metru” – *mettre*, verb „a pune” [mEtR]; *part*, substantiv „parte” – (il) *part*, verb „(el) pleacă” – *par*, prepoziţie „prin” [paR]; *pain*, substantiv „pâine” – *pin*, substantiv „pin” – *peint*, participiul trecut al verbului *peindre* „a picta, a zugrăvi” [pE)] (vezi şi persoana a II-a a imperativului şi toate persoanele singularului de la indicativul prezent ale aceluiaşi verb); *vain*, adjectiv „zadarnic, van” – *vin*, substantiv „vin” – (il) *vint*, persoana a III-a singular a indicativului perfect simplu de la verbul *venir* „a veni” – (il) *vainc*, persoana a III-a singular a indicativului prezent de la verbul *vaincre* „a învinge” [vE)] etc.

Pe lângă aceasta, în franceză, o mare importanţă o deţine recunoaşterea naturii flexiunii, ale cărei mărci nu sunt aceleaşi în pronunţare şi în scriere. În rostire, cum am văzut, există numeroase omofone, adesea doar surse ale unei ambiguităţi virtuale, pe care o analiză sintactică atentă a (con)textului scris ne permite să le îndepărtăm (vezi formele de masculin şi de feminin, la singular şi la plural, ale substantivului *ami* „prieten”: *ami* / *amie* / *amis* / *amies*, toate pronunţate [ami]; formele de participiu trecut ale verbului *venir* „a veni”: *venu* / *venue* / *venus* / *venues*, rostite identic – [v(´)ny]; formele – omofone – de persoana a III-a, singular şi plural, ale indicativului prezent la verbele de

[19] Pentru marcarea diferenţierii prin gen şi număr în franceză, vezi Maurice Grevisse, *Le Bon Usage. Grammaire française*. Refondue par André Goosse, treizième édition revue, Paris, Éditions Duculot, 1993, p. 706-708.

grupa I, de tipul (il) *marche* / (ils) *marchent* [maRS]; (il) *pense* / (ils) *pensent* [pã)s] etc.).[20]

Întorcându-ne la română, reținem că omonimia cazuală se rezolvă prin distribuția diferită a formelor identice, adică prin utilizarea acestora în contexte diferențiatoare (de obicei, dativul apare ca determinant al verbului sau al unor adjective, iar genitivul e, prin excelență, determinant al numelui), precum şi prin folosirea prepozițiilor care se construiesc cu anumite cazuri ori prin raportarea la formele echivalente ale pronumelor personale: în condițiile în care, într-un enunț de tipul *Dau cartea copilului*, nu ne putem decide dacă avem de-a face cu genitivul sau cu dativul, ambiguitatea este înlăturată prin anticiparea sau substituirea complementului indirect prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal, **Îi** *dau cartea*, a cărui absență, într-o exprimare de acest gen, constituie, de altfel, o greşeală[21].

Vorbind tot despre pronumele personale, de reținut că, la unele persoane, formele neaccentuate ale acestora prezintă omonimii ale cazurilor dativ şi acuzativ, în cadrul aceluiaşi număr (plural: *ne*; *vă* şi *v-*; *le*, dativ, masculin şi feminin-neutru / acuzativ, feminin-neutru) sau la numere diferite (*i* şi *îi*, dativ, singular, masculin-neutru şi feminin / acuzativ, plural, masculin); vezi enunțuri ambigue ca: **I**-*am mulțumit* (*lui* / *ei* sau *pe ei*?); **Le**-*am ajutat* (*lor* sau *pe ele*?).

În afară de aceasta, dativul posesiv pe lângă un verb este utilizat uneori în construcții pleonastice, în care posesia mai este exprimată prin alte mijloace: printr-un adjectiv pronominal posesiv (**I**-*a amărât viața* **sa**), printr-un pronume în genitiv (**I**-*a amărât viața* **lui**) sau printr-un dativ posesiv pe lângă un substantiv (**I**-*a amărât viața*-**i**). Cu verbe pe lângă care dativul ar putea fi intrepretat şi altfel, construcțiile pleonastice sunt tolerabile, fiind necesare pentru sublinierea sau precizarea sensului posesiv, de exemplu pentru dezambiguizarea unei propoziții ca **Ți**-*am citit lucrarea (***ta***)*[22].

Folosirea formelor – accentuate şi neaccentuate – ale pronumelui personal, precum şi alegerea lor într-o situație sau alta, se face după anumite reguli, obligatorii ori facultative (depinzând de mai mulți factori), a căror nerespectare poate duce la apariția unor structuri care contravin

---

[20] În franceză, multe forme gramaticale înrudite (singularul şi pluralul aceloraşi substantive sau al aceloraşi verbe), deşi scrise diferit, nu se disting deloc în limba vorbită.

[21] Pronumele personal este singura parte de vorbire la care se întâlnesc cuvinte care diferențiază formal nominativul de acuzativ (persoana I, singular *eu* / *mine, mă*…; persoana a II-a, singular *tu* / *tine, te*) sau, parțial, genitivul de dativ (persoana a III-a, singular *lui, ei* – genitiv şi dativ / *îi, i*… – numai dativ); prin controlul cu aceste pronume, se pot recunoaşte şi valorile cazuale diferite ale formelor unice de la alte cuvinte. Vezi, în acest sens, Avram, *Gramatica*$_2$, p. 155.

[22] *Ibidem*, p. 163.

normei. Atât în vorbire, cât şi în scris, apar confuzii, de pildă, între formele nelegate *ne* şi *ni*, aceasta din urmă fiind folosită greşit atunci când nu este urmată de alt pronume neaccentuat (*Care* **ni** *sunt sarcinile?* în loc de **ne** *sunt*); în scris, se întâlneşte şi confuzia dintre formele legate *ne-* şi *ni-* (ca şi *le-* şi *li-*), scriindu-se uneori, greşit, **ni-***a dat* sau *dă*-**ni-***o* (în loc de **ne-***a dat*, *dă*-**ne-***o*) şi chiar **ni-***a văzut* (în loc de **ne-***a văzut*).

Mai frecvente, astăzi, sunt însă confuziile dintre formele legate de dativ *v-* şi *vi-*, spunându-se şi scriindu-se, greşit, **vi-***o dau* sau *dându*-**vi-***o*, în loc de **v-***o dau, dându*-**v-***o*. Explicaţia acestei extinderi a combinaţiei **vi-***o*, care contrazice norma lingvistică, pare a fi aceea că se încearcă evitarea unei omonimii supărătoare cu pronumele personal de persoana a II-a plural în acuzativ *vă*, realizat şi ca *v-* (**vă** *văd*, **v-***am întrebat*). Mergând pe aceaşi linie cu singularul (**mi-***o dă*, **ţi-***o dă*, **i-***o dă*), **vi-***o dă* în loc de **v-***o dă* ar arăta mai clar că este vorba de dativ. Tendinţa de utilizare a construcţiei **vi-***o* în loc de **v-***o* este întărită şi de sentimentul unor vorbitori că *vi-* din **vi-***o* are o nuanţă suplimentară de politeţe, impresie care provine, probabil, din hipercorectitudine, având în vedere şi faptul că, în Banat, există forma pronominală de dativ *m-* pentru literarul *mi-* (**m-***o ḑîs* „*mi*-a zis"). Iată deci o situaţie care demonstrează destul de clar presiunea sistemului asupra excepţiilor de la regulă; rămâne de văzut dacă această tendinţă se va impune la un moment dat sau dacă vorbitorii „inovatori" se vor supune, în cele din urmă, rigorilor normei[23].

Tot morfologia intervine în rezolvarea omonimiilor dintre anumite forme verbale identice[24]. Astfel, formele de persoana I, singular şi plural, ale imperfectului şi ale perfectului compus românesc sunt identice; în enunţuri ca: *Nu* **eram** *acolo în momentul accidentului,* **Am terminat** *repede lucrarea*, desprinse din context, e dificil să ne dăm seama care este subiectul propoziţiei (*eu* sau *noi*?); de aceea, pentru a se asigura claritatea exprimării, precum şi o analiză gramaticală corectă, este necesară, în asemenea situaţii, prezenţa, în text, a pronumelor personale cu rol de subiect: **Eu** *nu eram acolo în momentul accidentului,* **Noi** *am terminat repede lucrarea*.

Iată, în acest sens, un alt exemplu: grupurile „pronume reflexiv + verb" pot constitui unităţi lingvistice diferite ca organizare internă şi sub aspectul conţinutului, al informaţiei pe care o poartă. Aceste deosebiri explică omonimia construcţiilor de acest fel, compatibilitatea cu diverse

---

[23] *Ibidem*, p. 157-158; vezi şi Melania Florea, *Evitarea unei omonimii pronominale şi norma lingvistică*, în LR, XXXIV (1985), nr. 5, p. 401-403.

[24] Vezi Băcilă, *Omonimia*, p. 129-132, unde am arătat cum au fost rezolvate, în plan diacronic, omonimiile din paradigma verbelor româneşti la diferite moduri şi timpuri, subliniind rolul extrem de important al analogiei, care vine să „repare" ceea ce evoluţia fonetică a distrus, fapt evident atât în limba literară, cât şi la nivel dialectal.

semnificații (în funcție de context) a aceleiaşi grupări; de pildă, forma verbală *se bate* redă valori semantice şi gramaticale variate în: *El* **se bate** *cu pumnii în piept* (reflexiv obiectiv), *El* **se bate** *cu tine* (reflexiv reciproc), *El* **se bate** *pentru o idee* (reflexiv dinamic), *Crema* **se bate** *cu telul* (reflexiv pasiv), *Înainte de a intra,* **se bate** *la uşă* (reflexiv impersonal).

Contextul lingvistic dezambiguizează şi omonimiile de tipul *cântă* (indicativ, prezent, persoana a III-a, singular şi plural), prin intermediul subiectului care, în mod curent, are o formă de număr distinctă (**Copilul** / **copiii** *cântă*)[25]. Omonimia morfologică dintre prezumtivul perfect şi viitorul anterior este înlăturată prin faptul că prezumtivul perfect are un caracter absolut (apare independent în enunț), în timp ce viitorul anterior este un timp relativ (îl găsim totdeauna în relație cu viitorul obişnuit). Formele verbale pasive, omonime cu cele active (de tipul *voi fi învățat* = pasiv viitor şi activ viitor anterior / prezumtiv perfect, *aş fi învățat* = pasiv condițional prezent şi activ condițional perfect) se deosebesc prin caracterul variabil al participiului la diateza pasivă (*voi fi* **învățat*ă*** + *de cineva # voi fi* **învățat**).

La fel, din perspectiva modului de organizare a expresiei, predicatul nominal (format din verbul copulativ *a fi* + participiu cu valoare adjectivală şi cu funcție de nume predicativ) şi forma verbală de diateză pasivă (alcătuită din auxiliarul *a fi* + participiu) sunt unități sintactice omonime. Şi în acest caz, un rol foarte important îi revine distribuției contextuale, aşa că, pentru a evita orice confuzie, trebuie să se aibă în vedere următoarele aspecte:

– un verb la diateza pasivă exprimă o acțiune, predicatul nominal exprimă o însuşire;

– numai verbele tranzitive la diateza activă pot fi folosite la diateza pasivă;

– dacă predicatul este nominal, numele predicativ exprimat prin participiu are valoare adjectivală (uneori, şi grade de comparație), admite înlocuirea cu un adjectiv sinonim;

---

[25] Şi în franceză, folosirea pronumelor-subiecte în fața verbului corespunde aceleiaşi nevoi de diferențiere. În urma evoluției fonetice, s-a ajuns la forme identice din punctul de vedere al rostirii la persoanele I, a II-a singular, a III-a singular şi plural, la prezentul indicativ al verbelor de grupa I: (je) *chante*, (tu) *chantes*, (il) *chante*, (ils) *chantent*, toate pronunțate [SA)t], ca şi persoanele I, a II-a singular, a III-a singular şi plural de la conjunctivul prezent, ca şi imperativul singular. Din acest motiv, folosirea pronumelor-subiecte precedând verbul, pentru indicarea persoanei, este obligatorie (cf. şi engl. (I) *love*, (we) *love*, (you) *love*, (they) *love* – patru persoane omofone). Uzul a păstrat, prin analogie, pronumele personale-subiecte şi pentru formele verbale ale căror desinențe au rămas diferențiate în rostire. Vezi Albert Dauzat, *La Langue française. Sa vie, son évolution*, Paris, Librairie Stock, 1926, p. 101.

– orice verb la diateza pasivă acceptă un complement de agent (exprimat sau subînțeles);

– un verb la diateza pasivă poate fi înlocuit printr-un verb la diateza activă la acelaşi mod şi timp (complementul de agent devenind subiect) sau printr-un verb la diateza reflexivă cu sens pasiv, substituții imposibile în cazul predicatului nominal.

Există şi în limba română situații când anumite secvențe, rupte de contextul mai amplu, permit două (sau chiar mai multe) tipuri de analiză morfosintactică (vezi structuri de tipul *uşa* **e deschisă**; **de aceea** *am venit* sau *competiția* **continuă** – titlu dintr-un slogan publicitar, observarea corectă a statutului lor depinzând, în mare măsură, de studierea unui context mai larg) ori mai multe posibilități de analiză semantică a valorii cazuale de genitiv şi tot atâtea lecturi posibile: **Lauda prietenilor** *nu m-a impresionat deloc* poate însemna „Prietenii laudă pe cineva", „Prietenii se laudă" sau „Prietenii sunt lăudați de cineva".

Omonimiile complexe provoacă adesea dificultăți în analiza gramaticală (când e vorba de cuvinte reprezentând părți de vorbire diferite). De multă vreme, gramaticile şi manualele şcolare atrag atenția asupra faptului că pot provoca greşeli în analiza gramaticală unele serii omonimice, alcătuite din cuvinte cu corp fonetic redus (*de* – prepoziție, conjuncție, pronume relativ, interjecție; *o* – articol nehotărât, numeral cardinal, pronume personal, adjectiv pronominal nehotărât, verb auxiliar *a avea*, verb auxiliar *a vrea*, interjecție; *un* – articol nehotărât, numeral cardinal, adjectiv pronominal nehotărât etc.) sau cupluri de omonime alcătuite în special din părți de vorbire neflexibile (*deasupra* – adverb şi prepoziție, *nici* – conjuncție şi adverb etc.). Distincția se face în diverse moduri, de la caz la caz: prin apelul la raporturile paradigmatice (*un* e numeral în alternanță cu *doi*), prin referire la plural (*un – nişte*, articol / *un – unii*, adjectiv pronominal nehotărât), prin cuvintele alături de care pot apărea (*deasupra* + substantiv, pronume, adjectiv pronominal posesiv este prepoziție), prin accentul sintactic (în exprimarea orală, *şi, nici* sunt accentuate ca adverbe şi neaccentuate când sunt conjuncții) etc.[26]

*

În mare măsură tolerabilă, omonimia în limba română vizează un număr apreciabil de omonime parțiale, individualizate prin paradigmă, prin context sau / şi prin *apartenența la stiluri funcționale diferite*, ceea ce exclude confuzia dintre ele; în multe cazuri deci, diferențierile semantice şi flexionare corespund şi unor deosebiri privind domeniul de întrebuințare. Cât priveşte omonimele, riscul ambiguității este mai redus decât la

[26] Vezi Avram, *Gramatica*$_2$, p. 34-35 *passim*.

polisemie, pentru că noţiunile şi obiectele pe care le denumesc acestea aparţin unor sfere tematice îndepărtate. De regulă, diferenţierea stilistică este susţinută şi de o distanţare tematică (unităţile aparţin unor câmpuri semantice distincte[27]), fapt care duce la apariţia unor deosebiri de genul:

– un cuvânt aparţine limbajului comun, iar omonimul său se întâlneşte într-un limbaj special: *bar*$_1$ „local” – *bar*$_2$ „(Fiz.) unitate de măsură a presiunii atmosferice”; *bor*$_1$ „marginea pălăriei” – *bor*$_2$ „(Chim.) metaloid aflat în sărurile acidului boric”; *sol*$_1$ „trimis, mesager” – *sol*$_2$ „(Geol.) stratul superior şi afânat al scoarţei Pământului” – *sol*$_3$ „(Muz.) a cincea treaptă din gama majoră tip; sunetul şi nota corespunzătoare”;

– un cuvânt face parte din lexicul limbii comune sau din stilul literar al limbii, iar omonimul său se foloseşte în graiurile populare: *dată*$_1$ „timp calendaristic” – *dată*$_2$ (reg. şi pop.) „soartă”; *rudă*$_1$ „rudenie” – *rudă*$_2$ (reg.) „prăjină, par” – *rudă*$_3$ (înv. şi reg.) „minereu”; *baie*$_1$ „scaldă, îmbăiere”, „vas special pentru spălat, cadă”, „încăpere sau clădire amenajată cu instalaţii speciale pentru îmbăiere”, „localitate de cură balneară”– *baie*$_2$ (înv. şi reg.) „mină” sau aparţine numai vocabularului pasiv; e vorba despre distincţia (de natură cultural-istorică) termen uzual / termen învechit: *arcan*$_1$ „laţ” – *arcan*$_2$ (înv.) „taină, loc ascuns”; *dietă*$_1$ „regim alimentar special” – *dietă*$_2$ (înv.) „adunare legislativă în trecut”; *roată*$_1$ „cerc” – *roată*$_2$ (înv.) „companie militară”[28].

Deşi omonimia prezintă, teoretic, anumite inconveniente, apartenenţa omonimelor la sfere tematice variate şi diferenţierile de ordin funcţional-stilistic explică toleranţa limbii faţă de prezenţa omonimelor în sistemul ei lexical.

*

De obicei, omonimele lexicale, lexico-gramaticale şi morfologice sunt acelea care provoacă ambiguitatea într-un enunţ, dar şi omonimia la nivel sintactic (construcţional) poate face ca mesajul să fie lipsit de claritate şi să genereze confuzii în comunicare. În aceste cazuri, un rol hotărâtor îl deţin *topica, intonaţia (accentul), pauza* şi *punctuaţia*.

Există situaţii în care flexiunea cazuală şi acordul nu sunt suficiente pentru a indica în mod univoc organizarea internă a enunţului, astfel încât „singurele elemente cu ajutorul cărora se poate deduce relaţia sintactică

---

[27] Vezi Valeria Nistor, *Observaţii asupra lexicului specializat*, în *Probleme de filologie slavă (Studii, articole, prelegeri)*, VII, p. 175.

[28] Vezi Vasile Şerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan. Schiţă de sistem*, Timişoara, Editura Facla, 1978, p. 183-184; Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timişoara, Editura Facla, 1976, p. 115.

dintre unități sunt ordinea cuvintelor şi accentul frazei”[29]. De pildă, deosebirea nominativ / acuzativ, în flexiunea unor substantive, se face luând în considerare prepoziția *pe*, reluarea prin formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui personal, respectiv acordul cu predicatul pentru nominativ şi, nu în ultimul rând, topica (vezi exemplul *Vulpea vede câinele*, cu *vulpea* în nominativ, subiect şi *câinele* în acuzativ, complement direct; dacă modificăm ordinea cuvintelor: *Câinele vede vulpea*, rolurile sintactice se inversează).

Am semnalat, mai sus, faptul că echivocul gramatical ia naştere şi din identitatea formelor de genitiv-dativ: *Am expediat scrisoarea* **prietenului** (genitiv, atribut ori dativ, complement indirect?). Evitarea ambiguității, în acest enunț, unde avem un dativ şi nu un genitiv, se face fie prin accentuarea, în rostire, a cuvântului *prietenului*, fie prin schimbarea topicii acestuia (desigur, alături de anticiparea complementului indirect printr-o formă neaccentuată de dativ a pronumelui personal): *(***I-***)am expediat* **prietenului** *scrisoarea*, spre deosebire de genitiv, unde ne putem verifica utilizând prepozițiile specifice acestui caz ori cu ajutorul articolului posesiv-genitival. La fel, în *Cer* **colegului** *stiloul*, substantivul subliniat este, evident, în dativ; în *Cer stiloul* **colegului**, distincția dativ / genitiv nu mai este atât de clară. De altfel, când un verb are ca determinanți atât un complement direct, cât şi unul indirect, topica preferabilă este verb + complement direct + complement indirect (*Trimit scrisori părinților*), cu excepția situațiilor în care complementul indirect ar putea fi confundat cu un atribut genitival sau prepozițional: de exemplu, în propoziția *Trimit scrisoarea părinților*, ultimul cuvânt poate fi înțeles şi ca atribut genitival; de aceea, este recomandată ordinea *Trimit părinților scrisoarea*, care ilustrează valoarea de dativ, complement indirect, a acestuia.

În multe situații ambigue, modificarea ordinii cuvintelor înlătură echivocul. Numeroase probleme pune topica atributelor – identice sau nu ca tip – care au acelaşi termen regent. În aceste succesiuni, trebuie evitate îmbinările generatoare de ambiguități (de pildă, *concurs de înot internațional*). Fireşte, în asemenea cazuri, există, cel puțin teoretic, diverse structuri posibile şi, de aici, câte o ordine preferată pentru fiecare în parte, dar topica indicată (chiar dacă nu totdeauna se respectă!) este substantiv regent + atribut adjectival + atribut prepozițional + atribut genitival. În condițiile unor diferențe de gen şi de număr, atributul adjectival poate fi plasat la distanță față de substantivul determinat (*costumul de seară negru al băiatului*), însă rolul acordului de a dezambiguiza gruparea sub aspectul relațiilor sintactice (şi al conținutului)

[29] Vezi Laurența Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, colecția Limba română, 2001, p. 23.

devine inoperant când substantivele care precedă adjectivul nu diferă sub aspectul caracteristicilor gramaticale (de exemplu, *casă de cărămidă veche* – construcție ambiguă sintactic şi semantic totodată – „casă veche de cărămidă" sau „casă construită din cărămidă veche"? – pentru că cele două substantive feminine sunt folosite la acelaşi caz – acuzativ sau la cazuri omonime – nominativ-acuzativ).

Oricărui grup nominal de tipul substantiv + prepoziția *de* + substantiv + adjectiv i se pot atribui două modalități de analiză gramaticală dacă, din punct de vedere gramatical şi semantic, combinarea adjectivului respectiv cu un substantiv sau cu celălalt nu este interzisă explicit. Pentru a se evita ambiguitățile de acest fel, se recomandă ca, atunci când un substantiv are mai mulți determinanți adjectivali şi substantivali, cei adjectivali să fie plasați înaintea celor substantivali: ordinea *casă veche de cărămidă* înlătură ambiguitatea, demonstrând felul cum topica poate interveni ca element clarificator în situațiile în care flexiunea nu evidențiază net termenii relației de dependență (cf. alte structuri cu atribute care pun probleme de topică: *cartea elevului din bancă*; *Ia şi hainele din sacoşă* etc.).

De menționat şi faptul că, atunci când elementul predicativ suplimentar este aşezat lângă numele la care se referă, riscă să fie interpretat greşit drept atribut, cu care se confundă adesea. Distincția după sens este uneori evidentă (*Declar şedința* **închisă**, *O las pe bunica* **singură**, cu elemente predicative suplimentare # *Conduce şedința* **închisă**, *Bunica* **singură** *era tristă*, cu atribute), alteori mai puțin (*Am găsit cutia* **goală** = „Am găsit cutia cea goală" sau „Cutia am găsit-o goală"?)[30].

Adesea, pentru a înțelege sensul unui cuvânt dintr-o frază, este necesar să-i determinăm corect funcția sintactică; în acest caz, schimbarea topicii reprezintă un mijloc de dezambiguizare. Multe construcții corecte din punctul de vedere al emițătorului (căruia i se par clare, îndeosebi dacă sunt pronunțate într-un anumit fel) sunt echivoce pentru receptor, din cauza unor ambiguități pe care modificarea ordinii cuvintelor le poate evita. Pe de altă parte, numeroase construcții nominale nu pot fi percepute eronat când sunt integrate în enunț, căci fie restul propoziției, fie contextul general arată că o interpretare şi nu cealaltă e cea corectă (de pildă, structura *haină de damă transformată* nu e probabil să fie analizată cu segmentarea *haină + de + damă transformată*; vezi şi enunțurile / anunțurile hazlii, chiar absurde sau ridicole, de tipul: *jucării pentru copii din plastic, paturi pentru copii de fier, mănuşi pentru bărbați de lână, haine (jachete) din piele de damă, paturi pentru copii cu picioare de lemn, Vând căruț pentru copil demontabil, Aici găsiți articole pentru sugari din*

[30] Vezi Avram, *Gramatica*$_2$, p. 356.

bumbac, exploatate în anecdote: „– Aveți pantofi din piele de şarpe? – Avem. Ce număr poartă şarpele dumneavoastră?”)[31].

Deşi nu este totdeauna lesne de remarcat, să nu uităm şi rolul foarte important al intonației (conturul melodic, accentele, pauzele) în situațiile de posibilă ambiguitate sintactică din vorbire, adică cele în care structura lexico-gramaticală a unui enunț permite două sau mai multe interpretări semantice[32].

La nivelul propoziției, ambiguitatea sintactică este cauzată, de regulă, de omonimia cazuală. Echivocul sintactic provocat de folosirea formei de nominativ şi pentru adresare (deci, pentru vocativ) este înlăturat prin intonația specifică vocativului, însoțită de o pauză care separă cuvântul „incident” de restul textului. Aşadar, distincția vocativ / nominativ se bazează, de foarte multe ori, ca şi în alte limbi, numai pe intonație: în situația în care nu există desinențe specifice vocativului (când acesta este identic ca structură segmentală cu nominativul), intonația funcționează ca element distinctiv, ca factor de dezambiguizare[33].

Cu ajutorul accentului se disting formele gramaticale omonime de vocativ şi de nominativ-acuzativ (*frate, prieteni*), de vocativ şi de dativ, plural (*fraților*). Şi ambiguitatea datorată omonimiei dintre forma de genitiv şi cea de dativ poate fi rezolvată printr-o segmentare corectă cu ajutorul pauzei şi al tipului de intonație care o precedă[34]. Alteori, echivocul gramatical ia naştere din identitatea formelor de genitiv-dativ-vocativ la plural: *Le-am dat* **fetelor** *pe toate* (dativ, complement indirect sau un substantiv în vocativ, fără funcție sintactică?); *Am primit răspunsul* **fraților** *şi acum sunt gata* (genitiv, atribut sau un substantiv în vocativ?). În aceste exemple, dacă dorim să arătăm că avem un vocativ şi nu un dativ sau un genitiv, evitarea echivocului se face printr-o intonație (şi o punctuație) corespunzătoare vocativului, lăsând cuvintele *fetelor* şi *fraților* în acelaşi loc sau schimbându-le topica: *Le-am dat,* **fetelor***, pe toate! –* **Fetelor***, le-am dat pe toate!*; *Am primit răspunsul,* **fraților***, şi acum sunt gata –* **Fraților***, am primit răspunsul şi acum sunt gata*[35].

În alte situații ambigue, intervine o deosebire a intensității accentului care diferențiază două forme de tipul *Ioana* (nominativ) / *Ioána* (vocativ); *Şezi* (indicativ) / *Şézi* (imperativ); vezi şi **Judecă** *bine problema*

---

[31] Se impune aici încă o precizare: pentru rezolvarea omonimiei cu ajutorul topicii este de evitat tendința de a impune construcții artificiale, pe care vorbitorii nu le întrebuințează în situațiile concrete de comunicare.

[32] Vezi Laurența Dascălu-Jinga, *op.cit.*, p. 16.

[33] Se ştie că vocativul se caracterizează, în afara afixelor segmentale, şi prin prezența unei componente suprasegmentale specifice – intonația, care are un rol deosebit de important în cazurile frecvente de omonimie a vocativului cu nominativul şi cu acuzativul.

[34] Vezi Laurența Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 81.

[35] Vezi Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *op. cit.*, p. 125, s.v. *echivoc*.

(indicativ, prezent, persoana a III-a, singular # imperativ, persoana a II-a, singular) sau forme de imperativ precum: *taci, treci, stai; lucraţi, veniţi*, omonime cu aceeaşi persoană (a II-a, singular sau plural) a indicativului prezent (valori puse în evidenţă doar de intonaţia lor distinctă). Prezenţa unei accentuări mai intense (a unei silabe proeminente) deosebeşte vocativul de nominativ şi imperativul de prezentul indicativ. Creşterea intensităţii e asociată întotdeauna cu o ridicare a tonului, deci cu o modificare a conturului intonaţional (o intonaţie suplimentară exclamativă în cazul vocativului sau al imperativului).

Rezolvarea ambiguităţii la nivelul propoziţiei prin situarea diferită a accentului frazei se concretizează şi în deosebirea numelui predicativ de subiect (ambele în nominativ). În enunţurile declarative, vârful melodic al întregii fraze este plasat pe silaba accentuată a numelui predicativ, indiferent de locul său în context[36]. Dacă se menţine aceeaşi ordine a cuvintelor, numai intonaţiei îi revine rolul de a delimita subiectul de numele predicativ al construcţiei: numele predicativ e rostit cu proeminenţă pozitivă, indiferent de poziţia pe care o ocupă.

Sub aspect exclusiv segmental, se poate vorbi şi despre omonimia între onomatopee şi cuvinte propriu-zise, noţionale: *mac(!)* (reproduce strigătul raţei / numele unei flori), *cioc(!)* (imită zgomotul produs prin lovituri într-un obiect de lemn / plisc), *ţâr(!)* (imitarea sunetului de sonerie / varietate de scrumbie uscată şi sărată) etc. Intonaţia specială a interjecţiilor este un factor suprasegmental care (alături de alţii – fonetici segmentali: lungirea consoanei, ca în *ţâ***rr***!*; morfosintactici: reduplicarea, ca în *mac*-**mac***!*; compunerea, ca în *cioc*-**boc***!*) rezolvă omonimiile amintite, reducându-le la simple omografii, cel mai adesea parţiale[37].

De multe ori, pauzele sunt indispensabile pentru a înţelege succesiunea ideilor dintr-un enunţ: lipsa acestora, într-o frază, poate da naştere impreciziei în exprimare. De pildă, cuvintele *nu, mai* şi *vine* pot reda două idei distincte, în funcţie de rostirea lor: *Nu mai vine* sau *Nu, mai vine* (cu o scurtă pauză după *nu*). De câte ori o astfel de pauză se dovedeşte a fi necesară în rostirea unei fraze, ea este marcată şi în scris prin virgulă.

De altfel, semnele de punctuaţie contribuie la delimitarea unor unităţi sintactice, la evidenţierea, în scris, a unor raporturi din cadrul aceleiaşi unităţi şi, implicit, la soluţionarea omonimiei sintactice. Iată câteva exemple revelatoare pentru rolul intonaţiei şi al semnelor de punctuaţie, a căror absenţă ori prezenţă în text poate răsturna, uneori, sensul comunicării: *Cum pleci?* şi *Cum? Pleci?*; *Andrei începe examenul* şi *Andrei, începe examenul!* (cu *Andrei* în vocativ); *Nu plâng, pentru că mi-e*

[36] Cf. Laurenţia Dascălu-Jinga, *op. cit.*, p. 83.
[37] Vezi Constantin Dominte, *Interjecţia*, în LRC. FFM, p. 295-296.

frică („Nu plâng") şi *Nu plâng pentru că mi-e frică* („Plâng, dar nu de frică"); *După cum ştii, de la el n-am aflat nimic* şi *După cum ştii de la el, n-am aflat nimic*; *Dacă nu vii, mâine plec* şi *Dacă nu vii mâine, plec*; cf. şi interdicţia de a se pune virgulă după *lui* articol şi posibilitatea (dar nu obligativitatea) de a o folosi după *lui* pronume (**Lui***, Ion nu-i place; Datorită* **lui***, Ion a putut pleca*)[38]. Numeroase cazuri care admit segmentări diferite sunt percepute ca atare de către toţi vorbitorii. Adesea, o segmentare nepotrivită sau incorectă, realizată prin intermediul intonaţiei şi al pauzei, o accentuare mai puţin obişnuită reprezintă surse ale comicului în literatură (îndeosebi în teatru), dar şi în viaţa cotidiană.

Deşi nu constituie o soluţie universală de clarificare a construcţiilor omonime, punctuaţia corectă le distinge, în general, în practica limbii, în vederea unei lecturi adecvate, în cadrul căreia cititorul nu va folosi deloc la discreţie semnele de punctuaţie. Favorizată şi de unele omonimii morfologice (de obicei, cazuri cu formă identică), ambiguitatea sintactică e foarte frecventă atât în vorbire, cât şi în scriere. În asemenea situaţii, singura cale de a înţelege exact mesajul o constituie distribuţia diferită a formelor identice în enunţuri unde ele vor avea funcţii sintactice distincte. În concluzie, pentru soluţionarea diverselor tipuri de echivoc, rămâne hotărâtor recursul posibil la indicii intonativi în vorbire (la scheme intonative diferite) şi la indicii punctuaţiei în scris, desigur, pe lângă ceilalţi factori (flexiunea cuvintelor, topica, proprietatea exprimării etc.).

Dar nu în toate situaţiile ambiguitatea sintactică poate fi înlăturată printr-o rostire specială, nici punctuaţia nu reprezintă o soluţie universală în acest sens. Există cazuri care necesită explicitări din partea vorbitorului; vezi enunţuri de tipul: *A trecut noaptea; Maria o lasă pe Ioana liniştită; Eu am prieteni mai buni ca Ion; Aşteaptă seara; Noaptea cutreieră munţii*. Aşadar, pentru rezolvarea omonimiei, nu totdeauna este suficientă stabilirea microcontextelor şi, de aceea, se recomandă cercetarea contextului mai amplu, pentru deplina lămurire a înţelesului şi a formei gramaticale, mai ales că structurile de mai sus conţin, în primul rând, ambiguităţi semantice.

S-a afirmat adesea că factorul care rezolvă total sau parţial ambiguitatea este *contextul*, adică acel complex sintagmatic care

[38] Să ne amintim acea frază celebră vorbind despre faptul că, atunci când plecau la război, tinerii romani cereau avizul oracolului, al cărui mesaj era „In bellum ibis, peribis non redibis", adică „Vei merge la război, vei pieri nu, te vei întoarce" (în această traducere, virgula pusă după *nu* este capabilă să transforme negaţia în afirmaţie). Vezi G. I. Tohăneanu, Teodor Bulza, *O seamă de cuvinte româneşti*, Timişoara, Editura Facla, 1976, p. 155.

„actualizează şi *impune* (subl. aut.) una dintre semnificaţii”[39], precizând sensul lexical sau gramatical al unui omonim. Contextul lingvistic (discursiv) şi cel extralingvistic (situaţional, mai larg) nu trebuie neglijate pentru asigurarea clarităţii în comunicarea mesajelor şi pentru identificarea corectă a semnificaţiei, fapt demonstrat şi de analiza distribuţională.

În mod obişnuit însă, omonimele au comportament contextual diferit: ele nu apar în aceleaşi tipuri de contexte decât în cazuri foarte rare. Chiar atunci când acest lucru se întâmplă, ambiguitatea este înlăturată prin intermediul situaţiei generale de comunicare, aşa cum se petrec lucrurile şi cu polisemia: „Aplicând permutarea, substituţia, distribuţia, orice cuvânt poate ieşi din ambiguitate omofonică, chiar şi într-un context formulat echivoc”[40].

Multe enunţuri rămân echivoce numai virtual (potenţial, în principiu) şi admit mai multe interpretări deosebite prin funcţia sintactică a componentelor enunţului doar dacă le desprindem din contextele lor lingvistice şi nu le cunoaştem pe cele extralingvistice, care, alături de intonaţie, înlesnesc orientarea interpretării într-un singur fel[41]. Pe de altă parte, posibilitatea unor interpretări sintactice multiple este anulată de conţinutul de gândire absurd, inadmisibil, pe care l-ar evoca unele dintre acestea. Un rol important îl au, cum s-a văzut, intonaţia, punctuaţia, ordinea cuvintelor şi alegerea lor potrivită, alături de adăugirile şi de completările emiţătorului pe parcursul comunicării.

Tot contextul rezolvă şi acele omofonii foarte frecvente în fluxul continuu al vorbirii, în care sunt implicate nivelurile fonetic şi lexical: *am să pun / am săpun* (vezi şi jocul de decupaj fonic, valorificat în reclame: folosind, la spălare, Bona Black, *negrul seduce*, în comparaţie cu detergenţii obişnuiţi, prin utilizarea cărora *negrul se duce*; reclama la guma de mestecat care „îţi face gura *de mentă* (sau *dementă*?!)”). În acest sens, scrierea corectă (legată de nivelul fonetic) se asigură doar printr-o analiză mentală justă a ceea ce în vorbire apare ca o îmbinare identică de sunete.

Iată un alt exemplu demn de semnalat: prin nordul ţării, „ficatului” i se spune, cu un cuvânt împrumutat din maghiară, *mai* (< magh. *máj*), care se încadrează într-o amplă serie omonimică: *mai*$_1$, adverb < lat *magis* (REW 5228, CDDE 1041, PEW 1015), *mai*$_2$ „a cincea lună a anului” < lat. *maius* (REW 5250, CDDE 1040, PEW 1018), *mai*$_3$ „bătător, pisălog” < lat *malleus* (REW 5268, CDDE 1038, PEW 1017)[42]. Din aceleaşi sunete (*m,*

[39] Tatiana Slama-Cazacu, *Despre studiul omonimiei în lanţul discursiv*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, p. 843.
[40] Vasile Şerban, Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 95.
[41] Vezi Sorin Stati, *Omonimia sintactică*, în LL, XI (1966), p. 389-391.
[42] Vezi şi G. I. Tohăneanu, *Cuvinte româneşti*, Timişoara, Editura Facla, 1986, p. 32.

a, i) este alcătuită şi ortograma *m-ai*, care constituie forma elidată a pronumelui personal *mă* + persoana a II-a singular a verbului auxiliar *a avea* (**m-ai** *văzut,* **m-ai** *certa*). Asemenea cazuri, cum e cel al lui *mai*, ridică şi serioase probleme de traducere, dacă se porneşte exclusiv de la definiţiile din dicţionarele explicative ale limbii române; pentru rezolvarea acestei ambiguităţi, în vederea transpunerii unităţii *mai* în franceză, de pildă, se recurge la studierea atentă a contextului şi, în funcţie de aceasta, vom avea *mai* [mE] pentru „a cincea lună a anului", *plus, encore, davantage* pentru rom. *mai*, adverb etc.

Spre deosebire de română, în limba franceză predomină grupul ritmic ca unitate fonetică în rostire: în consecinţă, foarte frecvente sunt ambiguităţile de decupaj al lanţului fonic, întrucât cuvintele se pronunţă legate unele de altele, rapid şi fără pauză după fiecare dintre ele, aşa că aceleiaşi realităţi fonice îi pot corespunde semnificaţii radical diferite[43]. În anumite contexte frastice, prezenţa secvenţelor omofone (echivoce în pronunţare) poate conduce chiar la o ambiguitate reală.

Astfel, se rostesc identic structuri ca: *l'affiche* şi *la fiche*, *quelque* şi *quel que*, *quelquefois* şi *quelques fois*, *c'est* / *ces* / *ses* / *s'est, voici celle qui l'aime* şi *voici celle qu'il aime*, *c'est la confédération* şi *c'est là qu'on fait des rations*, *l'admiration* şi *la demi-ration*, *tu l'as cueilli, tu la cueillis* şi *tu l'accueillis, trop heureux* şi *trop peureux*, *calorifère* şi *qu'alors y faire, il est ailleurs* şi *il est tailleur*, *j'ai tout fait* şi *j'étouffais*, *il est ouvert* şi *il est tout vert*, *un des espoirs* şi *un désespoir, un des avantages* şi *un désavantage, à sept heures* şi *à cette heure,* (l'ours) *est maître au pôle,* (Paris) *est métropole* şi (Virginie) *aimait trop Paul*. În scris, nu există, în principiu, probleme de decupaj, enunţurile sunt absolut clare, în măsura în care cuvintele sunt încadrate prin semne grafice univoce de demarcaţie (blancuri, apostrof, liniuţe). În schimb, în alte situaţii, receptorul unui enunţ scris se poate găsi în dificultatea de a nu şti cum să opteze între cele două pronunţări posibile (vezi [fil] sau [fis] în „Elle a perdu ses *fils*", propoziţie care conţine o ambiguitate efectivă, întrucât pluralul *fils* corespunde atât singularului *fil* „fir", cât şi singularului *fils* „fiu").

Valoarea semantică a acestor grupuri fonice se identifică prin context, care, în absenţa indicilor intonativi siguri, ne ajută să alegem decupajul corect, prin relaţia cu alte semne ale discursului, deseori numai prin situaţia de comunicare sau graţie altor fapte extralingvistice.

---

[43] Una dintre marile dificultăţi ale limbii franceze o reprezintă faptul că omonimia se referă nu numai la cuvinte izolate, ci şi la grupuri de cuvinte, ceea ce creează, pentru receptor, probleme de decupaj al lanţului fonic, de demarcaţie între cuvinte (mai ales scoase din contextul larg) şi puţine sunt, în acest caz, procedeele demarcative oferite de pronunţarea curentă a locutorului. De altfel, ambiguităţile privind segmentarea lanţului vorbirii în cuvinte depind de caracteristicile fiecărei limbi în parte.

*

În rezolvarea omonimiei, un rol hotărâtor îl deține şi *locul de apariție a omonimului în context*, în special poziția lui față de sfârşitul enunțului: dacă informația globală anterioară cuvântului respectiv este mai bogată (lucrul cel mai potrivit pentru receptarea corectă a omonimelor), şansele de anticipare a înțelesului acestuia sunt mai mari. Important este, aşadar, volumul de elemente informaționale care precedă omonimul.

Problema locului unui cuvânt se pune prin referire explicită la poziția contextuală, o importanță aparte având-o aşa-numitul „stocaj informațional”[44] în anumite locuri din text: cantitatea de informație adusă de o componentă variază în funcție de locul ei în context. Într-un enunț ca *O* **masă** *mare se pregătea în sufragerie*, semnificația cuvântului *masă* nu se precizează decât „târziu”, adică în momentul pronunțării ultimului segment al enunțului, „(...) în sufragerie”; dacă însă mesajul este altfel organizat: *În sufragerie se pregătea o* **masă** *mare*, informația acumulată până la apariția cuvântului *masă* elimină ambiguitatea, verificându-se astfel, încă o dată, importanța contextului lingvistic în cadrul comunicării verbale.

Prin anticipație, cititorul, orientându-se după forma şi conținutul unităților lexicale care precedă omonimul, identifică sensul lui lexical sau gramatical. Alta este situația când rezolvarea omonimiei se realizează cu ajutorul contextului din dreapta. În plus, receptorul are posibilitatea să înlăture la timp echivocul şi să decodeze corect semnificația enunțului dacă „deomonimizatorul” (termenul care ajută la evitarea omonimiei)[45] e situat la distanță mică de omonim.

Pentru precizia comunicării şi deci pentru o receptare optimă a mesajului, trebuie create contexte bine organizate, în cadrul cărora „este preferabil ca omonimul să aducă o informație cât mai mică şi să fie *el determinat* (subl. aut.) de context, în loc ca el să determine sensul ansamblului”[46]. Pe lângă aceasta, este recomandabil ca omonimul să fie înconjurat de multe determinări şi să se afle în poziție contextuală favorabilă dezambiguizării, lucru cu atât mai necesar când cuvântul (sensul) respectiv este mai rar folosit, fără prea multe şanse de apariție în conştiința receptorului.

Rezolvarea omonimiilor în context îşi dovedeşte, astfel, utilitatea atât din punct de vedere teoretic, cât şi practic, deşi, în foarte puține cazuri,

---

[44] Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 844.

[45] Vezi Valentin Moldovan, *op. cit.*, p. 169-172; idem, *Mijloace de deomonimizare*, în „Cercetări lingvistice”, Timişoara, 2002, p. 38-45.

[46] Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1968, p. 449.

nici proba contextului nu este edificatoare, fiind posibilă îmbinarea ambelor omonime (sau a tuturor omonimelor) din grupul respectiv cu sensul altui / altor cuvinte. De remarcat, de aceea, însemnătatea deosebită pe care o are *lungimea* segmentului ales pentru stabilirea identității semantice a unui lexem, precum şi ordinea celorlalte cuvinte din întregul context.

*

Dacă omonimele beneficiază, la înregistrarea lor în dicționare, de o marcă grafică distinctivă (un indice numeric aşezat la umărul drept al cuvântului), dimpotrivă, în *actul comunicării*, în elaborarea mesajelor, fenomenul prezintă anumite particularități care nu pot fi ignorate: omonimia codului este diferită de omonimia mesajelor, dată fiind dubla relație a acestora cu emițătorul şi cu receptorul[47].

S-a afirmat adesea că omonimia nu constituie o dificultate nici pentru vorbitor, nici pentru ascultător; mai mult, că ea nici nu există pentru emițător, căci el ştie dinainte la care sens al cuvântului se va referi în momentul exprimării, adică are în vedere, principial, o anumită semnificație lipsită de echivoc (înțelesul *unuia* dintre omonime). Într-adevăr, introducerea unui omonim într-un enunț presupune alegerea obligatorie (impusă de funcția de comunicare) a unuia singur dintre două sau mai multe accepții posibile. Pentru locutor, orice enunț rostit la un moment dat nu poate fi decât realizarea unei singure structuri semantico-sintactice: în majoritatea cazurilor, ghidat de nevoia comunicării, emițătorul va proceda, în enunțurile sale, la o selecție riguroasă a cuvintelor, determinând actualizarea, în context, a unui anumit sens sau a unuia dintre omonime, pentru a evita situațiile ambigue.

În felul acesta, încercăm să răspundem şi la întrebarea care se regăseşte în aproape toate lucrările consacrate acestui fenomen: este omonimia şi o problemă de emitere sau doar una de receptare? Chestiunea rezolvării omonimiei trebuie pusă – credem – încă din momentul emiterii unui mesaj, de a cărui organizare depinde înțelegerea exactă a acestuia şi deci şi a sensului fiecărui cuvânt în parte: cu cât mesajul va fi mai bine structurat din punctul de vedere al locului în care apare omonimul, cu atât se va înlesni receptarea corectă, iar interlocutorul nu va fi confruntat cu o problemă de alegere între două eventuale variante de decodare: „Dacă presupunem că receptorul rezolvă omonimia datorită unei anumite organizări (specifice) a mesajului, va trebui să admitem că această organizare e datorată unei acțiuni de selectare, de ierarhizare etc. – mai mult sau mai puțin intenționată, în vederea facilitării procesului de

[47] *Ibidem*, p. 438.

comunicare – făcută de emițător, deoarece acesta, bazat pe propria sa experiență de comunicare, nu ignoră faptul că omonimia creează obstacole în realizarea funcției de comunicare”[48].

Omonimia reprezintă şi un fenomen de codare, o problemă pentru locutor, care, în organizarea mesajului, se adaptează receptorului, „alege semnele din sistemul lingvistic cunoscut de acesta, preferă valorile semnificative pe care ştie că le cunoaşte partenerul, utilizează corelatele situaționale comune cu el”[49]. Receptarea corectă a omonimelor depinde, în mare măsură, de o bună organizare a emiterii: destinatarul mesajelor, totdeauna confruntat cu variante scrise sau orale ale acestora, îi va asocia fiecărei forme semnificația adecvată, alegerea fiindu-i permisă în şi prin context.

Emițătorul este, pentru sine însuşi, propriul receptor. În dorința de a evita ambiguitatea, el are la dispoziție diferite strategii, care variază în funcție de stadiul elaborării mesajului: corectări înainte de a risca să înceapă construcția frazelor printr-o secvență ambiguă, corectări imediate în cursul comunicării, întoarceri în text sau comentarii în poziție incidentă, parafrazări, rectificări la sfârşit, evitarea, pe tot parcursul comunicării, a situațiilor ambigue[50]. Acela care este conştient de modul cum trebuie să fie organizată exprimarea va fi apt şi pentru o înțelegere corectă a acesteia şi invers.

Arătam, mai sus, că este absolut necesar ca, în procesul decodării mesajului, receptorul să se raporteze la contextul lingvistic (discursiv), alcătuit din înşiruirea liniară a cuvintelor în îmbinări numite curent propoziții şi fraze (enunțuri). Dincolo de acesta, înglobându-l, alături de alte auxiliare, coexistă întregul context explicit, situațional[51]. Deşi are un rol esențial în tehnica limbajului, contextul lingvistic nu este atotputernic în ghidarea exprimării şi a înțelegerii unui mesaj. Sunt şi situații în care evitarea omonimiei nu se poate face decât după ce receptorul cere emițătorului informații suplimentare sau dacă este suficient stocajul informațional de dinainte de apariția omonimului în context.

Referindu-ne la problema rezolvării practice a omonimiei, a mecanismului de selectare în dinamica vorbirii, este indicat să avem în vedere „nu numai omonimul «în sine», ci omonimul cu cuvintele din jurul

---

[48] *Ibidem*, p. 439-440.

[49] Idem, *Limbaj şi context. Problema limbajului în concepția exprimării şi a interpretării prin organizări contextuale*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1959, p. 312.

[50] Pentru strategiile de evitare a ambiguității, vezi Catherine Fuchs, *Les Ambiguïtés du français*, Paris, Éditions Ophrys, collection „L’essentiel français”, 1996, p. 76-79.

[51] Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Principiul adaptării la context*, în SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 237.

său în actualitatea lanțului discursiv”[52]. Aşadar, discuția despre rezolvarea omonimiei va avea în vedere nu doar raportarea strictă la seriile omonimice din limbă, cu semnificațiile posibile ale cuvintelor, ci şi acel complex sintagmatic din momentul exprimării, care evidențiază (şi impune totodată) una dintre semnificații.

Chiar dacă, din punct de vedere lingvistic, omonimele sunt considerate drept cuvinte diferite, în cursul comunicării, ele joacă rolul unor forme identice care dobândesc sensuri distincte. Pentru vorbitorii şi ascultătorii obişnuiți, care nu ştiu nimic, de pildă, despre originea diferită a lui *păr*$_1$ „plete” şi *păr*$_2$ „pom fructifer”, care nu ştiu, poate, nimic nici despre omonimie, aceste forme au rolul unor cuvinte identice: practica i-a deprins pe interlocutori să le poată da accepții deosebite. Semnificațiile variate n-ar trebui să constituie o piedică în cursul comunicării, întrucât, după cum am menționat, există numeroase mijloace spre a se realiza o înțelegere precisă din partea receptorului. În pofida sensurilor uneori foarte disparate, nimeni nu protestează la utilizarea aceloraşi denumiri pentru realități complet diferite, şi aceasta nu numai datorită învățării limbii, care i-a făcut cunoscute fiecărui individ aproape toate înțelesurile cuvintelor (deci şi pe acelea ale formelor omonime), ci şi datorită obişnuinței de a atribui unor termeni identici ca formă accepții multiple şi de a le înțelege în raport cu împrejurările. Orice vorbitor are competența de a atribui unui cuvânt semnificații deosebite şi de a le interpreta ca atare în situația semiotică dată, cu toate că apariția omonimelor într-un enunț îi poate conferi acestuia caracter echivoc. Dacă cineva nu cunoaşte sensul de „cioban” al cuvântului *păcurar*, auzind fraza „*Păcurar* la oi am fost, / Oile nu mă cunosc” dintr-un cântec popular, va căuta să perceapă mesajul în ansamblu, pentru ca, pe baza lui, să desprindă noua semnificație, pe care nu o ştia. La fel, cine aude cântecul „Mi-a trimis bădița *carte*”, va înțelege că termenul este sinonim cu „scrisoare”, nu cu „volum”. Când cineva spune *Văd acest* **lac**, receptorul va înțelege, conform situației de comunicare, că e vorba fie de „întindere de apă”, fie de „vopsea”, dar niciodată invers decât s-a gândit vorbitorul.

În foarte puține cazuri, poate fi luat în considerare efectul negativ al omonimiei (pentru receptarea unui mesaj), întrucât acestei afirmații i se opun circumstanțele variate ale emiterii, distribuția diferită a omonimelor lexicale şi lexico-gramaticale etc. „Existența omonimelor nu dă naştere la confuzii în comunicare, cititorul putând să identifice de obicei cu toată siguranța la care din cele două omonime se referă textul”[53].

---

[52] Idem, *Despre studiul omonimiei în lanțul discursiv*, p. 843.

[53] Sorin Stati, *Elemente de analiză sintactică*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1972, p. 177.

*

Afirmam mai sus că, de regulă, omonimele folosite în comunicarea orală ori în cea scrisă sunt receptate corect în şi prin context, fapt care i-a determinat pe unii cercetători să afirme că ele nu reprezintă deloc un pericol pentru exprimare, ci, dimpotrivă, o sursă a expresivității, căci contribuie la crearea jocurilor de cuvinte. Alții, exagerând, consideră omonimia drept un factor de confuzie între cuvinte, o sursă a ambiguităților care compromit actul comunicării. Într-adevăr, nu trebuie ignorată posibilitatea de a atribui două sau mai multe semnificații diferite unei construcții sau unei componente a ei. Prin aceasta, ne referim la ceea ce lucrările de specialitate numesc *ambiguitate* (*amfibologie* sau *echivoc*), adică o situație lipsită de precizie, de claritate, privind unele cuvinte, expresii şi enunțuri dintr-o limbă, însuşire a unor construcții ori enunțuri de a avea mai multe înțelesuri, ca o consecință semantică a omonimiei şi a polisemiei, de unde posibilitatea de a le interpreta în mai multe feluri[54].

O unitate lingvistică (lexicală, morfologică, sintactică) este efectiv ambiguă dacă dă naştere la o pluralitate de interpretări, care se exclud în context. În funcție de categoria de omonime dintr-o construcție, ambiguitatea poate fi de mai multe tipuri.

1) Există propoziții care, luate izolat, pot fi analizate diferit din punct de vedere semantic: echivocul se datorează prezenței, în structura lor, a unui cuvânt care face parte dintr-o serie de omonime lexicale. Astfel, propozițiile **Banca** *era foarte aproape*, *Au intrat amândoi în* **baie**, *Am văzut o* **broască**, *Şi-a închis* **casa** conțin ambiguități lexicale, ca urmare a prezenței omonimelor de acest fel: *bancă*$_1$ „scaun” şi *bancă*$_2$ „întreprindere financiară”, *baie*$_1$ „(încăpere cu) cadă” şi *baie*$_2$ „mină”, *broască*$_1$ „batracian” şi *broască*$_2$ „mecanism montat la o uşă, la un sertar etc., pentru a le încuia cu ajutorul unei chei”, *casă*$_1$ „locuință” şi *casă*$_2$ „seif; ghişeu sau încăpere într-o instituție, unde se fac încasările şi plățile”. În asemenea situații, citirea întregii propoziții nu este suficientă pentru evitarea confuziei şi e nevoie de un context mai amplu; soluția *dezambiguizării* (procedeu lingvistic constând în înlocuirea unui enunț ambiguu prin altele sinonime neambigue[55]) este dată de specificările contextuale (prin intermediul determinanților). Un rol important, în acest caz, îl deține *colocabilitatea*, „capacitatea sensurilor lexicale ale cuvintelor dintr-o propoziție de a închega îmbinări de sensuri care alcătuiesc, împreună cu

[54] Vezi Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *op. cit.*, p. 21, s.v. *ambiguitate*. Dimpotrivă, *claritatea*, calitate opusă ambiguității sau echivocului, presupune evitarea posibilităților de confuzie, de înțelegere în mai multe feluri a unui enunț.
[55] *Ibidem*, p. 111-112, s.v. *dezambiguizare*.

alte îmbinări asemănătoare, conținutul general al propoziției”[56]. De pildă, un enunț precum „Am văzut o *broască* râioasă” face imposibilă, în context, accepția „mecanism pentru închis uşile”, după cum altul ca „Am văzut o *broască* defectă” exclude sensul de „batracian” al substantivului în discuție.

În franceză, frecvența omonimelor (a omofonelor) măreşte riscul ambiguităților. Astfel, unor forme unice ca rostire le corespund mai multe semnificații distincte, care pot fi înțelese în mai multe feluri de către un receptor: de pildă, pronunțarea [so] a unor grupuri de sunete trimite la următoarele „traduceri” grafice: *sot* „prost”, *saut* „salt, săritură”, *sceau* „sigiliu, pecete, ştampilă”, *seau* „găleată”[57].

2) Propoziția „*Am fost* în excursie” conține o ambiguitate morfologică (omonimia gramaticală a formei verbale de persoana I, *am fost*, care poate fi percepută ca singular sau ca plural: *eu* / *noi*).

3) Construcțiile *Aşteptarea oaspeților e inutilă, Îl văd pe Ion mergând pe stradă* includ ambiguități sintactice; pentru prima dintre ele, există, virtual, două interpretări semantice diferite: „Oaspeții aşteaptă pe cineva” sau „Oaspeții sunt aşteptați de cineva”; pentru a doua – patru: „(Îl văd pe Ion) că merge pe stradă” / „(Îl văd pe Ion) care merge pe stradă” / „(Îl văd pe Ion) când Ion merge pe stradă” / „(Îl văd pe Ion) când eu merg pe stradă”. E vorba despre grupuri sintactice sau propoziții cu aceeaşi componență, deosebite ca semnificație datorită organizării sintactice, despre enunțuri identice din punct de vedere fonologic şi lexical (conțin aceleaşi cuvinte), dar diferențiate cel puțin prin rolul sintactic al unui termen[58].

De altfel, omonimia sintactică a fost definită, în general, prin referire la acele „structuri cu organizare diferită, la nivel sintactic, cărora le corespunde aceeaşi organizare fonologică”[59]; omonimia sintactică reprezintă „relația la nivel sintactic ce se stabileşte între părți de propoziție, propoziții sau fraze cu aceeaşi organizare fonologică care sunt însă diferite în privința *informației sintactice* (subl. aut.) transmise (a *funcției sintactice* – subl. aut.)”[60], cu precizarea că, de cele mai multe ori, aceasta rămâne în stadiul de ambiguitate neactualizată.

---

[56] Valentin Moldovan, *Rolul contextului în deomonimizare*, p. 169.

[57] E vorba despre ambiguități reale în comunicarea orală, datorate „coliziunii” accidentale dintre complexul sonor identic al mai multor semne lingvistice diferite.

[58] Sunt distincte din perspectiva informației sintactice, existând nonidentitate, în planul funcției sintactice, a termenilor componenți; rolurile constituenților sintagmatici nu sunt aceleaşi, fapt cu repercusiuni la nivelul analizei sintactice.

[59] Sorin Stati, *Omonimia sintactică*, p. 388.

[60] Luminița Hoarță-Lăzărescu, *op. cit.*, p. 192; vezi p. 136-137 şi p. 186-187, pentru deosebirea omonimiei lexicale de ambiguitatea lexicală, respectiv, pentru distincția omonimie sintactică / ambiguitate sintactică.

Aşadar, în limba română, echivocul poate apărea ca rezultat al omonimiei lexicale sau ca posibilitate a unei duble analize a formelor gramaticale ori a construcțiilor sintactice dintr-o propoziție (cu implicații morfologice, desigur). Opțiunea pentru una dintre cele două modalități potențiale de analiză îi revine receptorului de mesaj lingvistic. De remarcat, o dată în plus, faptul că problema ambiguității se pune mai ales când propoziția conține omonime lexicale sau gramaticale (cuvinte care poartă acelaşi înveliş sonor, dar au sensuri total diferite).

Am arătat cum schimbarea topicii (alături de alte mijloace) înlătură ambiguitatea din enunțuri ca: *A luat cărțile de pe birou* („A luat de pe birou cărțile" sau „A luat numai acele cărți care se aflau pe birou, nu şi altele"?); *A venit toamna, Seara venea mai devreme* („înserarea" sau „el, ea"? – subiect acordat cu verbul sau subiect subînțeles?); *Spune anecdota lui Mircea* (dublă structură de constituenți, corespunzând interpretărilor „Spune anecdota povestită de Mircea" sau „Spune-i lui Mircea anecdota"); *A rămas colegul nostru* (propoziție analizabilă în două feluri: verb copulativ + nume predicativ sau verb intranzitiv + subiect), fie că segmentarea şirului e aceeaşi: [(A rămas) (colegul nostru)], fie că aceasta diferă: [spune] [anecdota lui Mircea] sau [spune] [anecdota] [lui Mircea] (genitiv, respectiv dativ).

Se observă că, uneori, rezolvarea ambiguității sintactice are ca obiectiv segmentarea diferită a aceleiaşi secvențe. În aceste situații, există mai multe mijloace de dezambiguizare: substituirea omonimelor lexicale prin sinonime care înlătură echivocul sau înlocuirea unui cuvânt cu un echivalent al lui (un pronume), adăugarea unei părți de propoziție în interiorul structurii sintactice ambigue sau, dimpotrivă, suprimarea uneia dintre acestea; cf. enunțurile reformulate: *Au intrat amândoi în* **cadă** / *în* **mină**, **Înserarea** *venea mai devreme*, *(***Le-***) a luat de pe birou*, *Seara,* **el** *venea mai devreme* etc., neuitând, bineînțeles, nici importanța factorilor extralingvistici, care contribuie adesea la dezambiguizarea mesajului.

După cum se ştie, *echivocul* (cf. lat. *aequus* „egal, asemănător" şi *vox* „voce, sunet, cuvânt, vorbire") reprezintă o exprimare neclară, ambiguă, confuză, în principal, în vorbirea curentă, datorată omonimelor sau folosirii necorespunzătoare a unor cuvinte omofone sau omografe, a sensului contextual al unui cuvânt, a accentului, a topicii şi a punctuației. Echivocul lexical este determinat de omonimie sau de utilizarea improprie a omografelor, care impun, în aceste condiții, prezența accentului, ca element grafic diferențiator: „*Umbrele* se zăreau pretutindeni" („*úmbrele* copacilor" sau „*umbréle* de ploaie"?); „Am luat cu mine nişte *copii*" (*cópii* după acte sau *copíi* „şcolari"?); „Este o *haină* fără pereche" („o îmbrăcăminte" sau „o ființă rea"?) sunt cazuri în care echivocul este înlăturat prin marcarea cu accent a cuvintelor vizate, îndeosebi atunci când

fragmentul luat în considerare este prea mic şi nu poate oferi raportarea la un context mai larg[61]. Pe de altă parte, echivocul (termen căruia îi corespunde o plastică şi sugestivă expresie românească: *vorbirea în doi peri*), cu toate consecinţele lui nedorite, se iveşte, deseori, în mod involuntar, fapt din care rezultă, şi mai mult, necesitatea supravegherii atente a exprimării.

Pentru receptor, confuziile determinate de existenţa mai multor sensuri diferite, numite prin acelaşi complex sonor, sunt destul de frecvente. Aparţine însă competenţei lingvistice capacitatea vorbitorilor nativi de a „simţi" enunţurile echivoce ca atare şi de a percepe semnificaţiile lor deosebite. Emiţătorul unui mesaj va recurge, cum e şi firesc (selectiv sau combinându-le), la mai multe tipuri de indicii lingvistice (intonaţie, punctuaţie, flexiune, ordinea cuvintelor), care permit construirea unei secvenţe univoce şi deci prevenirea şi evitarea ambiguităţii, va folosi mijloacele contextuale de dezambiguizare pe care i le furnizează limba, modificând lexical sau / şi structural textul.

Chiar dacă – am văzut – riscurile ambiguităţii se pot minimaliza, întrebarea care se pune este următoarea: oare e posibil ca acestea să fie evitate complet? S-a afirmat, nu o dată, pe bună dreptate, că mesajul univoc (din care ambiguitatea lipseşte cu desăvârşire) e o utopie; teoretic, în stilul ştiinţific, nu există nici o formă de ambiguitate; practic, lucrurile stau întrucâtva altfel, căci, în limbă, aproape orice mesaj riscă să fie echivoc, fie şi numai din punctul de vedere al structurilor sintactice.

Puţine ambiguităţi efective decurg însă din prezenţa omonimelor, în măsura în care o diversitate de indici contextuali imediaţi permite cel mai adesea să ştim cu ce unităţi lexicale avem de-a face; dacă nu s-ar întâmpla astfel, comunicarea ar avea mult de suferit. De aceea, ambiguitatea de orice tip (lexicală, morfologică, sintactică, a decupajului în lanţul vorbirii) n-ar trebui privită ca un regretabil defect al limbilor aşa-numite „naturale", ci ca o caracteristică de bază a acestora, în strânsă legătură cu însăşi evoluţia şi dezvoltarea lor[62].

*

Am subliniat mai sus faptul că, la nivelul enunţului, receptorul de mesaj lingvistic, care decodează informaţia transmisă de emiţător, se confruntă cu numeroase cazuri de ambiguitate. Deşi vorbitorul ştie totdeauna ce vrea să comunice, există şi situaţii în care multipla

---

[61] Pentru această problemă, vezi Mioara Avram, *Note asupra accentului ca mijloc de diferenţiere semantică în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 53-58; Romulus Vulpescu, *Este necesar accentul grafic în ortografia noastră?*, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 181-189.

[62] Vezi, în acest sens, şi Catherine Fuchs, *op. cit.*, p. 80.

interpretare (mai ales sintactică) intervine şi pentru emiţătorul de mesaj, fie în cazul vorbitorului instruit, apt de a observa echivocul sintactic, fie pentru locutorul care, în mod deliberat, ambiguizează propoziţia sau fraza, propunându-şi să se exprime în aşa fel încât spusele lui să poată fi percepute cel puţin în două moduri. Aşadar, dacă unii vorbitori se străduiesc să evite ambiguităţile, alţii, dimpotrivă, le caută: în anumite împrejurări, emiţătorul îl poate antrena pe interlocutorul său spre o falsă pistă interpretativă, ajungându-se, astfel, la o ambiguitate efectivă, la un echivoc real.

E adevărat că, ghidat de alte nevoi decât cele ale comunicării obişnuite (în special, căutarea „ludică" a mesajelor cu sens dublu), vorbitorul poate crea, voluntar, un mesaj (un enunţ) cu caracter plurivoc, conceput astfel pentru diverse decodări. Nu este vorba, în aceste cazuri, de o „slăbiciune" a sistemului lingvistic, ci, dimpotrivă, de o „supraexploatare" a acestuia.

Combătută de nevoia de claritate care domină limbajul curent, ambiguitatea este deseori căutată de scriitori în scopuri stilistice, iar confuziile omonimice constituie surse ale jocurilor de cuvinte în literatură. În stilistică, acest procedeu bazat pe echivocul lexical sau gramatical rezultă din posibilitatea de a analiza diferit, din perspectivă semantică, un cuvânt sau o sintagmă, în funcţie de context. Din acest punct de vedere, ambiguitatea poate fi definită drept figură de stil care constă în a utiliza intenţionat o construcţie lexico-gramaticală echivocă, adesea expresivă, cu funcţie ironică.

Datorită identităţii formale, omonimia poate servi ca mijloc de creare a ambiguităţii voite, a comicului verbal, a calamburului, a epigramei, a caricaturilor, a şaradelor, a definiţiilor de la careurile de cuvintele încrucişate (al căror scop este inducerea în eroare a celui ce le dezleagă), a unor jocuri de cuvinte prezente în reclame, în titlurile din presă[63] ori în anecdote. De altfel, echivocul lexical (semantic) reprezintă esenţa jocurilor de cuvinte, tehnica proprie calamburului perfect, realizat prin jocul omonimelor. Acestea sunt întrebuinţate uneori cu valoare stilistică, în scopul obţinerii unui efect comic (prin evidenţierea sensurilor ambilor termeni întâlniţi într-un context relativ îngust).

Prin definiţie, jocul de cuvinte este consecinţa identităţii formale (fonice şi grafice) a unor (îmbinări de) lexeme cu sensuri total diferite (omonime) sau numai a identităţii acustice a acestora (joc de cuvinte bazat

[63] Pentru această problemă, vezi Monica Huţanu, *Puns and Other Forms of Language Play in Headlines*, în „Caiet de semiotică", nr. 15/2004, p. 111-115.

pe omofonie), presupunând crearea unui efect de surpriză, prin trecerea cu ingeniozitate de la o structură la alta cu aceeaşi formă sonoră[64].

Aşadar, omonimia reprezintă şi o sursă însemnată de efecte expresive, dând naştere unei game variate de jocuri de cuvinte, în cadrul cărora emițătorul poate recurge la ambiguități privind toate nivelurile limbii (lexical, lexico-gramatical, morfologic, sintactic). Cel mai cunoscut dintre acestea este calamburul, procedeu stilistic, adesea având caracter umoristic, care exprimă echivocul, prin prezența, în acelaşi text, a unuia sau a mai multor omonime (ori omografe, omofone). Această figură de stil se sprijină totdeauna pe ambiguitate (mai ales una de ordin semantic), pe folosirea unei expresii echivoce din cauza omonimiei cu alt cuvânt sugerat de context ori chiar prezent în mesajul respectiv. Procedeul în discuție poate fi rezultatul echivocului fonetic provenit din identitatea sonoră a anumitor cuvinte sau a unor grupuri de cuvinte, din alăturarea sau din substituirea a două omofone cu sensuri diferite.

„Formă de manifestare a funcției ludice a limbajului, calamburul se realizează prin exploatarea intenționată a mai multor fenomene lingvistice”[65], printre care menționăm omonimia, polisemia şi paronimia. Prin calambur, este valorificată ambiguitatea lexicală (datorată omonimiei sau polisemiei) care permite analize semantice diferite, condiționate contextual, ale aceluiaşi semnificant.

În calambururi, apropierea omonimelor determină, în mod deliberat, posibilitatea unei duble interpretări a textului, fapt care cere un plus de efort şi, desigur, un spirit de inventivitate remarcabil. Efectul stilistic constă în faptul că lectorul descoperă sensul adevărat al cuvântului, în pofida semnificației aparente pe care o impune textul, metodă frecvent folosită în epigrame[66]. Cazuri în care interlocutorii nu se înțeleg din cauza utilizării omonimelor sunt rare; ridicolul lor a fost deseori subliniat de I. L. Caragiale, autorul urmărind efectele comice (vezi omografele *sufrágiu* „vot” – *sufragíu* „om de serviciu care servea la masă”, din celebra comedie *O noapte furtunoasă*).

Chiar anumite expresii omofone numai în ceea ce priveşte structura lor fonetică segmentală sunt exploatate câteodată cu intenții glumețe: „Toată lumea are *nare* / Numai cârnul *n-are nare*” (varianta regională *nare*

---

[64] Vezi, în acest sens, Pierre Guiraud, *Les Jeux de mots*, IIe édition, Paris, Presses Universitaires de France, collection „Que sais-je?”, 1979.

[65] Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de ştiințe. Ştiințe ale limbii*, Bucureşti, Editura Științifică, 1997, p. 86, s.v. *calambur* (paragraf redactat de Mihaela Mancaş).

[66] Vezi articolul nostru, *Omonimia în textul literar*, în „Reflex”, I (2000), nr. 3, p. 28-30, unde am dat mai multe exemple în acest sens.

„nară") sau lanțul ludic [stankastankastankastan], căruia îi corespund două eventuale grafii („Stanca sta-n castan ca Stan" sau „Stan ca Stanca sta-n castan"). În aceste cazuri, ambiguitatea nu se sprijină pe lexeme autonome, ci pe grupuri de cuvinte (e vorba despre un calambur segmentat). Nenumărate jocuri de cuvinte se bazează pe situații de acest fel, iar apariția lor în literatură creează dificultăți traducătorilor[67].

Şi în franceză, omonimia reprezintă o bogată sursă de efecte stilistice. Omonimia grupurilor ritmice, caracteristică, de altfel, limbii franceze, dă naştere unui mare număr de jocuri de cuvinte, glume, calambururi, prin combinația lexemelor identice în ansamblul sonorității lor, care duce adesea la confuzia sensurilor acestora. Puține limbi au, ca franceza, capacitatea de a face să se întâlnească în acelaşi context serii întregi de omonime; iată un enunț în care acumularea silabelor rostite la fel surprinde prin rezonanța lor comică sau prin dificultatea de a fi pronunțate: „Un cheval *maure mort* ne *mord* plus son *mors*" (enunț în care silaba [mOR] este rostită de patru ori, corespunzând unor grafii diferite). Francezii se amuză cu sintagme ca „un *ver vert* dans un *verre vert*" („un vierme verde într-un pahar verde"), pronunțând de patru ori silaba [vER]. Pentru a se evita confuziile, se apelează la determinări (*verre à boire* „pahar (de băut)" sau *ver à soie* „vierme de mătase").

Jocurile de cuvinte demonstrează, pe deplin, ideea că vorbitorul este conştient de prezența omonimelor în limbă, precum şi puternica tendință care-l împinge să asocieze în conştiința sa cuvinte ce prezintă o asemănare oarecare, cu intenția de a glumi. Chiar dacă nu-i cunosc denumirea, vorbitorii obişnuiți recunosc omonimia şi o pun în valoare în scopuri umoristice, în jocuri de cuvinte unde omonimele sunt utilizate deliberat, cu intenție parodică. De pildă, faptul că se poate face gluma „*Seamănă*, dar nu răsare" (când cineva spune că două ființe sau două lucruri se aseamănă, interlocutorul, dacă crede că nu există nici o asemănare, răspunde cu acest joc de cuvinte bazat pe omonimia celor două verbe *semăna*) demonstrează că, pentru locutor, sensurile „a arunca sămânța" şi „a fi asemănător" sunt distincte unul de celălalt. Iată o altă anecdotă care a circulat înainte de 1989 şi care mizează pe jocul aceloraşi omonime: „Inginerul, către doi tractorişti care, în campanie, stăteau lungiți la umbră: – Mă, voi nu semănați? – Ăăă, păi nu suntem frați". Acelaşi lucru se poate spune despre omonimia lexico-gramaticală dintre vin_1,

[67] În capitolul *Graiuri bănățene de est într-o recentă culegere de folclor. Fonetica şi lexicul*, din lucrarea *Studii lingvistice*, Timişoara, Editura Excelsior, 1999, Vasile Frățilă semnalează (p. 125-130) nenumărate greşeli de percepere a textelor dialectale, segmentări eronate ale acestora, din cauza neînțelegerii lor de către culegători, care apar în colecția lui Dumitru Şandru, *Folclor românesc*. Ediție îngrijită de Tudora Şandru Olteanu. Prefață de Ovidiu Bîrlea, Bucureşti, Editura Minerva, 1987.

substantiv „băutură alcoolică” şi *vin*$_2$, formă verbală de la *a veni*, exploatată într-o anecdotă care circula tot înainte de 1989: „ – Care e cel mai rău *vin*? – Cel mai rău *vin* e că *vin* ruşii şi *vin* degeaba.”; vezi şi „proverbele”, născocite ad-hoc, bazate pe omonimii gramaticale (morfologice) precum *fură*$_1$, persoana a III-a plural a indicativului perfect simplu de la *a fi* şi *fură*$_2$, persoana a III-a plural a indicativului prezent de la *a fura*: „*Fură* oltenii în Banat.”; *a se uita*$_1$ „a privi” şi *a se uita*$_2$, diateza reflexivă cu sens pasiv a verbului *a uita*: „Ochii care nu se văd *se uită*... la altcineva”.

Ambiguitatea şi jocurile de cuvinte sunt foarte frecvent utilizate ca procedee stilistice în textele publicitare, în proverbe şi zicători, în cântecele din jocurile copiilor, în folclorul românesc (unde o serie de „încurcături de limbă” pot fi speculate în acest sens), în caricaturi. Acestea din urmă, pe lângă jocurile de cuvinte, se sprijină, firesc, şi pe un joc al imaginilor, pe asociaţiile neobişnuite, uneori paradoxale, care provoacă umorul.

Jocurile de cuvinte ne întâmpină în comunicarea curentă, cotidiană (în formele ei subiective, expresive), dar şi în textul literar, în situaţii tipice (replica spirituală, „bancul” lingvistic). Iată cum, într-un slogan publicitar, repetiţia unei forme produce un efect de surpriză (întemeiat pe o diferenţiere gramaticală şi semantică între cele două forme identice): „La vremuri *noi*... tot *noi*”. Într-o reclamă televizată, un bărbat *goleşte* o halbă tocmai atunci când se marchează un *gol* la meciul de fotbal, iar în alta se spune „Vopsiţi cu noi, vopsiţi cu *Spor*!” (numele vopselei); vezi şi jocul omografelor într-o reclamă la Opel Corsa în rate: „Nu *rata rata*!” („Adevărul”, nr. 3318, 14 februarie 2001, p. 9).

Jocul lingvistic bazat pe omonimie reprezintă mecanismul realizării umorului şi în anecdotă: „ – Serviţi bere la *ţap*? – Noi servim pe toată lumea”. În acest sens, iată un alt exemplu, unde comicul este rezultatul „coliziunii” omonimice dintre fr. *ordonnance*$_1$ „(soldat de) ordonanţă” şi *ordonnance*$_2$ „reţetă medicală”, precum şi al polisemiei verbului *exécuter* „a efectua, a îndeplini, a face” şi „a pedepsi cu moartea”: se spune că, într-o dimineaţă, un căpitan din armata franceză avea o durere cumplită de cap şi, de aceea, îşi trimite ordonanţa la farmacie să-i cumpere aspirină. Peste câteva momente, soldatul se întoarce livid, foarte speriat şi gâfâind. Când căpitanul îl întreabă ce s-a întâmplat, el îi răspunde tremurând de frică: „Mergeţi singur dacă doriţi să vă cumpăraţi aspirină, pentru că eu n-am îndrăznit să intru”. Problema era următoarea: pe uşa farmaciei scria „Ici on *exécute* les *ordonnances*” şi soldatul, în loc să înţeleagă, cum era normal, de altfel, „Aici se eliberează (se efectuează) reţete medicale”, a înţeles „Aici sunt executate (sunt împuşcate) ordonanţele”.

O problemă de omofonie interlingvistică[68] este reflectată şi de următoarea anecdotă: în timpul celui de-al doilea război mondial, doi spioni germani, care nu cunoşteau limba engleză, sunt paraşutaţi în Marea Britanie. Însetaţi, intră într-un bar, după ce s-au trudit să înveţe expresia *Two Martinis, please*. Cel mai „înzestrat" dintre ei face comanda. Din nefericire, barmanul răspunde cu această întrebare neprevăzută, deşi previzibilă: „Dry?" Cel mai puţin „înzestrat" răspunde atunci într-un chip atât de fatal: „Nein, zwei!" Ce a urmat este uşor de imaginat. Această glumă demonstrează că aceeaşi rostire a unui grup de sunete poate constitui un cuvânt într-o anumită limbă şi alt cuvânt într-o altă limbă: [dRaï] e un cuvânt german când înseamnă „trei" şi unul englezesc când înseamnă „sec".

*

Să nu uităm că omonimia are consecinţe şi la nivelul *graiurilor populare*, formele omofone reprezentând, în majoritatea cazurilor, rezultatul unor schimbări fonetice. Pentru înlăturarea omonimiei, limba întrebuinţează diferite procedee, cel mai adesea o nouă transformare fonetică în structura cuvintelor.

Astfel, în stabilirea opoziţiilor morfologice, un rol extrem de important îl deţine *caracterul dur sau moale al anumitor consoane* (mai ales în poziţie finală). În unele graiuri româneşti, singularul se diferenţiază de plural şi persoana I de persoana a II-a la indicativul prezent prin opoziţia „consoană nepalatalizată / consoană palatalizată" (de exemplu, *ş*/*ś*)[69]. Şi în româna literară, deosebirea dintre singular şi plural, la substantivele şi la adjectivele masculine terminate în *ş* sau în *j*, şi dintre persoanele I şi a II-a ale indicativului prezent, la verbele terminate în aceleaşi consoane, se face prin opoziţia „consoană nediezată / consoană diezată": *cocoş – cocoś*, *moş – moś*, (eu) *îngraş* – (tu) *îngraś*[70].

În mod similar, diferenţierea singularului de plural, la unele substantive şi adjective masculine, şi a persoanei I de persoana a II-a la

---

[68] Pentru conceptul de *omonimie interlingvistică*, vezi Victor Vascenco, *Dificultăţi ale lexicului rus. Elemente de semantică contrastivă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1975, p. 65-84.

[69] Vezi Valeriu Rusu, *Din morfonologia graiurilor olteneşti. Tendinţa spre diferenţiere şi analogie*, în FD, VI (1969), p. 147. Opoziţia palatalizat / nepalatalizat (*naş – naşi̯, îngraş – îngraşi̯*) reprezintă, astăzi, norma limbii literare. Această opoziţie a fost constituită sub presiunea sistemului morfologic, care reclama un mijloc de a deosebi diferite forme gramaticale, înlăturând neutralizarea opoziţiilor din graiurile de tip muntean, unde singularul este omofon cu pluralul, consoanele finale *ş* şi *j* rostindu-se muiat.

[70] Vezi Gr. Rusu, *Coexistenţa mai multor sisteme fonologice în acelaşi grai regional (Valea Sebeşului)*, în CL, II (1957), p. 131.

indicativul prezent al verbelor este evidențiată, în subdialectul muntean, tot prin opoziția „consoană nediezată / consoană diezată” (de tipul *lup – lup'*). Vorbind însă, de pildă, despre graiul bistrițean, vom observa că, în asemenea situații, avem de-a face cu opoziția zero la singular şi la persoana I – /*č*/, /*ğ*/, /*ń*/ la plural şi la persoana a II-a: *lup – lup***č**, *scump – scump***č**, *scap – scap***č**, *alb – alb***ğ**, *pom – pom***ń** (forme care conțin un fonem în plus, spre deosebire de sudul țării)[71]. Tot în Muntenia, *-i̯* şoptit în sufixele *-eri̯*, *-ari̯*, *-(t)ori̯* a amuțit la singular, pentru a face posibilă distingerea acestuia de plural[72].

Să ne gândim însă şi la un alt fenomen fonetic dialectal: *iotacizarea* (schimbarea locului de articulare a unei consoane sub influența lui iot), care afectează morfologia graiurilor prin anularea opoziției consonantice a persoanelor I şi a II-a de la indicativul prezent al verbelor. Formele iotacizate, odinioară generale în toate dialectele limbii române, au fost înlocuite ulterior cu forme deiotacizate. Tendința de refacere a dentalelor, prin analogie cu acele forme ale paradigmei care păstrează consoana originară intactă sau cu formele similare ale altor verbe, este determinată de nevoia de a se realiza o opoziție bine marcată între persoanele I şi a II-a ale indicativului prezent şi deci de a fi evitată omonimia[73]. Totuşi, formele iotacizate se conservă până astăzi în unele arii dialectale dacoromâne.

Cauza pentru care graiurile românești, în afară de cel muntean, au inovat prin crearea formelor secundare de tipul *aud*, *scot* o reprezintă lipsa unei opoziții „consoană dură / consoană muiată” la finală, pentru diferențierea persoanei a II-a de persoana I, la indicativul şi la conjunctivul prezent (eu *auz* / tu *auz*, eu *scoț* / tu *scoț*); ca şi la persoana I, *z* şi *ț* de la persoana a II-a sunt dure în aceste graiuri. În Muntenia, existând la finală opoziția *z*/*z'*, *ț*/*ț'*, inovația nu a fost necesară (eu *auz* / tu *auz'*, eu *scoț* / tu *scoț'*)[74]. Aşadar, persoanele I şi a II-a se deosebesc prin desinența *-i* a persoanei a II-a la verbele în *-ț* şi în *-z* în zonele în care aceste consoane pot avea şi timbru palatal (tolerează desinența *-i̯*): (eu) *simț* / (tu) *simți̯*, (eu) *trimiț* / (tu) *trimiți̯*, (eu) *auz* / (tu) *auzi̯*.

Unele dintre graiurile care conservă formele iotacizate dispun de mijloace suplimentare de marcare a opoziției dintre persoanele I şi a II-a:

---

[71] Idem, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, în CL, IV (1959), nr. 1-2, p. 67.
[72] Vezi discuția despre aceste sufixe în Marin Petrişor, *Graiurile bufenilor din Banat. III*, în LR, XVII (1968), nr. 4, p. 309.
[73] Vezi Rodica Orza, *Cu privire la iotacizarea verbelor în graiurile limbii române*, în CL, XXIV (1979), nr. 1, p. 75. E vorba mai ales de regiunile în care a avut loc afonizarea sau dispariția desinențelor *-u̯* la persoana I şi *-i̯* la persoana a II-a. În ariile care mențin desinența *-u̯* a persoanei I, distincția dintre cele două forme se realizează prin această desinență.
[74] Vezi Gr. Brîncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI (1962), nr. 3, p. 254.

desinența -$^{u}_{\emptyset}$ la persoana I sau alternanța vocalică a temei (*ă*/*e*, *ă*/*a*: eu *v***ă***z* / tu *v***e***z*, eu *îngr***ă***ş* / tu *îngr***e***ş* / tu *îngr***a***ş*), fapt ce reduce în mod considerabil aria în care aceste forme verbale sunt omofone.

Datorită dispariției lui iot, în urma articulării lui tot mai slabe, în graiurile din Banat şi din vestul Olteniei, toate cuvintele care înainte posedau grupul labială + iot + vocală s-au redus la grupul labială + vocală. În aceste arii, cuvintele respective au în componența lor cu un fonem mai puțin decât în unele graiuri din Muntenia şi din estul Olteniei şi decât în limba literară. În urma acestei evoluții fonetice, multe cuvinte au devenit omofone: în Banat şi în vestul Olteniei, forma [perɨ] reprezintă atât persoana a II-a a indicativului prezent de la verbul *a pieri*, cât şi pluralul substantivului *păr*. Persoana a III-a a indicativului prezent de la verbul *a pieri* şi pluralul lui *pară* au aceeaşi formă, [pęre]; tot printr-o formă unică, [męre], sunt redate şi alte două cuvinte diferite: substantivul *miere* şi pluralul substantivului *măr*[75].

Dispariția lui iot a determinat crearea unor serii de omonime. În unele graiuri din Banat, a avut loc o nouă transformare fonetică: depalatalizarea consoanei /*r*′/ în pluralul [pęre], [męre], ajungându-se, astfel, la formele [pęră] ([pi̯eră]), [męră] ([mi̯eră]). În urma acestei transformări, omonimiile de mai sus au fost înlăturate. Opoziția dintre /*r*′/ (*r* cu timbru palatal + vocala anterioară *e*) şi /*r*/ (*r* dur, velarizator + mediala *ă*) a preluat funcția distinctivă, deosebind formele [pęre], [męre] „piere”, „miere” de formele [pęră], [męră] „pere”, „mere”[76].

În concluzie, pentru rezolvarea omonimiei, vorbitorii aplică diverse procedee, printre care şi anumite schimbări fonetice, cum este şi alternanța vocalică, având rolul de a deosebi unele forme gramaticale. Prin neutralizarea funcției distinctive a finalei, „ponderea” în distingerea omomorfelor trece asupra temei, amplificându-se, în felul acesta, importanța alternanțelor fonetice *a*/*e*, *a*/*ă*, ca mărci morfologice diferențiatoare[77].

În cazul în care delimitarea singularului de plural nu se poate face cu ajutorul alternanțelor, în tema substantivului se recurge la alte mijloace pentru a se evita omonimia datorată pronunțării dure a anumitor consoane. Pluralul în vocală este înlocuit, după modelul substantivelor masculine, de

---

[75] Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1983, p. 119-120.

[76] E posibil ca, în aceste situații, să avem de-a face cu păstrarea, în Banat, a formelor etimologice *pĭra, mela*, iar reflexul *ă* să reprezinte evoluția normală a lui *a* latinesc de la formele de plural citate (cf. CDDE 1326, s.v. *păr* şi PEW 1264, s.v. *pară*; CDDE 1045 şi PEW 1023, s.v. *măr*; Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 26-27).

[77] Vezi, în acest sens, şi discuția asupra substantivului *rață* în Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 150.

formele de plural în consoane; afonizarea vocalelor finale reprezintă, de altfel, o „trăsătură specifică (şi frecventă) a graiurilor româneşti de sud”[78] : *buză* / *buz*, *căsuță* / *căsuț*, *poliță* / *poliț* etc.

*

Vorbitorii care rostesc pretutindeni cu *s* şi cu *z* nu cunosc opozițiile morfonologice *s*/*ş* (literar *şi̯*) şi *z*/*j* (literar *ji̯*), aşa încât formele nearticulate de singular şi de plural ale substantivelor şi ale adjectivelor cu tema terminată în *s* şi în *z* se confundă: *urs*, *pas*, *obraz*, *cucuruz*, *fălos*, *frumos* (singular şi plural). În aceste condiții, şi formele de persoanele I şi a II-a singular ale indicativului prezent la verbele terminate în *s* şi în *s* < *ş* sunt omofone: (eu, tu) *ies*, (eu, tu) *cos*.

Dintre procedeele folosite pentru evitarea acestor omonimii, menționăm: schimbările de gen (*obraz*, plural *obrază*; *cucuruz*, plural *cucuruză*); alternanțele fonetice (*tovarăs*, plural *tovares*); ataşarea unor elemente auxiliare proclitice sau enclitice. În stadiile în care coexistă ambele rostiri: *s* < *ş* şi *ş* = *ş*, cu cazuri de false regresii, se înregistrează şi inversiuni de număr şi de persoană: (un) *urş* / (doi) *urs*, (eu) *coş* / (tu) *cos*, care reprezintă fapte tipice de interacțiune între sisteme: sistemul fonologic determină crearea unor noi opoziții morfonologice, care, la rândul lor, contribuie la modificarea sistemului fonologic. În general, opozițiile de acest fel sunt destul de rare în vorbirea curentă, omonimia fiind înlăturată în diferite alte moduri[79].

*

În multe graiuri dacoromâne (şi în majoritatea celor aromâne), consoanele labializate se întâlnesc şi în poziție finală, fapt cu repercusiuni în morfologia acestor graiuri. În ariile cu consoane bemolate finale, explozia şi constricțiunea lor este însoțită de rotunjirea buzelor, care dă consoanelor respective timbru labial (*u*)[80]. În aceste regiuni unde se rostesc consoanele finale rotunjite, *bemolarea* este fonologică, îndeplinind o importantă funcție morfologică.

Dacă în graiurile în care labializarea la finală absolută a dispărut (ca şi în limba literară), formele de singular şi de plural ale unor substantive de

---

[78] *Ibidem*, p. 152-153.

[79] Vezi Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic românesc dialectal:* **ş** > **s** *şi* **j** > **z**. *II. Locul şi reflexele fenomenului în microsistemul graiului*, în CL, XI (1966), nr. 1, p. 74-75.

[80] Pentru delimitarea ariilor cu consoane bemolate finale, vezi P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL, VIII (1963), nr. 1, p. 45, precum şi următoarea precizare: „Există şi a treia arie, în jumătatea de sud a Banatului, în care, în forme ca *ochi*, *muşchi*, *junghi*, se rostește uneori *-u* silabic la singular şi *-i* silabic la plural, la formele articulate şi nearticulate: *okl̇u* / *oki*, *muşkl̇u* / *muşki*”.

tipul *arici*, *ochi*, *unchi*, *pui*, ale unor adjective precum *dibaci*, *stângaci* sau persoanele I şi a II-a la indicativul prezent al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în /ќ/, /ģ/, /y/ fiind omofone, dimpotrivă, în graiurile cu consoane finale labializate, ele se deosebesc datorită opoziției „labializat / nelabializat" (consoane labiopalatalizate finale la singular şi la persoana I / consoane palatalizate la plural şi la persoana a II-a), opoziție foarte frecventă în aceste graiuri[81]. Astfel, timbrul labial al consoanelor finale reprezintă elementul diferențiator al singularului şi al persoanei I, opunându-se pluralului sau persoanei a II-a (forme cu consoane finale nelabializate): *un*/ќ°/ (singular) – *un*/ќ/ (plural); *stânga*/č°/ (singular) – *stânga*/č/ (plural); (eu) *îngenun*/ќ°/, (eu) *înjun*/ģ°/, (eu) *ta*/i̯̲°/ (persoana I) – (tu) *îngenun*/ќ/, (tu) *înjun*/ģ/, (tu) *ta*/i̯̲/ (persoana a II-a)[82].

În sistemele fonologice din care lipseşte rotunjirea consoanelor finale, confuziile dintre formele în discuție sunt evidente, multe dintre acestea reprezentând un rezultat al delabializării consoanelor finale. De altfel, există şi zone de tranziție, în care labializarea se mai păstrează, astăzi, într-un număr mic de cuvinte, şi anume în cazul acelor forme în care ea îndeplineşte un rol morfologic[83].

De exemplu, în fonologia graiului din Valea Târnavelor (Transilvania de centru), este specifică opoziția „consoană neutră / consoană bemolată": /ț/ – /ț°/, /z/ – /z°/, /ş/ – /ş°/, care duce la deosebirea dintre singularul şi pluralul unor substantive de declinarea a II-a: *ho*/ț°/ – *ho*/ț/, *mo*/ş°/ – *mo*/ş/ (nu există *ş*, *j*, *ț*, *z* muiați), precum şi la aceea dintre persoana I şi a II-a singular, la indicativul şi la conjunctivul prezent: (eu) *sîm*/ț°/ – (tu) *sîm*/ț/, (eu să) *sîm*/ț°/ – (tu să) *sîm*/ț/. De asemenea, în cuvintele derivate cu sufixele *-ar(iu)*, *-tor(iu)* (şi în altele cu aceste terminații), *r* se rosteşte diezat (palatal) şi bemolat, ajungându-se la opoziții

---

[81] Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, p. 91. De altfel, până în secolul al XIX-lea, consoanele muiate rotunjite erau notate printr-un *-i̯̲u* final. Menținerea mai îndelungată a acestei grafii prezenta avantajul de a deosebi singularul de plural (*ochiu* / *ochi*), persoana I de a II-a (*taiu* / *tai*) şi persoana I singular a perfectului simplu de persoana a II-a singular a imperfectului (eu *cântaiu* / tu *cântai*). Prin *u* final (fără valoare fonologică) se deosebeau, numai în scris, foarte multe forme de singular de cele de plural la substantivele şi la adjectivele masculine, precum şi persoanele I şi a II-a singular la indicativul prezent (*ochiu* / *ochi*, *unchiu* / *unchi*, *muşchiu* / *muşchi*, *rinichiu* / *rinichi*, *baciu* / *baci*, *puiu* / *pui*; *vechiu* / *vechi*, *dibaciu* / *dibaci*; *taiu* / *tai*, *suiu* / *sui*). Vechea ortografie a menținut deci, în limba literară, această opoziție: (un) *ochiu* / (doi) *ochi*, (un) *puiu* / (doi) *pui*, (eu) *înjunghiu* / (tu) *înjunghi*, *stângaciu* / *stângaci*, deşi, în pronunțarea curentă, cele două forme erau omofone, foarte puțini rostind astfel consoanele muiate-rotunjite. În urma victoriei principiului fonetic în ortografia noastră, s-a renunțat şi la scrierea lui *u* (*ŭ*) final.

[82] Vezi Emil Petrovici, *Probleme de fonologie (Consoane cu timbru fonologic palatal, consoane moi şi consoane muiate)*, în SCL, VIII (1957), nr. 1, p. 73.

[83] Vezi Gr. Rusu, *Contribuții la problema consoanelor finale labializate în graiurile dacoromâne*, în CL, XIII (1968), nr. 2, p. 235.

de tipul *porca*/*r'*°/ – *porca*/*r'*/, *învăţăto*/*r'*°/ – *învăţăto*/*r'*/. Această opoziţie diferenţiază şi persoanele I şi a II-a singular de la indicativul şi de la conjunctivul prezent al unor verbe (vezi (io) *mo*/*r'*°/ – (tu) *mo*/*r'*/; (io să) *mo*/*r'*°/ – (tu să) *mo*/*r'*/)[84].

Aşadar, în graiurile în care se menţine labializarea şi în care /*r*/ îşi păstrează timbrul palatal, ea constituie singurul mijloc care marchează deosebirea dintre persoanele I şi a II-a la verbe, precum şi pe cea dintre singular şi plural la substantive şi la adjective. Timbrul palatal al lui /*r*/ la forma de singular se păstrează într-o arie ce cuprinde sud-vestul Transilvaniei, Munţii Apuseni şi jumătatea de nord a Crişanei, caracterizată de o particularitate fonetică cu funcţii importante în structura morfologică a acestor graiuri româneşti: timbrul labial al consoanelor la finala absolută a anumitor forme gramaticale. Astfel, în graiurile respective, lui /*r'*/ (*r* cu timbru palatal) de la forma de plural i se opune /*r'*°/ (*r* cu timbru labiopalatal) de la singular, opoziţie cu ajutorul căreia se diferenţiază cele două forme omofone de tipul /*morar'*°/ – /*morar'*/. Consoana /*r*/ îşi menţine timbrul palatal şi la persoana I a indicativului şi a conjunctivului prezent de la verbe precum *a muri*. În unele graiuri din Oltenia, Moldova şi estul Transilvaniei, persoana I nu se deosebeşte, în rostire, de persoana a II-a, cele două forme verbale fiind identice ca pronunţare: (eu) /*mor'*/ – (tu) /*mor'*/. În celelalte graiuri dacoromâne, distincţia dintre aceste forme se realizează prin următoarele tipuri de opoziţii: /*r*/ – /*r'*/ (/*mor*/ – /*mor'*/), /*r*°/ – /*r'*/ (/*mor*°/ – /*mor'*/) şi /*r'*°/ – /*r'*/ (/*mor'*°/ – /*mor'*/)[85].

Foarte frecventă este opoziţia fonologică dintre *r* muiat-rotunjit şi *r* muiat-nerotunjit (*r'*°/*r'*), mai ales în sufixele *-ar*, *-or*, *-er*, care pe întreg teritoriul ţării (cu excepţia Munteniei de est şi a Dobrogei) au un *r* muiat şi la singular. În aria rotunjirii consoanelor finale, în cuvinte ca *învăţător'*° (plural *învăţător'*), *zidar'*° (plural *zidar'*), *o̯er'*° (plural *o̯er'*), singularul se deosebeşte de plural prin opoziţia *r'*°/*r'* (derivatele cu sufixele *-ar'*°, *-or'*°, *-er'*° au la plural *-ar'*, *-or'*, *-er'*). Aceeaşi opoziţie diferenţiază şi persoana I de a II-a singular în conjugarea verbelor: *mor'*° „(eu) mor” – *mor'* „(tu) mori”[86].

În acele ţinuturi unde consoanele *ş*, *j*, *ţ*, *z* sunt totdeauna nemuiate, deci unde formele de plural *moşi*, *vreji*, *soţi*, *lăzi* se rostesc *moş*, *vrej*, *soţ*, *lăz*, formele de singular se deosebesc de cele de plural prin labializare, ca şi persoana I de persoana a II-a: *moş*° (singular) – *moş* (plural), *vrej*°

---

[84] Vezi Vasile Frăţilă, *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra, Despărţământul „Timotei Cipariu”, 2005, p. 195.

[85] Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, p. 182-183.

[86] Vezi Emil Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, în SCL, III (1952), p. 159.

(singular) – *vrej* (plural), *soţ*° (singular) – *soţ* (plural), (eu) *vânez*° (persoana I) – (tu) *vânez* (persoana a II-a). Deci, afirmaţia că, în ariile unde consoanele *ş*, *j*, *ţ*, *z* sunt totdeauna nemuiate, formele de singular sunt identice cu cele de plural (în cuvinte de tipul lui *moş*, *vrej*, *isteţ* etc.) sau formele de persoana I singular a prezentului cu cele de persoana a II-a singular (eu *îngraş*, eu *vânez*) nu este valabilă în aria consoanelor finale rotunjite (labializate)[87].

O opoziţie des întâlnită în toate graiurile din aria consoanelor finale labializate o constituie şi cea dintre consoanele muiate-rotunjite (*ќ*°, *ǵ*°, *č*°) şi corespondentele lor muiate-nerotunjite (*ќ*, *ǵ*, *č*), în cuvinte de tipul *oќ*° – *oќ*, (eu) *înjunǵ*° – (tu) *înjunǵ*, *dibač*° – *dibač*. În aria unde consoanele *č*, *ǧ′*, *ş′*, *j́* sunt totdeauna muiate, singularul se deosebeşte de plural şi persoana I de a II-a prin consoanele finale labializate (*moş′*° „moş” – *moş′* „moşi”, *vrej́*° „vrej” – *vrej́* „vreji”). În valea Crişului Negru, în formele nearticulate ale unor substantive şi adjective ca *vechi*, *cârpaci*, singularul se distinge de plural prin consoana labiopalatalizată finală de la singular: *ve*/*t′*°/ – *ve*/*t′*/, *cârpa*/*č*°/ – *cârpa*/*č*/. Acelaşi fapt ne întâmpină şi în cazul unor forme verbale: persoana I se deosebeşte de a II-a, la prezentul indicativ al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în /*t′*/, /*d′*/, prin labializare: (eu) *înjenun*/*t′*°/ – (tu) *înjenun*/*t′*/.

Am văzut cum, în graiurile unde nu există opoziţiile /*ţ*/ – /*ţ′*/, /*ş*/ – /*ş′*/, /*j*/ – /*j́*/, /*z*/ – /*z′*/, unele forme gramaticale de singular şi de plural se diferenţiază între ele prin opoziţia „consoană labializată / consoană nelabializată”: *so*/*ţ*°/ (singular) – *so*/*ţ*/ (plural), *cru*/*ţ*°/ (persoana I) – *cru*/*ţ*/ (persoana a II-a). La fel stau lucrurile şi în graiul din valea Crişului Negru, unde nu există opoziţia fonologică „consoană nepalatalizată / consoană palatalizată” (/*ţ*/ – /*ţ′*/, /*z*/ – /*z′*/), ci doar opoziţia /*ţ*°/ – /*ţ*/, /*z*°/ – /*z*/, unele forme gramaticale deosebindu-se prin labializarea consoanei finale a singularului: *ho*/*ţ*°/ – *ho*/*ţ*/, *mo*/*ş*°/ – *mo*/*ş*/[88].

Şi *i̯* (iot) în poziţie finală absolută, în aceleaşi tipuri de forme gramaticale, poate apărea bemolat prin labializare (*i̯*°/*i̯*), distingând omonime (în cazuri precum *mai̯*°, substantiv – *mai̯*, adverb) sau forma de singular de cea de plural a unor substantive: *pui̯*° (singular) – *pui̯* (plural); *răţoi̯*° (singular) – *răţoi̯* (plural); verbele cu tema în *i̯* diferenţiază, în mod similar, persoanele I şi a II-a: (eu) *descu*/*i̯*°/ – (tu) *descu*/*i̯*/, (eu) *ta*/*i̯*°/ – (tu) *ta*/*i̯*/, (eu) *cînta*/*i̯*°/ (persoana I, singular, perfect simplu) – (tu) *cînta*/*i̯*/ (persoana a II-a, singular, imperfect).

---

[87] *Ibidem*, p. 141.

[88] Vezi Teofil Teaha, *Graiul din valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961, p. 82-83. Unele graiuri întrebuinţează ambele trăsături distinctive pentru a deosebi aceste forme gramaticale: *so*/*ţ*°/ (singular) – *so*/*ţ′*/ (plural), *cru*/*ţ*°/ (persoana I) – *cru*/*ţ′*/ (persoana a II-a).

Fenomen vechi, dar şi astăzi general în anumite graiuri româneşti, rostirea labializată a consoanelor în poziţie finală a devenit morfem la singularul unor substantive (şi al unor adjective) masculine, unde forme de tipul *mân*/*z*°/, *zâda*/*r'*°/, *călu*/*ţ*°/, *coco*/*ş'*°/ nu mai pot fi confundate cu corespondentele lor de la plural; consoanei nerotunjite a pluralului i se opune consoana bemolată a singularului, iar consoanei palatalizate a pluralului i se opune consoana labiopalatalizată a singularului; la fel, forme ca *acăţ*°, *descalţ*° aparţin persoanei I a indicativului prezent şi se deosebesc exclusiv prin labializare de formele persoanei a II-a a aceluiaşi timp. Confuzia dintre persoanele I şi a II-a este evitată prin aceleaşi mijloace la verbele iotacizate: elementul labial final precizează că formele *auz*°, *cei*° sunt de persoana I, nu de persoana a II-a[89]. În aria fără consoane finale rotunjite, formele de singular şi de plural sunt adeseori omofone, din cauza lipsei opoziţiilor *z*°/*z*, *ţ*°/*ţ*, *ş*°/*ş* sau *ş'*°/*ş'*, *j*°/*j* ori *j́*°/*j́*, *ḱ*°/*ḱ*, *ǵ*°/*ǵ*, *č*°/*č*, *r'*°/ *r'*, *i̯*°/*i̯*[90]. Mai mult, se observă că labializarea marchează, la nivel dialectal, anumite distincţii pe care limba literară, cu mijloacele ei, nu le poate evidenţia întotdeauna.

*

Analiza consecinţelor omonimiei a demonstrat că reacţia vorbitorilor faţă de omonime, care pot provoca unele confuzii mai mult sau mai puţin supărătoare în actul comunicării, nu se limitează la glume sau la jocuri de cuvinte. Deoarece limba este un mijloc de înţelegere între oameni, tot ceea ce o împiedică în îndeplinirea funcţiei ei trebuie, cel puţin teoretic, să fie eliminat sau măcar atenuat, îmbunătăţit: problema trebuie discutată individual, diferenţiat de la caz la caz, de la o limbă la alta, fără a considera omonimia numai o „boală a limbii", o „catastrofă", dar şi fără a vedea în ea doar o sursă de efecte expresive, având, îndeosebi, caracter umoristic sau ironic, deci valoare stilistică.

S-a afirmat, la un moment dat, că omonimia ocupă un loc periferic în sistemul limbii, iar atenţia acordată acestui fenomen de către lingvişti este, în mare măsură, exagerată, întrucât, pentru vorbitori, în procesul folosirii limbii, ea pare că nici n-ar exista. Pe de altă parte, se ştie că omonimia nu are pretutindeni aceleaşi efecte distructive, căci nu totdeauna echivocul produs de accepţiile diferite ale unui complex sonor e la fel de

---

[89] Vezi Lidia Sfîrlea, *Coexistenţa mai multor sisteme morfologice în acelaşi grai regional (Valea Sebeşului)*, în CL, II (1957), p. 147; cf. şi Gr. Rusu, *Coexistenţa mai multor sisteme fonologice în acelaşi grai regional (Valea Sebeşului)*, p. 137; idem, *Sistemul fonologic al unui grai din Muntenia*, în CL, XII (1967), nr. 1, p. 60.

[90] Pentru delimitarea acestor arii şi a opoziţiilor caracteristice fiecăreia dintre ele, vezi Emil Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, p. 162.

supărător, nu în orice situaţie o ambiguitate virtuală, posibilă este şi reală; mai mult, numărul omonimelor nu e acelaşi în toate limbile, de aici decurgând şi gradul de (in)toleranţă faţă de acest fenomen al fiecărei limbi în parte[91].

De altfel, diversele sensuri ale omonimelor nu constituie o piedică pentru comunicare, deoarece, după cum am arătat, aşa-zisele „tratamente", „antidoturi" (în fapt, căi de evitare a omonimiei) sunt suficiente spre a se realiza o receptare corectă a mesajelor. Limba noastră posedă asemenea procedee de a înlătura la timp omonimele din acele sfere în care riscul ambiguităţii e foarte mare, de a se „proteja" împotriva „anomaliilor"[92] şi de a crea enunţuri prin care să se evite confuziile[93].

Pentru cazurile în care apariţia omonimelor într-un context ar determina receptarea greşită a comunicării orale sau scrise, există soluţii variate (ne referim, în special, la predispoziţia spre „coliziune" omonimică a cuvintelor reduse din punct de vedere fonetic), dar importanţa acestui factor nu trebuie împinsă la extrem, aşa cum nu trebuie supraestimată nici capacitatea omonimelor de a instaura în enunţ (chiar dacă aparent) ambiguitatea, sursă a unor figuri de stil şi a unor procedee artistice remarcabile din sfera esteticului.

Reprezentanţii geografiei lingvistice susţineau ideea că, de obicei, „conflictele" omonimice tind să fie rezolvate prin crearea unor cuvinte noi. E adevărat că, „în practica vorbirii, unele omonimii duc în cele din urmă la eliminarea unui omonim sau la modificarea lui"[94]. Tentativa de a „salva" un termen nu reuşeşte însă totdeauna şi, oricum, nu poate împiedica mersul continuu al limbii spre înnoire. Fiindcă aparţin, de regulă, unor câmpuri onomasiologice diferite şi se diferenţiază, uneori, şi flexionar, omonimele pot fi identificate fără dificultăţi, adică fără a provoca, în mod obişnuit, confuzie în structura mesajelor în care apar (desigur, cu excepţia situaţiilor de creare a unei ambiguităţi intenţionate). Pe lângă aceasta, omonimiile

---

[91] De pildă, la istroromâni, schimbările fonetice au dus la omonimii care nu deranjează deloc în comunicarea curentă: afereza lui *a* iniţial a şters deosebirea dintre substantivele *casă, seară* şi adverbele *acasă, aseară*, dintre verbele *duce* şi *aduce* (cf. *câsę, sęrę, duţe*) etc. În general, necesitatea de a avea termeni proprii şi neechivoci este foarte diferită de la un popor la altul, de la un grup social la altul. Vezi, în acest sens, Puşcariu, SI, p. 227.

[92] Majoritatea omonimelor nu compromit semnificaţia de ansamblu a unui enunţ, iar intervenţiile „terapeutice" nu devin necesare decât în acele situaţii excepţionale care ar putea conduce la ambiguitate.

[93] Din păcate, în literatura de specialitate, lipsesc studiile privind rolul omonimiei în procesul de evoluţie a lexicului românesc, dar şi a celorlalte compartimente ale limbii. O astfel de cercetare ar fi utilă, căci ar permite o abordare amplă, pe baze obiective, a omonimiei sub aspect funcţional şi evolutiv-istoric.

[94] Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediţie revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1985, p. 118.

complexe (lexicale şi morfologice, parţial şi sintactice) au implicaţii deosebite în practica limbii, pentru înţelegerea corectă, în vederea unei lecturi corespunzătoare, a textelor străine şi pentru evitarea construcţiilor echivoce în textele proprii.

De altfel, în lexic (şi în limbă, în general), conţinutul şi forma constituie o structură întemeiată pe raporturi complexe, care „nu exclud contradicţiile dintre părţile componente ale unităţii respective. Tocmai acest fapt condiţionează existenţa omonimelor în cele mai diverse limbi din lume”[95].

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Avram, *Gramatica*$_2$ = Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

AUT = „Analele Universităţii (de Vest) din Timişoara”. Seria ştiinţe filologice, Timişoara, I, 1963 ş.u.

Băcilă, *Omonimia* = Florina-Maria Băcilă, *Omonimia între sincronie şi diacronie*, în AUT, XXXIX (2001), p. 117-134.

CDDE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, Bucureşti, Socec, 1914.

CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I, 1956 ş.u.

Dauzat, *Dictionnaire* = Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, Librairie Larousse, 1938.

FD = „Fonetică şi dialectologie”, Bucureşti, I, 1958 ş.u.

GS = „Grai şi suflet”, Bucureşti, I, 1923-1924 ş.u.

LL = „Limbă şi literatură”, Bucureşti, I, 1955 ş.u.

LR = „Limba română”, Bucureşti, I, 1952 ş.u.

LRC. FFM = Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Narcisa Forăscu, Valeria Guţu Romalo, Emanuel Vasiliu, sub coordonarea acad. Ion Coteanu, *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediţie revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1985.

PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, 1975.

Puşcariu, SI = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, Cultura Naţională, seria Studii şi cercetări, 1926.

[95] R. A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*. Traducere şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961, p. 64-65.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice”, Bucureşti, I, 1950 ş.u.
SMFC III = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, volumul al III-lea. Redactor responsabil Al. Graur, Bucureşti, Editura Academiei, 1962.

LES CONSÉQUENCES DE L'HOMONYMIE. MOYENS „THÉRAPEUTIQUES" CONTRE L'HOMONYMIE GÊNANTE

(Résumé)

L'analyse des conséquences de l'homonymie montre que ce phénomène qui peut provoquer certaines confusions (plus ou moins fâcheuses) dans l'acte de la communication n'est pas tout à fait une „maladie" de la langue et, en même temps, il ne se réduit pas seulement aux jeux de mots. La présence des homonymes dans l'expression orale ou écrite ne constitue pas un obstacle, parce que les soi-disant moyens „thérapeutiques" (en fait, les possibilités d'éviter les collisions homonymiques) suffisent pour le décryptage correct des messages. Tout comme d'autres langues, le roumain en appelle à de tels procédés linguistiques (présentés ci-dessus), afin de résoudre les cas d'homonymie gênante qui empêchent le bon fonctionnement de la langue.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 67-81

RUDENIA DE SÂNGE ÎN LINIE COLATERALĂ ÎN LEXICUL ISTROROMÂNEI. MODALITĂȚI DE EXPRIMARE

de
Gabriel BĂRDĂŞAN

În orice idiom, grupul lexemelor prin care se desemnează rudenia reprezintă o componentă esențială a fondului principal lexical, deoarece aceşti termeni sunt frecvent folosiți în actul comunicării lingvistice, au un grad de stabilitate mai mare în limbă şi pentru că o parte din ei au o vechime considerabilă. Elementele care compun acest câmp semantic formează două paradigme lexicale, în funcție de opoziția semantică /rudenie naturală/ - /rudenie socială/. Ambele paradigme permit o altă divizare: grupul lexemelor care exprimă rudenia naturală (de sânge) conține, pe de o parte, termeni ce implică înrudirea în linie dreaptă, iar pe de altă parte, termeni care desemnează înrudirea în linie colaterală; grupul lexemelor referitoare la rudenia socială se împarte în termeni care exprimă rudenia prin încuscrire (alianță) şi termeni ce desemnează rudenia convențională.

Lucrarea noastră îşi propune să analizeze grupul lexemelor care exprimă rudenia de sânge în linie colaterală în dialectul istroromân (*frate* - *soră*, *unchi* - *mătuşă*, *nepot*$_2$ - *nepoată*$_2$, *văr* - *vară*). Fiecare noțiune este urmărită independent, prezentându-se toți termenii prin care este desemnată în dialectul istroromân. Aceştia sunt analizați sub aspect etimologic, dar şi în ceea ce priveşte specializarea semantică, gradul lor de stabilitate sau răspândirea în spațiul lingvistic istroromân. De asemenea, s-a avut în vedere raportul dintre termenii moşteniți şi cei împrumutați, comparația cu celelalte dialecte ale limbii române şi cu alte limbi romanice.

Materialul analizat a fost extras din atlasele lingvistice, din monografiile şi glosarele publicate până în prezent cu privire la dialectul istroromân, precum şi din răspunsurile primite de Ugo Pellis la chestionarul *Atlasului lingvistic italian*.

FRATE

Termenul ***frate***, „persoană de sex masculin considerată în raport cu altă persoană (indiferent de sex), născută din aceiaşi părinți sau numai din

acelaşi tată ori din aceeaşi mamă; frăţâne", cu forma de plural ***fraţi*** „nume dat copiilor (în cazul în care se află între ei şi băieţi) născuţi din aceiaşi părinţi sau numai din acelaşi tată ori din aceeaşi mamă" (DEX[2], MDA II), este un cuvânt moştenit din lat. *frātĕr, frātrem*[1] (PEW 644, CDDE 635, CDER 3477) şi comun tuturor dialectelor limbii române: dr., ar. *frate*, megl. *frati*, ir. *fråte*. Lat. *frātĕr, frātrem* este un cuvânt panromanic pentru că, pe lângă rom. *frate*, acesta a fost continuat şi de it. *fra(te)*, eng. *frer*, prov., sp., port. *fraire*, fr. *frère*, cat. *frare* (PEW 644).

În dialectul istroromân, termenul a fost atestat de Byhan 220: *frǫte, frǫts,* lingvistul precizând şi formele existente în celelalte dialecte: dr. *frate*, *fraţi*, ar. *frate, frats*, megl. *frati, frats*; de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 112): *fråte* (Jeiăn, Suşńevița, Sucodru şi Noselo), *frate* (Gradine), *fråtele* (Bârdo), *fratele* (Letai); de Popovici II 110: *fråte, -le*, glosat prin germ. „Bruder", de Puşcariu, SI III 310, Coteanu, *Cum dispare o limbă* 21, Cantemir 166, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 198, Sârbu-Frăţilă 213, care oferă şi un context ilustrativ: „*čåsta-i fiľa lu fråtele*" (aceasta este fiica fratelui), Kovačec, *Rječnik* 81: *fråte, -le, fråţ, -i*.

Cuvântul a fost consemnat şi în atlasele lingvistice: ALR I/II, h. 159 FRATE în cele două puncte de anchetă istroromâne: *fru̯ate, fru̯aţ* (Bârdo), *un, doi̯ frắţ* (Jeiăn); ALIr 492 FRATE: *ən fråte (doj fråc)*, la Jeiăn şi *un fråte (doj fråc)*, în localităţile sudice ale teritoriului lingvistic istroromân.

Pentru exprimarea raportului ***frate bun – frate vitreg***, în istroromână se folosesc, pe lângă termenul generic de *fråte*, atât cuvinte compuse, cât şi perifraze. Astfel, pentru noţiunea de ***frate bun*** „frère germain" ALRM I/II, h. 222 înregistrează compusul *véri fru̯ate* la Bârdo şi termenul generic *frate* la Jeiăn, iar ALR I/II, h. 160 oferă câte un exemplu ilustrativ pentru cele două puncte anchetate: *ĉắsta-i̯ me véri fru̯áte* (Bârdo, pct. 01) şi *ĉắsta-i̯ a mev fråtę* (Jeiăn, pct. 02). În celelalte dialecte sud-dunărene avem aceeaşi situaţie (fie termenul generic, fie compuse sau structuri perifrastice): ar. *frate* şi parţial *frate bun* (cf. şi construcţia perifrastică din cunoscutul „imn" al aromânilor, datorat lui C. Belemace: „*Noi armâni di eta toată / Fraţi di mumă şi di tată"*), megl. *frati* şi *frati de un tată* (ALR I/II, h. 160).

Noţiunea de ***frate vitreg*** „frère consanguin et frère utérin" nu este desemnată în istroromână printr-un termen specializat, ci se face apel la structuri perifrastice: *ĉăsta-i̯ nu-i̯ me fru̯áte právi* la Bârdo şi *a mev fråte nu-i prâvilę* la Jeiăn (ALR I/II, h. 161), ir. *pravi* „adevărat" raportându-se la cr. *pravi* „idem". Când se precizează clar după care părinte se stabileşte

[1] Forma din limba română reprezintă în acelaşi timp nominativul şi acuzativul latin, acesta din urmă devenit *frātem* prin disimilarea lui *r* (CDDE 635).

rudenia de sânge între fraţii vitregi, în dialectul istroromân se folosesc tot perifraze care conţin şi cuvântul *frate*: noţiunea de ***fraţi după tată*** „frères consanguins” este numită prin perifrazele *po de fráte*, *po de sóra* (ALR II, h. 134), unde *po* reprezintă un împrumut din cr. *pô* „jumătate”, iar noţiunea de ***fraţi după mamă*** „frères uterains” este desemnată prin perifrazele: *fraţ òi pi múmă* şi *fraţ adunáţ*, la Jeiăn (ALR II, MN, [2625], p. 65). Forme similare există şi în ALIr 495 FRATE VITREG, dar în această sursă nu se face distincţia semantică între fraţii vitregi (după tată sau după mamă): *un podefráte (doj podefrâc)*, la Suşńevița, Noselo, Miheli şi Costârcean, dar *ən polubrat (doj polubrâc, doj polubrâti)*, la Jeiăn; *un polufráte (doj polufrâc)*, la Sucodru, Letai, Bârdo, Şcabici, Tărkovți; la Zancovți este notată structura perifrastică: *(âm frátele polah mátere, âm sora polah mátere)*. Termenii atestaţi de Goran Filipi în localităţile anchetate sunt forme care au la bază un model croat. În celelalte dialecte sud-dunărene observăm existenţa unor structuri perifrastice sau a unor cuvinte specializate: ar. *parafrate adus di afuar* (parţial folosit), *frati di năpoi*; megl. *bébe*, parţial folosit (< mbg. *bebi*) şi *frati flat*[2].

Noţiunea de ***frate*** este desemnată în istroromână, pe lângă cuvântul moştenit din latină, şi prin termeni împrumutaţi din croată. Un asemenea termen este cuvântul *brât*, atestat de Cantemir 159, de Sârbu-Frăţilă 193: *brât* (< cr. *brat* „frate”). Cuvântul este reperabil şi în limba română cu acelaşi sens, iar regional cu sensul de „frate mai mare” şi se raportează la vsl. *БРАТ* (MDA I). Istroromânul *braine moi* „frăţiorul meu, frăţioare” este „luat de-a dreptul din croăţeşte”[3], precizează Sextil Puşcariu, şi trimite la cr. *brâjne moi*, vocativul lui *brâjen* „frăţior”, hipocoristic de la *brat* „frate”. Forma din istroromână a fost notată de Puşcariu, SI III 287, 305.

Un alt cuvânt împrumutat în dialectul istroromân din croată este *brâtiť* „frăţior”, care se raportează tot la cr. *brat*, fiind un derivat cu sufixul diminutival *–ič*. Acest împrumut a fost atestat de Sârbu-Frăţilă 193, care oferă şi un context exemplificator: „*Noi, smo zermâńi. Io şi ie. Fiľu a lu sore. Cao brâťiť i*.” (Noi suntem veri. Eu şi el. Fiul surorii lui. Ca frăţiorii.)

Pentru a-l desemna pe „fratele mijlociu”, istroromâna foloseşte, pe lângă substantivul *fráte,* un adjectiv împrumutat din croată: *srédńile*, *srédńa* „mijlociu, mijlocie”, formă atestată de Kovačec, *Rječnik* 181 la Jeiăn: *čela srédńile fráte* „fratele mijlociu”.

SORĂ

Cuvântul ***soră***, „persoană de sex feminin considerată în raport cu copiii aceloraşi părinţi sau ai aceluiaşi tată ori ai aceleiaşi mame”, este continuatorul lat. *soror, -oris* (PEW 1608, ILR II 306, CDER 8006, DEX[2],

[2] Vezi V. Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, EA, 1966, p. 114.
[3] S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, III, Bucureşti, 1929, p. 287.

MDA IV), termen cu urmaşi în mai multe idiomuri romanice: vegl. *saur*, v. it. *suora*, sard., prov. *sorre*, fr. *soeur*, cat., sp., v. port. *sor*. În cazul limbii române, rezultatul normal al evoluției fonetice, *sor*, a fost adaptat ulterior la declinarea substantivelor feminine, devenind *soră*. Forma etimologică se mai foloseşte regional (în Transilvania de Vest şi în Banat: Cf. „Floare albă *sor* cu prunu”[4]) sau în anumite sintagme: *sor(u)-mea*, *sor(u)-ta, sor(u)-sa*.

În ceea ce priveşte răspândirea termenului în dialectele române sud-dunărene, se observă că lat. *soror* s-a păstrat în toate cele trei dialecte: ar. *sor(ă), suror/surări*, megl. *soră, surori*, ir. *sor(ă), surăr*.

Pentru dialectul istroromân, termenul a fost atestat de Byhan 345: *sor, surór*, de Popovici II 150: *sor, surăr*, de Puşcariu SI III 258: *sor*, lingvistul reproducând următoarele exemple date de Belulovici pentru formele acestui cuvânt: *i̯o am o sor, i̯uvę ć-e sora? i̯o am påtru sor, i̯uvę ți-s sororăle?, sora mń-a verít, mę sor* sau *sora mę, lui̯ sor* sau *sora lui̯* sau *sora-l'*; nu există o formă **sorle* (plural articulat), aceasta având doar sensul de „soarele”. Cuvântul a fost menționat şi de Coteanu, *Cum dispare o limbă* 24, de Cantemir 180, de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 198: *sora* „soră”, *sor*, în partea de sud, de Sârbu-Frățilă 227: *sora, suror (surăr)*, de Kovačec, *Rječnik* 179: *sor, sora, sorâr, -le,* (Suşńevița), *o sor, sora, do sorâr, sorârle* (Bârdo), *o sora, sora, do surâr, surârle* (Jeiăn).

După cum dovedesc atestările, termenul ***soră*** are două variante, una specifică părții sudice a teritoriului lingvistic istroromân, ir. *sor*, şi una specifică părții nordice, ir. *soră*. Aceeaşi repartiție spațială a celor două variante o dovedesc datele oferite de ALR I/II, h. 163 SORĂ-MEA: *ĉásta-i̯ mę̑ sor* (Bârdo) şi *a mi̯ę sóra* (Jeiăn) şi de ALIr 490 SORĂ: *o sora (do surər)*, la Jeiăn, şi *o sor, o sorɛ (do surə)*, în majoritatea localităților istroromâne sudice. Pentru a denumi ***sora vitregă***, istroromânii folosesc un împrumut din croată: ir. *o polusestra (do polusestre)* în toate localitățile, cu excepția Suşńeviței, unde avem o formă calchiată: ir. *podesor (do podesorər)*, termeni consemnați în ALIr 494 SORĂ VITREGĂ.

Pe lângă termenul moştenit din latină, pentru a desemna noțiunea de *soră* apare şi un împrumut, *sestra*, care trebuie raportat la cr. *sestra*[5].

UNCHI

În limba română, termenul ***unchi***, „bărbat considerat în raport cu copiii fraților şi surorilor sale sau în raport cu copiii fraților şi surorilor soției sale” (DEX[2]), este, probabil, continuatorul formei din latina vulgară **unc(u)lus, -um*, scurtată din lat. *avŭncŭlus* (PEW 1809, REW 838, CDER 9054), formă care stă şi la baza prov., fr. *oncle*, sard. *(k)unku*. Acest tip de

[4] Vezi V. Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 25.
[5] Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna, relații lingvistice cu slavii de sud: cuvinte de origine veche slavă*, Bucureşti, Editura Staff, 1998, p. 292.

rudenie, exprimat în dacoromână printr-un termen moştenit, este redat în dialectele româneşti sud-dunărene prin împrumuturi din idiomurile cu care au intrat în contact. Spre deosebire de română şi majoritatea limbilor romanice apusene, unde noţiunea de *unchi* este desemnată printr-un termen general, împrumuturile existente în dialectele sud-dunărene, în special în dialectul istroromân, pun în evidenţă o specializare semantică. De exemplu, pentru UNCHI „fratele tatălui" avem ar. *lală*, megl. *ĉiĉi* şi *baie*, ir. *barba*, *striț* (v. ALR I/II, h. 165; ALRM, h. 232), iar pentru UNCHI „soţul mătuşii" apar ar. *tetă, lală*, megl. *tetin*, ir. *barba*, *tetîc* (v. ALR I/II, h. 166, ALRM, h. 233).

În cazul lexicului istroromânei, această specializare semantică este mult mai extinsă şi pare a fi determinată de structura socială slavă (mai ales de cea croată), diferită de cea românească, la care a trebuit să se adapteze. Astfel, comparativ cu româna, care are un termen unic pentru „unchi", deci nu diferenţiază „fratele tatălui" de „fratele mamei", la slavi, şi în special la croaţi, unde din punct de vedere juridic tradiţional era important să se distingă dacă este vorba de fratele tatălui sau al mamei, există doi termeni. Istroromânii, un grup restrâns în masa de slavi, au acceptat această distincţie şi au înlocuit vechiul *unchi* cu termeni noi, preluaţi din croată: *striț* şi *uiâț*[6].

Ir. *striț* „unchi (fratele tatălui)" este continuatorul cr. *stric* şi a fost atestat de Maiorescu 123, Byhan 354, Popovici II 153, Puşcariu, SI III 228, Cantemir 181 şi 182, unde este notată forma *ştriț*, Sârbu - Frăţilă 281, Kovačec, *Rječnik* 184. Termenul a fost consemnat în ALR I/II, h. 165: *ur stríț, doi striț*, la Jeiăn şi în ALRM I/II, h. 232: *striț* (Jeiăn). În ALIr 515 FRATELE TATĂLUI se regăsesc următoarele forme: *ən stric (doj stric)*, la Jeiăn, şi *un stric (doj stric)*, la Suşńevița, Noselo. Ir. *stric (doj stric)* apare în Şcabici cu sensul de „unchi (fratele mamei)", formă notată în ALIr 519 FRATELE MAMEI. În celelalte localităţi anchetate de Goran Filipi pentru ALIr apare un alt împrumut croat, ir. *bårba* (vezi *infra*).

Ir. *uiț*[7] „unchi (fratele mamei)" (< cr. *ujec, ujac* „idem") e atestat de Maiorescu 127, Byhan 374, glosat prin germ. „Onkel von mütterlicher Seite", de Popovici II 162, de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 138): *uiăț* la Jeiăn, de Puşcariu SI II 236, de Cantemir 184, de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199: *uiâț*, Scărlătoiu 284, Sârbu – Frăţilă: *uiț/uieț*, din cr. *uja, ujak*, pl. *ujaci*, Kovačec, *Rječnik*: *uiâț, ui(â)tu, uiture, -urle* la Jeiăn. Împrumutul apare notat şi în ALIr 519 FRATELE MAMEI: *ən ujec*

[6] A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, EA, 1971, p. 198-199.

[7] Tot la cr. *ujec, ujac* se raportează şi dr. *uică*, cuvânt regional specific Banatului, care are atât sensul de „unchi, fratele tatălui", cât şi pe cel de „unchi, soţul mătuşii" (ALRM I/II, h. 232, 233).

(doj ujcure, doj ujici), la Jeiăn, şi *un ujc (doi ujc)*, la Suşńevița, în celelalte localităţi istroromâne apărând ir. *bårba* (vezi *infra*).

Un alt termen care desemnează *unchiul*, de data aceasta „soţul mătuşii", este *tetîc*[8], cuvânt împrumutat din cr. *tétak*, care are acelaşi sens, şi care a fost consemnat la Jeiăn de ALR I/II, h. 166 UNCHI$_2$ „soţul mătuşii": *tetîcule* (voc.), *doi̯ tetîcure* şi de ALRM I/II, h. 233: *tętîc*. Termenul a fost atestat de Sârbu - Frăţilă 288: *tetac, tetač*, acesta apărând şi în contextul ilustrativ: „*S-au čiia meritåt dupe tetacu lu Pikeş*" (S-a măritat aici după unchiul lui Pikeş), dar sensul oferit este oarecum diferit „unchi, fratele mamei", de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, de Kovačec, *Rječnik* 196: *tetâc, -u, tetâcure, -urle*, la Jeiăn. Atestări ale cuvântului întâlnim şi în ALIr 505 SOŢUL SURORII TATĂLUI şi 510 SOŢUL SURORII MAMEI: *ən tetək (doj tetci)*, la Jeiăn, *un tetək (doj tetək)*, la Suşńevița, paralel cu *un kuńado (doj kuńaz)* şi *un tetək (doj tetci)*, la Letai, paralel cu *un bårba (doj bårbeti)*.

În istroromână mai există un cuvânt prin care se exprimă noţiunea de „unchi", ***barba / bårba***, dar, de această dată, prin termenul respectiv se desemnează atât fratele tatălui, cât şi fratele mamei sau soţul mătuşii. Ir. *bårba* este un cuvânt ce elimină distincţia semantică pe care au dezvoltat-o celelalte lexeme, desemnând unchiul, în general, şi reprezintă un împrumut din ven. *barba*, preluat prin intermediul cr. *barba* „zio". Termenul a fost atestat de Popovici II 91: *bårbe*, de Cantemir 158: *barba*, de Kovačec, *Eléments italiens*, 167: *bárba/bårba*, de Kovačec, *Rječnik* 36: *bårba, bårbi* la Bârdo. A. Kovačec precizează, de asemenea, că *bårba* este utilizat şi ca termen de respect în adresarea către persoanele adulte de sex masculin[9].

ALR I/II, h. 165 UNCHIU$_1$ notează la Bârdo *ur bu̯árba, doi̯ bu̯arbi*, iar h. 166 UNCHIU$_2$ „soţul mătuşii" notează tot *bu̯árba*. Aceleaşi forme le regăsim în ALRM I/II, h. 232, h. 233. Ugo Pellis în ALI, la întrebarea 1446 ZIO consemnează doar din Briani (Bârdo) răspunsul *bωrba*. Împrumutul a fost notat şi de Goran Filipi în ALIr 505 SOŢUL SURORII TATĂLUI şi 510 SOŢUL SURORII MAMEI: *un bårba (doj bårbeti)*, la Noselo şi Letai, *un bårba (doj bårbeti, doj bårbi)*, la Sucodru, *un bårba (doj bårbi)*, la Bârdo, Şcabici, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costârcean; 514 FRATELE TATĂLUI: *un bårba (doj bårbeti)*, la Sucodru şi Letai, *un bårba (doj bårbi)*, la Bârdo, Şcabici, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costârcean; 519 FRATELE MAMEI: *un bårba (doj bårbeti)*, la Noselo, Letai, *un bårba (doj bårbeti, doj bårbi)*, la Sucodru, paralel cu *un ujak (doj ujici)*, tot un

[8] Şi în celelalte dialecte româneşti regăsim acest împrumut de origine slavă: ar. *tetă*, *tetâ*, megl. *tetine, tetin*, dr. *tete*.

[9] A. Kovačec, *Eléments italiens du lexique istroroumain*, în „Linguistica", XXXII (1992), II, Ljubljana, p. 167.

împrumut din croată, *un bårba (doj bårbi)*, Bârdo, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costărcian.

MĂTUŞĂ

În dialectele limbii române, noțiunea de ***mătuşă***, „sora tatălui sau a mamei unei persoane; (mai rar) verişoara unuia dintre părinți sau soția unchiului: tanti, țață, tuşă" (DEX[2]), are, într-o anumită măsură, un traseu similar echivalentului său masculin („unchi"). Astfel, observăm că numai în dacoromână avem un termen moştenit din latină pentru desemnarea acestei noțiuni, *mătuşă* trimițând la lat. *mĭta*, în loc de *amĭta, -am,* cu afereza lui *a-* şi cu adăugarea sufixului *–uşe* (PEW 1054, CDDE 1075, REW 424, CDER 5167). Celelalte dialecte româneşti desemnează această noțiune prin cuvinte împrumutate de la popoarele de origine slavă: ar., megl., ir. *tetă*, *teta*, ir. *strina, uina*.

Pentru desemnarea noțiunii de „mătuşă" în lexicul dialectului istroromân regăsim aceeaşi specializare semantică a cuvintelor împrumutate, întâlnită şi în cazul corespondentului masculin. Ir. ***strina*** o desemnează pe „mătuşă (sora tatălui)" şi este continuatorul cr. *strina*, care are acelaşi sens. Cuvântul a fost atestat de Maiorescu 124, Byhan 354, Popovici II 152, Cantemir 181, Sârbu - Frățilă 281, Kovačec, *Rječnik* 184. Acelaşi cuvânt este notat în unele localități istroromâne şi pentru a numi „soția unchiului dinspre tată", după cum atestă ALIr 515 SOȚIA FRATELUI TATĂLUI: *o strina (do strine)*, la Jeiăn, şi *o strinɛ (do strine)*, la Susńevița şi Noselo, în cele două localități sudice acest împrumut circulând alături de ir. *o tetɛ (do tete)*.

Ir. ***uina***, „mătuşă (după mamă)", împrumutat din cr. *ujna,* a fost consemnat de Maiorescu 127, de Byhan 374, care îl glosează prin germ. „Tante von mütterlicher", Popovici II 162, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, Sârbu - Frățilă 292, explicat din cr. *ujna* „mătuşă, soția fratelui din partea mamei", Scărlătoiu 284. Cuvântul croat se regăseşte şi în dacoromână, însă doar regional, în Banat: *uịnă* „mătuşă (soția unchiului)" (ALRM I/II, h. 236). Existența împrumutului este consemnată şi de ALIr 520 SOȚIA FRATELUI MAMEI: *o ujna (do ujne)*, la Jeiăn, *o ujnɛ (do ujne)*, la Susńevița şi Noselo, în această ultimă localitate fiind utilizată paralel cu termenul *o teta (do tetɛ)*.

Un alt cuvânt utilizat în istroromână pentru a desemna „mătuşa" este ***teta***, dar, spre deosebire de ceilalți termeni, acesta are atât sensul de „mătuşă (sora mamei)", cât şi pe cel de „mătuşă (soția unchiului)"[10] şi provine din cr. *teta* „mătuşică, tanti", cf. slov. *teta* cu acelaşi sens. Îl găsim atestat la Popovici II 159, Puşcariu, SI III 327, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, Sârbu - Frățilă 288, care oferă un context ilustrativ: „*Şi*

[10] Termenul este cunoscut şi cu sensul de „fată bătrână" (ALR I/II, h. 276, pct. 01).

atunč a teta cu ie jivit" (Şi atunci mătuşa a trăit / a locuit cu el), la Scărlătoiu 284. Termenul este consemnat şi de atlasele lingvistice, ALR I/II, h. 167 MĂTUŞĂ: *ura téta, do téta* la Bârdo, *téta, do téte,* la Jeián, iar h. 168 MĂTUŞĂ „soţia unchiului": *téta* la Bârdo, dar *cumnåta, cumnåte* la Jeián, date consemnate şi de ALRM I/II, h. 234, 236. În ALI, Ugo Pellis la întrebarea 1449 ZIA notează doar răspunsul din Briani (Bârdo): *téta*. Existenţa cuvîntului este certificată şi de ALIr 504 SORA TATĂLUI, 509 SORA MAMEI: *o tetɛ (do tete)*, la Suşńevița şi Noselo, *o teta (do tete)*, în restul teritoriului lingvistic istroromân. Caracterul general al ir. *teta* este dovedit şi de răspunsurile la alte întrebări puse de Goran Filipi în anchetele sale. ALIr 515 SOŢIA FRATELUI TATĂLUI şi ALIr 520 SOŢIA FRATELUI MAMEI consemnează ir. *o teta (do tete)* în câteva localităţi sudice ale teritoriului lingvistic istroromân: Sucodru, Letai, Bârdo, Şcabici, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costărcian.

NEPOT – NEPOATĂ

Cuvântul de origine latină ***nepot*** exprimă grade de rudenie diferite: pe de o parte, rudenia de sânge în linie dreaptă (în raport cu bunicii)[11], iar pe de altă parte rudenia de sânge în linie colaterală (în raport cu unchii şi mătuşile – „fiul fratelui sau al surorii cuiva" şi „fiul unui văr sau verişoare"). Lat *nepos, nĕpōtem*, cu sensul germ. Enkel („nepot de bunic") şi al germ. Neffe („nepot de unchi / mătuşă") a fost continuat în întreaga romanitate (v. it., sard., retr., fr., prov., cat.). Termenul din limba română se explică din acelaşi etimon – lat. *nepos, , nĕpōtem* (REW 5890, ILR II 303, CDDE 1225) şi este atestat în toate cele patru dialecte ale sale: dr. *nepot*, ar. *nipot*, mgl. *nipot*, ir. *nepot*.

În istroromână, acest cuvânt a fost consemnat de-a lungul timpului cu sensul germ. „Neffe" de Byhan 287, de Popovici II 129, de Kovačec, *Rječnik* 128: *nipót, -u*, *nipoț, -i* (Bârdo).

Pentru desemnarea acestui tip de înrudire se folosesc şi echivalente de origine croată, dar foarte specializate semantic: ir. ***bratån*** „fiul fratelui" (< cr. reg. *bratan*), atestat de Byhan 199, de Popovici II 94: *bratån, -u,* pl. *–i* şi de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 124): *me bratån*, la Suşńevița, glosat prin it. „figlio del fratello", de Kovačec, *Rječnik* 41: *brat''ån, -u, -ø, -i* „nećak (po bratu)" la Bârdo; ir. ***šestrić*** „fiul sorei" (cr. reg. *sestrić*) atestat de Bartoli în listele sale (Puşcariu, SI III 124): *me šestrič* la Suşńevița, glosat prin it. „figlio della sorella". Un împrumut care se raportează la un etimon croat regional este şi ir. ***neput*** (< cr. reg. *neput*),

[11] Pentru sensul care permite integrarea termenului în categoria cuvintelor ce desemnează rudenia naturală în linie dreaptă, vezi Gabriel Bărdăşan, *Aspecte din terminologia înrudirii în lexicul dialectului istroromân (rudenia de sânge în linie dreaptă)*, în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara", Seria Ştiinţe Filologice, XL (2002), p. 75-77.

pentru care găsim atestări în ALIr 528 FIUL FRATELUI SOȚIEI şi 530 FIUL FRATELUI SOȚULUI: *ən neput (doj nepuc)*, la Jeiăn, *un neput (doj nepuc, doj neput)*, la Sucodru, Letai şi Şcabici. Pe lângă aceste împrumuturi, Goran Filipi notează în atlasul său lingvistic, ir. ***nevodo***, un cuvânt venețian prezent şi în graiurile croate din Istria (cf. cr. *nevod*). Termenul istroromân este consemnat de ALIr 528 FIUL FRATELUI SOȚIEI şi 530 FIUL FRATELUI SOȚULUI: *un nevodo (doj nevodi)*, la Noselo, Bârdo, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costărcian.

Asemenea corespondentului său masculin, substantivul ***nepoată***, derivat în limba română de la ***nepot***, are sensuri şi accepțiuni paralele. Pentru a exprima înrudirea de sânge în linie colaterală față de fiica fratelui sau sorei, legătură pentru care, în limba română, avem tot cuvântul moştenit *nepoată*, în dialectul istroromân se folosesc următorii termeni: ir. ***bratånę*** „fiica fratelui", înregistrat în listele lui Bartoli (Puşcariu, SI III 124): *mę bratånę*, la Suşńevița, explicat prin it. „figlia del fratello", de Kovačec, *Rječnik* 41: *brat''ånę, -a, -e, -ele* „nećakinja (po bratu)", la Bârdo; ir. ***šestrițnę*** „fiica sorei" (< cr. reg. *sestrična*), notat în listele lui Bartoli (Puşcariu, SI III 124): *mę šestrițnę*, la Suşńevița, glosat prin it. „figlia della sorella", de Byhan 336; la Cantemir 181: *stricine*. Un alt împrumut de la un etimon croat regional este ir. ***neputa***, ce a fost notat în ALIr 529 FIICA FRATELUI SOȚIEI şi 531 FIICA FRATELUI SOȚULUI: *o neputa (do nepute)*, la Jeiăn, Sucodru, Letai şi Şcabici. Ir. ***nevoda*** (< cr. *nevoda*) este echivalentul feminin al ir. *nevodo* şi a fost consemnat în ALIr 529 FIICA FRATELUI SOȚIEI şi 531 FIICA FRATELUI SOȚULUI: *o nevodɛ (do nevode)*, la Suşńevița şi Noselo, *o nevoda (do nevode)*, la Bârdo, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costărcian.

VĂR – VARĂ

Raportul de înrudire dintre copiii fraților şi surorilor se exprimă în limba română prin cuvântul ***văr***, f. ***vară***, care este continuatorul lat. *(consobrīnus) vērus* „văr adevărat". Prin contaminare semantică, adjectivul *vērus* a preluat sensul substantivului *consobrīnus*, care, apoi, a dispărut. Reflexe ale etimonului latin apar şi în alte limbi romanice: it., v. sp., port. *vero*, prov., cat. *ver*, v. fr. *voir*, iar traseul semantic al acestor termeni romanici este similar evoluției semantice a cuvântului spaniol *primo*, care are acelaşi sens şi care se raportează la lat. *consobrīnus prīmus* (PEW 1856, CDER 9164).

Termenii ***văr***, ***vară*** sunt răspândiți în tot dialectul dacoromân, fiind prezenți, mai rar, şi în aromână şi meglenoromână: ar. *ver* (m.), *veară* (f.), megl. *ver* (m.) şi *prima ver*, femininul neapărând decât în compusul *prima veri*. În cele două dialecte sud-dunărene acest termen este concurat tot de un cuvânt de origine latină, de fapt de primul element al compusului lat.

consobrīnus vērus, contaminarea semantică realizându-se în sens invers: ar. *cusurin* (m.), *cusurină* (f.), megl. *cusurin* (m.), *cusurinî*. Continuatorii lat. *consobrīnus*, în aromână şi meglenoromână, au o circulaţie generală. Pe lângă acest termen, aromâna cunoaşte, regional, în adresare, şi cuvântul *cuşeari*, împrumut din alb. *kušheri* „văr".

Spre deosebire de celelalte trei dialecte ale limbii române, care păstrează termeni moşteniţi din latină pentru a desemna noţiunea de „văr, vară", dialectul istroromân redă această noţiune prin două cuvinte împrumutate din italiană, lat. *vērus, -a, -um* nefiind păstrat în acest dialect decât cu valoare de adjectiv: *veru* „adevărat" (PEW 1856, CDER 9164).

Cei doi termeni de origine italiană, intraţi probabil în istroromână prin intermediul unui grai croat din Istria, au zone de cuprindere diferite: ir. ***cuį́ín***, ***cuina*** (< it. dial. *cuin, cuina* = it. *cugino, cugina* „văr, vară") este specific părţii de sud a teritoriului lingvistic istroromân, pe când ir. ***zârmån, zârmåna*** (< it. ven. *zerman, zermana* „văr, vară") apare la Jeiăn, deci în partea nordică a teritoriului lingvistic istroromân, fără a exclude posibilitatea apariţiei acestuia şi în unele localităţi sudice. Această repartiţie teritorială a celor două lexeme a fost atestată de-a lungul timpului în lucrările consacrate istroromânei şi în atlasele lingvistice. Ir. *cuį́ín, cuį́na* a fost atestat de Cantemir 163, de Kovačec, *Eléments italiens* 167, Sârbu - Frăţilă 202, Kovačec, *Rječnik* 57, unde face precizarea că apare la Bârdo, Scărlătoiu 284. ALR I/II, h. 173, 174 notează în punctul 01 (Bârdo): *cuį́ín părvi*, *doį́ cuį́íń*, respectiv *cuį́ínă, do cuį́íne*. Celălalt termen, ir. *zârmån, zârmåna* a fost consemnat de Kovačec, *Istroromâna* 582, Sârbu - Frăţilă 304, Kovačec, *Eléments italiens* 167 şi *Rječnik* 222, care precizează că este specific pentru Jeiăn. ALR I/II, h. 173 notează în punctul 02 (Jeiăn) *ur zărmån, doi zărmån*, iar h. 174: *úra zărmǻnă, do zărmǻne*.

Un alt împrumut folosit de populaţia română din Istria este ir. ***nevodo***, ***nevoda*** (< cr. *nevodo*, *nevoda*), care, pe lângă sensul de „nepot, -ă", actualizează şi înţelesul de „văr, -ă".

Atestări ale acestor termeni întâlnim şi la Goran Filipi, ALIr 507 FIUL SURORII TATĂLUI şi 517 FIUL FRATELUI TATĂLUI, 512 FIUL SURORII MAMEI şi 522 FIUL FRATELUI MAMEI: *ən zermån (doj zermån)*, la Jeiăn, şi *un zermån (doj zermån)*, la Bârdo, Şcabici, Tărkovţi, Zancovţi, Miheli şi Costărcian, *un kujin (doj kujin)*, la Noselo, Sucodru şi Letai, *un nevodo (doj nevodi)*, la Suşńeviţa. Formele de feminin ale acestor împrumuturi au fost notate în ALIr 508 FIICA SURORII TATĂLUI, 513 FIICA SURORII MAMEI, 518 FIICA FRATELUI TATĂLUI şi 523 FIICA FRATELUI MAMEI: *o zermåna (do zermåne)*, la Jeiăn, Bârdo, Şcabici, Tărkovţi, Zancovţi, Miheli şi Costărcian, *o kujina (do kujine)*, la Sucodru şi Letai, *o nevodɛ (do nevode)*, la Suşńeviţa şi Noselo. Pentru plural se oferă următoarele răspunsuri din localităţile

anchetate în ALIr 506 FII SURORII TATĂLUI, 511 COPIII SURORII MAMEI, 516 COPIII FRATELUI TATĂLUI, 521 COPIII FRATELUI MAMEI şi 524 COPIII SURORILOR: *zermâni*, la Jeiăn, Bârdo, Şcabici, Tărkovți, Zancovți, Miheli şi Costărcian, *kujini*, la Noselo, Sucodru şi Letai, *nevodi*, la Suşńevița.

Veria, ca rudenie, cunoaşte diverse grade, aceste nuanțe de sens fiind diferit marcate în cele trei dialecte sud-dunărene ale limbii române. Noțiunea de ***văr primar*** / ***vară primară***, „copiii fraților sau surorilor între ei" este redată astfel: ar. *cusurin ver* (m.), *cusurină veră* (f.), ar. *prot cusurin*[12] (m.), *protă cusurină* (f.) şi *prota cusurină-veară* (f.) (ALR I/II, h. 175, 176); megl. *prot cusurin* (m.), *pr̨uată cusurină* (f.) şi *prima ver* (m.), *prima vęri* (f.) (ALR I/II, h. 175, 176); ir. *pr̨vi cuį̨ín* (m.), *pr̨va cuį̨ínă* (f.), la Bârdo şi *pr̨vilę zărmắn* (m.), *pr̨va zărmắnă* (f.), la Jeiăn (ALR I/II, h. 175, 176).

Pentru a denumi noțiunea de ***văr*** / ***vară de gradul al doilea***, „fiecare din copiii verilor / verelor primari(e) între ei", în dialectele româneşti sud-dunărene avem: ar. *al doilea cusurin* (m.), *al doilea cusurin-ver* (m.) sau *δéftir cusurin* (m) şi *an-daaų̨a-cusurină* (f.), *an duaălea cusurină veară* (f.) sau *δeftiră cusurină* (f); megl. *al doilea cusurin* (m.) şi *dóila viăr*; ir. *doį̨le cuį̨in* (m.), *dova cuį̨ină* (f.), la Bârdo şi *a doį̨ilę zărmản* (m.), *a dova zărmână* (f.), la Jeiăn (ALR I/II, h. 177, 178).

CONSIDERAȚII FINALE

Clasificând din punct de vedere etimologic cuvintele care exprimă rudenia de sânge în linie colaterală rezultă următoarea repartiție:

a) ***termeni de origine latină***: *fråte* (< lat. *frāter, frātrem*), *sor(ă)* (< *soror, sororis*), *nipot* (< lat. *nepos, nepotem*). Din analiza comparativă a lexemelor care redau aceleaşi noțiuni şi în celelalte dialecte ale limbii române, se observă faptul că cei trei termeni latineşti sunt continuați în toate variantele teritoriale ale românei: lat. *frater*, *fratrem* > ar. *frate*, megl. *frati*, ir. *fråte*, dr. *frate*; lat. *soror*, *sororis* > ar. *sor(ă)*, megl. *soră*, ir. *sor* în graiurile din sud, *sora* în graiul nordic, dr. *soră*; lat. *nepos, nepotem* > ar., megl., ir., dr. *nepot*.

Pe baza aceleiaşi comparații putem constata absența unor termeni latineşti din unele dialecte, printre care se numără şi cel istroromân, şi înlocuirea lor prin împrumuturi. Lat. **unculus, -um* este continuat doar de dr. *unchi*, celelalte dialecte cunoscând diverse împrumuturi specializate semantic. Astfel, avem ar. *lală*, megl. *ĉiĉi* şi *baį̨e*, ir. *striț* pentru „unchi, fratele tatălui", ar. *tetă, lală*, megl. *tetin*, ir. *tetâc* pentru „unchi, soțul

[12] Ar. *prot* provine din gr. *προττος* „primul".

mătuşii", ir. *uiţ* pentru „unchi, fratele mamei" şi ir. *barba* pentru „unchi, în general". Lat. *amita, -am* / *mita* + suf. *–uşe* este continuat numai de dr. *mătuşă*, în celelalte dialecte apărând termeni împrumutaţi: ar., megl., ir. *tetă / teta*, ir. *strina* „mătuşă, sora tatălui", *uina* „mătuşă, sora mamei". Cauza pierderii termenilor de origine latină o constituie caracterul relativ neutru al acestora din punct de vedere semantic, spre deosebire de termenii împrumutaţi, caracterizaţi printr-o puternică specializare semantică. În cazul lat. *consobrīnus vērus* observăm reflexe diferite în dialectele care continuă această structură. Prin contaminare semantică, unul din cei doi termeni preia şi sensul celuilalt, dar această direcţie de contaminare diferă în dialectele româneşti: în dacoromână adjectivul *verus* preia şi conţinutul semantic al substantivului *consobrinus* şi ajunge să denumească acest tip de rudenie, dr. *văr*; în aromână şi meglenoromână primul termen preia şi sensul celui de-al doilea: ar. *cusurin, cusurină*, megl. *cusurin, cusurinî*. În cele două dialecte sud-dunărene apare şi forma continuată în dacoromână, dar este mai rar folosită: ar. *ver, veară*, megl. *ver, veri*. Dintre dialectele limbii române doar istroromâna nu continuă structura din latină, în acest dialect, în locul termenilor moşteniţi, apărând două cuvinte împrumutate din italiană prin intermediul croatei: ir. *cuı̯ín, cuı̯na* şi ir. *zârmån, zârmåna*.

b) ***termenii de origine croată*** predomină în această subgrupă din câmpul semantic al înrudirii şi desemnează majoritatea noţiunilor avute în vedere: *brât* „frate" (< cr. *brat*), existent şi în dr. *brat* „frate mai mare" (< vsl. *БРАТ*); *braine moi* „frăţiorul meu" (< voc. de la cr. *brâjen* „frăţior", hipocoristic de la *brat* + adj. pron. *moĭ* „meu"), *bratiť* „frăţior" (< cr. *brat* + *-ič*), *sestra* „soră" (< cr. *sestra*), *striţ* „unchi, fratele tatălui" (< cr. *stric*), *strina* „mătuşă, sora tatălui" (< cr. *strina*), *uiţ* „unchi, fratele mamei" (< cr. *ujec, ujac*), *uina* „mătuşă, sora mamei" (< scr. *ujna*), *tetâc* „unchi, soţul mătuşii" (< cr. *tetak*), *teta* „mătuşă, în general" (< cr. *teta*, cf. slov. *teta*), *bratån* „nepot, fiul fratelui", *bratånę* „nepoată, fiica fratelui" (< cr. reg. *bratan*), *šestrić* „nepot, fiul sorei", *šestriţne* „nepoată, fiica sorei" (< cr. reg. *sestrić, sestrična*), *neput*, *neputa* „nepot, nepoată" (< cr. reg. *neput*), *nevodo*, *nevoda* „nepot, nepoată", dar şi „văr, vară" (< cr. *nevodo*, *nevoda*, împrumutat în croată din venеţiană). Numărul mare al împrumuturilor croate şi nuanţarea semantică a acestora, comparativ cu termenii de origine latină, sunt determinate de presiunea intensă a croatei asupra istroromânei şi de structura socială croată, care este diferită de cea a românilor.

c) ***termeni de origine italiană***: *barba / bårba* „unchi, în general" (< it. ven. *barba*), *cuı̯in, cuı̯na* „văr, vară" (< it. dial. *cuin, cuina* < it. *cugino, cugina*) şi *zârmån, zârmåna* „văr, vară" (< it. ven. *zerman, zermana*). Aceşti termeni au pătruns în dialectul istroromân prin intermediul croatei.

d) ***cuvinte compuse***: *veri fru̯ate* „frate bun", *fråte sredńile* „fratele mijlociu", *pɣvi cuı̯ín, pɣvilę zărmắn* „văr primar" şi *pɣva cuı̯ínă, pɣva*

zărmắnă „vară primară”, *doi̯lę cui̯in, a doi̯ilę zărmån* „văr de gradul al doilea” şi *dova cui̯nă, a dova zărmånă* „vară de gradul al doilea”. Cuvintele compuse din istroromână evidenţiază îmbinarea termenilor de origine latină cu cei croaţi şi italieni în formaţiile interne din lexicul acestui dialect.

e) ***perifraze***: *căsta nu-i̯ me fru̯ate pravi* sau *a mev fråte nu-i prâvile*, pentru a numi fratele vitreg; *po de fråte, po de sora* „fraţi după tată”, *fraţ òi pi mumă* sau *fraţ adunaţ* „fraţi după mamă” şi *åm fråtele polah måtere*, *åm sora polah måtere*, pentru a desemna fratii vitregi.

Structura lexicală a dialectului istroromân, exemplificată printr-o subunitate din câmpul semantic al înrudirii, scoate în evidenţă faptul că dialectul istroromân nu e perfect unitar. Teritoriul lingvistic istroromân are două variante regionale, una de nord (Jeiăn) şi una de sud (aşezările aflate la sud de Monte Maggiore). Diferenţele sunt marcate şi de grupul de lexeme analizat: noţiunea de „văr” este desemnată în nord printr-un cuvânt împrumutat din dialectul venețian al limbii italiene, ir. *zârmån*, iar în sud printr-un alt împrumut din italiană, ir. *cui̯in*; ir. *teta* are sensul de „mătuşă, în general” în ambele graiuri, dar pentru a numi „mătuşa, soţia unchiului” în sud se păstrează *teta*, pe când la Jeiăn e folosit *cumnåta*. Chiar şi în articularea cuvântului moştenit *soră* există diferenţe: în sud se păstrează forma etimologică *sor*, în nord apare forma reorientată după substantivele feminine terminate în *–ă*. Aceste diferenţe sunt explicabile prin lipsa coeziunii lingvistice care s-ar fi putut crea prin lărgirea funcţiilor acestui idiom, limitat la cadrul familiei sau al casei.

Cu toate că lexemele analizate aparţin fondului principal lexical, parte a vocabularului considerată drept conservatoare şi păstrătoare a termenilor moşteniţi, putem constata că în dialectul istroromân numărul lor este relativ redus, împrumuturile de origine croată tinzând să-i înlocuiască. Cauzele acestei direcţii de evoluţie a idiomului sunt: izolarea istroromânei într-un spaţiu lingvistic slav, bilingvismul, căsătoriile mixte, schimbările social-economice şi prestigiul croatei.

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALI = Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis*. Parte prima: Questioni 1-1512, în „Balkan Archiv. Neue Folge”, 13, 1988, p. 209-281; Parte seconda: Questioni 1513-3338, în „Balkan Archiv. Neue Folge”, 16, 1991, p. 107-137.

ALIr = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas*, Pula, 2002.

ALR I / II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi)*. B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.

ALRM II / I = *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (termeni înrudiţi)*. B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.

Byhan = Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechstes Jahresbericht des Instituts für rümänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.

Cantemir, *Texte* = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, Bucureşti, EA, 1959.

CDDE = I.-A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea),* Bucureşti, Ed. Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914.

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Ed. Saeculum I. O., 2001.

Coteanu, *Cum dispare o limbă* = Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)* [Bucureşti], 1957.

DEX^2 = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Univers Enciclopedic, 1996.

EA = Editura Academiei.

Frăţilă, *Contribuţii* = Vasile Frăţilă, *Contribuţii lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993.

ILR II = *Istoria limbii române*, vol. II, (redactor responsabil Ion Coteanu), Bucureşti, EA, 1969.

Kovačec, *Descrierea istroromânei* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, EA, 1971.

Kovačec, *Eléments italiens* = August Kovačec, *Eléments italiens du lexique istroroumain*, în „Linguistica", XXXII (1992), II, Ljubljana, p. 159-175.

Kovačec, *Istroromâna* = August Kovačec, *Istroromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 550-591.

Kovačec, *Rječnik* = August Kovačec, *Istrorumunsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.

Maiorescu, *Itinerar* = Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român*, ed. a II-a, publicată de Titu Maiorescu, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1900.

MDA I, II, III, IV = *Micul dicţionar academic*, vol. I-IV, Bucureşti, Ed. Univers Enciclopedic, 2001-2003.

Popovici II = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, II, Halle a. d. Saale, 1909.

PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprache*, Heidelberg, 1905.

Puşcariu, SI II-III = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu Matteo Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare,* Bucureşti, 1929.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etimologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, Carl Winter Universität, 1968.

Sârbu - Frăţilă = Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte şi glosar*, Timişoara, Ed. Amarcord, 1998.

Scărlătoiu, *Istroromânii* = Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna. Relaţii lingvistice cu slavii de sud*, Bucureşti, Editura Staff, 1998.

Scurtu, *Termenii de înrudire* = Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, EA, 1966.

MEANS OF EXPRESSING BLOOD KINSHIP OF COLLATERAL DESCENDANTS IN THE ISTROROMANIAN LEXICON

(Abstract)

The paper analyses a group of lexemes from the semantic field of kinship (the terms that express consanguinity in collateral direction) in the Istro-Romanian dialect.

The aspects analysed are etymology, semantic specialization, the terms' degree of stability and their occurence in the Istro-Romanian linguistic territory. We also examined the relationship between the borrowings and the inherited terms and we compared the Istro-Romanian terms with those that can be found in other Romanian dialects.

The paper emphasizes the fact that the Croatian influence is strong, even in the basic vocabulary of the Istro-Romanian dialect, the most stable part of any idiom.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 83-126

ROM. *PĂMÂNT* O PERSPECTIVĂ ONOMASIOLOGICĂ (I)

de
Elena-Tia BURDUŞA

Motto: „[…] etimologia presupune o cercetare profundă a istoriei cuvântului în contextul istorico-cultural.” – M. Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, p. 219.

1. Rom. *pământ* – fişă lexicologică

Examinarea lexicografică a cuvântului românesc *pământ* ne oferă primele informaţii ce pot sta la baza unei investigaţii lexicologice mai amănunţite în privinţa sa. Astfel, sursele glosografice (*REW*, *CIHAC I*, *EW*, *CDDE*, *DLR*) care conţin termenul în cauză precizează, fără excepţie, etimologia latină a cuvântului, respectiv modalitatea de pătrundere în limba română, moştenirea (rom. *pământ* < lat. *pavimentum*), în timp ce polisemantismul cuvântului, cât şi bogata sa frazeologie sunt evidenţiate, plecând de la Şăineanu, *DULR II*[1], de către *RESMERIŢĂ*, *SCRIBAN* etc., dar în special de cuprinzătorul articol dedicat termenului în *DLR*. Din perspectiva descrierii prin intermediul apartenenţei la categoriile lexicale ce definesc lexicul latin moştenit în română, *pământ* aparţine categoriei moştenitelor, iar prin introducerea criteriului identităţii de sens între etimon şi moştenit, el intră în categoria moştenitelor cu sens schimbat. Prin urmare, el nu aparţine categoriei cuvintelor latineşti pierdute din limba latină, iar prin comparaţie cu situaţia lui *pavimentum*, moştenit în celelalte limbi romanice, *pământ* nu aparţine nici categoriei *panroman sauf roumain*, nici categoriei opuse, detectate de Puşcariu, a cuvintelor moştenite numai în română. Aplicând aici unul dintre criteriile de descriere a moştenitelor romanice întrebuinţate de autorii *VRR*, şi anume grupul în care putem încadra cuvântul în funcţie de numărul limbilor romanice în care s-a moştenit, *pământ* poate fi definit ca aparţinând unui grup sărăcăcios numeric, căci atât *EW*, cât şi *CDDE* şi, pe baza acestora, *ILR* II, indică doar

[1] Lui Şăineanu îi datorăm metoda, devenită apoi tradiţie lexicografică, a prezentării sensurilor cuvintelor în excerpte. El inventariază, apelând la exemplificări, şase sensuri principale ale rom. *pământ*, preluate şi dezvoltate în dicţionarele ulterioare.

două limbi în care *pavimentum* a mai fost moştenit, în afara limbii române: italiana şi sarda. Tot pe baza *EW* şi *CDDE*, se observă că termenul *pământ* este panromânesc. La nivel general romanic însă, *pavimentum* nu s-a bucurat de soarta altor lexeme latine, mai norocoase, deoarece el nu numai că nu aparţine categoriei „privilegiate" a panromanelor, ci se situează chiar în jumătatea inferioară a listei categoriilor moştenitelor, după criteriul amintit, fiind moştenit în doar trei din cele nouă limbi romanice luate în considerare de autorii *VRR*. Dacă introducem în discuţie şi aspectul poziţiei funcţionale a descendenţilor romanici ai lui *pavimentum*, observăm, cu ajutorul *VRR*, că doar rom. *pământ* întruneşte cele trei criterii potrivit cărora se poate admite selectarea în vocabularul reprezentativ al unei limbi, însă, potrivit aceleiaşi surse, şi sard. *pamentu* poate fi considerat ca aparţinând vocabularului reprezentativ, fiind bine reprezentat prin derivate. Din perspectivă fonetică, etimologia *pavimentum* > *pământ* este evidenţiată şi confirmată, în mod explicit, de diferitele *ILR*-uri (*passim*), în special de Ivănescu, *ILR*, 2000. Urmărirea raportului lat. *pavimentum* – rom. *pământ* antrenează şi examinarea dubletului etimologic *paviment*, clasificat lexicografic drept latinism învechit (*DLR*, *DEX*, *DN*, *MDN*), iar comparaţia cu celelalte corespondente neologice romanice ne este facilitată de către *REW*, *CIHAC I*, *CDDE* şi *DELLR*[2].

2. Latinescul *pavimentum* > românescul *pământ*

Aşa cum indică Sala, *Introd. în etim.*, p. 19, două sunt „criteriile fundamentale pentru stabilirea originii unui cuvânt. Ele sunt:

a) concordanţa fonetică şi

b) concordanţa semantică"[3].

În cele ce urmează ne propunem abordarea celor două aspecte amintite în cazul evoluţiei latinescului *pavimentum* la românescul *pământ*.

2. 1. Evoluţia fonetică lat. *pavimentum* > rom. *pământ*

Stabilirea etimonului latin *pavimentum* pentru rom. *pământ* nu întâmpină nici o dificultate, dacă luăm în consideraţie doar aspectul fonetic. Etimonul a fost menţionat încă de *CIHAC I*, p. 191: „*pământ*. L.

[2] Pe parcursul expunerii se revine la sursele menţionate, cu precizarea exactă a locului informaţiei.

[3] Pe urmele lui I. Grimm, Şăineanu afirma, încă de la 1877, că „Sensul, pe lângă forma cuvântului, trebuie să fie steaoa polară, care să conducă pe etimologist în calea adevărată a deducţiunilor sale. Şi numai atunci o etimologie va fi pe deplin justă şi satisfăcătoare, când, afară de o corespundere conformă cu legile fonetice ale limbei, ea va putea explica şi diferitele semnificaţiuni, ce cuvântul a dobândit în viaţa sa istorică." - Şăineanu, *Semasiologia*, p. 19.

pavimentum". În continuarea etimologiei, sunt redate echivalente dialectale (istr. *pemintu*), precum şi forme romanice (it. nesp. port. *pavimento*; vesp. *pavimiento*; port. *pazimen*, cat. *paviment*; prov. *payment*, *pazimen*, *pavement*; fr. *pavement*), fără a se face distincţia între forme neologice, moştenite şi variante fonetice regionale. Puşcariu, în *EW*, p. 109, menţionează la articolul 1251: „*pământ* s.m. [ar. mgl. *pimintu*, ir. *pemint*] „Erde" < *PAUMENTUM (= *PAVĬMENTUM, mit Suffixwechsel statt PAVĪMENTUM): it. *palmento* „il pavimento sul quale gira la macina del molino", vgl. sard. *pamentile* „primo sternito dell'aja. Sonst im Rom. gelehrt". La numai câţiva ani distanţă, *CDDE*, dicţionarul considerat de Brâncuş[4] *un veritabil etymologicum romanic*, glosează cuvântul *pământ* la articolul 1314, p. 224, cu sensul, redat în limba franceză, „terre", având variantele fonetice regionale băn., mold. *pomânt* şi formele vechi de vocativ *pemente* (la Varlaam) şi *peminte* (la Dosoftei). De asemenea, sunt menţionate formele dialectale ir. *pemint*, megl. *pimint* şi ar. *pimintu*, ce atestă răspândirea cuvântului în întreg teritoriul de vorbire a limbii române. După glosarea etimonului latin *pavimentum* ca „aire en cailloutage et en terre ou mortier battus, plancher, pavé", sunt menţionate şi celelalte forme romanice ale moştenitului *pavimentum*, anume it. *palmento* şi sard. log. *pamentu* „pavimento". În *Limba română*, vol. al II-lea, *Rostirea*, p. 365, Sextil Puşcariu arăta că evoluţia fonetică firească a lui *pavimentum* ar fi fost cu diftong **paimânt,* şi nu *pământ,* la care s-a ajuns „prin analogie" .

La Puşcariu 125 (*EW*), *CDDE* 1314 şi *REW* 6312 face referire şi Ciorănescu, *DER* 6059, p. 574, preocupat, de asemenea, mai mult de aspectele fonetice, decât de diferenţierea semantică a lui *pământ* faţă de etimon, atunci când menţionează forma populară *paumentum* indicată de Iulian, în loc de *păvīmentum*. Se specifică tot aici şi faptul că un alt etimon fonetic, „var. *păvāmentum*, postulată de Pascu, I, 143 a fost menţionată de Du Cange".

Ne putem forma o imagine mai detaliată şi mai exactă a transformărilor fonetice expuse succint de Puşcariu, urmărind evoluţia fonetică de la „latina de la baza limbii române" (Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 126) la „limba română primitivă" (Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 337) şi apoi la „limba română preliterară" (Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 409). Astfel, putem identifica şi treptele cronologice relative, aşa cum le concepe reputatul lingvist ieşean, ale evoluţiei fonetice *pavimentum* > *pământ*. Prima etapă a transformărilor fonetice survenite este plasată de Ivănescu încă în latina de la baza limbii române, afectând secvenţa fonetică *u̯*. Chiar dacă formele latine verbale fără *-vi-* sunt mai vechi în latină decât formele cu *-vi-*, acestea din urmă fiind recreate analogic de către latina clasică, în privinţa

[4] Apreciere exprimată în *Introducerea* la recenta ediţie a *CDDE*, Editura Paralela 45, 2003, p. 12 –13.

formelor neverbale „foarte probabil nu pe baza analogiei cu fonetismele culte şi populare ale formelor verbale în discuţie, ci pe cale pur fonetică, *civitas* (popular *civitate*), *juvenis* (popular *juvene*) şi *pavimentum* au devenit **citate*, **june* sau **juene* şi **pamentu*, de unde vom avea *cetate*, *june*, *pământ*." – Ivănescu, *ILR*, 2000, 126. În limba română primitivă se petrece, conform aceluiaşi autor, următoarea transformare ce afectează fizionomia fonetică a lexemului **pamentu*, anume *e*, precedat de labială (*p*, *b*, *f*, *v*, *m*, *u̯*), care se transformă în *ă*, „dacă în silaba următoare nu exista un *e*, *i* sau un sunet muiat (numai în dialectele moldovenesc şi muntenesc şi aproape în întreg teritoriul bănăţean; el nu apare în toate cuvintele în dialectul crişean-maramureşean şi lipseşte în dialectele suddunărene): *melum* > **meru* > *măr* (dar *meri*, *mere*), *pĭlus* > **peru* > *păr* (dar *peri*) [...], *pavimentum* > **pămentu* > *pământ*." – Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 337. În fine, perioadei limbii române preliterare îi este caracteristică legea fonetică: *é*, *ó* şi *ă* urmate de ń + voc., *n* + voc., *n* + cons., sau *m* + cons. (afară de *mn*) > *í*, respectiv *ú*, *í́*, pe tot teritoriul românesc, lege ilustrată de lexeme precum *mente* > *minte*, *mene* > *mine*, *lingua* > **lembă* > *limbă*, precum şi de **pămentu* > *pămăntu* > *pământu*. – Ivănescu, *ILR*, 2000, p. 409.

Şi în cazul lucrărilor dedicate dialectelor aromân, istroromân şi meglenoromân, observăm că, în afara preocupărilor glosografice, ce evidenţiază sensul (sensurile) şi etimologia, se fac referiri la corespondenţa fonetică a moştenitului cu etimonul, şi nu la raportul semantic cu acesta. Totuşi, prezenţa lui *pavimentum* în calitate de etimon în glosarele celor trei dialecte este, prin ea însăşi grăitoare, mai ales când constatăm identitatea de sens („pământ") în cadrul celor patru dialecte româneşti, care se opun astfel, în bloc, sensului diferit al etimonului latin[5]. Surse lexicografice atrag atenţia asupra slabei poziţii funcţionale a lui *pimint* în aromână şi meglenoromână, în timp ce pentru istroromână s-a evidenţiat prezenţa lui în vocabularul de bază[6]. Probabil că identitatea poziţiilor funcţionale ale cuvântului, slabă în primele două dialecte menţionate, şi puternică în ultimele două, a putut fi unul din argumentele care l-au determinat pe Ivănescu să considere că arom. *pimint* este un împrumut din meglenoromână, în timp ce istrorom. *pemint* s-ar explica din dacoromână.

---

[5] Pentru aromână, în *DDA²*, p. 975, găsim: „*PIMINTU*, s.n., pl.? pământ, « terre » Dal. 166 ; GrS II, 323; *ańĭurzeaşte a pimintu*. Cuvânt rar. Sinonim *ţară*. – *cf.* şi megl. *pimint*; pentru dialectul meglenoromân, Th. Capidan, *Megl. I*, p. 78: „Dintre cuvintele profane de origine lat. în arom. s-a păstrat printre altele *pimint* < *pavimentum*."; id., *ibid*., p. 102: „avem *i* pentru *ă* în *pimint* (<**paumentum*, *pavimentum*); id., *ibid*., p. 109; id., *Megl. III*, p. 222: „Pimint a. Pământ"; pentru istroromână, este atestată forma *pemint*, pl. *peminture*. Vezi Sârbu-Frăţilă, *Dial. istr.*, p. 248 şi August Kovačec, *Istr*., p. 145.

[6] Vezi August Kovačec, *Descr. istr.*, p. 198.

2.2. Evoluția semantică lat. *pavimentum* - rom. *pământ*

2.2.1. Problematica inovației semantice a moştenitelor

Cu siguranță, unul dintre farmecele irezistibile ale lingvisticii îl reprezintă mirajul reconstrucției, în condițiile în care nu dispunem de informații sigure, puse la îndemână de către alte ştiințe, despre întinse epoci ale existenței umane. Din acest punct de vedere, lingvistica este complementara istoriei ca știință umanistă, căci, așa cum arheologii recompun, pe baza unor frânturi de cioburi şi obiecte, structuri şi suprastructuri sociale şi istorice, tot astfel lingvistica îndeplineşte oficiile unei arheologii, în sensul etimologic al cuvântului, pe baza unor rune (în sens larg) lingvistice. Pe cine ar interesa lista cuvintelor latine absente, prezente, dispărute, modificate semantic etc. din limba română, dacă pe baza lor nu ne-am putea face o idee despre viața din mileniul tăcerii? Însă, aşa cum sublinia Sala, *Introd. în etim.*, referitor la problematica suscitată de etimologiile obscure, lingvistul trebuie să discearnă între probă, criteriu şi indiciu. Şi, de multe ori, el trebuie să se mulțumească să lanseze ipoteze, cât mai plauzibile, sprijinindu-se pe argumente indirecte, pe deducții şi analogii, sperând că viitorul va furniza probe. Citind lucrările de lingvistică, observăm că simpla prezență sau absență a elementelor latine din vocabularul românesc determină lingvistica să încerce să depisteze cât mai multe indicii despre viața poporului român în condițiile în care lipseşte, cu excepția inscripțiilor, mărturia scrisă, istoria cuvintelor fiind strâns împletită cu istoria oamenilor, fapt asupra căruia au atras atenția atât lingviştii, cât şi istoricii, şi care face obiectul disciplinei şi metodei onomasiologice. „Două istorii se împletesc în viața cuvintelor" – cu această considerație, axiomatică aproape, foarte importantă pentru orice lingvist, îşi începe aserțiunile despre *Straturile etimologice ale lexicului romanic*, Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Lingv. roman.*, p. 9-10. „(i) Istoria vorbitorilor care folosesc o anumită limbă: originea cuvintelor aduce confirmări ale datelor pe care le oferă arheologia şi istoria despre originea îndepărtată a vorbitorilor unei limbi, despre viața de-a lungul secolelor, despre vecinătatea în bună înțelegere cu alte neamuri, despre învrăjbiri, năvăliri, războaie; cuvintele ne confirmă date privitoare la influențele pe care un popor le-a suferit de-a lungul timpului, despre modul în care s-au dezvoltat civilizația şi cultura sa. [...]. (ii) Istoria obiectelor pe care le denumesc, pentru că circulația unui obiect dintr-o parte într-alta a lumii este însoțită de multe ori de numele pe care îl poartă şi a cărui istorie ne poate spune multe despre soarta obiectului respectiv". Însă, în acelaşi timp, constatăm un grad destul de mare de relativitate a informațiilor istorice desprinse din fapte lingvistice, întrucât teoriile şi supozițiile emise de unii

lingvişti despre realităţi istorice pe baza cuvintelor nu sunt unanim sau întru totul acceptate de către alţi lingvişti. De pildă, iată părerea lui Fischer, *Rom*. *rom*., p. 19, referitoare la interpretarea dată de Puşcariu dispariţiei lui *cochlearium* şi păstrării lui *lingula*: „Dacă pentru „lingură" majoritatea limbilor occidentale păstrează pe *cochlear*, care desemna instrumentul folosit pentru mâncarea ouălor şi a stridiilor, iar româna păstrază *li(n)gula*, instrument asemănător, dar cu utilizări mai numeroase, nu înseamnă că în Occident se trăia, şi în antichitatea târzie, în lux (este adevărat că numele însuşi al „stridiei", *ostreum*, se păstrează în Occident, iar la noi nu – ca al tuturor animalelor marine), iar în regiunile noastre într-o virtuoasă austeritate".

Aşa cum arată Sala, *Du latin*, p. 75, două sunt metodele prin care se poate evidenţia evoluţia structurii semantice a cuvintelor latineşti: „La première, qui est appliquée dans la plupart des recherches, consiste à comparer le sens d'un mot roman à celui de l'étymon latin, ce qui permet de constater s'il y a ou non identité de sens. La seconde, qui réclame une analyse plus « raffinée », doit tenir compte non seulement du sens mais aussi des relations qu'entretiennent les mots à l'intérieur du champ sémantique auquel ils appartiennent, c'est-à-dire des rapports qui existent entre le mot analysé et ses synonymes". Prima metodă a fost aplicată în română în 1887 de Şăineanu, *Semasiologia*, cea de a doua metodă, în 1964, de Coserio, *Pour une semantique…*, care îşi propune să analizeze în profunzime moştenirea latină în limbile romanice actuale, făcând distincţia între substituţie (schimbare semantică sau onomasiologică) şi modificare (schimbare semantică propriu-zisă). Lista cuvintelor cu sens schimbat este concepută de Puşcariu, în *Ét*. *de ling*. *roum*., p. 37 ş. u., Rosetti, *ILR*, p. 181-183, Fischer în *ILR* II, p. 120-122. Din lista cuvintelor cu evoluţie semantică specifică românei (inovaţii semantice româneşti) fac parte: *albastru, bărbat, bucă, custa, inimă, sat, scălda, păgân, tare, tânăr, vindeca.* Din această categorie mai largă, o subcategorie o reprezintă acele cuvinte transmise numai în română care dezvoltă un sens nou în comparaţie cu etimonul: *feri / auferire*, *ospăţ / hospitium*, *împătra / impetrare*, *mare / mas*, *maris*, *mire / miles*, *urca / oricare*. De menţionat că listele nu sunt perfect concordante. Spre exemplu, Rosetti, *op*. *cit*., p. 182-183, recuză argumentaţiile lui Puşcariu de a integra în categoria inovaţiilor semantice româneşti cuvintele *cale*, *cărare*, *merge*, *punte* şi *răbda*, susţinând, în principal, că sensurile aşa-zis româneşti erau fie dezvoltate de latina populară, fie atestate şi în alte limbi romanice. Compararea listelor ce inventariază diferitele categorii lexicale ce definesc stratul latin moştenit conduce şi la primele încercări de circumscriere teoretică a problematicii,

aşa cum rezultă din articolele Victoriei Popovici[7] şi din numeroase studii ale lui M. Sala, în special, *Du latin* şi *Introd. în etim*.

Una din problemele evaluării corecte a inovaţiei semantice o reprezintă cunoaşterea latinităţii populare, în special a celei târzii. Se ştie că în latina populară (respectiv, latina populară târzie) s-au produs numeroase modificări de sens, vocabularul latinei clasice suferind schimbări spectaculare. În *Hist. I*, p. 127-138, Densusianu dă numeroase exemple de evoluţie semantică internă, pe terenul latinei populare: *apprehendere*, *caballus*, *cernere*, *currere*, *mamma*, *afflare*, *carrus*, *cognatus*, *levare*, *orbus*, *stratus*. Aceste exemple demonstrează că nonconcordanţa de sens între un cuvânt moştenit şi sensul din latina clasică nu este neapărat un caz de evoluţie semantică externă, sensul dezvoltat de latina populară (tardivă) putând fi cheia explicării unor fenomene puse pe seama trecerii de la latină la română. În cazul neatestării acestor sensuri populare, comparaţia cu sensurile din celelalte limbi romanice poate elucida dilema semanticii interne pe terenul latinei, sau externe, în trecerea de la latină la diferitele limbi romanice. De asemenea, pentru a explica sensuri secundare ale unor cuvinte româneşti aparţinând stratului, sensuri neatestate de textele latine, dar existente în zone mai mult sau mai puţin întinse din Romania, s-a avansat uneori ipoteza evoluţiei interne. De pildă, Sala evidenţiază că sensul secundar pentru *capra* „suport de tăiat lemne" apare în română, italiană, franceză, occitană, spaniolă; pentru *facies* sensul secundar de „parte principală a unui obiect expus vederii" apare în română, italiană, occitană, catalană, spaniolă şi portugheză; la *costa* sensul secundar de „versant, colină" apare în română, iataliana, franceză, occitană, catalană, spaniolă şi portugheză. Ar rezulta că, pentru cuvintele moştenite atât în română, cât şi în alte limbi romanice, comparaţia romanică aprofundată este metoda cea mai indicată pentru a evidenţia cuvintele cu un sens specific doar românei.

Apartenenţa la o anumită arie a latinităţii, perioada scurtă de romanizare, izolarea timpurie de restul Romaniei şi reorganizarea socio-politică şi economică după retragerea administrativă şi militară reprezintă, izolat sau grupat, cauzele generale invocate ca determinante sau favorizante ale inovaţiilor semantice în română. De pildă, s-a argumentat

[7] Aşa cum o indică şi titlurile, în articolele *Cuvinte latine păstrate numai în română: probleme de etimologie*, SCL, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 157-160 şi *Cuvinte latine moştenite numai în română din perspectivă romanică*, SCL, XL, 1989, nr. 3, p. 289-294, Victoria Popovici se ocupă de cuvintele aparţinând categoriei moştenitelor numai în română, dar anumite observaţii, precum eterogenitatea elementelor inventariate care îngreunează integrarea într-un sistem, imprecizia unor etimologii, insuficienta comparaţie cu alte limbi romanice şi, am adăuga, neevaluarea diacronică, în unele cazuri, a semantismului etimonului pe terenul latinităţii, transgresează limitele categoriei examinate şi pot fi aplicate şi categoriei moştenitelor cu sens schimbat.

că anumite cuvinte moştenite din latină dezvoltă în Romania un sens nou prin influenţa creştinismului: lat. *communicare*: „a împărtăşi", în rom. a *cumineca*, acelaşi sens în fr. *communier*, occ. *comengar*, sp. *comulgar*, ptg. *commungar*; lat. *domenica* / *duminică*, panroman; *factura* „manoperă" / rom. *făptură*, sinonim cu neol. *creatură*, *paganus*: „locuitor al unui *pagus,* sătean" / rom. *păgân*, lat. *quadragesima* / rom. *păresimi*. Anumite evoluţii datorate creştinismului nu apar decât în română: lat. *draco*: „dragon, şarpe mitic" / rom. *drac*; rom. *diavol*, cuvânt de origine grecească, împrumutat prin slavă; lat. *creatio* / rom. *Crăciun*; lat. *calenda* / rom. *corindă*; lat. *inclinare* / rom. *închina*.

O serie de schimbări semantice care s-au produs în română s-au explicat prin evenimentele antrenate de reorganizarea socială şi economică a latinofonilor din Dacia în urma părăsirii armate şi administrative a provinciei. În acest sens, la începutul secolului al XX-lea, istoricul V. Pârvan a explicat evoluţia lat. *pavimentum* la rom. *pământ* prin ruralizarea vieţii şi, în consecinţă, a vocabularului vorbitorilor latinei dunărene, teză agreată şi de Puşcariu, care o dezvoltă, ataşându-i şi alte cuvinte, precum *cale*, *cărare*, *punte*, *a merge* etc[8]., dacă ar fi să ne referim doar la terminologia drumului şi câmpul său asociativ sau analogic. Perfectarea inventarelor necesită, credem, în continuare, eforturi de analiză şi sinteză: este de dorit ca fiecare element al inventarului să fie studiat în cadrul unor monografii onomasiologice în care să se îmbine reevaluarea semantismului din perioada latinităţii clasice şi populare (târzii) cu, acolo unde este cazul, larga şi aprofundata comparaţie romanică[9], completată, pe terenul limbii române, cu investigaţia dialectală.

2.2.2. Excurs asupra explicaţiilor referitoare la evoluţia semantică lat. *pavimentum* > rom. *pământ* în lingvistica românească

Dacă stabilirea etimonului fonetic în cazul discutat este în perfectă concordanţă cu legile fonetice ce marchează, etapă după etapă, transformarea limbii latine în limba română, în schimb evoluţia semantică a lat. *pavimentum* la rom. *pământ* reprezintă unul dintre exemplele invocate pentru ilustrarea în limba română a fenomenului general romanic al deplasărilor semantice suferite de lexemele latine moştenite de

[8] Am acordat o atenţie specială tezei puşcariene a rusticizării în Burduşa, *Disp. term*. ***via***.

[9] Prezentând proiectul Institutului de lingvistică al Academiei Române referitor la *Lexicul latin moştenit în română*, care, cuprinzând inventarul exhaustiv al cuvintelor româneşti moştenite din latină, îl analizează din diferite puncte de vedere, pentru a marca astfel locul limbii române în ansamblul Romaniei, M. Sala concluzionează: „Le lexique latin conservé en roumain ne peut être étudié sans se rapporter constament à la situation des autres langue romanes." – Sala, *Le lexique* ..., p. 566.

vernaculare. Prin urmare, s-ar părea că exemplul carierei lui *pavimentum* în limba română nu se explică prin „consensul limbilor romanice în privința unor fapte lexicale străine de norma clasică" – Fischer, *Lat. dun.*, p. 134, ci ar reprezenta un caz de specificitate dacoromană, constând într-o evoluție semantică diferită nu numai de semnificația etimonului latin, dar şi de semnificația romanică a acestuia.

Aşa cum atestă Puşcariu, Ivănescu şi Sala, primul care a atras atenția *în mod special* asupra schimbării de sens a lui *pavimentum* a fost marele istoric român al începutului sec. al XX-lea, V. Pârvan. Trebuie remarcat însă că, până la Pârvan, o asemenea evoluție semantică frapantă nu putea trece neobservată de către fondatorul orientării şi metodei semasiologice româneşti[10]. Valoroasa *Încercare asupra semasiologiei limbei române* evidențiază încă din subtitlul *Studii istorice despre tranziținea sensurilor*, proiectul „unei cercetări lexico-semantice a românei în perspectivă romanică"[11]. Demersul său de semantică istorică încearcă să sintetizeze dubla motivație a schimbării semantice, cea socială, ca factor extern, extralingvistic (influența creştinismului), şi cea psihologică (analogia, metafora etc.). În capitolul al V-lea al lucrării, dedicată extensiei şi restrângerii semantice (*Generalizarea şi limitarea sensului*), ca exemple de lărgire a sensului sunt date, pentru latină, *considero*, *contemplo*, *calamitas*, *intervallum* sau *pecunia*, iar pentru română, *arunc*, *cutreier*, *înțarc*, *smulg*. „Lărgirea sensului – arată autorul, p. 269 – ne întâmpină […] nu numai în trecerea unui cuvânt dintr-o limbă într-alta, ci şi în cursul desvoltării istorice a uneia şi aceleiaşi limbi. Va trebui deci să considerăm fenomenul semasiologic sub acest îndoit punct de vedere. Vom analiza, astfel, mai întâi, o serie de cuvinte latine al căror sens a încercat o generalizare trecând în limba românească şi vom încheia paragraful cu o altă serie de vorbe latine sau nelatine cari au suferit o schimbare analoagă numai în limba modernă". Prin urmare, printre

[10] Livia Vasiluță arată că, în *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, 1977, p. 32, C. Tagliavini remarca întâietatea lingvistului român L. Şăineanu, prin *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, 1877, „prima monografie generală asupra semanticii unei limbi romanice", față de studiul lui M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1897, studiu pentru care lingvistul francez a fost considerat „creator al semanticii". Vezi, în acest sens, Livia Vasiluță, *Studiu introductiv* la Şăineanu, *Semasiologia*, p. V.

[11] Livia Vasiluță, *Studiu introductiv* la Şăineanu, *Semasiologia*, p. VIII. Cităm, în continuare, din aceeaşi sursă: „Primele două părți ale lucrării ar urma să fie centrate asupra dinamicii semantice în trecerea de la latină la română, fie în sensul unei dezvoltări proprii românei [s. ns. – E. B.], fie în sensul conservării semantismului originar latin. Celelalte două capitole vor fi rezervate comparației lexicale interromanice, propunându-şi a urmări vocabulele care, pornind de la latină, unesc şi despart româna de ansamblul Romaniei occidentale. Cum se poate deduce imediat, ŞĂINEANU este decis să aplice studiului lexico-semantic al românei metoda istorică şi, după un criteriu genealogic, să expună faptele pornind de la latină".

cuvintele „latine generalizate româneşte”, alături de *bucca*, *caballus*, *casa*, *hostis*, *levare*, *merenda*, *palus*, *passer* etc., Şăineanu, *op. cit.*, p. 275, plasează şi termenul care ne interesează aici: «*Pavimentum*, pe o inscripţiune *paimentum* „pardoseală”, s-a generalizat sub forma *pământ*, luând înţelesul de „terra”, care, la rândul ei, a suferit, româneşte, o specializare de sens. Macedo-românii au înlocuit vorba *pământ* cu *locu* „terra”, propriu „locus” (de unde *sumloc* „sub-pământ” corespunde în basme munteanului *tărâm*), dar istriano-românii o posed, asemenea, sub forma *pământ*, uneori *pământ*». Chiar dacă, în legătură cu *pavimentum*, precum se observă, autorul citat nu indică sursele raportării etimologice indicate[12] şi nici nu precizează dacă explicarea lui *pământ* de la *pavimentum* prin extensie semantică este rezultatul propriilor deducţii sau o informaţie preluată, precum nu încearcă nici să analizeze cauzele, sociale sau psihologice, ale acestei extensii semantice, aşa cum a făcut-o în multe cazuri, spre pildă, în privinţa evoluţiei lat. *veteranus* la rom. *bătrân* ş.a., este important de subliniat că termenul care ne interesează figurează aici în (probabil) primul inventar al moştenitelor româneşti cu sens schimbat[13].

Din perspectiva filiaţiei ideilor, trebuie remarcat şi că, împotriva părerilor lui Miklosich, Jireček şi Cihac, care nu au sesizat „fondul primitiv latin al creştinismului român”, Şăineanu duce mai departe, cu noi argumente, valoroasa idee a creştinismului românesc de sorginte romană, lansată în epoca modernă de reprezentanţii Şcolii Ardelene (Şaguna, Cipariu etc.), şi îmbrăţişată ardent de Hasdeu, mentorul său. Astfel, Şăineanu, imediat după capitolul introductiv referitor la locul, obiectul de studiu etc. al semasiologiei, se ocupă, în capitolul al II-lea, de fenomenul *Creştinismul şi limba*[14], analizând cuvinte precum *paganus*, *creştin*, *sanctus* etc. Atrăgând atenţia asupra raportului dintre religie şi limbă, lingviştii atrag atenţia totodată asupra unui raport mai cuprinzător, acela între istorie (atât în sens restrâns, cât şi în sens larg, de istorie a culturii şi civilizaţiei) şi limbă.

În secolul următor, Pârvan, *Contr. epigr.*, îşi bazează argumentarea istorică pe dovezi epigrafice şi filologice. Mai ales evoluţiile specifice ale unor etimoane de origine latină pe teritoriul provinciei Dacia, cum ar fi

---

[12] O sursă probabilă a etimologiei este Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins*, Frankfort, I, 1870; II, 1879, ale cărui volume, fiind prea costisitoare, Şăineanu, după propria mărturisire, le-a împrumutat şi transcris integral. (Vezi Livia Vasiluţă, *Studiu introductiv* la Şăineanu, *Semasiologia*, p. XLII, nota 7).

[13] De asemenea, în Şăineanu, *DULR*, ed. a IX-a, p. 457, întâlnim la glosarea lui *pământ*, după indicarea etimologiei, scurta precizare de natură semantică: „cu sens lărgit româneşte”.

[14] Tot el relevă existenţa în epocă a preocupărilor de explicare a terminologiei creştine din limba română, indicând o serie de articole din „Columna”, 1882, 1883, semnate de Chiţu (sic!). Vezi Şăineanu, *Semasiologia*, p. 50, nota 1.

biserică, *Crăciun*, *Dumnezeu*, *pământ*, *țară*, *sărbătoare*, *zănatic* etc., sunt invocate ca probe lingvistice prin care se susțin anumite teorii şi aserțiuni istorice, în principal etnogeneza poporului român la nord de Dunăre, continuitatea românilor în spațiul de etnogeneză, apariția creştinismului în acest spațiu etc. În acest context este valorizată şi evoluția lui *pavimentum* la *pământ*: „Populația de limbă latină, la care s-a încetățenit cuvântul *basilica*, zicea, spre deosebire de toți provincialii latini ai Imperiului, *pavimentum* pentru *terra* şi *terra* pentru (*pagus*-) *pagensis, -e*: adică, fusese prin excelență o populație orăşenească şi acum din lipsa cuvintelor tehnice pentru viața de țară aplică la această viață termeni orăşeneşti cu totul improprii, precum era *pavimentum* în loc de *terra*. În adevăr, nu putea să zică *pavimentum* în loc de *terra* decât acela care multă vreme nu cunoscuse alt teren supt picioarele lui, decât pe cel pavimentat al oraşelor, şi care, printr-o întâmplare năpraznică, fusese dintr-odată zmuls din viața de oraş şi aruncat în cea de țară: căci despre o evoluție înceată a înlocuirei cuvântului *terra* prin *pavimentum* nu poate fi vorba: doară în împrejurările obicinuite existau şi Romani la țară, care să-l învețe pe orăşean cum are a zice solului; dimpotrivă, prin distrugerea catastrofală a vieții orăşeneşti, orăşenii au format apoi dintr-odată majoritatea populației rurale romanice şi felul lor de a vorbi a biruit, deşi era impropriu. – Naşterea cuvântului *pământ* pentru *terra* cred că n-a putut iarăşi avea loc decât în stânga Dunării: căci în dreapta fluviului continuitatea cu Romanismul vestic şi faptul că, propriu-zis, viața de oraş şi cea de țară au existat simultan până târziu de tot [...] au împiedicat formarea unui termen aşa de excepțional, cum era cuvântul *pământ*”[15] – *op. cit*., p. 96 - 97.

Observăm că, spre deosebire de Şăineanu, Pârvan, în calitate de istoric, insistă asupra cauzelor extralingvistice, de natură istorică, ce au dus la schimbarea semantismului clasic al lui *pavimentum*. Din punct de vedere semantic, are loc o substituție a lui *terra* cu *pavimentum*, şi a lui *pagensis* cu *terra*.

Din păcate, ipoteza lansată de istoricul Pârvan, deşi înregistrată de marii lingvişti români ai secolului al douăzecilea, nu a stârnit reacții deosebite, fie ele dezvoltări sau corecții. Folosindu-se de argumente lingvistice pentru susținerea unei idei ce ține de domeniul istoriei, Pârvan susținea, pe de o parte, originea urbană a populației ce a stat la baza formării poporului român, pe de altă parte, prin consecință, teza ruralizării şi a rusticizării ulterioare a acestei populații, fenomen cu consecințe importante în vocabularul dacoromân, ducând spre diferențieri față de restul lexicului romanic, în general. În privința originii urbane, în acelaşi

[15] Pentru etimoanele, să zicem, „fonetice” ale cuvintelor discutate, Pârvan face trimitere la PUŞCARIU, ETYM. (EW), izvor de la care am pornit, de altfel, excursul asupra transformărilor fonetice survenite de la lat. *pavimentum* la rom. *pământ.*

loc, istoricul V. Pârvan notează şi părerea opusă a lui Densusianu, *Hist*., I, 51-52, care afirmase că: „les Roumains représentent surtout la population latine de la péninsule balkanique qui s'est conservée à la campagne. L'élément urbain n'entre que dans une mêsure très faible dans la constitution du peuple roumain.", subliniind faptul că, făcând o asemenea observaţie generală, lingvistul nu invocă şi probe lexicale în sprijinul tezei sale.

În ordine cronologică, Puşcariu, *Locul* ..., p. 160-161, tratând categoria moştenitelor atât în română, cât şi în celelalte limbi romanice, dar care „la noi au un înţeles special" se referă şi la terminologia drumului, deoarece „exemplele aduse din lexiconul limbii, cuvintele cari reprezintă şi o noţiune ne dau prilejul să facem unele deducţii asupra împrejurărilor speciale în care au trăit strămoşii noştri". Puşcariu observă astfel dispariţia din întreaga Romanie a unor termeni ca *trames, deverticulum, meatus, actus, angiportus*, dar constată de asemenea şi dispariţia din limba română a lui *via*, *camminus* şi *semita*, păstraţi în Romania occidentală. Înlocuirea lui *via* prin *callis*, şi păstrarea derivatului **carraria*, alături de alte evoluţii de sens, precum cele ale lui *pons*, *mergere*, *paludem* etc., sunt, în opinia lui Puşcariu, probe ale ruralizării şi rusticizării populaţiei romanizate după retragerea romană. Astfel, observăm că Puşcariu se dovedeşte adeptul teoriei lui Pârvan, care susţinuse cu argumente lingvistice o aserţiune din domeniul istoriei poporului român, Puşcariu aducând noi argumente lingvistice în acest sens.

Observăm că lingvistul Puşcariu nu detaliază opinia istoricului Pârvan în privinţa lui *pavimentum* şi expediază situaţia evoluţiei sale, considerată „excepţională" de către Pârvan, într-o notă de subsol, *op*. *cit*. p. 161, nota 2: «pentru „drumul printre case" avem azi termenul slav *uliţă*, lipsindu-ne un cuvânt latin, *STRATA* romanilor din vest (propriu-zis „strada *pardosită*") nu se găseşte la noi, unde *pavimentum* a primit înţelesul general de pământ». Formularea parcimonioasă a notei concentrează acelaşi proces al dispariţiei unor termeni de civilizaţie, în cazul de faţă aparţinând terminologiei drumurilor, cum ar fi cazul lui *strata*, sau al schimbării semantice, cum este exemplul lui *pavimentum*, în acord cu evoluţia diferenţiată a vieţii populaţiei romanizate din acest teritoriu faţă de restul Romaniei. Cele două exemple sunt nu întâmplător relaţionate, *strata* fiind adjectivul participial al verbului *sternĕre, stravi, stratum*, verb ce intră în solidaritate lexicală cu *via*, fie sub forma expresiei verbale *viam sternere*, fie a sintagmei *via strata*, ambele extrem de sugestive cu privire la tehnica specific romană de construcţie a drumurilor, constând în aşternerea de straturi succesive, tehnică ce viza obţinerea durabilităţii, şi dovedită de scurgerea mileniilor.

În 1920, apărea, în Iorga, *Histoire…*, tot o notă despre *pavimentum* în capitolul al doilea privitor la *Formation du Peuple Roumain*: „Si au lieu de *terra* on a employé le mot *pământ,* de *pavimentum,* ce qui signifierait une prépondérance de la vie urbaine, il faut tenir compte de ce fait que «terra» ayant donné, en roumain seulement *țeara* pour le pays, la patrie (le correspondant de *paese,* pays, manque), il a fallu trouver un autre terme pour le sol nourricier. Il est intéressant que *lucrum,* le gain, a le sens général de «chose»[16]. Ceea ce este important de reținut din rândurile anterioare este, aşadar, legarea lui *pavimentum* de peisajul citadin la doi mari istorici ai începutului de veac, Pârvan, care vorbeşte de „terenul pavimentat al oraşelor", şi N. Iorga, care leagă termenul *pavimentum* de preponderența vieții urbane în provincia romană a Daciei. De asemenea, reținem că şi Puşcariu admitea, chiar dacă doar în treacăt, ipoteza lansată şi susținută de către cei mai de seamă istorici ai momentului, amintindu-l pe *pavimentum* în vecinătatea lui *strata* şi a celorlalți termeni latineşti ce denumesc căi de comunicație.

Într-un articol din 1937[17], Puşcariu revine asupra lui *pavimentum* şi, plasându-l în categoria mai largă a termenilor latini urbani, precum *villa*, *forum*, *platea*, *strata*, arată că el este unicul salvat în limba română, cu prețul ruralizării semnificației: „*Pavimentum* nu însemnează „pavaj", ci era, ca la sarzi, un termen agricol însemnând „bătătură". Interesant este faptul că această nuanță ulterioară a interpretării, absentă din *EW*, este consonantă cu alte două dicționare, apărute ulterior dicționarului etimologic al lui Puşcariu. *RESMERIȚĂ*, p. 551, explică, după indicarea etimologiei: „numire dată de daco-latini locului nelucrat, nearat, sau celui din bătătură, curtea casei". De asemenea, *SCRIBAN*, p. 918, glosează etimonul *pavimentum* cu sensul românesc „bătătură, pământ bătătorit, paviment, pardoseală", şi conferă „it. *palmento*, pavimentu morii".

Plecând de la Puşcariu, *Ét. de ling. roum*, p. 37 ş.u., începe să se contureze tot mai limpede noțiunea categoriei lexicale distincte a termenilor „care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice" la Rosetti, *ILR* I, ed. def., p. 181, însă lista lui Rosetti nu îl include pe *pavimentum* care ne interesează aici, evoluția lui semantică nefăcând obiectul vreunei referiri a autorului în cuprinsul operei amintite. Pe linia Pârvan[18] – Iorga – Puşcariu, istoricul şi filologul E. Lozovan, în cap.

[16] *Op. cit.*, nota 5, p. 30.

[17] S. Puşcariu, *Contribuția Transilvaniei la formarea şi evoluția limbii române*, aici citat din vol. *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974, p. 422.

[18] Reputatul filolog şi istoric din diaspora E. Lozovan (1929 –1997), profesor la Universitatea din Copenhaga între 1957 şi 1997, evidențiază opera de pionierat a lui V. Pârvan, pe care, de altfel, o continuă prin studiile proprii despre Dacia, editate postum în volumul *Dacia sacra*, 2005: „Atunci când, în 1911, V(sile) Pârvan a început să studieze problema originilor creştinismului în Dacia şi Scythia Minor, el nu avea la dispoziție nici

Oraşe, câmpii şi drumuri în Romania Orientală, îşi propune explicit să cerceteze decăderea internă, organică, a Romaniei Orientale, urmărind *evoluţia a două serii de fapte, anume terminologia „oraşului" şi a „drumurilor"*[19]. Cu acest prilej, Lozovan, *op. cit.*, p. 124, reia teoria lui Pârvan despre *pavimentum*: „Limba română deţine numeroase cuvinte care au supravieţuit şi reflectă cu claritate drama populaţiei romane confruntată cu noile forme de viaţă, între altele: *pământ*, *a se scălda*, *a cutropi*. Doar o populaţie obişnuită cu *pavimentum*-ul oraşelor şi care se vede de la o zi la alta revenită la viaţa rurală putea continua să numească cu acelaşi cuvânt *pământul* (terra) câmpiilor". Reţinem formularea quasi-identică, sursa fiind precizată, de altfel, într-o notă explicativă (*op. cit.*, nota 73, p. 145). Nota lui Lozovan ne suscită însă interesul printr-o nouă informaţie: „Interpretarea aparţine lui V. Pârvan, *Contrib. ep.*, p. 96. Obiecţia d-lui R. Sindou, *loc. cit.*, p. 315, după care „pământul bătut" al câmpurilor a putut fi numit *pavimentum* cade dacă ne gândim că nu este vorba de un singur exemplu de degradare semantică, ci de un întreg sistem lexical".

În ordine cronologică, *DLR*[20] este cel care dedică polisemantemului *pământ* un spaţiu vast, dar inventarierea sensurilor cuvântului în limba română, evidenţierea frazeologiei şi a solidarităţilor sale lexicale, care reliefează reprezentativitatea termenului în limba română, nu acoperă acest *hiatus* între semantica moştenitului şi semantica etimonului indicat. De altfel, nu acesta este scopul unei lucrări lexicografice.

Pavimentum figurează doar ca element lexical al latinei dunărene de care se ocupă I. Fischer în *ILR* II, continuând şi completând metoda prefigurată de Puşcariu a categoriilor lexicale şi onomasiologice în investigarea lexicului moştenit. Exemplele de termeni ce prezintă „diferenţieri dialectale referitoare la sens" sunt prezentate în cadrul fondului panromanic şi, de altfel, sunt extrase din lista rosettiană, prin urmare, *pavimentum* nu beneficiază nici aici de o tratare mai detaliată. Autorul se rezumă la a indica faptul că *pavimentum* are sensul generalizat

---

o lucrare importantă care să-i susţină concluziile. Astfel, el a iniţiat un nou domeniu de cercetare, stabilind ca metodă de investigare – singura în stare să dea rezultate durabile – o strânsă combinaţie între arheologie, epigrafie, lingvistică şi istoria ideilor." – E. Lozovan, *Dacia sacra*, p. 11.

[19] Evidenţiind dispariţia cuvintelor *urbs*, *oppida*, *municipia*, ce semnifică dispariţia aproape a oricărei urme de viaţă urbană, precum şi semnificaţia deosebită a termenilor *cetate* (*civitas*) şi *sat* (*fossatum*), „toponime cheie pentru limba şi istoria românească", întrucât acestea „arată limpede originea militară a mediului de locuit din Dacia şi organizarea sa defensivă", E. Lozovan concluzionează, pe baza terminologiei „oraşului", că „dispariţia vieţii urbane în Dacia a determinat o revenire la formele de viaţă ancestrală".

[20] *DLR*, tom VIII, *P-păzui*, EA, 1972, p. 261-267.

de „pământ” numai în română, în italiană şi sardă el având sensul de „podea” – *op*. *cit*., p. 143.

Tratarea cea mai consistentă oferită evoluției lui *pavimentum* la rom. *pământ* o întâlnim la Ivănescu, *ILR*, 2000, *passim*, însă ea este dedicată, aşa cum am văzut în paragraful anterior, aspectului fonetic al problemei. În privința schimbării de sens, printre alte „argumente lingvistice în sprijinul prezenței unei populații romanice, ba chiar a strămoşilor dacoromânilor, la nordul Dunării după părăsirea Daciei de către romani”, Ivănescu reia explicația lui Pârvan: „Dacă el a greşit când a integrat între asemenea probe în sprijinul continuității şi cuvinte ca *basilica*, care dovedesc tocmai contactul dacoromanilor cu imperiul după 271 (vezi mai jos, II, cap. IV, §7), el are dreptate în alte cazuri. Astfel, faptul că *pavimentum* „pavaj” a ajuns să însemneze la dacoromâni „pământ” nu se poate explica, după el, decât prin aceea că o populație orăşenească a fost obligată de un cataclism istoric să trăiască rustic şi a aplicat terminologia orăşenească la realitățile rustice.” – *op*. *cit*., p. 78. *Pavimentum* este, de asemenea, menționat de către M. Sala, *Introd*. *în etim*., p. 27, în categoria acelor cuvinte româneşti care figurează printre cuvintele cu etimon sigur latinesc, fapt demonstrat de concordanța fonetică, dar care au un alt sens în română decât în latină. Tot aici aflăm că Magdalena Popescu Marin („Limba română”, XLVI, 1997, p. 181-184) a semnalat o evoluție identică în sursilvană şi surmirană, „două dialecte reto-romanice vorbite în regiuni de asemenea ruralizate şi izolate”. Merită insistat asupra articolului Magdalenei Popescu Marin datorită faptului că, printre altele, este singurul articol dedicat în mod special termenului *pavimentum*, chiar dacă nu este nici pe departe vorba de o abordare monografică. Titlul articolului este *Lat*. *pavimentum în română şi în alte limbi romanice*, ceea ce indică, dintru început, abordarea profitabilă de tip comparatist romanic. Intervenția autoarei este prilejuită de sesizarea în noul dicționar etimologic al dialectului retoroman a unor forme corespunzătoare lat. *pavimentum* în graiurile sursilvan şi surmiran. Am lăsat mai la urmă discutarea acestui articol nu doar datorită faptului că este şi cel mai recent dintre sursele care fac referire la *pavimentum* şi descendenții săi romanici, moşteniți sau neologici, ci şi pentru că, aici, deducțiile din câmpul fonetic sunt folosite în conjuncție cu cele semantice pentru a putea clarifica poziția de moştenite sau de împrumuturi ale formelor semnalate în graiurile retoromane. Mai mult, este antrenată în argumentație, în mai largă măsură decât în aserțiunile anterioare, situația romanică, aşa cum se prezintă ea în limbi, dialecte şi graiuri, pe baza îmbinării mai multor surse lexicografice, lexicologice şi istorice reprezentative (*CDER*; *DLR*; *FEW*; *HWRR*; Ivănescu, *ILR*; Kovačec, *Descr*. *istror*.; Pârvan, *Contr*. *epigr*.; Puşcariu, *LR*; Puşcariu, *Cercetări şi*

studii; *REW*; *VRR*; Zingarelli, *VLI*). Pe baza surselor amintite, autoarea doreşte să corijeze afirmaţia autorilor *HWRR*, potrivit cărora formele sursilvane precum *pigiament (piemain, pigamen, pigimen, piamiant, piment, pimiant* etc.), şi forma surmirană *pimaint* ar fi împrumuturi din it. *pavimento*. Astfel, Magdalena Popescu Marin sesizează contrazicerea fonetică dintre formele retoromane (mult mai evoluate fonetic şi mai apropiate, din acest punct de vedere, de rom. *pământ*!) şi presupusul originar italian *pavimento*, pe de o parte, iar pe de altă parte, incompatibilitatea semantică, cuvintele din retoromană fiind mai bogate semantic decât it. *pavimento*. Pe baza acestor observaţii, autoarea concluzionează: „Sensul de «podea de pământ» şi mai ales cel de «pământ steril» din sursilvană dovedesc un semantism total diferit de cel al cuvântului italian, în schimb destul de apropiat de cel din limba română. Acest motiv, alături de formele menţionate apropiate de cele din română, ne duc la concluzia că în graiurile retoromane sursilvan şi surmiran avem a face cu un cuvânt moştenit, şi nu împrumutat, cu atât mai mult cu cât el este atestat dialectal. Comparaţia formală cu româna şi cu sarda şi cea semantică numai cu româna i-ar fi dus probabil pe autorii dicţionarului etimologic retoroman la aceeaşi concluzie.

Părerea noastră este că avem a face cu o verigă intermediară a evoluţiei semantice a lui *pavimentum* către „pământ", dat fiind că şi regiunile retice au excelat printr-o ruralizare şi o izolare a vieţii obişnuite". – *op*. *cit*. p. 183. Fără a intra acum în alte detalii, observăm că şi acest articol subscrie tezei Pârvan – Puşcariu.

Cum s-a văzut mai sus, termenul *pavimentum* a fost cercetat şi din perspectiva vocabularului reprezentativ românesc, comparativ cu vocabularele reprezentative ale celorlalte limbi romanice, însă modificările semantice ale cuvintelor de la etimonul latin la variantele sale romanice nu fac obiectul cercetărilor avute în vedere de autorii *VRR*.

Din analiza ideilor lingvistice referitoare la *pavimentum* trecute în revistă mai sus, observăm că teoria lui Pârvan, lansată din perspectivă istorică şi acceptată, în principiu, de lingvişti de seamă ai secolului anterior, precum şi de cei contemporani, nu s-a bucurat totuşi de o mai largă şi argumentată tratare lingvistică. Chiar la momentul lansării ipotezei existau suficiente informaţii pentru o mai atentă examinare a etimonului, o mai detaliată comparare a raportului acestuia cu descendenţii romanici, şi chiar pentru urmărirea pistei de investigaţie a posibilei filiere populare tardive, fapte ce nu au fost urmărite, după ştiinţa noastră, până în prezent. De asemenea, nu s-a precizat îndestul cărui câmp noţional şi lexical îi aparţine lat. *pavimentum*. De ce *pavimentum* este atât de sărăcăcios în descendenţi romanici moşteniţi? Cum se explică această situaţie paradoxală a lui *pavimentum* ca moştenit romanic, unde sesizăm, pe de o

parte, precaritatea situației lui *pavimentum* ca moştenit romanic (doar trei din nouă limbi sau, poate, chiar două, căci it. *palmento* este pus la îndoială de unii autori) şi, pe de altă parte, puternica poziție a rom. *pământ*, respectiv sard. *pamentu*? Să nu existe oare nici o legătură între sensul special al descendentului românesc, respectiv cel sard, față de sensul etimonului şi selectarea lui în vocabularul reprezentativ al românei (după toate cele trei criterii de reprezentativitate, uz – U, bogăție semantică – S, putere derivativă – D, la care am adăuga, îndreptățiți de articolul din *DLR*, şi un al patrulea criteriu, anume F – bogăția frazeologică) şi al sardei?

Concluzia acestui excurs este că, în privința aspectului său semantic, evoluția *pavimentum* > *pământ* reprezintă o problemă lingvistică susceptibilă de o mai largă detaliere, dezvoltare şi, posibil, corijare, ea rezumându-se în principal la ipoteza lui Pârvan lansată la începutul secolului al douăzecilea, din perspectivă istorică.

Din capul locului trebuie precizat că, în principiu, teza lui Pârvan nu este inacceptabilă din perspectiva lingvisticii romanice, întrucât şi pe terenul limbii latine a fost pus în evidență acest fenomen de dinamică a lexicului, determinată de cauze extralingvistice, care se concretizează în intrări (neologismele) şi ieşiri de lexeme (arhaismele), în funcție de progresele civilizației; însă acestui fenomen lexical ce exprimă în ultimă instanță caracterul luxurios, redundant al limbii, sesizat atât de bine de Puşcariu, i se opune tendința, mai puternică, de conservare a lexemelor, în ciuda evoluției, uneori dramatice, a realităților. Or, acest lucru este posibil prin fenomenul derivării semantice, a polisemantismului, care presupune, în principal, dezvoltarea şi achiziționarea unor seme noi, atrofierea şi dispariția unor seme vechi. Faptul se străvede şi în cazul limbii latine, în trecerea de la o societate rustică la una urbană, respectiv de la perioada arhaică la cea literară clasică, ce a presupus metamorfozarea lexicului în sensul adaptării semantice la noile realități citadine. Situația amintită este ilustrată şi de terminologia latină a drumului, aşa cum arată André, *Chemin et rue*..., p. 133[21]: „L'étude de voies urbaines confirme les conclusions de M. J. Marouzeau: le latin est bien, dans ce domaine encore, une langue de paysans. Sauf exception (*angiportus*, *fundula*), le citadin a conservé pour qualifier des faits nouveaux les vieux termes ruraux, *via*, *vicus*, *semita*, *forum*, *area*, lorsque l'analogie a favorisé l'adaptation semantique; cf. *semita*".

Prin urmare, dacă pe terenul limbii latine, limbajul urban a conservat vechile denumiri rurale, cărora le-a lărgit semnificația, este la fel de plauzibil ca, pe teren românesc, semnificațiile urbane să se fi estompat treptat în favoarea unor noi semnificații aparținând spațiului rustic, mai

[21] În „Revue des études latines", 28, 1950, p. 104-134.

ales prin medierea semantică a latinei populare, baza glotogenezei romanice. Şi în interiorul cuvântului, aşadar, raportul dintre realitate şi cuvânt este unul dinamic, în sincronie, cât şi în diacronie, evoluţia semantică constând, pe de o parte, în conservarea unor seme invariante şi, pe de altă parte, în intrarea şi ieşirea din sememul lexemelor a unor seme, variabile în timp şi spaţiu. Din perspectivă romanică, având în vedere că în evoluţia etimoanelor latine moştenite nu există un *hiatus* între stadiul latin şi cel romanic, petrecându-se doar o multiplă scindare în variante teritoriale, cu toate consecinţele fonetice şi semantice care decurg din această scindare, urmărirea destinului acestor prototipuri lexicale este cu atât mai fascinantă cu cât, urmărind o ramură, călătoria cunoaşterii ne duce atât către rădăcinile latine, cât şi către întreg coronamentul lexical romanic. Dincolo de toate întrebările accesorii şi complementare, întrebarea de fond la care sperăm să putem răspunde pe parcursul acestor pagini este dacă la ora actuală teza Pârvan – Puşcariu îşi menţine valoarea de adevăr, anume dacă, într-adevăr, sensul de „pământ" al lui *pavimentum* pe teren românesc este o inovaţie semantică specifică limbii române sau nu? Pentru a putea răspunde la această întrebare, ne-am propus, pe de o parte, recuperarea unui stadiu de cercetare obligatoriu, uneori, din păcate, nu în mod suficient întrebuinţat în demersul comparatist romanic, anume lămurirea bazei latine a unei asemenea cercetări. În acest demers ne declarăm dintru început poziţia onomasiologică de abordare, considerată cea mai profitabilă din perspectiva profilării semantice a unor cuvinte în strânsă dependenţă cu studiul realităţilor pe care le denumesc.

2.2.3. Semantismul lat. *pavimentum* în *Antiquitas Latina*

Dacă atunci când explicam dispariţia lui *via* din limba română plecam de la evidenţierea, cu ajutorul informaţiei substanţiale de natură istorică, a realităţii denumite de termenul *via* pe teritoriul fostei provincii romane, raportarea indubitabil etimologică lat. *pavimentum* – rom. *pământ* necesită o interpretare a deviaţiei de sens, termenul românesc în discuţie făcând parte din acea categorie semantică specială a cuvintelor cu sens schimbat dinspre latină către limbile romanice, în speţă, către limba română. Astfel, în cazul lui *via*, demonstrarea existenţei realităţii *via* în Dacia romană a atras necesitatea explicării apartenenţei termenului la categoria *panroman sauf roumain*. În aceste circumstanţe, cauzele dispariţiei lui *via* au fost căutate în evoluţia istorică şi economică specifică teritoriului romanizat din această parte a imperiului, mai ales după retragerea romană. Au fost evidenţiate, de asemenea, şi posibila conjugare a acestor explicaţii cu cele strict lingvistice, în cazul lui *via*, cu fenomenul „omonimiilor intolerabile" semnalat de Gilliéron, alte trei lexeme

moştenite din latină, precum substantivul *vinea*, adjectivul feminin *viva*, precum şi forme ale verbului *a veni* evoluând către forme fonetice identice în limba română. Şi în privinţa schimbării de sens a lui *pavimentum* în limba română, tot apelul la o mai atentă şi conjugată informare din domeniul istorico-epigrafico-arheologic şi cel lingvistic reprezintă, credem, pista către o explicaţie corectă a subiectului investigat, plecând însă de la examinarea atentă a semantismului lui *pavimentum* în limba latină

Aplicând principiile metodei „cuvinte şi lucruri" şi ale onomasiologiei, cercetarea lingvistică referitoare la *pavimentum* şi la descendenţii săi romanici a fost împletită cu informaţia referitoare la realitatea desemnată de acest termen, căci, aşa cum au sesizat-o şi au exprimat-o în felurite moduri de-a lungul timpului atât lingviştii, cât şi istoricii, istoria cuvintelor este împletită cu istoria realităţilor pe care le denumesc. Din investigarea unor domenii ştiinţifice cum ar fi istoria, istoria civilizaţiei, arheologia şi ingineria drumurilor, aferente realităţii denumite de termenul *pavimentum*, am semnalat faptul că, pentru o serie de specialişti din domeniile amintite mai sus, *pavimentum* ar reprezenta un termen tehnic din terminologia drumurilor romane. Astfel, în multe scrieri care au drept temă centrală sau tangenţială drumurile romane, în capitolele sau paragrafele destinate tehnicii de construcţie, infrastructura unui drum roman este prezentată ca alcătuită din mai multe straturi, alcătuite din materiale cu proporţii precis indicate, cărora li se precizează denumiri tehnice romane. Primul strat este indicat cu denumirea de *statumen*, al doilea cu denumirea de *rudus*, al treilea poartă denumirea de *nucleus*, iar ultimul, de *pavimentum*, în unele lucrări, iar în altele de *agger viae*, *summum dorsum* sau *summa crusta*. Anumiţi autori de lucrări de istorie, străini şi români, care tratează problema drumurilor romane, îl invocă pe Vitruvius ca sursă referitoare la modalitatea construirii drumurilor de către romani. Pe urma acestei aşa-zise surse, aceştia indică straturile suprapuse ce alcătuiau infrastructura drumurilor, tehnica folosită, materiale, unelte etc., indicând şi denumirile latine ale acestora. Printre aceşti termeni, găsim citat şi termenul *pavimentum* care ne interesează aici. De asemenea, şi pentru unii lingvişti, arheologi, profesori de istoria civilizaţiei, ingineri constructori, *pavimentum* ar reprezenta termenul latinesc de specialitate care indică stratul superior, final, al infrastructurii drumului roman. Ca strat ultim, superior, al fundaţiei unui drum, unele scrieri, de asemenea pe urma unor izvoare latine, fie folosesc exclusiv alţi termeni decât cel menţionat, fie îl pun pe *pavimentum* în relaţie de sinonimie cu *agger viae*, *summum dorsum* sau *summa crusta*, termeni de asemenea consideraţi ca aparţinând limbajului latinesc tehnic aferent construirii drumurilor.

Reafirmăm punctul nostru de vedere, anume că, pentru o mai bună înţelegere a fenomenelor lingvistice implicate în moştenirea (eventual,

nemoştenirea) unor cuvinte latineşti în limba română, nu este suficient nivelul lexicografic latin ca punct de plecare în explicaţia acestor fenomene, ci o înţelegere mai largă, mai detaliată, mai profundă a situaţiei etimonului în limba sursă, a evoluţiei lui în limba latină, clasică şi / sau populară (veche sau târzie). Reamintim că o asemenea poziţie ne-a permis şi relevarea unor similitudini frapante între latină şi română, cum ar fi etimologia identică, de excepţie, a lui *călător* şi *viator* sau înţelegerea mai adecvată a dispariţiei lui *via* din limba română, precum şi lărgirea sensului lui *callis* pe teren românesc. Ne-am propus, aşadar, o examinare mai detaliată a lui *pavimentum* pe teren latinesc prin reconsiderarea surselor, ocurenţelor, contextelor, solidarităţilor şi vecinătăţilor lexicale, a sintagmelor din care face parte, pentru realizarea unui profil lingvistic mai complex şi, pe cât posibil, mai complet, al cuvântului, precum şi al realităţii denumite de el.

Făcând din concluzia reputatului lingvist M. Sala referitoare la etimologia limbii române, şi la etimologie în general[22], un principiu călăuzitor în cercetarea de faţă, ne-am propus nu doar trecerea în revistă a teoriilor, punctelor de vedere, părerilor specialiştilor în privinţa termenilor abordaţi, ci, pe cât posibil, punctarea, completarea unor aspecte rămase în afara discuţiilor, corijarea unor erori, dar mai ales o reevaluare a acestor păreri, prin lărgirea cadrului de discuţie în special de pe poziţiile latinistului. Unele soluţii etimologice oferite de către ştiinţa etimologiei româneşti se bazează pe materialul lexicografic latin. Or, oricât de bine organizate şi cuprinzătoare ar fi aceste izvoare, considerăm că, cel puţin în unele cazuri, ele nu sunt suficient de relevante pentru a construi o ipoteză etimologică de nezdruncinat. Consultarea într-o mai largă măsură a izvoarelor literare (şi epigrafice) latine ni se pare o bază de lucru mai solidă pentru cel care doreşte să-şi facă o părere despre premisele formării limbii române, atât în ceea ce are ea comun cu latinitatea, cu romanitatea occidentală şi /sau orientală, cât şi în ceea ce a dezvoltat în mod specific, singular.

Prin urmare, ne interesează în cele de mai jos semantica latinescului *pavimentum*, urmărită nu doar în glosare, ci, pe cât posibil, urmărită în mod diacronic, prin intermediul textelor literare, cele mai în măsură să ne formeze o idee despre posibilele proiecţii mentale ale individului roman atunci când folosea sau auzea folosindu-se cuvântul *pavimentum*. Vom încerca aşadar să redăm istoria cuvântului, dar şi a realităţii pe care o exprimă, aşa cum se configurează în literatura latină privită ca material lingvistic şi ca sursă de informaţii primare şi secundare.

[22] Vezi *mottoul* articolului.

Putem împărți informațiile oferite de către sursele literare antice referitoare la *pavimentum* în două mari categorii. Prima categorie include informațiile referitoare la realitatea pe care termenul o denumeşte, de tipul informațiilor enciclopedice sau tehnice, care încearcă să circumscrie noțiunea / conceptul respectiv, cum întâlnim la Cato, *De agricultura*, la Vitruvius, *De arhitectura*, Plinius, *Naturalis Historia*, M. Cetius Fauentinus, *Liber artis architectonicae*. A doua categorie include informațiile lingvistice, în sensul cel mai larg al cuvântului, fie directe, explicite (mai rare), precum referirile la etimologie, familia de cuvinte, modalitatea de formare (la Plinius, *Naturalis Historia*; Varro, *Res rusticae;* Festus, *Epitoma operis de uerborum significatu Uerrii Flacci*; Aulus Gellius, *Noctes Aticae*; Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum siue Originum libri XX*), fie informații indirecte, implicite, a căror descoperire şi formulare revine lingvistului modern, prin considerarea textelor antice drept materiale lingvistice, investigabile din varii perspective: stilistică, semantică, fonetică etc. Până acum câteva decenii numai, lingvistica îşi baza cercetarea pe o excerptare selectivă, determinată de imposibilitatea obiectivă a despuierii exhaustive a surselor, însă în prezent, cercetarea poate utiliza, dacă se consideră necesar, un inventar mai vast al ocurențelor, grație mijloacelor computerizate de căutare a termenilor în texte, dovedindu-se că şi datele furnizate statistic au un rol important în circumscrierea unui subiect lingvistic [23]. Considerăm că cele două tipuri de informații nu sunt strict delimitate, întrucât orice ocurență a lui *pavimentum* într-un (con-)text reprezintă şi o atestare care se poate exploata lingvistic, din perspectiva istoriei limbii, de pildă, prin raportarea la o anumită perioadă de dezvoltare a limbii latine sau din observarea fonetismului pe care îl prezintă termenul, din punct de vedere al stilisticii funcționale, din perspectiva formării cuvintelor, prin observarea raportului temă - afix lexical - derivat, din perspectivă semiologică, prin cercetarea raportului dintre configurația semică şi ocurența termenului în anumite contexte, solidarități lexicale etc. În cele ce urmează, aşadar, nu ne propunem departajarea celor două tipuri de informații, ci dimpotrivă,

[23] În cazul lui *pavimentum*, în intervalul cuprins între Cato şi *Historia Apollonii regis Tyri*, întâlnim 99 de ocurențe, conform programului de cercetare lingvistică oferit de *BTL*: Cato – 7, Lucilius – 1, Caesar – 2, Cicero – 6, Varro – 6, Vitruvius – 19, Horatius – 1, Seneca (rhetor) – 1, Seneca (Philosophus) – 4, Columella – 3, Petronius – 5, Iuvenalis – 1, Plinius Secundus – 2, Plinius Maior – 16 , Suetonius – 2, Aulus Gelius – 1, Festus – 3, Fronto – 1, Apuleius – 3, Faventinus – 9, Ammianus Marcellinus – 1, Martianus Capella –1, *Historia Apollonii regis Tyri* - 2 (4). Cu ajutorul CILF, aflăm, de asemenea, că *pavimentum* însumează un număr de 711 ocurențe în textele aparținând celor patru mari epoci ale latinității, anume 100 în *Antiquitas*, 263 în *Aetas Patrum*, 348 în *Medium Aevum*, 16 în *Recentior Latinitas*.

conexarea datelor şi deducţiilor din sfera enciclopedică şi lingvistică, pentru un spor de cunoaştere în ambele direcţii.

Cariera lexicală a latinescului *pavimentum* începe, se pare, în perioada clasică a latinităţii. Termenul este format de la verbul *paviō*, *-īre*[24] prin derivare cu sufixul *-mentum*. Din datele furnizate de *DELL*, p. 490, referitoare la caracterul tehnic al verbului, corelate cu statistica ocurenţelor furnizate de *BTL*, am putea afirma, în termenii autorilor *VRR*, că este puţin probabil ca *paviō* să fi aparţinut vocabularului reprezentativ al limbii latine, deoarece are un semantism sărăcăcios, o familie redusă la cinci - şase membri, şi o frecvenţă, dedusă din numărul redus al ocurenţelor, anemică. Raportul sufix – temă – derivat ni-l clarifică întrucâtva următoarele informaţii din *ILR* I, p. 75: „O serie de substantive abstracte neutre derivate de la verb sunt cele în *-men*, *-mentum* (acesta din urmă e datorat unei dezvoltări a lui *-men*). Raportul stilistic dintre ele nu este prea clar, *-men* aparţine în general stilului înalt; *-mentum* e mai popular. Aceasta se explică prin tendinţa generală a limbii vorbite (s.ns. – E. B.), care are preferinţă pentru sufixele mai lungi. La cuvintele vechi sufixul e legat direct de rădăcină: *augmen*, *carmen*; în epoca istorică prin adăugarea vocalei caracteristice conjugării, apar *-āmen*, *-īmen*, *-ūmen* (de la verbele cu tema în *-u*): *moderamen*, *docimen*, *regimen*, *farcimen*, *molimen*, *acumen*, *albumen* etc. La fel apar *-amentum*, *-imentum*, *-umentum*. Cele mai numeroase sunt în *-īmen*, *-īmentum*, fapt explicabil prin productivitatea conjugării a IV-a". Prin urmare, fapt confirmat şi de textele literare, derivatul *pavimentum* nu este o creaţie veche, el aparţinând epocii istorice, fapt dovedit de prezenţa vocalei tematice. Deşi raportul stilistic între temă şi sufix nu este suficient de clar, totuşi prezintă interes pentru discuţia de faţă faptul că prezenţa sufixului lărgit atestă caracterul (mai) popular al formaţiei. Din punct de vedere semantic, pentru discuţia de faţă este demn de reţinut faptul că *paviō* semnifică acţiunea de bătătorire a pământului, de unde sensul iniţial al lui *pavimentum* de „pământ bătătorit"[25].

Din punct de vedere cronologic, una dintre primele atestări ale lui *pavimentum* o întâlnim la Lucilius (sf. sec. al II-lea a. Chr.), într-un crâmpei de satiră citat de Cicero, atât în *Orator* 149, cât şi în *De oratore*, 3,

---

[24] *Păvĭo , īvi, ītum*, 4, v. a. [kindr. with paiô]: I. to beat, strike. I. Lit.: *pavit aequor harenam*, Lucr. 2, 376: *aliquid ex ore pavire terram*, Cic. *Div*. 2, 34, 72. II. Transf., to beat, ram, or tread down: *aream esse oportet solidam, terrā pavitā*, Varr. *R. R*. 1, 51, 1: *sato pavitur terra*, Plin. 19, 7, 36, § 120: *pavimenta fistucis pavita*, id. 36, 25, 61, § 185: *pavitum solum*, Col. 1, 6, 16. - Hence, *păvītum* , i, n., a hard-beaten floor, a pavement (post-class.), Paul. Nol. *Carm*. 25, 37 - Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1879.

[25] *Cf.* şi *DELL*, p. 490: «*paviō, -īs, - ītum, -īre*: battre la terre pour l'aplanir; niveler. Presque uniquement employé dans l'expression technique *pavīre terram*. […] derivés et composés: *pavimentum*: terre battue; puis „pavé, dallage". Dejà dans Cat., *Agr*., 8 et 19».

171, precum şi de Plinius Maior, *Naturalis historia*, 36, 185: „quam lepide lexis compostae ut tesserulae omnes / arte pauimento atque emblemate uermiculato /".

Dat fiind că temele satirelor luciliene constau în prezentarea acidă, necruțătoare, a tuturor tarelor politice, sociale şi morale ale contemporaneității, printre care şi luxul exorbitant, putem deduce că tonul exclamativ al celor două versuri, aparent admirativ, are o valoare peiorativă, disprețuitor-sarcastică, fapt demonstrat de prezența diminutivelor, a grecismelor, şi de prețiozitatea afectată a limbajului, a contrastului de registru între semnificația modalelor *arte* şi *emblemate* şi cea a calificativului *vermiculatus*. Astfel, grija excesivă pentru amenajarea caselor vădită de personajul Albucius, criticat că trăieşte ca grecii şi ținta multor satire usturătoare, apare într-un contrast izbitor cu necultivarea interiorului spiritual[26]. Această atestare a cuvântului ne oferă deja informații prețioase, atât asupra cuvântului, cât şi asupra realității pe care o desemnează. În privința realității exprimate, putem avansa ipoteza că, în epoca lui Lucilius, pavimentarea devenise deja unul dintre elementele care puteau denota luxul, în cazul de față excesiv, fapt ce stârneşte oprobriul poetului. Din punct de vedere lexical, faptul este demonstrat de solidaritatea neobişnuită între *pavimentum*, format de la *paviō*: „a bătători pământul", şi sintagma *tesserulae compostae*, *tesserula* însemnând „cubuleț de piatră pentru lucrări în mozaic", ceea ce denotă schimbarea materialului folosit la pavimentare, de la pământ la cuburi de piatră, atât diminutivul *tesserula*, epitetul *composta*: „aranjat bine, cu grijă", cât şi cele două adverbe *arte et emblemate* denotând minuțiozitatea operațiilor de pavare, precum şi dorința expresă a beneficiarului ca unui element de confort cotidian să i se recunoască de către cei din jur caracterul estetic, implicit blazonul social şi, nu în ultimul rând, valoarea bănească!

Toate aceste deducții conduc la ideea că, deja la sfârşitul secolului al II-lea a. Chr., *pavimentum*, formațiune la origine aparținând registrului popular, terminologiei rustice, atât prin elementele de formare, cât şi prin semnificație, îşi lărgise semantismul, prin adecvarea la realitățile citadine, denumind rezultatul pavării prin tehnici care nu se mai rezumau doar la bătătorirea pământului. Prin urmare, *pavimentum* este folosit cu sensul său propriu, originar, în operele care tratează probleme ale vieții rustice, cum ar fi tratatul lui Cato, *De agri cultura*, care precedă satirele luciliene. Iată rețeta unui solid paviment rural, necesar într-un *torcularium*, pentru o bună

[26] Cicero, *Orator*, 149, ne confirmă că, şi în această satiră, Lucilius îl viza pe Albucius: „quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola: «Quam lepide g-lexeis compostae ut tesserulae omnes / Arte **pavimento** atque emblemate vermiculato!» /".

fixare a teascului, consemnată, într-un stil iusiv, cu doar câteva decenii[27] înainte de satira lui Lucilius:

> „***Pauimenta*** *ad hunc modum facito: ubi libraueris de glarea et calce harenato primum corium facito: id pilis subigito; idem alterum corium facito; eo calcem cribro subcretam indito alte digitos duo ibi de testa arida* ***pauimentum*** *struito ubi structum erit, pauito fricatoque, uti* ***pauimentum*** *bonum siet*"[28].

Pavimentul rural recomandat ca „bun" de către Cato în jurul deceniului al patrulea – al şaselea din sec. al II-lea a. Chr. se face, aşadar, din straturi de pietriş (*glarea*), var (*calx*), nisip (*harena*) şi sfărâmături de lut ars sau scoici (*testa*), cheia succesului fiind acțiunea, repetată, de bătătorire – *subigito*, *pavito*, *fricato*.

Din punct de vedere semantic, textul catonian reprezintă prima sursă care confirmă semul „rural" în sememul lui *pavimentum*, sem pe care l-am fi putut presupune prin raportarea derivatului la verbul de bază de la care s-a format. Alte excerpte, aparținând unor scrieri cu o tematică similară, vin să confirme existența acestui sem, spre exemplu, Varro, *Res rusticae*, I, 51: „*Solida* ***terra pavita****, maxime si est argilla, ne, aestu peminosa si sit, in rimis eius grana oblitescant et recipiant aquam et ostia aperiant muribus ac formicis. Itaque amurca solent perfundere, ea enim herbarum et formicarum et talparum venenum. Quidam aream ut habeant soldam, muniunt lapide aut etiam faciunt* ***pavimentum***"[29]. În altă ordine de idei, alături de Varro, alți doi exponenți ai latinei clasice, Caesar şi Cicero, întrebuințează termenul, fapt care, corelat cu ideea purismului lexical exprimat de cel dintâi în celebra „precum nava de o stâncă să te fereşti de cuvântul vechi şi neuzual", demonstrează că *pavimentum* avea un caracter uzual în latina clasică. Realitatea „prozaică", şi în acelaşi timp tehnică, pe care o denumeşte însă, face ca el să nu fie compatibil cu registrul poetic, fapt confirmat şi de cvasiinexistența lui în poezie. Două excepții însă: una,

---

[27] Nu se poate preciza distanța în timp, însă satirele luciliene, păstrate fragmentar, au făcut furori la Roma în ultimele trei decenii ale sec. al II-lea a. Chr. (132-106), adică după moartea lui Cato, care a survenit în 149 a. Chr., compunerea operei *De agri cultura* fiind plasată de exegeți în perioada bătrâneții.

[28] „Pardoselile să le faci astfel: pe locul unde vei fi nivelat să faci primul strat din pietriş şi var amestecat cu nisip: pe acesta să-l bați cu maiul; în acelaşi fel să fie făcut următorul strat; deasupra să pui var cernut prin sită, gros de două degete, apoi aranjează un pavaj din sfărâmături de lut ars sau cochilii uscate, iar după ce-l vei aranja, să-l bați şi să-l îndeşi, ca să fie pardoseala bună".

[29] Vezi şi Varro, *Res rusticae*, 1, 13, 6; 1, 59, 1. Cf. şi Columella, *Res rustica*, 1, 6: *Tum deinde cum exaruit, simili modo* ***pavimenta*** *testacia, quae pro aqua receperint amurgam mixtam calci et harenae supersternuntur et magna vi paviculis inculcantur atque expoliuntur, omnes que parietum et soli iuncturae testaceis pulvinis fibulantur, quoniam fere cum in his partibus aedificia rimas egerunt, cava praebent et latebras subterraneis animalibus.*

celebră, la Horatius, *Carmina*, 2, 14, 25: „*absumet heres Caecuba dignior / servata centum clavibus et mero / tinget* ***pavimentum*** *superbo, / pontificum potiore cenis. /*", excerpt citat în toate glosarele cu limba-sursă latina, pentru ilustrarea sensului de „pardoseală"; cealaltă ocurență în poezie o întâlnim abia la Iuvenal[30], în aceeaşi specie poetică precum cea dintâi ocurență atestată în latină.

Din cele de mai sus, observăm că sememul lui *pavimentum* se defineşte prin „pardoseală interioară rurală / urbană". Contextele au fost relevante şi în privința achiziționării de date privind realitatea denumită de lexemul în cauză. Diferența între pavimentul rural şi cel urban constă în materialul de pavare: dacă pavimentarea rurală se mărgineşte la sfărâmături de lut ars sau cochilii, pentru pavimentarea urbană sunt necesare însă *tesserulae* „cubulețe pentru mozaic", care trebuie orânduite cu grijă, artă şi fason – *compostae*, *arte*, *emblemate*, în formă vermiculată[31]! Față în față, cele două tipuri de pavimentare, dau seamă nu doar de opoziția sat – oraş în secolul al doilea la romani, cât mai ales de influența, considerată nefastă atât de Cato[32], cât şi de Lucilius, a felului de viață grecesc, caracterizat prin lux şi opulență deşănțată, mod de viață adoptat la Roma în urma cuceririi sudului Italiei colonizat de greci (*Graecia Magna*).

De altfel, potrivit lui Plinius, care îşi propune ca în cartea a XXXVI-a din *Naturalis historia*, să trateze „*de* ***pavimentis***; *asarotos oecos; quod primum* ***pavimentum*** *Romae; de subdialibus* ***pavimentis;*** *graecanica* ***pavimenta***", aceasta şi era obârşia *pavimentum*-ului: „***pavimenta*** *originem apud Graecos habent elaborata arte picturae ratione, donec lithostrota expulere eam. Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus, qui Pergami stravit quem vocant asaroton oecon, quoniam purgamenta cenae in* ***pavimentis*** *quaeque everri solent velut relicta fecerat parvis e tessellis tinctisque in varios colores. Mirabilis ibi columba bibens*

---

[30] Iuvenalis, *Saturae*, 14, 59: *Hospite venturo cessabit nemo tuorum: / 'verre* ***pavimentum****; nitidas ostende columnas; / arida cum tota descendat aranea tela; / hic leve argentum, vasa aspera tergeat alter," / vox domini furit instantis virgamque tenentis. /.*

[31] Pentru diferențele dintre *pavimentum sectile*, *pavimentum tesselatum*, *pavimentum vermiculatum* etc., vezi Anthony Rich, *Dictionnaire des antiquités romaine et grecque*, 1883 sau Harry Thurston Peck, *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*, Harper and Brothers, New York, 1898.

[32] Cf. Cato, *Orationum fragmenta (in aliis scriptis seruata)*, 36, 1: *Dicere possum, quibus uillae atque aedes aedificatae atque expolitae maximo opere citro atque ebore atque* ***pauimentis*** *Poenicis sient, şi* Festus, *Epitoma operis de uerborum significatu Uerrii Flacci*: Poenica marmore Numidico constrata significat Cato, cum ait in ea, quam habuit, ne quis consul bis fieret: „*Dicere possum, quibus villae atque aedes aedificatae atque expolitae maximo opere citro atque ebore atque* ***pavimentis*** *Poenicii sient (sic!)*".

et aquam umbra capitis infuscans; apricantur aliae scabentes sese in canthari labro."

În prezentarea subiectului, Plinius, în spirit enciclopedic, amestecă datele despre originea pavimentării cu descrierile diferitelor tipuri de paviment, în care se strecoară sugestiile etimologice printre rețetele tehnice: „***pavimenta*** *credo primum facta quae nunc vocamus barbarica atque subtegulanea, in Italia festucis pavita. Hoc certe ex nomine ipso intellegi potest*". La păstrarea acestei clarități a filiației *paviō* > *pavimentum*[33] (*pavimenta pavita*) contribuia existența unui alt termen tehnic, sinonim cu *festuca*, anume *pavicula*, *-ae*: [*pavio*] „mai de bătut pământul". Mai mult, însuşi termenul în discuție stă ulterior la baza unui verb denominativ *pavimentō* (I) vt.: „a bătători pământul nivelându-l PLIN.; (fig.) a bătători AUG.", şi, de la acesta din urmă, familia se întăreşte cu un adjectiv de proveniență verbală participială *pavimentatus* (3) adj.: „pavat cu lespezi, pardosit" CIC. – *GDLR*, p. 870, şi un post-clasic *pavitum*. Însă nu Plinius este sursa cea mai completă de informație asupra subiectului, cel puțin nu în privința tehnicii de realizare. Autoritatea recunoscută de-a lungul multor secole, mai puțin în epoca în care a trăit, în tehnica de construcție a edificiilor, cu tot ce presupunea acest lucru, este Vitruvius.

2.2.3.1. Sursa vitruviană

Revenirea la sursa Vitruvius pentru lămurirea lui *pavimentum* a fost dictată de indicarea ei repetată de către autorii care, de-a lungul timpului, din varii perspective, s-au preocupat de tehnica realizării drumurilor romane şi care au folosit termenul în cauză pentru a desemna stratul final al structurii unei şosele romane. În acest sens, am purces la excerptarea, în cele zece cărți ale operei *De architectura*, a tuturor enunțurilor în care apare termenul *pavimentum*, enunțuri redate aici, dată fiind importanța evaluării semnificației termenului în context:

- *solum substruatur [aliae], ut sit intactum ab rudere et* ***pavimento****; obruta enim in his cum sunt, vetustate marcida fiunt; deinde subsidentia proclinantur et disrumpunt speciem tectoriorum.* (Vitruvius, II, 8, 20);
- *lumen autem thyretri constituatur sic, uti quae altitudo aedis a* ***pavimento*** *ad lacunaria fuerit, dividatur in partes tres semis et ex eis duae partes <semis> lumini valvarum altitudine constituantur.* (Vitruvius, IV, 6, 1);

[33] Cf. şi Festus, Epitoma operis de uerborum significatu Uerrii Flacci: „Nam pavire - et ferire, a quo et **pavimenta**.", reluat de Isidorus Hispalensis, Etymologiarum siue Originum libri XX, 10, 230: „Nam pauere ferire est, unde et **pauimentum**".

- *eaeque struantur argilla cum capillo subacta, supraque conlocentur tegulae bipedales, quae sustineant* ***pavimentum***. (Vitruvius, V, 10, 2);

- *earumque camararum superiora coagmenta ex argilla cum capillo subacta liniantur*; *inferior autem pars, quae ad* ***pavimentum*** *spectat, primum testa cum calce trullizetur, deinde opere albario sive tectorio poliatur.* (Vitruvius, V, 10, 3);

- *in* aegyptiis *autem supra columnas epistylia et ab epistyliis ad parietes*, *qui sunt circa*, *inponenda est contignatio*, *supra* coaxationem ***pavimentum***, *subdiu ut sit circumitus*. (Vitruvius, VI, 3, 9);

- *in contignationibus vero diligenter est animadvertendum*, *ne qui paries*, *qui non exeat ad summum*, *sit* extructus *sub* ***pavimentum***, *sed potius relaxatus supra se pendentem habeat* coaxationem. (Vitruvius, VII, 1, 1);

- *cum enim solidus exit, contignationibus arescentibus aut pandatione sidentibus, permanens structurae soliditate dextra ac sinistra secundum se facit* ***in pavimentis*** *necessario rimas.* (Vitruvius, VII, 1, 1);

- *Item danda est opera, ne commisceantur axes aesculini querco, quod quercei, simul umorem perceperunt, se torquentes rimas faciunt* ***in pavimentis***. (Vitruvius, VII, 1, 2);

- *insuper ex testa nucleus inducatur mixtionem habens ad tres partes unam calcis, ne minore crassitudine [****pavimentum****] digitorum senûm. supra nucleum ad regulam et libellam exacta* ***pavimenta*** *struantur sive sectilia seu tesseris.* (Vitruvius, VII, 1, 3);

- *Subdiu vero maxime idonea faciunda sunt* ***pavimenta****, quod contignationes umore crescentes aut siccitate decrescentes seu pandationibus sidentes movendo se faciunt vitia* ***pavimentis****; praeterea gelicidia et pruinae non patiuntur integra permanere.* (Vitruvius, VII, 1, 5);

- *tunc autem nucleo inducto, uti supra scriptum est,* ***pavimentum*** *e tessera grandi circiter binûm digitûm caesa struatur fastigium habens in pedes denos digitos binos; quod si bene temperabitur et recte fricatum fuerit, ab omnibus vitiis erit tutum.* (Vitruvius, VII, 1, 6);

- *supra autem sive ex tessera grandi sive ex spica testacea <**pavimenta**> struantur fastigiis, quibus est supra scriptum, et cum sic erunt facta, non cito vitiabuntur.* (Vitruvius, VII, 1, 7);

- *Cum a **pavimentorum** cura discessum fuerit, tunc de albariis operibus est explicandum.* (Vitruvius, VII, 2, 1);

- *et primum conclavibus, quae plano pede fuerint, in imo **pavimento** alte circiter pedibus tribus pro harenato testa trullissetur et dirigatur, uti eae partes tectoriorum ab umore ne vitientur.* (Vitruvius, VII, 4, 1);

- *etiam pavimentorum non erit displicens, si qui animadvertere voluerit Graecorum hibernaculorum usum, minime sumptuosus et utilis apparatus.* (Vitruvius, VII, 4, 4);

- *ad regulam et libellam summo libramento* cote *despumato redditur species nigri **pavimenti***. (Vitruvius, VII, 4, 5);

- *Foditur enim infra libramentum triclinii altitudo circiter pedum binûm*, *et solo* festucato *inducitur aut rudus aut testaceum **pavimentum** ita fastigatum*, *ut in canali habeat nares*. (Vitruvius, VII, 4, 5);

- *ita conviviis eorum et, quod poculis et pytismatis effunditur, simul cadit siccescitque, quique versantur ibi ministrantes, etsi nudis pedibus fuerint, non recipiunt frigus ab eius modi genere **pavimenti**.* (Vitruvius, VII, 4, 5);

- *Nullae enim camerae, quae sunt caldariorum, supra se possunt habere fontes, sed caelum, quod est ibi ex praefurniis ab ignis vapore percalefactum, corripit ex **pavimentis** aquam et aufert secum in camararum curvaturas et sustinet, ideo quod semper vapor calidus in altitudinem se trudit.* (Vitruvius, VIII, 2, 4).

Analiza enunțurilor care conțin termenul *pavimentum* în opera vitruviană dedicată arhitecturii ne relevă următoarele: în cartea a II-a a lucrării, în capitolul 8, dedicat de către autor construirii zidurilor (pereților) clădirilor, se face precizarea că un anumit tip de perete (*craticius*) are nevoie de o fundație adâncă (*solum substruatur*) pentru a nu veni în contact cu stratul de pietre sparte (*rudus*) ce compun *pavimentum* „podea, pavaj interior”. În cartea a IV-a, capitolul 6 se ocupă de portalurile templelor. În ce privește portalul în stil doric, Vitruvius oferă reguli de calcul a proporțiilor: apertura (*lumen*) portalului se calculează luând în considerație înălțimea edificiului (*altitudo aedis*) de la podea la plafon (*a **pavimento** ad lacunaria*). Capitolul 10 din cartea a V-a tratează construcția băilor, cele

două ocurențe ale lui *pavimentum* făcând astfel referire la pardoseala (pavajul) unei băi. Stricte reguli de proporție se aplică şi în cazul camerelor principale, indiferent de stilul în care sunt construite, corintic sau egiptean. Diferența apare în modalitatea dispunerii coloanelor. Şi în acest caz, aşadar, termenul *pavimentum* se referă la pavajul interior, respectiv la podeaua din interiorul camerelor. Din totalul celor 19 ocurențe ale lui *pavimentum* în *De architectura*, cele mai multe, 12, se găsesc în cartea a VII, indicată ca sursă referitoare la tehnica construcției drumurilor romane. Însă capitolul întâi al cărții, ce concentrează majoritatea ocurențelor lui *pavimentum* la Vitruvius, nu se referă la construcția de drumuri, ci tratează despre cel mai important aspect al finisării unei clădiri[34], anume *de ruderatione*, despre tehnica pavării interioare, care presupune aşternerea mai multor straturi succesive. Redăm acest capitol în întregime, datorită importanței sale în argumentația asupra sensurilor lui *pavimentum* în limba latină.

*Primumque incipiam de **ruderatione**, quae principia tenet expolitionum, uti curiosius summaque providentia solidationis ratio habeatur. et si plano pede erit eruderandum, quaeratur, solum si sit perpetuo solidum, et ita exaequetur, et inducatur cum **statumine rudus**. sin autem omnis aut ex parte congesticius locus fuerit, fistucationibus cum magna cura solidetur. in contignationibus vero diligenter est animadvertendum, ne qui paries, qui non exeat ad summum, sit extructus sub pavimentum, sed potius relaxatus supra se pendentem habeat coaxationem. cum enim solidus exit, contignationibus arescentibus aut pandatione sidentibus, permanens structurae soliditate dextra ac sinistra secundum se facit in pavimentis necessario rimas.*

*[2] Item danda est opera, ne commisceantur axes aesculini querco, quod quercei, simul umorem perceperunt, se torquentes rimas faciunt **in pavimentis**. sin autem aesculus non erit et necessitas coegerit propter inopiam querceis <uti>, sic videtur esse faciundum, ut secentur tenuiores; quo minus enim valuerint, eo facilius clavis fixi continebuntur. deinde in singulis tignis extremis partibus axis bini clavi figantur, uti nulla ex parte possint se torquendo anguli excitare. namque de cerro aut fago seu farno nullus ad vestutatem potest permanere. coaxationibus factis, si erit, filex, si non, palea substernatur, uti materies ab calcis vitiis defendatur.*

*[3] Tunc **insuper statuminetur** ne minore saxo, quam qui possit manum implere. statuminationibus inductis, **rudus** si novum erit, ad tres partes*

[34] „*Primumque incipiam de ruderatione, quae principia tenet expolitionum.*" – Vitruvius, VII,1,1.

una calcis misceatur, si redivivum fuerit, quinque ad duo mixtionis habeant responsum. deinde rudus inducatur et vectibus ligneis, decuriis inductis, crebriter pistatione solidetur, et id non minus pinsum absolutum crassitudine sit dodrantis. ***insuper*** *ex testa* ***nucleus inducatur*** *mixtionem habens ad tres partes unam calcis, ne minore crassitudine [pavimentum] digitorum senûm.* ***supra nucleum*** *ad regulam et libellam exacta* ***pavimenta struantur*** *sive sectilia seu tesseris.*

[4] Cum ea structa fuerint et fastigia sua ex structione habuerint, ita fricentur, uti, si sectilia sint, nulli gradus in scutulis aut trigonis aut quadratis seu favis extent, sed coagmentorum compositio planam habeat inter se directionem, si tesseris structum erit, ut eae omnes angulos habeant aequales; cum enim anguli non fuerint omnes aequaliter plani, non erit exacta, ut oportet, fricatura. item testacea spicata tiburtina sunt diligenter exigenda, ut ne habeant lacunas nec extantes tumulos, sed <sint> extenta et ad regulam perfricata. super fricaturam, levigationibus et polituris cum fuerint perfecta, incernatur marmor, et supra loricae ex calce et harena inducantur.

[5] ***Subdiu*** *vero maxime idonea faciunda sunt* ***pavimenta****, quod contignationes umore crescentes aut siccitate decrescentes seu pandationibus sidentes movendo se faciunt vitia* ***pavimentis****; praeterea gelicidia et pruinae non patiuntur integra permanere. itaque si necessitas coegerit, ut minime vitiosa fiant, sic erit faciundum. cum coaxatum fuerit, super altera coaxatio transversa sternatur clavisque fixa duplicem praebeat contignationi loricationem. deinde* ***ruderi*** *novo tertia pars testae tunsae admisceatur, calcisque duae partes ad quinque mortarii mixtionibus praestent responsum.*

[6] ***Statuminatione facta rudus inducatur,*** *idque pistum absolutum ne minus pede sit crassum****. tunc autem nucleo inducto****, uti supra scriptum est****, pavimentum e tessera*** *grandi circiter binûm digitûm caesa* ***struatur*** *fastigium habens in pedes denos digitos binos****;*** *quod si bene temperabitur et recte fricatum fuerit, ab omnibus vitiis erit tutum. uti autem inter coagmenta materies ab gelicidiis ne laboret, fracibus quotannis ante hiemem saturetur; ita non patietur in se recipere gelicidii pruinam.*

[7] Sin autem curiosius videbitur fieri oportere, tegulae bipedales inter se coagmentatae ***supra rudus*** *substrata materia conlocentur habentes singulis coagmentorum frontibus excelsos canaliculos digitales. quibus iunctis inplicetur calx ex oleo subacta, confricenturque inter se coagmenta compressa. ita calx, quae erit haerens in canalibus, durescendo contexteque solidescendo non patietur aquam neque aliam rem per*

coagmenta transire. cum ergo fuerit hoc ita perstratum, supra nucleus inducatur et virgis caedendo subigatur. supra autem sive ex tessera grandi sive ex spica testacea <pavimenta> struantur fastigiis, quibus est supra scriptum, et cum sic erunt facta, non cito vitiabuntur.

Rezumând aspectele direct vizate (par. 1-4), observăm că cele patru straturi, fiecare cu dimensiuni, materiale şi compoziţie riguros indicat, ce se aştern succesiv pentru realizarea pavimentării interioare, sunt: 1. *statumen*; 2. *rudus* (*deinde rudus inducatur*; *inducatur cum statumine* ***rudus***); 3. *nucleus* (***insuper*** […] ***nucleus inducatur***); 4. *pavimentum* (***supra nucleum*** […] ***exacta pavimenta struantur***).

Dacă opera lui Vitruvius reprezintă din punct de vedere lingvistic sursa certă a includerii lui *pavimentum* în terminologia pavării interioare, tot ea reprezintă una dintre sursele literare care atestă că *pavimentum* poate avea şi semnificaţia de „pavaj exterior", substantivul *pavimentum* intrând în solidaritate lexicală cu adverbul *subdiu*: „la lumina zilei, în aer liber, exterior", respectiv, adjectivul *subdialis*: ***Subdiu*** *vero maxime idonea faciunda sunt pavimenta* [35].

Pavajelor exterioare, Vitruvius le acordă următoarele trei paragrafe, VII, 5-7. Şi în cazul pavajului exterior aferent clădirilor, chiar dacă se prescriu măsuri suplimentare de precauţie în construcţie, vizând rezistenţa la intemperii, cele patru straturi (*statumen*, *rudus*, *nucleus*, *pavimentum*) menţionate în pavarea interioară rămân cu denumirile tehnice latine astfel consacrate: ***Statuminatione facta rudus inducatur****, idque pistum absolutum ne minus pede sit crassum****. tunc autem nucleo inducto, uti supra scriptum est, pavimentum*** […] ***struatur.*** (Vitr. VII, 6). Continuând examinarea contextelor ocurenţelor lui *pavimentum* la Vitruvius, observăm că, şi în celelalte enunţuri (VII, 4,1; 4, 4; 4, 5; VIII, 2, 4), termenul cercetat nu se referă decât la stratul superior al pavării interioare sau exterioare aferente clădirilor. De altfel, se cuvine menţionat că nici una din cele zece cărţi ale operei vitruviene nu este dedicată construcţiei vreunui tip de drum roman. Mai mult, Vitruvius, chiar dacă a considerat că într-un tratat despre arhitectură se pot trata şi subiecte destul de îndepărtate de tema enunţată, precum zodiacul sau mersul planetelor (cartea a IX-a) etc., totuşi, nici măcar incidental sau tangenţial, nu face referire în întreaga sa operă la tehnica de construcţie a drumurilor romane. Această afirmaţie trebuie făcută în mod categoric, întrucât cei care astăzi încă îl indică pe Vitruvius

[35] Cf. şi *de subdialibus pavimentis*: „despre pavajele în aer liber", subiect menţionat de Plinius în cartea I a *Istoriei naturale*, carte în care trece în revistă materia tratată în următoarele cărţi.

drept sursă directă privind rețeta construirii drumurilor romane comit o eroare ştiințifică[36].

Se pare că sursa acestei erori o reprezintă V. Bergier, *Histoire des grands chemins de l´empire romain*, primul care a lansat teoria celor patru straturi ale infrastructurii drumului roman, punând astfel în circulație şi terminologia aferentă: „la teoría lanzada por el francés Nicolas Bergier a principios del siglo XVIII sobre la composición de las capas de las vías romanas, a las que asignó un nombre latino: *statumen, rudus, nucleus* y *summum dorsum*, fue asumida por el grueso de los historiadores, estudiándose aún hoy en las escuelas que preparan a nuestros arqueólogos (responsables de la identificación de las vías romanas en España). Según CHEVALIER, R. 1972, pp. 89-95. *Les Voies Romaines*, esta teoría, se basa en unos mal traducidos párrafos escritos por Vitrubio. Así lo recoge vehementemente PALOMERO PLAZA, S. 1987, p. 209. *Las vías romanas de la provincia de Cuenca*. Particularmente, considero generoso a Chevalier con su compatriota, ya que ni la más enrevesada interpretación de Vitrubio daría lugar a las secciones tipo de la infraestructura que nos describe Bergier. Todo apunta a que la teoría en cuestión fue inventada." – Moreno 2002, 17. Autorul Gallo Moreno remarca de altfel încă în 2001 ceea ce am constatat şi noi din consultarea scrierilor de specialitate, anume că, pe urmele lui Bergier, care îl invocă drept sursă pe Vitruvius: „Desde SAAVEDRA, E, 1861, p. 5, *Descripción de la vía romana entre Uxama y Augustobriga,* hasta la obra de IGLESIAS GIL, J. M. y MUÑÍZ CASTRO, J. A. 1992, p. 73, *Las comunicaciones en la Cantabria romana* un gran número de publicaciones sobre las vías romanas recogen y asumen sucesivamente estas definiciones sobre la tipología romana de las capas del firme." [s.n.]. În *Infraestructura viaria romana II*, studiu publicat cu ocazia „de I Congresso sobre las Obras Públicas Romanas celebrado en Mérida el 15. 11. 2002", acelaşi autor revine „en el concepto erróneo, tradicionalmente repetido desde la atribucion a Vitrubio de conceptos que éste nunca sacó de su pluma". De fapt, această rețetă, atribuită îndeobşte lui Vitruvius, era deja general răspândită şi acceptată în şcolile vest europene la mijlocul secolului al XIX-lea, fapt dovedit de un articol de presă al lui Allan Edgar Poe care, vrând să demonstreze cât de puțin s-a înaintat în ce priveşte tehnica rutieră modernă comparativ cu starea de lucruri din antichitatea romană, prezintă modul de construcție roman, menționând cititorilor contemporani că prezentarea sa a fost făcută într-o manieră *very school-boysh* – „foarte şcolărească". Edgar Poe susține în

[36] O afirmă răspicat şi Gallo Moreno, autorul studiului *Características de la infraestructura viaria romana* din „Obra Publica. Ingenieria y Territorio", nr. 56, Madrid, 2001: „En ninguno de los diez libros de la obra de *Marco Lucio Vitrubio Polion: De Architectura*, se menciona nada referente a firmes de caminos".

articolul său că drumurile romane erau compuse din patru straturi: *statumen*, *rudus*, *nucleus* şi, în final, *pavimentum* [37]. Deşi Poe nu-şi divulgă sursa informației, similitudinea formulării ne indică fie o sursă comună, fie o ediție anterioară celei din 1875 a celebrului *Smith's* D*ictionary*, p. 1191-1192[38]. Este interesantă în acest dicționar, foarte bine documentat şi cu o acuratețe a trimiterilor la sursele antice absolut remarcabilă, punerea în relație de sinonimie a termenilor *agger viae*, *summum dorsum* şi *pavimentum*: „The centre of the way was a little elevated so as to permit the water to run off easily, and hence the terms *agger viae* (Isidor. xv.16 §7; Ammian. Marcellin. xix.16; cf. Virg. Aen. v. 273); and *summum dorsum* (Stat. l.c.), although both may be applied to the whole surface of the *pavimentum*." – *op. cit.*, p. 1192. De asemenea, este demn de remarcat faptul că în *Smith's Dictionnary* se prezintă în mod corect raportul dintre sursa antică vitruviană şi teoria infrastructurii drumului, căci în capul paragrafelor referitoare la tehnica construirii drumurilor romane, autorul face următoarea precizare: „Vitruvius enters into no details with regard to road-making, but he gives most minute directions for *pavements*." - *op. cit.*, p. 1192. Observăm că, în fond, Smith nu recuză teoria lui Bergier din punctul de vedere al validității ştiințifice, ci doar îl reaşază pe Vitruvius de la rangul de sursă directă, aşa cum făcuse Bergier, la cea de sursă indirectă,

---

[37] Edgar Allan Poe, *Street-Paving*, „Broadway Journal", March 19, 1845, p. 241-242: „The most durable and convenient of the Roman roads were thus composed: the direction and breadth were first marked out by two shallow parallel furrows or trenches (**sulci**) from 15 to 8 feet apart, according to the importance of the via. The loose earth between the trenches was then taken away, and the soil farther removed until a sufficiently solid foundation was reached upon which to deposit the materials of the bed: — if from any cause, such as swampiness, no such natural basis was attainable, piles (**fistucationes**) were driven. Above the natural or artificial basis (the **gremium**) four **strata** were laid, of which the first (**statumen**) consisted of stones about three times the size of those employed by us in Macadamizing; next came the **rudus**, broken stones cemented with lime (answering to our rubble-work) — this was generally nine inches thick, and densely rammed. Then came the **nucleus** of broken earthen-ware, six inches thick, and also cemented with lime. Lastly came the true pavement, (**pavimentum**) [s.ns. – E.B.]".

[38] „In the first place, two shallow trenches (**sulci**) were dug parallel to each other, marking the breadth of the proposed road; […]The loose earth between the **sulci** was then removed, and the excavation continued until a solid foundation (**gremium**) was reached, upon which the materials of the road might firmly rest; if this could not be attained, in consequence of the swampy nature of the ground or from any peculiarity in the soil, a basis was formed artificially by driving piles (**fistucationibus**). Above the **gremium** were four distinct strata. The lowest course was the **statumen**, consisting of stones not smaller than the hand could just grasp; above the **statumen** was the **rudus**, a mass of broken stones cemented with lime (what masons call rubble-work) rammed down hard and nine inches thick; above the **rudus** came the **nucleus**, composed of fragments of bricks and pottery, the pieces being smaller than in the **rudus**, cemented with lime and six inches thick. Uppermost was the **pavimentum** [s. ns. - E. B.]".

însă absolut probatorie prin conformitate cu realitatea din teren, după părerea lui Smith, care afirmă că: „the fragments of ancient *pavements* still existing and answering to his description correspond so entirely with the remains of the military roads, that we cannot doubt that the processes followed in each case were identical and thus Vitruvius (vii.1), on the Via Domitiana, will supply all the technical terms". Astfel, după Smith, extrapolarea poate fi admisă şi din punctul de vedere lingvistic, al terminologiei tehnice puse în circulaţie, şi din punctul de vedere al conţinutului ştiinţific. Însă până şi acest dicţionar foloseşte o formulare ambiguă: *and thus Vitruvius (vii.1), on the Via Domitiana* will supply all *the technical terms*: „şi astfel Vitruvius asupra Viae Domitiana, va furniza toţi termenii tehnici", generatoare de posibile confuzii asupra raportului dintre sursele antice. Aşa cum am precizat deja, şi cum o precizează însuşi Smith, Vitruvius nu vorbeşte despre drumuri. Mai mult, *Via Domitiana* nu putea face obiectul vreunei referiri a lui Vitruvius, arhitect care a trăit în timpul lui Caesar şi Augustus, când această stradă era inexistentă ca denumire[39]. Grandoarea forţelor tehnice şi umane angajate de refacerea unei vechi şosele în timpul lui Domitian a stârnit entuziasmul poetului Statius, care, într-un poem din *Silvae*, IV, 3, v. 40-56, imortalizează procesul de construcţie:

„*Hic primus labor incohare* ***sulcos***
et rescindere ***limites*** *et alto*
egestu penitus cavare terras;
mox haustas aliter replere fossas
et ***summo gremium*** *parare* ***dorso****,*
ne nutent sola, ne maligna sedes
det pressis dubium cubile saxis;
tunc ***umbonibus*** *hinc et hinc coactis*
et crebris iter alligare gonfis".

Prin urmare, formularea din *Smith's Dictionary* trebuie refăcută astfel: „şi astfel, informaţia şi terminologia din Vitruvius (despre pardoseli! - n. ns., E. B.), conjugată cu cea din Statius despre Via Domitiana, va furniza toţi termenii tehnici". Fără să ne pronunţăm încă asupra validităţii ştiinţifice a acestei afirmaţii, observăm că Smith dezvăluie, de fapt, sursele

[39] O stradă care lega localităţile Sinuessa de Literno şi Pozzuoli, şi care era din pământ bătătorit, exista încă din 215 a. Chr., când a fost deschisă de Q. F. Maximus, în timpul celui de-al doilea război punic. În acelaşi an, şoseaua a fost utilizată de T. Sempronius Gracchus, cum atestă Livius în *A.U.C*, 33: „Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum, circa Liternum castra posuit". Abia în anul 95 p. Chr., la un secol şi mai bine după Vitruvius, la porunca imperatorului Domitian, această stradă a fost refăcută şi modernizată, astfel încât distanţa dintre extremităţile ei putea fi parcursă în numai două ore.

teoriei lui Bergier, teorie căreia i se raliază implicit. Pe scurt, această teorie se bazează pe informația tehnică despre pregătirea patului rutier furnizată de Statius, completată cu informația despre tehnica pavimentării a lui Vitruvius, extrapolată la infrastructura drumului roman, pe baza similitudinii tehnicii straturilor suprapuse, surprinse în secțiunile drumurilor executate de arheologi. Cele două surse sunt contaminate de către Bergier şi în privința terminologiei tehnice. Astfel, el indică pentru primele trei straturi ale infrastructurii drumului termenii folosiți de Vitruvius, *statumen*, *rudus* şi *nucleus*, iar pentru cel de-al patrulea strat, înlocuieşte pe cel de *pavimentum* al lui Vitruvius, cu cel de *summum dorsum*, folosit de Statius. Datorită unor asemenea formulări neclare şi, în principal, a folosirii surselor intermediare, suprapuse celor antice, persistă, atât în literatura de specialitate străină, cât şi românească, şi după 1992, erori ce prejudiciază caracterul ştiințific al unor afirmații de specialitate, inclusiv în domeniul lingvistic. Mai mult, bazându-se pe aceste surse livreşti care preferă *in verbum magistri jurare*, o multitudine de *site*-uri, unele aparținând unor prestigioase instituții de educație şi cultură din lume, proliferează şi perpetuează această situație, generalizând-o. Unii redau teoria lui Bergier, alții folosesc informația vitruviană, fără a indica nici sursa, nici faptul că informația este o teorie rezultată prin extrapolare, care trebuie cunoscută sub rezerva similitudinii unor procese tehnice. Spre exemplu, abordând „la tecnica costruttiva di una strada romana" în studiul *La Valle della Caffarella: la Storia ci racconta*, Roma, 2002, autorii L. Accettella, S. Bertoni, T. Borelli, D. Bravin, R. De Stefani, R. Federici, F. Gionne, M. Leigheb, C. Messina, G. Pulsoni, F. Quaranta, M. Romano, A. Zenga, C. Zenga, S. Zibellini, arheologi şi ingineri constructori, afirmă:

„La strada […] veniva costruita così: per prima cosa si collocavano i bordi, che davano la direzione della strada, poi si scavava il terreno all'interno, dove si metteva uno strato di pietre piuttosto grandi, che formavano le fondamenta della strada (*statumen*); al di sopra si faceva una gettata di malta mista a pietrisco (*rudus*), che veniva ben battuto, poi sopra si metteva un terzo strato (*nucleus*), di malta, sabbia e pozzolana nel quale si affondavano i basoli, che così incastrati non si muovevano e formavano un piancito durissimo (*pavimentum*)" [s.n.].

În *Le strade di Roma*, Giullia Grassi, responsabilă a Departamentului de Istoria Artei de la Scuola D'Italiano din Roma, prezintă astfel tehnica constructivă a străzii romane:

> „Il sistema costruttivo di una strada romana era piuttosto complesso. Per prima cosa, venivano definiti i margini e scavata profondamente la terra per liberare la zona che successivamente sarebbe stata occupata dalla carreggiata. All'interno dello scavo si

sistemavano quindi quattro strati sovrapposti di materiali diversi (*viam sternere*):

- lo ***statumen***, la massicciata di base, composta di blocchi molto grandi e alta non meno di 30 cm
- la ***ruderatio***, fatta da pietre tondeggianti legate con calce, il cui spessore non era mai inferiore a quello della massicciata
- il ***nucleus***, uno strato di grossa ghiaia livellato con enormi cilindri
- il ***pavimentum*** [s.n.], ossia il rivestimento, generalmente in grossi massi di *silex*, una pietra basaltica di eccezionale durezza e sostanzialmente indistruttibile: i "*basoli*", da cui la definizione di basolato per indicare la pavimentazione".

Indicarea lui Vitruvius ca sursă directă pentru construcția drumurilor romane persistă, aşadar, până astăzi şi în comunitatea ştiințifică istorică românească. În cartea *Drumurile la romani*, 2005 [s.n.], p. 49, bazată pe teza de doctorat cu aceeaşi temă, Florin Fodorean face următoare afirmație: „*Cunoaştem reţeta lui Vitruvius privind realizarea paturilor rutiere* [s.ns. – E. B.]. *Trasarea drumului se realiza cu ajutorul jaloanelor, după care se săpau două brazde paralele care delimitau lățimea drumului. Pământul dintre aceste două brazde era săpat până ce se ajungea la o rocă rezistentă. Dacă aceasta nu exista, atunci se tasa pietriş sau se aşeza un strat de mortar*. […]". În continuare sunt evocate straturile suprapuse *statumen*, *rudus* sau *ruderatio*, *nucleus*, iar ca ultim strat *glarea* sau *sumum* (*sic*! corect *summum*) *dorsum*. Recunoaştem aceeaşi, multiseculară deja, teorie a lui Bergier, reluată la nesfârşit de către nenumărate studii, fără corecțiile referitoare la raportul dintre surse, la raportul dintre teoria emisă de Bergier şi realitatea din teren, tot mai bine cunoscută în secolele care s-au scurs de la emiterea teoriei.

Un alt exemplu recent, îl reprezintă un articol al lui Ovidiu Pecican, care încearcă să degaje realități referitoare la „organizarea teritorial-politică şi imaginația socială în Evul Mediu românesc" prin apelul la studierea semnificației unor cuvinte precum „țări, muntenii, codri, jupe" şi nu numai[40]. Constatăm că, pe urmele unor iluştri predecesori, amintiți aici, lexicul continuă să fie considerat şi în contemporaneitate depozitarul unor informații istorice, deci o sursă demnă de luat în seamă atunci când lipsesc alte tipuri de informație istorică, precum izvoarele scrise şi mărturiile arheologice. Credem însă că apelul la sursele originare sau la consultarea specialistului într-un domeniu conex este astăzi obligatoriu, pentru a nu permite comiterea sau perpetuarea unor inexactități sau a unor interpretări

[40] Cele două citate reprezintă în ordine inversă, titlul şi subtitlul unui articol din *Echinox*, Caiete 3, 11, în variantă electronică (adresa: lett.ubbcluj.ro/~echinox/caiete3/11.html - 48k). Autorul este conf. dr. la Universitatea Babeş Bolyai – Cluj Napoca, Catedra de Studii europene.

eronate, precum în textul următor al autorului menționat mai sus: „Nicolae Iorga observa cu subtilitate că românii sunt la origini nişte locuitori ai oraşului. În română, spunea el, pentru a desemna solul se întrebuințează cuvântul *pământ* (de la latinescul *pavimentum*, care înseamnă pavaj, drum pietruit). În aceste condiții devine limpede şi pe cale filologică ceea ce ştiam deja: anume că, pentru a veni în contact cu pământurile noii lor patrii, latinii au părăsit oraşele, ruralizându-se, şi nu invers". În acest excerpt, informația din paranteză este ambiguă ca proveniență. Ea ar putea veni ca explicație suplimentară de la semnatarul articolului sau ar putea face parte din sursa citată. Pentru dezambiguizare, am apelat la sursa primară, adică la opera lui Iorga citată mai sus, anume la nota referitoare la *pavimentum*, în care istoricul nu face nici o precizare cu privire la semnificația termenului. Prin urmare, informația, eronată, referitoare la sensul de „pavaj, drum pietruit" a lui *pavimentum* este preluată de O. Pecican dintr-o altă sursă, neprecizată, însă invocarea, în imediata vecinătate, a autorității lui N. Iorga face să i se atribuie marelui istoric unele afirmații pe care acesta nu le-a făcut, după cum se poate vedea limpede din citatul pe care l-am redat *infra*.

Asistăm, prin urmare, la o contaminare, de diferite grade, a informațiilor preluate din izvoare diferite despre drumurile romane, fapt ce ne-a determinat, conform principiilor onomasiolgiei şi metodei „Wörter und Sachen", să încercăm să elucidăm problema raportului între surse – realitatea la care se referă sursele, în speță tehnica de construcție a drumului roman, şi terminologia aferentă infrastructurii drumului. Din cele arătate mai sus rezultă că Vitruvius, referindu-se la pavimentarea interioară sau exterioară (însă nu stradală!), furnizează numele latine ale celor patru straturi ale pavimentării: *statumen*, *rudus*, *nucleus* şi *pavimentum*! Bergier îşi formulează teoria asupra infrastructurii drumului roman, invocând drept sursă directă pentru infrastructura drumului roman pe Vitruvius. În realitate, el extrapolează atât conținutul, cât şi terminologia dintr-un domeniu în altul şi îşi completează teoria apelând la poemul lui Statius, *Silvae* IV, 3, completând în acelaşi timp şi terminologia aferentă (v. 40-56). Tot ca rezultat al conjugării surselor, Bergier foloseşte în locul termenului *pavimentum*, folosit de Vitruvius, pe cel de *summum dorsum* furnizat de Statius. Toți cei care ulterior se bazează pe Bergier, folosesc pentru denumirea stratului superior al drumului roman termenii *pavimentum*, *summum dorsum*, *summa crusta* sau *agger viae*, fie exclusiv, fie în relație de sinonimie. Toate clarificările de mai sus conduc la ideea că, în principiu, datorită faptului că există o asemănarea reală a tehnicii pavimentării nonstradale cu cea stradală, pe baza folosirii aceluiaşi principiu al alternării straturilor, putem admite că informația vitruviană este utilă cunoaşterii infrastructurii drumului, cu condiția menționării

similitudinii tehnicilor. Din punct de vedere lingvistic însă, observăm că Vitruvius nu poate fi considerat o sursă lexicologică în privința sensului de „pavaj stradal" al termenului latin *pavimentum*, întrucât, dată fiind tema expunerii, el este strict legat de tehnica pavării interioare şi exterioare aferente edificiilor. Acest fapt nu exclude aprioric o asemenea semnificație a cuvântului, căci *summum dorsum*, *summa crusta* şi *agger viae*, posibilii săi concurenți, nu sunt extraşi din surse tehnice. Constituția lor sintagmatică descriptivă (*summum dorsum*, *summa crusta*: „învelişul, stratul cel mai de sus"; *agger viae*: „ridicătura, dâmbul drumului") aparține mai degrabă vorbirii comune, decât lexicului specializat. Să nu uităm că *summum dorsum* apare totuşi la Statius, într-un poem eulogic, şi nu într-o scriere tehnică, iar *agger viae* la Vergilius! Date fiind cele expuse mai sus, am taxa chiar din acest moment drept o eroare din punct de vedere lingvistic această extrapolare dacă nu ne-ar reține un aspect ce ne obligă în continuare la o analiză foarte atentă a faptelor studiate: este vorba de semantica neologismelor romanice provenite din lat. *pavimentum*, care, cum remarcam încă la începutul acestor considerații, se delimitează de semantică originară a etimonului tocmai prin prezența semului „stradal". Prin urmare, cercetarea noastră va încerca să se pronunțe fie asupra prezenței, implicite sau explicite, a semului „stradal" în constituția semică a lat. *pavimentum*, fie, prin consecință, asupra apariției acestui sem pe teren romanic. Trebuie subliniat faptul că o asemenea clarificare a fizionomiei semice a latinescului *pavimentum* va avea consecințe şi în evaluarea evoluției lui *pavimentum* la rom. *pământ*. Această situație, expusă mai sus, este îndeosebi grăitoare în privința aplicării metodei „Cuvinte şi lucruri", întrucât subliniază, pe de o parte, necesitatea unor eforturi interdisciplinare în clarificarea unor realități complexe, cum ar fi cea tratată aici, dar, pe de altă parte, evidențiază şi posibilele erori generate de o întrebuințare inadecvată a surselor de către cei din specialitățile conexe. Altfel spus, lingvistica poate fi şi este folosită de către istorie ca indiciu al unor realități istorice, dat fiind raportul dintre cuvinte şi realitățile denumite. De asemenea, cunoaşterea realităților istorice este adesea indispensabilă pentru o mai bună cunoaştere a realităților lingvistice. Cazul lui *pavimentum* probează necesitatea unor eforturi conjugate, nu paralele, ale specialiştilor în lingvistică şi istorie. Analiza lui *pavimentum* din perspectivă lingvistică şi conceptuală în sursele literare antice a evidențiat următoarele:

a) din perspectivă conceptuală, la romani, *pavimentum*-ul reprezintă ultimul strat al pavimentării, pardoseala sau pavajul aferent edificiilor. Tehnica pavimentării presupune alternarea de straturi (de regulă, patru) constând din amestecuri de materiale diferite, în principal, material mineral de granulație diferită (piatră, pietriş, nisip, var etc.), plus un liant, a căror fixare se face prin acțiunea repetată de bătătorire (*paviō*), cu un instrument

specializat (*pavicula*, *festuca*). De-a lungul timpului, tehnica pavimentării s-a îmbunătățit, mai ales în ce priveşte stratul superior, *pavimentum*-ul. Prima atestare a lui *pavimentum* la Cato, într-o lucrare referitoare la problemele vieții de la țară, ne indică faptul că, inițial, pavimentarea a avut loc în spațiul rural, şi că s-a mărginit la bătătorirea straturilor de pământ pentru obținerea unui fundament ferm şi nivelat. Pentru stratul superior, materialul folosit recomandat erau sfărâmăturile de lut ars sau de cochilii, material avantajos din punct de vedere finaciar şi eficient în acelaşi timp, întrucât asigura un bun drenaj, împiedicând formarea noroiului. În spațiul rural mai ales, raportul lui *pavimentum* cu *pavio* este foarte bine motivat, întrucât aici *pavimentum*-ul este în primul rând rezultatul acțiunii exprimate de *paviō*: „a bătători solul", nepunându-se accentul pe materialul folosit pentru ultimul strat. Totodată, excerptul din Lucilius citat de Cicero şi de Plinius, dă seama de faptul că, în aceeaşi epocă, în spațiul urban, prin influența greacă, *pavimentum*-ul devenise deja un finisaj ce presupunea materiale mai trainice, dar şi o estetică realizabilă în diferite moduri. Se disting în spațiul urban în principal trei tipuri de *pavimentum*: *sectile*, *tesselatum* şi *vermiculatum*. Plinius confirmă aceste ipoteze prin faptul că aminteşte de existența unor *pavimenta barbarica*, mai vechi, precum şi de originea grecească a *pavimentum*-ului elaborat după principiile picturii. Informațiile tehnice oferite de Plinius se bazează, de altfel, pe Cato, Varro şi Vitruvius[41], specialistul domeniului, care dă cele mai riguroase indicații şi rețete tehnice ale pavimentului;

b) din perspectivă lingvistică, se poate remarca:

1. din punct de vedere etimologic şi din cel al formării cuvintelor, filiația clară *pavio – pavimentum*, atât pentru romani (specialişti sau nu), cât şi pentru filologia posterioară;

2. din punct de vedere onomasiologic, evoluția semantică în funcție de evoluția realității denumite, de la sensul inițial de „pământ bătătorit", foarte probabil în spațiul rustic (să ne gândim că, la țară, şi românul spune „bătătură" ariei necultivate situate de obicei în fața casei, arie afectată traficului, bătătorită prin călcarea repetată de către oameni şi animale!), la cel de „pardoseală, pavaj";

3. din punct de vedere semantic, prezența următoarelor solidarități şi vecinătăți lexicale, prin intermediul cărora putem configura sememul lui *pavimentum*: „pardoseală, pavaj // urban(ă)/ rural(ă) // interio(a)r(ă)/ exterio(a)r(ă) // realizat(ă) din diferite materiale (piatră, scoici, marmură) // în diferite stiluri (*sectilium*, *tesselatum*, *vermiculatum*):

- *arte* ***pauimento*** *atque emblemate uermiculato* (Lucilius);

[41] Plinius îşi divulgă sursele subiectului în *Hist. Nat*., 1, 88: ex avctoribvs M. Varrone. C. Galba. Cincio. Muciano. Nepote Cornelio. L. Pisone. Q. Tuberone. Fabio Vestale. Annio Fetiale. Fabiano. Seneca. Catone Censorio. Vitruvio.

- *ubi structum erit, pauito fricatoque, uti* ***pauimentum*** *bonum siet* (Cato);
- ***pavimentis*** *Poenicis* (Cato);
- ***pavimenta*** *marmorea* (Cicero);
- ***pauimentis*** *lithostrotis* (Varro);
- *ad regulam et libellam exacta* ***pavimenta*** *struantur sive* sectilia seu tesseris (Vitruvius);
- ***pavimentum*** *e tessera* (Vitruvius);
- *ex tessera grandi sive ex spica testacea* ***pavimenta*** *struantur* (Vitruvius);
- *solo festucato inducitur aut rudus aut testaceum* ***pavimentum*** (Vitruvius);
- *species nigri* ***pavimenti*** (Vitruvius);
- ***pavimentum*** *tessellatum* (Seneca rhetor);
- ***pavimenta*** *testacia supersternuntur et magna vi paviculis inculcantur* (Columella);
- *positionem pensilis horrei et hanc curam* ***pavimentorum*** *et parietum probamus* (Columella);
- ***pavimentum*** *tam vile* (Seneca philosophus);
- *lacunaribus* ***pavimentorum*** *respondeat nitor* (Seneca philosophus);
- *subdialibus* ***pavimentis*** (Plinius);
- *Graecanica* ***pavimenta*** (Plinius);
- *pavimentum horreorum* (Plinius);
- ***pavimenta*** *credo primum facta quae nunc vocamus barbarica atque subtegulanea, in Italia festucis pavita* (Plinius);
- *testaceum* ***pavimentum*** (Plinius);
- *nigri* ***pavimenti*** (Plinius);
- *tessellata et sectilia* ***pauimenta*** (Suetonius);
- *sine marmore ullo aut insigni* ***pauimento*** *conclauia* (Suetonius);
- ***pavimenta*** *Poenica marmore Numidico constrata significat Cato* (Festus);
- ***pavimenti*** *marmoratio* (Apuleius).

Analiza ocurențelor lui *pavimentum* în perioada denumită de specialişti *Antiquitas Latina* denotă că, în intervalul amintit, acest termen nu aparține terminologiei drumului. Chiar dacă *pavimentum* înregistrează seme variabile, comutabile, precum rural/ urban, interior/ exterior, *sectilium* / *tesselatum* / *vermiculatum* / *marmoratum*, nici unul dintre contextele celor o sută de ocurențe semnalate şi cercetate nu degajă semul „stradal, aparținând drumului". Cei care au susținut şi cei care încă susțin că *pavimentum* este un termen tehnic al drumului nu şi-au pus problema din punct de vedere lingvistic: dacă acest termen ar fi aparținut

terminologiei drumurilor, de ce *pavimentum* nu a fost moştenit cu acest sens în limbile Romaniei occidentale, unde drumurile romane au continuat să joace un rol foarte important în viaţa economică şi socială?![42]

De asemenea, se observă că în *Antiquitas Latina* nu întâlnim nici o ocurenţă care să ateste semnificaţia de „pământ" a lui *pavimentum*.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

André, *Chemin et rue*: André, J., *Les noms latins du chemin et de la rue*, „Revue des études latins", XXVIII, 1950, p. 104-134

BTL: Bibliotheca Teubneriana Latina, Cetedoc, 1999, C. D. Rom.

Burduşa, *Disp. term. **via***: Burduşa, Elena-Tia, *Dispariţia termenului **via** din limba română*, în vol. *In Magistri honorem G. I. Tohăneanu*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005, p. 203 – 222.

Capidan, *Megl. I*: Capidan, Th., *Meglenoromânii*, I, Bucureşti, 1925.

CDDE: Candrea, A., Densusianu, Ov., *Dicţionar etimologic al limbii române*. I. *Elemente latine*. *A – Putea*, Bucureşti, 1907-1914.

CIHAC I: Cihac, A. de, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. *Éléments latins*, Frankfort, I, 1870; II, 1879.

CDER: Ciorănescu, A., *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Seculum L.O., 2001.

Coserio, *Pour une semantique…*: Coserio, Eugenio, *Pour une semantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, II, 1, p. 175 – 217 (1964).

DDA: Papahagi, T., *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

DELL: Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots,* 4ème édition, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959.

DELLR: (coord. Sanda Reinheimer Rîpeanu), *Dictionnaire des emprunts latin dans les langues romanes*, Bucureşti, EAR, 2004.

Densusianu, *Hist.*, I: Densusianu, O., *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origins*, Paris, 1901.

DEX: *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975.

DN ³: Marcu, F., *Dicţionar de neologisme*, ed. a 3-a, Bucureşti, EA, 1961.

DULR II: Şăineanu, Lazăr, *Dicţionarul universal al limbii române*. *Vocabular general (E-M)*, ed. revăzută şi adăugită de Alexandru Dobrewscu, Ioan

[42] Într-adevăr, dacă *pavimentum* ar fi avut sensul de „strat ultim al drumului", era de aşteptat, în primul rând, o mai bună situare ca moştenit romanic, dacă nu ca panroman, cel puţin ca moştenit în majoritatea limbilor romanice, şi nu doar în trei dintre acestea. În al doilea rând, o asemenea moştenire ar fi dus şi la o probabilă extensie semantică, de tip *pars pro toto*, care ar fi putut duce la sensul de „drum" pentru *pavimentum*.

Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Mydo Center, 1995.

ELR: (coord. M. Sala), *Enciclopedia limbii române*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 2001.

EW: Puşcariu, S., *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.

FEW: Wartburg, W. von, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Dar-stellung des gallo-romanischen Sprachschatzes*, Bonn-Basel, 1922–.

Fischer, *Lat. dun.*: Fischer, I., *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.

Fischer, I., *ILR* II: Fischer, I., cap. III. *Lexicul* în (red. resp. I. Coteanu), *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 110-186.

Fischer, *Rom. rom.*: Fischer, I., *Romanitatea românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 2002.

GDLR: Guţu, G., *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

Kovačec, *Istr.*: Kovačec, A., *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.

Kovačec, *Descr. istror.*: Kovačec, A., *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971.

HWRR: Bernardi, Rut, Decurfins, Alexi, Eichenhofer, Wolfgang, Saluz, Ursina, Vogelli, Mortiz, *Handworterbuch des Retoromanischen,* Offizin, 1994.

ILR II: (red. resp. I. Coteanu), *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

Iorga, *Histoire*: Iorga, N., *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris,1920.

Ivănescu, *ILR*: Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea, 2000.

Lozovan, E., *Dacia Sacra*, Bucureşti, Saeculum, 2005.

MDN: Marcu, Florin, *Marele dicţionar de neologisme*, Bucureşti, Saeculum, 2000.

Pârvan, *Contr. epigr.*: Pârvan, V., *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului dacoroman*, Bucureşti, 1911.

Popescu Marin, Magdalena, *Despre lat. pavimentum în română şi în alte limbi romanice*, în „Limba română”, XLVI, 1997, p. 181-184.

Puşcariu, *Locul ...*: Puşcariu, Sextil, *Locul limbii române între limbile romanice. Discurs rostit la 11 iunie 1920 în şedinţă solemnă de Sextil Puşcariu cu răspuns de Ioan Bianu* în Puşcariu, Sextil, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, Minerva, 1974, p. 133-169.

Puşcariu, *Ét. de ling. roum.*: Puşcariu, S., *Études de linguistique roumaine*, Cluj / Bucureşti, 1937.

Puşcariu, *LR*: Puşcariu, S., *Limba română*. I. *Privire generală*, Bucureşti, Minerva, 1976.

Reinheimer Rîpeanu, *Lingv. roman.*: Reinheimer Râpeanu, Sanda, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, 2001.

RESMERIŢĂ: Resmeriţă, Al., *Dicţionar etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, 1924.

REW: Meyer-Lübke, W., *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 aufl., Heidelberg, 1935.
Rosetti, *ILR* I: Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.
Sala, *Du latin*: Sala, M., *Du latin au roumain*, traduction de Claude Dignoire, Bucureşti, Paris, 1999.
Sala, *Introd. în etim.*: Sala, M., *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 1999.
Sala, *Le lexique…*: Sala, Marius, *Le lexique latin herité en roumain*, în *Actes du XXe Congres International de Linguistique et Philologie Romanes*, Tome II, Section III – *La fragmentation linguistique de la Romania*, Zurich, 1992, p. 561-568.
Şăineanu, *Semasiologia*: Şăineanu L., *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*, ed. îngrijită, studiu introductiv şi indice de Livia Vasiluţă, Editura de Vest, Timişoara, 1999.
Sârbu-Frăţilă, *Dial. istr.*: Sârbu, R., Frăţilă, V., *Dialectul istroromân*, Timişoara, Amarcord, 1998, p. 248.
SCRIBAN : Scriban, A., *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
Smith's Dictionary: Smith,W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London, John Murray, 1875.
VRR: Sala, M. (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, EŞE, 1988.
Zingarelli, *VLI*: Zingarelli, *Vocabulario della lingua italiana*, X^e, Bologna, 1970.

ROM. *PĂMÂNT* AN ONOMASIOLOGICAL PERSPECTIVE (I)

(Abstract)

In this first section, the author of the present study proposes an onomasiological perspective on the semantic relation between lat. *pavimentum* and rom. *pământ*. The study investigates the main explanations of the Romanian linguistics on the subject, and points the main aspects that were not clarified until now.

Evaluating, on onomasiological bases, the meanings of lat. *pavimentum* as they occur in *Antiquitas Latina*, the study concludes that, in this period, the word *pavimentum* has no relation with the road terminology. It also analyses the work of Vitruvius, *De architectura*, and specifies that this Latin author has never approached the road construction, so, in his work, *pavimentum* never had the meaning „road surface", or „pavement", in spite of the strong believes of the scientific world, since Bergier untill now. It also concludes that the word *pavimentum* does not have the meaning „earth" in *Antiquitas Latina*. The study will continue with the analysis of the *pavimentum* in *Aetas Patrum*, especially in *Vulgata*, to prove the existance of the meaning „earth, soil, ground" of the word *pavimentum* in the Late Vulgar Latin.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 127-135

FORME NELITERARE ÎN FONETICA SCRIERIL0R LUI ANTIM IVIREANUL

de
Adina CHIRILĂ

Pentru istoria limbii române literare, activitatea mitropolitului Antim Ivireanul înseamnă un moment esențial, cu dublă valență: impunerea limbii române ca limbă de cult în detrimentul slavonei şi începutul unui proces de modernizare a limbii în spirit occidental.

Necunoscând la venirea sa târzie în Țara Românească limba locului, este pertinentă presupunerea că Antim Ivireanul a învățat româna din surse diferite atât din punct de vedere socio-cultural, cât şi dialectal. Pe lângă varianta literară sudică la care avea acces nemijlocit ca membru al clerului muntean, Antim a putut cunoaşte şi variantele literare de tip nordic, prin intermediul cărților bisericeşti elaborate în diverse regiuni geografice şi care ajunseseră şi în Muntenia. Pe de altă parte, tipăriturile care ilustrau cu precădere variantă literară muntenească, realizate în decursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, prezentau numeroase trăsături lingvistice nordice, din cauze istorice şi culturale multiple. De asemenea, starea generală a culturii scrise româneşti la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea era în măsură să aducă în mediul cărturăresc al lui Antim Ivireanul elemente străine variantei literare muntenești propriu-zise. Datorită prestigiului cărților bisericeşti traduse şi scrise de Dosoftei în română şi datorită unor cărturari şi tipografi care s-au ocupat de apariția unor scrieri românești în Muntenia (de pildă, Mitrofan al Huşilor şi al Buzăului), varianta literară moldovenească exercita în a doua jumătate a secolului al XVII-lea o puternică influență asupra celei muntenești.

Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă s-a conturat şi o tendință de acceptare în sistemul normativ al limbii cultivate din toate regiunile şi a unor forme ale vorbirii populare[1], fenomen cu multiple cauze sociale şi politice (Ivănescu 12 / 619 şi 11 / 372-373). *Biblia de la Bucureşti* este un bun exemplu atât pentru influența nordică exercitată asupra scrisului

[1] Totuşi, concesia făcută graiurilor s-a realizat întotdeauna cu parcimonie, tradiția a rămas să controleze aplicarea normei, mai ales că textele religioase, care, prin sacralitatea lor, erau cele mai refractare inovației, dețineau încă supremația din punct de vedere numeric.

muntenesc, cât şi pentru practica acceptării în limba cultă a unor fenomene populare.

În aceste condiţii, idiomul pe care a putut să şi-l însuşească Antim Ivireanul era unul mai diversificat decât varianta literară muntenească propriu-zisă, oferindu-i o multitudine de mijloace de expresie pe care, în decursul anilor, de la o lucrare la alta, cărturarul din Muntenia le va elimina din limbajul său, considerându-le abateri de la norma muntenească, sau, dimpotrivă, le va valorifica.

De cele mai multe ori, cercetătorii au avut în vedere numai creaţia omiletică originală a lui Antim Ivireanul[2], atât din punctul de vedere al nivelului limbii literare, cât şi din perspectiva realizării artistice. Se impune însă o extindere a cercetării şi asupra celorlalte lucrări, fie scrieri originale, tipărite sau rămase în manuscris, fie traduceri. Numai în felul acesta vom putea avea o imagine completă a procesului de însuşire a limbii române în varianta literară muntenească de către Antim Ivireanul, a influenţelor pe care celelalte variante literare şi limba populară le-au impus limbii mitropolitului şi a manierei în care, intenţionat sau nu, scriitorul şi traducătorul Antim Ivireanul a folosit aceste particularităţi lingvistice străine de varianta literară muntenească propriu-zisă.

Pentru studiul de faţă am extras material lingvistic din şapte cărţi scrise, traduse sau tipărite de Antim Ivireanul, pe care le-am considerat ilustrative pentru cele spuse anterior: trei lucrări originale tipărite în timpul vieţii autorului (*Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii*, Râmnic, 1705, *Învăţătura bisericească*, Târgovişte, 1710 şi *Capete de poruncă*, Târgovişte, 1714), două texte originale păstrate în manuscris (*Chipurile Vechiului şi Noului Testament* sau *Cronograful ilustrat*, 1 iulie 1709 şi *Aşezământul mănăstirii Antim*, 24 aprilie 1713), o carte tradusă de Antim Ivireanul (*Ceaslov românesc*, Târgovişte, 1715) şi o lucrare polemică de dogmatică, tipărită de el (*Carte sau lumină cu drepte dovediri*, Snagov, 1699). Iată care sunt fenomenele fonetice populare din limba cărţilor mitropolitului muntean:

[***ă***] medial protonic > [***a***] în *maslin* (CVNT/O, 243, 267), *vrajmaşul* (ÎB/O, 369). Evoluţia are loc în prezenţa unui [***a***] accentuat în silaba următoare sau este determinată chiar de accentul din silaba următoare. Apare cu precădere în textele moldoveneşti, fără a fi o normă în varianta literară moldovenească. Nu am consemnat alte cazuri la Antim Ivireanul.

[***ă***] > [***î***] ([***i***]) în *am* (*ai*, *au*) *râdicat* (C, 2^{r}, 6^{r}, 8^{v}, 24^{r}, 56^{r}), *să ridicăm* (CP/O, 390), *voi râdica* (C, 30^{r}), *râsipeşte* (C, 13^{v}). Fenomenul este o inovaţie a graiurilor sudice (din Muntenia şi Transilvania de sud,

[2] Vezi, de exemplu, cap. *Începuturile scrisului retoric:* ***Didahiile*** *lui Antim Ivireanul. Valoarea artistică a predicilor lui Antim*, în Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu 16 / 183-200.

Gheţie 6 / 100) şi apare în texte după mijlocul secolului al XVII-lea, mai ales în documente laice, dar în număr mai redus decât fonetismul vechi, care continuă să aibă statut de normă literară, unică la început, apoi în concurenţă cu cea nouă, până târziu[3]. Prezenţa exemplelor cu [***î***] în număr relativ mare la Antim Ivireanul în texte religioase este surprinzătoare, mai ales că inovaţia nu se va impune ca normă literară unică decât târziu, în epoca modernă.

[***e***] > [***ă***] în *străin* (ÎB/O, 380), dacă avem în vedere etimonul propus de I. Gheţie, lat. **exterrinus* sau *exterrenus* (9 / 179, 180). În epoca veche a românei literare, evoluţia lui [***e***] la [***ă***] în *strein – străin* este consemnată foarte rar: o singură dată în documentele din Moldova în secolul al XVI-lea, iar în secolele următoare de puţine ori în scrieri din arii nordice diferite (Gheţie, Mareş 10 / 87). La Antim Ivireanul este o excepţie de la norma literară generală.

[***e***] > [***i***], prin asimilare vocalică ([***e***] – [***i***] > [***i***] – [***i***]) în *striin* (ÎPTP/O, 360), *striini* (CVNT/O, 276). Existenţa pronunţiilor cu [***i***] în unele arii ale dacoromânei în epoca veche este dovedită de consemnarea fenomenului în documente provenind din Muntenia şi Banat-Hunedoara (Gheţie 4 / 296, Gheţie, Mareş 10 / 88). În ceea ce priveşte strict situaţia evoluţiei fonetismului etimologic în Ţara Românească, nu se poate ajunge la o concluzie precisă: comentând existenţa lui *striin* într-un document scris în regiunea Bucureştiului (unde astăzi norma populară impune pronunţia *strein*), de la începutul secolului al XVIII-lea, I. Gheţie şi Al. Mareş afirmă că este posibil ca aria lui *striin* să fi fost în epoca veche mai largă decât în zilele noastre (10 / 86, 87). Întocmai ca *străin*, forma *striin* constituie la Antim Ivireanul o excepţie de la norma literară.

[***e***] medial aton > [***i***] în *aşijdirea* (ÎB/O, 382), *driptatea* (C, 7^{r}), *mirile* (C, 13^{v}), *pretutindinea* (CL, 16^{v}, C, 6^{v}), *ucinici* (CL, 4^{v}), *ucinicilor* (C, 5^{v}), *videnie* (CVNT/O, 297), *videniia* (CVNT/O, 260, 289). Fenomenul apare mai ales în textele din Moldova, în toată epoca veche a românei literare. Este consemnat şi în textele sudice, la Coresi, la popa Bratul, la Radu de la Măniceşti, la popa Ioan Românul, în *Biblia de la Bucureşti* etc. În a doua etapă a vechii române literare fenomenul pierde din vitalitate, astfel încât după 1700, spre mijlocul secolului al XVIII-lea, tipăriturile (inclusiv cele moldoveneşti şi ardeleneşti) pun în circulaţie numai cuvinte cu [***e***] medial aton conservat (Gheţie 4 / 297), după modelul literar muntenesc.

---

[3] *Regule ortografice stabilite de Academia Română în anul 1904* acceptă pentru cuvintele de acest tip două forme: *lacrimă – lacrămă* (p. 24), *năsip – nisip* (p. 25). Abia îndreptarul din 1932 al lui Sextil Puşcariu şi Teodor A. Naum face precizarea: „se rosteşte cu ***i*** nu cu ***ă***: […] *nisip*, *ridic*” (13 / 20; vezi şi p. 164).

Am consemnat o singură dată [***i***] în loc de [***î***] în *tinăr* (C, 21^{v}) (cu [***i***] păstrat sau refăcut după pluralul *tineri*), particularitate a graiurilor din sud-vestul Dacoromaniei.

De asemenea, de două ori apare [***i***] în loc de [***î***] în *simbete* (AMA/O, 331) şi *simbetile* (AMA/O, 335), în vecinătatea formei literare *sâmbăta* (AMA/O, 331). Fonetismul contravine atât normei literare muntenești, care nu admite rostirea moale a fricativei în această situație, cât şi normei variantelor literare nordice, care prezintă o anumită preferință pentru rostirea dură a dentalelor fricative şi africate. Cu toate acestea, el este consemnat în texte nordice şi sudice în toată perioada românei literare vechi, mai întâi în scrierile elaborate în regiunile nordice, propagat apoi în scrieri muntenești. Apariția lui în texte scrise în regiuni unde se consemnează rostirea dură a consoanelor amintite (Oltenia, Banat-Hunedoara, Transilvania de nord-est şi Moldova) comportă mai multe posibile explicații, eliminate de I. Gheție şi Al. Mareş, care sunt de părere că în cazul lui [***s***] + [***i***] în cuvinte de tipul *simbătă*, *singe*, *sinteți* etc. este vorba de hipercorectitudine orală sau grafică, apărută la unii scriitori care percepeau notarea dură a lui [***s***], ([***dz***]), [***z***] şi [***ț***] ca neliterară, pentru că aveau fenomenul în grai[4]. La Antim Ivireanul astfel de forme sunt rare şi ar fi putut pătrunde din textele olteneşti, care le consemnează destul de frecvent.

[***î***] accentuat sau neaccentuat > [***i***] în (*ai*) *intimpinat* (C, 2^{r}, 27^{v}) *să întimpini* (C, 13^{v}). Fenomenul apare în unele graiuri nordice şi nu este cunoscut în graiurile din Țara Românească (Ivănescu 12 / 480). Prezența lui la Antim Ivireanul se poate datora influenței unui text nordic în care fenomenul dialectal a fost înregistrat.

Oclusiva dentală sonoră [***d***] reflectă o rostire dură în *dăspărțită* (C, 26^{r}), *dăşărt* (C, 30^{r}), *dăşărtăciune* (C, 8^{v}), *dă vreme ce* (CL, 7^{r}), *dăznădăjduire* (C, 15^{v}). Fenomenul este o particularitate a graiurilor muntenești, care îşi găseşte rar loc în tipăriturile secolului al XVI-lea (la Coresi), dar apare cu o frecvență mai mare în textele muntenești laice din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (Gheție 4 / 102, 308). La Antim Ivireanul apare ca excepție pe lângă norma literară generală cu [***d***] neutru în aceste poziții.

Consoanele dentale [***s***], [***z***], [***ț***] se rostesc dur în *să asamănă* (ÎPTP/O, 350), *asămănare* (C, 2^{v}, 26^{r}), *însămânăm* (CP/O, 394), *însămnând* (CVNT/O, 288), *sara* (ÎPTP/O, 360), *săcerişul* (CL, 8^{v}), *sărbează* (CVNT/O, 306); *dumnezăescul* (CL, 16^{v}), *Dumnezău* (CL, 1^{v}, 16^{v}, 22^{r}, 24^{r}, ÎPTP/O, 352, unde forma cu [***z***] dur apare de cinci ori pe

[4] Vezi opiniile emise de lingvişti în această problemă, printre care G. Ivănescu, Al. Rosetti, O. Densusianu, prezentate şi combătute de I. Gheție şi Al. Mareş, precum şi concluziile formulate, în 10 / 170-173 şi Gheție 6 / 139, 140.

aceeaşi pagină, în paralel cu forma muntenească *Dumnezeu*, uneori în aceeaşi frază: „păcatul iaste o despărţire de la Dumnezău *şi nu te lasă să vezi faţa şi slava lui Dumnezeu*"), *zua* (*zâua* > *zuua* > *zua*) (ÎPTP/O, 354); *agonisâţ* (AMA/O, 338), *înţălepţeşte-mă* (C, 8^{v}), *preoţ* (AMA/O, 338). Textele munteneşti au consemnat oricând acest fenomen, în număr mai mare spre sfârşitul secolului al XVII-lea (sub influenţa cărţilor religioase moldoveneşti, unde fenomenul apare în documente şi cărţi începând cu secolul al XVI-lea, ca şi în lucrări elaborate în Oltenia, Banat-Hunedoara, nordul Transilvaniei, cu un mare aport în statistica fenomenului adus de *Biblia de la Bucureşti*) şi foarte rar după 1700 (Gheţie 6 / 332). I. Gheţie este de părere că, după această dată, cele mai multe lucrări nu conţin astfel de forme, între care se numără şi tipăriturile lui Antim Ivireanul (Gheţie 6 / 332). Exemplele menţionate mai sus contrazic însă afirmaţia lingvistului bucureştean. Deşi respectă consecvent norma muntenească, acceptând rostirea moale a consoanelor în cauză, Antim Ivireanul utilizează, după cum se vede din exemplele de mai sus, şi forme cu [***e***] şi [***i***] velarizate după consoanele dure.

Pe lângă norma literară generală care impunea rostirea muiată a consoanelor fricative prepalatale [***ş***] şi [***j***] în poziţie tare, am consemnat la Antim Ivireanul şi numeroase exemple cu [***ş***] şi [***j***] duri în aceeaşi poziţie: *aşăzată* (CVNT/O, 241), *am aşăzat* (AMA/O, 328), *aşăzământurile* (AMA/O, 339), *catastişăle* (AMA/O, 341), *dăşărtăciune* (C, 8^{v}), *în dăşărt* (C, 30^{r}), *să nu greşăsc* (C, 7^{v}), *înşălând* (ÎB/O, 382, CVNT/O, 260), *mişăl* (C, 23^{v}), *oraşăle* (CL, 8^{v}), *şădea* (CVNT/O, 254), *şăzi* (CVNT/O, 321); *dojănire* (CL, 6^{v}), *ieromonaş* (AMA/O, 329), *m-am jăfuit* (C, 22^{r}), *jărtvă* (CVNT/O, 247, 260), *jărtve* (AMA/O, 327), *jărtvuiesc* (CVNT/O, 293), *să* (*să*) *jărtvuiască* (CVNT/O, 275, ÎB/O, 373), *va jărtvui* (CVNT/O, 293), *jărtvenic* (CP/O, 387), *jâdovii* (CL, 2^{r}), *jârtva* (C, 27^{r}), *necăjăsc* (C, 22^{v}, 28^{v}). Fonetismul apare, în epocă, în texte provenind din toate zonele ţării (fără a deveni normă literară[5]), alături de grafii reflectând rostirea moale, după ce, în secolele anterioare, fenomenul velarizării vocalelor [***e***] şi [***i***] după [***ş***] şi [***j***] era cunoscut doar în graiurile din câteva regiuni din Ţara Românească (şi înainte de 1500) şi Banat-Hunedoara (Gheţie, Mareş 10 / 179). Extinderea fonetismului în ariile nordice, exceptând Crişana, s-a făcut mai târziu, până la sfârşitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea, când se remarcă o sporire a frecvenţei şi în textele

[5] Consemnând tocmai abundenţa formelor de acest tip în opera lui Antim Ivireanul, considerată concludentă pentru evoluţia variantei literare sudice la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea, I. Gheţie crede că, cel puţin pentru această perioadă, putem vorbi despre o normă dublă în ceea ce priveşte regimul fricativelor prepalatale urmate de [***e***] şi [***i***] în Ţara Românească. Aceeaşi situaţie este înregistrată şi în Moldova, Transilvania de sud-vest şi Banat-Hunedoara (Gheţie 4 / 449).

moldoveneşti (Ivănescu 11 / 243-244, Gheţie 6 / 140-141). La Antim Ivireanul am înregistrat numeroase cazuri de velarizare a vocalelor anterioare precedate de consoanele dure.

Sporadic, labiodentala [***f***] + iot > [***h!***]: *herbinteala* (CL, 17^{v}), *hervinte* (CL, 17^{v}), *hiară* (CVNT/O, 254), *hiarăle* (CVNT/O, 296), *hier* (CVNT/O, 255). Formele acestea apar alături de cele literare cu labiodentala intactă, mult mai numeroase: *fiară* (CVNT/O, 297), *fier* (CVNT/O, 281), *fierbinte* (CL, 17^{r}) etc. Fenomenul palatalizării labialelor este larg răspândit în graiurile dacoromâne, cu situaţii diferite din punct de vedere istoric şi geografic pentru fiecare consoană în parte. Fără a fi acceptată ca normă unică în nici o variantă literară (acest lucru se întâmplă mai cu seamă în cazul celorlalte labiale, palatalizarea fiind considerată o particularitate a vorbirii populare de care scrisul literar trebuia să se delimiteze), palatalizarea labiodentalei [***f***] în stadiul [***h!***] apare în epoca veche în scrieri de provenienţă moldovenească, oltenească, din sud-vestul şi nordul Ardealului, dar şi în texte munteneşti. Numărul exemplelor din textele elaborate în Ţara Românească este destul de redus şi sunt atestate cu precădere în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Gheţie 4 / 100, 306).

Grupul consonantic [***şč***] (< lat. *sci*, *sce*) ([***č***] > [***t!***] > [***t***]) apare neevoluat la [***şt***], în *mişce* (AMA/O, 337), formă construită prin analogie cu *mişca*, *mişc* (Densusianu 5, II / 83). Exemplul este izolat la Antim Ivireanul.

În ansamblu, norma fonetică a textelor lui Antim Ivireanul este cea a variantei literare munteneşti. Însă traducătorul ori scriitorul Antim Ivireanul manifestă o interesantă deschidere spre forme „străine”. După cum am arătat, formele regionale neliterare, fie sudice, fie nordice, sunt rare, cu excepţia fenomenului velarizării vocalelor [***e***] şi [***i***] după [***ş***] şi [***j***] în poziţie tare şi a fenomenului rostirii dure a consoanelor [***s***], [***z***] şi [***ţ***], după modelul oferit de cărţile elaborate în variantele literare nordice, deşi nici aici aceste forme nu au statut de normă literară. Desigur, un rol major în apariţia acestora la Antim Ivireanul se datorează modelului lingvistic al *Bibliei de la Bucureşti*.

Este de presupus că formele populare, neliterare, şi mă gândesc aici în primul rând la cele de tip nordic, i-au fost furnizate de surse *literare*, pătrunzând în conştiinţa lingvistică a cărturarului muntean ca posibilităţi de expresie egal valabile în limba română. Numai în cazul fenomenelor specifice graiurilor din Ţara Românească putem presupune şi o influenţă directă a graiurilor, alături de cea mijlocită de textele literare.

*

Din perspectiva analizei fonetice a textelor lui Antim Ivireanul, constatăm că mitropolitul muntean nu este un reformator al limbii române literare de la sfârşitul secolului al XVII-lea, în sensul atitudinii unuia care a preferat anumite forme inedite în locul altora şi le-a impus ca normă pentru româna literară de mai târziu. Oscilaţia sa între forme literare şi populare, între forme sudice şi nordice, între forme specifice veacului său şi forme arhaice deja la începutul secolului al XVIII-lea atestă la Antim Ivireanul o cunoaştere generală, sincronică şi diacronică a limbii române, o intuire a bogăţiei posibilităţilor de construire a textului şi, ceea ce este atât de interesant la nivelul limbii lui Antim Ivireanul, o asumare a libertăţii de a se lăsa în voia acestei intuiţii.

IZVOARE

AMA = Antim Ivireanul, *Aşezământul mănăstirii Antim*, 24 aprilie 1713, în Antim Ivireanul, *Opere*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

BB = *Biblia 1688*, I-II, Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte şi Ioan Caproşu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2001, 2002.

C = *Ceasoslov*, Târgovişte, 1715.

CL = *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Beserecii Răsăritului…*, Snagov, 1699.

CP = Antim Ivireanul, *Capete de poruncă*, Târgovişte, 1724, în Antim Ivireanul, *Opere*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

CVNT = Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*, 1 iulie, 1709, în Antim Ivireanul, *Opere*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

ÎB = Antim Ivireanul, *Învăţătură bisericească*, Târgovişte, 1710, în Antim Ivireanul, *Opere*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

ÎPTP = Antim Ivireanul, *Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii*, Râmnic, 1705, în Antim Ivireanul, *Opere*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

MLD = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I, *Genesis*, Iaşi, 1988, vol. II, *Exodus*, Iaşi, 1991, vol. III, *Leviticus*, Iaşi, 1993, vol. IV, *Numerii*, Iaşi, 1995, vol. V, *Deuteronomium*, Iaşi, 1997.

BIBLIOGRAFIE

Antim Ivireanul, *Opere*, Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

Arvinte, V., *Normele limbii literare în* ***Biblia de la Bucureşti*** *(1688)*, în *Biblia 1688*, I, Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte şi Ioan Caproşu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2001, p. I-CLXXXIV.

Chivu, Gh., Georgescu, Magdalena, Gheţie, I., Moraru, Alexandra, Suciu, Emil, Vîrban, Floarea, Zgraon, Florentina, *Contribuţii la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj, Clusium, 2000.

Chivu, Gheorghe, Costinescu, Mariana, Frâncu, Constantin, Gheţie, Ion, Roman Moraru, Alexandra şi Teodorescu, Mirela, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, EA, 1997.

Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, EŞ, 1961.

Gheţie, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA, 1975.

Gheţie, Ion, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, Bucureşti, ED, 2000.

Gheţie, I., *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, EA, 1994.

Gheţie, I., *În legătură cu etimologia lui* ***străin***, în SCL, XXVI (1975), nr. 2, p. 175-182.

Gheţie, I., Mareş, Al., *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, EA, 1974.

Ivănescu, G., *Problemele capitale ale vechii române literare*, extras din BIFR, XI-XII (1944-1945), p. 1-412.

Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, ediţia a II-a, Îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea, 2000.

Puşcariu, Sextil, Naum, Teodor, A., *Îndreptar şi vocabular ortografic*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1932].

Regule ortografice stabilite de Academia Română în anul 1904, Sibiu, 1904.

Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, I, *De la origini până în secolul al XVII-lea*, Ediţie definitivă, Bucureşti, EŞE, 1986.

Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L., *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.

Vasiliu, Emanuel, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, EA, 1968.

SIGLE ŞI ABREVIERI

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română”, Iaşi, I (1933) ş.u.
EA = Editura Academiei
ED = Editura Didactică
EŞ = Editura Ştiinţifică
EŞE = Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice”, Bucureşti, I (1950) ş.u.

UNLITERARY FORMS IN THE PHONETICS OF ANTIM IVIREANUL'S WORKS

(Abstract)

Antim Ivireanul wrote and translated religious books into Romanian in a period of time when cultivated Romanian language was still divided into some literary variants. He represents the muntenian (southern) literary variant, having regard for its rules in phonetics, morphology, syntax and vocabulary. Nevertheless, Antim Ivireanul is open to a variety of "alien" forms, both cultivated and popular. This was possible due to several facts.

Regarding the very issue of the popular phonetic elements in Antim Ivireanul's language, some facts have to be underlined:

Popular phonetic elements, both northern and southern, are not in great number; Antim Ivireanul does not prefer one specific popular form to the prejudice of a literary one, he is not a "reformer" in this sense.

Most likely, Antim Ivireanul encountered these forms not directly, in one or another popular idiom, but in various *literary* sources; only for those facts that are proper to southern popular idioms we can assume, though with reserves, a direct influence.

Antim Ivireanul oscillates between literary and popular, southern and northern, ancient and contemporary forms. This variation proves Antim's general, synchronic and diachronic knowledge of the language, his intuition about the various possibilities of expression in Romanian, and an assumed liberty to leave himself to the discretion of that intuition.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 137-154

TRADUCEREA ÎN ISTORIA ROMÂNEI LITERARE. ATITUDINI TEORETICE CARACTERISTICE ANILOR 1830-1860*

de
Doina DAVID

Prin natura ei, limba literară impune cercetării metode parțial diferite de cele aplicate în studiul graiurilor populare. Formele sale trebuie astfel raportate la atitudinile teoretice explicite față de normă ale generațiilor de cărturari prin voința cărora s-a ajuns la româna literară de azi. Pornind de la această premisă metodologică, lucrarea îşi propune să evidențieze rolul atribuit la noi, între 1830 şi 1860, traducerilor în procesul complex al modernizării culturii şi limbii literare, semnificațiile ideologice recunoscute acestei activități şi cele mai importante idei privitoare la limba culturii din prefețele cărților în discuție.

Continuând o veche tradiție culturală românească (a cărei valoare este remarcată, în 1838, de către G. Barițiu: BA, 46)[1], de care se diferențiază, însă, prin determinare istorică, bogata activitate de traducere din această perioadă face parte din ansamblul complex de eforturi spirituale de la baza occidentalizării romanice a culturii şi limbii române literare. Deşi nu lipseşte preocuparea pentru divertisment, traducerea răspunde, acum, în primul rând, cerințelor obiective ale unei societăți interesate de progres şi de afirmare europeană în cadru capitalist, fiind strâns legată de nevoile imediate ale instituțiilor culturale[2]: de manuale – a şcolii, de repertoriu dramatic – a teatrului, de legi moderne – a justiției, de informație – a presei, de texte cât mai fidele dogmei religioase – a bisericii, de modele pentru creația literară originală etc. Românii întrevăd puterile inovatoare ale traducerii şi faptul că ea poate avea urmări asupra conținutului şi formelor de expresie ale culturii, producând „strămutări

---

* Omagiu profesorului universitar şi omului de ştiință Vasile Frățilă, la împlinirea vârstei de 65 de ani.

[1] Folosim sigla BA pentru *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780-1866.* Coordonator: Tudor Vianu, Bucureşti, 1972.

[2] Este semnificativă, în acest sens, *Lista siglată a scrierilor consultate* de către N. A. Ursu şi Despina Ursu, din *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare,* I. *Studiu lingvistic şi de istorie literară*, Iaşi, 2004, p. 357 ş.u.

lingvistice" (Al. Niculescu), adică transformări ale „limbii traducătoare" sub impactul celei traduse, mai ales dacă i se recunoaşte acesteia din urmă superioritatea culturală. În această epocă, traducerea este considerată *cale principală de cultivare* a vorbirii, de îmbogăţire şi fixare a limbii literare şi formă eficientă de a impune, în conştiinţa vorbitorilor, *modele* cultural-lingvistice şi literare (estetice) potrivite spiritului creator al poporului şi limbii române.

„Traducţiile cele bune – scrie Heliade în prefaţa gramaticii sale din 1828[3] – înfrumuseţează şi nobileşte limba, prin ele intră în limbă toate frasurile şi mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiţilor autori vestiţi, şi îmbrăţoşându-le le face ale sale"; „Meritul traducătorilor buni – afirmă în acelaşi sens, peste un deceniu, G. Bariţiu – este mare: îmbogăţirea limbii prin traduceri de treabă şi descoperirea visteriilor din literatura altor popoare". Latinist moderat, atent la resursele expresive ale românei (literare şi populare) şi la „geniul" ei, mai exigent decât mulţi contemporani faţă de calitatea traducerii, G. Bariţiu priveşte cultura română în continuitatea ei temporală şi geografică, subliniind nu doar valoarea tradiţiei instituite prin traducerea cărţii bisericeşti, în secolele anterioare, ci şi a muncii traducătorilor contemporani din Principate (vezi BA, 46, 47, 117). În acelaşi sens, este semnificativ faptul că, în special prin prefeţele lor, dar şi prin alte comentarii pe care le includ (privitoare la ortografie, gramatică, neologism, la unitatea şi varietatea românei literare), prin glosările în text, în subsolul sau la sfârşitul lui, traducerile sprijină activitatea teoretică de cultivare a limbii, întreprinsă în epocă pe diferite alte căi, şi în special iniţiativele filologice ale presei[4]; ele acţionează, totodată, în consens cu retorica. Putând oferi, aşadar, modele concrete de vorbire corectă şi frumoasă, prin comentariile lingvistice (stilistice) ale traducătorilor, aceste cărţi contribuie şi la *orientarea teoretică* a vorbitorilor în problematica limbii literare.

În această perioadă în care tendinţei de fixare a normei supradialectale i se opune, încă puternic, tradiţia vechilor dialecte literare, iar orientările teoretice sunt complexe şi adesea contradictorii, traducătorii simt uneori nevoia de a-şi prezenta explicit opţiunile lingvistice. Astfel, în 1842, când traduce şi publică o nuvelă istorică a Doamnei de Genlis, Ioan Brezoianu ţine să precizeze că nu a scris „în limba bucureşteanului, ci în limba românească" şi că, urmând „principiile de limbă ale lui Heliade" (selecţia formelor „clasice", mai apropiate de latină, a celor mai regulate gramatical, mai răspândite şi mai avantajoase prin eufonie), a ales, din „deosebitele idioame ale românilor", ceea ce reprezintă „rămăşiţă a

[3] *Ibidem,* p. 232.

[4] Pentru acestea, vezi Al. Andriescu, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea,* Iaşi, 1979.

Latiumului" şi formele „învoite mai bine cu urechea şi cu bunul gust" (BA, 73). Găsim în prefețe, reflectând atitudinea traducătorului față de limbă, atât ideile raționale ale curentului istoric şi popular, cât şi ecouri ale ideologiei curentelor reformatoare.

Merită a fi menționat de asemenea faptul că însăşi alegerea textului la care se opreşte traducătorul este orientată de *criteriul limbii,* al stilului. În cartea scriitoarei franceze amintite, Brezoianu descoperă „simplitate în plan şi o curățenie de stil, o simetrie în amănunte, nişte conversații pline de naturel şi sentiment, o esactă pictură de năravuri" (BA, 73), adică un mod de a scrie exemplar, în acord cu recomandările manualelor de retorică (care, de altfel, apelau nu numai la texte româneşti originale, ci, adesea, şi la texte traduse, pentru a-şi argumenta principiile şi a-şi ilustra, cu exemple celebre, categoriile şi recomandările privind calitățile generale şi particulare ale stilului). Cu câțiva ani înaintea lui Brezoianu, G. Barițiu îndemna spre traduceri din clasicii universali, fiindcă limba lor este „lămurită şi curată", asociază „cu fieştecare zicere (vocabulă) o idee hotărâtă cuviincioasă"; are o „frumseță desăvârşită, o prelățire a unui duh puternic ce face pe cetitoriu să simțe, să respecteze şi să să mire de geniu, şi iarăşi o proporție harmonică a tuturor părților" (BA, 47). Acest ideal *estetic* al expresiei clasice este orientat de Barițiu şi spre vorbirea literară, devine, cu alte cuvinte, ideal intelectual, fapt semnificativ pentru relativa suprapunere care există, în gândirea epocii, între limba literară şi limba artistică.

Cele peste 600 de scrieri traduse din diferite limbi, în special însă din franceză, în intervalul amintit, înregistrate de Paul Cornea[5], configurează un ansamblu divers, nelipsit de o anumită inegalitate valorică, în care – spre deosebire de epoca veche dominată de traducerile religioase –, găsim mai ales opere laice, artistice, ştiințifice, filozofice, de morală, juridice, la care se adaugă articole preluate din presa străină. Numeroase, scrierile beletristice, îndeosebi proză, reprezintă trei vârste literare: iluminismul, primul romantism şi al doilea romantism. Putem avansa astfel ideea că toate stilurile fundamentale ale românei literare şi-au format şi prin traducere trăsăturile caracteristice.

Numărul mare de traducători remarcați de Paul Cornea arată că ne aflăm într-o etapă istorică de intens prozelitism cultural, când interesul pentru traducere este general. Este o fază încă neprofesională a activității, care are, însă, ca toate eforturile culturale contemporane, complexe şi importante semnificații. Cele politice şi etice sunt explicite în prefața la prima ediție, din 1835, a unei traduceri din franceză pe care o datorăm lui C. Negruzzi: melodrama *Triizeci de ani sau viața unui jucători de cărți,*

[5] *De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte – figuri – idei,* Bucureşti, 1966, p. 38 ş.u.

după V. Ducange şi M. Dinaux, traducere interesantă atât ca document de limbă şi ca atestare a gustului estetic al vremii, cât şi prin afirmaţiile liminare ale traducătorului[6]. Negruzzi mărturiseşte sentimentul datoriei de „a îmbrăţoşa *patria*", ca „fieştecare adevărat moldovan" dintr-o epocă „a reformii ş-a civilizaţiii". Declară că „nu a privit la nimic altă", atunci când a hotărât să publice traducerea, „decât la *folosul* ce poate veni din ea şi la mulţămirea cetitoriului", a „publicului patriotic", susţinător al teatrului în limba română (la consolidarea căruia el contribuie în mod deosebit, îmbogăţindu-i repertoriul nu doar prin traduceri şi prelucrări, ci şi prin creaţii originale). „În sfârşit – declară scriitorul – traducătoriul aceştii drame o supune fără sfială criticii. Să roagă numai lui Dumnezeu să-i dăruiască îndelungul trai a lui Matusala, că doar să va învrednici *a auzi pe ştenă limba patriei* şi a vide, în locul lui Polcinel şi a lui Arlechin, reprezentându-să virtuţile şi eroiceştile fapte a Ştefanilor şi Alexandrilor" (NO, 447). Traducerea trebuia să deschidă, aşadar, căi de afirmare limbii şi literaturii naţionale. Accentul pus pe *folosul moral* al teatrului se asociază, în prefaţa din 1835, cu o succintă confesiune literară realistă: „Teatrul îi o oglindă. Tot ce este în lume, în istorie, în om să privede. […] El înfruntează pe cel rău, arătându-i subt o alegorie frumoasă toată urâciunea şi degrăduirea năravului său şi, criticând pe cel trecut, loveşte şi arată cu degitul pe cel de faţă" (NO, 446). Despre teatru ca „şcoală de moral" în slujba *binelui (general)* şi a *adevărului* (noţiuni etice importante) se vorbeşte mereu acum[7]. Negruzzi însuşi reia ideea în *Precuvântarea* din 1837 la traducerea dramei *Maria Tudor* de Victor Hugo, unde, „contaminat de gândirea romanticului francez"[8], asociază conceptele de *frumos, măreţie (grandoare), moralitate* şi *adevăr.* Supus comenzii sociale, dependent de gustul, cultura, numărul şi statutul social al spectatorilor, teatrul se adaptează la cerinţele publicului prin repertoriu, limbaj şi stil de interpretare actoricească, dar pe de altă parte, comunicând direct cu acest public, îl influenţează prin mijloace specifice. Având la bază motivaţii etice şi politice, „pedagogia teatrală" include educarea vorbirii prin mijloacele artei literare, prin procedeele comicului de limbaj[9], care vizează „urâciunea şi degrăduirea limbii", adică imoralitatea în întrebuinţarea

---

[6] Vezi Contantin Negruzzi, *Opere,* 3. *Teatru.* Ediţie critică de Liviu Leonte, Bucureşti, 1986, p. 446. În continuare: NO. Pentru primul volum al ediţiei (1974): NO_1; pentru volumul al doilea (1984): NO_2.

[7] Cf. şi PAUL Cornea, *Teatrul publicului sau publicul teatrului,* în LL, 1980, vol. III, p. 219.

[8] „Et ces deux mots, *grand* et *vrai* renferment tout. La verité contient la moralité, le grand contient le beau" afirmase V. Hugo (NO 515, 516).

[9] Despre acestea: Maria Cvasnâi, *Comicul de limbaj – formă de cultivare a limbii (în textul dramatic),* în LL 1981, vol. I, p. 36 ş.u.

formelor acesteia. (Tradusă, prelucrată, originală, comedia este un gen literar preferat).

O scrisoare a lui Heliade reprodusă ca preambul la traducerea *Mariei Tudor* evidențiază faptul că traducătorul a sacrificat „orgoliul provincial", spre folosul nației, renunțând la varianta literară din Moldova, fapt care subliniază valoarea etică a actului său literar. Negruzzi – afirmă cu satisfacție Heliade (NO, 513, 514) – „a urmat" „pe tipul limbei noastre bisericești adoptate de *toți* rumânii de obște" și a ales „vorbele" „și din Țara Rumânească, și din Moldova", făcând un „amestec fericit", prin care a putut reda cu „justețâ și înnemerire" opera romanticului francez. Prin urmare, Negruzzi reușește ca traducător, fiindcă adoptă o atitudine rațională față de normă; de fapt, el subscrie la ideologia lingvistică heliadistă. Principiile scrierii corecte invocate de Heliade cu acest prilej sunt dintre cele mereu repetate în scrierile sale și bine cunoscute contemporanilor.

Afirmații care pun în evidență semnificații politice și etice ale activității de traducere nu apar doar în prefețele operelor dramatice. Împreună cu A. Donici, Negruzzi traduce și publică volumul de *Satire și alte poetice compuneri de prințul Antioh Cantemir,* ținând să remarce, în prefața celor două ediții ale cărții (din 1844 și 1858), apartenența autorului tradus la cultura română și faptul că o asemenea scriere, „de cinstea unei *nații*", se adresează celor care știu „a deosebi *frumosul folositor* de urâtul pretențios". Despre „frumosul folositor" se vorbește obișnuit în acești ani; de altfel, de la Școala Ardeleană înainte, toate actele culturale ale românilor sunt raportate la „binele nației" și dorite ca utile, atribuindu-li-se finalități educative.

Definind cultura ca „obiectivare istorică a spiritului în forme care durează", E. Coșeriu observă că această „activitate creatoare" este ordonată, în libertatea ei, de norme interne „care implică o anumită morală, o anumită etică". Între acestea, respectul *tradiției* culturale a comunității istorice, dar și *universalitatea,* respectul altor tradiții culturale. Specificul național „e cu totul inevitabil", dar el nu se opune universalității, fiindcă: „Toate lucrurile omenirii, și toți gânditorii omenirii, și toți poeții omenirii, și toți oamenii de știință ai omenirii sunt și ai noștri […]; cu ei ne lărgim orizontul istoric, ieșind dintr-o mărginire, dintr-un orizont cultural închis; nu ne confundăm, ci ne unim cu toată omenirea"[10].

De această înțelegere a *relației național-universal* în cultură se apropie și generația de intelectuali români a anilor 1830-1860. În conștiința acesteia, modernizarea vieții sociale, a culturii, a limbii presupune

[10] Eugen Coșeriu, *Deontologia culturii,* în *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), Iași, 1994, p. 173 ș.u.

integrarea mai amplă în universalitate, în sfere de influenţă culturală reciprocă şi în sisteme de comunicare mai complexe şi mai largi decât cele tradiţionale: „Omul literat", cum îl numeşte Gh. Asachi[11], trebuie „să cerceteze sufletul şi cugetarea oamenilor celor mari din toate veacuri şi ţări", spre binele românilor şi „spre câştigarea în parte a celor întârziate" (sincronizarea în ritmul evolutiv al occidentului european); „în zilele de acum orice îmbunătăţire şi aflare a vreunei naţii trece în posesia tuturor, spre folosul oamenilor […]". Pentru acest învăţat cu orizont cultural enciclopedic şi bun cunoscător de limbi străine, tocmai traducerea este o cale principală de integrare în circuitul universal al culturii. Asachi traduce, prelucrează, imită texte literare, artistice şi ştiinţifice, autori ca Petrarca, Kotzebue, Boileau, manualul de matematică al lui Etienne Bézout etc., scrie despre traducere şi dificultăţile ei (se afirmă ca teoretician al traducerii) şi încurajează activitatea contemporanilor moldoveni în această direcţie.

Atenuat în alte spaţii europene sub influenţa istorismului romantic[12], sentimentul, iluminist şi cosmopolit, al apartenenţei la comunitatea universală de „literaţi" nu-l caracterizează doar pe Asachi, ci este, se poate spune, general în aceşti ani. În condiţiile „arderii etapelor", ale transformării sociale rapide, creaţia spirituală românească evoluează influenţată de un *ideal raţionalist-romantic,* care determină înţelegerea culturii ca „relaţie vie, mereu actualizată, peste spaţii şi vârste, între plăzmuirile spiritului uman, un dialog al acestui spirit cu sine însuşi […] în care diversitatea vocilor […] asigură o arie mai vastă, un joc fecund şi seducător de rezonanţe […]"[13], adică noi temeiuri de afirmare a creativităţii naţionale. În această înţelegere a relaţiei naţional-universal în activitatea spirituală a omenirii (cu importante consecinţe în evoluţia limbii) suntem îndreptăţiţi să vedem şi o manifestare a dimensiunii etice a culturii româneşti, o formă a respectului faţă de normele *interne* ale activităţii creatoare, în sensul afirmaţiilor lui E. Coşeriu la care ne-am referit.

Nelipsit de diferenţieri zonale, cronologice, diastratice, procesul reromanizării, al occidentalizării romanice a limbii şi a culturii române dezvăluie, cum am lăsat deja să se înţeleagă, aspecte de continuitate şi o unitate a semnificaţiilor lui fundamentale. În această privinţă prezintă interes nu numai recunoaşterea *generală* a importanţei activităţii de traducere pentru limba literară şi motivarea, de asemenea generală, politică şi etică a acestei activităţi, aspecte la care ne-am referit, ci şi faptul că

---

[11] În „Albina românească", Iaşi, X, 1839, nr. 12, p. 45.

[12] Cf. Ecaterina Cleynen-Serghiev, *„Les belles infidèles" en Roumanie. Les traductions des oeuvres françaises durant l'entre-deux-guerres,* Presses Universitaires de Valenciennes, 1993, p. 19.

[13] Ştefan Augustin-Doinaş, *Poezie şi modă poetică*, Bucureşti, 1972, p. 219, 222.

prefețele cărților traduse *repetă* insistent anumite idei despre limba culturii române şi despre posibilitățile pe care ea le oferă traducătorului. Răspândite şi pe alte căi, ele descind în bună parte din ideologia lingvistică a iluminismului european, fiind adaptate specificului culturii şi momentului istoric şi configurând un adevărat curent de opinii format sub influența decisivă a marilor personalități şi cu sprijinul, deloc neglijabil, al cărturarilor mai modeşti. Pentru a-şi asigura credibilitatea, aceştia din urmă invocă, adesea, numele liderilor culturali, şi în mod special al lui I. Heliade Rădulescu, care a avut, într-adevăr, o contribuție decisivă la formarea limbii şi a culturii române moderne şi, cum vom vedea, la orientarea activității de traduceri din anii 1830-1860.

Prezentăm însă, mai întâi, câteva dintre ideile despre limba literară repetate de traducători în prefețe. Mulți dintre aceştia se plâng, astfel (cum s-au plâns, de fapt, şi înainte de 1830, începând chiar din secolele XVII-XVIII), de dificultățile întâmpinate, în munca lor, datorită stadiului de evoluție a românei literare şi lipsei lucrărilor normative. „În multe rânduri – scrie în 1831 Gr. Pleşoianu (BA, 32) – am vrut să mă las de tălmăcirea aceştii frumoase cărți [*Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise* de Fénelon] din pricina greutăților ce-am cercat pentru multele ziceri neobicinuite în limba rumânească. Lipsa dicsionerului rumânesc, în care le-aşi fi putut găsi hotărâte după cele mai multe glasuri şi învoiri, îmi rădică toată nădejdea”[14]. Această sărăcie a românei literare este considerată de Gh. Asachi din perspectivă funcțională, atunci când, în 1832, observă că este „mult mai simțitoare decât să pare” „sarcina de a scrie”, de a reda literatura străină „cu mare credință” (fidelitate) într-o limbă „nedeprinsă a tractarisi obiecturi mai înalte” (SILRL, 281). De „neajungerea” limbii şi în particular a lexicului literar, de nedeterminarea semantică a cuvintelor prin lucrări normative, ca şi de lipsa de unitate a normelor se plâng mulți alți traducători (şi în general autori) din aceşti ani, chiar de la sfârşitul perioadei. În 1857, de exemplu, C. Aristia (BA, 137) mărturiseşte descurajarea şi gândul care l-au încercat de a părăsi traducerea („o muncă foarte plăcută”) din „lipsa de un dicționariu românesc” şi a unei gramatici „care să fie adoptată de toți”. N. A. Ursu şi Despina Ursu consideră că: „Lamentațiile acestor autori sau traducători, mai ales din jurul anului 1850, cu privire la sărăcia vocabularului limbii române literare şi la dificultatea de a trata în limba română de atunci diferite probleme ştiințifice, juridico-administrative, literare, artistice sau de altă natură *nu trebuie însă luate în mod strict, ca cele din jurul anului 1800,* de exemplu”, fiindcă „româna literară avea la acea dată un vocabular neologic suficient de bogat, iar

[14] *Apud Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 280. În continuare: SILRL.

principalele ei stiluri funcţionale moderne erau deja constituite”[15]. În ceea ce priveşte activitatea normativă şi de cultivare a limbii, anii 1830-1860 se caracterizează printr-o adevărată „febră filologică”, cum a fost numită în epocă, prin intensitatea schimbului de idei şi a controverselor privitoare la limba literară. Dar, deşi preocuparea pentru ortografie, gramatică, lexicografie este generală, norma „academică” (prescriptivă) nu se prezintă încă fixată, la sfârşitul perioadei, în sensul afirmaţiilor lui C. Aristia[16]. Pe de altă parte, „neajungerea” limbii şi sublinierea acestui fapt în plan teoretic stimulează înnoirea românei literare, fiindcă în limbă noul se produce întotdeauna în tradiţie şi este cerut de neîmplinirile (de golurile) acesteia, aşa cum a remarcat, în repetate rânduri, E. Coşeriu.

Ideea, complementară, a „destoiniciei” limbii este, şi ea, mai veche în cultura românească[17]. Nu o dată, traducerea este privită ca formă de verificare, de demonstrare a virtuţilor expresive ale limbii, a calităţilor sale naturale. Transpunând astfel din latină în română propria-i teză de doctorat (*De peste orientali*), Pavel Vasici-Ungureanu o face cu gândul de „a da bold şi celorlalţi fii ai iubitului neam românesc să nu uite cine i-a născut” şi „voind […] a cerca în cât putem şi noi îndrăzni cu limba noastră […]”[18]. Sub influenţa lui Heliade, probabil, C. Aristia consideră (la 1836) româna mai aptă decât alte limbi pentru traducere, întrucât dispune de „construcţii robuste, măsuri, exactitate, cadenţă şi expresii energice” şi este „primitoare de noutăţi” (BA, 39). Şi Negruzzi traduce, la 1841, un poem al lui Byron, pentru a arăta că „limba românească e şi ea o limbă ca toate limbile şi, deşi în pruncie, poate mai frumoasă decât multe altele […]” (NO, 440). La G. Bariţiu, încrederea în limbă îşi asociază îndemnul la valorificarea elementului popular în vorbirea cultă: „Ai noştri află vina în sărăcia limbei. […] vina este în capul nostru, că mai nici unii nu ne cunoaştem limba bine. S-a pomenit, la noi, ca aceia cari voiesc a lucra sau a traduce în româneşte să facă o călătorie şi să petreacă în deosebite ţinuturi pe unde lăcuiesc români?”; „Nici nu este limba noastră aşa de lipsită de cuvinte ca să nuj putem lucra cât de binişor cu dânsa, după cum se căiesc unii în gura mare; noi suntem săraci de aceea că nu-i învăţăm toate dialecturile” [19]. De fapt, G. Bariţiu nu are în vedere doar graiurile populare, ci şi variantele literare din toate ţinuturile româneşti: „O limbă vorbită mai bine de cinci milioane de suflete trebuie să aibă o sumă frumoasă de cuvinte – afirmă el în

[15] N. A. Ursu şi Despina Ursu, *lucr. cit.,* p. 236.
[16] Vezi Iorgu Iordan – coordonator, *Istoria lingvisticii româneşti,* Bucureşti, EŞE, 1978, p. 36-70.
[17] Caracterizează iluminismul românesc, pentru care vezi A. Marino, *Iluminiştii români şi problema cultivării limbii,* I, II, în LR XIII, 1964, nr. 5, 6.
[18] Apud N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti,* Bucureşti, 1962, p. 68, 69.
[19] G. Bariţiu, *Articole literare*, Bucureşti, 1959, p. 29, 59.

articolul intitulat *Traducere,* din „Foaia literară" care apărea la Braşov în 1838 (BA, 46) –; dar unde ne sunt lexicoanele, unde este un Adelung… Dar gramatica românească în care şcoală se învaţă pe la noi? Gramaticile cele mai nouă şi mai bune a lui Eliad şi Pop din Bucureşti abia ne sunt cunoscute din nume. Cărţile care în Valahia ies nencetat de supt tipariu, câţi le citesc la noi?" Avem un îndemn la cunoaşterea, studierea, inventarierea formelor expresive ale limbii populare (o anticipare a programului „Daciei literare") şi, totodată, o invitaţie, adresată ardelenilor, la lectura cărţilor publicate peste munţi şi, în particular, la studiul lucrărilor normative. De toate acestea, crede Bariţiu, depinde „măiestria" (reuşita) traducerii.

Multe prefeţe vorbesc despre neologism, pe care, în 1832, Gh. Asachi, traducător al *Istoriei Imperiii Rosiene* de I. Kaidanov, se vede obligat să-l întrebuinţeze „din nevoia de a tâlcui […] ideile şi zicerile tehnice aflate în original" (SILRL I, 281). Şi alţi traducători se străduiesc să convingă cititorul de legătura necesară dintre cuvântul nou şi noţiunea sau ideea nouă şi de faptul că prezenţa neologismului în transpunerile româneşti ale literaturii străine nu poate fi evitată de cel care vrea să scrie „într-un stil mai potrivit cu civilizaţia veacului nostru" (NO, 514). Prin identificarea „culturei limbii şi a învăţăturilor" (I. Genilie, 1835: BA, 38), a progresului în limbă cu progresul în gândirea şi în viaţa socială a omului nu este motivată doar utilizarea neologismului în textul ştiinţific (P.I. Sebeni, 1837: SILRL I, 281) sau în textul filozofic (I. M. Poenaru, 1850: BA, 117), ci şi prezenţa lui în scrierea (vorbirea) omului cult, ca termen de cultură generală, fiindcă limba literară – remarcase deja I. Budai-Deleanu[20] – nu este la fel cu cea a lui „Oprea lui Bucur din pădure". La sfârşitul perioadei, în 1856, Ioan I. Voinescu simţea încă nevoia să justifice introducerea „cuvintelor streine" în cartea tradusă, fiindcă în ea se vorbeşte despre muzică, literatură, poezie, „ştiinţe înalte şi frumoase arte", pentru care „limba primitivă" (populară şi a textelor bisericeşti) nu are termeni adecvaţi, şi „a ne deştepta din somnul neştiinţei urmează să ne împrumutăm de la streini cu espresiile şi cuvintele ce ne lipsesc" (BA, 136). Pentru cărturarii români – între aceştia, personalităţi de seamă ca Heliade sau Bariţiu – traducerea reprezintă „unul dintre cele mai puternice mijloace de a ne îmbogăţi limba", „trecând prin toate dominiurile cunoştinţelor umane" (SILRL I, 281), un mijloc prin care româna literară „se va lăţi şi întinde în toate laturile orizontului ştiinţei şi, făcându-se capabilă a esprima orice cugetare, va deveni limba viitorului României" (SILRL I, 281). Prin această raportare a bogăţiei limbii la bogăţia de idei

[20] Vezi *Scrieri lingvistice.* Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu. Introducere şi note de Ion Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 134.

ce se cer comunicate (pe care nu o întâlnim doar în prefețele traducerilor), epoca 1830-1860 şi chiar deceniile care-i urmează[21] se situează în continuitatea gândirii lingvistice a Şcolii Ardelene.

Orientată raționalist, teza stimulează, dar şi îngrădeşte, totodată, împrumutul neologic.

Unele dintre prefețele traducerilor vorbesc şi de originea împrumuturilor neologice întrebuințate de tălmăcitori, evidențiind o generală orientare spre latină şi spre limbile romanice, şi ea specifică, cum se ştie, vremii. În 1835, Negruzzi citează pe Heliade pentru a oferi un răspuns celor care „vor întreba de unde sunt zicerile", „cuvintele streine ce el au întrebuințat" transpunând în română piesa lui Ducange şi Dinaux: la o asemenea întrebare, el „va răspunde cu un literat bărbat român că sunt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sunt zicerile *om, cap, ochi, urechi, nas, dinte*" şi din limbile romanice; „Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca o moştenire de la maica noastră (latina) şi ca o parte ce ni să cuvine de la surorile noastre (ital., franț., span. şi port.)"[22].

Traducătorii anilor 1830-1860 nu ignoră faptul că neologismele pot îngreuna lectura textelor pe care ei le transpun în română cu scopul, adesea declarat, de a participa la educația şi la instruirea nației. Această principală finalitate a traducerii explică preocuparea de a scrie „în limbă cât mai simplă" (I. Sibineanu, 1833) şi „pă înțelegerea cititorilor" (Heliade, 1837)[23], mărturisită mai ales în cazul textelor de popularizare a ştiinței şi al scrierilor cu conținut moral şi religios. Accesibilitatea îşi subordonează, uneori, cerința respectării normelor funcțional-stilistice: „n-am luat un stil matematic; m-am coborât până la clasul cel mai de jos şi am scris astfel cum să fiu înțeles" (J. Vălceleanul, 1845:BA, 96). Despre „pedantismul de a introduce inovații de vorbe neînțelese" „fără de cuvânt, când nici lipsa, nici nevoia nu le cere neapărat, lucru ce împiedică întinderea ideilor şi cunoştințelor folositoare" scrie şi G. Ioanid, în 1859 (BA, 146; vezi şi 79, 120, 121, 124, 146). Constatăm, prin urmare, şi atitudini deschise față de neologism, şi un anume purism neologic, la care se adaugă poziția moderată a traducătorilor care-şi propun să fie „cumpeniți la întrebuințarea zicerilor de curând priimite": „nici să ne coborâm cu expresiile prea jos, nici să ne depărtăm peste măsură de obiceiul obştesc […] ca nu cumva la

[21] Vezi, de exemplu, T. Maiorescu, *Neologismele,* în *Critice.* Antologie şi prefață de Paul Georgescu. Text stabilit de Domnica Stoicescu, Bucureşti, 1966, p. 331 ş.u.

[22] Textul (vezi NO, 447) se regăseşte, în formă aproape identică, la Heliade, în prefața gramaticii din 1828. Vezi Ion Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice.* Ediție, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973, p. 60. În continuare: Heliade, 1973.

[23] BA, p. 35, 43.

greutățile științei să adăugăm pe ale unei limbi pretențioase […]" (D. Pavel, 1850)[24]. Aceste atitudini, ca şi altele, corespunzătoare, față de variantele probleme ale limbii literare sunt observate în epocă şi, pe baza lor, „învățații pandemoniului nostru literar", cum îi numeşte Negruzzi (NO 1, 267), sunt împărțiți în liberali (sau radicali), moderați (sau cumpăniți) şi conservatori.

Adesea, prefețele atenționează cititorul asupra posibilității de a utiliza glosarele explicative anexate textului (BA 35, 120) sau asupra „tălmăcirii cuvintelor streine" „cu alte vorbe mai populare, închizându-le în paranteze" sau „în josul paginii prin notițe care corespund cu numărul ce poartă fiecare zicere în chestiune" (T. E. Ciocanelli, 1855: BA, 128). Întâlnit frecvent în epoca de tranziție şi în cele două decenii imediat următoare[25], procedeul glosării împrumuturilor neologice prin calc, cuvinte populare sau mai vechi şi prin perifrază şi-a redus apoi utilizarea, arătând o schimbare de optică, semnificativă pentru evoluția limbii literare, a oamenilor de știință, a autorilor de manuale, a legiuitorilor şi jurnaliştilor. Când, după 1850, mențin glosarea, o fac cu speranța că nu doar îşi ajută prin explicații lectorii să înțeleagă mesajul, ci îi şi obligă „să învețe multe ziceri streine fără voie" (BA, 128), dublu rol atribuit procedeului încă din perioada Şcolii Ardelene şi exprimat prin diferențierea lui formală: glose explicative (de exemplu *contract* adică *tocmeală*) şi glose expresive (*tocmeală* sau *contract*), cum le numeşte Al. Niculescu[26].

Grija pentru cititor a traducătorului conştient de riscul inovațiilor lingvistice, asociată, complementar, cu dorința de a impune aceste inovații conduce şi la elaborarea dicționarului de neologisme. Remarcabil literat şi pictor, totodată, traducător din franceză şi admirator al lui Aimé Martin (pe care, asemenea lui Heliade, încearcă să-l imite când, în 1846, lansează un „plan de o mică bibliotecă universală"), I. D. Negulici publică, la 1848, un *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română şi de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, şi mai ales în ştiințe* (vezi SILRL, I, 318). Autorul, a cărui orientare latinist-italienizantă este arătată chiar de titlul acestui dicționar, ține să precizeze că scopul actului său cultural „a fost de a facilita înțelesul cărților ce se tipăresc astăzi într-o limbă curată şi radicală", în mare parte traduceri, unele dintre ele ale lui Negulici însuşi[27].

---

[24] *Apud* N. A. Ursu, *lucr. cit.,* p. 112.

[25] *Ibidem,* p. 23, 47, 48, 61, 64; N. A. Ursu şi Despina Ursu, *lucr. cit.,* p. 246 ş.u., 257.

[26] Vezi *Individualitatea limbii române între limbile romanice,* 2. *Contribuții socioculturale,* Bucureşti, 1980, p. 156.

[27] Un alt remarcabil traducător şi autor de dicționar de neologisme (Iaşi, 1851) este P. T. Stamati.

Sunt însă şi cazuri când traducătorii declară că nu şi-au propus nici să scrie în limbă cât mai simplă, şi nici să-şi ajute prin explicaţii (prin glosări) cititorii, chiar dacă recunosc dificultatea abordării textului. Spre deosebire de mulţi dintre contemporani, A. Treboniu Laurian introduce, astfel, la 1846, în traducerea din franceză a manualului lui A. Delavigne, o terminologie filozofică cu pronunţat caracter neologic, fără a recurge la glosare. Profesorul de la Colegiul Naţional din Bucureşti vorbeşte, în prefaţa cărţii, despre eforturile făcute spre a reda originalul „cât mai credincios" şi despre importanţa formării, în cultura noastră, a unei „limbi filozofice pentru cugetarea filozofică", precizând următoarele: „Poate că pentru mulţi ar fi fost de dorit a adauge la sfârşit un vocabulariu de terminii cei de nou introduşi, cu esplicarea lor, dară […] am socotit şi tot lucrul acesta de prisos, căci termenii aceia tot se esplică în decursul operei şi se freacă prin deasă aplicare; şi în tot modul cel ce vrea să se folosească citind-o, trebuie să întreprinză o citire regulată, iar nu numai fragmentară […]"[28]. Prin urmare Laurian remarcă faptul că în ştiinţă şi în filozofie înţelegerea limbii este o problemă de studiu aprofundat. În alte cazuri, traducătorul renunţă la explicaţii lexicale pentru a nu cauza „o mai mare confuziune decât înţelegere" (BA, 128), el fiind conştient de dificultatea transpunerii conceptelor ştiinţei dintr-o limbă de cultură avansată, înzestrată cu mijloace adecvate de expresie a ideilor abstracte, în alta mai apropiată de stadiul concret al vorbirii populare.

Şi alte idei despre limba literară[29] se repetă în prefeţele traducerilor şi în diverse alte texte contemporane lor. Ne limităm la cele prezentate, considerându-le suficiente pentru a argumenta afirmaţia făcută cu privire la unitatea (în diversitate) a direcţiei filologice româneşti din anii 1830-1840.

Vorbind despre influenţa decisivă a marilor personalităţi culturale în formarea curentului de opinii privind limba literară şi rolul traducerii în modernizarea ei, am menţionat deja numele lui I. Heliade-Rădulescu, asupra căruia ne oprim în cele ce urmează.

Interesul lui Heliade pentru traducere este strâns legat de cel arătat limbii literare (care-i datorează, în cea mai mare măsură, profilul modern) şi poate fi motivat prin raportare la portretul intelectual al scriitorului, cum apare el din cărţile lui D. Popovici. Spirit activ, dotat cu inteligenţă, cultură enciclopedică şi dorinţă de cunoaştere, umanitar şi cosmopolit, dar pe de altă parte mereu mai adâncit în romantism, Heliade a fost „un luptător în

---

[28] *Apud Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* I, Bucureşti, 1956, p. 184.

[29] De pildă, numeroase prefeţe (vezi BA) vorbesc despre necesitatea orientării preferenţiale spre limbile şi literaturile latină şi neolatine (în special franceză, dar şi italiană), pornind de la ideea romanităţii românilor şi considerând exemplaritatea limbilor menţionate, prestigiul lor ca limbi de cultură.

mijlocul unei generaţii de luptători, pentru mântuirea ţării sale”[30], un lider pasionat al acestei generaţii. „Pedagog prin vocaţie”, a ştiut să-şi îndrume, să-şi influenţeze contemporanii, în ochii cărora s-a bucurat de un real prestigiu, să orienteze activitatea din cele mai importante zone ale culturii moderne pe căi rodnice şi adecvate momentului istoric. Preocupat în mod deosebit de limbă, a construit, pornind de la ideile Şcolii Ardelene, un plan concret de unificare şi înnoire în spirit latin (romanic) a românei literare (Heliade, 1973, 81 ş.u.), pe care l-a încadrat într-un program mai larg de modernizare a vieţii spirituale şi materiale a românilor şi l-a popularizat îndeosebi prin intermediul presei. Astfel se asigură unitatea în diversitatea activităţilor literare şi culturale ale scriitorului, unitate pe care grija lui specială pentru limbă o consolidează, fiindcă ea este pretutindeni vizibilă, indiferent de specificul domeniului cultural (literatură originală şi tradusă, şcoală şi manuale, teatru, presă, societăţi literare etc.).

Activitatea lui Heliade în domeniul traducerii are, mai întâi, o latură practică: Heliade este cel mai important traducător al anilor 1830-1860, judecând chiar după numărul titlurilor (31), după numele celebre care i-au reţinut atenţia, după varietatea genurilor textuale traduse (artistice, ştiinţifice, religioase) şi chiar după calitatea traducerilor, fie ea inegală, cum s-a remarcat[31]. Heliade traduce pentru luminarea românilor prin cunoaşterea valorilor culturii universale, pentru a oferi literaturii naţionale modele demne de urmat şi pentru a aduce româna la înălţimea culturală a limbilor europene avansate. Pentru Heliade, traducerea este un important laborator al înnoirii şi al înfrumuseţării limbii naţionale, unde aceasta se vede obligată de superioritatea expresivă a originalului să se mlădieze (nuanţeze), să se unifice şi să-şi extindă cadrul (să se îmbogăţească, să se diversifice). Este un laborator bine cunoscut scriitorului: „am vrut să-mi fac vocabularul termenilor tehnici şi m-am apucat de traducţii; am început mai întâi grămatica[32] […] să-mi formez limba grămăticii. Pe urmă am făcut sau am cules o geografie, am tradus cursul de matematică al lui Francoeur, logica lui Condillac, câteva lecţii de literatură sau de poetică şi retorică”, pentru „a boteza” în limba noastră noţiunile acestor ştiinţe şi a „îndeplini lipsele” pe care „moşii noştri” „n-au avut vreme a le deplini” (Heliade, 1973, 86-88).

Heliade se îndreaptă şi spre „autorii cei mai vestiţi noi”, între care Lamartine şi Byron, sperând că, după modelul acestor mari creatori de artă

---

[30] Vezi Dimitrie Popovici, *Ideologia literară a lui Ion Heliade-Rădulescu,* Bucureşti, 1935, p. 11.

[31] Vezi M. Anghelescu, *Ion Heliade-Rădulescu,* Bucureşti, 1986, p. 36, 12, 191. În continuare: Anghelescu.

[32] *Gramatica românească* publicată în 1828 de către Heliade la Sibiu nu este, însă, o simplă traducere.

literară, s-ar putea de asemenea forma „limba inimii sau a simtimentului" şi s-ar putea verifica „pe cât se mlădie limba şi pe cât este destoinică să esprime acele idei atât de frumoase […] „ale literaturii universale (Heliade 1973, 88). La fel ca mulţi dintre predecesorii şi contemporanii săi (*supra*), în spirit iluminist şi romantic, totodată, el constată că „vorbele şi frazele îi lipsesc românei", limbă „nobilă", însă, prin „urzirea sau scheletrul" ei „mare", „elegant", cu calităţi clasice: „energia nu îi lipseşte, armonia se vede pretutindeni" (Heliade, 1973, 85). Ba chiar, dacă „ar fi fost în mijlocul Europii sau dacă am fi avut noi de vecini pe franţezi, englezi, italieni şi germani, încât obiceiurile, instituţiile şi cunoştinţele lor să ne fi fost mai familiare", atunci româna „s-ar fi cuvenit la ideile şi drumul cel nou" ale unor genii ale literaturii universale ca V. Hugo[33]. În spiritul epocii sale, Heliade crede în capacitatea scriitorului, a poetului şi a traducătorului talentat de a aduce româna la înălţimea culturală a limbilor europene avansate (în special a italienei), pe baza unor principii raţionale şi practice, a unor criterii de selecţie precise şi a unor modele de prestigiu alese cu grijă faţă de geniul limbii şi de apartenenţa ei genetică la lumea latină. Heliade este convins că scriitorul, respectiv traducătorul talentat ştie să găsească „materialul" limbii literare în „limba norodului", punând în valoare, ca un adevărat arhitect, noblețea înnăscută a acesteia: „Limba norodului este […] un material; iar arhitectul nu e norodul […] Alţii sunt carii fac planul, şi alţii care zidesc şi alţii cheltuiesc. Toţi însă la un loc sunt de trebuinţă la zidirea acestui edificiu […] Fieştecare-şi are drepturile sale […]"; cultura românească poate profita, şi sub acest aspect, de exemplul scrierilor lui „Omer, Virgil, Dante, Petrarc, Alfieri, Volter, Rasin, Şakspir, Poppe şi alţii [care] au găsit materialul [adecvat ideii poetice] în limba norodului" (BA, 43).

Am menţionat deja rolul special al lui Heliade în formarea curentului de traduceri din această epocă, numită, datorită activismului său cultural, „eroică". Încă din 1827, cărturarul muntean include, între obiectivele societăţii literare proiectate împreună cu D. Golescu, „încuragiarea spre traducţiuni în limba patriei şi tipărirea acestora" (*apud* Anghelescu, 39). Multă vreme, de acum înainte, Heliade sprijină şi orientează activitatea contemporanilor în acest domeniu şi se ocupă de publicarea traducerilor în editura şi în periodicele sale. Deşi nu au fost nici primele din cultura românească[34], şi nici singurele elaborate în epocă (Anghelescu, 182), proiectele de biblioteci universale (colecţii de carte) pe

[33] Vezi scrisoarea lui către Negruzzi, publicată ca preambul la *Maria Tudor,* în 1837: NO, 514.

[34] Cele două programe de traducere elaborate în Moldova, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, au avut un rol important în ceea ce priveşte formarea deprinderilor de traducere şi cunoaşterea literaturii universale, religioase şi laice, la noi. Vezi N. A. Ursu şi Despina Ursu, *lucr. cit.,* p. 22, 23.

care le iniţiază sunt remarcabile încercări de planificare a unei foarte importante activităţi culturale, de traducere şi tipărire a rezultatelor ei. Mai mult sau mai puţin universale şi mai mult sau mai puţin utopice (în special cel din 1846, inspirat de grandioasa întreprindere de librărie a lui Aimé Martin)[35], ele impresionează prin disponibilitatea culturală pe care o arată şi prin eclectismul lor, care puteau fi benefice pentru cititorul român. Proiectele lui Heliade – este de părere D. Popovici[36] – ar fi avut urmări mai importante dacă în acel timp (în preajma evenimentelor din 1848) comandamentele politice nu s-ar fi aflat în primul plan al existenţei naţiunii, dacă n-ar fi apărut programul „Daciei literare" şi dacă intelectualii noştri n-ar fi fost buni cunoscători de limbi străine. Într-adevăr, literatura universală (de toate genurile, nu doar beletristica) nu a fost receptată numai prin traducere, ci a existat, de asemenea, un însemnat „circuit *lettré*" al cărţii străine. În această privinţă este elocvent numărul mare de volume şi de reviste în limba franceză (şi nu numai) înregistrate în cataloagele bibliotecilor publice şi private de la noi[37]. Reromanizarea sau occidentalizarea romanică a limbii şi a culturii române este, se poate spune, atât efectul unui contact direct cu literatura universală, cât şi al unuia mediat de traducere, al unui proces de cunoaştere diferenţiat diastratic, în funcţie de mai multe categorii de receptori.

Heliade crede că traducerile „înfrumuseţează şi nobilesc limba", sporindu-i rezervele expresive şi că ele impun valoroase modele stilistice, pregătind astfel, într-o epocă de renaştere naţională, calea afirmării literaturii române: „deschid drumul compoziţiilor originale" (*apud* Anghelescu, 77, 106). Cu zece ani înaintea celebrului apel al lui Kogălniceanu, lansat la 1840 în „Dacia literară", Heliade orientează activitatea de alcătuire a unui repertoriu dramatic, la noi, nu numai spre traducere, ci şi pe făgaşul inspiraţiei naţionale: „Istoria noastră este plină de întâmplări şi de fapte mari şi eroice, şi este un izvor de unde să se adape duhurile şi cu tragedii originale. Daţi dară ajutor, tinerilor simţitori, înţelepţi, *a alcătui şi a tălmăci,* să înzestraţi biblioteca teatrului cu faptele voastre" (*apud* Anghelescu, 77).

Spiritul critic nu-i lipseşte lui Heliade, deşi, presat de nevoile culturale ale vremii, el lansează cunoscutul îndemn: „Scrieţi […], numai scrieţi", „nu e vremea de critică". Dar Heliade crede în rolul educativ al traducerilor, pe care le apreciază după *criterii* de ordin moral, intelectual şi lingvistic, ca în prefaţa la *Julia sau noua Heloisă,* unde vorbeşte despre „folosul ce poate pricinui această carte tinerimei" „în prefacerea

[35] Vezi D. Popovici, *lucr. cit.,* p. 164.
[36] *Ibidem,* p. 177, 193, 195.
[37] Vezi şi P. Oprescu, *Înfiinţarea şi dezvoltarea bibliotecilor publice româneşti în epoca „Regulamentului Organic",* în „Studii şi cercetări de bibliologie", I, 1955, p. 43 ş.u.

năravurilor", a gândirii şi a vorbirii: cititorii „gândindu-se la fiecare fras şi period, învaţă a cugeta" (BA, 43). Datorită lui Heliade, calitatea numeroaselor traduceri publicate în paginile „Curierului de ambe sexe" este, aşa cum constată M. Anghelescu (102, 104, 105), „mai întotdeauna onorabilă, adesea excelentă", iar autorii traduşi „rezistă destul de bine scurgerii timpului". Heliade pregăteşte şi terenul criticii filologice şi literare prin faptul că publică unele traduceri împreună cu aprecierile comentatorilor cunoscuţi (şi ele traduse) sau însoţite de propriile-i observaţii, referitoare, adesea, la *limba* textelor. Intervine chiar în text, modificând soluţiile de transpunere în română ale traducătorilor, şi nu se fereşte să recunoască acest lucru (BA, 60): în cazul *Henriadei* lui V. Pogor schimbă „vorbele" „care nu era gramaticeşte" şi pe cele care i-au părut a nu fi „aşa poetice", adică potrivite cu stilul înalt cerut de epopee. Când elimină unele particularităţi fonetice, gramaticale, lexicale invocând caracterul lor regional sau învechit în raport cu stadiul de evoluţie a românei literare, aplică, de fapt, criteriile proprii de selecţie a normei, expuse în corespondenţa cu C. Negruzzi, G. Barițiu, P. Poenaru, publicată începând din 1836 (vezi Heliade 1973, 81-181). Asemenea corecturi sunt aduse mai ales traducerilor realizate de către moldoveni: Hrisoverghi, V. Pogor, C. Negruzzi. Dacă Negruzzi este convins de justeţea argumentelor lui Heliade şi urmează principiile promovate de acesta, în practica scrisului său, în alte cazuri, intervenţiile cărturarului muntean şi observaţiile lui referitoare la limba traducătorilor moldoveni stârnesc reacţii, chiar violente: aşa se naşte polemica, din 1838, cu Gh. Săulescu, filologul ieşean de orientare latinist-arhaizantă şi regional-moldovenească[38]. Pretextul imediat al acesteia este reproducerea, în „Curierul de ambe sexe", a unei traduceri apărute în „Albina românească", adnotată ca limbă în modul cel mai nefavorabil de către Heliade, cu referire, mai ales, la formele moldoveneşti. Un articol intitulat *Literatură* precedă această reproducere, susţinând unificarea limbii literare pe baza modelului cărţii bisericeşti de la mijlocul secolului al XVIII-lea şi acuzând „Albina" de înlocuirea acestui prestigios model cu cel al „limbii locului". Evoluţia limbii literare va confirma multe dintre opiniile lui Heliade[39].

Existenţa unor diferenţe zonale în procesul reromanizării este observată, între alţii, de către G. Ibrăileanu[40], cu referire la anii 1840-1880. Acesta vorbeşte despre „opera mai utilitară" a Munteniei şi de opera „de lux" a Moldovei, unde „cultura apuseană găseşte „păzitori care s-o

[38] Vezi I. Zugun, *Unitate şi varietate în evoluţia limbii române literare,* Iaşi, 1977, p. 48.
[39] Găsim la Heliade şi interesante observaţii despre tehnica traducerii, dificultăţile şi condiţiile reuşitei ei, despre relaţia dintre desemnare, semnificaţie, sens în traducerea textului poetic, cu un cuvânt, elemente de teoria traducerii.
[40] Vezi *Spiritul critic în cultura românească.* Ediţie […] de C. Ciopraga, Iaşi, 1970.

examineze", unde se afirmă spiritul critic[41] (într-o „fericită sinteză", până la 1866, cu „spiritul novator") şi unde ia naştere curentul istoric şi popular al „Daciei literare". În seria spiritelor critice nu este inclus Asachi, şi nici munteanul Heliade, ei fiind reprezentanţii epocii „eroice" conduse de principiul: „Băieţi scrieţi, numai scrieţi". Spiritul critic al culturii româneşti se afirmă – este de părere Ibrăileanu – prin Kogălniceanu, Russo, Negruzzi şi Alecsandri, care privesc traducerea aşa cum privesc toate problemele culturii, literaturii şi limbii române literare. Ei proclamă originalitatea naţională drept însuşirea cea mai de preţ a culturii poporului, expresia „sufletului" acestuia, orientează cultura „majoră" spre cea populară, spre folclor, spre graiul viu, spre istorie şi spre vechea cultură românească, dar şi spre realitatea contemporană.

Încă din 1837, când publică, la Berlin, studiul *Moldova şi Muntenia. Limba şi literatura română sau valahă,* destinat să contribuie la cunoaşterea noastră în străinătate, M. Kogălniceanu remarcă ponderea mare a traducerilor în ansamblul literaturii existente în română, referindu-se în special la „poezia dramatică"[42]. Tonul aproape neutru al acestei constatări se schimbă la 1840, când, în *Introducţie* la „Dacia literară", afirmă categoric: „Dorul imitaţiei s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional. Această manie este mai ales covârşitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de subt teasc cărţi în limba românească. Dar, ce folos! Că sunt numai traducţii, şi încă şi acele de ar fi bune. Traducţiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom pute această manie ucigătoare a gustului original, însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi" (M. K., 56). În acelaşi an, Kogălniceanu protestează contra xenomaniei în toate domeniile vieţii sociale şi contra lipsei de interes a „evangheliştilor" (cunoscători de limbi şi literaturi străine) faţă de „producţiile naţionale" (M. K., 75, 76, 79).

Trebuie observat însă din nou faptul că nu este vorba, în cazul lui Kogălniceanu (al „Daciei literare"), de o subapreciere a foloaselor cunoaşterii culturii universale, fie ea mediată de traduceri, ci doar de o reevaluare (sub influenţa ideilor romantice ale lui Herder şi Michelet) a raportului dintre literatura naţională şi traducere în procesul europenizării, reromanizării, prin punerea în valoare a celei dintâi: „Niciodată – scrie Kogălniceanu[43] – n-am fost contrar ideilor şi civilizaţiei străine"; „am fost şi sunt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei naţii a se

[41] Spiritul critic, observă E. Coşeriu, este dovada maturităţii unei culturi (*Prelegeri şi conferinţe ,* p. 177).

[42] Vezi M. Kogălniceanu, *Despre literatură.* Ediţie de Dan Simonescu, Bucureşti, 1956, p. 40, 42. În continuare: M. K.

[43] *Apud* P. Cornea, *Oamenii începutului de drum. Studii şi cercetări asupra epocii paşoptiste,* Bucureşti, 1974, p. 53.

închide înaintea înrâuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta de la străini. Aceasta astăzi nu este iertat chiar chinezilor. Propăşirea este mai puternică decât prejudecăţile popoarelor; şi nu este zid destul de înalt şi de tare care să o poată opri în drumul său". Scriitorul însuşi traduce (remarcabil) şi are cuvinte de laudă pentru Heliade, Gr. Pleşoianu, Asachi, Negruzzi, Donici şi pentru alţi autori de traduceri bine alcătuite, cu calităţi artistice şi care conţin idei ce slujesc progresului social (vezi M. K., 34, 36, 68). Lupta lui Kogălniceanu este dusă împotriva exceselor, a maculaturii importate, a „pacotilei de versuri fără poezie", a romanelor de proastă calitate, a „extractelor uscate […] din jurnaluri străine şi care, multe, n-au cel mai mic interes pentru români", a pieselor de teatru „rău alese, sfâşiate şi rău întocmite" (M. K., 60, 105, 131, 173). Astfel, ni se oferă un proces al formelor fără fond înaintea lui Maiorescu[44], susţinut de Al. Russo şi G. Barițiu, şi doar „în aparentă opoziție față de momentul Heliade" (Anghelescu, 182, 183).

Faptele prezentate evidenţiază câteva dintre importantele semnificaţii ideologice şi culturale care se atribuie, între 1830 şi 1860, traducerii. Curentul de opinii privind rolul acesteia în procesul complex al reromanizării românei literare se formează prin contribuţia decisivă a marilor personalităţi (Heliade, în primul rând), dar şi cu sprijinul cărturarilor mai modeşti. Insistenţa cu care anumite idei despre limba literară sunt reluate de traducători subliniază, încă o dată, unitatea (în diversitate) a direcţiei filologice româneşti.

LA TRADUCTION DANS L'HISTOIRE DU ROUMAIN LITTÉRAIRE. ATTITUDES THÉORIQUES SPÉCIFIQUES AUX ANNÉES 1830-1860

(Résumé)

Notre travail met en évidence quelqu'unes des significations idéologiques et culturelles importantes attribuées au processus de traduction pendant la période 1830-1860. Le courant d'idées concernant le rôle de la traduction dans le processus complexe de la réromanisation du roumain littéraire se forme grâce à la contribution décisive de grandes personalités (Heliade, avant tout), mais aussi des lettrés plus modestes. La persévérance avec laquelle les traducteurs reprennent certaines idées sur la langue littéraire souligne, encore une fois, l'unité (en diversité) de l'orientation de la philologie roumaine.

[44] *Ibidem,* p. 7, 53.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 155-183

DIALEKTOLOGISCHE FORSCHUNGEN IN RUMÄNIEN

von
Vasile FRĂŢILĂ

Das Studium der territorialen Varianten der rumänischen Sprache hat eine lange Tradition, aber die Dialektologie als Zweig der Linguistik besteht nicht länger als seit dem letzten Viertel des vergangenen Jahrhunderts.

Die ersten Bemerkungen die dialektalen Verschiedenheiten im Rahmen des dacorumänischen Dialektes betreffend datieren seit Mitte des XVII-ten Jahrhunderts. Sie bezogen sich auf den Wortschatz und stammen vom Metropoliten Simeon Ştefan, der im Vorwort zum *Noul Testament* (1648) von Bălgrad (heute Alba Iulia), diese dialektalen Verschiedenheiten den fremden Einflüssen zuschrieb[1]. Dann, später, bemerkt der Truchseß Constantin Cantacuzino (1650-1715), in *Istoria Ţării Româneşti* (Geschichte der Walachei), nach dem er die Idee der ethnischen Einheit der Rumänen ausspricht, die dialektalen Unterschiede zwischen den Rumänen aus den drei großen Provinzen: Siebenbürgen, Moldau und Walachei[2]. Für seine Zeit sehr wertvolle Ideen äußert Dimitrie Cantemir (1673-1723), in *Descriptio Moldaviae*. Sich auf das in der Moldau gesprochen Idiom beziehend, zeigt er, daß die reinste Sprache im Zentrum der Provinz gesprochen wird, in der Nähe von Jassy, weil die Bewohner dieser Gegend, wegen der ständigen Anwesenheit des fürstlichen Hofes, gebildeter sind als die anderen. Jene, die an den Grenzen der Moldau lebten, wurden manchen fremden Einflüssen ausgesetzt: polnischer - die an der Niestr, ungarischer - die aus den Ostkarpaten, griechischer und türkischer - die an der Donau. Cantemir ist der erste, der auf einige phonetischen Erscheinungen, wie die Palatalisierung der Labialen, die er den Frauen zuschreibt, aufmerksam macht. Ebenfalls er bemerkt, daß sich die Mundart der Moldauer von jener der Walachen unterscheidet, was die Behandlung der Affrikata *dz* und *ğ* [dž] betrifft; diese sind in der Moldau aufbewahrt worden, aber in der Walachei gehen sie zu *z*, beziehungsweise *j* [ž] über. Cantemir kennt auch

[1] Siehe Romulus Todoran, *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne* (Neue Besonderheiten der dacorumänischen Subdialekten), in CL, VI, 1961, S. 44.
[2] *Ebenda*, S. 45.

die Aromunen (die er *cuţovlahi*, *Kutzowlachen* nennt), die einem griechischen und einem albanesischen Einfluß ausgesetzt worden sind[3].

Die Vertreter der Siebenbürger Schule zeigten kein spezielles Interesse für die territorialen Abzweigungen der rumänischen Sprache. Ihr Interesse richtete sich auf das Beweisen der Romanität und der Einheit der rumänischen Sprache. Trotz diesem, erscheinen im *Lexiconul de la Buda* (1825) zahlreiche regionalen Wörter und Petru Maior, in *Disertaţie pentru începutul limbii româneşti* (Dissertation für den Anfang der rumänischen Sprache), macht auf die Tatsache aufmerksam, daß "es unter den Rumänen mehrere Mundarten gibt", die den aus mehreren Regionen Italiens hierher gebrachten römischen Kollonisten zu verdanken sind[4]. Sich des Wertes der Dialekten für die Geschichte der rumänischen Sprache bewußt, stellt T. Cipariu (1805-1887) auch die südlich der Donau gesprochenen rumänischen Dialekten: das Macedorumänische und Istrorumänische, in *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi* (Elemente rumänischer Sprache nach Dialekten und alten Denkmälern), Blaj, 1854, zur Diskussion.

In *Despre limba română. Suplement la Sintactica* (Über die rumänische Sprache. Beilage zur Syntax), Blaj, 1877, S. 30, widerspricht er Ion Heliade Rădulescu, der behauptet hatte, daß die rumänische Sprache drei Dialekte hat: einer der Rumänen aus Dacien, einer der Macedonier und einer jener aus der Schweiz. Cipariu zeigt, daß "die romanischen und lateinischen Dialekten aus der Schweiz, Friuli usw. neo-lateinische eigene Mundarten sind, und keine rumänischen, gehören also nicht zu unserer Sprache".

A. Covaz, der Bürgermeister des Istrischen Städtchens Pisino, macht auf die Istrorumänen aufmerksam und veröffentlicht den Aufsatz *Dei Rimgliani o Vlahi d'Istria* (1846). Covaz' Arbeit bewegt Ion Maiorescu (1811-1864), Titu Maiorescus Vater, dazu 1857 eine dialektale Untersuchung bei den Rumänen in Istrien zu unternehmen. Bei dieser Gelegenheit besucht Ion Maiorescu die von Istrorumänen bewohnten Ortschaften, sowie auch jene, wo man glaubte, daß jemals Rumänen gewohnt hätten, die nachher von den anderssprachigen Völkern, mit denen sie zusammenlebten, assimiliert wurden.

Titu Maiorescu (1840-1917) veröfentlicht das Material in zwei Nummern der Zeitschrift "Convorbiri literare" (Bd. II, 1868; Bd. VI, 1872-1873). Nach einem Jahr (1874), sammelt Titu Maiorescu das Material in einem Band mit dem Titel *Itinerar in Istria şi vocabular istriano-român* (Reiseweg durch Istrien und istro-rumänischer Wortschatz).

---

[3] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae. Descrierea Moldovei* (Descriptio Moldavie. Beschreibung der Moldau), Bukarest, EA, 1973, S. 365-67.
[4] *Apud* R. Todoran, *ebenda*, S. 46.

Der französische Linguist E. Picot veröffentlicht 1873, in "Revue de linguistique et de philologie comparée", die Arbeit *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumaines*, sehr wichtige Studie, da sie auch die Mundarten des Dakorumänischen zur Diskussion stellt. Ebenfalls E. Picot gibt *Les Roumains de la Macedoine* (Paris, 1875) und *Chants des Roumains de la Sérbie* (Paris, 1889) heraus.

Die erste, im wahrsten Sinne des Wortes, wissenschaftliche Arbeit, in der Elemente der südlich der Donau gesprochenen rumänischen Dialekten (das Aromunische und das Istrorumänische) verwendet wurden, verdanken wir Fr. Miklosich (1813-1891), *Rumunische Untersuchungen. Istro- und Macedo-Rumunische Sprachdenkmäler*, I - II, Wien, 1881-1882[5].

Seit 1872 stammt eine erste systematische Beschreibung der phonetischen Eigenheiten des "Moldauer Dialektes", die von G. Baronzi verfaßt und nachher von Ioan Nădejde ergänzt wurde, in einer Reihe von Artikel, die er 1884 in der Zeitschrift "Contemporanul" unter dem Titel *Despre dialectul moldovenesc* (Über den Moldauer Dialekt)[6] veröffentlichte. Ebenfalls in "Convorbiri literare" (1887, Nr. 12), erscheint Miron Pompilius Studie *Graiul românesc din Biharea* (Die rumänische Mundart aus Biharea), wiederveröffentlicht in dem Band: Miron Pompiliu, *Literatură şi limbă populară*, Bukarest, EPL, 1967, S. 229-254 (Herausgeber Vasile Netea).

1888 veröffentlichen Teofil Frâncu und George Candrea die Monographie *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)* (Die Rumänen aus den Westkarpaten (Die Motzy)). Diese öffnet die Reihe der Monographien über die dacorumänischen Mundarten, umfaßt alle Abteilungen der Mundarten der Motzy (Phonetik, Grammatik, Wortschatz) und enthält auch zahlreiche dialektalen und volkstümlichen Texte und 10 ethnographische Zeichnungen.

Eine besondere Rolle im Rahmen des Studiums der rumänischen Mundarten spielte B. P. Hasdeu (1838-1907). Er ist der Urheber einiger systematischen Untersuchungen mit Hilfe eines thematischen Fragebogens, Tatsache, die Grigore Brâncuş dazu veranlaßt, ihn unter den "Anreger der Sprachgeographie"[7] zu situiieren. Hasdeus *Fragebogen*, der im Vorwort zu seinem Wörterbuch *Etimologicum Magnum Romaniae* erschien, enthält 206 in folgender Weise verteilten Fragen: 46 zur Phonetik, 3 zur

[5] Hinsichtlich Fr. Miklosichs Rolle in der Erforschung der rumänischen Sprache und Dialekte, siehe Ioan Bogdan, *Scrieri alese* (Ausgewählte Schriften), Bukarest, EA, 1968, (versorgte Ausgabe von G. Mihăilă), S. 584-589.

[6] Siehe die ausführilche Diskussion bei Romulus Todoran, *ebenda*, S. 48-49.

[7] Grigore Brâncuş, *Introducere* (Einführung) zu B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, Band I, Minerva Verlag, 1972, S. IX.

Grammatik, 86 zum Wortschatz und 71 betreffend verschiedene Bräuche, Aberglauben, Volksweisheiten, Legenden, Feiertage usw. Die Fragen, die sich auf die Phonetik beziehen, beabsichtigen in erster Reihe die Aufnahme alter Formen (mouilliertes *l*, die Konsonantengruppe *cl'*, die Aufbewahrung des *ń*, des Diphtonges *e̯a*, des Endlautes *u*, die Palatalisierung der Labiale usw.), die Fragen zur Grammatik beziehen sich auf die Verdoppelung der Kurzformen des Personalpronomens als Akkusativ- oder Dativobjekt (*l-am văzutu-l, i-am datu-i*), auf die sogenannten Unstimmigkeit vom Typ *copiii doarme, muierile tace*, auf die verschiedenen Pluralformen des Substantivs *mână*. Die Fragen zum Wortschatz wurden derart formuliert, daß sie zum Erhalten einiger Listen regionaler Terminologie führen sollten: berufliche Tätigkeiten, Werkzeuge, Tierwelt, Pflanzenwelt, Relief, Lieder, soziale Verhältnisse usw. In dieser Weise, wollte Hasdeu den Rumänen so kennen, "mit all seinen Eigenheiten, so wie ihn eine achtzehn Jahrhunderte alte Entwicklung erschafft hat, so wie er sich durch tausende und abertausende von ethnischen, topischen und kulturellen Einflüssen hindurchgeschlichen hat"[8]. Die große Anzahl der Fragen zur Phonetik ist dadurch erklärbar, daß Hasdeu davon überzeugt war, daß die Phonetik den "Grundstein der Dialektologie" darstellt, durch das Wiederholen derselben phonetischen Erscheinung in zahlreichen lexikalischen Elementen.

Hasdeus *Fragebogen* wurde in den Dörfern, den Geistlichen und den Lehrern, geschickt. Das Ergebnis war beeindrückend. Er erhielt Material aus über 700 Ortschaften. Das Material wurde von Hasdeu im EMR verwertet, in dem von Sextil Puşcariu ausgearbeiteten *Dicţionarul Academiei* (Wörterbuch der Akademie) und im *Dicţionarul limbii române* (DLR) (Wörterbuch der rumänischen Sprache), ausgearbeitet im Rahmen der Institute für Linguistik der Rumänischen Akademie.

Hasdeu hat auch einige, für seine Zeit sehr fortgeschrittene Ideen betreffend die allgemeine Dialektologie zur Aussprache gebracht, wie z. B. die Unmöglichkeit der Anzeichnung von festen Grenzen zwischen den territorialen Spracheinheiten: "Jede geographische Karte setzt die Reserve der Endschwankungen voraus; das Zentrum jedes Dialektes ist stark ausgeprägt, die Grenzen sind undeutlich" (*Principie de lingvistică*, in *Cuvente den bătrâni* (Worte von den Alten) (1881), III, *Anexe*, S. 17; von G. Mihăilă versorgte Ausgabe, Bukarest, EDP, 1984). Ebenfalls in *Principie de lingvistică*, äußert Hasdeu einige heute noch gültige Aussichtspunkte bezogen auf den Begriff Dialekt, auf die Verhältnisse zwischen den Dialekten und der Nationalsprache, auf die Rolle der Literatursprache bei der Vereinheitlichung der Dialekte.

---

[8] Siehe Vorwort zu *EMR*, G. Brâncuş Ausgabe, S. 11.

Vor Ovid Densusianu, macht Hasdeu auf die Ähnlichkeiten zwischen dem Banater und dem istrorumänischen Dialekt aufmerksam, nachher auf die gemeinsamen Elementen des Banater und des Moldauer Dialektes. Die Abwesenheit der ungarischen Elemente in unseren südlich der Donau gesprochenen Dialekten steht - nach Hasdeu - als Beweis für das Wandern der Urahnen der Aromunen und der Istrorumänen nach Süden, beziehungsweise nach Westen, für die Loslösung dieser vom rumänischen Urstamm am Anfang unseres Jahrtausends. Hasdeu war sich bewußt, daß das Urrumänische, für die wir gar keine Texte zur Verfügung haben, nur dann rekonstruierbar ist, wenn wir uns an den Vergleich der rumänischen Dialekten wenden, sowohl an jene südlich, als auch an die nördlich der Donau gesprochenen.

Das wissenschaftliche Studium der rumänischen Sprache, aber insbesondere das seiner regionalen Varietäten, steht in enger Verbindung mit dem Namen des deutschen Gelehrten Gustav Weigand (1860-1930), der Direktor des Instituts für rumänische Sprache an der Universität Leipzig, das zum wichtigsten Zentrum für das Studium unserer Sprache im Ausland wurde.[9]

Weigand setzt sich in der Periode des Aufblühens der Junggrammatiker Schule durch, deren Anhänger er wird und deren positivisten und fruchtbarsten Teil er sich annimmt. Es ist das Interesse für die Dialekte und für die Mundarten[10]. Er hat von Anfang an die Wichtigkeit des Studiums der Dialekte für die Sprachgeschichte und die Wichtigkeit der Sprachgeschichte für die Geschichte des Volkes erkannt. Zu diesem Zweck hat er Untersuchungen an Ort und Stelle angestalltet und Monographien über alle rumänischen Dialekte und Mundarten verfaßt.

---

[9] Zum Schaffen Weigands als Rumänist, siehe: Werner Bahner, *Gustav Weigand (1860-1930)*, in *Bedeutende Gelehrte*, Band I, Leipzig, 1966, S. 125-132; D. Macrea, *Un promotor german al lingvisticii române*, in *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Bukarest, 1965, S. 231-245; Klaus Bochmann, *Studiul limbii române la Universitatea din Leipzig*, in "Limbă şi literatură", 1972, nr. 1, Bukarest, S. 451-456; derselbe, *Traditionen und gegenwärtige Aufgaben der DDR-Rumänistik*, in BzRPh, XIV, 1975, Heft 1, S. 51-64; derselbe, *Zur Geschichte der Rumänistik in Leipzig*, in LAB, 15, Leipzig, 1976, S. 47-52; V. Frăţilă, *Gustav Weigand und die Balkanonomastik*, in RESEE, XIX, 1981, Nr. 1, S. 147-168, Rainer Schlösser, *Gustav Weigand und seine Bedeutung für die Romanistik und für die Balkanologie*, in BA, V, 1980, S. 7-64 und insbesondere der Band *100 Jahre Rumänistik an der Universität Leipzig*. Beiträge des wissenschaftlichen Kolloquiums von 22. und 23. Oktober 1993 an der Universität Leipzig, herausgegeben von Klaus Bochmann und Sabine Krause, Aus der Südosteuropa Forschung, Band 3, München 1996.

[10] Siehe *Istoria lingvisticii româneşti* (Geschichte der rumänischen Linguistik), unter der Leitung von Iorgu Iordan, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică; siehe besonders Kapitel IV *Lingvistica românească între 1870-1918* (Die rumänische Linguistik zwischen 1870-1918), S. 71-101.

Nachdem er die rumänischen Dialekte südlich der Doanu studiert und mehrere Arbeiten veröffentlicht hatte (*Die Sprache der Olympo-Walachen. Nebst einer Einleitung über Land und Leute*, Leipzig, 1888; *Die Vlacho-Meglen, eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892; *Nouvelles recherches sur les roumains d'Istrie*, 1892; *Istrisches*, 1894-1895 ; *Die Aromunen*, 2 Bände, Leipzig, 1894, 1895), durchstreifte Weigand alle Regionen, wo der dakorumänische Dialekt gesprochen wurde, um einen linguistischen Atlas auszuarbeiten, der dann im Jahre 1909 in Leipzig erschien (*Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*).

Von 1895 bis 1907 untersuchte Weigand die Mundart von 752 Ortschaften mit Hilfe eines Fragebogens, der 114 Fragen enthielt, die sich besonders auf die Phonetik bezogen. Dabei begann mit dem Banat und beendete seine Arbeit in einem Teil des östlichen Siebenbürgens. Weigand ist also einer der ersten Linguisten, die die Idee der Kartierung sprachlicher Tatsachen verwirklichen, und sein Atlas basiert als erster darauf, daß der Autor selbst auch die Befragung an Ort und Stelle durchführte. Durch die Bestrebung Weigands zählt die rumänische Sprache zu den ersten, die ein solches Werk aufweisen können. Weigands Atlas weist aber auch noch einige Mängel auf, die mit der noch jungen Disziplin der Sprachgeographie verbunden sind. Trotzdem hat der Atlas seinen Wert behalten, da es ihm gelungen ist, die Gebiete der wichstigsten phonetischen Phänomene des Dakorumänischen vom Ende des vergangenen Jahrhunderts bis zum Beginn des unseren wiederzugeben. Sein Material wird auch heute noch benutzt, nach dem Erscheinen des *Atlasul lingvistic român* (Rumänischer Sprachatlas), der von S. Pop und E. Petrovici, unter Leitung von Sextil Puscariu ausgearbeitet wurde, und sogar nach dem Erscheinen der ersten Bände des *Atlasul lingvistic român pe regiuni* (Rumänischer Sprachatlas nach Regionen), der eine grundlegende Arbeit zur gegenwärtigen rumänischen Dialektologie darstellt.

Das für den Atlas gesammelte phonetishce Material, das durch morphologische und lexikalische Tatsachen ergänzt wurde und zahlreiche Texte in phonetischer Umschrift enthält (Weigand hat auch ein eigenes System zur phonetischen Transkription entwickelt), wurde zuerst in monographischen Studien, die im "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig" veröffentlicht wurde, benutzt: *Der Banater Dialekt* (III. Jb., 1896), *Körösch- und Marosch-Dialekte* (IV. Jb. 1897), *Samosch- und Teiß-Dialekte* (VI. Jb. 1899), *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens* (VII. Jb. 1900), *Dialekte der Grossen Walachei* (VIII. Jb. 1902); *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha* (IX. Jb. 1903), *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens* (Leipzig, 1904).

Durch die Gründung eines Instituts für rumänische Sprache in Leipzig, das seit dem Jahre 1893 im Rahmen der Fakultät für Philosophie besteht, bildet Weigand eine Reihe von Spezialisten verschiedener Nationalitäten für den Bereich der rumänischen Sprache aus. Außer von Deutschen und Rumänen wurde Weigands Institut auch von Dänen, Engländern, Russen, Spaniern, Bulgaren usw. besucht. Unter seinen Schülern befanden sind viele angesehene Linguisten wie: der Romanist von Weltruf und Begründer der Klausenburger Linguistischen Schule S. Puşcariu, die Forscher und Hochschullehrer Th. Capidan, Iosif Popovici, Pericle Papahagi, der Bulgare Stojan Romanski, der Däne Chr. Sandfeld, die Deutschen A. Byhan, J. Bacmeister, H. Moser, Kurt Löwe, H. Damaschke, Max Auerbach, Paul Heidler u.a.

Weigand hat sich auch als Leiter zweier Zeitschriften hervorgehoben, die Arbeiten zur Thematik der rumänischen Sprache und den Balkansprachen veröffentlichten. Von 1894 bis 1921 erschienen die 29 Bände des bekannten "Jahresberichts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig", der vom "Balkan-Archiv" (4 Bände, 1925-1928) fortgesetzt wurde. Die partielle Orientierung auf die Zusammenstellung von Dialektmonographien, von dialektalen Wörterverzeichnissen und Sammlungen, auf die Sprachgeographie und auf die Namenkunde verdankt die Klausenburger linguistische Schule den Richtungen in denen Weigand gearbeitet hat.

Iosif Popovici (1876-1928) setzte sich vor in 12 Monographien alle Dialekte der rumänischen Sprache vorzustellen. Sein weitumfassender Plan konnte wegen materiellen Mängel nicht verwirklicht werden. Er hat zwei Monographien verfaßt, eine über eine dakorumänische Mundart und eine andere über das Istrorumänische. Die erste, *Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat*, ist 1905 in Halle erschienen. Das Material wurde während Befragungen an Ort und Stelle in 46 Ortschaften und in einer Zeitspanne von 26 Tagen gesammelt. Außer dem eigentlich dialektalen Material, hat Popovici auch ein sehr reiches folklorisches, toponymisches und antroponymisches Material zusammengeführt. Der Arbeit wurden 35 phonetisch umschriebenen Texten und ein Glossar beigefügt. Der andere Aufsatz, *Dialectele române din Istria* (Die rumänischen Dialekte in Istrien), ist in zwei Bänden, ebenfalls in Halle, erschienen. Die Arbeit ist eine "Huldigung Ioan Maiorescus Gedenkens", "Apostel, der Kultur der drei rumänischen Länder" 50 Jahre seit seinem 1864 geschehenen Todes und ist demjenigen gewidmet, "der zum ersten Mal den Grundstein der rumänischen Dialektologie gelegen hat" und "der

als erster gewußt hat, daß unsere Sprache in den Dialekten lebt"[11]. Zu erst wurde der II. Band (1909) veröffentlicht, der phonetisch umschriebene Texte in Mundart und ein Glossar umfaßt. Der erste Band (Halle, 1914) enthält die eigentliche wissenschaftliche Abhandlung des Istrorumänischen, nach dem Muster der Monographien verfaßt (Phonetik, Morphologie, Syntax, Wortbildung). Der Band umfaßt auch noch ein Vorwort, Anmerkungen zu den Wohnungen der Istrorumänen, zu derer sozialen und kulturellen Stand, zu derer beruflichen Tätigkeiten, zur Onomastik der Istrorumänen. Im Endteil wird ein Vergleich zwischen dem Istrorumänischen und den anderen rumänischen Dialekten gemacht und Schlußfolgerungen werden gezogen, was die Urheimat und die Herkunft der Rumänen aus Istrien betrifft. In einem anderen Aufsatz mit dem Titel *Dialectele române* (Die rumänischen Dialekte), der in der Zeitschrift "Transilvania", 1904, S. 161-177 erschien, stellt Iosif Popovici seine Auffassung über die Ausbildung der Dialekten der rumänischen Sprache vor[12].

Ein guter Kenner der Geschichte, der Kultur und der Sprachen der balkanischen Völker (Albanesisch, Bulgarisch, Neugriechisch, Serbokroatisch und Türkisch), aromunischer Abstammung (geboren in Prilep, Macedonien), Th. Capidan (1879 - 1953), Weigands Schüler, dann Professor an den Klausenburger und Bukarester Universitäten, hat uns die wichtigsten monographischen Abhandlungen über die anderen zwei südlich der Donau gesprochenen Dialekten: der meglenorumänsiche und der aromunische, hinterlassen.

Nach dem er spezielle Abhandlungen über den aromunischen Dialekt veröffentlicht: *Die nominalen Suffixe im Aromunischen* (Leipzig, 1908, seine Dissertation), *Flexion des Substantivs und Verbums in Codex Dimonie* (XII. Jb., 1906), *Românii nomazi* (Die rumänischen Nomaden) (DR, IV, 1924-1926), *Elementul slav în dialectul aromân* (Das slawische Element im Aromunischen), Bukarest, 1925, *Fărşeroţii* (Die Farschieroten) (DR, VI, 1929-1930), überließ uns Th. Capidan die eindrucksvollste Monographie über das Aromunische: *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic* (Die Aromunen. Der aromunische Dialekt. Linguistische Untersuchung), Bukarest, 1932. Die Arbeit stellt eine Synthese seiner linguistischen, ethnogrphischen und historischen Studien

---

[11] Vorwort zu *Dialectele române din Istria* (Die rumänischen Dialekte in Istrien), 1. Teil, Halle, 1914, S. IX.

[12] Ausführlicher über die Tätigkeit von Iosif Popovici, siehe D. Macrea, *Limbă şi lingvistică română* (Rumänische Sprache und Linguistik), Bukarest, EDP, 1973, S. 229-257. Siehe auch Iosif Popovici, *Scrieri lingvistice* (Schriften zur Linguistik), Temeswar, Facla Verlag, 1979, versorgte Ausgabe, einleitende Studie und Anmerkungen von Maria Purdela-Sitaru und Livia Vasiluţă.

über alle Gruppen der Aromunen dar. Der Stoff stammt aus den Texten der aromunischen Schriftsteller des XVIII. Jahrhunderts und aus der gesammten bis zu jener Zeit veröffentlichten aromunischen Volksliteratur. Außer der sehr ausführlichen, nach den üblichen Abteilungen verteilten Beschreibung (Phonetik, Morphologie, Syntax, Ableitung, Wortschatz), überliefert uns die Arbeit auch Daten zu den Namen und zur Verbreitung der Aromunen in der Balkanhalbinsel, zu den verschiedenen Stämmen, zu ihrer Urheimat, Beschäftigungen, Wohnungen, Tracht und zum kulturellen Stand der Aromunen. Es wird gleichfalls ein ausführlicher Werdegang der älteren und der neueren Forschungen des Dialektes zusammengestellt, es werden Schlußfolgerungen zur Stelle des aromunischen Dialektes innerhalb der rumänischen Sprache, anhand des Vergleichs mit den anderen rumänischen Dialekten, gezogen.

Capidan verdanken wir ebenfalls die umfangreichste Monographie über das Meglenorumänische. In drei Bänden, unter dem Titel *Meglenoromânii* (Die Meglenorumänen), erschienen, umfaßt diese: *I. Istoria şi graiul lor* (Ihre Geschichte und ihre Sprache), Bukarest, 1925; *II. Literatura populară la meglenoromâni* (Die Volksliteratur bei den Meglenorumänen), Bukarest, 1928, und *III. Dicţionar meglenoromân* (Meglenorumänisches Wörterbuch), o. J. Der erste Band enthält eine Einleitung über die Vergangenheit und den dem Autor gegenwärtigen Stand der Meglenorumänen, eine ausführliche Beschreibung des Dialektes nach den üblichen Abteilungen (Phonetik, Morphologie, Syntax, Wortbildung), Schlußfolgerungen und die Stelle des von ihnen gesprochenen Dialektes innerhalb der rumänischen Sprache. Der zweite Band besteht aus einer Textsammlung meglenorumänischer Folklore und der dritte Band aus einem allgemeinen und etymologischen Wörterbuch des Dialektes.

Vor Th. Capidan, veröffentlichte Pericle Papahagi (1872-1943) eine zweibändige Monographie über die Meglenorumänen: *Meglenoromânii, studiu etnografico-filologic* (Die Meglenorumänen, ethnographisch-philologische Untersuchung, Bukarest, 1902). Pericle Papahagi ist auch der Autor der Anthologie *Basme aromâne şi glosar* (Aromunische Märchen und Glossar, Bukarest, 1905), zahlreicher Etymologien aromunischer Wörter, die er im "XII. Jahresbericht", in der "Analele Dobrogei" IV veröffentlichte, und einiger rumänischer Toponymen aus der Balkanhalbinsel, die in "Dunărea", II, nr. 1 und in "Analele Dobrogei" III erschienen sind.

Der Gründer der Klausenburger linguistischen Schule, Sextil Puşcariu (1877-1948), hat sehr wichtige Beiträge zur Weiterentwicklung der rumänischen Dialektologie und Sprachgeographie gebracht. In folge der in 20 in den Siebenbürgischen Olttal gelegenen Ortschaften mit Hilfe

Weigands Fragebogens durchgeführten Aufnahmen (aus einer Ortschaft hat er nur folklorische Texte gesammelt), veröffentlichte S. Puşcariu, 1898, im "V. Jahresbericht", den Aufsatz *Der Dialekt des oberen Oltthales*. Das von Puşcariu gesammelte Material wurde auch von Weigand in seinem Atlas (die Punkte 242-260) verwendet. An S. Puşcarius Namen wird auch das wichtigste Unternehmen der rumänischen Dialektologie der Zwischenkriegszeit angelehnt: *Atlasul lingvistic român* (Der rumänische Sprachatlas), ALR. Wir erwähnen hier nur die Tatsache, daß er der Urheber, Berater und Leiter der gesammten Vorbereitungs- und Veröffentlichungsarbeiten dieses hervorragendes Werkes ist[13]. Beim Museum der rumänischen Sprache in Klausenburg (heute das Institut für Linguistik und Literaturgeschichte "S. Puşcariu") bereitet er die zweite weitumfassende dialektale Befragung durch die Post, nach der von B. P. Hasdeu unternommenen, vor, wofür er, zusammen mit seinen Mitarbeitern S. Pop, Şt. Paşca, Romulus Vuia, Petre Coman und Augustin Bena, acht Fragebogen[14], von ungefähr 1600 Fragen, ausarbeitet. Die Fragebogen hatten als Endziel die Überlieferung, über die Gewährsleute, von Stoff für den *Dicţionarul Academiei* (Wörterbuch der Akademie), für das Erkennen der Ortschaften, die für den *Atlas* bestimmt werden sollten, und für die Ausarbeitung eines neuen Fragebogens zwecks Durchführung der eigentlichen Aufnahmen für den *ALR*.

S. Puşcariu hat uns auch die umfangreichste und wertvollste Sprachmonographie über den istrorumänischen Dialekt hinterlassen, die in drei Bänden in Zusammenarbeit mit M. Bartoli, A. Belulovici und A. Byhan erschien. Der I. Band, *Texte*, ist 1906 erschienen; der II. Band: *Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân* (Einführung, Grammatik, Charakterisierung des istrorumänischen Dialekts) ist 1926 erschienen. Außer der Beschreibung und der Darbietung der wichtigsten Eigenheiten des Dialektes (Phonetik, Morphologie, Wortableitung, Lexikologie, Syntax), bespricht S. Puşcariu hier eingehend eine Reihe anderer Problemen, wie die Geschichte der Westrumänen, den Platz, den dieser Dialekt unter den anderen rumänischen Dialekten einnimmt, den Einfluß der rumänischen Sprache auf das Serbokroatische,

---

[13] Die Autoren und Untersucher der zwei Teile des ALR sind: Sever Pop (1901-1961) und Emil Petrovici (1899-1968). Die südlich der Doanu gesprochenen Dielekte sind von Th. Capidan (das Aromunische und das Meglenorumänische) und von Şt. Paşca (1901-1957) (das Istrorumänische) untersucht worden.

[14] *Chestionarul I. Calul* (Fragebogen I. Das Pferd), 1922; II. *Casa* (Das Haus), 1926; III. *Firul* (Der Faden), 1929; IV. *Nume de loc şi nume de persoană* (Orts- und Personenname), 1930; V. *Stâna, păstoritul şi prepararea laptelui* (Die Sennhütte, Schafzucht und Milchbearbeitung), 1931; VI. *Stupărit* (Bienenzucht), 1933; VII. *Instrumente muzicale* (Musikinstrumente), 1935; VIII. *Mâncăruri şi băuturi* (Gerichte und Getränke), 1937.

den Entstehungsort der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes. Der III. Band: *Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare* (Kritische Bibliographie, Bartolis Listen, erstmalige Texte, Anmerkungen, Glossarien), wurde 1929 veröffentlicht[15].

Die Bukarester linguistische Schule, derer Gründer und Hauptvertreter Ovid Densusianu (1873 - 1938) war, gab dem Studium der Dialektologie neue Anregungen. Von seiner Aufassung über die Notwendigkeit des Studiums des sachlichen und des geistigen Lebens des Volkes anhand der von der Mundart, Volkskunde und Folklore überlieferten Daten ausgehend, werden uns Densusianu, seine Mitarbeiter und seine Schüler Monographien einiger dakorumänischen Mundarten hinterlassen, die von zahlreichen dialektalen und folklorischen Texten begleitet sind.

1905 gründet O. Densusianu in Bukarest "Societatea filologică română" (Rumänische Philologische Gemeinschaft), die zahlreiche Mundartaufnahmen an Ort und Stelle unternimmt. In folge dieser Aufnahmen, zusammen mit I.-A. Candrea und Th. Sperantia, veröffentlichte O. Densusianu *Graiul nostru, texte din toate părţile locuite de români* (Unsere Mundart, Texte aus den gesammten von den Rumänen bewohnten Gebieten), I. Band, Bukarest, 1906; II. Band, Bukarest, 1908. Die Arbeit, so wie sie erschien und wie sie entworfen wurde: "als einen Sprachatlas voller Leben", bedeutete eine Neuigkeit für die romanische Philologie[16].

So wie wir behauptet haben, entwirft Densusianu eine totale Erkenntnis der Seele des Rumänen, sowohl philologisch als auch sozial und folklorisch betrachtet. So kann man den Inhalt der von ihm und von seinen Mitarbeitern und Schülern veröffentlichten Dialektmonographien erklären: *Graiul din Ţara Oaşului* (Die Mundart aus dem Oaş-Land) von I.-A. Candrea (Bukarest, 1907), *Graiul din Ţara Haţegului* (Die Mundart aus dem Haţeg-Land) (Bukarest, 1915) von O. Densusianu, *Graiul şi*

---

[15] Ausführlicher über S. Puşcarius Tätigkeit, siehe D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români* (Rumänische Linguisten und Philologen), Bukarest, ES, 1959, S. 198-207, und G. Istrate, *Prefaţă* (Vorwort) zu Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii* (Untersuchungen und Studien), Bukarest, Minerva Verlag, 1974, versorgte Ausgabe von Ilie Dan, für seine Tätigkeit als Dialektologe, Petru Neiescu, *Contribuţia lui Sextil Puşcariu la dezvoltarea dialectologiei româneşti (*Sextil Puşcarius Beitrag zur Weiterentwicklung der rumänischen Dialektologie), in CL, XIX, 1974, Nr. 1, S. 25-34, Magdalena Vulpe, *Sextil Puşcariu şi dialectologia* (Sextil Puşcariu und die Dialektologie), SCL, XXVIII, 1977, Nr. 3, S. 329-245, Vasile Frăţilă, *Structura dialectală a dacoromânei în concepţia lui Sextil Puşcariu* (Die dialektale Struktur des Dacorumänischen in Sextil Puşcarius Auffassung), in *Contribuţii lingvistice*, Temeswar, Vest Verlag, 1993, S. 319-332.

[16] Siehe G. Giuglea, *Ovid Densusianu*, DR, IX, 1936-1938, S. 652-653.

folklorul Maramureşului[17] (Die Mundart und die Folklore aus Maramuresch) (Bukarest, 1925) von Tache Papahagi, *Ţinutul Vrancei: etnografie, folclor, dialectologie*[18] (Das Vrancea-Gebiet: Volkskunde, Folklore und Dialektologie) (Bukarest, 1930) von Ion Diaconu.

Graiul din Ţara Haţegului ist bis heute als eine Mustermonographie betrachtet. In dem "Herkunftsland" seines Vaters - Aron Densusianu - untersucht Ovid Densusianu die Mundart aus 42 Ortschaften. Er hat mit Gewährsleuten an Ort und Stelle gearbeitet und, außer der eigentlichen Mundart und der Folklore, werden auch die Ortsnamen und die Antroponymen der Gegend behandelt, um Schlußfolgerungen betreffend das Alter der Bevölkerung aus der Umgebung ziehen zu können.

Zwischen 1923-1937, gibt Densusianu die Zeitschrift "Grai şi suflet" heraus, die die wichtigste Zeitschrift rumänischer Dialektologie für die Periode der Zwischenkriegszeit bleibt. Da erscheinen zahlreiche Studien und Materialien betreffend die rumänischen Dialekte und Subdialekte. Wir führen hier an: Titu Dinu, *Graiul din Ţara Oltului* (Die Mundart aus dem Olt-Land), GS, I, Lief. 1; Tache Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni* (Untersuchungen in den Westkarpaten), GS, II, Lief. 1; Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania* (Untersuchungen über die Mundart der Rumänen aus Albanien), GS, IV, Lief. 1, 2 idem, *Asupra repartizării teritoriale a istroromânei* (Über die territoriale Einteilung des Istrorumänischen), GS, V, Lief. 1; D. Şandru und F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina* (Unter den Schäfern in Jina), GS, V, Lief. 2, und GS, VI, Lief. 1-2; T. Gâlcescu, *Cercetări asupra graiului din Dolj* (Untersuchungen über die Mundart aus Dolj); GS, V, Lief. 1; Luca Preda, *Cercetări dialectale în Dolj* (Dialektale Untersuchungen in Dolj), GS, VII; M. Gregorian, *Graiul din Clopotiva* (Die Mundart aus Clopotiva), GS, VII.

Ovid Densusianus vertrautester und geschätztester Freund war I. -A. Candrea (1872 - 1950). Außer der Monographie über die Mundart aus dem Oaş-Land und der Mitarbeit an der Textsammlung *Graiul nostru...* (Unsere Mundart...), hinterließ uns I.-A. Candrea eine besonders wichtige Studie in den Bereich der allgemeinen Dialektologie und Sprachgeographie, *Constatări în domeniul dialectologiei* (Feststellungen in dem Bereich der Dialektologie) (GS, 1), ausgehend vom Material, den er für den *Atlasul lingvistic al Banatului* (Sprachatlas des Banats) gesammelt hatte. Candreas *Atlas* blieb unveröffentlicht (nur 11 Karten sind in der oben

[17] Wiederaufgelegt mit einigen Hochschulvorlesungen und einigen literarischen Werken von aromunischen Schriftstellern im Band *Grai, folklor, etnografie* (Mundart, Folklore, Volkskunde), Bukarest, Minerva Verlag, 1981, versorgt von Valeriu Rusu.
[18] Wiederaufgelegt 1969 in 2 Bänden im EPL.

erwähnten Studie erschienen). Aus demselben Aufsatz erfahren wir, daß er 20 Jahre lang, mit einem Fragebogen von über 700 Lemmawörtern, über 250 Ortschaften aus dem Banat untersucht.

Candrea hat auch dialektales Material von der in Rumänien niedergelassenen Meglenorumänen gesammelt und es in mehreren Nummern der Zeitschrift "Grai şi suflet" veröffentlicht: *Viaţa păstorească la megleniţi* (Das Hirtenleben bei den Meglenorumänen), *Texte meglenite*, *Glosar meglenoromân*[19].

Tache Papahagi (1892-1977), O. Densusianus Schüler, Professor an der Bukarester Universität, beschäftigte sich, außer mit der Erforschung einiger dakorumänischen Mundarten (aus den Westkarpaten und Maramuresch), auch mit den Aromunen, und veröffentlichte: *Antologie aromâneasc*ă (Aromunischer Sammelband), Bukarest, 1922, die Volksliteratur, gebildete Literatur, Volksmusik, eine Einführung und ein reiches Glossarium umfaßt; *O problemă de romanitate sud-ilirică* (Eine Frage süd-ilyrischer Romanität), GS, I, Lief. 1; *Din epoca de formaţiune a limbei române. Probleme etno-lingvistice* (Aus der Entstehungszeit der rumänischen Sprache. Ethno-linguistische Probleme), GS, I, Lief. 2; eine 1931 vorgetragene Vorlesung: *Aromânii: grai, folklor, etnografie* (Die Aromunen: Mundart, Folklore, Volkskunde) und das bedeutendste allgemeine und etymologische Wörterbuch des aromunischen Dialektes, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic* (Wörterbuch des aromunischen Dialektes, allgemein und etymologisch), Bukarest, Akademie-Verlag, 1963; II. Ausgabe, durchgesehen und ergänzt, 1974.

In der von Al. Rosetti (1895-1991) geleiteten Zeitschrift "Bulletin Linguistique", veröffentlichte D. Şandru (1907-1972) die Ergebnisse der linguistischen Aufnahmen des Labors für experimentale Phonetik an der Philologischen Fakultät Bukarest, in Form von kurzen Monographien, die von phonetisch umschriebenen Mundarttexten begleitet sind, betreffend die folgende Gegenden: *Basarabia* (BL, I, 1933), *Pays de Motzi* (BL, II, 1934), *Lăpujul de Sus (Hunedoara)* (BL, III, 1935), *Le Bihor* (BL, IV, 1936), *Vallée de l'Almăj (Banat)* (BL, V, 1937), *District de Năsăud* (BL, VI, 1938)[20].

---

[19] Ausführlicher über die Tätigkeit von I.-A. Candrea, siehe D. Macrea, *Studii de istoria limbii şi a lingvisticii române* (Studien zur Sprachgeschichte und zur rumänischen Linguistik), Bukarest, EDP, 1965, S. 155-177; Florica Dimitrescu, *Cuvânt înainte* (Vorwort) zu *I.-A. Candrea, lingvist si filolog* (I.-A. Candrea, Linguist und Philologe), Bukarest, EŞ, 1974, S. 3-62; über den Atlas, siehe Valeriu Rusu, *Atlasul lingvistic al Banatului de I.-A. Candrea* (Der Sprachatlas des Banats von I.-A. Candrea, in *Studii de dialectologie* (Untersuchungen zur Dialektologie), Temeswar, 1984, S. 257-261 (versorgte Ausgabe von V. Frăţilă und V. D. Ţâra).

[20] Siehe Tudora Şandru Olteanu, *Cercetările dialectale ale lui D. Şandru* (Die dialektalen Untersuchungen von D. Şandru), in *Studii de dialectologie*, Temeswar, 1984, S. 317-323.

Die Jassyer linguistische Schule, derer Günder A. Philippide (1859-1933) ist, hinterließ im Bereich der Dialektologie keine bedeutenden Werke. Wir erwähnen hier nur Iorgu Iordans (1888-1986) Untersuchung *Graiul putnean*, daß in der Zeitschrift "Ethnos", Focşani, I, 1, 1941, S. 90-117 (neuaufgelegen in Iorgu Iordan, *Scrieri alese* (Ausgewählte Schriften), Bukarest, Akademie-Verlag, 1968, S. 230-247) erschien, und Gavril Istrate, *Graiul satului Nepos* (Die Mundart des Dorfes Nepos), BIFR, IV, 1937, S. 1-50. A. Philippide verwendet die von der Dialektologie zur Verfügung gestellten Daten bei der Verfassung seines grundlegenden Werkes, *Originea românilor* (Die Herkunft der Rumänen), Band II, *Ce spun limbile română şi albaneză* (Was sagen die rumänische und die albanesische Sprache), Jassy, 1927.

Die Tschernowitzer Linguisten richteten ihre Aufmerksamkeit auf den Wortschatz der Mundarten aus der Bukowina; Eugen Herzog und V. Gherasim veröffentlichten *Glosarul dialectului mărginean* (Glossarium der margineaner Mundart), in mehreren Nummern der Zeitschrift "Codrul Cosminului", I - VII (1924-1931-1932), oder auf die Erforschung des istrorumänischen Dialektes: Leca Morariu, *Lu fraţi noştri. Libru lu Rumeri din Istrie (Cartea românilor din Istria. Il libro degli Rumeni Istriani* (Unseren Brüdern. Buch der Rumänen aus Istrien), Susneviţa (Valdarsa), Jeiăn (Seiane), Suceava, *Istroromânii* (Die Istrorumänen), Tschernowitz, 1927; Petru Iroaie, *Grai şi băsmuire cirebiră* (Cirebirische Mundart und Märchenerzählung), "Arhiva", 1939, Nr. 3-4, S. 241-270, und Traian Cantemir, der, zwischen 1932 und 1933, Texte von den Istrorumänen aus dem Norden und aus dem Süden sammelt, *Texte istroromâne* (Istrorumänische Texte), die er erst 1959, in Bukarest, beim Verlag der Akademie, veröffentlicht.

Ernst Gamillscheg untersucht in zwei Monographien die Mundart aus dem Süden des Landes: *Oltenische Mundarten*, Wien, 1919, in der er sich mit der Mundart von 24 Ortschaften aus dem gewesenen Landkreis Olt beschäftigt, wobei er dem Vokalismus und den Verwanschaften der oltenischen Mundart mit denen aus dem Norden der Südkarpaten eine große Bedeutung gewährt, und *Die Mundart von Tituleşti-Serbăneşti*, Leipzig, 1936, in der er die Mundart von 6 Ortschaften aus demselben Landkreis anlysiert, ausgehned von einer Aufnahme anhand von 1400 Satzgefügen. Gamillscheg trennt die dialektale Untersuchung von der folklorischen und das Studium der Mundart von dem der Folklore.

Unter den bis zu Beginn des ersten Weltkrieges erschienenen Monographien müßten noch folgende erwähnt werden: V. Vârcol, *Graiul din Vâlcea* (Die Mundart aus Vâlcea), 1910, V. Păcală, *Monografia comunei Răşinari* (Die Monographie der Gemeinde Răşinari), 1915 und Lucian Costin, *Graiul bănăţean. Studii şi cercetări* (Die Banter Mundart.

Studien und Untersuchungen), 1926 und 1934. Die letzten zwei mußten mit Vorsicht aufgeschlagen werden.

In der Periode, auf die wir uns beziehen, wurden auch eine Reihe von Glossarien veröffentlicht. Wir erwähnen: Alexiu Viciu, *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal* (Glossarium der Mundartwörter aus der lebendigen Mundart des rumänischen Volkes aus Siebenbürgen), Blaj, 1899; idem, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, Bukarest, 1906; idem, *Suplement la Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal* (Beilage zum Glossarium der Mundartwörter aus der lebendigen Mundart des rumänischen Volkes aus Siebenbürgen), Bukarest, 1923[21]; C. Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel* (Eine Anzahl Wörter aus Muscel), Câmpulung, [1901]; Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi* (Wortverzeichnis aus dem Landkreis Mehedinţi), AARMSL, XXV, 1913; Emilian Novacoviciu, *Cuvinte bănăţene* (Banater Wörter), I - II, Oravița, 1924, 1926; Ştefan Paşca, *Glosar dialectal* (Dialektaler Glossar), verfaßt anhand eines Wortmaterials, daß von Korrespondenten aus verschiedenen Gegenden gesammelt wurde, AARMSL, 1928; G. F. Ciauşanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Vâlcea* (Glossarium aus dem Landkreis Vâlcea), AARMSL, 1939.

Nach dem zweiten Weltkrieg, wurden die alten Forschungsrichtungen weitergeführt: die Veröffentlichung des Materials für den ALR II, Emil Petrovicis Untersuchung, die Verfassung von Monographien über die dacorumänischen Mundarten und die südlich der Donau gesprochenen Dialekten, die Herausgabe zahlreicher dialektalen Glossarien in Einzelbänden oder in den Seiten einiger Zeitschriften, die Veröffentlichung von Bänden mit Mundarttexten.

Aus dem ALR II, unter einem anderen Format und mit dem Titel *Atlasul lingvistic român. Serie nouă* (Rumänischer Sprachatlas. Neue Folge) (ALR s.n.), sind zwischen 1956 und 1972 sieben große Bände und vier kleine Farbbände (ALRM s.n.) erschienen. Die ersten fünf Bände, mit einem Großformat enthalten lexikalischen Karten und die beiden anderen – morphologische Karten. Die ersten drei Bände des ALRM enthalten Wortkarten und der vierte Band Karten zur Morphologie. In den Karten dieser Bänden wurden die links des Pruts liegenden Punkten, die infolge des Ribbentrop-Molotov Vertrags der Sowjetunion "gespendet" wurden, untersucht.

Aber was in erster Reihe die Beschäftigungen der rumänischen

[21] Über Alexiu Vicius Tätigkeit als Dialektologe und Folklorist, Bereiche in denen er große Verdienste hat, siehe die von R. Todoran und I. Taloş unterzeichnete einleitende Studie, in Alexiu Viciu, *Flori de câmp* (Feldblumen), Cluj-Napoca, Dacia Verlag, 1976, S. 5-36.

Dialektologen in dieser Zeitspanne kennzeichnet ist das betontere Interesse für die theoretischen Probleme der Dialektologie. Aufgrund des im ALR , in den Monographien und in den Glossarien registrierten Materials, wurde das Problem der dialektalen Einteilung des Dacorumänischen wiederaufgegriffen. Wir führen hier an die Beiträge von Emil Petrovici (*Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza ALR* (Die Einteilung der dacorumänischen Mundarten aufgrund des ALR), LR, III (1954), nr. 5, S. 5-17), Romulus Todoran (*Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne* (Hinsichtlich der Einleitung der dacorumänischen Mundarten), LR, V, 1956, Nr. 2, S. 38-50, *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne* (Neue Eigenheiten der dacorumänischen Subdialekten), CL, VI, 1961, Nr. 1, S. 43-73), Ion Gheţie (*Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi* (Hinsichtlich der Einteilung der dacorumänischen Mundarten. Kriterien zur Festlegung der dialektalen Struktur einer Sprache), SCL, 1964, Nr. 3, S. 317-346), Vasile Frăţilă, *La struttura dialettale del dacoromens* in: „Bolletino dell'Atlante Linguistico Italiano", III Serie, 20, 1996, S. 5-47 usw.

Ein anderes Problem betreffend die allgemeine Dialektologie, die wieder zur Diskussion gestellt wurde, war jenes bezogen auf die Kriterien zur Bestimmung der Begriffe *Sprache* und *Dialekt*, mit Anwendung an die südlich der Donau gesprochenen rumänischen Idiomen. In dieser leidenschaftlichen Debatte vetraten ihre Standpunkte folgende Linguisten: Al. Graur (*Studii de lingvistică generală* (Studien zur Allgemeinlinguistik), Bukarest, 1955, *Studii de lingvistică generală. Varianta nouă* (Studien zur Allgemeinlinguistik. Neue Variante), Bukarest, 1960; *Limbă, dialect, stat* (Sprache, Dialekt, Staat), "Viaţa românească", XI, 1958, Nr. 3, S. 98-102; *Dialectele limbii române* (Die Dialekte der rumänischen Sprache), LR, V, 1956, nr. 4, S. 7-15), I. Coteanu (*Cum dispare o limbă (istroromâna)* (Wie eine Sprache verschwindet (das Istrorumänische)), Bukarest, 1957, *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române* (Kriterien zur Bestimmung der Dialekten der rumänischen Sprache) LR, VIII, 1959, Nr. 1, S. 7-15; *Şi totuşi istroromâna este o limbă* (Und doch ist das Istrorumänische eine Sprache), SCL, IX, 1958, Nr. 3, S. 391-393), D. Macrea (*Despre dialectele limbii române* (Über die rumänischen Dialekte), LR, V, 1956, Nr. 1, S. 5-24; *Câteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române* (Einige Präzisierungen hinsichtlich des Problems der rumänischen Sprache) LR, V, 1956, Nr. 4, S. 70-75), R. Todoran (*Cu privire la o problemă lingvistică în discuţie: limbă şi dialect* (Hinsichtlich eines zur Diskussion gestellten Problems: Sprache und Dialekt), CL, I, 1956, S. 91-101; *Câteva observaţii cu privire la problema delimitării dintre limbă şi dialect* (Einige Bemerkungen betreffend das

Problem der Abgrenzung der Sprache vom Dialekt) StUBB, 1960, Lief. 2, S. 57-68), Al. Rosetti (*Limbă sau dialect?*(I) (Sprache oder Dialekt?), SCL, XI, 1958, Nr. 1, S. 101-102; II, SCL, XI, 1958, Nr. 3, S. 395-396), B. Cazacu (*În jurul unei controverse lingvistice: limbă sau dialect? (Problema idiomurilor romanice sud-dunărene)* (Zu einer linguistischen Kontroverse: Sprache oder Dialekt? (Das Problem südlich der Donau gesprochenen romanischen Idiomen), SCL, X, 1959, Nr. 1, S. 17-34), Emil Petrovici (*Unitatea dialectală a limbii române* (Die sprachliche Einheit der rumänischen Sprache), SCL, XV, 1964, Nr. 4, S. 431-443 usw.

Der immer stärkere Einfluß der Schriftsprache auf die regionalen Mundarten, die von einer Reihe extralinguistischer Faktoren, wie Schule, Rundfunk, Presse, Fernsehen, der lebendigere Kontakt mit der Stadt usw., bestimmt wurde, hat die Untersuchung der aktuellen Tendenzen in den Mundarten, der Dynamik der Mundarten durchgesetzt. Wir erwähnen hier in erster Reihe Boris Cazacus (1919-1987) Beiträge: *Noţiunea de interdialect* (Der Begriff *Interdialekt*), *Despre dinamica limitelor dialectale* (Über die Dynamik der Dialektgrenzen), *Procesul de diferenţiere în graiul unei comune (Meria - reg. Hunedoara)* (Der Differenzierungsprozeß in der Mundart einer Gemeinde (Meria - Gegend Hunedoara) usw., die zu esrt als Einzelartikel in verschiedenen Veröffentlichungen und dann in dem Sammelband *Studii de dialectologie română* (Untersuchungen zur rumänischen Dialektologie), Bukarest, EŞ, 1966, erschienen sind.

Bezüglich derselben Problemen führen wir folgende Aufsätze an: Gr. Rusu, *Coexistenţa mai multor sisteme fonologice în acelaşi grai regional (Valea Sebeşului)* (Die Koexistenz mehreren phonologischen Systeme in derselben regionalen Mundart (Sebeştal)), CL, II, 1957, S. 127-142; Lidia Sfârlea, *Coexistenţa mai multor sisteme morfologice în acelaşi grai regional (Valea Sebeşului)* (Die Koexistenz mehreren morphologischen Systeme in derselben regionalen Mundart (Sebeştal), CL, II, 1957, S. 143-158; Ion Ionică, *Elemente recente în graiurile de pe valea Bistriţei* (Neue Elemente in den Mundarten des Bistritztals), SCL, 1960, Nr. 3, S. 267-281; Paul Lăzărescu, *În legătura cu raporturile dintre limba standard şi graiurile locale* (Bezüglich den Verhältnissen zwischen der Standardsprache und den Ortsmundarten), SCL, XVII, 1967, Nr. 2, S. 187-201, und die Bände: Gheorghe Pop, *Elemente neologice în graiul maramureşean* (Neologische Elemente in der Maramurescher Mundart), Cluj, Dacia-Verlag, 1971; Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne* (Der Einfluß der rumänischen Literatursprache auf die dacorumänischen Mundarten), Bukarest, EŞE, 1978.

Man stellt ebenfalls die Beschäftigung für die Umfassung neuer Methoden zum Studium der territorialen Untergruppen der Sprache fest, in

erster Reihe der strukturellen und der transformationellen: A. Avram, *Despre dialectologia structurală* (Über die strukturelle Dialektologie) im Band *Elemente de lingvistică structurală* (Elemente der strukturellen Linguistik), Bukarest, 1967; Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală* (Aromunische Phono-Morphologie. Eine Untersuchung struktureller Dialektologie), Bukarest, 1967; Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne* (Die historische Phonologie der dacorumänischen Dialekten), Bukarest, 1968, idem, *Considérations typologique sur la phonologie transformationelle des parlers dacoroumains*, in "Cahiers de linguistique théorique et appliquée", IV, 1967, usw.

Das Interesse für die älteren Aspekte der Mundarten hat sich ziemlich spät gezeigt, obwohl G. Ivănescu (1912-1987), in *Problemele capitale ale vechii române literare* (Hauptprobleme der alten rumänischen Schriftsprache), Jassy, 1948, sich oft an die historische Dialektologie wendet. Wir führen hier die von folgenden Linguisten unterzeichneten Studien an: Florica Dimitrescu, *Contribuţii la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea* (Beiträge zur dialektalen Einteilung des rumänischen Wortschatzes im XVI-ten Jahrhundert), SCL, XV, 1964, Nr. 4, S. 539-559; R. Todoran, *O problemă de dialectologie istorică:* ***ĉ*** *>* ***ŝ*** *und* ***ĝ*** *>* ***ẑ*** *în graiurile moldoveneşti* (Eine Frage historischer Dialektologie: **ĉ** > **ŝ** und **ŝ** > **ẑ** in den Moldauer Mundarten), CL, X, 1965, Nr. 1, S. 85-95; C. Frâncu, *Vechimea şi răspândirea formelor* ***să deie, să steie, să beie, să ieie****, în graiurile dacoromâne* (Das Alter und die Verbreitung der Formen *să deie, să steie, să beie, să ieie*, in den dacorumanischen Mundarten), SCL, XXII, 1971, Nr. 3, S. 261-276; V. Frăţilă, *Consideraţii asupra vechimii diferenţierilor dialectale ale dacoromânei* (Überlegungen zum Alter der dialektalen Differentierungen des Dacorumänischen), AUT, XI, 1973, S. 9-29; Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne* (Historische Phonologie der dacorumänischen Dialekte), 1968 und insbesondere die umfangreiche Monographie von Ion Gheţie und Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (Die dacorumänischen Mundarten im XVI-ten Jahrhundert), Bukarest, EA, 1974. In der Arbeit *Baza dialectală a românei literare* (Die dialektale Basis der rumänischen Schriftsprache), Bukarest, EA, 1975, sieht Ion Gheţie für die dacorumänischen Mundarten aus dem XVI-ten bis im XX-ten Jahrhundert ein sehr erweitertes Kapitel (S. 89-198) vor. Unlängst, 1994, veröffentlichte Ghetie, bei demselben Verlag, den Band *Introducere în dialectologia istorică românească* (Einführung in die historische rumänische Dialektologie).

In der Periode, auf die wir uns beziehen, sind eine Reihe von Monographien erschienen, sowohl über dacorumänischen Mundarten, als

auch über die südlich der Donau gesprochenen Dialekten. Manche umschließen alle Abteilungen der Sprache (vgl. Teofil Teaha, *Graiul din valea Crişlui Negru* (Die Mundart aus dem Crişul Negru-Tal) Bukarest, 1961; August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale* (Die Beschreibung des gegenwärtigen Istrorumänischen), Bukarest, 1971; Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte* (Die Mundart der Gorschener in der Nähe der Gebirge), Craiova, 1980; Vasile Frăţilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor* (Spezielle Dialektologiefragen. Die Mundart im unteren Kokeltal (Târnavetal), Temeswar, 1982; andere beziehen sich nur auf eine Abteilung, oder auf eine einzige Erscheinung: **Phonetik** (Phonologie) (vgl. Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Consideraţii fonologice* (Die Mundart aus dem Nord-Westen Olteniens. Phonetik. Überlegungen zur Phonologie), Bukarest, 1972; Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Observaţii asupra sistemului fonologic* (Untersuchungen über das Aromunische gesprochen in Dobrudscha. Bemerkungen über das phonologische System) Bukarest, 1972; Dorin Uriţescu, *Sincronie şi diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului* (Synchronie und Diachronie. Die Phoentik einiger Mundarten aus dem Norden des Banats), Temeswar, 1987, Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne* (Die phonologische Struktur der dacorumänischen Mundarten), Bukarest, 1980; Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română* (Die Palatalisierung der Dentale in der rumänischen Sprache), Temeswar, Facla-Verlag, 1975; A. Avram, *Nazalitatea şi rotacismul în limba română* (Die Nasalität und der Rotazismus im Rumänischen), Bukarest, 1990); **Syntax** (vgl. Sabina Teiuş, *Coordonarea în vorbirea populară românească* (Die Koordination in der rumänischen gesprochenen Volkssprache), Bukarest, 1980), Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromână vorbită* (Die Subordination des Satzgefüges im gesprochenen Dakorumänischen), Bukarest, 1980. Die rumänischen Mundarten aus dem serbischen Banat wurden von Radu Flora untersucht: *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije* (Rumänische Banater Mundarten im Lichte der Sprachgeographie), Beograd, 1971, und die meglenorumänische Mundart von Petar Atanasov: *Le meglenoroumain de nos jours. Une approche linguistique* , "Balkan-Archiv", Neue Folge, Hamburg, 1990. Virgil Nistorescu untersuchte die dacorumänischen Mundarten aus dem bulgarischen Timoctal und veröffentlichte *Românii timoceni din Bulgaria. Grai, folclor, etnografie* (Die Rumänen aus dem Timoctal in Bulgarien. Mundart, Folklore, Volkskunde), Bukarest, 1996, und Anca Hartular beschäftigt sich mit der Sprache der nach Amerika ausgewanderten Rumänen: *Merem la Amerika* (Wir gehn uf Amerika), Bukarest, 1996; beide Bände erschienen in der

Sammlung "Argumente", Verlag der Rumänischen Kulturstiftung.

Von den in Einzelbänden erschienenen Glossarien und Wörterbüchern erwähnen wir: Romulus Todoran, *Mic glosar dialectal* (Kleines Dialektales Glossarium) verfaßt aufgrund zweier Handschriften der Zentralbibliothek in Blaj, im Jahre, 1887, Cluj, 1949, *Lexic regional*, [I], (Dialektaler Wortschatz), Bukarest, 1960; II, Bukarest, 1967; *Materiale şi cercetări dialectale* (Dialektale Materialien und Untersuchungen), Bukarest, 1960; V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional* (Regionales Glossar), [Bukarest], [1961], D. Udrescu, *Glosar dialectal. Argeş* (Dialektales Glossar. Argeş), Bukarest, 1967; *Dicţionarul subdialectului bănăţean* (Wörterbuch des Banater Dialekts), I - IV, Temeswar, 1985; I - II Sergiu Drincu, III - IV Maria Purdela-Sitaru; Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc* (Wörterbuch der oltenischen Mundart), Craiova, 1990, und die in Zeitschriften veröffentlichten: V. Frăţilă, *Glosar dialectal. Valea inferioară a Târnavelor* (Dialektales Glossar. Das untere Tarnavetal), AnL, XXIX, 1983 - 1984, S. 265 - 319 und Maria Marin und Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal Muntenia* (Dialektales Glossar Muntenien), I, FD, XIII, 1994, S. 123 - 235; II, FD, XIV, 1995, S. 151 – 273; III, FD, XV, 1996, S. 135-246; IV FD, XVI, 1997, S. 169-291.

Es wurden auch dialektale Textsammlungen (manchen wurden auch Glossarien beigelegt), überhaupt vom Bukarester Zentrum für phonetische und dialektale Forschungen, das später zum Institut für Phonetik und Dialektologie "Al. Rosetti" wurde, veröffentlicht: *Texte dialectale. Oltenia* (Mundarttexte. Oltenien), unter Boris Cazacus Leitung, von Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu und Magdalena Vulpe, Bukarest, 1967; Cornelia Cohuţ und Magdalena Vulpe, *Graiul din zona "Porţile de Fier".I. Texte. Sintaxă.* (Die Mundart aus der Gegend der "Eisernen Tore". I. Texte. Syntax), Bukarest, 1973; *Texte dialectale. Muntenia*, I (Mundarttexte. Muntenien), von Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, unter der Leitung von Boris Cazacu, Bukarest, 1973; *Texte dialectale Muntenia,* II (Mundarttexte. Muntenien), von Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană und Magdalena Vulpe, unter der Leitung von Boris Cazacu, Bukarest, 1975, *Texte dialectale Muntenia*, III (Mundarttexte. Muntenien), veröffentlicht von Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bukarest 1976; *Texte dialectale şi glosar Dobrogea* (Mundarttexte und Glossar Dobrudscha), veröffenlitcht von Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu (mit einer einleitenden Studie), *Texte dialectale şi glosar Bistriţa-Năsăud*

(Mundarttexte und Glossar Bistrița-Năsăud), veröffentlicht von Maria Marin und Marilena Tiugan, Bukarest, 1987; Vasile Frățilă, *Culegere de texte dialectale şi glosar* (Auswahl dialektaler Texte und Glossar), Temeswar, 1987; idem, *Texte dialectale şi glosar* (Mundarttexte und Glossar), 1981; idem, *Graiul de pe Târnave. Texte şi glosar* (Die Mundart an den Târnave. Texte und Glossar), Temeswar, 1986; Richard Sârbu, *Texte istroromâne şi glosar* (Istrorumänische Texte und Glossar), Temeswar, 1987; II. Auflage (Glossar in Zusammenarbeit mit V. Frățilă), Temeswar, 1993; *NALR pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale* (NALR nach Regionen. Moldau und Buchenland. Texte und Glossar), I. Band, 1. Teil, Iaşi, EA, 1993; II. Band, 2. Teil, 1995, gesammelt von Stelian Dumistrăcel und veröffentlicht von Doina Hreapcă und Ion-Horia Bîrleanu.

Wir können die zahlreichen besonders wichtigen Beiträge betreffend die Fragen zur Dialektologie und Sprachgeographie unseres größten Dialektologen, Emil Petrovici, nicht beiseite lassen. Diese sind in dem Sammelband *Studii de dialectologie şi toponimie* (Untersuchungen zur Dialektologie und Toponymie), Bukarest 1970 erschienen; der Band wurde von I. Pătruț, B. Kelemen und I. Mării versorgt. Ebenfalls hier, müssen eine Reihe von anderen Sammelbänden verschiedener Autoren angeführt werden: B. Cazacu, *Studii de dialectologie română* (Untersuchungen zur rumänischen Dialektologie), Bukarest, 1966; Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română* (Beiträge zur rumänischen Dialektologie), Bukarest, 1984; Ion Calotă, *Contribuții la fonetica şi dialectologia limbii române* (Beiträge zur Phonetik und zur Dialektologie der rumänischen Sprache), Craiova, 1986; Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Temeswar, 1993.

Synthesebänden mit einem Lehrbuch- oder Einführungscharakter in das Studium der Volksmundarten wurden wie folgt veröffentlicht: I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române* (Elemente zur rumänischen Dialektologie), Bukarest, 1961; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română* (Fragen zur rumänischen Dialektologie), Bukarest, 1973; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română* (Handbuch rumänischer Dialektologie), Bukarest, 1975; Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor româneşti* (Einführung in das Studium der rumänischen Mundarten), Bukarest, 1977; Vasile Frățilă, *Dialectologia limbii române. Partea I* (Dialektologie der rumänischen Sprache. I. Teil), Temeswar, 1977, idem, *Probleme de dialectologie română* (Fragen zur rumänischen Dialektologie), Temeswar, 1986; Matilda Caragiu Marioțeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română* (Rumänische Dialektologie), Bukarest, 1977, *Tratat de dialectologie românească*

(Abhandlung rumänischer Dialektologie), Craiova, 1984 (Koordinator Valeriu Rusu).

Das grundlegende Werk der gegenwärtigen rumänischen Dialektologie ist *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni* (NALR) (Neuer rumänischer Sprachatlas nach Regionen), eine kollektive Arbeit bei derer Verfassen Linguisten aus den wichstigsten Universitätszentren des Landes: Bukarest, Cluj, Jassy und Temeswar, ihren Beitrag gebracht haben.

Bis heute sind folgende Bände erschienen: 5 Bände des NALR. *Oltenia,* von Teofil Teaha, Ion Ionică und Valeriu Rusu (die ersten drei unter der Leitung von Boris Cazacu), vier Bände des NALR-*Maramureş*, Verfasser Petru Neiescu, Gr. Rusu und Ionel Stan, und jeweils drei Bände des NALR-*Transilvania*, Verfasser Grigore Rusu, Viorel Bidian und Dumitru Loşonţi; NALR-*Banat*, Verfasser Eugen Beltechi, Ion Faiciuc, Nicolae Mocanu (unter der Leitung von Petru Neiescu). Druckfertig ist auch der I. Band des NALR-*Crişana*, Verfasser Ionel Stan und Dorin Uriţescu, und NALR-*Muntenia şi Dobrogea*, Verfasser Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu und Magdalena Vulpe.

Die rumänischen Dialektologen arbeiten auch am Verfassen zweier Werken internationaler Kooperation: *Atlasul Linguistic European (Atlas Linguarum Europae* - ALE) und *Atlasul Lingvistic Romanic* (Atlas Linguistique Roman - *ALiR),* während die aus Kischinew am *Atlasul dialectologic carpatic comun (Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas* - OKDA) mitarbeiten.

Eine Beschäftigung unserer gegenwärtigen Dialektologen stellt auch die Gründung eines phonogramischen Archivs der rumänischen Sprache dar (siehe V. Şuteu, *Arhiva fonogramică a limbii române*, FD, I, 1958, S. 211-219).

Seit 1980 beginnend, bei der Initiative des verstorbenen Professors Romulus Todoran und des Instituts für Linguistik und Literaturgeschichte in Cluj (das heute den Namen "Sextil Puscariu" trägt) wird alle zwei Jahre das *Nationale Dialektologie-Symposion* gehalten, das schon bei der IX. Organisierung angelangt ist. Das Symposion ist spannend und die Beiträge des Symposions wurden entweder in Einzelbänden, oder in einigen Zeitschriften veröffentlicht.

Die Beiträge des I. in Cluj veranstalteten Symposions sind in dem Band *Materiale şi cercetări dialectale* II. (Dialektale Materialien und Forschungen), 1983 erschienen, der von R. Todoran, E. Beltechi, I. Mării, N. Mocanu versorgt wurde. Was die anderen Symposione betrifft, geben wir das Jahr, den Ort und den Band oder die Zeitschrift an, in der die Beiträge erschienen sind: das II., 1982, Temeswar: *Studii de dialectologie* (Dialektologische Untersuchungen), Temeswar, 1984 (Herausgeber Vasile

Frăţilă und V. D. Ţâra); das III., Iaşi, 1984: "Anuar de lingvistică şi istorie literară" (Jahrbuch für Linguistik und Sprachgeschichte), XXX, 1985 A; das IV., Sibiu, 1986: *Dialectologica* (Herausgeber Nicolae Saramandu), Bukarest, 1989; das V., 1988, Craiova: *Lucrările celui de al V-lea Simpozion Național de Dialectologie* (Die Arbeiten des V. Nationalen Dialktologie Symposions), Craiova, 1990 (2 Bände, herausgegeben von Radu Sp. Popescu, Dumitru Ivănuş, Mihaela Livescu, Doina Negomireanu); das VII, Bukarest, 1992 (FD, XII, 1983). Das VI. Symposion fand 1990 in Klausenburg statt, das VIII. in Belinţ, Landkreis Timiş, 1994, und das IX. in Baia Mare, 1996. Die Beiträge dieser zuletzt genannten Veranstaltungen wurden noch nicht veröffentlicht.

Die heutige Politik, in der Richtung einer wirtschaftlichen, kulturellen und wissenschaftlichen Integrierung der zwei rumänischen Staaten, setzt, voraus, auch wenn nur streifend, das Erwähnen auch des Schaffens der Linguisten aus Kischinew, auf dem Gebiete der Dialektologie. Die Dialektologen aus Bessarabien haben ungefähr dieselben Forschungsrichtungen verfolgt, mit der Präzisierung, daß sich ihr Interesse, wegen der ideologischen Eingrenzung, in erster Reihe oder fast völlig auf die rumänischen Mundarten in der Republik Moldova und aus den anderen Gebieten der ehemaligen Sowjetunion, wo dacorumänische Mundarten gesprochen werden, richtete: Transcarpatia, Nordbuchenland, die Gegend um Odessa, das Kaukasgebiet usw. Das grundlegende Werk de Dialektologen aus Kischinew stellt der *Atlasul lingvistic moldovenesc* (Moldauischer Sprachatlas) dar, wovon schon folgende Bände erschienen sind: Band I, 1. Teil: *Fonetica* (Die Phonetik) (Karten 1-235) von R. Udler; Band I, 2. Teil: *Fonetica* (Die Phonetik) (Karten 236-430) von R. Udler: *Morfologia* (Die Morphologie) (Karten 431-520) von V. Melnic; Band II, 1. Teil: *Lexic. Casa. Obiectele de uz casnic* (Die Lexik. Das Haus. Die Gegenstände des Haushaltsgebrauchs) (Karten 521-721) von V. Comarnitchi; Band II, 2. Teil: *Lexicul. Corpul omenesc. Familia* (Die Lexik. Der Menschenkörper. Die Familie) (Karten 722-833) von V. Melnic; *Agricultura* (Die Landwirtschaft) (Karten 844-1035) von V. Pavel, Kischinew, 1968, 1982, 1973.

Das Aufgeben der russischen Graphie, die zu Grunde der phonetischen Umschrift des ALM stand, und das Wiederaufnehmen der lateinischen Schrift, das Anerkennen der Einheit der rumänischen Sprache, als einzige Vertreterin der östlichen Latinität, das Aufnehmen für den ALM der Phoentischen Umschrift des ALR und des NALR auf Regionen hat auch zum Ändern des Titels des Atlasses geführt: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* (Rumänischer Sprachatlas auf Regionen. Bessarabien. Norbuchenland, Transnistrien), wovon, unter Vasile Pavels Redaktion, schon der I. Band,

in Kischinew, 1993, erschienen ist, ein Band der das Sprachmaterial aus dem Bereich der Tischlerei und der Schmiede enthält (102 Wortkarten und Kommentarien).

Neuester Informationen nach (siehe V. Pavel, RLSL, 4/1966, S. 44), wurden die Arbeiten an den II. Band dieser Atlasversion schon zu Ende geführt. Diese deckt folgende semantische Sphären: Weinbau, Landwirtschaft, Schafszucht, Weberei (der Hanf und seine Bearbeitung), wobei die anderen drei Bände des ALRR-Bas, die sich schon in Vorbereitungsphase befinden (Verfasser V. Corcimari, V. Pavel, V. Sclifos), Karten zum Hof, Obstbau, Gemüsebau, Wald, Nahrung, Kleidung, Wetter, Naturphänomene usw. enthalten werden. Fast alle anderen Arbeiten zur Dialektologie: Monographien, Texte, Glossarien, theoretische Abhandlungen, Hochschulvorlesungen, sind in einer Weise oder der anderen an das obenerwähnte Werk gebunden.

In den letzten Jahren des 5. Jahrzehntes und in den ersten des 6., wurden eine Reihe von Studien, Monographien verfaßt, die sowohl Probleme zur Ausarbeitungsmethode des ALM, als auch Spezialuntersuchungen betreffend die Phonetik, die Grammatik und die Lexik der Moldauer Mundarten (und der Maramurescher) aus dem Gebiet, das in das Sowjetimperium eingeglidert wurde, besprechen. R. G. Piotrovski, in einer in russischer Sprache veröffentlichten Arbeit, in dem Band: *Omagiu lui Iorgu Iordan* (Bukarest, 1958, S. 677-686), beschäftigt sich mit einigen theoretischen Fragen des ALM, und V. S. Sorbală – mit der Sammel – und Kartierungsmethode des Materials zwecks Abfassung der Regionalatlanten (in: *Tezicy dokladov IV Koordinacionogo soveščanija po voprosam dialektologij jazykov narodov SSR*, Erevan, 1958). Ähnliche Probleme behandelt R. Udler in: *Principiile elaborării Atlasului lingvistic moldovenesc şi importanţa lui* (Prinzipien des Verfassens des Moldauer Sprachatlasses und seine Wichtigkeit) (LLM, 1958, Nr. 1) und in *Priemy registracii otvetov i metodyh kartografirovanija v regional'nom atlase* (LLM, 1961, Nr. 4). 1960 veröfentlichen R. J. Udler, V. S. Sorbală, V. A. Comarnițchi, V. F. Melnic und R. G. Piotrovski, in Kischinew: *Chestionar pentru colectarea materialului în vederea alcătuirii Atlasului lingvistic al limbii moldoveneşti* (Fragebogen hinsichtlich des Verfassens des Sprachatlasses der moldauischen Sprache) (sic!).

Die ersten Mundartmonographien waren zuerst Dissertationen und verfolgten insbesondere entweder die Lexik einer Gegend, oder umfaßten alle rumänischen Mundarten jenseits des Pruts. So behandelt Ion Ciornâi die lexikalischen Eigenheiten der Mundarten aus den Rayonen Rabnița, Kamenska und Kotovsk (*Leksičeskie osobenosti moldavskih govorov Rybinskogo i Kamenskago rajonov MSSR i Kotovskogo rajona Odesskoj oblasti* USSR, Bălți, 1961), G. V. Grinko erforscht die volkstümlichen

Pflanzennamen aus dem Rayon Kotovsk (*Narodnye nazvanija rastenij v moldavskih govorah Kotovskogo rajona MSSR*, Kischinew, 1962), und Vitalie Sorbală den dialektalen Handwerkerwortschatz (*Razvitie moldavskoy dialektoj proizvodstvenoy leksiki*, Kischinew, 1963). Die Buchenländer Mundarten wurden von I. Popescu, in *Contribuţii la studierea graiurilor moldoveneşti din regiunea Cernăuţi* (Beiträge zur Untersuchung der Moldauer Mundarten aus der Region Tschernowitz), Tschernowitz, 1970, untersucht.

Die Studien zur Phonetik haben manche theoretischen Probleme, die sich im *Chestionarul ALM* (Fragebogen des ALM) widerspiegeln, hervorgehoben [vgl. V. A. Lisiţchi, *Problemy vokalizma v Moldavskom lingvističeskom atlase*, in: *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 1958, S. 519 - 529; idem, *Problemy konsonantizma v Moldavskom lingvističeskom atlase*, in: *Izvetija Moldavskogo Filiala AN SSSR*, Kischinew, 1959, Nr. 12 (45)], oder behandelten einige phonetischen Eigenheiten, wie den Rotazismus des einfachen intervokalischen *n* in den Wörter lateinischer Herkunft (vgl. R. Udler, *K voprosy o javlenii rotacizma*, 1959), die Entwicklung der Affrikata *dz* und *dž* (vgl. idem, *Africata* **dz** *- o particularitate a consonantismului moldovenesc*, LLM, 1958, Nr. 1; idem, *Affrikata* **dž** *i frikativnyj* **ž**, 1961) usw. R. Udler verdanken wir auch eine Synthesearbeit betreffend den Konsonantismus der Moldauer Mundarten aus dem Buchenland, verglichen mit jenen aus Bessarabien und aus anderen dacorumänischen Gegenden (*Moldavskie govory Černovičkoy oblasti v sravnenii s govorami Moldavskoj SSR, Zakarpatskoj oblasti URSS i drugih smeznyh oblastej dako-romanskogo massiva. Konsonantizma*, Kischinew, 1964). Das Material, auf das die Arbeit fußt, wurde infolge der Untersuchungen an Ort und Stelle in 116 Ortschaften gesammelt, die wie folgt verteilt wurden: 40 aus dem Buchenland, 70 in der Republik Moldova und 6 in der transkarpatishcen Region.

Die Forscher aus Bessarabien haben auch die phonologischen Systeme der Moldauer Mundarten in Angriff genommen (vgl. A. Evdoşenco: *Dialectologia moldovenească* (Moldauische Dialektologier), Kischinew, 1976, S. 163-168). Sie haben auch die experimentale Phonetik nicht vernachläßigt (vgl. G. Gogin, *Intonacija povestvovatel'nyh predloženij v sovremennom literaturom jazyke (eksperimental'no-fonetičeskoe issledovanie)*, Kischinew, 1969) und auch die gesprochene Sprache nicht (vgl. G. Gogin, *Limba moldovenească vorbită. Texte* (Die gesprochene moldauische Sprache. Texte), Kischinew, 1989). Victor Comarniţchi beschäftigt sich mit der Reaktion der Gewährsleuten gegenüber der Literatursprache (vgl. dessen Artikel *Expresiile dialectale "mai delicat", "mai pi cultură", "mai pi politică"* (Die Ausdrücke "sanfter", "kultureller", "politischer") und mit der Konkurrenz

zwischen der Mundart und den literarischen Termini (vgl. *Concurenţa dintre sinonimele **pită** şi **pâne***, in LLM, 4/1964).

Der Wortschatz wurde entweder von einem onomasiologischen (vgl. V. Melnic, *Termeni pentru noţiunea **bunic*** (Termini für den Begriff *Großvater*), LLM, 1961, Nr. 4; idem, *Variantele dialectale pentru noţiunea **bunică*** (Dialektale Varianten für den Begriff *Großmutter*), LLM, 1963, Nr. 2), oder von einem semantichen Gesichtspunkt untersucht, oder einige Terminologie in Betracht nehmend. So z. B., nach dem Vasile Pavel mehrere Artikel betreffend bestimmte Landwirtschaftstermini veröffentlicht (*Din Terminologia agricolă: **grapă, boroană** (pe baza ALM)* (Die landwirtschafliche Terminologie: *Egge*), LLM, 1965, Nr. 1, *Din terminologia unor unelte de cultuivare a solului* (Aus der Terminologie einiger Werkzeuge für die Bodenbearbeitung), 1965; *Asupra originii termenilor din domeniul treieratului* (Über die Herkunft der Termini aus dem Bereich des Dreschens), 1966), verfaßt er eine hervorragende Monographie mit dem Titel *Terminologia agricolă moldovenească. Studiu de geografie lingvistică* (Die moldauische Terminologie der Landwirtschaft. Eine sprachgeographische Untersuchung) Kischinew, 1973. Andere Untersuchungen beziehen sich auf die gegenseitigen Einflüsse zwischen den ostslawischen Sprachen und den moldauischen Mundarten: R. Udler, *Ukrainskie elementy v moldavskih govorah Severnoj Bukovinny. (Po materialom Moldavskogo lingvističeskogo atlas)*, Tschernowitz, 1966; idem, *Influenţe reciproce moldavo-ucrainene în raioanele periferice* (Moldauisch-ukrainische gegenseitigen Einflüsse in den peripherischen Rayonen), Kischinew, 1967; V. Zagaevschi, *K voprosu o slavjanskom vlijanii na fonologičeskuju sistemu moldavskih govorov. (Po materialam ALM)*, Kischinew, 1965; N. Bileţhi, *Elementul slav în terminologia părţilor plugului* (Das slawische Element in der Terminologie der Pflugbestandteile), LLM, 1962, Nr. 1; V. Melnic, *Moldavskie leksičeskie elementy v ukrainskom govore s. Danul i v russkom govore s. Kunica (po materialam ALM)*, 1965; V. N. Stati, *Împrumuturi ucrainene în terminologia prelucrării cânepei, lânei şi ţesutului* (Ukrainiche Lehnwörter in der Terminologie der Hanf-, Wollebearbeitung und der Weberei (Anhand der Materialien des ALM), 1965 usw. Wir erwähnen hier auch Mihai Purices Band *Cercetări de dialectologie moldovenească* (Untersuchungen zur moldauischen Dialektologie), Kischinew, 1974, der sich im I. Teil mit dem Einfluß der Schriftsprache auf die territorialen Mundarten beschäftigt und mit dem Farbenwortschatz in den moldauischen Mundarten, im II. Teil.

Arbeiten, wie die von V. Sorbală (*Formirovanie razvitie terminologičeskih mikrosistem v moldavskih govorah* (Formarea şi evoluţia microsistemului terminologic în graiurile moldoveneşti, Die Entstehung

und die Weiterentwicklung des terminologischen Mikrosystems in den Moldauer Mundarten), Leningrad, 1972); Valentina Corcimari (*Moldavskaja pastišeskaja terminologia (Arealogičesko e i onomasiologičeskoe issledovanie*). (Terminologia pastorală moldovenească (Cercetare areală şi onomasiologică) (Die moldauische Hirtenterminologie (Areale und onomasilogische Untersuchung)) und Vasile Pavel (*Leksičeskaja nominacija. Po materialam moldavskih narodnyh govorov*, 1983) "setzten eine Vielfalt von Methoden und Erscheinungen voraus, die theoretische Probleme heben, betreffend die systemische Analyse der Lexik, des Wortes, von "innen" und in Zeit und Raum gesehen, betreffend die innere Form, die Etymologie, die Semantik und den Wörterverkehr" (Vasile Pavel, RLSL, 1996, Nr. 4, S. 44).

Von den Arbeiten betreffend die Morphologie und die Syntax der Mundarten jenseits des Pruts und aus der transkarpatischen Region, erwähnen wir hier jene von Vasile Melnic (*Elemente de morfologie dialectală (Pe baza materialelor Atlasului lingvistic moldovenesc)* (Elemente der dialektalen Morphologie (Anhand den Materialien des ALM), Kishcinew, 1977) und Vladimir Zagaevschi (*Studii de gramatică dialectală comparată*) (Untersuchungen zur vergleichender dialektalen Grammatik), Kischinew, 1960).

Arbeiten mit einem Synthese- oder Hochschullehrbuchcharakter haben folgende Linguisten verfaßt: R. Udler, *Dialektnoe členenie moldavskogo jazyka* (Divizarea dialectală a limbii moldoveneşti, Die dialektale Einteilung der moldauischen Sprache), I - II, Kischinew, 1976 (Herausgegeben von R. Udler und V. Comarnițchi); *Dialectologia moldovenească* (Moldauische Dialektologie) (Verfasser R. Udler, V. Pavel, V. Comarnițchi, V. Melnic, A. Evdoşenco, G. Gogin), Kischinew, 1976, und Mihail Purice, Vladimir Zagaevschi, Ion Ciornâi, *Curs de dialectologie română* (Vorlesung rumänischer Dialektologie), Kischinew, 1991.

Als Beilage zum ALM sind mehrere Bände *Dialektaler Texte* erschienen: I. Band, 1. Teil; I. Band, 2. Teil: V. Melnic, V. Stati, R. Udler; II. Band, 1. Teil, A. Dumbrăveanu und E. Constantinovici; II. Band, 2. Teil, A. Dumbrăveanu; III. Band, 1. Teil, V. Corcimari; III. Band, A. Dumbrăveanu; Kischinew, 1969, 1971, 1981, 1987.

Der dialektale Wortschatz, der größten Teils aus dem ALM und aus den *Texte dialectale* (Dialektale Texte), der Beilage zum Atlas exzerpiert wurde, wurde in einer sehr wichtigen lexikographischen Arbeit registriert: *Dicționar dialectal (Cuvinte, sensuri, forme)* (Mundartwörterbuch (Wörter, Bedeutungen, Formen)), I-II, III-V, Hauptredakteur R. Udler, Verfasser R. Udler, V. Comarnițchi, A. Cenuşă, V. Pavel, A. Dumbrăveanu, V. Melnic, A. Evdoşenco, V. Corcimari, G. Gogin, S. Matcaş. P. Verejan, Kischinew, 1985, 1986. Eine Spezielle Anmerkung verdient die Arbeit von

Albiniţa Dumbrăveanu: *Moldavskaja dialektnaja antroponimija (Ličnye imena: lexikogramatičeskie osobennosti, slovoobrazovatel'naja struktura, dinamika)*, Kischinew, 1982, die, so wie es auch der Titel zeigt, die moldauische dialektale Antroponymie behandelt.

Seit den 1927, mit M. G. Sergievskis Arbeit [*Materialy dlja izučenija živyh moldavskih govorov na teritorij SSR* (Materiale pentru studiul graiurilor vii moldoveneşti pe teritoriul SSR, Materialien für die Untersuchung der lebendigen moldauischen Mundarten auf dem Gebiet der SSR) begonnenen und durch den Sammelband *Moldavskie etjudi* (I. Folge), Moscova-Leningrad, 1936, weitergeführten Forschungen, stellen die rumänischen Mundarten jenseits des Pruts den Forschungsgegenstand für zahlreiche und bedeutende Wissenschaftler dar, wobei sie in Arbeiten von großem Wert registriert und besprochen wurden, in welchen sowohl klassische, als auch neueste Methoden angewandt wurden.

Weiter oben behauptete ich, daß die zwei rumänischen Staaten eine kulturelle und wirtschaftliche Integrierungspolitik führen. Diese Tatsache ist bewiesen auch von der Zusammenarbeit der Forscher aus Bessarabien mit denen vom Institut für Phonetik und Dialektologie "Al. Rosetti" in Bukarest und vom Institut für Rumänische Philologie "A. Philippide" in Iaşi, an den Themen "Graiuri româneşti din arii laterale şi izolate" (Rumänische Mundarten aus den seitlichen und isolierten Verbreitungsgebieten), beziehungsweise "Graiuri româneşti de la est de Carpaţi“ (Rumänische Mundarten östlich der Karpaten)[22].

Schlußfolgernd können wir behaupten, daß die Untersuchungen der territorialen Abzweigungen der rumänischen Sprache ein Alter von über ein Jahrhundert haben, daß sie sich durch die Registrierung und Erklärung eines außerordentlich reiches Materials, durch das Anwenden verschiedener, mit denen aus den westlichen Ländern Europas synchronisierten Methoden charakterisieren. Leider, wegen den historisch, politisch und wirtschaftlich ungünstigen Umständen, sind einige nicht nur für die rumänische Linguistik, besonders wichtige Arbeiten nicht vollständig veröffentlicht worden, wie z. B. *Atlasul lingvistic al Banatului* (Sprachatlas des Banats) (einer der ersten Regionalatlanten Europas), während die Veröffentlichung des *Atlasul lingvistic român pe regiuni* (Rumänischer Sprachatlas auf Regionen) in einem langwierigen Rhythmus geschieht.

---

[22] Zur Geschichte der bessarabischen dialektologischen Forschungen, siehe Vasile Melnic, *Din istoria dialectologiei moldoveneşti* (Aus der Geschichte der moldauischen Dialektologie), in *Atlasul lingvistic moldovenesc* (Moldauer Sprachatlas), Band I, *Articole introductive. Anexe* (Einführende Artikel. Anhang), Kischinew, Cartea Moldovenească Verlag, 1968, S. 22-28, und Vasile Pavel, *Dialectologie*, S. 42-48, in RLSL, 1996, Nr. 4, Festschriftnummer zum Halbjahrzehnt der Moldauer Akademie der Wissenschaften in der Rubrik Fünf Jahrzehnte des Sprachstudiums.

ABKÜRZUNGEN

AARMSL = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti
AnL = Anuar de lingvistică şi istorie literară, Iaşi
AUT = Analele Univeristăţii din Timişoara. Seria ştiinţe filologice
BA = Balkan-Archiv, Leipzig
BA n.F. = Balkan-Archiv. Neue Folge
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română. „A. Philippide“, Iaşi
BL = Bulletin linguistique, Bucureşti – Copenhaga – Paris
BzRPh = Beiträge zur romanischen Philogie, Berlin
CL = Cercetări de lingvistică, Cluj
DR = Dacoromania, Cluj
EA = Editura Academiei
EDP = Editura Didactică şi Pedagogică
EŞ = Editura Ştiinţifică
EŞE = Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică
FD = Fonetică şi Dialectologie, Bucureşti
GS = Grai şi Suflet, Bucureşti
Jb. = Gustav Weigand, Jahresbericht des Instituts fur rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig
LAB = Linguistisches Arbeitsbericht, Leipzig
LLM = Limbă şi literatură moldovenească
LR = Limba română, Bucureşti
RESEE = Revue des Études Sud-est Européenes, Bukarest
RLSL = Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară
StUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj

CERCETĂRI DIALECTALE ÎN ROMÂNIA
(Rezumat)

Contribuţia de faţă a constituit obiectul unei conferinţe ţinute la Universitatea „Friedrich Schiller” din Jena în luna aprilie a anului 1997. Făcând un scurt istoric al cercetărilor asupra ramificaţiilor teritoriale ale limbii române, autorul arată că acestea au o vechime mai mare de un secol, că se caracterizează prin înregistrarea şi explicarea unui material extraordinar de bogat, prin aplicarea unor diverse metode de investigaţie, sincronizate cu cele din ţările apusene ale Europei. Din păcate, datorită unor condiţii istorico-politice şi economice nefavorabile, unele lucrări de o excepţională valoare nu numai pentru lingvistica românească, ca, de exemplu, *Atlasul lingvistic al Banatului* de I.-A. Candrea (unul din primele atlase regionale europene) şi *Atlasul lingvistic român* I (ancheta lui Sever Pop) n-au fost publicate integral nici până azi, iar editarea *Atlasului lingvistic român pe regiuni* s-a făcut cu un ritm destul de încet. O rază de speranţă a apărut însă în ultimii ani când au fost publicate şapte volume din *NALR.*

AUT, XLII-XLIII , 2004-2005, p. 185-198

NOTE DE ETIMOLOGIE TOPONIMICĂ. PE MARGINEA *DICȚIONARULUI TOPONIMIC AL ROMÂNIEI. OLTENIA (DTRO)*, VOL. 5 O-R

de

Vasile FRĂȚILĂ

Publicarea volumului al V-lea din *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia* (DTRO), lucrare de importanţă naţională realizată, sub conducerea regretatului prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, de colective largi de cercetători de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti şi cadre didactice de la Facultatea de Litere, Laboratorul de Cercetări onomastice din Craiova, apărută la Editura Universitaria din Craiova, 2004, 337 p., ne-a prilejuit propunerea unor etimologii diferite de cele avansate de autorii DTRO V (O-R)[1].

OBEDIN, numele a două sate, unul din jud. Dolj, celălalt din jud. Mehedinţi, dar şi al unor moşii, dealuri sau pâraie (DTRO V 6) provine din antroponimul *Obedin* (înregistrat de DOR, p. 335), fiind un derivat de la n.p. *Obeadă* cu ajutorul suf. patronimic *-in* (cf. şi n. fam. bg. *Obedin* – Ilčev, *Rečnik,* p. 365). În DTRO V 6 se spune doar: „cf. np. *Obeadă*".

ORÉVIȚA, sat aparţinând or. Vânju Mare, jud. Mehedinţi, nume ce intră şi în toponimele compuse **ORÉVIȚA MARE** şi **ORÉVIȚA MICĂ** (DTRO V 53-54), este explicat din apel. *oreav* „vale" (DLR) + suf. *-iţa.* Dar derivatele româneşti cu suf. *-iţă* au accentul pe sufix (cf. *copilíţă,*

[1] Redactori responsabili de volum: cercet. şt. pr. I dr. Ecaterina Mihăilă, prof. univ. dr. Teodor Oancă. Redactori: dr. Maria Dobre (cercet. şt. pr. III), dr. Adrian Rezeanu (cercet. şt. pr. III), prof. univ. dr. Domnița Tomescu, Filofteia Modoran (asist. de cercetare), Galina Simionescu (asist. de cercetare), dr. Ecaterina Mihăilă (cercet. şt. pr. I), prof. univ. dr. Teodor Oancă, dr. Carmen Banța, dr. Adela Stancu. Revizie şi etimologii: dr. Adrian Rezeanu: **Ogaşu Negri – Ozunu, Piatra – Pragşoru, Pragşoru Mare – Prunu Stoicii,** Dr. Maria Dobre: **Oacheşu – Ogaşu Neacşei, Paca – Peţeşti, Pucîloaia – Puţurile Stupăreilor, R;** Dr. Ecaterina Mihilă: **Olt, Oltenia, Orşova, Pragşoru – Pribegiu.** Revizie etimologii: Dr. Virgil Nestorescu (cercet. şt. pr. II). Revizie finală: Dr. Ecaterina Mihăilă (cercet. şt. pr. I). Au efectuat anchete pe teren şi au extras materiale din arhive şi biblioteci: Gheorghe Bolocan, Ecaterina MIhăilă, Christian Ionescu, Domnița Tomescu, Maria Dobre, Adrian Rezeanu, Ion Penişoară, Teodor Oancă, Filofteia Modoran, Ion Toma, Emilian N. Burețea, Radu Sp. Popescu, Ion Moise, Viorica Florea, Anca Fanea, Rodica Sufleţel, Ruth Kisch, Heinrich Mantsch.

fetíță, dăscălíță, doctoríță, bivolíță etc., pe când toponimul de mai sus poartă accentul pe radical. Etimologia *Oreviței* a dat-o, de multă vreme, Emil Petrovici în articolul *Toponime sud-slave occidentale în Oltenia,* RS, XII, 1965, p. 11-19, reluat în *Studii,* p. 255-263, mai exact, p. 261-262. Oiconimul de mai sus se înscrie în aria toponimelor slave care cunosc tratamentul *e* al sl. com. **ě,* deci ca în limbile sud-slave occidentale, față de tratamentul *'a* devenit în română *e̯a* (*e̯a* s-a redus la *a* după anumite consoane). „Numele românesc [*Oreviţ̦a*] are […] la bază o formă **Orehovica,* care după dispariția lui *h,* obișnuită în graiurile oltenești, a devenit **Oreoviţ̦a,* iar după sincoparea lui *o* (sau după o contractare a grupului *eo*) *Orevica* (= *Oreviţ̦a*)" (p. 261-262). Dacă toponimul oltenesc ar fi avut la bază forma sud-slavă răsăriteană (în speță mediobulgară) el ar fi devenit *Or'ahovica* (< **Orěchovica*). În regiuni mai răsăritene ale României există toponime asemănătoare, cu *'a* (=*e̯a*) pentru **ě,* ca de exemplu *Oreava* (< *orěchŭ* „nuc" + suf. *-ava*).

ORŞOVA, numele românesc al orașului de la confluența Cernei cu Dunărea. Referitor la etimologia toponimului nostru, autorii DTRO V 45 reproduc un pasaj din articolul lui Emil Petrovici, *Etimologia toponimului* ***Vârciorova,*** publicat în *Studii,* p. 220-224 (apărut inițial în StUBB, 1961, fasc. 2, p. 7-12; versiunea franceză în „Balkansko ezikoznanie, III, 1961, p. 95-99), în care lingvistul clujean menționează faptul că printre toponimele slave din apropierea Vârciorovei din jud. Mehedinți s-ar număra și *Rîșava*, numele popular al orașului *Orșova,* atestat între anii 1369-1376 sub forma (*vŭ) Rŭšavâ* [în DTRO V 56 : *v.Ršavo*], cum se poate constata în P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești, I, 1369-1490,* București, 1938. Același pasaj este reluat de autorii DTRO V și la p. 337, s.v. **RUŞAVA (Rîşava),** unde se face specificarea că aceasta este vechea denumire a orașului Orșova din jud. Mehedinți.

De fapt, numele popular autentic al Orșovei în gura populației românești locale este *Rî́şau̯a,* cum afirmă Emil Petrovici într-un studiu mai vechi, *Toponime slave din valea Almăjului (Banat),* publicat inițial în DR, VIII, 1934-1935, p. 175-180, reluat apoi în *Studii,* p. 138-141, și cum dau și autoarele DTB, VII, p. 84-85.

Tot aici, (în *Studii,* p. 140, nota 13), Emil Petrovici ne spune că forma sârbească a oiconimului românesc este *Ršava.* După cum se vede, forma românească *Rî́şau̯a* este o adaptare a celei slave (în speță sârbești), cu redarea lui *r* silabic prin *r* urmat de *î* și a lui *v* prin *u̯* (= *u̯* semivocalic), ca în *Buśau̯a,* numele popular al satului Șopotu Nou și al pârâului ce trece prin sat, notat în hărțile militare austriece *Buciava, Coşau̯a* (cf. oiconimul bg. *Košava*), pârâu în hotarul satului Pătaș, *Mudau̯a,* numele popular al satului Moldova Veche, *Dumbrau̯a,* numele unor locuri din hotarul câtorva sate din valea Almăjului, sau în *crou̯* „crov", adâncitură în pământ, „bazin"

etc. Faptele de mai sus dovedesc că slavii aşezaţi în Banat aveau o pronunţare „mult - puţin bilabială în unele poziţii a lui *v*" şi că graiul sârbo-croat vorbit cândva în Almăj [şi probabil şi în jurul Orşovei – n.n.V.F.] avea aceleaşi nuanţe dialectale ca cel din Caraşova" (Petrovici, *Studii,* p. 140-141). Forma populară românească *Rîşaua,* provenită din srb. *Ršava,* dovedeşte, totodată, că toponimul sârbesc este un derivat cu suf. *-ava*, pe când forma oficială românească, *Orşova,* este formată cu suf. *-ova.* Tot ca în româna literară este pronunţat numele oraşului de la Dunăre şi în maghiară (*Orsova* = Orşova) şi în germ. (*Orshova* = Orşova).

După Gustav Kisch, *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen,* Temeswar, 1928, p. 31, toponimul *Orşova* se încadrează între cele care au ca punct de plecare nume de popoare (etnonime), împreună cu *Rusca* (oiconim), cu diminutivul *Ruschiţa* (hidronim), care au la bază adj. slav *ruski,* ca şi oronimul *Poiana Ruschi* (sic!), *Poiana Rusca.* Toate, spune G. Kisch, pornesc de la apel. *rus* „Russe, Kleinrusse, Ruthene" (rus, bielorus, rutean). Aici aparţine şi oiconimul *Ruşova* (din jud. Caraş-Severin, azi în jud. Mehedinţi), devenit *Orşova.* Cea mai bună dovadă a corectitudinii acestei explicaţii, după el, ne-o oferă faptul că toponimul transilvănean de origine slavă *Ruşova* (oiconim în jud. Mureş, de fapt, sat aparţinând de com. Gurghiu, cf. *Orşova-Pădure,* sat, com. Gurghiu, jud. Mureş – n.n. V.F.), în maghiară se numeşte *Orsova* (= *Orşova* – n.n. V. F.), cu *–u-* > magh. *–o-*(lege fonetică) [cf. *Orban* < *Urban*] şi cu metateza: *Rus* > *Ors,* ca slav. *rus* > magh. *orosz* „Russe", „rus". Aşadar, după G. Kisch, *Orşova,* în română ar fi o adaptare a formei maghiare *Orsova,* provenită din slavă[2].

Kniezsa István, *Keletmagyarország helynevei* [Toponimele Ungariei răsăritene], în *Magyarok és romanok* [Ungurii şi românii], redactată de Deér József şi Gáldi László, vol. I, Budapest, 1943, p. 113-313, mai exact la p. 238, este de părere că rom. *Orşova* este o preluare a numelui maghiar de origine slavă *Uršava* < *Urš,* nume de persoană.

Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára, t. II, L-Zs,* 1997, p. 287, îl crede un derivat slav cu suf. *-ova* de la numele de origine cabară *Örs,* iar în română, pătruns prin filieră maghiară.

În studiul *Nume de locuri din Banat formate cu sufixul* ***-ov,*** apărut în publicaţia Universităţii din Timişoara „Contribuţii lingvistice", 1989, p. 40-59, mai exact, p. 49, arătam că toponimul nostru are la bază apelativul slav *Orašje* (< *oréh* „nuc" + suf. *-je*) + suf. *-ova* şi trimiteam în nota 42 de

[2] *Orşova,* ung. *Görgényorsova,* localitatea din jud. Mureş, este menţionată documentar pentru prima dată în 1453: *predium Orsova.* Următoarele atestări documentare datează din 1644 *Orsoua,* 1689 *Orsova,* 1750 *Ursova,* 1824 *Ursua, Urşua,* 1850 *Rusava,* 1854 *Orsova, Ruşava* (Suciu, DILT, II, p. 20), în schimb, *Orşova – Pădure* poartă acest nume numai din 1964, înainte numindu-se *Seci,* ung. *Szécs,* cătun al satului Gurghiu, jud. Mureş (Suciu, *op. cit.,* p. 20).

la p. 56 la comparaţia cu toponimul iugoslav *Orasje = Oraše,* menţionat de Petar Skok, ERHSJ, II, p. 562, s.v. *òrah,* precum şi la toponimele bulgăreşti *Orase, Orese (< oreh – orĕse),* menţionate de Iordan N. Ivanov, *Mestnite imena meždu Dolna Struma i Dolna Mesta,* Sofia, 1982, p. 166, 167, cu *ĕ >a* în grupul *rĕ.* Explicaţiile de mai sus au fost reluate în volumul nostru *Contribuţii lingvistice,* Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 166.

Aceleaşi explicaţii se găsesc şi în DTB, VII, O, p. 194, fără ca cele două autoare (Viorica Goicu şi Rodica Sufleţel) să facă trimiterea necesară la studiul nostru. Cele două autoare menţionează că Skok (III, 547-548) discută un toponim din Iugoslavia, apropiat ca formă: *Ursava,* azi *Orsava* (în sec. 14 *Orsova*), înrudit cu antrop. *Üroš* (< v.sl. *ur* „dominus") şi magh. *Ürsü < Urs* (< magh. *ur* „gospodin", „domn").

OSLEA, denumind o culme muntoasă şi vârf, un pârâu, un plai şi o trecătoare la hotarul dintre judeţele Gorj şi Mehedinţi, este explicat în DTRO V 57 din apelativul *osle, ostie* „furcă, ţepoaie" după o trimitere din DLR. Forma *osle,* s.f. (regional) este glosată de DLR prin *ostie*[1] denumind o „unealtă de pescuit de forma unei furci cu mai multe braţe ascuţite, care se înfige în corpul peştilor; (regional) „furcă ţepoaie". Termenul de mai sus a fost inclus în DLR după o comunicare primită din Peştişani – Tg. Jiu. Ne întrebăm dacă forma de la Peştişani nu este o transcriere greşită a lui *ostie* (*oste*), termen cu numeroase atestări din Munţii Apuseni, din sudul Transilvaniei şi din Vâlcea, al cărui etimon este v.sl. *ostĭ,* cf. bg. *osti,* scr. *osti,* rus. *ostĭ.* În ceea ce priveşte etimologia lui *osle*, aceasta rămâne necunoscută pentru autorii DLR.

Dar toponimul nostru a fost explicat tot de Emil Petrovici în *Oronymes à base d'anthroponyme dans les Carpates Roumaines,* [în „Revue Roumaine de Linguistique", XII, 1967, nr. 6, p. 481-488, versiunea franceză a contribuţiei *Oronime formate din antroponime în Carpaţii româneşti,* publicată în *Studii şi materiale de onomastică,* Bucureşti, EA, 1969, p. 61-68, reluat în *Studii,* p. 280-281] din antroponimul *Oslea* (< v.sl. *osĭlja*), un adjectiv posesiv însemnând „a asinului" (< *osĭlĭ* „asin") (vezi idem, *Adjective posesive slave în –j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.,* în SCL, IV, 1953, p. 76-77).

OSÓIU, numele unui deal în s.c. Cruşeţ – Gj., este explicat în DTRO V 57 dintr-un „posibil np. *Osoiu*". Toponimul gorjean, ca şi oiconimele *Osoi* (sate în jud. Cluj, Iaşi şi Suceava) şi ca şi numeroasele toponime minore de pe întinsul ţării, trebuie să aibă la bază apel. *osoi* „coasta unui munte (sau deal) expusă spre nord, dos", cf. bg. *osoj* „idem" (Petrovici, *Studii*, p. 176). Vezi şi Vasile Frăţilă, *Lexicologie şi toponimie românească,* Timişoara, Ed. Facla, 1987, p. 138.

OSTRA, movilă s. Izvoral, c. Gighera – Dj.; (măgura) *Ostrei* (DTRO V 57), este explicat din np. *Ostra* (fără a se indica sursa).

Toponimul pare a fi slav, şi anume adj. *ostra,* fem. lui *ostrŭ* „ascuțit”, cf. toponimul bg. *Ostra,* maced. *Ostra Strana,* srb. *Ostra Glava,* slov. *Ostra Luka*, ceh. *Ostrá*, ucr. *Ostra* etc. (Šmilauer, *Příručka* 135, s.v. *ostrъ*). Pentru valoarea semantică a toponimului oltenesc, cf., mai ales, toponimele bulgăreşti *Òstra čukàra, Òstri mogìli* înregistrate de Iordan Zaimov, *Mestnite imena v Panagjursko,* Sofia, 1977, p. 141. Înrudite cu *Ostra* sunt toponimele: *Ostraşeva,* pârâu, jud. Mehedinți, *Ostravețu,* vale mlăştinoasă, jud. Vâlcea, *Ostrăşoara,* pârâu al Ostraşevei (DTRO V 57). *Ostraşeva* e un derivat cu suf. *-ova,* devenit *-eva* după *ş* rostit moale (< **ostraš* < *ostra* + *-aš*). *Ostravețu* nu poate proveni din *Ostra* + suf. *-eț,* care ar fi dat *Ostreț,* ci din **Ostrav-* (< **Ostra* + *-ava*) + suf. *-eț* sau direct dintr-un sl. **Ostravĭcĭ,* iar *Ostrăşoara* nu poate proveni din *Ostra* + suf. *-oara,* ci din **Ostraş* + suf. *-oara,* sau din *Ostra* + *(i)şoara.*

OTĂSĂU, pârâu în jud. Vâlcea cu o lungime de 28 de km, care izvorăşte din muntele Buila (nu *Biula,* cum e notat în DTRO V 60, printr-o greşeală de tipar!) şi care se varsă în Bistrița, afluent al Oltului, după autorii DTRO, provine din „bg. *otesați* (greşeală în loc de *otesati*) „a tăia copaci, a lăzui”. Autorii DTRO fac trimiterea la Iorgu Iordan, *Toponimia românească,* p. 23. Etimologia corectă a hidronimului oltean a dat-o G. Weigand în *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien,* apărut în „XXV-XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig”, p. 76: „bg. *Otesovo* > *Otesău,* înrudit cu bg. *otesati* „abhauen, roden”, *otes* „Rodung”, iar toponimul *Oteşani* s.c. desemnează pe cei care locuiesc într-o curătură, într-un laz: „die auf einer Rodung Wohnenden”.

PÁDEŞU, denumind un deal, o poiană şi un vârf de munte în Gorj, precum şi alte ridicături de teren din jud. Gorj, este explicat prin trimitere la bg. *padeş* „șa, curmătură”, care a dat şi nume de aşezări „pe o suprafață mai înaltă decât restul terenurilor” (v. Mikov, *Imenata* 2163)” (DTRO V 62). Toponimele olteneşti, ca şi altele numeroase răspândite în Banat, în jud. Hunedoara, în Munții Apuseni şi în Maramureş (pentru a căror arie vezi Vasile Frățilă, ***Padeş*** *(istoria unui cuvânt),* SCL, XXXVII, 1986, p. 408-417, reluat în idem, *Lexicologie şi toponimie românească,* p. 139-154), provin din apel. românesc *padeş* „platou mic”, atestat la Râu de Mori, de G. Giuglea, M. Homorodean şi I. Stan, în FD, V, 1963, p. 55, dar care, odinioară, trebuie să fi fost cunoscut pe întreg arealul pe care astăzi există toponimele *Padeş(u).*

PĂDÍNA, mai multe toponime simple şi compuse cu determinantul *Mare* şi *Mică* (DTRO V 73) sunt explicate din apel. *padină.* Din cauza accentului pe sufix, toponimele de mai sus provin din apel. *pădínă,* care circulă în Banat, în Oltenia vecină şi în aromână (vezi Vasile Frățilă, *Contribuții la studiul concordanțelor lexicale dintre subdialectul bănățean*

şi dialectul aromân, în idem, *Contribuţii lingvistice,* Timişoara, Editura de Vest, 1993, p. 84, 92).

PĂDRAGELE, păşune s. Robeşti, c. Câineni – Vâlcea (DTRO V 73), este explicat din prepoziția *pe* + top. *Dragele* (DTRO II), dar top. *Dragele* (provenit după DTRO II din np. *Dragea* + *le,* denumind o pădure) se află în jud. Gorj. Toponimul nostru poate proveni din antrop. *Podraga,* nume de vârf şi lac alpin în masivul Făgăraş, explicat de Emil Petrovici, *Studii,* p. 65, 280, din np. *Podrag,* pe care îl găseşte în Dicționarul limbii sârbocroate al Academiei iugoslave din Zagreb. În evoluția lui *o* la *ă* (după *p*) ar putea fi vorba de o disimilare parțială, poate şi de o apropiere de prepoziția *pe* (cum sugerează DTRO), în sudul României, *pă.*

PĂTRÚNEA, toponim din hotarul satului Criva, com. Vârvoru de Jos – Dj. (DTRO V 101), e considerat ca un posibil derivat cu suf. fem. *-ea* de la np. *Pătru* (*Petru*) cu proteză consonantică [sic!]. În primul rând, se confundă epenteza cu proteza [autorii se referă, desigur, la sunetul *n* din corpul toponimului], iar *-ea* nu este un suf. feminin, ci un suf. antroponimic cu valoare de patronime sau simple supranume (Constantinescu, DOR, LVII), sufix des uzitat de slavi mai ales în forme hipocoristice, cu care l-am împrumutat (cf. Petrovici, DR, V, 900; apud Paşca, *Nume,* p. 139).

Originea toponimului trebuie să fie tot una antroponimică, şi anume, de la *Pătrun, Petrun* (cf. bg. *Petrun,* alături de *Blagun, Bogun, Bratun, Delčun, Dobrun, Pešun, Spasun, Tašun* etc., înregistrate de Ilčev, *Rečnik* şi nb. srb. *Blagun, Dragun, Petrun* etc., înregistrate de Grković, *Rečnik*) + suf. *-ea.*

PELENDÁVA, numele unei cetăți romane, astăzi în hotarul comunei Brădeşti, jud. Dolj, aflată la nord de Craiova, probabil aceeaşi cu anticul *Pelendova,* este explicat de autorii DTRO V 106 din *pele* „neagră" + *dava* „cetate", dând impresia că ar fi vorba de un toponim format pe terenul limbii române.

Toponimul de mai sus este o creație a oficialităților române pentru a „reînvia" toponimia antică, de origine autohtonă, în speță dacică. Autorii DTRO V au preluat explicația dată toponimului antic din Tudor OR (= D. Tudor, *Oltenia romană,* ed. III, Bucureşti, 1968).

După Vladimir Georgiev (*Bălgarska etimologia i onomastika,* Sofia, 1960, p. 153-154), *Pelendova,* menționată (în sec. al III-lea sau al IV-lea e.n.) în harta peutingeriană, a fost identificată cu localitatea dacă *Polonda(va), Πολόνδα(να),* atestată de Ptolomeu la mijlocul sec. al II-lea e.n., de origine dacică, se explică din indoeur. **pōlōm dhēwa* însemnând „la ville de chevaux", corespunzând prin sens exact germ. *Stutt-gart,* cf. alb. *pelë* „jument, cavale" din indoeur. **pol-,* gr. *πωλος* „poulain, jeune cheval". În numele oiconimului dac constatăm transformarea vocalelor *ō* şi

e din indoeur. în *e* (**pōlōn* >*pelen*), respectiv a lui *ā* în *o* (*dhēwa* >*dava* > *dova*) (vezi idem, *Trakite i tehnijat ezik,* Sofia, 1977, p. 184, 207, 215).

PERIEȚEANCA, moşie 1. Popânzăleşti c. Drăgoteşti – Dj. (DTRO V 108), nu are cum să provină din np. *Perianu* (DNFR) + suf. *-eanca,* însemnând „moşia lui Perianu", ci din top. *Perieți* (oiconim în jud. Vaslui, Ialomița, Olt, cf. şi *Perieții de Mijloc*, veche denumire a satului *Perieți*, c. Perieți, jud. Olt, *Perieții de Sus*, sat desființat, înglobat în satul Perieți, com. Perieți, jud. Olt – *Indicatorul*, p. 197), pl. numelui *Periatu,* + suf. *-eanca.* Numele *Periatu* ne este cunoscut din satul Pustiniş, jud. Timiş. Constantinescu, DOR, p. 374, înregistrează numele *Perieț* pe care îl explică din *Sperieți,* fără *s-*.

PERIȚÁNU, parte de sat Popânzăleşti, c. Drăgoteşti – Dj., provine de la np. *Periţanu* (DNFR), formă derivată de la *Perieț(e)anu* < *Perieți* + suf. *-eanu* (vezi *supra*).

PESCEÁNA, mai multe locuri (sate, moşii), toponime simple sau compuse cu unii determinanți (vezi DTRO V 109-110), este explicat ca provenind din v.sl. *pěsučanŭ* [greşeală de tipar în loc de *pěsŭčanŭ* – n.n. V.F.] „cu nisip, nisipos"; (valea) „nisipoasă, nisipoasa" (Petrovici, *Studii* 160). De fapt, Petrovici (*lucr. cit*.) trimite la forma de fem. *pěsčana* a lui *pěsŭčanŭ,* după căderea ierului neintens (*ŭ*).

PEŞTEANA, s.c. Bâlteni – Gj. şi fostă plasă – Gj., nu provine din *peşteră* + *-eana,* cum se afirmă în DTRO V 112, unde se trimite la Iordan, *Toponimia românească,* p. 43. Referindu-se la toponimele *Peşteana*, Iorgu Iordan (*op. cit*., p. 39 nu 43) arată că, în ipoteza conform căreia ele aparţin aici [adică la cele numite *Peştera,* n.n. V. F.], acestea „trebuie interpretate ca provenind, prin derivare (slavă, poate şi românească) de la slav. *peštĭ* = *peşteră* „grotă". Dacă toponimele de mai sus ar fi provenit din *peşteră* + *-eana*, am fi avut în română *Peştereana,* nu *Peşteana.* La **PEŞTEANA**[3] (DTRO V 112), s.c. Fărcăşeşti – Gj., ni se spune că provine din *pěsučan* (greşeală în loc de *pěsŭčanŭ*) „cu nisip, nisipos", adică „valea nisipoasă, nisipoasa" (Petrovici, *Studii*). De fapt, **PEEŞTEANA**[3] ca şi **PEŞTEANA**[1] şi ca şi **PESCEANA,** discutat mai sus, provine din adj. slav vechi *pěsŭčana,* forma feminină a lui *pěsŭčanŭ,* prin substantivare. Forma *Pesceana* se explică, probabil, prin preluarea formei ortografice prin care *şt* era notat prin *sc* + *e, i* ca *pesce* = peşte sau *sciu* = ştiu.

PÉTECU 1. Cătun s. Corşovu c. Alimpeşti – Gj. 2. Izvor – Gj., nu provine din np. *Petcu,* cum se spune în DTRO V 115, ci din np. *Petic(u)* (DOR 346).

PIRÓTU, baltă lângă s.c. Orlea – Ot., provine de la np. *Pirotă* (cf. np. *Pirot* – DOR 347) (< *Piru* + suf. *-otă*), probabil prin atracție față de apelativul *lac*, şi nu direct de la *pir* „plantă" + suf. *-otă,* cum se spune în DTRO V 133.

PÂRLIPÁTU, deal, s.c. Brezniţa – Ocol – Mh., ca şi **PÂRLIPĂŢU,** 1. Mahala. 2. Teren arabil, ambele în s.c. Brezniţa – Ocol – Mh., trebuie să provină, ca şi oiconimul *Pârlipăţ* din valea Almăjului (Banat), oficial *Prilipeţ,* dintr-o formă veche srb. *Prilipĭc* (Petrovici, *Studii,* p. 139), prin redarea ierului mic prin *ă,* ca în formele bănăţene *vorăţ* < v. srb. *dvorĭc, Grădăţ* < v.srb. *gradĭc.* Toponimul mehedinţean şi cel bănăţean sunt înrudite cu alte nume de locuri slave, ca cele din fosta Iugoslavie *Prilep, Prilip,* ultimul în Macedonia (Skok, ERHSJ, II, 298 s.v. *lepiti se*), *Prilipac,* sat în raška oblast (*Rečnik Mesta* II, p. 340), bg. *Prilep,* slovac. *Prílepy,* ceh. *Přilepy,* toate pornind de la vechiul slav *lĕpiti* „kleben, leimen"; „kneten", „Lehm auftragen", „zu fett schmieren", „(Nest)bauen", „a lipi, a încleia, a lipi cu clei", „a frământa", „a pune un strat de lut, de argilă", „a unge", „a construi (un cuib)" (Šmilauer, *Příručka,* p. 111; Frăţilă, *Lexicologie şi toponimie românească,* p. 136-137).

*Pârlipatu***,** explicat din np. *Pârlipatu* (nu ni se dă sursa), este cu siguranţă o notare greşită în loc de *Pârlipăţu,* iar *Pârlipăţu* este explicat din np. *Pârlipăţu* (fără a se indica sursa) (v. DTRO V 186, s.v. *Pîrlipatu,* respectiv *Pîrlipăţu*).

POGÁRA, 1. deal. 2. pădure s. Brebina şi Mărăşeşti or. Baia de Aramă, ca şi **POGARA CU TEI,** curătură s. Seliştea c. Isverna – Mh. şi ca şi **POGARA MICĂ,** deal s. Seliştea c. Isverna – Mh. (DTRO v 219), nu provine din *pogoară* „teren pietros, nefertil" [nu ni se dă sursa apelativului; în DLR nu se găseşte un astfel de apelativ cu sensul dat de DTRO], ci dintr-un apelativ *pogară* „poiană", atestat de Cornelia Cohuţ şi Magdalena Vulpe (*Graiul din zona „Porţile de Fier". I. Texte. Sintaxă,* Bucureşti, EA, 1973, p. 165), pe care V. Ioniţă (*Nume,* p. 133) îl derivă din srb. **pogariti* (cf. *pogareti* „a arde").

POLÓMU, numele mai multor dealuri, toate în jud. Mehedinţi (DTRO V 243), este explicat din apel. *polom* „deal abrupt", după o informaţie primită în teren. Astfel de toponime se găsesc şi în Banat (vezi Ioniţă, *op. cit.,* p. 134-135), pe care lingvistul reşiţean le explică dintr-un apelativ **polom,* derivat postverbal de la **polomi* „a desţeleni" < scr. *polomiti* „a sparge, a frânge, a rupe".

POROÍNA, toponim simplu, dar şi element al unor compuse: **POROINA-ERGHEVIŢA, ~ MARE, ~ MICĂ,** este explicat din *poroină* „plantă" (DLR), dar în DLR t. VIII, partea a 4-a, litera P, *pogrijanie – presimţire*, p. 1073, nu există decât *poroi* „praz, haşmă" < *por* „pur". Nici în Borza, DEB, nu se află *poroină,* decât *poroi* „Allium ascaloinicum". Există, însă, *poroinic* „Orchis mascula" şi *poroinică* „Orchis militaris". Aşadar, DTRO V 252 trebuia să propună ca etimon un apelativ **poroină* (cf. *poroinic* şi *poroinică*) < *poroi* „plantă" + *-ină.* Toponimul oltenesc, oiconim dar şi hidronim (vale în satul Poroina, comuna Şimian, jud.

Mehedinţi), ne trimite la hidronimul *Poroj,* numele unui afluent pe stânga al Vardarului şi al satului omonim prin care trece (Duridanov, *Vardar,* p. 51-52), care corespunde bg. *poroj* „Giesbach", „torent" < alb. *përroi* „das Tal", „valea", forma articulată a lui *përrua* „pârâu" (vezi Duridanov, *op. cit.,* p. 59 şi Skok, ERHSJ, III, p. 12, s.v. *Peroj*). Toponimul oltenesc este derivat cu suf. augmentativ *-ină,* care intră în derivate de la anumite forme de teren, cf. *Băltina, Surupina, Repeãîna* etc. Pentru alte toponime bulgăreşti numite *Poroj, Poroe* sau *Poroja,* vezi Iordan N. Ivanov, *Mestnite imena meždu Dolna Struma i Dolna Mesta,* Sofia, 1982, p. 176.

PRIMEZA, deal s. Seliştea c. Isverna – Mh., după DTRO V 267, provine din *primeză* „perdea de pădure care se află între două poieni" (DLR). DLR, s.v. *primez,* dă numai forma de neutru, nu şi una feminină, *primeză*. Credem că aici avem a face cu o notare (sau cu o transcriere) greşită pentru *PRIMEZĂ* (literarizat *Primeze*), pluralul lui *PRIMEZ* < *primez,* subst. n. cu mai multe sensuri printre care şi cel de „perdea de pădure care se află între două poieni" (< lat. *permedium*).

PRISĂCEÁVA, sat, c. Oprişor – Mh. este explicat în DTRO V 268-269 din „*prisăcea* (în formă aglutinată, cum dovedesc denumirile din corpul articolului), iar finalul *-eava* este, probabil, o reminiscenţă a grafiei slavone din actele vechi, unde [v] apare frecvent pentru evitarea hiatului". Fenomenul consonantizării lui *u̯* semivocalic în *v* este însă unul obişnuit în câteva cazuri în graiurile olteneşti de nord-vest: cf. *pivă,* pl. *pivi* (în punctele 935, 939, 943, 958-966 din *NALR-Oltenia*), precum şi în *luva* < *luu̯a* (pctele 936, 940, 944-945, 948) (vezi Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Consideraţii fonologice,* Bucureşti, EA, 1971, p. 59-60), întâlnindu-se cu cel din Banat (vezi *Tratat de dialectologie românească,* Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1980, p. 248).

PURCĂREAŢA, numele mai multor locuri din hotarul satelor Vierşani c. Jupâneşti – Gj., s. Voineasa şi Voineşiţa c. Voineasa – Vl., s. Lupşa, c. Broşteni – Mh., s. Bohorel [nu bohorel – n.n. V.F.], c. Negomir – Gj., s. Pârlagele c. Bălvăneşti – Mh., s. Brădet c. Mătăsari – Gj., s. Rădineşti, c. Băbuleşti – Gj., este explicat din *porcăreaţă* „loc cu porci". Topinime ca cele de mai sus provin într-adevăr de la apel. *porcăreaţă* (regional *purcăreaţă*) însemnând însă „păşune în care pasc porcii", sau *porcărie* „turmă de porci", sau „loc unde se odihnesc porcii". Pentru toponimele provenite de la apel. *boureaţă, mătricăreaţă, stărpăreaţă, văcăreaţă* (formate cu suf. *-ăreaţă* < lat. *-aricia*): *Boureaţa, Mătricăreaţa, Stărpăreaţa, Văcăreaţa,* denumind locurile de păscut sau de odihnă ale boilor, mătricelor (= oi cu lapte), sterpelor, vacilor etc., vezi Frăţilă, *Lexicologie şi toponimie românească,* p. 73 şi Ionel Stan, *Quelques problèmes de toponymie roumaine,* în ACILFR, XII, vol. I, Bucureşti, EA, 1970, p. 1121-1125.

PUTNA[1] s.c. Desa – Dj.; **PUTNA[2],** pârâu, m. Tg-Jiu, Gj., afluent al Jiului, sunt explicate din *putină* „căldare” (DTRO V 282). Ca hidronim, *Putna* apare de mai multe ori în Moldova, Bucovina şi estul Transilvaniei – în această parte a ţării fiind de origine ucraineană – şi o dată în Banat. Aici e de origine sârbească, fiind un derivat cu suf. *-(ĭ)n* – de la apelativul sud-slav apusean *put* „drum” (< sl. com. **pâtà*). (Forma sud-slavă răsăriteană e *păt, pat*). La început se va fi zis *Putna dolina,* iar mai târziu *Putna.* Înţelesul a fost acela de „vale cu cale” (în opoziţie cu văile înguste, nestrăbătute de nici un drum)” (Petrovici, *Toponime sud-slave occidentale în Oltenia,* RS XII, 1965, p. 11-19, idem, *Studii,* p. 255-263, în special p. 261).

RÁBA 1. Parte de sat s. Bobu c. Scoarţa – Gj. 2. Sat c. Scoarţa – Gj., este explicat, în DTRO V 286 din np. *Roaba* (DNFR). Mai aproape de etimon este însă np. *Raba* (Ioan din Botoşani) (DOR 361).

RÁCIU, vale s. Ştirbeşti c. Ghioroiu – Vl., este explicat în DTRO V 286 din np. *Raciu,* cf. bg. *Račo* (DNFR). *Raciul* este şi numele unei văi (*Valea Raciului*) şi al pârâului care o udă (*Pârâul Raciul = Raciul*), afluent dreapta al Cobilei, munte în fosta regiune Ploieşti, raionul Pucioasa; sat în regiunea Ploieşti, raionul Târgovişte, pe care Emil Petrovici (*Adjective posesive slave în –**j-** ca toponimice pe teritoriul R.P.R.,* SCL, IV, 1953, p. 63-87), le explică din adjectivul posesiv slav, forma de masculin singular: *račĭ* „al racului” (< *rakŭ* + *-jĭ*). Numeroasele toponime *Raci* de pe teritoriul ţării (nume de vale, de iezer, de localităţi) sunt simţite ca fiind pluralul rom. *raci.* Dacă *Raci* e simţit ca un plural, aceasta se datoreşte unei etimologii populare provocată de identitatea fonetică a formei slave a adjectivului posesiv, sg. masc., cu cea a formei româneşti de plural a substantivului *rac* (Petrovici, *lucr. cit.,* p. 77).

RACOVĂŢ, 1. Sat – Mh. 2. Pârâu s.c. Ilovița s. Vârciorova m. Drobeta-Turnu Severin. 3. Munte s.c. Ilovița, m. Drobeta-Turnu Severin, este explicat în DTRO V 287 astfel: „cf. *Racova*”, pentru care se trimite la comparaţia cu bg. *Racova* (sat). Toponimele rom. *Racova* (prezente în jud. Satu-Mare, Bacău, Mehedinţi, Suceava, Vaslui) trimit la formaţii slave derivate cu suf. *-ova* de la *rakŭ,* identice cu gr. ’*Pákoβa* (vezi Emil Petrovici, *Les Slaves en Grèce et en Dacie,* „Balcania”, VII, 1944, p. 465-473; idem, *Studii,* p. 145-151, în special p. 147).

În ceea ce-l priveşte pe *Racovăţ,* acesta este, la rândul lui, un toponim slav format cu suf. compus *-ovăţ* (< *-ovĭčĭ*) de la *rakŭ*), cf. şi maced. *Rakovec* (Šmilauer, *Přiručka,* p. 151, s.v. *rakŭ*). Cf. şi *Rakovec*, afluent al Doşniţei (*Došnica*), care se varsă în Vardar şi pe care Duridanov (*Vardar,* p. 121) îl raportează la v.bg. **Rakovĭčĭ* (cf. oiconimul v. srb. *Rakovĭčĭ*), derivate de la slav. comun **rakŭ* „Krebs”.

RÁCOVIȚA[1] sat c. Braloştița – Dj. 2. Moşie c. Argetoaia – Dj. 3. Pârâu – Dj., care străbate satele Racovița, Ciocanele, Valea Fântânilor şi Braloştița şi se varsă pe dreapta în Jiu. 4. Deal c. Braloştița – Dj. 5. Pădure – Argetoaia – Dj., este considerat în DTRO V 287 de origine antroponimică, mai exact de la np. *Racoviță* (1), iar celelalte (2.3.4.5), de origine toponimică. Numele satului *Racovița* provine de la numele pârâului, toate celelalte luând naştere prin transfer toponimic, iar numele pârâului < sl. **Rakovica* < **rakov* „al racului" + suf. *-ica,* cu rol de substantivizare.

RÁDEŞ, pădure s. Urşi c. Popeşti – Vl., este dedus în DTRO V 288 din apel. *rădiş* „loc în pădure cu vegetație bogată", „pădure tânără, crescută de la sine sau plantată anume", sinonim cu *radiu* (DLR). Tot aşa este explicat şi **RADEŞU**, luncă s. Pinoasa c. Câlnic – Gj. Unei asemenea etimologii i se opune accentul apelativului *rădíş,* pe sufix, nu pe radical. Etimologia corectă a toponimelor de mai sus trebuie să fie np. *Radeş* (DNFR 385), format pe teren românesc de la *Rad(u)* + *-eş* (cf. *Bobeş, Meteş, Buneş, Rareş* etc.) Cf. şi bg. *Radeš* (Ilčev, *Rečnik,* 416), srb. *Radeš* (Grković, *Rečnik,* 165).

RÁDINA, padină s. Peşteaua [(sic!) în loc de Peşteana] – Vulcan c. Ciuperceni – Vl., este explicat în DTRO V 289 ca provenind din apel. *rădină* „scobitură pe malul unei ape", „loc unde peştii depun icrele", „mal", dar explicației de mai sus i se opune referentul, precum şi accentul toponimului. Cf. însă np. *Radina* (DOR, p. 356, s.v. *Radu*) precum şi nb. srb. *Radina* (Grković, *Rečnik* 165).

În ceea ce priveşte top. **RADINA GĂVANULUI,** (DTRO V 289) , plantație s.c. Malaia – Vl., nu vedem cum ar proveni din *radină* derivat din *redin* „pădure tânără" (+ determ. top.). *Redin,* ca apelativ, nu există în DLR. În DTRO, probabil este vorba de *rediu,* de la care se putea ajunge la *rădină* cu ajutorul suf. *-ină* şi cu transformarea lui *e* în *ă* după *r*.

RASNICU, singur sau în compuse: **RASNICU BĂTRÂN, ~ NOU, ~ OGHIAN,** toate oiconime, explicate în DTRO V 290 din np. *Raznic* (cf. *Razniciuc* – DNFR), dar şi nume de moşii, de păduri sau de ape, ca de ex. un afluent pe dreapta al Jiului, cu lungime de 42 de km, trebuie să provină din sl. *Hrastnikŭ*, un derivat din sl. *Hrastŭ,* pe care îl găsim şi în top. slov. *Hrastnik* (vezi Iordan, *Toponimia românească,* p. 71). Desigur că şi oiconimele **RAST**[1] sat c. Rast – Dj. şi **RAST**[2] sat s.c. Sadova – Dj. provin din acelaşi apelativ slav *hrastŭ* „stejar" şi nu np. *Hrast*, cum se spune în DTRO, V, 291.

RANGA[1] 1. Loc arabil s. Dealu Viei c. Roşia de Amaradia – Gj. 2. Păşune – Gj. **RANGA**[2] 1. Pârâu şi Izlaz Băbeni – Vl., sunt explicate (DTRO V 290) din n.p. *Rangu* + suf top. *-a.* Cf. însă n.p. *Ranga,* cf. nb. bg. *Ranga* şi top. *Ranga* (Iordan, DNFR 387).

RAPOTÍN, vale or. Ocnele Mari [nu *mari!*] este explicat din apel. *răpotin* „numele unei sărbători populare” (DLR), făcându-se trimitere şi la n. fam. *Rapotan* (DNFR). Mai potrivită ar fi fost trimiterea la un np. *Rapotin* < *Rapotă* [< *Rapo, Rapa,* cf. scr. *Rapo, Rapa* – Grković*, Rečnik* 170 + suf. *-ot(ă)*] + *-in.*

RĂDANU, lac s.c. Bechet – Dj., nu poate proveni din *rădin* „pădurice” + suf. *-an. Rădin* nu este înregistrat ca apelativ în limba română (probabil este vorba de o greşeală de tipar în loc de *rădiu* „rediu”). Numele locului de la Bechet este posibil să provină de la antroponimul *Rădan* (DOR 356) (< *Radu* + suf *-an*).

RĂDEASCA[1], pădure s. Streminoasa c. Crețeni – Vl., nu provine din np. **Rădeiu** + suf. *-easca,* ci de la adj. *rădească* (< *Radu* + *-easca,* fem. lui *-escu*), indicând adjective posesive cu sensul „proprietatea (moşia) lui… ”, derivarea având loc pe terenul limbii comune, pornindu-se tot de la antroponime masculine (vezi Iordan, *Toponimia românească,* p. 179). *Rădeiu* + *-easa* ar fi dat *Rădeiasa.*

RĂDEIU, mai multe oronime (pisc şi munte) sau pârâu în jud. Gorj şi Mehedinți, provine din antrop. *Rădei* (DOR 356) (< *Radu* + suf. *-ei*), nemaifiind nevoie să se trimită la top. bg. *Radej* (cum se face în DTRO V 294).

RĂDEŞIȚA (DTRO V 294) 1. Loc arabil s.c. Gângiova – Dj. 2. Sat – Dj., nu provine din top. **Redea** (atestat în jud. Olt, nu în apropierea localităților din Dolj) + suf. *-eşița,* ci de la *Radeş* (Iordan, DNER) + suf. *-ița* cu valoare posesivă, însemnând „proprietatea lui *Radeş*”.

RĂDÉȚ, vale s. Cloşani c. Padeş – Gj., (DTRO V 294), nu provine de la *rediu* + *-eț,* ci de la np. *Rădeț* (DOR 356) (< *Radu* + suf. *-eț*).

RĂDOTEASA, munte c. Padeş – Gj. este explicat în DTRO V 295 din „*redută,* în variantă fonetică *rădută* + suf. *-easă*”*,* când, de fapt, acesta e un derivat de la np. *Radotă,* cf. scr. *Radota* (Grković, *Rečnik* 167) + *-easa.* Cf. *Băneasa* (< *Ban(u)* + *-easa*), *Vlădeasa* (< *Vlad* + *-easa*) etc.

ABREVIERI

adj. = adjectiv(al)
alb. = albaneză
antrop. = antroponim
apel. = apelativ
art. = articol, articulat
bg. = bulgar, bulgăresc
c. = comună
ceh = cehă
com. = comună
cf. = confer
col. = colectiv
dim.[in.] = diminutiv
Dj. = Dolj
fem. = feminin
germ. = germană
gr. = greacă
Gj. = Gorj
indoeur. = indoeuropeană
jud. = judeţ
lat. = latină
m. = municipiu
maced. = macedoneană
magh. = maghiară
masc. = masculin
Mh. = Mehedinţi
n. = neutru
nb. = nume bărbătesc
n. fam.= nume de familie
np. = nume de persoană
nr. = număr
op. cit. = operă citată
or. = oraş
Ot. = judeţul Olt
p. = pagină
pl. = plural
pol. = poloneză
reg. = regional
rom. = română, românesc
rus. = rusă
rut. = ruteană
s. = sat
sb. sau srb. = sârbă, sârbesc
scr. = sârbocroată
sl. = slav(ă)
sl. com. = slav comun
slov. = sloven(ă)
slovac = slovacă
suf. = sufix
subst. = substantiv
s.v. = sub voce
ş.u. = şi următoarele
t. = tom
tc. = turcă
top. = toponim(ic)
Trans. = Transilvania
TUT = Tipografia Universităţii din Timişoara
ucr. = ucrainean(ă)
ung. = ungur(esc)
v. = vezi
v.sl. = vechi slav
Vl. = judeţul Vâlcea

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Borza, DEB = Alexandru Borza, *Dicţionar etnobotanic cuprinzând denumirile populare româneşti şi în alte limbi ale plantelor din România,* Bucureşti, EA, 1968.
Constantinescu, DOR = N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc,* Bucureşti, EA, 1963.
DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române,* serie nouă, Bucureşti, EA, 1965 ş.u.
DR = „Dacoromania", Cluj, I, 1920-1921 ş.u.
ACILFR = *Actele celui de al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică,* (Bucureşti, 1968), I-II, Bucureşti, EA, 1970-1971.
DTB = Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, *Dicţionarul toponimic al Banatului*, I-VII, A-O, Timişoara, 1984-1994.
DTRO = *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia*, I-V, A-O, Craiova, Editura Universitaria, 1993-2004 (sub redacţia Prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan).
Duridanov, *Vardar* = Ivan Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle,* Köln – Wien, Böhlau Verlag, 1975.
EA = Editura Academiei.

FD V = Fonetică şi dialectologie, V, Bucureşti, EA, 1965.
Frăţilă, *Lexic şi top.* = Vasile Frăţilă, *Lexicologie şi toponimie românească,* Timişoara, Ed. Facla, 1987.
Grković, *Rečnik* = Milica Grković, *Rečnik ličnih imena kod srba,* Beograd, 1977.
Indicatorul = Ion Iordan, Petre Gâştescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România,* Bucureşti, EA, 1974.
Ilčev, *Rečnik* = St. Ilčev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite,* Sofia, 1969.
Iordan, DNFR = Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti,* Bucureşti, EŞE, 1983.
Iordan, *Toponimia românească* = Iorgu Iordan, *Toponimia românească,* Bucureşti, EA, 1963.
NALR – *Oltenia = Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia,* I, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, sub conducerea lui Boris Cazacu, Bucureşti, EA, 1967.
Paşca, *Nume* = Ştefan Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale din Ţara Oltului,* Bucureşti, 1936.
Petrovici, *Studii* = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie,* Bucureşti, EA, 1970.
Rečnik Mesta = Rečnik Mesta. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, I-II, Belgrad, 1925.
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, I, 1959 ş.u.
Skok, ERHSJ, I-III = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* t. I-III, Zagreb, 1971-1973.
Suciu, DILT I-II = Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,* Bucureşti, EA, 1968.
Šmilauer, *Příručka* = V. Šmilauer, *Příručka slovanski toponamstiky. (Handbuch der slavischen Toponomastik),* Prag, 1970.
Ioniţă, *Nume* = Vasile Ioniţă, *Nume de locuri din Banat,* Timişoara, Ed. Facla, 1980.
RS = „Romanoslavica" I, Bucureşti, 1958 ş.u.

CONTRIBUTIONS D'ÉTYMOLOGIE TOPONYMIQUE. UNE APPROCHE CONCERNANT LE V-ÈME VOLUME DU *DICŢIONARUL TOPONIMIC AL ROMÂNIEI. OLTENIA (DTRO)*

La parution du V-ème volume du *Dictionnaire toponymique de la Roumanie. Olténie* (*Dicţionarul toponimic al României. Oltenia*), ouvrage fondamental de l'onomastique roumaine contemporaine, réalisé sous la coordination du feu professeur agrégé dr. Gheorghe Bolocan par des larges collectifs des chercheurs de l'Institut de Linguistique de Bucarest et par des professeurs de la Faculté de Lettres, Le Laboratoire de Recherches Onomastique de Craiova, paru aux Éditions Universitaria de Craiova, 2004, 337 p., a donné à l'auteur la possibilité de proposer des étymologies différentes par rapport à celles indiquée par les auteurs du DTRO V (O-R).

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 199-207

DUES D'ENSEMBLE SUR LA CREATION BILINGUE ET L'AUTOTRADUCTION CHEZ TSEPENEAG

Schéma du processus de traduction, autotraduction et création (quasi)simultanément bilingue

par

Georgiana LUNGU BADEA

> *Par-dessus la grammaire passe un fantôme. Il brouille presque tous le morphèmes* (Ion Muresan, *Merveilleux flottement,* in *Le Mouvement sans cœur*, traduit du roumain par Olivier Apert et Ed. Pastenague, Belin, 2001 : 13).

1. Introduction. La traduction mentale (intrapersonnelle) vise à restituer les idées nées, formées dans la tête, c'est à dire à les transposer régulièrement dans le même système linguistique (= langue maternelle). Autrement dit, s'exprimer – utiliser la parole pour exprimer sa pensée –, c'est traduire. L'étude pluriangulaire de la traduction – traduction mentale, autotraduction et retraduction – permet une analyse complexe des métamorphoses qu'un auteur vit à travers la création (par déconstruction) et la traduction (reconstruction de la déconstruction).

2. Traduction mentale. Dans *Le Mot sablier,* Dumitru Tsepeneag traduit en actes un intéressant exercice littéraire, qui commence en roumain, pour finir en français. L'écrivain y éclaire la relation qui s'instaure entre l'être et le langage. Le colinguisme de début se fond dans un bilinguisme horizontal et consécutif, pour qu'à la fin, le roumain soit complètement suppléé par le français. Cette expérience littéraire et linguistique n'est plus réitérée par Tsepeneag. Il choisit plus tard d'écrire en français *Roman de gare* et *Pigeon vole*, ensuite de les auto-traduire – à entendre recréer ou réécrire dans sa langue maternelle (= le roumain) – afin de ne pas être exclus de la littérature roumaine («Un minimalist înrăit: Dumitru Ţepeneag» [Un minimaliste acharné : Dumitru Tsepeneag], in *Orizont,* n° 10 (1465), série nouvelle, XVI; 20 oct. /2004, pp. 4-5). D'après Tsepeneag, il n'est pas question d'autotraduction. Il a raison dans la

mesure où l'acte de traduction, comme tout acte de production de sens, ne peut pas être identique à la production de sens d'origine (= source) parce que les circonstances de communication varient. *Le Mot sablier* – traduction sémiotique d'un jeu d'échecs, (G. Lungu Badea in Tepeneag, *Cuvântul nisiparniță*, Editura Universității de Vest, 2005 : 145) et métaphore du « bilinguisme d'écriture » (syntagme emprunté à Oustinoff, 2001) – est une entreprise de réflexion, fondée sur le mélange des langues dans un même texte, un récit de l'expérience ontologique, à savoir l'histoire de la genèse du livre et de l'inspiration qui lui donne naissance.

Toute traduction est une expérience de penser et de repenser qui remet en cause l'identité de l'œuvre littéraire (et traduite). Transfert d'un texte rédigé dans une langue dite source ou de départ à une langue dite cible ou d'arrivée, la traduction est l'espace où, théoriquement, deux «je» interviennent dans le processus de transfert. Définir ainsi la traduction, c'est y inclure l'autotraduction. Précisons, pourtant, que l'autotraduction se situe plutôt dans le champ littéraire de l'écriture que dans celui de la traduction allographe, puisque l'auteur qui s'autotraduit est plus libre à réécrire son texte, c'est-à-dire à le repenser, dans une autre langue.

Le Mot sablier, ce «texte hypochondriaque» selon les dires de son auteur, (Tsepeneag 2005 : 111) dévoile le mécanisme du «sablier textuel» (2005 : 7-14), et présente des variations sur la «théorie du palimpseste» (2005 : 25-36) afin de surprendre «l'entre-deux langues», qu'il ne théorisera explicitement que plus tard:

> *Une pensée envahit peu à peu mon esprit (...) pensée ou idée ou autre chose (...) elle devient une sorte d'état d'âme et alors j'ai encore plus de mal à la formuler qu'au début, lorsqu'elle commençait à peine à prendre corps et que je parvenais tant bien que mal à la traduire (**la pensée est une opération de traduction, a affirmé je ne sais qui: de sa propre langue dans une langue proprement dite**), à énoncer ceci je me dis de plus en plus souvent (...) que si je ne réussis pas à remonter dans le temps (même pas en esprit) ou que si je réussis à reconstituer seulement quelques images (...) je ne suis pas du tout sûr qu'il s'agisse de moi. Rien de pire: ne pas être certain de son identité* (D. Tsepeneag, *Au pays de Maramures,* 2001: 76, notre soulignement).

Tout acte de pensée incarne une traduction du soi par soi-même. *Le Mot sablier* est le livre de l'interférence des langues, le roman où le monolinguisme cède le pas au bilinguisme quasi simultané. Ce mélange des langues dépasse le domaine privé de l'écriture pour se mettre à nu devant le public. Les deux langues d'écriture devient à tour de rôle *l'autre* langue, contribuant chacune à la genèse d'un style particulier.

L'écrivain refuse de continuer à réfléchir en termes traditionnels sur les rapports entre création et traduction. La reconfiguration des relations existant entre la création et la recréation traductionnelle (allographe et/ou auctoriale) s'énonce sur des invariants actualisés différemment d'une œuvre à l'autre, d'un original et de sa traduction.

La traduction n'est plus explicite, même si l'entrecroisement des langues subsiste, l'entrecroisement des textes est anéanti, au moins pour l'expérience littéraire et textuelle (roumaine et française). La logique «palimpsestueuse» (nous empruntons le terme à Genette, 1982) du texte de Tsepeneag où la ponctuation est systématiquement abolie et délibérément revisitée, selon le modèle des exercices oulipiens, se retrouve dans les manifestations bilingues de l'acte de création, qui, en dépit des apparences, ne se veut pas un artefact technique, il jouit d'une pluralité saine, auctoriale qui procède de l'intention auctoriale: *j'aimerais un livre qui garderait les ratures* (Tsepeneag, 2005 : 96).

3. L'autotraduction et le français langue d'écriture. Avec *Roman de gare* et *Pigeon vole* se produit le passage au français comme langue d'écriture, passage accompagné d'un transfert de courants propres à l'espace roumain, d'où le caractère insolite de son genre d'écrit. Cette décision, est-elle la conséquence directe des quêtes de soi, nombreuses et échouées, que l'écrivain fait dans ses romans traduits:

> *Le livre n'est pas tout à fait le mien. Comme tous les livres que j'ai publiés en France. Ils sont aussi les livres de mon traducteur. C'est lui qui leur a offert un corps, chair et os (...) la matérialité du texte. Ce livre n'est pas tout à fait le mien. Je n'y retrouve pas mes mots, je n'y figure que sur la couverture : un simple nom* (…) *La traduction tue matériellement le texte et proclame, sur la couverture, une imposture : l'Auteur* (Tsepeneag, 2005 : 113).

Même si, selon les coutumes, il est nécessaire que tout auteur meure un peu par la traduction (2005 : 114), Tsepeneag ne joue plus ce jeu quand il commence à écrire ses romans en français et qu'il traduira, par la suite, lui-même, en roumain. Car le goût passionnel de nouvelles techniques d'écriture engendre une attention proportionnelle en autotraduction. L'autotraduction exige une approche personnalisée, pour une raison indiscutablement objective : la langue de traduction est sa langue maternelle. C'est pourquoi, plus que dans la traduction auctoriale confirmé par la pratique traduisante, cette forme d'autotraduction réclame de l'auteur qu'il donne toute sa mesure. Par ailleurs, l'écrivain exclut la manifestation de l'autotraduction. Aux reproches formulés à l'égard de ses versions roumaines, il répond que ce n'est que de la réécriture. Tsepeneag s'autotraduit pour transmettre, non pas pour rejeter la langue maternelle.

La traduction auctoriale (*Romane de gare* et *Pigeon vole*) pourrait surtout nous fournir une clé pour analyser son écriture, permettant également le découpage de différents aspects qui participent à la création de son style. L'écrivain ressent le désir de préciser sa pensée en recourant à l'entrecroisement des langues:

> *L'allégorie dissimule une idée, ou une réalité (...) La convention – le code, en peinture comme ailleurs, est conventionnel par définition (...)* ***L'allégorie est une traduction***. ***Ça ne m'intéresse pas. Ce que j'essaye moi, c'est de penser sur plusieurs plans (…) De penser et de me référer au moins à deux choses simultanément*** (Tsepeneag, *Au Pays de Maramures*, 2001 : 57, notre soulignement).

Comme réécriture, l'autotraduction garantit le droit de l'auteur à offrir plusieurs états successifs du même texte, en représentant également l'occasion que l'auteur saisit pour faire une retouche à son texte ou pour éliminer une éventuelle imperfection. Car l'auteur a tous les droits, ci-inclus celui de «se trahir comme bon lui semble» (Oustinoff, *Bilinguisme d'écriture et autotraduction*, L'Harmattan, 2001 : 8).

4. Schéma du processus de traduction mentale, autotraduction et création (quasi)simultanément bilingue

Dans le texte littéraire, il y a une relation mutuelle, presque synallagmatique, entre l'auteur et le lecteur. Mais si nous introduisons dans cette équation deux nouvelles variables, la création bilingue et la traduction mentale, le nombre de relations et de rapports multipliera. Il faut parler d'une relation entre l'auteur et le traducteur – en tant que lecteur du texte dans la langue de départ – d'une part, et entre le traducteur – en tant que faux auteur, car un peu épigone de l'auteur et créateur de second degré, du texte dans la langue d'arrivée – et le lecteur, de l'autre part.

Pour ce qui est de la traduction des exercices textualistes bilingues, il est important de retenir que, si l'une des deux langues est – où reste – le français, ceux-ci sont traductibles avec succès, surtout dans les espaces francophones, où l'on garderait l'expression française intacte et l'on ne traduirait que l'autre langue, dans ce cas précis le roumain. Précisons que des différences et / ou des ressemblances s'instituent entre :

- l'univers imaginaire de l'auteur, théoriquement biculturel ;
- le canevas traditionnel de l'univers imaginaire du lecteur-traducteur qui partage avec l'auteur, au moins, un héritage culturel et francophone;
- l'univers imaginaire, recréé par le traducteur dans une autre langue ;

- l'univers imaginaire du lecteur réel qui se trouve lui aussi modifié, car il fera une lecture bilingue même en traduction.

Ce texte codé en deux langues s'adresse surtout aux lecteurs qui, à l'instar de l'écrivain, ont suffisamment l'habitude de penser sur deux axes linguistiques et, à peu près, en même temps.

À la différence du schéma classique, dans le processus de traduction interlinguale du *Mot sablier*, l'univers imaginaire – ayant simultanément des racines biculturelles –, que l'auteur veut garder et que le traducteur devrait conserver si les contraintes éditoriales n'étaient pas trop dures, préserve difficilement ses caractéristiques originales et exclusives. Le transfert des deux langues sources (le roumain et le français) vers une langue cible (le français) n'est pas à même de garantir l'unicité de ce texte. Nous avons toujours affaire à deux étapes par langue, mais le statut et la tâche du lecteur-traduteur et du lecteur-source deviennent bien plus compliqués. Les étapes du processus de traduction d'une création bilingue se divisent comme suit:

LS : **1ère étape**: l'univers imaginaire créé par l'auteur dans les deux LS ;
2e étape: recréation mentale, habituellement dans la LS, par le traducteur de l'univers imaginaire de l'auteur;

LC : **3e étape** de la traduction correspond à la transformation en LC (deux en l'occurrence, dont la langue sauvée est le français) de l'univers imaginaire de l'auteur par le traducteur;
4e étape, indépendante du référent du traducteur, traducteur (auteur de second degré) autre personne que l'auteur ou l'auteur lui-même (l'auteur–traducteur): il s'agit de la reproduction (mentale et intrapersonnelle) du dernier univers imaginaire par le lecteur réel dans la LS.

Dans cette traduction, qu'on pourrait nommer partielle, on remarque une ressemblance entre les premières étapes des LS et de la LC. Premièrement, il s'agit d'une ressemblance entre la première et la troisième étape d'une part, et secondairement, entre la deuxième et la quatrième étape d'autre part. Il y a quand même des différences entre ces étapes. À titre d'exemple, retenons que, dans la deuxième, le traducteur ne procède plus à une analyse globale du discours comme le ferait le lecteur - traducteur, car l'une des deux langues sources est sauvée en traduction. Pour ce qui est du lecteur (la 4e étape), qu'il s'agisse d'une traduction ou d'une autotraduction, il a un seul but: bien comprendre ce qui se passe.

L'acte de création bilingue (y compris la traduction mentale et la traduction interlinguale) constitue, premièrement, un processus d'interprétation de texte par l'auteur-traducteur. La traduction de cet exercice textualiste consisterait à trouver les équivalents dans la LC, les unités linguistiques, les valeurs culturelles de la LS, correspondant, en

l'occurrence, à la partie exprimée en roumain. Transmettre le contenu et la forme du message linguistique et trouver l'équivalence formelle, visant la compréhension directe dans le contexte de la langue cible, ce sont pour l'auteur-traducteur des problèmes à résoudre. Nonobstant, par rapport au traducteur, il reste moins partagé entre la soumission au texte – la critique et la création –, il reconstruit la déconstruction du texte source.

La traduction et l'autotraduction également placent le lecteur réel en face d'un monde imaginé une seconde fois. Tout comme le créateur bilingue, celui-ci essaie de (re)construire le nouveau modèle d'imagination. Entre ces deux stades, une relation intime devrait s'instaurer vu que l'auteur écrit son texte pour un lecteur potentiel. Qui est le destinataire (final, explicite) d'un exercice textualiste bilingue ? Quelles devraient être ses caractéristiques ? L'auteur qui est un théoricien littéraire chevronné nous fournit, d'abord, un indice:

> *Lorsqu'un texte refuse la clarté et la linéarité du roman, le lecteur a tendance à soupçonner que sous chaque image se cache un symbole. Ce qui va à l'encontre des intentions de l'auteur, de toute son esthétique* (Tsepeneag, 2005 : 115)

Pour revenir sur ce sujet avec plus de détails:

> *Sans compter qu'un lecteur authentique et digne de ce nom doit lire deux fois le texte. Et même trois fois certains passages. Et ne pas paniquer s'il ne comprend pas tout sur-le-champ. Il pourra éventuellement suivre le conseil d'un romantique allemand, qui se nommait Hamann et fascinait ses contemporains, y compris Goethe et Hegel: si vous ne comprenez pas, disait-il, mettez votre imagination à contribution et sautez le passage obscur. «Imaginez et sautez», écrivait-il en français* (Tsepeneag, *Au Pays de Maramures*, 2001 : 238).

Il s'en résulte nécessairement que le deuxième et le troisième stades appartiennent au traducteur pour pouvoir réaliser son acte de traduire. En somme, c'est lui qui répond à des questions telles que: *que dit ce texte ?* ou bien *comment ce texte dit-il ce qu'il dit ?* En vérité, le lecteur réel de la traduction (c'est-à-dire de la LC) s'efforce de signifier ce que veut dire l'auteur du TS, à travers le TC restitué par le traducteur:

> *L'idéal serait bien sûr que le lecteur comprenne tout seul de quoi il s'agit, qu'il veuille bien mettre ses méninges à contribution, faire l'effort nécessaire à cet effet. Ce ne serait même pas trop ardu! Il pourrait comparer avec ce qui se passe à la fin d'un match de tennis. La peur de gagner! Comme on dit, mais j'ignore pourquoi.*

> *Car, en réalité, il s'agit évidemment de la peur de perdre une partie considérée comme gagnée. Voilà tout! La peur de rater est encore plus forte sur la fin…* (Tsepeneag, *Au Pays de Maramures*, 2001 : 161-162).

La création littéraire bilingue, dont l'une des visées est d'identifier le genre d'écrit, nous permet, au cas de l'écrivain étudié, de relever le caractère (a)typique de son écriture, où Tsepeneag véhicule aussi bien des considérations d'ordre linguistique que des principes textualistes. Il faut se rendre à l'évidence: la traduction littéraire complique le schéma de la simple communication écrite. Le contenu d'un texte traduit se rapporte autant à l'univers de significations du traducteur qu'à celui de l'auteur. Le traducteur est à la fois lecteur et auteur du texte littéraire traduit.

Des contraintes éditoriales, sociales, de réception agissent sur le traducteur et, par cela, sur la version française *du Mot sablier* où l'on ne préserve plus l'intention auctoriale. Seule l'aspect différencié des lettres, normales et italiques, et une note de l'éditeur ne rappellent les données de début du projet expérimental. Le bilinguisme de création, un élément personnel, est sacrifié au profit d'une réception monolingue, un élément collectif et territorial. Ce ne sont que quelques uns des aspects hors normes, atypiques qui caractérisent l'œuvre de Tsepeneag et qui ne se retrouvent plus dans la traduction.

Tsepeneag fait, défait et refait les chemins, il jette avec intensité, dans une description immense, ses impressions découlant de son expérience avec le langage, tout en nous témoignant par cela la fureur de vivre et d'écrire, surtout. Il s'habitue à finir sans finir. Loin d'être facile, il y parvient à merveille, fidèle à sa logique «palimpsestueuse»: *L'acte d'écrire devenait une mise à mort* (Tsepeneag, *Le Mot sablier*).

Conclusion

Une question attend encore un traitement plus efficace et une réponse moins ambiguë. La traduction, peut-elle contribuer à diminuer l'insuffisance (potentielle) du texte source ou à garantir l'identité de l'œuvre ? Il est improbable de concevoir l'œuvre comme pure combinaison syntaxique des signes ou, aussi pire, comme ensemble des interprétations (traductions, également) correctes, parce que «une œuvre ne forme pas un monde et ne tend de s'autonomiser que parce que le langage lui confère les propriétés capables d'en projeter et parce que l'environnement culturel dans lequel elle prend naissance ou dans lequel elle est lue se trouve en mesure de valider le contenu qui en découle» (J. Morizot, 1999 : 141). Toute forme de traduction – allographe ou auctoriale – est une variation qui se manifeste quasi simultanément sur deux axes, celui du texte d'origine et celui de la traduction. Même si les créations issues du

bilinguisme de création n'étaient que de tentations de renouveler la langue artistique, cependant elles prouveraient, une fois de plus, que les écrivains, et sur leur modèle les traducteurs également, sont condamnés à travailler, comme Sisyphe, toute la vie à un même palimpseste interminable (Țepeneag, *Cuvântul*… 2005: 14).

Bibliographie

Barthes, Roland*, Le bruissement de la langue - Essais critiques IV*, Paris, Seuil, septembre 1984.

Barthes, Roland, *Le Degré zéro de l'écriture,* Paris, Éditions du Seuil, 1972 [1953].

Barthes, Roland, *S/Z*, Paris, Seuil, 1970.

Berman, Antoine, „De la translation à la traduction", in *T.T.R. Traduction et culture*, sous la direction de Jean-Marc Gouanvic, vol. I, n° 1, 1er semestre 1988.

Buciu, Marin Victor, *Țepeneag. Între onirism, textualism, postmodernism* (Tsepeneag. Entre onirisme, textualisme, postmodernisme), Craiova, Aius, 1998.

Deleuze, Gilles, *Critique et clinique*, Paris, Minuit, 1993.

Dupriez, Bernard, *Gradus. Les procédés littéraires*, Éditions10/18, 1984/2004.

Galisson, R., Coste, D., *Dictionnaire de didactique des langues*, dirigé par, Paris, Hachette, 1976.

Genette, Gérard, *Palimpsestes: la littérature au second degré,* Paris, Éditions du Seuil, 1982.

Jakobson, Roland, *Essais de Linguistique Générale*, Paris, Éditions de Minuit, 1973.

Lungu Badea, Georgiana, *Sub semnul (pre)facerii* (postface), in Dumitru Tsepeneag, *Cuvântul Nisiparniță,* Timişoara, Editura Universității de Vest, 2e édition, 2005, pp. 145-158.

Martinet, André*, Éléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1980.

Morizot, Jacques, *Sur le problème de Borges. Sémiotique, ontologie, signature*, Paris, Kimé, 1999.

Oustinoff, Michaël, *Bilinguisme d'écriture et autotraduction*, Paris, L'Harmattan, 2001.

«D. Țepeneag se conectează la izvoare: „Scânteia" şi „Europa liberă" m-au făcut celebru», interview de Ion Vaciu, in *Expres Magazin,* anul IV, n°. 8, 3-III-10III, 1993.

«Un minimalist înrăit: Dumitru Țepeneag» (Un minimaliste acharné: Dumitru Tsepeneag), in *Orizont* n° 10 (1965), série nouvelle, XVI; 20 oct./2004, pp. 4-5*,* interview de Georgiana Lungu Badea.

Tsepeneag, Dumitru, *Au pays de Maramureş*, P.O.L. éditeur, 2001.

Tsepeneag, Dumitru, *Le mot Sablier,* P.O.L. éditeur, 1984.

Tsepeneag, Dumitru, *Roman de gare*, P.O.L. éditeur, 1985.

Țepeneag, Dumitru, *Clepsidra răsturnată. Dialog cu Ion Simuț*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2003.
Țepeneag, Dumitru, *Cuvântul Nisiparniță,* Timişoara, Editura Universității de Vest, Editura Univers, Bucureşti, 2e édition, 2005 (1994).

CREAȚIE BILINGVĂ ŞI AUTOTRADUCERE LA D. ȚEPENEAG. ÎNSEMNĂRI

(Rezumat)

Obiectivul acestui articol este de a reliefa aspectele comune procesului de traducere mentală, autotraducerii şi creativității (cvasi)simultan bilingve. Am readus în discuție câteva idei fundamentale referitoare la traducere – proces şi produs, alografă (din gr. ἄλλος „altul, diferit" şi gr. γράφειν „a scrie") şi auctorială – cu intenția de a ilustra paralelismul etapelor specifice fiecăruia dintre procesele menționate anterior. Cercetarea noastră, determinată de identificarea acestor teme, tratate direct ori numai tangențial, în romanele lui Dumitru Țepeneag, urmăreşte, aşadar, determinarea gradului de respectare a intenționalității în traducere.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 209-224

FIXAREA UNEI UNITĂȚI FRAZEOLOGICE ÎN STILUL JURIDIC AL ROMÂNEI LITERARE: *PUTERE EXECUTIVĂ*

de

Diana MACIU

În 1831-1832, când intră în vigoare cele două *Regulamente organice*, evoluția întregii societăți româneşti este caracterizată de accelerarea procesului de descompunere a feudalismului şi de ascensiune a capitalismului. În ceea ce priveşte fizionomia dreptului românesc, este important faptul că acum apar, pentru prima dată în legislația Principatelor, elemente de drept constituțional. Dispozițiile *Regulamentelor organice* introduc unul dintre cele mai importante principii de drept constituțional, principiul separației puterilor în stat[1]. Până la aceste două acte normative, domnii români erau autocrați, întrunind în persoana lor toate cele trei puteri[2]. *Regulamentele* prevăd ca puterea legislativă să aparțină *Obicinuitei Obşteştii Adunări* şi Domnului (cap. II *Pentru Obicinuita Obştească Adunare* ROV[3]; cap. II *Organizația şi însuşirile Obicinuitei Obşteşti Adunări* ROM), şeful puterii executive să fie Domnul (art. 58 ROV; art. 61 ROM), iar puterea judecătorească să fie independentă de Obicinuita Obştească Adunare (art. 59 ROV; art. 62 ROM) şi separată de cea *ocârmuitoare / administrativă*[4]:

---

[1] V. E. Cernea, E. Molcuț, *Istoria statului şi dreptului românesc*, Bucureşti, Casa de Editură şi Presă „Şansa", 1998, p. 172.

[2] *Enciclopedia României*, vol. I. *Statul*, Bucureşti, [Imprimeria Națională], [1938], p. 174.

[3] Pentru textul *Regulamentului* Valahiei, notat ROV, am folosit *Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1832, iar pentru cel moldovean (ROM), *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Junimea, 2004.

[4] V. Dan Ciobanu, *Drept constituțional şi instituții politice*. Partea I. *Statul*, Bucureşti, Editura Hyperion XXI, 1991, p. 113-114; Paul Negulescu, George Alexianu, *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, vol. I, Bucureşti, Editura Întreprinderile „Eminescu" S. A., 1944, p. XXXIV-XL; Mihai T. Oroveanu, *Istoria dreptului românesc şi evoluția instituțiilor constituționale*, Bucureşti, Editura Cerma, [1995], p. 209-210; Emil Cernea, Emil Molcuț, *op. cit.*, p. 166-170.

> Art. 212 ROV: „Despărțirea *puterilor ocârmuitoare* [s.n.] şi judecătorească fiind cunoscută că este neapărat de trebuință pentru buna orânduială în pricini de judecată şi pentru paza dreptăților particularilor, aceste două ramuri de ocârmuire vor fi de acum înainte cu totul deosebite" şi
>
> Art. 279 ROM: „Împărțirea între *puterea administrativă* [s.n.] şi judecătorească, fiind cunoscută de neapărată pentru buna orânduială la regularisirea pricinilor şi pentru închizăşluirea driturilor a particularnicilor, aceste doauî ramuri vor fi de acum înainte cu totul deosăbite".

Parcurgând ultimele două articole, se observă că legiuitorii munteni preferă un cuvânt vechi, format în limba română, adjectivul *ocârmuitoare*, pentru a desemna puterea *executivă*, în timp ce textul moldovean se referă la puterea *administrativă*, al doilea termen al acestei unități frazeologice fiind un neologism.

1. Principiul separației puterilor în stat

Ne-am oprit asupra acestei diferențe terminologice datorită importanței pe care o are, în planul organizării de stat, principiul separației puterilor legislativă, executivă şi judecătorească. În continuare, vom aminti principalele lucrări teoretice privitoare la separația puterilor, precum şi preocupările gânditorilor politici români de la începutul secolului al XIX-lea pentru consacrarea ei legislativă. În partea a doua, ne vom referi la modul de desemnare, în limba română, a noțiunii de funcție executivă, până la impunerea sintagmei *putere executivă*. Precizăm că, datorită amplorii cercetării, nu vor fi discutate aici denumirile, din primele documente constituționale, ale celorlalte două funcții, legislativă şi judecătorească.

Conceptul de separație a puterilor în stat este un concept antic, pe care îl întâlnim la Aristotel, în *Politica*. Filozoful elen consideră că o guvernare, indiferent de tipul ei (monarhică, aristocratică sau constituțională), are trei părți, pe care legiuitorul trebuie să le organizeze cât mai bine: una dintre ele este deliberarea afacerilor publice (funcția deliberativă), a doua se referă la magistraturi (ea stabileşte cine trebuie să fie suveran şi peste ce anume, şi cum trebuie să se realizeze alegerea corpului magistraților), iar a treia este funcția judecătorească[5].

Teoreticienii moderni ai ideii separației puterilor[6] sunt John Locke (1632-1704) şi Montesquieu (1689-1755). În lucrarea *Two Treatises of Government*, John Locke numeşte cele trei puteri: legislativă – *legislative power*, executivă – *executive power* şi federativă

---

[5] Aristotel, *Politica*, Bucureşti, Editura IRI, 2001, p. 251.

[6] Pentru informații suplimentare cu privire la ideea pluralității puterilor în stat, v. Dan Ciobanu, *op. cit.*, p. 96 ş.u.

– *federative power*, aceasta din urmă conducând politica internațională a statului şi fiind, aproape întotdeauna, exercitată de aceeaşi entitate care deține şi puterea executivă. Montesquieu dezvoltă teoria pluralității puterilor în stat în *De l'esprit des lois*, apărută în 1748. El este sedus de instituțiile engleze şi are în vedere modelul britanic atunci când elaborează teoria sa. Pentru gânditorul francez, moderarea puterii este garantată de împărțirea guvernării în următoarele trei ramuri: executivă – *puissance exécutrice*, legislativă – *puissance legislative* şi, pentru că Montesquieu era magistrat, judecătorească – *puissance de juger*[7].

Teoria separației puterilor în stat, fundament al tuturor *constituțiilor democratice* moderne, este înscrisă pentru prima dată, „în modul cel mai clar"[8], în Constituția Statelor Unite ale Americii, adoptată la data de 17 septembrie 1787[9]. Constituția franceză din 1791 consacră principiul separației puterilor în Titlul al III-lea, *Des pouvoirs publics*, în articolele 3, 4 şi 5[10].

Ideile democratice pe care aceste texte fundamentale le pun în valoare îşi găsesc ecoul în rândul micii boierimi, al burgheziei (clasă socială în ascensiune) şi al intelectualității din țările române. Aceste categorii sociale se implică tot mai mult în modernizarea organizării politice a statelor române şi, în acelaşi timp, manifestă interes pentru dezvoltarea culturii şi a limbii literare a Principatelor, ceea ce face ca instaurarea regimului burghez să fie strâns legată de formarea limbii literare româneşti moderne. „Faptul că – afirmă G. Ivănescu –, începând de pe la 1820, burghezia română participă la viața culturală a țării, fie chiar numai prin lectura cărților şi ziarelor, deci ca public cititor, însemna [...] fixarea de către burghezie a limbii literare"[11].

Referitor la activitatea politică desfăşurată în Principatele Române în această perioadă, Paul Cornea observă: „O deschidere mai

---

[7] V. Bernard Chantebout, *Droit constitutionnel*, ediția a XVIII-a, Armand Colin, 2001, p. 102.

[8] Dan Ciobanu, *op. cit.*, p. 110.

[9] În art. I, secțiunea 1, se prevede: „*All legislative powers* [s.n.] herein granted shall be vested in a Congress of the United States, which shall consist of a Senate and House of Representatives"; art. II, secțiunea 1: „The *executive power* [s.n.] shall be vested in a president of the United States of America"; art. III, secțiunea 1: „The *judicial power* [s.n.] of the United States, shall be vested in one supreme court […]" (adresa web: http://www.lonang.com/exlibris/organic/1787-usc.htm).

[10] Art. 3 dispune: „le *Pouvoir législatif* [s.n.] est délégué à une Assemblée nationale composée de représentants temporaires, librement élus par le peuple, pour être exercé par elle, avec la sanction du roi, de la manière qui sera déterminée ci-après"; art. 4: „Le Gouvernement est monarchique: *le Pouvoir exécutif* [s.n.] est délégué au roi […]"; art. 5: „*Le Pouvoir Judiciaire* [s.n.] est délégué à des juges élus à temps par le peuple" (adresa web: http://www.conseil-constitutionnel.fr/textes/constitution/c1791.htm).

[11] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, Iaşi, Editura Junimea, 2000, p. 654.

largă spre ideile egalitariste şi democratice ne întâmpină în literatura politică a boierimii secundare [...]. La 1821, mica boierime iese dintr-o dată din obscuritate, impunându-se ca o forță distinctă, conştientă de sine, redutabilă. În Moldova, ea desfăşoară pe față lupta pentru preponderența politică şi elaborează un program cuprinzător, cunoscut sub numele impropriu de «constituția cărvunarilor»”[12].

Cărvunarii, boieri progresişti din Moldova, denumiți astfel de marea boierime refugiată în Bucovina[13] după numele membrilor unei organizații revoluționare secrete din Italia[14], au elaborat un proiect de constituție în care apare într-o formă *rudimentară*[15] principiul separației puterilor.

Proiectul cărvunarilor nu reprezintă un produs singular al eforturilor depuse de elita politică din cele două Principate pentru desprinderea de practicile vechiului regim fanariot şi, totodată, pentru conturarea unei formule de organizare statală, bazată pe legi fundamentale, în concordanță cu ideile liberale ale Apusului. În 1802, logofătul Dimitrie I. Sturza concepe un proiect intitulat *Plan sau formă de oblăduire republicească „aristo-democraticească” în Moldova*[16], în țesătura căruia se poate identifica „un embrion de separația puterilor în stat”[17]. D. Sturza imaginează o republică la temelia căreia se găsesc trei divanuri independente: un Divan Mare, format din 15 veliți, „cârmaci toatei oblăduirii republicii”, unul Prăvelnicesc şi Divanul de Jos sau „de

---

[12] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 197.

[13] În 1821, datorită tulburărilor provocate de revoluția grecească, boierii cei mari au trecut în Bucovina, iar mica boierime a rămas în țară (v. Nicolae Iorga, *Istoricul constituției româneşti*, în *Constituția din 1923 în dezbaterea contemporanilor*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 47-48).

[14] Această societate secretă, al cărei scop era lupta împotriva asupririi străine şi pentru unitatea Italiei, a apărut pe la 1808 în munții din centrul şi sudul Italiei, bogați în cărbune. Membrii ei se reuneau, probabil, în cabanele cărbunarilor din acei munți, de unde şi numele lor. În ceea ce priveşte spiritul revoluționar al boierimii secundare moldovene şi modul lui de manifestare în comparație cu mişcarea italiană, Paul Cornea observă că „epitetul de «cărvunar» era rostit în scopul intimidării, dar acoperea o realitate inofensivă; în orice caz – continuă autorul – «cărvunarismul» micii boierimi n-avea nimic comun cu practica italienească a subversiunii”. Fără a urmări să acapareze puterea prin conspirație, mica boierime formula revendicări precum: libertatea negoțului, organizarea vamală, căi de comunicație etc. Cu toate acestea, boierimea secundară „a constituit, la 1821-1822, un factor puternic de subminare a vechiului regim şi o rezervă a gândirii înaintate” (Paul Cornea, *op. cit.*, p. 199-200).

[15] Dan Ciobanu, *op. cit.*, p. 112.

[16] Pentru textul proiectului, v. Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte şi documente, 1741-1991*, Bucureşti, Editura Lumina Lex, 1998, p. 55-63.

[17] Ioan Stanomir, *Naşterea Constituției. Limbaj şi drept în Principate până la 1866*, [Bucureşti], Editura Nemira, 2004, p. 63.

deputaţii judeţilor”[18]. Reprezentant al aceluiaşi mediu intelectual moldovean, Iordache Rosetti-Rosnovanu alcătuieşte, în 1818, a sa *În scurt luare aminte asupra oareşicare îndreptări în administraţia Moldovei*. Fără a consacra expres şi nici integral principiul separaţiei puterilor, memoriul sugerează „transferul competenţelor judecătoreşti către un «divan general», domnul reţinând doar atribuţii de supraveghere”[19].

Din perioada 1821-1822 datează proiecte de reforme elaborate de boierii munteni emigraţi în Ardeal şi înaintate Rusiei. Dintre acestea fac parte: proiectul de organizare a ţării al lui Alexandru Vilara, întocmit în februarie-martie 1822, în care acesta propune „domn de ţară pe viaţă”[20], precum şi actul intitulat *Îndreptarea ţării (după cele) ce a pătimit ţara la 1821 de la străini*, cu propuneri privitoare la înfiinţarea unui divan menit să exercite puterea executivă, diferit de divanul căruia îi sunt atribuite funcţii judecătoreşti[21].

La 1824, Ionică Tăutul exprimă necesitatea ca Moldova să se alcătuiască într-un „stat care să înciapă a figurarisi printre altele”[22]. Una dintre cauzele înapoierii principatului este aceea a confuziei dintre puterea judecătorească şi puterea legislativă. În Moldova, precizează învăţatul, judecătorii fac „ei sânguri pravile, şi ei sânguri [judecă] după dânsâle. Acest fel nu este pe aiure”, de aceea „*Opştiasca Adunare* trebui să fie un trup osăbit”[23]. Din 1828 datează lucrarea, rămasă neterminată, *Politiceşti luări aminte asupra Moldovei*, importantă prin descrierea pe care Tăutul o face instituţiilor ţării[24].

Independenţa şi modernizarea justiţiei, deziderate a căror punere în aplicare garanta încetarea abuzurilor şi a arbitrarului, caracteristice perioadei fanariote, sunt invocate şi de Barbu Ştirbei într-un memoriu din 1827 adresat puterii protectoare ruseşti. Condiţia *sine qua non* pentru garantarea siguranţei individului şi a proprietăţii în Principate o reprezintă sancţionarea legislativă şi receptarea în practică a separaţiei

---

[18] Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 55-56.
[19] *Ibidem*, p. 59-60.
[20] I. C. Filitti, *Opere alese*. Cuvânt înainte, text stabilit, bibliografie, tabel cronologic şi note de Georgeta Penelea, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, p. 119-120.
[21] *Ibidem*, p. 119; *Enciclopedia României*, vol. I. *Statul*, p. 278.
[22] Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*. Cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vârtosu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974, p. 143.
[23] *Ibidem*, p. 140-141.
[24] Analizând această scriere, Emil Vârtosu consideră că: „pe de o parte, are marea calitate de a fi scrisă de un om al ţării [...], iar pe de altă parte, îl arată ca înarmat cu un spirit critic veşnic treaz şi în măsură să privească până la inima lucrurilor, nelăsându-se amăgit de aparenţe şi spunând adevărul fără reticenţe” (*Studiu introductiv* la ediţia citată a scrierilor lui Ionică Tăutul, p. 40).

puterii judecătoreşti de cea administrativă, ceea ce se va întâmpla odată cu intrarea în vigoare a *Regulamentelor*[25].

Incursiunea pe care am făcut-o în activitatea programatică febrilă a primelor trei decenii ale secolului al XIX-lea, şi din care am surprins numai câteva aspecte, este importantă, întrucât ea anunţă schimbări legiferate, în parte, de *Regulamentele organice*, cum este cazul consacrării principiului separaţiei puterilor. După 1831-1832 ne întâmpină importante proiecte de constituţie, cum sunt, în Muntenia, cel al lui Ion Câmpineanu din anul 1838[26] şi, în Moldova, cel elaborat de Mihail Kogălniceanu în 1848[27]. Trecând în sfera actelor care s-au bucurat de autoritate legală, amintim *Statutul dezvoltătoriu Convenţiunei din 7/19 August 1858*, intrat în vigoare în 1864 şi *Constituţia* din 1866[28].

2. Analiza modului de desemnare a noţiunii de „putere executivă"

Ne vom ocupa, în continuare, de modul în care este desemnată *puterea executivă* în vocabularul juridic românesc atât în textele oficiale, cât şi în proiectele şi în memoriile neînvestite cu forţă obligatorie, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea şi până în 1866, anul intrării în vigoare a primei constituţii, în sens formal, a României. Vom avea ca punct de plecare textele celor două *Regulamente organice* ale Principatelor Române.

În teoria constituţională actuală românească, puterea executivă este desemnată şi prin expresiile *autoritate administrativă* şi *administraţie de stat*. Rolul puterii executive este de a conduce politica naţională, de a organiza executarea şi de a executa în concret legile. Pentru aceasta, ea dispune de un aparat administrativ numeros care, deşi nu decide în principiu, face parte din mecanismul administraţiei[29].

a) Putere ocârmuitoare / administrativă

Consacrând principiul separaţiei puterii judecătoreşti de puterea executivă, art. 212 ROV foloseşte, pentru aceasta din urmă, sintagma

---

[25] V. Ioan Stanomir, *op. cit.*, p. 87-88.
[26] Textul proiectului la Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 127-128.
[27] *Ibidem*, p. 144-154.
[28] Pentru textul *Statutului Dezvoltător al Convenţiei de la Paris* şi al *Constituţiei* din 1866, v. Ioan Muraru, Gheorghe Iancu, *Constituţiile române*, ediţia a III-a, Bucureşti, Regia Autonomă „Monitorul Oficial", 1995, p. 5-60. Editorii acestor texte fac precizarea că ele sunt reproduceri fotografice după ediţiile oficiale: *Statutul* este reprodus după „Monitorul-Jurnal Oficial al Principatelor-Unite-Române", nr. 146 din 3/15 iulie 1864, iar *Constituţia* după „Monitorul-Jurnal Oficial al României", nr. 142 din 1/13 iulie 1866.
[29] V. Ioan Muraru, *Drept constituţional şi instituţii politice*, Bucureşti, Editura Actami, 1998, p. 430.

putere ocârmuitoare, iar art. 279 ROM, *putere administrativă* (v. *supra*, p. 1). Unitatea frazeologică *putere ocârmuitoare* conține adjectivul *ocârmuitor*, un derivat cu sufixul *-tor* al verbului *ocârmui* „a cârmui, a conduce; a guverna, a administra", verb format de la *ocârmi* < slavon. *ocrămiti* „a conduce", sub influența lui *cârmui* (derivat de la *cârmă* cu sufixul *–ui*) „a conduce, a guverna; a domni, a administra" o țară, un oficiu etc. (DLR). *Ocârmui* este atestat în secolul al XVII-lea, în *Letopisețul Țării Moldovei*: „[Arbure hatmanul] în tinerețile lui Ștefan vodă toată țara otcârmuia [...]"[30] sau la Nicolae Costin: „Pre sine sângur, apoi pre alții să otcârmuiască" (DLR). Cu sensul de „a administra un bun" îl întâlnim și în *Codul Calimach*, art. 1118: „Tot aceeaşi îndatorire şi tot acelaşi drit are şi părtaşul cel ce ocârmueşte lucrul de părtăşie fără împuternicirea împreună părtaşilor lui"[31].

Adjectivul neologic *administrativ* „ce privește administrația", a fost împrumutat, după DA, din fr. *administratif*. După MDA, el are etimologie multiplă: fr. *administratif*, lat. *administrativus*. Șt. Munteanu precizează faptul că dicționarele noastre obișnuiesc să dea două surse etimologice, „situând pe locul întâi cel mai adesea etimonul francez. Trebuie să spunem, continuă autorul, că nu întotdeauna explicația aceasta este conformă cu realitatea. De fapt, influențele franceză, latină savantă, italiană [precum şi, uneori, influențele altor limbi] s-au împletit aşa încât separarea lor este deseori greu de făcut"[32]. Această situație este ilustrată de adjectivul *administrativ*, încadrat de Manuela Saramandu în categoria adjectivelor neologice în *–iv* (cf. lat. *–ivus*, fr. *–if*, *-ive*, it. *–ivo*, rs. *–ивный*, la care putem adăuga şi germ. *–iv*), frecvente la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cuvinte împrumutate ca atare: *abuziv*, *apelativ*, *consultativ*, *retroactiv* etc.[33]. N. A. Ursu precizează că modelul lor de adaptare l-au constituit vechile adjective de proveniență slavă terminate în *–iv*: *blagocestiv*, *drăgostiv*, *milostiv* etc., precum şi cele al căror *–iv* provine din *–iu*, moştenit: *bețiv*, *uscățiv* etc.[34].

---

[30] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, Bucureşti, ESPLA, [1958], p. 145.

[31] *Codul Calimach*, ediție critică, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 421.

[32] Șt. Munteanu, V. D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, ediția a II-a, revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, [1983], p. 253.

[33] Manuela Saramandu, *Terminologia juridic-administrativă românească în perioada 1780-1850*, Bucureşti, 1986, p. 106.

[34] N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*. I. *Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, Iaşi, Editura Cronica, 2004, p. 327.

Adjectivul *administrativ* este atestat în *Uricariul*, în următoarele sintagme: *sfat administrativ* (vol. II, 2 18/19), *reformă administrativă* (vol. VIII, 121) şi, în 1899, într-un manual de drept constituțional şi administrativ, în sintagma *autorități administrative* (DA). În *Regulamentele organice* îl întâlnim în următoarele unități frazeologice: *sfat administrativ* (*passim*), *ramuri administrative* (art. 350 ROV al. 4, art. 403 ROM despre numirea în funcții la *dregătoriile publice* – administrative, judecătoreşti şi ostăşeşti), *măsuri administrative* (art. 149 al. 2 ROV, art. 136 ROM referitoare la dreptul Domnului de a întruni Sfatul Administrativ), *temeiuri administrative* (art. 371 ROV) etc.

Observăm că nici unul din textele celor două regulamente nu foloseşte un termen românesc adaptat, mai mult sau mai puțin fidel, după fr. *executif* sau după it. *esecutivo* (etimoanele lui *executiv*, indicate de MDA), deşi membrii ambelor comisii erau la curent cu ideile revoluționare franceze, europene şi americane, şi cu legile elaborate pe baza lor. Barbu Ştirbei, secretarul comisiei muntene, este unul dintre primii români, doctori în drept, care şi-au obținut diploma în Franța[35]. Unul din motive ar putea fi grija legiuitorilor de a evita folosirea unui termen mai puțin cunoscut de către destinatarii regulamentelor. Adjectivul *administrativ*, deşi nu este format pe terenul limbii române, are avantajul de a trimite la neologismele *administra*, *administrație*, *administrator*, bine cunoscute în epocă şi prezente în corpul celor două legiuiri: *administra* (ROM p. 212, 217), *administrație* (ROV p. 89, 188, 189; ROM p. 220-222, 253, 290), *administrator*, întrebuințat în ROM pentru a-i desemna pe administratorii județelor, numiți *ispravnici administratori* (art. 107, art. 345 etc.), acestora corespunzându-le, în ierarhia administrativă din Țara Românească, *ocârmuitorii de județ* (art. 11, art. 21, art. 108 al. 2, art. 317 etc.). Adjectivul amintit se comportă asemeni neologismelor comparate de Sextil Puşcariu cu nişte călători străini care, ajunşi cu trenul în oraşele mari, coboară şi se stabilesc acolo, fiind întâmpinați în gară de rude şi prieteni şi rămânând pentru totdeauna în societatea acestora[36].

Un motiv pentru care comisia din Moldova preferă sintagma *putere administrativă* unității frazeologice *putere ocârmuitoare* ar fi acela că ea încearcă, prin noua terminologie, să acopere o insuficiență semantică a lexicului juridic tradițional. *Ocârmuitor*, atribut al vechiului regim, în care conducerea statului şi activitatea de legiferare erau concentrate în persoana domnitorului, nu mai corespunde realității socio-politice şi juridice instaurate de regulamente şi bazate, în

[35] V. Ioan Stanomir, *op. cit.*, p. 120.

[36] Sextil Puşcariu, *Limba română*, volumul I, *Privire generală*. Prefață de G. Istrate, note, bibliografie de Ilie Dan, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 403.

principiu, pe teoria separației puterilor. Domnul, în calitate de şef al *ocârmuirii*, are funcția de conducere, de administrare a statului, dar îndeplineşte funcția legislativă împreună cu *Obicinuita Obşteasca Adunare*. De altfel, Manuela Saramandu notează faptul că, în trecerea de la terminologia juridică veche la cea a perioadei cuprinse între 1780 şi 1850, verbul *(o)cârmui* îşi modifică sfera semantică, pierzând sensul de „hotărî, decide" (specific funcției legislative) şi păstrându-l pe cel de „conduce" (specific administrării statului)[37].

Din perspectiva teoriei constituționale actuale şi a limbii literare, *administrativ* nu este termenul cel mai potrivit pentru a desemna funcția executivă într-un stat, întrucât funcția administrativă face parte din ansamblul atribuțiilor executivului, alături de funcția guvernamentală, fără a exista totuşi limite nete între acestea două[38].

În *Regulamente*, puterea executivă este numită şi *putere stăpânitoare*, adică puterea care „priveşte la păzirea bunei orândueli şi la liniştea publicului" (art. 58 ROV). Aceste texte vorbesc, de asemenea, de puterea suverană de „administrație şi de paza bunei orândueli şi a liniştei publice" (art. 61 ROM). *Stăpânitor* este sinonim al lui *ocârmuitor*, în amândouă regulamentele conducerea statului fiind denumită şi *stăpânire* (de exemplu: art. 18, art. 20, art. 62, art. 70 ROV; art. 159 lit. e) ROM). Sunt folosiți şi determinanții *împlinitor* şi *săvârşitor*, dar despre ei vom discuta în secțiunile dedicate acestora.

b) Puterea împlinirei / împlinitoare

În 1822, Constituția cărvunarilor foloseşte sintagma *puterea ocârmuirei şi a împlinirei*: „*puterea ocârmuirei şi a împlinirei* [s.n.] să fie în singură mână a Domnilor"[39], punând, astfel, în evidență dubla sarcină a executivului: de a organiza punerea în aplicare şi de a executa / a împlini efectiv legile. Substantivul *împlinire* poate fi pus în legătură cu verbul *împlini*, care are şi sensul juridic de „a aduce la îndeplinire, a executa o hotărâre, o formalitate" (DA). Cu acest sens este atestat,

---

[37] Manuela Saramandu, *op. cit.*, p. 205.

[38] „La fonction d'administrer se rattache au pouvoir exécutif. Ainsi Hauriou distinguait, au sein du pouvoir exécutif, deux types d'activités: «La fonction administrative consiste essentiellement à faire les affaires courantes du public, la fonction gouvernementale à résoudre les affaires exceptionnelles qui intéressent l'unité politique et à veiller aux grands intérêts nationaux». Cette conception a le mérite de chercher à circonscrire la sphère de l' «administratif»; elle ne doit cependant pas faire oublier que, à l'évidence, il n'y a pas de frontières précises entre la fonction administrative et la fonction gouvernementale, ce qui se manifeste en particulier par le fait que, aux niveaux supérieurs de l'État, les autorités et les instruments juridiques sont en grande partie les mêmes pour les deux fonctions" (Jean Michel de Forges, *Droit administratif*, 5e édition corrigée, PUF, 1998, p. 6).

[39] Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 73.

alături de *împlinitoriu*, în 1814, în *Manualul lui Andronachi Donici*, în titlul 5, paragraful 4: „După hotărârea judecății, *să dă împlinitoriu* ca *să împlinească* [s.n.] ceale ce s-au hotărât" (MJAD, p. 35), unde *a da* are sensul de „a numi pe cineva ca să execute o sarcină", „a desemna". De remarcat că în manualul învățatului moldovean, *împlinitor* „cel care execută hotărârea judecătorească" este folosit în paralel cu substantivul *executoriu*. Titlul 42, paragraful 10 prevede: „Ceale prin judecată hotărâte ca să se săvârşească şi ca să se împlinească, *executoriul* [s.n.] le săvârşeaşte", făcându-se trimitere la titlul 5, paragraful 4, citat mai sus.

Dacă în *Manualul* lui A. Donici, *împlinitoriul* este cel care execută o hotărâre pronunțată într-o speță particulară, mai târziu adjectivul *împlinitoriu* va deveni şi atributul agentului executant al legilor în întreaga țară. Astfel, Ionică Tăutul, „cel mai important observator critic al societății moldoveneşti de la începutul secolului al XIX-lea"[40], cum îl numeşte Emil Vîrtosu, bun cunoscător al lui Locke, Montesquieu[41], dar şi al constituției Statelor Unite[42], numeşte puterea executivă – *putere împlinitoare*. În *Descrierea instituțiilor Moldovei* (c. 1828), vorbind despre „feliul ocărmuirii" în perioada contemporană lui, I. Tăutul precizează: „Putere hotărâtoare [legislativă] şi *împlinitoare* [s.n.], ca şi în vreme vechi, este în mâna voevodului, rânduit de Pre Înaltă Poartă, după a ei socotință [...]"[43]. Ionică Tăutul este consecvent în folosirea sintagmei *putere împlinitoare* pentru *putere executivă*, fapt demonstrat de apariția acesteia într-o traducere făcută după un autor francez, Pierre d'Herbigny, cu titlul: *Privire politicească a Evropii toată*

---

[40] *Studiu introductiv* la Ionică Tăutul, *op. cit.*, p. 74. Despre Tăutul, Paul Cornea afirmă: „Dacă cineva merită supranumele de «primul român modern», el e mai îndreptățit să-l poarte decât Dinicu Golescu, mare român, dar nu modern, «mare» tocmai fiindcă *n-a fost* «modern», ci a voit *să fie*, luptându-se din răsputeri cu propria-i umbră" (*op. cit.*, p. 241).

[41] *Studiu introductiv* la Ionică Tăutul, *op. cit.*, p. 71, 73, 77.

[42] Într-o scrisoare din 27 august 1829 către unchiul său Ilie Ilschi, din Bucovina, în care arată motivele pentru care poate fi ales domn al Moldovei, Ionică Tăutul vorbeşte despre necesitatea adaptării ideilor occidentale, ținând seama de poziția geografică a Moldovei: „Învecinaria Rosiei, a Austriei, a Turchiei, nu poate primi aceliaş lucruri ce să pot aşăza în America, în Angliia, în Franța. Deci, care moldovan au făcut o procetire adâncă, ca să afle unde să hotărăşte Constituția cu Regulamentul, slobozăniia cu liberalismul? Eu am făcut ace procetire şi ştiu ce să poate aşăza la noi, şi ce nu să poate" (Ionică Tăutul, *op. cit.*, p. 262-263). Dintr-o altă scrisoare, datând din 1827, ne putem da seama cum îşi reprezenta Tăutul America: „locul în care Franclin au dărmat tiraniia şi au aşăzat fericiria noroadelor pe pravilile Republicii" (p. 227).

[43] *Ibidem*, p. 206-207.

din anu 1825, adnotată de comis, la Constantinopol, prin anii 1825-1826[44].

Adjectivul *împlinitor* este folosit în ROM în art. 26: „puterea *împlinitoare* [s.n.] îl va îndemna [pe caimacam] de a se depărta din sala sesiilor"; art. 432: „puterea suverană şi *împlinitoare* [s.n.] pentru păzirea orânduelei şi a liniştii publice [...] sunt drituri şi prerogative de rangul prinţipului domnitor [...]".

În 1851, paharnicul Teodor Stamati întocmeşte un *Disionăraş românesc de cuvinte tehnice şi altele greu de înţeles*, pe care autorul îl simte necesar într-o perioadă în care:

> „Lăţindu-se cercul cunoştinţilor noastre, ne-au trebuit cuvinte ca să le rostim, să le împărtăşim şi altora. Întrând în relăciuni deosebite unii cu alţii şi cu streinii am cunoscut nouă obiecte ce a trebuit a le numi, am căpătat nouă idei mai esacte despre lucruri, ce am fost siliţi a le rosti lămurit şi acurat spre a ne înţălege şi a nu orbica în lucrările noastre. În scurt, pentru obiectele ce am cunoscut, pentru ideile ce am căpătat, a trebuit ori să croim cuvinte din nou, să le botezăm şi să le îmbrăcăm în vestmântul limbei noastre, cu un cuvânt, să le facem româneşte, ori să le primim nebotezate, neformate româneşte [...]"[45].

Printre termenii înregistraţi de T. Stamati se numără şi adjectivul *esecutiv* cu variantele *eczecutiv*, *ecsecutiv*, pe care autorul îl explică prin *împlinitoriu*.

c) Putere săvârşitoare

În proiectul muntean din 1822, *Îndreptarea ţării (după cele) ce a pătimit ţara la 1821 de la străini*, puterea executivă este numită *putere săvârşitoare*: „un divan compus din mitropolit şi 4 boieri mari să aibă toată *puterea săvârşitoare* [s.n.]"[46]. *Săvârşitor*, format de la *săvârşi* (< slavon. *săvrăšiti*) cu suf. *-tor*, este atestat cu sensul special, juridic, de „executiv", într-un document din 1819, precum şi, în 1829, într-un număr din „Curierul românesc": „Priveghează asupra lucrărilor tuturora părţilor legiuitoare şi *săvârşitoare* [s.n.]" (DLR).

Tot în 1829, în paginile „Curierului românesc", Simion Marcovici publică, alături de articolul *Idei pe scurt asupra tuturora formelor de oblăduiri*, şi un proiect de constituţie în care „pe articole sunt cuprinse instituţiile politice şi libertăţile: monarhia constituţională

---

[44] Pentru sintagma *putere împlinitoare*, cf. N. A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 195.

[45] Pah. T. Stamati, *Disionăraş românesc de cuvinte tehnice şi altele greu de înţeles*, Tipografia Buciumului Roman, 1851. În transcrierea textului, am actualizat ortografia şi punctuaţia. Astfel, nu l-am mai notat pe *–ŭ* final, iar adjectivul plural *noue* l-am notat *nouă*.

[46] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 119.

ereditară, un «senat legiuitor» şi un «senat *săvârşitor*» [s.n.], libertatea tiparului etc.”[47]. Presupunem că, prin *senat săvârşitor*, Simeon Marcovici avea în vedere organismul care să exercite puterea executivă, *senat* fiind întrebuințat cu sensul de „organ, consiliu etc. politic cu diverse atribuții (de conducere)” (DLR). În limba română, *senat* a circulat ca sinonim al lui *sfat* „grup, consiliu etc. (pe lângă un conducător, un demnitar, o instituție etc.) constituit pentru a delibera, a lua hotărâri, a ajuta la rezolvarea, la conducerea unor treburi, a unor acțiuni de interes public, național etc.” (DLR), aşa cum se observă din exemplul dat de DLR: „Ceata senatului, adecă sfatului” (Dosoftei, *Viața şi petreacerea svinților*, Iaşi, 1682, 12v/29) şi al lui *divan* „consiliu format din reprezentanții marii boierimi şi din înalți dregători care luau parte, alături de domnitor, la conducerea țării” (MDA): „Senatul sau divanul de 24 de boieri se alegea din cei mai înțelepți şi mai cuvioşi” (Ştefan Vasilie Piscupescu, *Oglinda sănătății şi a frumuseții omeneştĭ [...]*, Bucureşti, 1829, 24/9) (DLR).

Articolului 26 din ROM îi corespunde art. 25 din ROV, în care se prevede: „de va rămânea el [caimacamul] neclintit întru abatere din datoriile sale, *puterea săvârşitoare* [s.n.] îi va porunci să iasă afară din sala adunărilor”; art. 376 ROV stipulează: „*puterea* de sine stăpânitoare şi *săvârşitoare* [s.n.] pentru ținerea bunei orânduieli şi pentru răpaosul obştii [...] sunt prerogative alăturate oblăduirii Domnului [...]”.

Proiectul de constituție elaborat de Ion Câmpineanu, în 1838, reglementează toate cele trei puteri statale. Pentru analiza noastră, prezintă interes conținutul punctului e): „Persoana suveranului este nesiluită şi sfântă; a suveranului este puterea *săvârşitoare* [s.n.] [...]”[48].

În vocabularul juridic al epocii nu există unitate în desemnarea puterii executive. Autorii încearcă să redea conceptul apelând la calc frazeologic. Din acest punct de vedere, limbajul juridic nu face excepție în contextul mai larg al limbii literare. N. A. Ursu, studiind formarea terminologiei ştiințifice româneşti, afirmă, ca şi alți cercetători, că, „pentru nivelul scăzut pe care-l aveau românii în jurul anului 1800, calcurile lingvistice constituiau, într-o anumită măsură, o necesitate” şi de aceea terminologia ştiințifică românească de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din primele trei-patru decenii ale secolului al XIX-lea este foarte bogată în calcuri lingvistice. Dacă traducătorii diferitelor scrieri având conținut ştiințific ar fi folosit termenii străini corespunzători, nu ar mai fi fost atins scopul de popularizare a cunoştințelor respective,

[47] Emil Vîrtosu, *Studiu introductiv* la Ionică Tăutul, *op. cit.*, p. 75, nota 70.
[48] Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 127.

urmărit de aceştia[49]. Acest argument are o forță sporită în cazul terminologiei juridice, deoarece legiuitorul este preocupat de buna receptare a textului normativ, posibilă prin înțelegerea lui de către destinatari.

d) Putere executivă

Sintagma *putere executivă* este folosită, în 1848, în proiectul de constituție realizat de M. Kogălniceanu, „cel mai însemnat conducător ideologic al Moldovei [...] şi unul dintre cei mai avansați în folosirea termenilor noi”[50]. Primul articol al capitolului III, *Despre puterea executivă*, prevede: „Puterea executivă este încredințată de către nație Domnului”[51].

Adjectivul *executiv* este atestat de MDA mai târziu, în 1851, în *Disionăraşul* lui Stamati (v. *supra*, p. 10). În art. VI al *Statutului dezvoltătoriu* din 1864[52] se precizează că: „dacă budgetul nu s-ar vota în timpul oportun, *puterea esecutivă* [s.n.] va îndestula serviciile conform ultimului budget votat”. *Constituția* din 1866 consacră principiul separației puterilor în art. 32 al. 1, art. 35 şi art. 36. Astfel:

> Art. 32 al. 1: „*Puterea legislativă* [s.n.] se esercită colectiv de către Domn şi representațiunea națională”.
>
> Art. 35: „*Puterea esecutivă* [s.n.] este încredințată Domnului, care o esercită în modul regulat prin Constituțiune”.
>
> Art. 36: „*Puterea judecătorescă* [s.n.] se esercită de Curți şi Tribunale [...]”.

3) Concluzii

Credem că atât sintagma *putere executivă*, cât şi variantele ei frazeologice *putere ocârmuitoare / stăpânitoare / săvârşitoare / împlinitoare*, folosite de primii legiuitori constituționali români şi de gânditorii politici de la începutul secolului al XIX-lea, s-au format prin calc lingvistic după model multiplu (fr. *pouvoir exécutif*[53], it. *potere esecutivo*[54], germ. *executive Gewalt* etc.). Fr. *pouvoir exécutif* este consemnat în art. 4 al *Constituției* din 1791. Dicționarul tezaur al limbii franceze atestă această unitate frazeologică într-o culegere din 1792, *Annales politiques et littéraires* (TLFI). Separația puterilor este

---

[49] V. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiințifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1962, p. 117.

[50] K. Bochmann, *Dezvoltarea vocabularului social-politic român între 1840 şi 1850*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică şi Filologie Romanică*, redactor Alexandru Rosetti, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 870.

[51] Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 147.

[52] *Supra* p. 5, nota 28.

[53] „Fonction consistant à assurer l’exécution des lois” (LTJ).

[54] „Il potere al quale è demandato il compito di fare eseguire le leggi e le disposizioni emanate dal potere legislativo e giudiziario” (DLI).

consacrată şi de primele constituţii italiene, dintre care amintim *Costituzione della repubblica italiana*, din 26 ianuarie 1802[55] şi *Costituzione delle provincie unite italiane*, din 4 martie 1831[56]. Adjectivul germ. *exekutiv* „ausführend" (< neolat. *execūtivus*), parte componentă a îmbinării frazeologice *executive Gewalt* „putere executivă", este atestat începând din secolul al XVIII-lea, alături de substantivul *Executive* „vollziehende Gewalt im Staat" (DH). În formarea variantelor frazeologice pentru *putere executivă*, este posibil să fi avut importanţă şi sintagma rusească *исполнительная власть*, unde *власть* înseamnă „putere, autoritate", iar adj. *исполнительная*, „executiv" (DRsR).

Sintagma *putere administrativă* s-a format, de asemenea, după model multiplu. Dovadă construcţiile paralele: fr. *pouvoir administratif*, rs. *административная власть* (DRRs). Fr. *administratif* „qui émane de l'administration (d'une chose)", derivat de la *administration* „action de gérer (bien privé ou biens, affaires publics)" cu sufixul *-if*, este atestat în 1790. În acelaşi an este atestată şi sintagma *pouvoir administratif* (TLFI).

Unităţile frazeologice analizate sunt formate, în limba română, prin calc frazeologic[57] după modelul unor sintagme cu circulaţie internaţională, care vehiculează idei noi, democratice, de guvernare, şi de aceea trebuie admisă etimologia multiplă. Nu este exclus ca în impunerea sintagmei *putere executivă*, cel puţin pentru stadiul actual al terminologiei juridice, să fi avut influenţă şi engl. *executive power*[58], însă această influenţă este mai puţin importantă, deoarece limba engleză nu a avut o răspândire asemănătoare cu cea a limbilor franceză, italiană şi germană în ţările române din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

A doua concluzie priveşte tocmai acest proces de „importare" a unui concept nou şi de atribuire a unei denumiri potrivite pentru limba şi cultura română, desfăşurat în mare parte în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este cunoscută observaţia lui Sextil Puşcariu cu privire la

---

[55] Art. 47: „È incaricato esclusivamente dal *potere esecutivo* [s.n.] che esercita per mezzo dei ministri" (adresa web: http://www.dsg.unito.it/dircost/index2.htm).

[56] Art. 1: „I poteri dello Stato sono tre: *il potere esecutivo* [s.n.], *il potere legislativo* [s.n.] ed *il potere giudiziario* [s.n.]. Tutti e tre li suddetti poteri sono distinti tra loro ed esercitati da soggetti diversi" (adresa web: http://www.dsg.unito.it/dircost/index2.htm).

[57] V. Th. Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 178.

[58] Engl. *executive*, având valoare adjectivală şi referindu-se la „that branch of a government charged with carring out the laws", este atestat în 1649. În 1776 este atestat, cu valoare nominală, în engleza americană: „person or persons charged with putting laws into effect" (CDE).

spiritul tradiționalist şi la *sfiala față de neologisme*, caracteristice scriitorilor noştri din secolul al XIX-lea, mai ales din primele decenii, atitudine care poate fi atribuită intelectualității româneşti, în general. „Înainte de a primi cuvântul nou, ei căutau în tezaurul lexical moştenit vorbele capabile de a reda, prin diferite lărgiri de înțeles sau prin combinații nouă, ideea ce trebuia exprimată”[59]. Ulterior, este încurajat împrumutul direct latino-romanic, fapt ce trebuie explicat în strânsă legătură cu schimbările culturale, politice şi economice ale societății româneşti. „Evenimentele din 1828-1829 – afirmă G. Ivănescu – au adus întâi de toate o mare schimbare în ce priveşte sursele neologismelor române. Dacă până atunci, scriitorii români şi publicul cult românesc împrumutau neologismele din limbile greacă şi germană şi din limba latină în pronunție germano-maghiară, după Tratatul de la Adrianopol (1829), când capitalul occidental industrial pătrunde în Principate şi se înmulțesc considerabil relațiile directe cu Apusul, se înlătură neologismele greceşti, germane şi latino-maghiare, înlocuindu-se cu neologisme romanice (franceze, italiene) şi latine [...]”[60].

Acelaşi lucru se întâmplă şi în cazul fixării unei denumiri pentru funcția executivă. În interiorul procesului se disting două abordări: fie că se încearcă traducerea conceptului, îmbrăcându-l într-o „haină” autohtonă (este cazul sintagmelor *puterea ocârmuitoare / stăpânitoare / împlinitoare / săvârşitoare*), fie se adoptă forma în care conceptul este exprimat prin calc frazeologic, în care cel de-al doilea termen este împrumutat[61]: *puterea executivă* / *administrativă*. Aceste calcuri frazeologice se deosebesc prin gradul de fidelitate față de model: ea este mai mare când se apelează la neologism (*executiv*, *administrativ*).

Analiza noastră a avut în vedere un caz particular al procesului de formare a terminologiei juridice româneşti moderne. Ea confirmă tendința generală a evoluției acesteia în prima jumătate a secolului al XIX-lea; acum se asimilează în condiții tot mai bune neologismele necesare şi se stabileşte forma adecvată a acestora[62].

SIGLE ŞI ABREVIERI

al. = alineat.

---

[59] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 378.
[60] G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 655.
[61] V. Th. Hristea, *op. cit.*, p. 178-179.
[62] V. Gh. Bulgăr, *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I, [Bucureşti], Editura pentru Literatură, 1969, p. 187.

art. = articol de lege.
c. = circa.
CDE = *Chambers Dictionnary of Etymology*, editor Robert K. Barnhart, Chambers Harrap Publishers Ltd., 2000.
CNRS = *Centre National de la Recherche Scientifique* (Franța).
DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, I, 1913 ş.u.
DH = *Duden. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Bibliographisches Institut, Mannheim/Wien/Zürich, 1963.
DLI = Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Il dizionario della lingua italiana*, Florența, Casa Editrice Felice Le Monnier S.p.A, 1995.
DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, 1965 ş.u.
DRRs = Gheorghe Bolocan, Tatiana Medvedev, Tatiana Voronțova, Alina Ciobanu-Tofan, Nicolae Plăcintă, Aliona Zgardan-Crudu, *Dicționar român-rus*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, [Chişinău], Editura Arc, Editura Gunivas, 2001.
DRsR = Gheorghe Bolocan, Tatiana Voronțova, Elena Şodolescu-Silvestru, *Dicționar rus-român*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1985.
LTJ = *Lexique des termes juridiques*, 13e édition, Dalloz, 2001.
MDA = *Micul dicționar academic*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001 ş.u.
MJAD = *Manualul juridic al lui Andronachi Donici*, ediție critică, Bucureşti, Editura Academiei, 1959.
TLFI = *Trésor de la langue française informatisé*, Éditions CNRS.

LA CONSECRATION DU SYNTAGME *PUTERE EXECUTIVĂ* DANS LE LANGAGE JURIDIQUE DU ROUMAIN LITTERAIRE

(Résumé)

La présente démarche traite de la manière avec laquelle la notion de *pouvoir exécutif* a été désignée dans la langue roumaine dès les premiers textes à caractère constitutionnel jusqu'à la Constitution de 1866.

Il a été nécessaire de rappeler dans une première partie les principaux ouvrages théoriques concernant le principe de séparation des pouvoirs ainsi que les projets et les actes officiels constitutionnels des théoriciens et des législateurs roumains du début du XIXe siècle. En ayant comme point de départ le texte des *Règlements organiques* des deux principautés roumaines, la deuxième partie fait l'analyse linguistique de ce processus d'«importation» d'un nouveau concept auquel il faut assigner une dénomination appropriée à la langue et à la culture roumaines.

Dans notre analyse, il a été question d'un cas particulier – la consécration du syntagme *putere executivă* dans la terminologie juridique roumaine moderne. Elle confirme la tendance générale de cette terminologie pendant la première moitié du XIXe siècle.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 225-240

CRITERII DE DELIMITARE A ELEMENTELOR SLAVE VECHI DE CELE CROATE ŞI SLOVENE DIN ISTROROMÂNĂ

de

Lucian MICLĂUŞ

Istroromâna a evoluat în condiţii deosebite faţă de celelalte dialecte româneşti, suferind o influenţă majoră din partea limbilor slave moderne meridionale, în special a croatei, în sud, şi a slovenei, în nord, modificând raportul avut cu slava comună sau slavona.

Elena Scărlătoiu prezintă un bogat material (358 de termeni)[1], care dezvăluie opinia conform căreia fondul vechi slav în dialectul istroromân este mai bogat decât s–a crezut până în prezent, oferind un repertoriu cvasi–complet, un corolar al studiilor dedicate, în cadrul acestei teme, dialectului istroromân.

În stabilirea etimologiilor slave vechi, unii cercetători nu se lasă entuziasmaţi de coincidenţe „frapante”[2]. Iosif Popovici[3] nu s-a exprimat categoric, menţionând *slav meridional* ori *sudslav*, ţinând cont de stadiul cercetărilor timpului în ceea ce priveşte slavistica în general. Ca urmare, ne propunem să înlăturăm eticheta „vechi slav” în unele cazuri. Utilizând dicţionarul lui Mile Tomici[4], diferenţele dintre sârbă şi croată fiind minime[5], socotim croată originea cuvintelor redate mai jos, sprijinindu–ne şi pe dicţionare de diferenţieri[6]. Altă motivaţie este faptul că majoritatea informatorilor din anchete dialectale au fost sau sunt vorbitori de limbă

---

[1] Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna. Relaţii lingvistice cu slavii de sud*, Bucureşti, Editura Staff, 1998. În continuare, Scărlătoiu.

[2] Scărlătoiu 321.

[3] Iosif Popovici, *Dialecte române (Rumänische Dialekte) IX. Dialectele române din Istria. Partea a 2[4] (Texte şi Glosar)*, Halle a.d. Saale, 1909.

[4] Mile Tomici, *Dicţionar sârb–român*, Volumul 1: A–L, Volumul 2: Lj–P, Volumul 3: R–Ž, Timişoara, Uniunea Sârbilor din România, 1998–1999.

[5] Mile Tomici, *Elemente de dialectologie a limbii sârbe*, Constanţa, Ovidius University Press, 1999, p. 11.

[6] Valdimir Brodnjak, *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb, Niro „Školske novine”, Hrvatska Sveučilišna Naklada, 1992. În continuare, Brodnjak. / Jovan Ćirilov, *Hrvatsko–Srpski rječnik inačica. Srpsko–Hrvatski rečnik varianti*, Beograd, Stilos, 1989. În continuare, Ćirilov.

croată, cu mici excepţii având cunoştinţe de slovenă utilizate în lecturi tehnice[7]. Am luat ca bază pentru dacoromână *Dicţionarul explicativ*[8], pentru aromână dicţionarul lui Tache Papahagi[9], pentru istroromână glosarul realizat de Vasile Frăţilă şi Richard Sârbu[10], iar pentru meglenoromână monografia lui Th. Capidan[11]. Am indicat în note înregistrări şi opinii diferite din alte lucrări lexicografice. Nu am repetat sursele consultate de Elena Scărlătoiu şi sensurile care coincideau în limbile supuse examinării. Am înregistrat formele lexicale cele mai apropiate de istroromână.

Există cercetători care, în stabilirea etimologiei slave vechi a unui cuvânt istroromân, se bazează pe un singur corespondent din celelalte dialecte, socotind asemănările suficiente, Elena Scărlătoiu[12] fiind una dintre aceştia. Acest criteriu este valabil doar pentru compararea cu elemente din dacoromână care au caracter general. De exemplu, pentru ir. **griję** „grijă” avem în dr. *grijă*, *grije* „îngrijorare; temere”, răspândit pe întreg teritoriul dialectului de la nordul Dunării, lexemele în discuţie fiind rezultatul unui împrumut vechi slav în româna comună. Alţi lingvişti, precum Vasile Frăţilă, susţin teza împrumuturilor independente[13], opinie la care aderăm în cazurile:

Båčva, –ę „vas de lemn; butoi, butie, putină; găleată”. Cr. *bačva* „butoi, balercă”[14]. Mgl. *bočfă* „bute” < mbg. *bočva*.

Bărşlån „iederă”. Cr. *baršljan*. Mgl. *brăşlean* „fel de arbore cu flori vinete şi mici ca cireşele, se aseamănă cu liliacul, iederă” < bg. *brăšljan*.

Bičva, –ę „cioci sau colţuni, ciorapi lungi până la genunchi”. Cr. *bičva, bičve* „ciorapi lungi”. Dr. *becife*, ar. *bečife* „pantaloni albi” – vezi bg. *bečvi* „şjaroki šalvari”; mgl. *becifi* „nădragi de lână” < mbg. *bečvi*.

Bólăn „bolnav”. Cr. *bolan* „dureros, nevralgic; bolnav, suferind”. Mgl. *bolen* – bulgărism.

---

[7] August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 13–20.

[8] *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, ediţia a II–a, Editura Univers Enciclopedic, 1998. În continuare, *DEX* II.

[9] Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a II–a augmentată, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.

[10] Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte şi glosar*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998. În continuare, Sârbu–Frăţilă.

[11] Th. Capidan, *Meglenoromânii. III. Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria naţională, (1935).

[12] Scărlătoiu 180.

[13] Vasile Frăţilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, în idem, *Studii de toponimie şi dialectologie*, Timişoara, Excelsior Art, 2002, p. 302.

[14] Brodnjak 36: **beseda** – govor, razgovor; govor pripremljen za neku svečanu priliku; rjieč; propovjed; *u hrv* riječ besjeda ima stilisko obilježe.

Bradovíța, –ę „mamelon; neg; urcior la ochi; orgelet”. Slov. *bradovica*[15]. Ar. *băzdrăviță* „negel” – cf. gr. *πορδοβίτσα* „verrue”, *μπαξντραβίτσα*, bg. *bradavica* „verrue”; mgl. *brădăviță* „negel, pecingine” < bg. *bradavica*.

Clecní (se) „a se închina stând în genunchi”. Cr. *kleknuti*[16] „a îngenunchea, a se aşeza în genunchi”. Mgl. *cl'icnes* „stau pe vine fără să ating pământul” < bg *kleknuvam*.

Córen, corin „(la arbori şi plante) partea înfiptă în pământ; rădăcină”. Cr. *koren* „rădăcină”. Mgl. *corin* „rădăcină” < bg. *koren*.

Crupa, –ę „boabe de porumb măcinate mare; orz”. Cr. *krupa* „boabe de porumb, de orez etc., întregi sau măcinate, folosite ca hrana animalelor”; slov. *krupa*. Dr. *crupe* „uruială din grăunțe de porumb, de orez etc., măcinate mare, din care se prepară mâncăruri; grâu fiert; arpacaş” < ucr. *krupy*[17].

Cus „bucată, de obicei, dintr–un aliment, îmbucătură; ciob”. Cr. *kus* „bucată, ciob”. Mgl. *cus* scurt < bg. *kus* „fără coadă”.

Góvran „corb”. Cr. *gavran*. Ar. *gavran* < bg. *gavrană*.

Hărbåt „spate, spinare; şira spinării”. Cr. *hrbat* „spate, spinare, dos; coloană vertebrală”[18]. Mgl. *arbet, răbet* „spate” < bg. *răb*.

Iej „arici”. Cr. *jež*. Ar. *eg* < v. sl., bg. *eжă*, sin. *ariciu*; mgl. *ej, iej* < bg. *eж*.

Måčca, –ę „pisică”. Cr. *mačka* „pisică”[19]. Mgl. *mačcă* „joc de copii” < bg. *mačka*.

Mågla, –ę „negură, ceață, pâclă”. Cr. *magla* „ceață; negură, pâclă”. Mgl. *moaglă* „negură, ceață” < bg. *măgla*.

Måia, –ę „mamă; femeie bătrână, babă”. Cr. *maja* „mămică”. Ar. *maie* „bunică” – cf. scr. *maja* „mama, bunică”.

Na „în, la, pe”. Cr. *na* „pe, la; în”. Ar. *na* „la” < *n* + *a* < lat. ad „vers, a”.

Nådę „nadă, parte înnădită, adăugată la un obiect; adăugare la o haină etc.”. Slov. *nada* „strat de oțel sudat (adăugat) la topor”[20]. Dr. *nadă* „înnăditură la un obiect” < bg. *nada*[21].

---

[15] Brodnjak 45: **bradavka** – bradavica; *u hrv* bot Heliotropium.

[16] Brodnjak 230: **kleći**, kleknem svrš (aor. klekoh; r. pridem. klekao; pril. pr. klekavši) > kleknuti (aor. kleknuh, r. pridem. kleknuo, pril. pr. kleknuvši).

[17] *Scurt* 212: v.sl. *krupa*. / Ciorănescu 2609: sb., cr., pol., rut., rus. *krupa*.

[18] Ćirilov 30: **hrbat** hrptenjača, leđa, greben; reč hrbat je praslovenskog porekla; 123: **greben** hrbat (u životinja); inače *morski greben*, ili *hrbati greben* (planine).

[19] Brodnjak 278: **mačka** sidro, kotova; klamfa, spajalica; raškjasto železjezo nasađeno na drvo; *i u hrv* životinja iz roda Felix (mačke).

[20] *Scurt* 275: cf. slov. *nada*, scr. *nado*.

[21] *Scurt* 275: orig. necl.; prob. sudsl.; cf. scr. *nado*. / Ciorănescu 5565: sl. *nada; posibil mag. *nád*.

Nepraşí „a prăfui, a umple de praf”. Cr. *naprašiti* „a acoperi, a umple de praf, a prăfui”. Mgl. *năprăşoas* „prăfuiesc; umplu de praf” < bg. *naprašam*.

Pliví „a înota; a înota la suprafață, a pluti”. Cr. *plivati* „a înota, a pluti, a se menține la suprafața apei”. Mgl. *plivăies* „plutesc, înot” < bg. *plivam*.

Podlóg „talpa încălțămintei; pingea; (în cizmărie) petic, flec”. Cr. *podlog* flec. Dr. *podlog* „talpa ghetelor”[22], mgl. *pudlog* „petic de opincă” < bg. *podloga*.

Pocní „a pocni, a plesni, a detuna, a exploda; a plesni, a crăpa; a pocni, a se sparge”. Slov. *pokniti* (orig. onomatopeică *poc* + *(ă)ni*). Dr. *pocni* < *poc* + *–(ă)ni*[23].

Potóc „râu; pârâu”. Cr. *potok* „pârâu”; slov. *potok*. Dr. *potoc* „torent” < scr. *potok*[24], ar. „ascunzătoarea?, valul?” – cf. alb. *potok* „nascondiglio, buco”; srb. *potok* „ruissseau”; mgl. *Potoc* top. < bg. *potok*.

Pritisní „a presa, a apăsa”. Slov. *pritisni*. Mgl. *prătisnes* „apăs tare, strâng” < bg. *pritiskam*, *pritisnah*.

Rezbí „a izbi, a răzbi prin izbire; a sparge; a rupe, a frânge”. Cr. *razbiti* „a sparge, a sfărâma, a zdrobi”[25]. Dr. *răzbi* „a–şi face drum, a străbate anevoie, a trece peste piedici, a ajunge undeva înlăturând obstacolele, a izbuti, a reuşi, a învinge, a înfrânge, a răpune, (despre stări fizice sufleteşti) a cuprinde, a birui, a copleşi, a termina, a prididi, a isprăvi” < v. sl. *razbiti* „a sfărâma; a distruge; a zdrobi; a sparge”; slov. *razbiti*.

Roba, –ę „veşmânt, îmbrăcăminte, straie”. Cr. *roba* „haină, veşmânt, îmbrăcăminte”. Dr. *robă* „haină de ceremonie, lungă şi neagră” < fr. *robe*; ar. *robă* „robă” < ngr. *ρόμπα*, din it. *roba*; mgl. *rubă* „costum, tacâm de haine” < bg. *ruba*.

Ručí „a dejuna, a lua masa de prânz”. Cr. *ručiti* „a prânzi, a lua prânzul”. Mgl. *ručoas* „prânzesc” < bg. *ruča*.

Scrob „cir, păsat din făină de grâu sau de porumb; se pisează cu unt şi lapte şi este una dintre mâncărurile cele mai uzitate; papară, jumări”. Cr. *skrob* „mâncare gătită din făină (de grâu) fiartă în apă”[26]. Dr. *scrob* „jumări de ouă” < bg. *skrob*[27].

---

[22] Scărlătoiu 151.
[23] *Scurt* 322: interj. *poc* + *–n(i)*. / Ciorănescu 6549 sl. *poknati*, dar legătura pare întâmplătoare.
[24] Gămulescu 177.
[25] Brodnjak 474: **razbiti (se)**; *u izrazu*: vino se razbilo u buretu – prebacilo se vino u bačvi.
[26] Sârbu–Frățilă 272: cf. scr. *skrob*. Brodnjak 509: **skrob**, skroba – škrob; štirka.
[27] *Scurt* 384: bg. *skrob*; scr. *skrob*. / Ciorănescu 7622: sb., slov. *skorb*.

Sfirí „a cânta la un instrument de suflat; a cânta la foale (instrument muzical format dintr–un burduf confecţionat din piele de oaie şi dintr–un sistem de pârghii sau mânere)”. Cr. *svirati* „a cânta (la un instrument), a şuiera, a fluiera, a vui”[28]. Mgl. *svires* „fluier; cânt din instrument” < bg. *svirjam*.

Smríčę „brădet, pădurice de brazi; un fel de brad sălbatic mic”. Cr. *smrča* „ienupăr; molid”[29]; slov. *smrèčje* „ienupăr”. Ar. *smârče* „specie de ciupercă” – cf. v. sl. *smrŭčĭ* „cedrus”; mgl. *smăreacă* „ienupăr, jneapăn” < bg. *smreka*.

Şeţęi „a (se) plimba”. Cr. *šetati (se)* „a se plimba, a face o plimbare”. Mgl. *şătăies* „mă plimb” < bg. *šetam*.

Şúma, –ę „lemn uscat; frunze uscate; pădure; desiş sălbatic, mărăciniş; frunze; crengi”. Cr. *šuma* „pădure, codru; crenguţă, ramură înfrunzită, crengi şi frunze uscate”[30]. Ar. *şumă* „frunziş” < v. sl., bg. *šuma* „silva, feuillage, feuilles”; mgl. *şumă* „copăcel, copac mic, subţire, frunzele uscate care cad din arbori” < bg. *šuma*.

Tărş „trunchiuri de vie”. Slov. *trš* „trunchi, tulpină”. Dr. *târş* „copac pipernicit, nedezvoltat, uscat, pădure cu astfel de copaci, crescuţi printre rădăcini şi cioturi” – et. nec.[31].

Vilę „zână, personaj feminin, fantastic, din basme”. Cr. *vila* zână, nimfă a apelor. Ar. *vila* „nimfă” < bg., v. sl. *vila* idem.

Visí „a atârna, a sta suspendat; a cădea liber în jos, fiind prins sau suspendat de ceva; a agăţa, a suspenda de un cârlig, de un cui etc., lăsând să cadă liber în jos”. Cr. *visiti* „a atârna, a spânzura, a fi suspendat”. Mgl. *vises* „atârn, spânzur de ceva” < bg. *visja*.

La delimitarea claselor de împrumuturi, de bază sunt limba din care provin şi epoca pătrunderii. Există etimoane din slava veche (influenţă în sec. VI–XVII)[32], şi din limbi moderne (sârbă, croată, slovenă), preluate pe cale orală sau pe cale cărturărească. În cazul cartofului, introdus în Europa în jurul anului 1550[33], este puţin probabil ca noţiunea să fi pătruns în vechea slavă.

---

[28] Brodnjak 532: **svirati**, –am; *izreka*: tanko svirati – ostati bez novca, biti pred propašću (o trgovcima).
[29] Brodnjak 513: **smrč** bot Juniperus oxycedrus – šmrika ili smrić (por čempresi), **smrča** ž > smreka, omorika; smrćeva šuma > omorikova šuma, smrekova šuma.
[30] Sârbu–Frăţilă 286: sud sl. *šuma*.
[31] *Scurt* 443: scr. *trs*.
[32] Victor Vascenco, *Elementele slave răsăritene în limba română. (Periodizarea împrumuturilor lexicale)*, în SCL, an X, nr. 3, Editura Academiei, 1959, p. 3–5.
[33] *A–Z Lexikon farbig*, Köln, Buch und Zeit Verlagsgesellschaft MBH, 1976, p. 235.

Cumpír „cartof”. Cr. *krumpir*[34]. Cf. sloven. *krumpir*. Dr. (băn.) *crumpir* < scr. *krumpir*[35]; ar. *cumpire* – cf. bg. *kompiru*, scr. *kompir* < germ. *Grundbirne*; mgl. *cumpircă* < bg. *kompir*.

Precizarea limbii împrumutului se realizează şi prin aplicarea criteriului răspândirii geografice. Dacă elementul se întâlneşte şi în dacoromână, aromână, meglenoromână, acesta este de origine slavă veche. Astfel, **jir** are în ir. sensul „fructe”, în dr. „fructul fagului”, în ar. şi mgl. „ghindă”, provenind din v. sl. *žirŭ* „hrană, nutreţ”[36].

Coroborat criteriului geografic se poate aplica şi cel fonetic. Transformarea *å* < *á* întăreşte în acest caz originea veche slavă a unor termeni. Astfel, ir. **lopåta, –ę** „lopată” îi corespund dr. *lopată*, ar., mr. *lupată*, provenind din v. sl. *lopata*.

În modul prezentat mai sus se procedează şi pentru *ĕ* > *ę*: ir. **mręnę** „mreană, peşte de râu, înrudit cu crapul”, dr. *mreană*, ar. *breană*, provin din v. sl. *mrěna*, în mgl. *mreancă* din mbg. *mrěnka*.

Cunoscând faptul că în dacoromână *e* neaccentuat > *i*, cuvinte ca ir. **domirí** „a măsura”, dr. *dumiri*, *domiri* „a pricepe, a face să înţeleagă clar; a–şi da sau a face să–şi dea bine seama; a(–şi) explica” şi ir. **grîşnic** „păcătos”, dr. *greaşnic* sunt vechi slave.

În situaţiile în care un element istroromân nu are echivalent în restul teritoriului lingvistic românesc, proveniența acestuia este croată (ori slovenă). Consemnarea sunetului *å* în cuvântul istroromân, provenit dintr-un *á* din croată sau slovenă, indică faptul că acest lexem este perceput ca fiind străin în graiurile româneşti din Istria, nu este de origine slavă veche[37].

Clås „spic de cereală”. Cr. *klas* spic; slov. *klas*.

Gråna, –ę „creangă, ramură a unui copac, arbust”. Cr. *grana* „ramură, creangă”.

Jålost „jale; tristeţe; supărare; doliu”. Cr. *žalost* „tristeţe, jale; supărare, doliu”.

Pust „carnaval”. Cr. *pust* idem[38].

În funcţie de reflexele vechiului *iat,* se disting în croată trei dialecte[39]: *ekavian* (*iat* > *e*, în kaikaviană), *iekavian* (*iat* neaccentuat > *je*,

---

[34] Ćirilov 43: **krumpir** krompir; poreklom od nemačke reči *Grundbirne*; 137: **krompir** krumpir.

[35] Ciorănescu 2605: germ. *Grundbirne*, săs. *Krumpirn*, sb., sloven. *kumpir*. / Gămulescu 123: < scr. *krumpir*.

[36] Gheorghe Mihăilă, *Împrumuturi vechi slave în româna comună*, în SCL (34), 1983, nr. 1, p. 45.

[37] V. p. 8 *blåv*.

[38] Ćirilov 75: **pust** filc; reč „filc” poznajmljena je iz nemačkog jezika, a *pust* je pravoskovenski leksem.

[39] Mile Tomici, *Elemente*, p. 13.

în štokaviană) şi *ikavian* (*iat* > *i*, în čakaviană). Astfel, sunt de origine iekaviană sau ikaviană:

Brig „munte, deal”. Cr. *brijeg* „deal, colină”. Mgl. *breg* „suiş, deal” < bg. *breg*.

Did „bunic, moş, unchiaş”. Cr. *djed* „bunic; moş moşneag bătrân; predecesor, precursor, înaintaş”[40]. Dr. *diedă* „bunic, moşneag” < scr. *deda*[41]; mgl. *ded* „moş” < bg. *dědo*.

Lisnåc, lişnåc „alun; alună”. Cr. *lješnjak* „alună”[42]. Mgl. *luşnac* „nucă” < bg. *lěšnik*.

Zålic(a) „puţin, ceva, cam”. Cr. *lijek* „cantitate extrem de mică, ceva foarte puţin”, *(ni) za*, *(ni) od lijeka* „(nici) de leac”[43]. Cf. bg. *zalăc* „oleacă, puţin”. Mgl. *neac* < *un leac* „oleacă, puţin, niţel” < bg. *lěk*.

Evoluţia grupului consonantic vechi slav *bl* + *j* ne conduce spre croatul sau slovenul *blj*.

Gråbl'a, –ę „greblă; grapă; pieptene cu dinţii mari”. Cr. *grablje* „greblă”[44]. Dr. *greblă* < bg. *greblo*[45], ar. *griblă* < bg. *grebla*, mgl. *greblă* < bg. *greblo* provin din v. sl. *greblo*.

Såbl'a, –ę „sabie”. Cr. *sablja*; slov. *sablja*. Dr. *sabie* < bg. *sabja*[46].

Tratamentul lui *t* + *j* în slava veche a avut drept rezultat *št* în vechiul idiom, pe când în limbile slave meridionale occidentale moderne efectul a fost *č*, din care a evoluat istroromânul *ţ*, în cazul:

Måţeha, –ę „mamă vitregă”. Cr. *maćeha* idem, slov. *mačeha*; cf. dr. *maştehă*, mgl. *maşti* < v. sl. *maštecha*[47].

Fenomenul denazalizării sunetelor *ǫ* şi *ę*, caracteristice limbii slave vechi, ne îndrumă spre croată în cazurile de mai jos. Iusul mare, în dialectele sud–slave apusene, se transformă în *u*, preluat ca atare de istroromână, pe când în dacoromână, prin intermediul bulgarei, evoluţia este *ă* sau *î*.

Gúsca, –ę, gusče „gâscă”, cu *ǫ* > *u*, trimite la cr. *guska* idem; cf. dr. *gâscă* < bg. *găska*, ar. *gâscă* < bg. *gâska*, mgl. *goască* < bg. *găska*, care dezvăluie v. sl. **gǫsĭka*[48].

---

[40] Brodnjak 85: **deda**, dede – djed; kad se netko spotakne i padne, u šali mu se kaže: tu ti je deda blago zakopao.
[41] Gămulescu 126–127.
[42] Brodnjak 264: **lešnik** – lješnjak.
[43] Sârbu–Frăţilă 302: cf. bg. *zalăc*.
[44] Brodnjak 156: **grabulje** – grablje.
[45] Ciorănescu 3873: bg. *greblo* sau sb. *grebla*, *grablje*, cf. alb *grambël*ë; din sl. *grabja*, cf. *grăbi*.
[46] *Scurt* 369: bg. *sabja*, scr. *sablja*. / Ciorănescu 7310: mag. *száblya*.
[47] Ciorănescu 5139: sl. (bg.) *maštecha*, cf. rus. *mačecha*, mag. *mastoha*.
[48] G. Mihăilă., *Împrumuturi vechi sud–slave în limba română. Studiu lexico–semantic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 86.

Asemănător stau lucrurile pentru iusul mic, ale cărui „mutații" lingvistice au avut drept consecință pe *e* din istroromână şi pe *î* din dacoromână.

Svet „sfânt, sacru" ar fi putut proveni din slavon. *svętŭ*, dar *ę* > *e* indică drept etimon cr. *svet* idem; cf. dr. *sfânt* < v. sl. (slavon) *svętŭ*, ar. *sântu* < lat. *sanctus*, iar mgl. *sfeti* < bg. *sfeti*.

Deosebirile fonetice indică etimoane diferite pentru alte fapte de limbă, înregistrate cu acelaşi sens în dialectele limbii române. Spre exemplu, existența în istroromână a vocalei *a*, iar în meglenoromână a vocalei *ă* se explică prin tratamentul diferit al sunetului slav în limbile din care s–a făcut împrumutul.

Cútńac „măsea". Cr. *kutnjak* „dinte, molar, măsea". Mgl. *coatnic* „măsea" < bg. *kătnik*.

Kita, –ę „floare, mănunchi". Cr. *kita* „buchet de flori; ramură, crenguță cu frunze, cu flori, cu fructe"; slov. *kita* „mănunchi, buchet, ciucure". Dr. băn. *chită* „mănunchi de flori, de frunze etc., mănunchi format din douăsprezece fuioare de in sau cânepă" < scr. *kita*, ucr. *kyta*[49]; ar. *kitcă* „buchet" < bg. *kitka*; mgl. *chitcă* „buchet de flori, top., pinten la cal" < bg. *kitka*.

Lastavíța, –ę „rândunică". Cr. *lastavica*[50]. Mgl. *lăstăviță* < bg. *lěstovica*.

Lizí „a se târî ca şarpele". Cr. *liziti* „a mişuna; a se târî". Mgl. *lăzes* „mă târăsc" < bg. *lazja*.

Macní „a se mişca; a pune în mişcare; a deplasa; a duce ceva de colo–colo". Cr. *maknuti, maknem* „a mişca, a urni din loc"; slov. *makniti*. Mgl. *măcnes* „trag, târâi; alunec, cad" < bg. *măkna*.

Măhní „a face semn cu mâna". Cr. *mahnuti* „a flutura, a agita, a da din; a face semn cu mâna, cu capul". Dr. *măhăi* „a gesticula, a face semne" < v. sl. *machati*[51].

Mlatí „a îmblăti, a bate cerealele, plantele cu păstăi etc., pentru a scoate semințele". Cr. *mlatiti* „a treiera, a bate"; slov. *mlatiti*. Dr. *îmblăti* < v. sl. *mlěti, mlatiti*[52].

Ognişte „vatră, cămin; partea plană din interiorul cuptorului de pâine sau al sobei, care susține boltitura şi unde se face focul; suprafață plană care prelungeşte cuptorul sau soba în afară şi pe care se poate şedea

[49] *Scurt* 183: bg., mac. *kita*; scr *kita*; ucr. *kita*. / Ciorănescu 1853: ceh., rut. *kita*, prob. prin intermediul sb. *kĭta*; cf. rus., pol. *kita*, bg. *kitka*. / Gămulescu 108–109: < scr. *kita*.

[50] Brodnjak 250: **lasta** ornit term Hirundo – lastavica; riječ lasta u hrv je stilistki obilježena.

[51] Ciorănescu 4997.

[52] Scărlătoiu 218.

sau dormi". Cr. *ognjište* „vatră pentru foc". Mgl. *ugnişti* „vatră" < bg. *ognište*.

Podăprí „a propti, a rezema". Cr. *podupr(ij)eti (se)* „a propti, a susține, a rezema, a sprijini"[53]. Mgl. *putpăroas* „reazem, proptesc" < bg. *potpiram*.

Trțe „tărâțe, înveliş al boabelor de grâu, porumb etc., zdrobit prin măcinare şi separat de făină prin cernere". Cr. *trice* „tărâțe". Dr. *tărâță* < bg. *trici*, scr. *trice*; ar. *tărâță* „tărâțe" – v. sl., bg. *tric(j)a* „furfur, son"; mgl. *trăță* < v. sl. *trice*[54].

Údovăț „văduv". Cr. *udovac*. Mgl. *ubduveț* – cf. bg. *vdovica* sau der. din *ubduviță*.

Udovíța, –ę „văduvă". Cr. *udovica* „văduvă"[55]. Mgl. *ubduviță* „văduvă, femeie căreia i–a murit bărbatul" < bg. *vdovica*.

Véşęl'ę „veselie; bucurie; ospăț; nuntă". Cr. *veselje* „veselie, voioşie, bucurie"; slov. *veselje*. Dr. *veselie* < v. sl. *veselije* „voioşie, bucurie"; ar. *văsălie* < bg. *veselie* „gaiete".

Zvadí „a scoate". Cr. *izvaditi* „a trage afară, a scoate". Dr. *izvodi* „a crea, a face, a inventa; a descoperi, a se contura, a apărea, a lua ființă" < sl. *izvoditi* „a extrage, a traduce", mgl. *vădes* „curăț semănăturile de buruieni, prăşesc" < bg. *vadja*.

Zebaví „a reține, a întârzia; a zăbovi". Cr. *zabaviti* „a reține, a întârzia, a mai rămâne"[56]. Dr. *zăbovi*, *zăbăvi* „a lucra prea încet, a nu se grăbi; a întârzia; a se ocupa, a–şi pierde vremea cu cineva" < v. sl. *zabaviti* „a împiedica"[57]; mgl. *zăboves* „zăbovesc, întârzii" < bg. *zabavjam* „a opri, a reține; a tărăgăna".

Dacă vocalei *o*, existentă într–un cuvânt istroromân, i se opune vocala *u* în echivalentele celorlalte dialecte româneşti, împrumutul din istroromână nu este din slava veche, ci din slovenă.

Roję „floare". Slov. *roža* „trandafir". Dr. *ruj(ă)*, *ruje* „măceş, trandafir, rosăcică, nume de flori mai mult sau mai puțin asemănătoare cu trandafirul" < bg., scr. *ruža*[58]; ar. *rujă* „trandafir" < bg. *ruža* „nalbă".

Criteriului prezentat mai sus i se pot asocia uneori şi deosebiri de derivare, acestea infirmând etimologia slavă veche.

Rojíța, –ę „floare mică, floricică; trandafir". Slov. *rožica* (dim. de la *roža*) „floare". Ar. *ruγiță* „nalbă" – cf. bg. *ruža* guimauve.

---

[53] Brodnjak 401: **podupreti**, –em fiz – podbočiti; *i u hrv* podupr(ij)eti – potpomoći, podržati, pružiti oslonac.
[54] Scărlătoiu 149.
[55] Brodnjak 570: **udova** – udovica. **udovče**, –eta – udovac.
[56] Sârbu–Frățilă 304: scr. *zabaviti*; v.sl. *zabaviti*.
[57] Ciorănescu 9384: din sl. *zabaviti*, bg. *zabavjam*.
[58] Ciorănescu 7282: bg., sb. *ruža*; mag. *ruzsa*.

Accentul unui cuvânt poate conduce, în cele mai multe situații, la identificarea etimonului slav modern.

Naród „popor, neam”. V. sl. *naródŭ*. Dr. *noród* „popor, neam, totalitatea credincioşilor care aparţin unui cult creştin, unei eparhii etc., număr mare, mulţime de oameni” < v. sl. *naródŭ*. Cf. cr. *národ* „popor, lume”[59], slov. *národ*.

Criteriul morfologic poate fi utilizat cu succes, deosebirile de gen indicând, de asemenea, proveniențe diferite.

Otróv „otravă”, de genul neutru, provine din cr. *otrov* „otravă, venin, toxic”, slov. *otrov*, de genul masculin; cf. dr. *otravă* < v. sl. *otrava*, mgl. *utroavă* < bg., sl. *otrova*, toate substantivele fiind feminine.

Uneori sensul este hotărâtor în stabilirea limbii de proveniență a cuvântului supus cercetării. Astfel:

Blåv „vânăt, albastru–vânăt” are drept etimon cr. *plav* „albastru–bleu” (posedă şi sensul „blond”)[60], şi nu v. sl. *plavŭ* „albicios, galben” (dr. *plav* nu cunoaşte sensul ir.), chiar dacă este prezent un *å*, care reclamă vechiul slav.

Mărşav, pentru sensul „slab, uscățiv”, provine din cr. *mršav* „slab, uscățiv, costeliv, jigărit” sau slov. *mršav*, sensul fiind regăsit în dr. *mârşav* „slab” din scr. *mršav*[61]; pentru sensul ir. „rău, lipsit de scrupule, josnic, infam, ticălos” şi dr. „lipsit de scrupule, josnic, infam, ticălos, scârbos, dezgustător” etimonul este v. sl. *mrŭšavŭ*[62].

Ocna, –ę „fereastră”. Cr. *okno* „fereastră, geam; slov. *okno* fereastră, geam”. Dr. *ocnă* „mină, salină, închisoare pentru cei condamnați la muncă silnică în saline, închisoare, puşcărie, pedeapsă executată într–o astfel de închisoare” < v. sl. *okno* „fereastră”[63]; ar *ocnă* „fund de butoi” – cf. gr. *óχνα* – din v. sl. *okno* „fereastră”.

Pocróv „capac”. Cr. *pokrov* „capac”[64]; slov. *pokrov*. Dr. *pocrov* „pătură, pled; pânză pentru întrebuințări liturgice” < v. sl. *pokrovŭ*[65]; ar. *pocroavă* „pânză, cearşaf” < v. sl. *pokrovŭ* „velamen”; mgl. *pucrov* „învelitoare de lână, velință mai groasă” < bg. *pokrov*.

Povărní (se) „a (se) întoarce; a (se) răsturna”. Cr. *povrnuti (se)* „a se înapoia, a face să se întoarcă”; slov. *povrnuti*. Dr. *povârni* „a se înclina,

---

[59] Brodnjak 316: **narod** m (populus) > puk; čovjek iz naroda – pučanin, čovjek iz puka; pučanstvo.

[60] Ćirilov 149: **plav** pridem. modar (tamnoplav), češće *plav*.

[61] Gămulescu 157.

[62] *Scurt* 271: bg. *măršav*; scr. *mršav*.

[63] Scurt 289: bg. *okno*; scr. *okno*.

[64] Brodnjak 407: **pokrov** – ono čime je nešto pokriveno poput omotača, pokrivac; krov kuće; platneni pokrivač za pokrivanje mrtvaca, mrtvački pokrov; poklopac na lijesu; *u hrv* obično u značeniju »mrtvački pokrov« ili zaklopac lijesa.

[65] Ciorănescu 6559.

a se apleca; a se gârbovi de bătrâneţe; a (se) prăbuşi, a (se) prăvăli, a (se) răsturna” < bg. *povărna*, scr. *povrnuti*[66].

Rastegní „a întinde; a întinde rufe pe frânghie; a întinde o plasă, sfoară etc.; a (se) culca; a (se) desface, a (se) întinde, a (se) aşterne”. Cr. *rastegnuti (se)* „a (se) întinde”.

Siromåh „sărman, sărac”. Cr. *siromah* „sărac”. Dr. *siromah* „muncitor” < v. sl. *siromahŭ*[67] „sărac” < scr. *siromah* „sărac”[68]; mgl. *siruma* idem < bg. *siromah*.

Slåma, –ę „paie, tulpini uscate; tulpini rămase după treierat, stuf, trestie”. Cr. *slama* „pai, paie; claie, stog de paie”; slov. *slama*. Dr. *slamac* „paie putrezite” < bg., scr. *slama*; ar. *salmă* „fulg” < bg. *slama*.

Şíşkę „ghindă”. Cr. *šiška* „con (la conifere)”. Dr. *şişcă* „tocătură de paie sau de coceni folosită pentru hrana vitelor” < ucr. *sička*.

Tučí „a bate, a lovi; a vâna; a scutura; a îmblăti cereale; a bate; a bate, a ciocăni la uşă; a omorî”. Cr. *tući (se)* „a lovi, a bate, a ciocăni”. Dr. *toci* „a face sau a deveni mai puţin ascuţit, mai puţin tăios, a (se) roade, a (se) uza prin întrebuinţare, prin frecare, prin lovire etc., a ascuţi un obiect la tocilă” < v. sl. *točiti* „a roade, a ascuţi”; mgl. *tuţoas* „dau la tocilă, ascut” < bg. *toča*.

Ţípęlę „fluierul piciorului; ţepeală, pulpa piciorului”. Cr. *cipelj* „fluierul piciorului, tibia”.

Pe baza criteriului geografic, se poate opta pentru etimologia dublă când un cuvânt are forme şi sensuri identice în croată şi slovenă. Având în vedere prestigiul limbii din care s–a desprins, considerăm esenţială influenţa croatei. Totuşi, când un cuvânt se întâlneşte numai în istroromâna de sud, el este de origine croată, iar când se întâlneşte numai în istroromâna de nord, proveniența sa este slovenă.

Bodí „a împunge, a înţepa”. Cr. *bosti, bodem* „a înţepa, a împunge”; slov. *bosti, bodem*. Mgl. *budnes* „împung un cal ca să pornească” < bg. *boda, bodna* „a împunge cu un obiect ascuţit”.

Brådvę bardă. Cr. *bradva*; slov. *bradva*. Mgl. *bradvă* „bardă dogărească” < bg. *bradva*.

Comår, comar(i) „ţânţar; musculiţă; un fel de tăun”. Cr. *komar* „tăun”; slov. *komar*. Mgl. *comar* „tăun” < bg. *komar*.

Cråi „parte de pământ, ţinut, regiune; ţărm, mal; margine, capăt; sfârşit”. Cr. *kraj* „graniţă; margine”; slov. *kraj*.

Criv „nedrept, strâmb, vinovat”. Cr. *kriv* „strâmb, îndoit, curbat, vinovat”[69]; slov. *kriv*. Mgl. *criv* „strâmb” < bg. *kriv*.

---

[66] Ciorănescu 6734: sl. *povrnuti* sau *vriniti* „cu suf. *po–*” (prefix! n.n.).
[67] Ciorănescu 7858: sl. *siromahŭ*.
[68] Gămulescu 185.

Crov „acoperiş”. Cr. *krov*. Cf. sloven. *krov*.

Div „sălbatic, nedomesticit”. Cr. *divlji*; slov. *divji*. Mgl. *div* sălbatic < bg. *div*.

Gospodår „stăpânul casei; gazdă, amfitrion; cap de familie; gospodar, econom; domn; făptaş, autorul unei fapte”. Cr. *gospodar* „domnitor, suveran, monarh; gazdă, stăpân al casei; soţ, cap de familie; învingător, biruitor; stăpân; proprietar; patron”[70]; slov. *gospodar*. Dr. *gospodar* < bg., scr. *gospodar*[71].

Iscra, –ę „scânteie”. Cr. *iskra* „scânteie, licărire, rază”; slov. *iskra*. Mgl. *iscră* „scânteie” < bg. *iskra*.

Jåba, –ę „broască”. Cr. *žaba*[72]; slov. *žaba*. Ar. *jabă* – cf. gr. *žábα*, alb. *zhabë* „rana”, sl. *žaba* „grenouille, crapaud”; mgl. *jabă* < bg. *žaba*.

Jíla, –ę „venă; varice”. Cr. *žila* „vas sanguin, venă, arteră”; slov. *žila* „venă”. Mgl. *jilă* „venă” < bg. *žila*[73].

Lípa, –ę „tei”. Cr. *lipa*; slov. *lipa*. Ar. *lipă* < bg. *lipa*; mgl. *lipă* < bg. *lipa*.

Lísiţa, –ę „vulpe”. Cr. *lisica*; slov. *lisica*. Mgl. *lisiţă* < bg. *lisica*.

Lov „vânat; vânătoare; ceea ce vânează cineva; p. ext. carnea unui animal vânat”. Cr. *lov* „vânătoare”; slov. *lov*. Mgl. *lov* vânat < bg. *lov*.

Måst „unt; grăsime”. Cr. *mast* „grăsime, untură, ulei, culoare”[74]; slov. *mast*. Ar. *maste* „faţă; chip; figure, visage, coleur de visage” < v. sl. *mastĭ* „unguentum”.

Ne „nu”. Cr. *ne*; slov. *ne*. Dr. *ne–* „element de compunere care indică o negaţie şi care serveşte la formarea unor substantive, adjective şi adverbe” < v. sl. *ne*; ar. *ni* „prefix negativ, corespunzând dr. *ne–*, sl. *ne–* „ < v. sl. *ne* „nu”.

Netezęi „a întinde, a trage, a fixa cu scoabe; a trage, a tracta; a trage la răspundere; a se ţine strâns de, a se trage de, a trage în sus”. Cr. *natezati* „a întinde, a încorda, a trage, a lungi, a se forţa”[75]; slov. *natezati*.

---

[69] Brodnjak 247: **kriv**, kriva, krivo – kos, nakrivljen, zakrivljen; kriva kula u Pisi – kosi toranj u Pisi.

[70] Brodnjak 154: **gosa** – goso (ponekad podrug), gospodar, vkasnik, gazda; tane mu gosino – sto mu gromova.

[71] *Scurt* 88: slavon. *gospodarĭ*. / Ciorănescu 3843: sl. *gospodarĭ*.

[72] Brodnjak 63: **žabe** – zelena ili krastava žaba *Rana esculenta* – zelena žaba; žaba kremenjača *Hyla armorea* – žaba kreketuša, gatalinka; ognjena žaba *Bombina bombina* – vatrena žaba, crveni mukač; žaba češnjača *Pelobates fuscus* – šarena češnjarka; žaba travnjača *Rana temporaria* – smeđa livadna žaba; gigantska žaba *Rana goliath* – divovska žaba (iz Kameruna, dugačka 30 cm.).

[73] Scărlătoiu 183: mgl. *jilă* venă (< bg., mac. *žila*).

[74] Brodnjak 286: **mast** > put, boja kože; čovjek crne masti – tamnoput čovek.

[75] Brodnjak 318: **nateći**, nategnem svrš (aor. nategoh, nateže; r. pridem. nategao; pril. pr. nategavši) > nategnuti, nategnem (aor. nategnuh, nategnu; r. pril. nategnuo; pril. pr. nategnuviši).

Pişęi „a scrie”. Cr. *pisati*; slov. *pisati*. Mgl. *pisăies* „scriu” < bg. *pisah*, *piša*.

Písma, –ę „scrisoare”. Cr. *pismo*[76]; slov. *pismo*. Mgl. *pismă* „scrisoare; inscripție” < bg. *pismo*.

Razbí „a sparge; a sfărâma; a rupe”. Cr. *razbiti* „a sparge, a sfărâma, a zdrobi”[77]; slov. *razbiti*.

Stisní „a strânge; a contrage, a contracta a micşora dimensiunile unui obiect; a se strânge, a se ghemui, a se pitula”. Cr. *stisnuti se, stisnem se* „a se strânge, a se presa, a se comprima”; slov. *stisniti* „a comprima, a strânge prin apăsare, prin comprimare”.

Vikęi „a striga, a țipa; a răcni, a plânge; a chema, a striga pe cineva; (despre cocoş) a cânta”. Cr. *vikati* „a țipa, a striga, a urla, a zbiera, a chema, a striga pe cineva”; slov. *vikati*. Mgl. *vicăies* „chem, strig” < bg. *vikam*.

Víla, –ę „furcă”. Cr. *vila, vile* „furcă, furculiță”; slov. *vile*. Ar. *vilă* „furcă de fân” < bg. *vila*, mgl. *vilă* „furcă” < bg. *vila*.

Când exemplele din dacoromână provin din Banat, în special, faptul că nu au o răspândire largă arătă că au fost împrumutate din sârbă şi în nici un caz nu sunt slave vechi.

Blåga, –ę „vite, animale domestice mari, mai ales cornute”. Cr. *blago* „comoară, bogăție; vite cornute”. Dr. *blagă* „avut, avere, bunuri, bogăție, scofală, ispravă, zestre” < sb. *blago*[78] „avere, bogăție, comoară, vite cornute”.

Braghéş „pantaloni”. Cr. *brageši*. Dr. *bricheş* „pantaloni strâmți, confecționați din stofă țesută în casă sau cumpărată” < scr. *brageše, bragêši*[79].

Copríva „urzică”. Cr. *kopriva*[80]. Dr. reg. *coprivă*[81].

Coritę „albie, copaie, covată”. Cr. *korito*. Dr. *corită* < scr., bg. *korito*[82] „troacă, albie”; mgl. *curită* „albie, copaie” < bg. *korito*.

Čåča, –ę „tată”. Cr. *ćaća*, *ćaće* „tată, părinte”. Dr. băn. *ceace* „nene, bade, tete” < scr. *ćaće*[83] „tată”.

Čuční „a şedea, a se aşeza”. Cr. *čučati* „a sta pe vine, a sta ghemuit; a nu se mişca dintr–un loc, a sta lipit de pământ, a sta întins pe

---

[76] Ćirilov 149: **pismo** list, češče *pismo*.
[77] Brodnjak 474: **razbiti (se)**; *u izrazu*: vino se razbilo u buretu – prebacilo se vino u bačvi.
[78] *MDA* 277.
[79] Scărlătoiu 149–150.
[80] Ćirilov 136: **kopriva** žara, takođe i *kopriva*.
[81] Scărlătoiu 163.
[82] Gămulescu 119.
[83] Gămulescu 105.

pământ". Dr. *ciuci* „a se face ghem ca să nu fie văzut; a se aşeza pe vine" < scr. *čučati*[84]; mgl. *čučăies* „şed pe vine" < bg. *čučam*.

Vósta „destul, destul de". Cr. *dosta* „suficient". Dr. *dosta* idem < scr. *dosta* idem[85]; mgl. *dosta* „destul" < bg. *dosta*.

Gazí „a trece printr–un vad; a merge prin noroi". Cr. *gaziti* „a umbla, a păşi, a merge, a călca; a amesteca cu picioarele pământ cu apă; a trece; a traversa pe jos o apă". Dr. *găzi* „a călca în picioare" < scr. *gaziti*[86]; mgl. *găzes* „calc cu picioarele" < bg. *gazja*.

Gărclån „gâtlej, beregată; laringe; nodul lui Adam". Cr. *grkljan* „gât, gâtlej, beregată, laringe". Dr. *gârclean* „mărul lui Adam" < scr. *grkljan* „gâtlej, laringe, trahee, gât, esofag"; bg. *grăkljan*[87]; ar. *gărgălan* „gâtlej" < bg. *gărgălan* „gârclean" < alb. *gërgëlak*; mgl. *grăclan* „gâtlej" < bg. *grăklan*.

Ístina „adevărat, într–adevăr". Cr. *istina*[88]. Dr. *istina* < scr. *istina*[89]; mgl. *istina* < bg. *istina*.

Kíčiţa, –ę „gleznă". Cr. *kičica* „smoc de păr la piciorul cailor"[90]. Dr. *chişiţă* „încheietură a piciorului, deasupra copitei, la animalele cu copite; moţul de păr de deasupra copitei" < bg. *kitčice*, scr. *kičica*.

Lomí „a frânge, a rupe". Cr. *lomiti* „a rupe, a despica, a frânge, a sparge, a sfărâma"[91]; slov. *lomiti*. Dr. *lomui* „a (se) curăţa de uscături"[92].

Lopåtiţa, –ę „omoplat; coapsă, şold; partea superioară sau inferioară a spatelui". Cr. *lopatica* „omoplat, scapulă"[93]; slov. *lopatica*. Dr. *lopătiţă* „spată, omoplat" < scr. *lopatica*; mgl. *lupătiţă* „lopată mică, coapsă" < v. sl. *lopata*.

Lóvăţ „vânător". Cr. *lovac*[94]. Dr. băn. *lovăţ* „ochitor bun" < scr. *lovac* „vânător; bun ochitor"[95], mgl. *luvač* „vânător" < bg. *lov*.

---

[84] *MDA* 545: srb. Ciorănescu 2070: sl. *čučati*.
[85] Gămulescu 128.
[86] Gămulescu 134.
[87] Gămulescu 135.
[88] Ćirilov 32: **istina bog** pril. istini za volju; žargonski izraz u zapadnoj varijanti, npr: „Predstava je loša, istina bog (istini za volju), od njih ne možeš drugo ni očekivati; Ćirilov 132: **istini za volju** pril. istina bog, češće *istini za volju*.
[89] Gămulescu 143.
[90] Vasile Frăţilă, *Studii de toponimie şi dialectologie*, Timişoara, Excelsior Art, 2002, p. 289–290: cr. / Brodnjak 227: **kičica** ž – kist; u hrv (bot) Centaurium, biljka iz por siništare.
[91] Brodnjak 270: **lomiti** nesvrš – tući, tucati; lomiti šoder – tucati kamen; lomiti jaja o Uskrsu – tucati se uskršnjim jajima; lomiti vrat – potucati se; lomiti njivu – prvi put orati njivu, na novo uzorati; u hrv kidati, trgati.
[92] Scărlătoiu 216.
[93] Ćirilov 47: **lopatica** plečka; u istočnoj varijanti čuju se obe reči, a u zapadnoj – samo lopatica.
[94] Brodnjak 271: **lovdžija** – lovac; ljubitelj lova.
[95] Gămulescu 149.

Lóza „viță–de–vie”. Cr. *loza* „viță–de–vie; vrej”; slov. *loza*. Dr. băn. *loză* „vrej de cartof, viță–de–vie, vrej de dovleac” < scr. *loza* „viță, vrej”[96], mgl. *loznă* „strugure cu boabe mici şi dulci, top.” < bg. *loza*.

Mislí „a gândi”. Cr. *misliti* „a gândi, a chibzui, a cugeta, a crede, a presupune”[97]; slov. *misliti*. Dr. *misli* „a gândi, a minți” < scr. *misliti* „a gândi; a considera, a închipui, a intenționa”[98]; mgl. *misles* „gândesc, pomenesc” < bg. *mislja*.

Ståtiva, –ę „război de țesut manual; bancă, laviță”. Cr. *stativa* „grindă la războiul de țesut, război de țesut”; slov. *stative*. Dr. *stative* „război de țesut manual, instrument cu ajutorul căruia se întinde pielea vitelor tăiate, spre a fi curățată de păr, folosit în industria casnică” < scr. *stative*.

Súcna, –ę „sucnă, postav gros, ordinar; fustă”. Cr. *sukno* „postav”, *suknja* „fustă”; slov. *sukno* „postav, stofă”. Dr. *sucnă* „fustă groasă, fără încrețituri” < v. sl. *sukno* „lânuri, haine de lână, bucată de pânză, de țesătură”[99]; mgl. *sucnă* „postav, stofă groasă” < bg., mac. *sukno*[100].

Tărbúh „pântece, foale, burtă, abdomen”. Cr. *trbuh* „pântece, abdomen, stomac”. Dr. *târbu* „burtă” < scr. *trbu(h)*[101]; mgl. *tărbuşoană* „burtă, stomac la animale” < bg. *tărbuh*.

Tučí „a lăsa să curgă un lichid; a turna un lichid”. Cr. *točiti* „a turna, a vărsa”. Dr. *toci* „a pritoci, a muta în alt vas, a podidi” < scr. *točiti* „a deşerta, a turna în alt vas”[102], mgl. *tučoas* „trag zeamă de varză” < mbg. *točam*.

Zet „ginere”. Cr. *zet* „ginere, cumnat, soț al surorii”; slov. *zet*. Dr. *zet* „ginere” < scr. *zet*[103]; mgl. *zet* < bg. *zet*.

Uneori este mai greu de precizat originea unui cuvânt, criteriile cunoscute fiind insuficiente.

Na „uite, poftim!”. Cr. *na* „na, ia, ține, poftim, prinde, iată, uite”; slov. *na*. Dr. *na* „ia, ține, asta mai lipsea” – cf. alb., bg., ngr., magh. *na*[104]; ar. *na* „iată, na, la naiba” – cuvântul e în toate limbile balcanice; mgl. *na* „na”.

---

[96] Gămulescu 149–150.
[97] Brodnjak 297: **misliti se** nesvrš – razmišljati, domišljat se, misliti o nečemu.
[98] Gămulescu 156.
[99] *Scurt* 408.
[100] Scărlătoiu 144–145.
[101] Gămulescu 195.
[102] Gămulescu 196.
[103] Gămulescu 202, 204.
[104] Ciorănescu 5551: bg., sb., cr., slov., pol., rus. *na*.

Ţępę „par lung şi ascuţit la un capăt; vârful unui astfel de par; ghimpe, aşchie mică”. Dr. *ţeapă* – cf. v. sl. *cĕpati*[105], mgl. *ţapă* „ţeapă; ţepuşă; frigare” < sl. *cepa*. Cf. cr. *cepac* „bucată dintr–un lemn despicat, aşchie la pescuit; vergele, joarde, fuscei la războiul de ţesut”.

Statutul funcţional[106], deşi reprezintă un criteriu important, este mai greu de aplicat pentru că un cuvânt cuprins în diversitatea dialectală intră mai greu în lucrările lexicografice de largă circulaţie la care avem acces. Astfel, este mai dificil de dovedit originea unui lexem istroromân care ar proveni din graiurile croate intrate în contact nemijlocit cu vorbitorii idiomului românesc.

Încheiem aici, având convingerea că cercetări ulterioare asupra lexicului de origine slavă veche în dialectul istroromân vor pune într–o nouă lumină faptele de limbă asupra cărora nu au fost formulate aprecieri definitive.

ABGRENZUNGSKRITERIEN ZWISCHEN ALTSLAWISCHEN, KROATISCHEN UND SLOVENISCHEN ELEMENTEN DES ISTRORUMÄNISCHEN

(Zusammenfassung)

Als Folge der Überprüfung der Arbeit das Studium und für die Behaltung dieses Dialekt in schriftlicher Form des *Istroromânii şi istroromâna. Relaţii lingvistice cu slavii de sud* herausgegeben von Elena Scărlătoiu, bringen wir Meinungen über die Etimologie der altslavischen die von der Forscherin für einige istrorumänischen Wörter festgelegt sind. Aus bestimmten Gründen sind die Differenzierungskriterien kurz vorgestellt worden, ihre Argumentierung wurde nicht wiederholt, die nähersten Formen der istrorumänischen Sprache werden präzentiert, und die gleichen Bedeutung kommen nicht vor.

[105] Ciorănescu 8575: origine incertă. / *Dicţionarul limbii române* (DLR), serie nouă, Tomul XII, partea 1, litera Ţ, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994, p. 45–46: cuvânt de origine traco–dacă; cf. alb. *thep* „vârf ascuţit de stâncă”.

[106] Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1999, p. 172.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 241-248

ÎNCERCARE DE DEFINIRE A STILULUI RELIGIOS

de
Nadia OBROCEA

În lucrări fundamentale, apărute, în general, după 1989, s-a argumentat existenţa unui stil religios în limba română şi s-a încercat precizarea statutului său în structura stilistică a limbii române. Terminologia utilizată de cercetători este diversă: stil religios, limbaj religios, limbaj bisericesc, stil ecleziastic, limbaj sacerdotal etc.

Trebuie reţinute, într-o primă instanţă, aceste contribuţii, care definesc stilul religios al limbii române şi care identifică caracteristicile acestuia.

O cercetare, din perspectiva stilisticii funcţionale, a acestui aspect îi aparţine Lidiei Sfîrlea[1]. Ea analizează eşantioane de texte din *Biblia, adică dumnezeiasca scriptură a vechiului şi a noului Testament*, Bucureşti, 1938 şi distinge o variantă biblică în cadrul limbii române literare.

Varianta biblică a diasistemului stilistic literar se situează, în concepţia Lidiei Sfîrlea, în sfera variantei neoficiale, mai exact a variantei neartistice a acesteia, alături de varianta familiară, telegrafică şi epistolară. Autoarea stabileşte normele specifice variantei biblice pe plan lexical[2], morfologic[3], sintactic[4] şi prozodic[5].

---

[1] Lidia Sfîrlea, *Contribuţii la delimitarea stilurilor literare româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, EAR, 1972, p. 145-206.

[2] A se vedea Lidia Sfîrlea, *lucr. cit*., p. 201: frecvenţa generală a conjuncţiei *şi*, precum şi frecvenţa ei în poziţie iniţială, înaintea unui verb (*dicendi* sau de mişcare), aflat de obicei la perfectul compus; posibilitatea utilizării unor forme şi semnificaţii învechite, precum şi folosirea frecventă a unor nume proprii specifice (*Dumnezeu, Avram, Capernaum, Galilea* etc.).

[3] *Ibidem*: frecvenţa neobişnuit de mare a conjuncţiilor; frecvenţa neobişnuit de mare a verbelor şi a pronumelor.

[4] *Ibidem*: preferinţa pentru fraze lungi, cu unităţi coordonate pe rază de joncţiune şi cuprinzând un număr relativ mare de elemente redundante (mai ales pronume); evitarea determinării subiectului; adoptarea unei variante simple de distribuţie a părţilor de propoziţie.

[5] *Ibidem*: interval aton lung între tonicele a două unităţi melodice diferite; număr relativ mic de tonice (2-3) în cadrul unităţii melodice, de unde crearea impresiei acustice de melopee.

În studiul intitulat *Stilul religios al limbii române literare*[6], Marcu Mihail Deleanu a subliniat faptul că ideea existenței unui număr mare de stiluri funcționale în limba română este conținută în însăşi definiția acestora[7]. În general, cercetătorii au lăsat deschisă lista stilurilor funcționale.

Delimitând stilurile funcționale în termenii lui Alexandru Graur, „după vorbitori şi după scopul comunicării”[8], Marcu Mihail Deleanu consideră că există un specific al limbii în comunicarea religioasă. În ceea ce priveşte terminologia, autorul preferă termenul *religios* (nu bisericesc sau ecleziastic) fiindcă faptele de limbă specifice sunt generate de viziunea religioasă asupra lumii[9].

Autorul prezintă, în favoarea recunoaşterii stilului religios, argumente de natură lexicală, sintactică şi stilistică.

La nivelul lexicului, el constată limitarea libertății de alegere a termenilor, sinonimia acționând limitat în stilul religios. O altă constatare este că vocabularul religios refuză neologismele. El identifică, în vocabularul textului religios, termeni cu semnificație morală, care se raportează la *bine*, *drept*, *bun*: *binecuvântare*, *preacurată, dreptcredincioşi, bunavestire* etc.

Referindu-se la topică, Marcu Mihail Deleanu precizează că, în cazul stilului religios, conceptele, nu afectele fac regula. Topica, determinată de credință, nu de afect, este motivată conceptual. „Pe *Dumnezeu* a-l vedea nu este cu putință oamenilor”; „În *Domnul* am nădăjduit” etc.

Autorul se referă şi la varianta orală a acestui stil. El consideră că aspectul vorbit al stilului religios reprezintă una dintre caracteristicile acestuia, care-l diferențiază de stilul beletristic, dar îl aseamănă cu stilul publicistic. „Varianta vorbită a stilului religios, ritualică, sacerdotală, dobândeşte însuşiri aparte şi datorită cântării bisericeşti. (…) Prin varianta vorbită, cântată, stilul religios se apropie de pronunțarea scenică a românei actuale”[10].

Marcu Mihail Deleanu sesizează diferențierea stilului religios al limbii române în variante. „Ca orice stil fundamental, stilul religios are variante în textele teologice fundamentale (*Biblia* şi scrierile Sfinților Părinți), în cărțile de strană, cărțile pentru preot, în pravile, canoane, în

---

[6] Marcu Mihail Deleanu, *Stilul religios al limbii române literare*, în LL, 1997, vol. II, p. 28-31.

[7] A se vedea Marcu Mihail Deleanu, *art. cit*., p. 28: „Ideea existenței mai multor stiluri (decât patru) este cuprinsă în însăşi definiția acestora: «totalitatea particularităților pe care le prezintă limba unui grup social, a unei categorii profesionale, a unui gen literar sau ştiințific»”.

[8] Alexandru Graur, *Cum se studiază limba literară*, în LL, 1957, vol. III, p. 128.

[9] Marcu Mihail Deleanu, *art. cit*., p. 38.

[10] *Ibidem*, p. 32.

vorbirea preoților, în limbajul revistelor bisericeşti, în lucrările didactice, de exegeză religioasă şi de istorie bisericească”[11].

În studiul *Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual*[12], Gheorghe Chivu prezintă (investigând texte din *Biblie, Catehism, Liturghier, Molitvelnic, Calendarul creştin ortodox*) fenomenele lingvistice specifice limbajului bisericesc actual.

La nivel grafic, autorul semnalează inițiala majusculă a substantivelor care trimit la Sfânta Treime şi a pronumelor ce substituie numele lui Dumnezeu. „Precum Mă cunoaşte Tatăl şi eu cunosc pe Tatăl”. În cadrul morfologiei, sunt prezentate exemple din flexiunea nominală specifică limbajului bisericesc[13]. Gheorghe Chivu prezintă şi aspecte din sintaxă[14]şi din topică[15]. În ceea ce priveşte vocabularul[16], Gheorghe Chivu se referă, în mod special, la arhaisme. El a identificat în textele cercetate arhaisme lexicale[17] şi arhaisme semantice[18].

---

[11] *Ibidem*, p. 38.

[12] Gheorghe Chivu, *Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual*, Bucureşti, EAR, 1997, p. 1-15.

[13] *Ibidem*, p. 1-15: forma etimologică *pustie*, pluralul *prinoase*, vocativul *Doamne*; modalități proprii de formare a superlativului de superioritate (cu adverbul *mult*: „Domnul este îndelung răbdător şi *mult milostiv*”; prin postpunerea adverbului *foarte*: „Unul este înțelept, înfricoşat *foarte*”; prin derivarea adjectivelor cu prefixul *prea-:* Dumnezeu cel *preaînalt*); prezența pronumelui de întărire, dispărut din româna literară comună; utilizarea verbelor *a veni* şi *a crede* în formele iotacizate: „*Vie* împărăția Ta!”, *Crezul* etc.; utilizarea frecventă a conjunctivului cu valoare imperativă fără *să*: „Facă-se voia Ta!”; frecvența adverbului *au* la începutul unor propoziții interogative: „*Au* doară rob sau fiu de rob e Israel?”; utilizarea prepozițiilor *întru* şi *dintru* fără eliziunea vocalei finale: „lăudați şi-l preaînălțați pe El *întru* toți vecii”; „*Dintru* adâncuri au strigat către Tine, Doamne”.

[14] *Ibidem*, p. 12: elipsa predicatului; acordarea apoziției în caz cu regentul apoziției: „Mânia lor (…) după asemănarea şarpelui.”; exprimarea complementului direct prin verbe la infinitiv: „A început Iisus *a face* şi *a învăța.*”; nerealizarea anticipării complementului direct şi indirect: „Urmează *mie*!”; prezența complementului indirect în dativ după verbele *crede*, *ierta*, *răsplăti*, *urma*, *vesti*: „Şi Avraam *a crezut* lui Dumnezeu.”; „de veți *ierta* oamenilor greşalele lor, *ierta-va* şi vouă Domnul”; „Tu *urmează* Mie”; „duceți-vă şi *vestiți* fraților voştri”; valoarea posesivă a dativului ca în româna veche: „negrele-*ți* sprâncene”; frecvența conjuncției *şi* în frază; realizarea raportului de coordonare conclusivă prin *ci*: „Eu nu găsesc în el nici o vină. *Ci* este la obiceiul ca la Paşti să vă eliberez pe unul.”; prezența negației simple: „Nu după păcatele voastre, *nici* după fărădelegile voastre a răsplătit vouă”.

[15] *Ibidem*, p. 13: postpunerea adverbului *foarte*: „s-a bucurat *foarte*”; frecvența formelor verbale compuse cu auxiliarul postpus: „*adormit-am*”; postpunerea formei pronominale atone chiar unor forme verbale simple: „rogu-te”; punerea frecventă în poziție inițială a verbului şi utilizarea inversiunii pentru crearea simetriei: „*Veseli-ne-vom* şi *ne vom bucura* de tine”.

[16] La acest nivel, Chivu oferă exemple selectate din *Biblie*, din *Molitvelnic* şi din *Calendarul creştin ortodox*.

[17] Câteva exemple: *ardere-de-tot*, *asină*, *danț*, *idolesc, afierosi, bunăvoire, depărta, fur, necredincioşie, osebi, plini, pogorî, predanie, punere-înainte, spăimânta, vârtute etc.*

În viziunea lui Gheorghe Chivu, limbajul bisericesc conservă fenomene care au caracterizat etape mai vechi din evoluția limbii noastre de cultură. Trăsăturile sale distinctive sunt suficient de numeroase pentru ca acest limbaj să poată fi considerat o variantă paralelă a limbii literare actuale: „Departe de a fi un simplu stil al românei literare actuale (prin definiție laică), limbajul bisericesc reprezintă, în această perspectivă, o variantă funcțională paralelă şi echivalentă cu ceea ce am putea numi *limbajul laic*”[19].

Dumitru Irimia[20] situează stilul religios la nivelul stilurilor colective, mai exact, în sfera stilurilor colective funcționale, alături de stilul beletristic, stilul ştiințific, stilul publicistic, stilul juridico-administrativ. Aceste stiluri sunt corespunzătoare anumitor tipuri de cunoaştere şi comunicare.

Stilul religios este corespunzător cunoaşterii şi comunicării de tip religios. Pentru Dumitru Irimia, stilul religios se dezvoltă în două variante, relativ distincte între ele, după cele două moduri de a fi ale textului religios şi de realizare a comunicării, varianta scrisă şi varianta orală. „În amândouă variantele, stilul religios se situează în interiorul limbii literare, care păstrează, însă, în legătură cu o solemnitate stilistică specifică, un fond lexical şi un fond de modele sintactice care se sustrag evoluției limbii”[21].

Ileana Oancea[22] a subliniat aspectul diacronic al „limbii” religioase româneşti, deschizând astfel, în lingvistica românească, o problemă fundamentală pentru studiul stilului religios: Este „limba” religioasă românească o limbă autarhică?

O cercetare mai nouă a limbajului religios a fost realizată de Rodica Zafiu. Autoarea analizează în lucrarea *Diversitate stilistică în româna actuală*[23], aspecte legate de arhaism şi inovație în limbajul religios.

---

[18] *Lege*: „credință”, *înger*: „slujitor”, *cuceri*: „a se închina, a se supune”, *apăsa*: „a asupri”, *destoinic*: „demn”, *idol*: „statuie a unei divinități păgâne”, *îndurat*: „plin de milă”, *lămuri*: „a purifica”, *păzi*: „păstra”, *pierde*: „distruge”, *spre*: „asupra”.

[19] *Ibidem*, p. 15.

[20] Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Polirom, 1999. A se vedea şi Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1985.

[21] Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 167. Prima este varianta cărților sacre fixate în scris, neschimbate, indiferent de spațio-temporalitatea intrării lor în procesul de comunicare. A doua variantă este cea a textului liturgic şi a rugăciunii, de esență orală, chiar dacă acestea au ca punct de plecare texte scrise. Varianta orală este fundamentală pentru actualizarea funcțional-semantică a textului religios: instituirea unei spațio-temporalități sacre, prin care omul are posibilitatea de a intra în comunicare cu sacrul.

[22] Ileana Oancea, *Histoire du langage religieux dans la Romania: le Roumain*, comunicare.

[23] Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*. Available at http: //www.unibuc.ro/filologie/eBooks/zafiu/htm.

Acestea sunt principalele studii consacrate stilului religios al limbii române. Pentru o nouă definire a stilului religios, trebuie utilizate conceptele fundamentale din lingvistica lui Eugen Coşeriu. Reputatul lingvist a „re-gândit" lingvistica şi a revoluționat istoria acestei ştiințe, instituind un adevărat sistem de concepte, care separă şi uneşte în acelaşi timp ramurile lingvisticii.

Pentru a descrie arhitectura limbii istorice, Eugen Coşeriu realizează câteva opoziții fundamentale: 1) distincția dintre cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor", 2) în interiorul cunoaşterii limbii, diferențiază limbajul de metalimbaj, 3) la nivelul limbajului primar, opoziția dintre sincronie şi diacronie, 4) diferența, la nivelul limbii „sincronice" dintre tehnica liberă a discursului şi discursul repetat, 5) opoziția dintre „arhitectura" şi structura limbii[24].

O limbă istorică, subliniază Eugen Coşeriu, prezintă întotdeauna varietate internă, adică în interiorul ei există: a) diferențe diatopice, adică diferențe în spațiul geografic, b) diferențe diastratice, adică diferențe realizate între straturile socio-culturale ale comunității lingvistice, c) diferențe diafazice, existente între diferite tipuri de modalități expresive. „Obiectul prin excelență al descrierii structurale îl constituie limba ca tehnică sincronică a discursului. Însă într-o limbă istorică (limba care s-a constituit istoric ca unitate ideală, fiind identificată ca atare de către vorbitorii săi proprii şi de către vorbitorii altor limbi, de obicei prin intermediul unui adjectiv „propriu": limba română, limba spaniolă, limba italiană, limba engleză, limba franceză etc.) această tehnică nu este niciodată perfect omogenă, din contră: în mod normal este un ansamblu destul de complex de tradiții lingvistice istoric conexe dar diferite şi numai în parte concordante, cu alte cuvinte, o limbă istorică prezintă totdeauna varietate internă. Într-adevăr, într-o asemenea limbă, de obicei, se prezintă diferențe interne, mai mult sau mai puțin profunde corespunzătoare la trei tipuri fundamentale: a) diferențe diatopice, adică diferențe în spațiul geografic (din gr. **δίά** „prin" şi **τοπος** „loc"); b) diferențe diastratice, adică diferențe între straturile culturale ale comunității lingvistice (din gr. **δίά** „prin" şi lat. **stratum**); c) diferențe între diferite tipuri de modalități expresive"[25].

Acestor tipuri de diferențe le corespund, în sensul relativei omogenități a tradițiilor lingvistice, trei tipuri de unități, de sisteme lingvistice mai mult sau mai puțin unitare, în interiorul limbii istorice: 1) unități sintopice sau dialecte (unități considerate într-un singur punct al spațiului sau care nu prezintă diversitate spațială, 2) unități sinstratice sau niveluri de limbă (aşa-numitele „dialecte sociale"), adică unități

[24] Eugeniu Coşeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chişinău, ARC, 2000, p. 250.
[25] *Ibidem,* p. 263.

considerate într-un singur strat socio-cultural sau care (practic) nu prezintă diversitate din acest punct de vedere; 3) unități de modalitate expresivă, fără diferențe diafazice, adică unități sinfazice sau stiluri de limbă (de exemplu: stil familiar, stil literar epic). „În acest sens se poate spune că o limbă istorică nu este niciodată un singur sistem lingvistic, ci un diasistem, un ansamblu mai mult sau mai puțin complex de „dialecte", de „niveluri" şi „stiluri de limbă"[26].

Eugen Coşeriu numeşte disciplina care studiază stilurile limbii, stilistica limbii, această stilistică fiind diferită de studiul textelor (de stilistica textelor). „Şi atunci disciplina care studiază varietatea în spațiu o avem, constituită bine, dialectologia la toate nivelurile; apoi sociolingvistica, cea care ar trebui să studieze diferențierea între păturile sociale şi culturale, şi stilistica limbii, care studiază aceste diferențe diafazice, în toate nivelurile limbii, însă foarte mult în vocabular, unde avem nevoie de multe ori de această indexare a cuvintelor, adică, ține de cutare nivel, ține de cutare stil de limbă, ş.a.m.d."[27].

Stilul religios reprezintă, prin urmare, o unitate sinfazică, care intră în relație cu alte unități de acest fel ce sunt studiate de stilistica limbii, precum şi cu alte tipuri de varietăți care intră în configurația limbii istorice.

Trebuie subliniat faptul că definirea stilurilor funcționale, în stilistica românească şi străină, în termeni „socio-culturali" (mai exact, „profesionali")[28], nu intră în opoziție cu conceperea acestora ca diferențe diafazice. „Diferențele lingvistice care – la acelaşi strat socio-cultural – caracterizează grupuri „biologice" (bărbați, femei, copii, tineri) şi profesionale pot fi de asemenea considerate ca diafazice"[29]. În viziunea lui Alexandru Niculescu[30], aceste diferențe sunt diastratice.

Utilizând, în încercarea de definire a stilului religios, conceptele *sincronie* şi *diacronie* aşa cum au fost ele prezentate şi studiate de Eugen Coşeriu, trebuie reevaluată relația dintre acest stil şi limba literară.

Eugen Coşeriu operează opoziția dintre sincronie, în sens strict, şi diacronia vorbitorilor, adică ceea ce vorbitorii cunosc astăzi din sincroniile de altădată. Într-o limbă, diacronia reală poate să fie sincronică, afirmă lingvistul. „Să mai observăm acum că într-o limbă literară, într-o limbă de cultură, de cultură scrisă, chiar şi diacronia reală poate fi sincronică, adică poate fi prezentă în orice moment, fiindcă aceste texte mai vechi se cunosc

---

[26] *Ibidem*, p. 266.
[27] Eugen Coşeriu, *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugen Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
[28] În lucrările de stilistică funcțională din lingvistica românească şi străină.
[29] Eugen Coşeriu, *Lecții de lingvistică generală*, ed. cit., p. 263.
[30] Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții socio-culturale,* vol. II, București, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978.

şi pot fi reluate, nu numai ca texte, ci şi ca funcţiuni elementare, adică pentru acele limbi există un fel de coprezenţă a diacroniei în sincronie”[31].

Se poate remarca faptul că „limba” de cult (adică limba de ritual utilizată în timpul oficierii Sfintei Liturghii, a altor slujbe, a Sfintelor Taine, limba rugăciunilor), variantă orală a cărţilor de cult, prezintă o caracteristică fundamentală. Această „limbă” se bazează pe repetarea unor texte care provin dintr-o română mai veche, texte care trebuie reproduse, în utilizarea cărora creativitatea nu este permisă[32].

Se poate spune că acesta este un caz de diacronie în starea actuală a limbii române. Această limbă nu mai poate fi raportată la limba română actuală, ci funcţionează ca o variantă paralelă.

Operând conceptele *sistem-normă-vorbire* sau *tip-sistem-normă-vorbire* din lingvistica coşeriană, se poate sublinia faptul că stilul religios trebuie descris la nivelul normei, normă care nu este identică cu norma limbii române, ci reprezintă o variantă a acesteia. Ceea ce conferă specificitate „stilului” religios reprezintă norma acestui stil. Această normă trebuie descrisă la toate nivelurile: fonetic, morfologic, sintactic, grafic etc. Eugen Coşeriu defineşte norma astfel: „Norma limbii, în schimb, conţine tot ceea ce, în vorbirea corespunzătoare unei limbi funcţionale, este tradiţional, comun şi constant, deşi nu în mod necesar funcţional: tot ceea ce se spune (şi se înţelege) aşa şi nu în alt mod”[33]. Lingvistul subliniază faptul că există opoziţii de normă, aceste invariante ale normei diferenţiind, de exemplu, anumite grupuri sociale şi anumite tradiţii ale unor grupuri[34].

Lucrarea de faţă propune abordarea stilului religios prin prisma concepţiei lui Eugen Coşeriu despre stilistica limbii. S-a încercat definirea stilului religios utilizând concepte fundamentale din lingvistica coşeriană (opoziţia *sincronie-diacronie*, conceptul de normă). Această perspectivă predominant „metodologică” orientează studierea stilului religios dinspre stilistica funcţională (care în lingvistica românească pare o disciplină oarecum „izolată” a lingvisticii) înspre lingvistica generală şi lingvistica integrală.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

* * * *A Prague School Reader in Linguistics*, Bloomington, Indiana University Press, 1964.

Chivu, Gheorghe, *Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual,* Bucureşti, EAR, 1997.

[31] Eugeniu Coşeriu, *op. cit*. p. 56-57.

[32] Orice modificare a acestor texte se realizează după o metodologie riguroasă (diortosire) şi implică aprobarea Sfântului Sinod.

[33] Eugen Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, ed. cit., p. 279.

[34] Vezi Eugen Coşeriu, *Lingvistica integrală*, ed. cit., p. 17-18.

Coteanu, Ion, *Stilistica funcțională a limbii române,* vol. I-II, Bucureşti, EARSR, 1973-1985.
Coşeriu, Eugeniu, *Sistem, normă, vorbire*, în *Din istoria ideilor lingvistice*, coordonator Ileana Oancea, vol. I, Timişoara, TUT, 1993, p. 53-66.
Coşeriu, Eugeniu, *Prelegeri şi conferințe*, Iaşi, TUI, 1994.
Coşeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie şi istorie*. *Problema schimbării lingvistice*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.
Coşeriu, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*, Chişinău, Editura ARC, 2000.
David, Doina, *Sinteze de limbă literară*, vol. I, Timişoara, TUT, 1984.
Deleanu, Marcu Mihail, *Stilul religios al limbii române literare*, în „Limbă şi Literatură", 1997, vol. II, p. 28-39.
Diaconescu, Paula, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, în SCL, XXV (1974), nr. 3, p. 229-242.
Graur, Alexandru, *Cum se studiază limba literară*, în „Limbă şi Literatură", 1957, vol. III, p. 18-27.
Irimia, Dumitru, *Structura stilistică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1985.
Irimia, Dumitru, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Polirom, 1999.
Lingvistica integrală. Interviu cu Eugen Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
Munteanu, Ştefan, *Despre raporturile dintre limba literară şi stilurile limbii*, în AUT, I (1963), p. 269-279.
Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții socio-culturale,* vol. II, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978.
Oancea, Ileana, *Histoire du langage religieux dans la Romania: le Roumain*, comunicare.
Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1988.
Sfîrlea, Lidia, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, EAR, 1972, p. 150-206.
Zafiu, Rodica, *Diversitate stilistică în româna actuală*. Available at http: //www.unibuc. ro/filologie/eBooks/zafiu/htm.

POUR UNE DÉFINITION DU STYLE RELIGIEUX
(Résumé)

L'article propose une approche du style religieux qui utilise la linguistique d'Eugen Coşeriu, sa conception sur les styles de la langue, l'opposition *synchronie-diachronie*, le concept de la norme.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 249-263

PARTICULARITĂŢI FONETICE ŞI ORTOGRAFICE ÎNTR-UN VECHI MANUSCRIS DIN BANAT

de
Daniele PANTALEONI

Manuscrisul care formează obiectul articolului nostru, o Psaltire anonimă (cca 1660), este rodul propagandei religioase calvine maghiare exercitate asupra populaţiei române din Banat şi Transilvania[1]. Volumul cercetat este păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, în fondul de carte al Colegiului Reformat, are codul R-1813 şi conţine prima traducere făcută în limba română din *Psalterium Hungaricum* a lui Szenci Molnár Albert (1607). Din punctul de vedere al istoriei literaturii române, manuscrisul analizat are o strânsă legătură cu alte texte româneşti redactate, între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, cu litere latine şi ortografie maghiară *(Fragmentul Todorescu* (cca. 1575), *Catehismul* lui Fogarasi (1648), *Cartea de Cântece* a lui Agyagfalvi (1642), *Psaltirea* lui Viski (1697), *Psaltirea* lui Istvánházi (1703)) şi cu cele două dicţionare bănăţene: *Anonimus Caransebesiensis* şi *Lexicon Marsilianum*, ambele datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Între aceste texte nu există numai un raport istoric-cultural, ci şi numeroase asemănări dialectale.

Pentru o corectă interpretare a acestui text considerăm oportune câteva observaţii despre ortografia folosită, adică cea maghiară. La vremea în care a fost copiat manuscrisul, sistemul ortografic maghiar nu era încă stabilizat, structura sa înglobând elemente arhaice şi inovaţii. O singură literă putea fi citită în mai multe feluri, de pildă: /s/ = [s], [š], [ž] sau un singur sunet putea fi transcris cu două sau mai multe semne diferite: [ţ]=

[1] Manuscrisul a fost semnalat prima dată de Gh. Alexici, *Însemnări dintr-o călătorie*, în "Noua Revistă Română", XI, 1911, p. 278-279. Alte informaţii despre acest text şi relaţiile lui cu celelalte opere "calvino-române" se găsesc în Gh. Alexici, *Material de limbă din Codicele de Petrova*, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, I-II, p. 101-103; Nicolae Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, (extras); M. A. Gherman, *O psaltire calvino-română necunoscută,* în *Sesiuni ştiinţifice din 20-21 decembrie 1972*, vol. I, 1973, Cluj, p. 173-192; Carlo Tagliavini, *Influences du Psautier Huguenot de Clément Marot et Théodore de Bèze dans la littérature roumaine ancienne,* în „Cahiers Sextil Puşcariu", I, fasc. I, 1952, p. 37-48.

/cz/, tz/, /c/. La dificultățile tipice pentru ortografia maghiară veche trebuie adăugate altele, apărute în momentul în care era necesar să se transcrie un fonem românesc inexistent în limba maghiară ([ă], [î] etc.): soluțiile găsite, de obicei, n-au fost lipsite de o anumită ambiguitate (de pildă, litera /e/ putea reda un [e], [ă], [*f*a], [î])[2].

Mai jos urmează o descriere generală a sistemului ortografic folosit în manuscrisul cercetat.

De obicei, litera **a** are aceeaşi valoare ca astăzi în limba română: [a]: *k**a**re* (I-1), *k**a**le* (I-1), *szf**a**tul* (I-1) etc.[3]. În mai multe cazuri, **a** = [**ę̨a**]: *gend**a**szke* (IX-78), *der**a**pta* (III-33), *all**a**nul* (II-7) etc. Notarea diftongului [**ę̨a**] prin **a** poate fi justificată prin următoarele argumente: lipsa unei soluții adecvate în ortografia maghiară, rostirea dialectală sau o influență străină (verosimil maghiară)[4]. Mai problematică pare a fi interpretarea lui **a** în contexte de tipul: *sze gend**a**szke* IX-8, *n**a**mul* XLIX-27; *senatos**a**dze* XLII-6; *szvers**a**ske* XLIX-27 etc., unde ar putea să aibă valoarea [**ę̨a**], dar şi, datorită unei rostiri străine sau dialectale, să indice un fenomen fonetic real, adică rostirea dură a unor consoane.

Folosit mai rar decât **k**, **c** are în puține cazuri valoarea de velară surdă [k]: ***c**unoste* (I-19); *Si **c**ente **c**u **c**entek mare* (LXVI-2) (adică: *şi cântă cu cântec mare*); ***c**uratore* (LXVI-17); **c**ale (XV-10) etc. Mai des, **c**, aşa cum se întâmplă astăzi în limba maghiară, este întrebuințat pentru a reda sunetul [ț]: *en**c**elegse vor* (LX-45); *vi**c**eilor* (LXVIII-170), *ame**c**eszk* (LXV-37) etc.

Şi litera **e** poate să aibă mai multe valori fonetice: **e** = [e]: *m**e**le, kar**e**, tin**e*** etc.; **e** = [ă]: *k**e**tre, rug**e**csune, p**e**kat* etc.; **e** = [î, â]: ***e**mble, g**e**ndul, k**e**nd* etc.; **e** = [ę̨a > ę]: *m**e**, av**e**, p**ute*** etc. În acest ultim caz, nu putem afirma cu siguranță dacă grafii de genul *av**e*** trebuie citite *avea* sau *avę*. Dintre autorii care s-au ocupat de alte texte transcrise cu alfabetul maghiar, Gheție şi Tamás au susținut ipoteza că **e** final în formele *m**e**, remen**e*** etc. poate să redea un **ę**[5].

Uneori, în textul cercetat, grafemul **e** nu are nici o valoare fonetică: ***e**sze* (= sze) *dezmjarde* (X-9), ***e**vom* (= vom) (VI-25), ***e**te* (= te) *vej affla* (LI-16), *pre noj **e**ne* (= ne) *lepedas* (XLIV-37) etc. Exemple similare găsim şi în Viski, Agyafalvi, Istvánházi şi Fogarasi (pentru acest din urmă text

---

[2] În general, pentru ortografia textelor româneşti scrise cu litere latine, cf. Francisc Király, *Din istoricul ortografiei române*, Timişoara, TUT, 1986; G. Piccillo, *Testi romeni antichi in alfabeto latino (secoli XVI-XVIII),* Catania, 1991.

[3] Cifrele romane indică numărul psalmului, iar cele arabe rândul în care apare citatul.

[4] N. Drăgănu numeşte transcrierea diftongului [ęa] cu grafemul /a/ şi după *l, n, d, t*, una „săsească-ungurească" (cf. Drăgănu, *Halici*, p. 141). Despre posibilitatea ca, în anumite cazuri, **a** să redea o rostire adevărată, vom vorbi în capitolul consacrat foneticii.

[5] Pentru *Frag. Tod.*, cf. Gheție, *Texte,* p. 289; pentru *Catehismul* lui Fogarasi, *FIK*, p. 23.

vezi *FIK*, p. 30). Explicaţia pentru apariţia lui ***e*** ar putea să fie legată de un obicei ortografic folosit de către autorii deja citaţi pentru marcarea grafică a unor forme fonetice mai slabe (pronumele atone şi monosilabe). În orice caz, trebuie amintit că aceste variante bizare nu sunt folosite regulat, în textele amintite ele înlocuind numai din când în când formele "corecte".

Conform tradiţiei maghiare, grafemul **g** redă întotdeauna oclusiva velară sonoră [g]: *pe**g**enyi* (II-11); *ru**g**em* (IV-28); ***g**oneszk* (III-6) etc.

De regulă, **h** are aceeaşi valoare pe care o are astăzi [h]: *me**h**nit* (VI-7); ***h**ajnele* (XXX-45); *di**h**ania* (XXXIII-85) etc. În unele contexte, **h** nu are o valoare foarte clară: *limba re**h*** (LXIV-36), *greime gre**h*** (XLI-18) etc. Aceste forme le întâlnim în multe din textele "româno-calvine" (Fogarasi, Anon. Car., Viski, Agyagfalvi etc.), unii autori interpretând folosirea grafemului **h** ca o metodă pentru a arăta reducerea diftongului *ęa* la *ę* (vezi Gheţie, *Baza*, p. 306).

În mod normal, **i** = [i], *pi**i**zmasi**i**lor* (III-39), *ti**i**more* (II-42), *odihni**i*** (II-25) etc. În alte cazuri, mai rare, îl întâlnim pe **i** unde ne-am aştepta să-l întâlnim pe **â**: *sztr**i**ngse* (XLIV-28; XXXI-32), *sztr**i**mbe* (XII-9), *str**i**nszurile* (LXIII-25), *sz**i**ngsele* (LXVIII-133, LIX-42, LIX-7 etc.), *r**i**de* (XXV, LII-23), *r**i**d* (XXXV-54) etc. Exceptând cazul *râde*/*ride*, toate celelalte forme alternează cu variante "normale": *sztr**e**mb*ul (XXIV- 12), *sztr**e**mbilor* (XXXVII), *sztr**e**ng* (XXXV-52), *sz**e**ngsele* (XXX-36) etc., unde **e** trebuie citit **â**.

Despre posibilitatea ca aceste grafii să arate o rostire reală, vom vorbi în capitolul dedicat foneticii.

Grafemul **j** este folosit pentru semivocala **i̯**: *tre**j**eszk* (IV-5), ***j**ej* (II-33), *Domnulu**j*** (I-4) etc. Din când în când, **j** are valoare de **i** scurt: *plenszur**j*** (VI-32), *siragur**j*** (LX-29), *mar**j*** (LXV-39), *vrem**j*** (XXVII-22), *lum**j*** (XVII-50) etc. În psalmul LXVIII-161, găsim scris *n**j**-au dus*, unde **j** ar putea să arate palatalizarea lui **n**.

Semnul **k** este întrebuinţat pentru redarea consoanei oclusive velare surde: ***k**are* (I-1), *feri**k**at* (I-6), *asz**k**unszul* (VII-35) etc.

Dincolo de cazurile în care **o** are valoarea [o]: *D**o**mnuluj* (I-4), *l**o**r* (II-2) etc., acest grafem este folosit pentru a reda diftongul **o̯a** sau reducerea lui la **o̯**: *tim**o**re* (III-7), *sz**o**re* (VIII-11), *gr**o**znik* (V-27). În această privinţă, trebuie amintit că, deşi rare, în manuscrisul cercetat apar grafii ca *no**a**ptye* (I-5), *sze sze ro**a**se* (adică *să se roage*) (XXII-32), care, în mod evident, arată păstrarea diftongului.

Conform tradiţiei ortografice maghiare din vremea respectivă, ***s*** are mai multe valori: **ş** – ***s**irag* (VII-25), *oras**u**l* (LV-30), *feres**t**e* (LIV-2) etc.; **ž** – *Mres**a*** (IX-64), ***s**ivinile* (VIII-26), *gris**a*** (XXI-7) etc.; **s** – ***S**ion* (IX-42), unde a fost păstrată grafia etimologică.

Mai puțin clar este faptul dacă, în formele *cse**s**te* (II-12), *acse**s**te* (II-38) etc., folosirea grafemului **s** în locul digramei **sz** se datorează unei greşeli sau ține de un obicei ortografic.

U este folosit pentru a transcrie vocala **u** sau semivocala **u̯**: *vedz**u**t* (IX-4); ***u**trinde* (VI-55); *sze**u*** (XIV-23) etc.

În mod normal, **v** = [v]: ***v**asz* (II-23), *zabe**v**im* (II-9). Interpretarea este mai complicată pentru forme ca *dzi**v**a, lu**v**acz* etc., în care grafemul **v** ar putea să arate un fenomen fonetic real (**u̯ > v**) sau să fie o simplă redare a fonemului **u**.

Grafemul **w** este rar folosit şi are valoarea [u]: ***w**sztenit* (VI-31). Din cînd în când, **w** este folosit în subtitluri cu valoarea lui **v**: *Da**w**id, syrt**w**e* etc.

Când nu arată palatalizarea consoanei precedente (vezi mai jos), **y** = *i* vocalic sau semivocalic: *rezm**y**ricze* (XXVIII-41), *lacrem**y**le* (XLII-9), *fol**y**e* (= foale) (LVI-26) etc. Această literă are valoarea [i] mai ales în denumiri în care s-au folosit grafiile etimologice: ***Lybanus*** (XXIX-20), **myrrha** (= *smirna*) (XLV-29) etc. Cuvântul *jertfă* şi derivatele lui, în mod curios, sunt transcrise întotdeauna cu **y** în loc de **i**: *s**y**rtve* (IV-22) etc. Din când în când, apare forma **ÿ** = [ii]: *st**ÿ*** (XL-44)*, f**ÿ*** (XL-80) etc.

Ca şi în limba română contemporană, **z** are valoarea [z]: *dezmjarde* (I-4); *pi**z**masilor* (III-39), ***z**bicsi* (III-39) etc. Mai întâlnim forme ca *trejez**k*** (IV-36), *lekujez**k*** (IV-38), în care **z** trebuie citit [s]. În aceste cazuri, copistul probabil că a scris din greşeală **z** în loc de **sz**.

Grupuri de litere

Probabil reflex al ortografiei latine, **æ** apare ca un grafem compus "paspartu": [ă]: *k**æ*** (LXV-55)*,* [a]: *voj**æ*** (XXXII-36), [e]: *rusin**æ*** (LXII-4). Această varietate de interpretări o regăsim şi în alte texte româneşti vechi unde s-a folosit ortografia maghiară, de pildă, în Fogarasi 36, citim: "*a do**æ*** Porenk***æ***" unde /æ/ are o dată valoarea [a] şi altă dată [ă].

Folosirea digramei **ch** se explică, probabil, ca o influență a ortografiei latine. În text întâlnim forme precum: ***Ch**ristusul* (II-8); ***ch**erubimi* (XVIII-27), *Si**ch**em* (LX-23), *Su**ch**ot* (LX-24) etc.

Ca şi în ortografia maghiară contemporană, **cs** are valoarea [č]: *ni**cs**i* (III-10); ***cs**ine* (III-24); *du**cs**e* (VIII-11).

De obicei, **cz** are valoarea [ț]: ***cz**ine* (X-12), *szeturac**z*** (II-45); *to**cz*** (XLVI-7). Mai rar, are valoarea [č]: *credin**cz**osi* (VII-34). În acest caz, ar putea să fie vorba de o greşeală sau de utilizarea unei forme ortografice mult mai vechi, pe care, de pildă, o întâlnim într-un text românesc din secolul precedent (Frag. Tod.) şi în literatura maghiară mai veche.

Combinaţia de grafeme **ds**, foarte frecventă în textele româneşti scrise cu ortografie maghiară, are valoarea [ğ]: ***ds****udekate* (I-16); ***ds****utrujeszk* (IX-51); ***ds****udeczele* (II-37) etc.

Digrama **dz** nu era necunoscută ortografiei maghiare vechi, unde, însă, avea valoarea [ţ][6]. În textul nostru, ca şi în majoritatea textelor "calvino-române", este folosit pentru a reproduce sunetul [dz], inexistent în inventarul fonetic maghiar: *Dumne****dz****eu* (XI-1); *szlobo****dz****i* (XVII-36); *gruma****dz****ul* (XVII-37) etc.

Ca digrama **ds,** şi grupul de litere **gs** reproduce consoana africată [ğ]: *le****gs****e* (I-4), *sztrin****gs****e* (X-6)*, szen****gs****e* (LI-20) etc. Ambele variante sunt folosite în aceeaşi măsură. Putem remarca numai că digrama **gs** nu este întâlnită la început de cuvânt.

Conform ortografiei maghiare, **ny** = [ń]: *ba****ny****i* (XLIX-13); *lu****ny****ekosz* (LVI-69); *menge****ny****e* (adică *mângâńe*) (XXIII-10) etc. În textul analizat, palatalizarea nazalei nu este transcrisă întotdeauna prin **ny**, ci şi folosind un simplu **n**. Putem observa acest lucru în cuvinte precum *puszte****n****ie* (LXVIII-38), *kuvi****n****osz* (VII-11) etc., în care rostirea lui [ń] este sigură, deoarece arată conservarea lui [n] + [i] latin (sau slav), ca atare, s-ar putea ca palatalizarea să fi fost notată cu un simplu **n** şi în forme precum *bi****n****e, ti****n****e, mi****n****e* etc.

Ca şi în actualul alfabet unguresc, **sz** = [s]: ***sz****fatul* (I-1); *a****sz****pru* (II-18); *no****sz****tre* (XII-13) etc.

Valoarea digramei **ts** este identică cu cea menţionată pentru **cs***:* [č]: *tse* (XI-8); ***ts****ine* (XI-5); ***ts****eszt* (XXIV-22) etc.

Palatalizarea dentalei surde [t] > [t'] este redată prin grupul de litere ***ty***: *noap****ty****e*, (I-5); *for****ty****e* (LIX-67); *mul****ty****e* (LX-29) etc. Şi în acest caz, trebuie remarcată prezenţa unor forme nepalatalizate sau în care acest fenomen nu a fost transcris cu un semn special: *mul****t****e* (LXI-27), *for****t****e* (LXII-33) etc.

Sunetul [ţ] este redat şi prin digrama **tz**: *to****tz*** (XLI-25); ***tz****inut* (XIX-7) etc.

Literele duble, de obicei, nu au o valoare fonetică diferită faţă de literele simple pe care le reunesc. Astfel, **ff** = [f]: *da****ff****jetele* (de-a fietele) (II-4), *a****ff****und* (IX-66), *po****ff****ta* (XLI-7), *s****ff****ersit* (XLIX-42), *szu****ff****le* (XLVI-22), *de****ff****ejma* (IV-6); **ll** = [l]: *a****ll****anul* (= aleanul) (V-49), *a****ll****enis* (aleneş) (VII-52), *a****ll****ensig* (= alensig) (VII-21) etc.; **nn** = [n]: *pe****nn****ya* (XIV-17); **pp** = [p]: *o****pp****reveste* (II-11), *lippite* (XLV-101), *lippit* (LI-28) etc.; **ss** = [ş]: *a****ss****a* (V-58), *je****ss****i* (VI-26)*; engra****ss****a* (XVIII-55*), ka****ss****i* (= ca şi) (XXXIX-7) etc.; ***szsz*** = [s]: *be****szsz****eu* (= băsău) (VI-40) etc.; **zz** = [z]: **zz**drobeste (X-50).

---

[6] Cf. I. Kniezsa, *A magyar helzaírás története a könzivnzomtatás koráig,* Budapest, 1952, p. 23.

Într-un singur caz putem presupune că prezența literelor duble arată o rostire mai lungă: ***enn****alt* (VIII-1); ***enn****elcziej* (IX-7); ***enn****apoj* (IX-11); ***enn****alcza* (XIX-118); ***enn****ainte* (XXXV-67) etc.[7]. În textul cercetat, în orice caz, găsim şi forme "simple" pentru exemplele deja citate: ***n****apoj* (IX-20); ***n****alte* (II-13); ***n****altul* (XVIII-43) etc.

Ca o ultimă observație cu privire la prezența literelor duble, trebuie remarcat că, în anumite cazuri, ele par să fie folosite pentru a apropia termenul românesc de etimonul lui: ***all****anul (*< magh. *ellen)*; ***all****enis* (< magh. *ellenes*); ***all****ensig* (< magh. *ellenség*); ***bo szszu*** (< magh. *bosszú*); *szu**ff**la* (< lat. *sufflo*); *de**ff**ejma* (< lat. *diffamo, diffamare*) etc.

Vom prezenta în continuare cele mai importante particularități fonetice ale manuscrisului.

DOCALISM

Asimilarea **ă – o > o – o** nu s-a produs în cuvinte ca ***ne****rod* (VII-29; XIV-23; XXVIII-33); ***ne****rok* (XXXVIII-3, 9; XXXVII-21); ***ne****rocsi* (XXIX-33; XXXVII-110); ***ne****rocsezk* (XXXVIII-2). Textele scrise cu litere latine din sec. al XVII-lea nu înregistrează decât forme cu **ă** neasimilat la **o**, de exemplu: ***ne****rok - fortuna; ne**r**od - stultus; ne**r**ocsit - fortunatus; ne**r**ocsesk - fortuno proveho* (în Anon. Car.); în *Lex. Mars.* avem: *fortunatus - n**a**rocseste; fortunate - n**a**rocsit; irrationabilis - n**a**rod* etc. Actualmente, aceste forme au fost semnalate în Banat (Weigand, *Banat*, 322), Hațeg (Densusianu, *Hațeg,* p. 27 şi 326), Oaş–Maramureş, Munții Apuseni (DLR, s.v. *noroc*), Lăpujul de Sus, Lunca Cernii de Sus (Frățilă, *Studii lingvistice*, p. 94).

Tot aşa, verbul *locui* şi derivatul *locuită* apar numai cu **ă** netrecut la **o**: ***le****kuj* (XV-1, XXII-18, XXXI-12 etc.); ***le****kuite* (XV-5, XXVI-43) etc.

Conservarea lui **ă** o găsim şi la cuvântul *re**t**und* (II-31). Dintre puținele atestări în textele vechi, amintim forma *r**ă**tungioară* PO 232/18, iar pentru secolul următor, *re**t**und – rotundus* (Anon. Car. şi Viski, II-3). Tot în aceeaşi epocă, în regiunea bănățeană, în *Lex. Mars.*, apare forma *rotundus – r**o**tund*.

Pentru verbul *a folosi* întâlnim fie varianta asimilată, fie cea neasimilată: ***fe****loszezk* (XVI-6) şi ***fo****loszeste* (XXX-35). În această privință este de remarcat că, deja în secolul al XVI-lea, forma neasimilată este destul de rar atestată (Densusianu, *HLR II*, p. 70). În secolul următor, în textele care folosesc ortografia maghiară, este înregistrată, de obicei, varianta neasimilată: *F**e**los - vanus gloriosus iactabundus, F**e**losesk - prosum* (Anon. Car.), ***fe****loszeszk* (XVI-6), ***fe****loszeste* (XXX-35), Viski etc.

---

[7] Vezi A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice românești,* în SCL, XV, 1964, nr. 1-5, p. 119 şi Gheție, *Texte,* p. 294.

Asimilarea **ă – i > i – i**, în *a ridica*, nu s-a produs: *re**d**ike* (XXIV-20, 26, XXVII-23, 27); *re**d**ikacz* (XXIV-26); *re**d**ik* (XXV-1, 54); *re**d**ikend* (XXVIII-8) etc. Textele consemnează foarte puține exemple de **ă** trecut la **i** în secolul al XVI-lea (Densusianu *HLR II*, p. 70) şi în cel următor, când încep să se înmulțească formele cu **i** sau **î** (stadiul intermediar), mai ales în Muntenia (Gheție, *Baza*, p. 335). Amintim că alternanța între forme cu **ă** şi cu **i** (**î**) se întâlneşte în manuscrisul lui Istvánházi (1701), ca de exemplu: *re**g**yka* (III-18) şi *ri**g**yikas* (VIII-20).

Spre deosebire de ceea ce se întâmplă astăzi în limba literară, verbul *a privi* apare întotdeauna cu forma *prăvi* sau *pre**v**i*: *previ* (XXVII-17, 50 etc.), *pre**v**eszk* (XII-13), *pre**v**este* (XX-18) etc. Fenomenul este general în textele vechi (cf. Densusianu *HLR II*, p. 107-108). Datorită incongruențelor ortografice tipice pentru textele cu litere latine, nu putem fi siguri dacă fonetismul are valoarea **ă** sau **e**, deşi, faptul că dintr-un text de origine bănățeană sigură ne provine una din puținele atestări vechi ale formei cu **i**: *pri**v**eaşte* PO 105/10-11, ne-ar determina să presupunem că exemplele găsite în manuscrisul nostru reprezintă mai degrabă faza intermediară între forma *a prăvi* şi *a privi*, adică *a previ*.

Mai puțin clară este originea sunetul [i] (contaminare cu verbul *a pripi*?) în formele *gribi* (grăbi) CXIX (8) 11; *gribeste* (grăbeşte) CXLI-2, XXXI-9, XL-62; *gribitor* (grăbitor) CXLV-23. Cert este că variantele cu **i** apar şi în alte texte vechi din Banat-Hunedoara, precum Viski XXXI-9 sau Anon. Car. *Gribitor. Properator. Velox,* dar *Grebesk. Propero*.

Semnalăm păstrarea lui **ă** în forma *zeb**e**vim* (II-9). Şi în Anon. Car. avem *zeb**a**ve – mora; zeb**e**vesk – tardo; zeb**e**veskume – idem;* este interesant de notat că într-un alt text bănățean, dar din secolul precedent, găsim forma *dzъbovi* PO 219/5.

În cuvântul *pahar* se păstrează **ă** etimologic: *p**e**har* (XXIII-14). Acest fonetism este răspândit aproximativ în tot teritoriul României, exceptând Muntenia, unde inovația (**ă** > **a**) începe să apară în secolul al XVII-lea (Gheție, *Baza*, p. 98 şi *ALR II, s.n.,* vol. III, h. 854).

La verbul *a blestema*, **ă** neaccentuat nu a trecut la **e**. Deşi sistemul ortografic folosit nu deosebeşte grafic pe **ă** de **e**, folosind o singură literă (/e/) pentru două sunete, forme ca *bl**a**szteme* (pers. 3 sg. ind. prez.) (X-14) ori *sze-l bl**a**szteme* (pers. 3 sg. conj.) (X-44), arătă clar că verbul trebuia să aibă la infinitiv forma *blă**s**tema* sau *blăstăma*. Tot astfel, forma de la imperativ pentru verbul *a sperіa* este *szp**a**rie* (XXIX-27, IX-77), deci, putem crede că /e/ din forma infinitivului *szp**e**ria* (XIV-22) corespunde fonetic unui **ă**.

S-a produs asimilarea **ă – i > i – i** la verbul *a răpi* şi la derivatele sale: *ri**p**itor* (XXII-50). Am observat acelaşi fenomen şi în alte texte cu litere latine din zona vestică a țării, de ex.*: ri**p**esk, ri**p**it, ri**p**itor* în Anon.

Car., *sze **ri**paszke* (conjunctiv 3 sg.) Viski VII-18 etc.; în *FIK* 39 apare, însă, şi forma neasimilată *re**p**itori*.

Fonetismul etimologic este păstrat în cuvântul *a priveghea*: *pr**e**vegja* (XIV-25). În prezent, acest fonetism se întâlneşte în Transilvania (dar nu în sud) şi în Banat (Gheție, *Baza*, p. 107). În secolul al XVI-lea, formele cu **e** sunt generale (Densusianu, *HLR II*, p. 54). În secolul următor, textele cu ortografie maghiară înregistrează încă numai forma etimologică: *pr**æ**veghiatyz*, *FIK*, p. 45; *pr**æ**vegiem*, Agyagfalvi, 17 etc.

E (< ă) nu trece la **i** în *biserică*: *b**e**szereka* (XVII-19, 27, XXVIII-9, XXIX-7 etc.) Exemple din trecut confirmă prezența acestui fonetism în Banat: *ecclesia – b**e**serika* (*Lex. Mars.*), *b**e**szereka* (*FIK*, p. 20, 28) etc.

E median aton a fost consemnat şi în *ar**e**pi* (XVIII-28, 31-XVII, LVII-4); *n**e**mik* (II-16, XXIII-3, XXVI-63 etc.); *n**e**mika* (III-29, IX-19, X-12 etc.); *n**e**kejure* (adică *nicăieri*) (XXI-46 etc.) (pentru atestările în limba veche, vezi Munteanu - Țâra, *ILRL*, p. 72).

Sincopa lui **e** nu se constată în *drept* şi derivatele lui: *derept* (II-42, IV-56) *passim*; *dereptate* (22-XI, XII-8, XVII-7) etc.; *endereptadze* (XXV-30, XXXVII-68). O situație asemănătoare întâlnim şi în celelalte texte cu ortografie maghiară din sec. al XVII-lea (*FIK*, p. 86). În Viski II-42 se găseşte şi forma *dirapte* (= *dereaptă*), cu **e** neaccentuat trecut la **i**. În general, reamintim că menținerea lui **e** nesincopat în sec. al XVI-lea apare constant în toate textele; numai în secolul următor încep să se răspândească forme precum *drept* (Munteanu - Țâra, *ILRL*, p. 72). În momentul actual, formele nesincopate mai sunt răspândite în Banat, Crişana de sud şi în Ardealul de centru şi sud (Frățilă, *Târnave*, p. 44-45*; ALR II*, *s.n.* vol. I, h. 13; vol. II, h. 531; vol. III, h. 816; vol. V, h. 1342; Todoran, *Repartiția*, p. 42).

Sunetul **e** se mai păstrează şi în conjuncția *cs***e** (astăzi *c**i***) (I-4, 14, IX-70 etc.).

În textul nostru, prepozițiile *din* şi *prin* sunt întotdeauna transcrise cu formele *den* (VI-26 *passim*) şi *pren* (VIII-7 *passim*). Este cunoscut faptul că nu există o părere unanimă despre aceste grafii. De exemplu, Rosetti (*ILR*, 453-455 şi 661-62) neagă posibilitatea că aceste cuvinte pot reflecta o rostire reală, deoarece trecerea din ***e* > *i***, în aceste cazuri, ar fi anterioară apariției primelor texte în limba română. După Rosetti, *den* şi *pren* ar fi nişte grafii construite după interpretarea componentelor acestor prepoziții (*de* + *în, pre* + *în*). În schimb, A. Avram crede că formele citate sunt, din punct de vedere fonetic, reale. Această din urmă ipoteză pare să fie confirmată şi prin nişte rare atestări moderne (despre problemă, în general, vezi Avram, *Nazalitatea,* p. 33-47; pentru atestările moderne, vezi *idem, ibid.*, 16; Puşcariu, *LR II*, p. 237). Formele acestea apar şi în alte texte scrise cu ortografie maghiară, cum ar fi în Viski, Agyagfalvi, *FIK*.

Trecerea lui **e** final la **i** este rar atestată: *l**e**szni* (X-19).

La verbul *vedea*, **e** în poziția medială atonă a trecut la **i**: ***vi**de* (inf.) (XXVI-9, XXXI-27, XXXVIII-90 etc.); ***vi**dere* (XVII-28); ***vi**dem* (XXXI-75); ***vi**decz* (XXXIV-29) şi Anon. Car., avem *videre – visio.*

O formă deosebită este *strieny* (XVIII-105), atestată şi în Viski (***sztrienj*** XVIII-105), Anon. Car.: *Strien – alienigena alienus; strienetate - alienateo; strienedz - alieno*. În toate celelalte texte consultate apar forme ca *străin*, *strein* şi *striin*. Fonetismul *strien* poate fi explicat prin metateza formei *strein*.

Trebuie consemnați câțiva termeni care-l păstrează pe **i** etimologic: *s**ă**rac*: *sz**i**rak* (X-48, XXXVIII 118); *s**ă**rman*: *sz**i**roman* (IX-69, X-6, 35, 41 etc.); *s**u**dalma*: *sz**i**dalma* (X-22). În alte texte găsim ambele variante: *s**e**rak/s**i**rak*; *s**e**rake/s**i**rake*; *s**e**recsie/s**i**recsie*; *s**i**duiesk/s**u**duiesk* (Anon. Car.), dar numai *s**i**roman; s**i**romeni; s**i**romenesk; s**i**dalme*, iar în Lex. Mars, *increpo - sz**u**duesk*.

Î nu trece la **u** în *umbla* şi derivatele sale: ***e**mble* (I-2, IV-9, V-49 etc.); ***e**mbletul* (XVII-17); ***u**mple*: ***e**mple* (VIII-3, 35), ***u**nfla*: ***e**nfle* (XLVI-21), **e**nfli (LII-3); acest fonetism se mai păstrează astăzi în Moldova de nord, Transilvania de nord-est, Munții Apuseni şi Banatul meridional (cf. *ALR II, s.n.,* vol. II, h. 382; vol. V, h. 1249, 1369; *NALR- Banat* I, h. 65). În perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea şi secolul al XVII-lea, aceste forme erau atestate peste tot.

A fost notată păstrarea lui **u** neaccentuat în *înflori*: *enfl**u**ri* LXXII-11; în text observăm şi prezența formelor cu **o**: *enfl**o**reszk* (XXXVII-4). Acelaşi fenomen apare în *îngropa*: *Kare˘ engr**u**pacz dzak en mormente* (LXXXVIII-17, LXIII-43 etc)[8].

O etimologic slav se păstrează şi nu trece la **u** în *p**o**zderile* (II-36, LVIII-28).

În cuvântul *curând* apare asimilarea **u – î > u – u**: *kur**u**nd* (IX-65, XXX-18, XXXVII-6 etc.); *kur**u**ndzel* (XXXVII-60) etc. În zilele noastre, fenomenul a fost atestat în județul Bistrița-Năsăud (Şandru, *Năsăud*, p. 186). Formele *curund* şi *curundzel* sunt atestate şi în Anon. Car.

Un caz interesant îl constituie forma *kuventele* (V-1), care, probabil, trebuie citită *cuvântele*. Densusianu, în *HLR II*, 57, citează mai multe atestări ale formei *cuvântele*. După el, acest fonetism anormal se explică prin o falsă analogie după forma de singular: **cuvînt**.

Epenteza lui *i* semivocalic în *câine*, *pâine* etc. nu apare, în textul nostru regăsindu-se numai forme cu **î**: *k**i**ny* (XXII-61, 78)*; p**e**nnya* (adică *p**â**nea)* (XIV-17). În zilele noastre, **îi** apare în Muntenia, Dobrogea, partea estică a Olteniei şi izolat în sudul Transilvaniei şi al Moldovei (vezi ALR I, vol. I, h. 49; *ALR II*, h. 48 şi, pentru regiunea bănățeană, *ALR - Banat*, vol.

[8] Formele de acest gen sunt destul de obişnuite în limba din secolul al XVII-lea, în special în texte din Transilvania, Banat şi Moldavia, cf. *ILRLV*, p. 300.

III, h. 37). În trecut, fonetismul cu diftong este întâlnit în Ţara Românească şi foarte rar în celelalte regiuni. Dintre aceste rare atestări, totuşi, trebuie amintit că în *PO*, text scris în Banat, alături de forme etimologice, găsim şi forme diftongate (cf. *PO*, 213, 202, 49 etc.).

Se păstrează **i** netrecut la **î** în: *str**i**ngse* (X-7, XXXII-33); *r**i**de* (XXV-4, XXXV-90, XXXVI-37 etc.); *ur**i**t* (XXXVIII-120); *ur**i**tor* (XVII-46); (XVIII-46). Păstrarea lui **i** în cuvinte ca *râde* sau *râu* se regăseşte şi astăzi în Banat-Hunedoara (cf. Densusianu *Haţeg*, p. 21; Gheţie, *Baza*, p. 151; *Lex. Mars.*, p. 66-67 şi, mai ales, N. Mocanu, ***Riu***, ***friu, briu***, ***griu*** *etc. răspândirea actuală în graiurile bănăţene,* CL, XVIII, 1982, nr. 2, p. 256-260; Frăţilă, *PDR*, p. 112). Trebuie amintit că, în legătură cu originea acestui fonetism, specialiştii au emis mai multe păreri: Densusianu (*Haţeg,* p. 21-23), Puşcariu (*LR II,* p. 320) şi Şandru (*Lăpuj*, p. 126) îl consideră etimologic în majoritatea cazurilor (pentru cuvinte precum *briu* şi *griu,* rostirea cu **i** ar fi analogică); Petrovici (*Corelaţia de muiere a consoanelor dure şi moi în limba română*, SCL, 1950, nr. 2, p. 202), Gheţie-Mareş (*Graiurile*, p. 202-203) şi Sala (*Contribuţii*, p. 67) cred că fenomenul se explică printr-o rostire moale a lui **r**.

Diferit este cazul *v**i**ndzetor* (III-42), unde, mai degrabă, este vorba de o formă analogică după a *v**i**nde* (cf. Şandru, *Almăj*, p. 137 şi *ALR II, s.n.,* h. 1926, 2006, 2057).

Interpretarea formelor *dzi**v**a* (I-5), *lovatz* (L-49), *luvat* (L-12), *vove* (adică *vouă*) (II-45), *nove* (*nouă*) (XII-16), *rove* (*rouă*) (LXVII-48), *paszere**v**a* (XI-4 etc.) nu este uşoară. Lingviştii care au găsit în alte texte vechi exemple de acest gen nu au fost întotdeauna de acord asupra valorii lor. N. Drăganu, de pildă, a văzut în rostirea cu **v** o probabilă influenţă străină, I. Gheţie, însă, a subliniat prezenţa acestui fenomen şi în zilele noastre, "în special în graiurile din Banat şi din Oltenia vecină"[9]. Regretatul profesor Giuseppe Piccillo, unul dintre cei mai mari cercetători ai textelor româneşti vechi redactate cu litere latine, vedea "*in queste grafie, o almeno in alcune di esse, non fonetismi stranieri, ma particolari pronunzie dialettali romene*"[10]. În textele transcrise prin ortografie maghiară în secolul al XVII-lea, fenomenul este des întâlnit: *dzi**v**e - dies* Anon Car., în *FIK*: *lu**v**atz*, 10; *re**v**ul* (adică *răul*), 41 etc.; Viski: *lovatzi* II-39; Istvánházi: *szka**v**unu*l I-3 etc. Fonetismul caracterizează astăzi mai ales graiurile bănăţene de sud (vezi E. Petrovici, *Folklor din valea Almăjului,* AAF, III, 1935, p. 98), dar şi pe cele din valea Timocului (vezi Ratomir Marković, *Texte dialectale din Homolje (R.S.F. Iugoslavia),* FD, vol VI, 1969, 185-200).

---

[9] Cf. Gheţie, *Baza*, p. 118. O sinteză a părerilor exprimate despre acest fonetism se găseşte în Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 112- 113.

[10] G. Piccillo, *Influssi*, p. 364 şi notă.

U aton în poziție nazală trece la **â** în cuvântul *frâmseţe* şi în derivatele lui: *fr**e**mszeczele* (XLV-6)*; fr**e**mszecze* (XLV-41, XLV-47); *sze enfr**e**mszedze* (LI-65); *emfr**e**mszadze* (LXVI-65). În acelaşi context găsim *por**e**nka* (XIX-22); *por**e**ncsi* (XXXIII-43)[11]. Din datele oferite de *ALR II, s.n.,* vol. V, h. 1483, fonetismul *porânci* apare în unele zone din Muntenia, Transilvania de sud şi Banat. În secolul al XVI-lea, fenomenul era curent mai ales în texte care provin din Muntenia şi Transilvania de sud-vest (Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 110). După 1600, fenomenul este bine atestat în textele redactate cu ortografie maghiară: ***porenke*** - *praeceptum,* Anon. Car.; *porenka*, *FIK* 10, 33, 35 etc.; *porenka,* Viski 8 etc.; în *Lex. Mars.* găsim forma *mandatum* - *poronka*.

În textul cercetat, exemplele cu **u** conservat în cuvântul *menciunos*: *Credz tare sz mincsunos tocz omeni* (CXVI-24, CXX-5 etc.), alternează cu cele în care [u] a trecut la [i]: *Mincsinoszul entro oki aj mjej Nu va veni* (CI 27-28 etc.). În secolul al XVII-lea, formele cu [i] devin tot mai numeroase şi în Banat[12].

U etimologic este păstrat în cuvântul *preut*: *Dupe rendul Melchisedek (sze ˘nceleds) Tu jest preut akmu si ˘n vecsie* (CX 15-16).

U etimologic slav este păstrat în ***u**sztenit* (XXXVIII-42, VI-31 etc.).

U final este frecvent notat în textul nostru, în forme precum: *furis*u *je* (LIX-26)*, Kum**u** j* (LXIII-48), *jel**u** ne* (LX-55), *kend**u** sze* (LXXVI-25) etc. Prezenţa lui **u**, cum se poate observa, este condiționată de cuvântul următor, adică verbul *a fi* sau un pronume personal aton, cu care se leagă. Prezenţa lui **u** final în texte vechi a fost subiectul mai multor discuții. După Rosetti, de pildă, prezenţa lui [u] în cuvinte de altă origine decât latină ar dovedi, cu prisosinţă, valoarea pur grafică a lui *-u* în textele din trecut, iar **u** final care a fost semnalat în zilele noastre în mai multe regiuni ale ţării, nu l-ar continua pe **u** latin, ci prezenţa lui ar fi cauzată de articulaţia consoanei finale precedente[13]. Alţi autori precum Densusianu, Iordan sau Petrovici cred că **u** final, în limba veche sau actuală, ar fi un urmaş a lui **u** latin, iar prezenţa lui în textele din trecut ar corespunde unei realităţi fonetice şi în cuvintele de origine nelatină, în care am avea de-a face cu un fenomen de analogie[14].

---

[11] După Densusianu, *HLR II*, p. 26, ***â*** în *frâmseţe* provine dintr-un *o* latin urmat de *n* + consoană, care a trecut la **î**, cum s-a întâmplat în *fântână, lângă* etc.

[12] Cf. *ILRLV*, p. 300-301.

[13] Cf. Rosetti, *ILR*, p. 458-481 şi p. 639-660, unde sunt rezumate principalele teorii privind această problemă.

[14] Cf. E. Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, SCL, III, 1952, p. 154-155. Pentru opiniile lui Iorgu Iordan, Ovid Densusianu şi alţii, cf. Rosetti, *loc. cit.*

DIFTONGII

Forme ca *n-as pute* (XIV-20); *n-oj ave* (XXIII-2); *inima a me* (LXII-19) etc., ar putea să arate reducerea diftongului **e̯a** la **ę**. Acest tip de fonetism a fost notat în zilele noastre în nord-vestul şi nord-estul Olteniei, Banat, Transilvania, Moldova (dar nu de sud). În secolele trecute, dincolo de textele "calvino-române", în care interpretarea nu poate să fie absolut sigură din cauza ortografiei, fenomenul apare notat în mod neregulat în *PO*[15].

Pentru diftongul **o̯a**, cum am explicat în capitolul dedicat ortografiei, este greu de afirmat dacă forme ca: *m**o**rte* (XIII-15), *D**o**mne* (XIII-15 etc.), notează reducerea diftongului la un **ǫ** deschis sau dacă este vorba numai de o realizare ortografică care trebuie citită **o̯a**. Ultima ipoteză, totuşi, rămâne cea mai probabilă, în primul rând pentru că în textul nostru găsim, deşi rar, unele forme transcrise cu /**oa**/, în al doilea rând pentru că acest fenomen este mai degrabă tipic pentru graiurile din Ardeal, decât pentru cele din Banat (unde, probabil, a fost redactat textul cercetat de noi). Nici în acest caz, autorii care s-au ocupat de textele româneşti transcrise cu ortografie maghiară nu au exprimat o părere unanimă despre aceste grafii. Pentru *Frag. Tod.*, Ion Gheţie neagă posibilitatea ca litera **o** în cuvântul *m**o**rt, fl**o**re* etc. să reflecte reducerea diftongului la un **ǫ** deschis (Gheţie, *Texte,* p. 303). Carlo Tagliavini, în studiul despre *Lex. Mars,* crede că diftongul a fost redus în forme ca *br**o**ska, cs**o**ra, fl**o**re* etc*.,* care arată "una pronunzia dialettale che si trova anche oggi nel Maramureş, nella Ţara Oaşului ed anche in altre parti della Transilavania, ma che pare essere stata assai più estesa in tempi più arretrati" (*Lex. Mars.*, p. 72). Interpretarea lui N. Drăganu a formelor *kapri**o**re - dama caprea, k**o**se - falx, d**o**mne - domina* etc. din Anon. Car., rămâne "deschisă", putând fi vorba de o particularitate străină (săsească-ungurească), "rezultată din negăsirea unui semn potrivit", dar "nu este exclus că s-a avut în vedere o rostire dialectală specială" (Drăganu, *Halici,* p. 141, 142). G. Piccillo (*Influssi*, p. 366-367*)*, analizând aspectul fonetic al *Catehismului* lui G. Buitul, unde, de regulă, întâlnim forme ca: *b**o**le, ik**o**ne, n**o**pte, **o**menilor* etc., dar şi, rar, exemple ca *p**oa**te, t**oa**te,* crede că aceste ultime forme sunt datorate, probabil, "ad influssi munteni".

CONSONANTISM

Labiale

În textul cercetat, labialele **p**, **b**, **m** şi labiodentalele **f** şi **v** nu sunt palatalizate. Singurul text redactat cu ortografie maghiară unde apare

[15] Vezi Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 114-116.

fenomenul palatalizării labialelor este manuscrisul lui Istávnházi (1703). În acest manuscris întâlnim forme de genul: ***pty**er* (*pier*) (VII-38), ***pty**erde* (V-27), ***pty**csorul* (IX-60), *ko**pty**ij* (VIII-5); *zdro**bgy*** (II-36), ***zbgy**itsi* (*zbici*) (III-41), ***bgy**inye* (*bine*) (VI-49 etc.); ***mny**ie* (II-2 passim), ***mny**ile* (V-4), ***mny**ik* (VII-8), *lu**mny**inosz* (VIII-11 etc.).

D etimologic nu a evoluat la **f** în unele cuvinte de origine slavă: *sirt**v**e* (= *jertfă* < v.sl. *žrŭtva*) (IV-22), *syrt**v**uiala* (= *jertfuiala*) (IV -21). În alte cazuri, mai numeroase, cum ar fi, de exemplu, *sz**f**atul* (I-1), *sz**f**etujeste* (VII-59), *sz**f**ent* (II-24 etc.), **v** etimologic a evoluat la **f**. În zilele noastre, această evoluție de la **v** la **f** s-a încheiat în toate exemplele mai sus citate. În epoca veche, "graiurile de tip nordic conservau în mai mare măsură decât cele sudice rostirea etimologică cu **v**" (Gheție, *Baza,* p. 130). În textele cu ortografie latină, din aceeaşi perioadă, găsim ambele forme: *sz**v**at* (Viski II-26), *sz**v**edit* (Viski VII-11), *sz**v**ersitu-me* (Viski VI-20), *sz**v**ente* (Viski X-3), dar *sz**f**atul* (Viski I-1); *sz**v**ente* (*FIK* 37 *passim*), *sz**v**atul* (*FIK* 15), dar *sz**f**ersit* (*FIK* 22, 31 etc.). Formele etimologice sunt predominante şi în Agyagfalvi: *sz**v**entzi*, 111; *sz**v**at* 14 etc. În Istvánházi, între altele, găsim: *Sz**v**etueste* (VII-59), dar *sz**f**int* (VIII-6), *Sire**f**e* (= *jertfe*, cu epenteza lui **e** şi simplificarea grupului consonantic **rt**). O situație "mixtă" întâlnim şi în Anon. Car., unde, alături de forme etimologice ca *S**v**at - Consilium*; *S**v**ada - lis*. *Contentio*, *S**v**ent - sanctus*, *S**v**inczenie - Sanctitas* etc., găsim forme ca *S**f**ershit - Finis*, *S**f**ershesk - Finio, S**f**ade - Contentio* etc. Circulația paralelă a acestor forme este bine semnalată în acest dicționar, unde autorul însuşi trimite la variante cu **f**, de ex.: *svedeskume - vide sfedeskume*, *Svershesk* vide *Sfershesk* etc. În *Lex. Mars.* apar numai variantele etimologice: *sanctus-s**v**ent, sanctitas-s**v**entia, finis-s**v**ersitul, finio-s**v**ersesk* etc. Grupul **sv** se păstrează şi în Catehismul lui Gsurgs Buitul (Piccillo, *Influssi*, p. 368).

În cuvântul *praf*, labiodentala surdă trece la **v**: *pra**v*** (I-14). În alte texte (la Viski I-14, de exemplu), apare varianta *pra**u**,* formă tipică pentru graiul bănățean (cf. Gheție, *Baza*, p. 156; Densusianu, *Hațeg*, p. 38, Frățilă, *PDR*, p. 119). În textul nostru, însă, sunt mai numeroase cazurile în care laringala ***h*** nu a trecut la ***f*** (***v***): "*Ka pra**h**ul de vent tse pre**h**ujeste*" (CIII-42, XVIII-99 etc.).

Dentale

Sistemul ortografic folosit nu permite o interpretare sigură a rostirii moi sau dure a lui **t** şi **d**, deoarece în textele transcrise, folosindu-se alfabetul maghiar, literele ***e*** şi ***a*** pot să aibă mai multe interpretări (**e** = **e**, **ę**a, **ă**, **î**; **a** = **a**, **ę**a, **ă**). Totuşi, pentru consoana dentală surdă avem forme ca: *sztag* (LX-14); *sztarge* (LXIII-38 etc.), care ne îndreptățesc să presupunem o rostire dură a lui **t**, mai ales că în manuscrisul nostru, în alte cazuri,

găsim grafeme ca **ja** sau **ya**, care trebuie interpretate ca **a** (**ia**), de exemplu: *gre**ja**szke* (LXVIII-57, XII-4 etc.), (*leku**ja**szke* LXVIII-95 etc.), deci autorul ar fi putut să scrie şi **sztjarge* pentru *steargă* sau să folosească digrama **ty**, întrebuinţată des pentru a arăta o palatalizare incipientă a lui **t** (vezi, de exemplu, *mul**ty**e* LX-29). În acest context, putem menţiona că într-un text unde, sigur, după **t**, **ţa** nu trece la **a** (*Psaltirea* lui Istvánházi) găsim forma *sztyarse* (LXIII-38). Amintim că trecerea diftongului **ţa** la **a** după grupul consonantic *st* este un fenomen specific graiurilor bănăţene, paralel cu cel al transformării lui **e** şi **i** în **ă**, **î** după acelaşi grup consonantic (vezi Frăţilă, *PDR*, p. 113; idem, *Studii lingvistice,* p. 99-102; Weigand, *Banat,* p. 323; Şandru, *Lăpujul*, p. 123; idem, *Almăj*, p. 139; ALRM II, I, h. 209, 137).

Dentala **t** apare palatalizată în mai multe cazuri: *noap**ty**e* (I-5); *for**ty**e* (LIX-67); *mul**ty**e* (LX-29); *csuda**ty**e* (LXVI-15); ***ty**e* (LX-13) etc. Alături de aceste forme avem şi: *csuda**t**e* (LXV-21), *mul**t**e* (LXI-27) etc., formele cu dentala nealterată fiind net majoritare. Varianta *djalul* (LXV-1) ar putea să arate o palatalizare incipientă a lui **d**.

În ceea ce priveşte răspândirea actuală a fenomenului, reamintim că **t, d** şi **n** înainte de **e**, **i** şi **ţa** sunt palatalizate aproximativ în toată Transilvania de la nord de Mureş, în Crişana, Banat şi, parţial, în Moldova de nord. În Banat şi în zonele de graniţă, primele două foneme au trecut la **ć** şi **đ** (Gheţie, *Baza,* p. 131-32). Fenomenul a fost rar consemnat în textele vechi, întrucât alfabetul chirilic nu avea un grafem deosebit pentru aceste sunete. Situaţia se schimbă în cazul operelor transcrise folosind ortografia maghiară: deja în sec. al XVI-lea, fenomenul palatalizării dentalelor apare în notarea unor toponime din Banat-Hunedoara (Gheţie-Mareş, *Graiurile*, p. 135). Cu un secol mai târziu, atestările se înmulţesc datorită unor texte ca *Lex. Mars.*, Anon. Car., Buitul, Viski etc. Generală este palatalizarea dentalei nazale (transcrisă, de obicei, cu **ny**), de ex.: Viski, Istvánházi, *vede**ny**e FIK* 8, *pe**ny**ejej*, *ibidem* 37 etc., Anon. Car. *fu**ny**e - funis*, *le**ny**e - pigritia*, *me**ny**e-cras,* etc., *Lex. Mars. furvus - **ny**egru*, *uxor - **ny**evasta*, *familia - **ny**am*; *pae**ny**e*, Agyagfalvi 7 etc. Un caz deosebit este cel al Catehismului lui Buitul, în care, deşi putem să vorbim clar despre un text "bănăţean", nu întâlnim nici un element grafic special pentru a transcrie palatalizarea (Piccillo, *Influssi*, p. 360). Mai sporadice şi neregulate sunt atestările palatalizării oclusivelor dentale şi în textele "calvine", cu excepţia Psaltirii lui Istvánházi, unde fenomenul este foarte des întâlnit (*reuta**ty**e* I-22; *kape**ty**ielye* II-4, *pu**ty**ernik* II -41 etc., ***gy**ezmnyarde* I-4, *nye**gy**es**gy**e* III-10 etc.) şi *Lex. Mars.*, unde dentalele sonore şi surde, urmate de **ţa**, **e** sau **i**, devin, de obicei, palatale: *gen**dy**esk*, 195, *gen**gy**esk*, 284, 598; *forum olitarium - piacz ver**gy**e*, *viridis - ver**dy**e*, etc.; *frater - fra**ty**e*, *infirmus - be**ty**ag* etc. În Viski, fenomenul este mai rar: *pu**ty**e* (=

putea) I-16 etc. În textul nostru, dentala **n** apare de multe ori palatalizată: *bu**ny*** XII-32, XXIX-34; *pen**ny**a* XIV-17; *fu**ny**a* II-10, XVI-17, XVII-11; *pege**ny*** II-1, 29, XVIII-103, 119, XXII-110; *a**ny*** XXI-23; *ki**ny*** XXII-61, 78; *rugecsu**ny*** XXVI-38; *ome**ny*** XVIII-104; XXII-62 etc., totuşi, nu lipsesc formele nepalatalizate: *ome**ni*** XVI-8, XVII-13, XI-14, XII-31, XIV-7, 16 etc.; *pege**ni*** XII-105; *sziroma**ni*** XXII-115, XII-17; *bu**ni*** XXXIV-51, *bu**ni**lor* XXV-52, XXVI-69 etc.

N nu s-a disimilat trecând la **r** în *me**n**unt* I-14.

Se observă, în textul cercetat, trecerea lui **n** la **m** în *sz**e**mt* (*sâmt*) (XXXVIII-79 etc.) şi *s**e**mteţi* (XXXVIII-79). Fenomenul este explicat de Rosetti printr-un proces de diferenţiere consonantică (cf. *ILR*, p. 403; Sala, *Contribuţii*, p. 19). Între secolele al XV-lea şi al XVI-lea, formele citate erau larg răspândite în textele din Transilvania, Moldova, Oltenia, Maramureş şi Banat, iar după 1700 devin rare (cf. Gheţie, *Baza*, p. 134-135 şi Densusianu *HLR II*, p. 126, 127). Fenomenul este atestat în toate textele româneşti scrise folosind sistemul ortografic maghiar. Astăzi, fenomenul este atestat în puncte izolate din Munţii Apuseni, Transilvania şi Maramureş (vezi Densusianu, *Haţeg,* p. 40*;* Şandru*, Motzi,* p. 207*;* Şandru, *Lăpuj,* p. 144; Papahagi, *Maramureş*, LXIII).

Ń provenind din **n + i** semivocalic, în cuvinte de origine latină sau de alte origini, este păstrat: *dente**ny*** VII-23; *kuvi**n**osz* VII-11, XVII-33, XIX-2; *povo**ny*** XXIX-37; *menge**ny**e* XIX-23, XXIII-10; *pu**ny*** XVIII-103, XXI-16; *pusztı**n**icz* XII-18; *pusztı**n**eszk* XVII-34 etc. Este vorba de un fenomen fonetic foarte important pentru identificarea subdialectului folosit la redactarea acestui manuscris. Actualmente, păstrarea lui **ń** este tipică numai pentru Banat şi zonele vecine (cf. *ALRM I*, vol. I, h. 90; *ALRM II*, vol. I, h. 287, 300; *NALR-Banat I*, h. 134, h. 88, h. 14; *NALR-Banat* III, h. 216 şi I. Stan, *Observaţii asupra evoluţiei **ń** > **į** în limba română*, în CL, IV, 1959, p. 49-59). În sec. al XVI-lea, păstrarea lui **ń** este atestată în mai multe texte bănăţene şi nebănăţene (cf. Densusianu, *HLR II*, p. 120). În secolul următor, fenomenul este întâlnit numai în textele din Banat (cf. Gheţie, *Baza*, p. 136). În operele unde a fost folosită ortografia latino-maghiară, conservarea este notată în mod regulat (*Lex. Mars.*, p. 77), cu două excepţii: *Psaltirea* lui Istvánházi şi *Catehismul* lui Buitul.

Dz provenit din **d**+**ĕ**, **ī, i** flexionar sau **e**, **i** în hiat, precum şi în cuvintele de origine autohtonă, este păstrat întotdeauna: *Dumne**dz**eu* III-13; *passim*[16]; ***Dz**ik* II-9; *ke**dz**u* IX-60; *gruma**dz*** VII-57; ***dz**ece* (= dzăce) XXVI-18 etc. Prin analogie, **dz** apare şi în forme sau paradigme verbale de

[16] Menţionăm că, în cuvântul *Dumnezeu,* apare sporadic şi fricativa surdă [z]. Nu credem că în acest caz este vorba de o influenţă fonetică din sud, ci mai de grabă de un obicei ortografic, deoarece acelaşi fenomen (chiar numai la cuvintele *Dumnezeu* şi *zeu*) apare şi în Frag. Tod., cf. Gheţie, *Texte*, p. 305.

origine slavă: *slobo**dz**it* III-45; *geta**dz**e* V-11; *slobo**dz**it* II-45, VII-52; *obra**dz**ul* V-19 etc. Astăzi, **dz** este conservat în Moldova de nord-est, în Maramureş şi, izolat, în Munţii Apuseni, în Banat şi Oltenia de nord-vest. În textele vechi, fenomenul avea o răspândire mult mai largă, practic fonetismul **dz** se întâlnea în întregul teritoriu românesc, exceptând Muntenia şi Transilvana de sud. În textele redactate folosind ortografia maghiară, păstrarea acestui fonetism se întâlneşte în toate scrierile, în afară de manuscrisul lui Istvánházi, unde fenomenul apare sporadic, şi de *Lex. Mars.*

În ***vestedzit*** (VI-38) nu s-a petrecut asimilarea **š - dz/z > š - ž**.

Ğ (< din **j + ó, ú** latin, din **d + i+ ó, ú** şi din cuvinte ca ***gi**umătate, **gi**upân*) este păstrat în textul nostru: ***ds**ugul* (II-11), ***ds**osz* (XIII- 19), *a**ds**utor* (III-11, 24, VII-7 etc.), ***ds**udekate* (I-16, IX -28 etc.), *putre**ds**une* (30 XVI etc.). Există, totuşi, câteva excepţii, de exemplu, cuvântul *împrejur* apare fie cu africata **ğ**: *empredsur* (LXXIX-19, LXXXVIII-60, CIV-9 etc.), fie cu fricativa **ž:** *empresur* (LXXIV -32, CXVI-5, CXVIII 33, 42 etc.). Rostirea cu africata **ğ** se mai conservă astăzi în Maramureş, Bucovina şi, pe alocuri, în Moldova, Munţii Apuseni, în sudul Banatului, Hunedoara, Sibiu şi Bihor (Gheţie, *Baza*, p. 149). În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, teritoriul românesc era împărţit în două arii dialectale: una mai conservatoare, în nord, şi alta, mai inovatoare, care includea Muntenia şi Transilvania de sud, unde **ğ > ž**. După părerea lui I. Gheţie, în Transilvania, trecerea la fricativa **ž** s-a produs după 1700. Parţial, aceste observaţii sunt valabile şi pentru textele vechi unde s-a folosit ortografia maghiară (localizate unanim între Banat şi Transilvania): în *FIK* (1648), Agyagfalvi (1642), Viski (1697), Anon. Car. (a doua jumătate a secolului al XVII-lea) unde consoana **ğ** este conservată. Alte texte, precum *Psaltirea* lui Istvánházi (1703), *Lex. Mars.* (sfârşitul secolului al XVII-lea) şi Buitul (1636, 1703), consemnează ambele forme, arătând o tendinţă clară de evoluţie spre **ž**. Tot cu privire la africate, reamintim că, în textul nostru, **gw**/**g** + **e**/**i** din latină (ex. *Sanguinem > sîn**g**e; an**g**elus > în**g**er*) nu a evoluat la **ž** (**j**). Astăzi, **ğ** este conservat în Maramureş, izolat prin Bihor şi în Muntenia, Dobrogea şi în sudul Transilvaniei. După I. Gheţie, atestările "bănăţene" ale trecerii lui **ğ** la **ž** în sec. al XVII-lea nu sunt pe deplin veritabile, fiind vorba de greşeli sau de grafii fără o clară acoperire fonetică (cf. Gheţie, *Evoluţia*, p. 43-48; idem *Africatele,* p. 35-39). Împotriva acestei păreri, reamintim justele observaţii făcute de G. Piccillo (*Le affricate* şi *Influssi*, p. 351, respectiv, p. 382). În ceea ce ne priveşte, putem să adăugăm la exemplele citate de Piccillo formele (foarte numeroase) din Istvánházi (Rîu de Mori 1703): *intzele**s**e* I-20, *mer**s**e* V-32, X-5, 15; *in**s**eri* VIII-17 etc.

În *turburat* (VI -13, XXII-49; XXXVIII-17 etc.), disimilarea **r - r > l - r** nu s-a produs, formele de acest gen fiind şi astăzi foarte răspândite.

În textul cercetat, **r** este întotdeauna conservat în prepoziția *pre* (II-8 *passim*). Acelaşi lucru se întâmplă în cazul prepoziției *pentru*, transcrisă *prentru* (V-37 *passim*). Un caz izolat de cădere a lui **r** găsim în *Pentru kare* II-20. Forma *pre* era foarte răspândită în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, şi doar mai târziu va fi înlocuită de actualul *pe*. Textele cu alfabetul latin din sec. al XVII-lea păstrează, în general, formele *pre, prentru*; singurele excepții le notăm în manuscrisul lui Istvánházi (care, de fapt, este din 1703), unde avem forme ca *pe* IX-1, 10, 17 etc., dar şi *pre* X-3, 4, 10 etc., *pintru* V-34, dar şi *printru* IV-8, şi în *Lex. Mars.* (ex. *accendo domum - aprind **pe** cassa*, 4).

În forma *preszpe* VIII-21, XVIII-103, 114 etc. este consemnată disimilarea **r - r > r - ø**. Varianta *prespre* o regăsim în mai multe texte din sec. al XVI-lea (cf. Densusianu, *HLR II*, p. 134-135); ea este mai rară în secolul următor (o atestare în NTB 70r).

Dacă admitem pentru cuvântul *jefui* etimologia propusă în *DA*, adică magh. *zsák* contaminat cu rut. *žah*, formele arată un moment anterior trecerii lui [h] la [f]: *se**h**uitor* ("jefuitor") XXXV 37-38; *Se**h**uit* ("jefuit") LXXVI-13, CXIX (8) 13.

Analiza grafiei acestui manuscris a pus în evidență faptul că literele folosite au, deseori, două sau chiar mai multe valori. În acelaşi timp, anumite foneme pot fi transcrise prin două sau mai multe grafeme. Aceste discrepanțe nu ne-au permis, uneori, să stabilim cu siguranță valoarea fonetică a unor grafeme. Sistemul ortografic utilizat evidențiază şi unele fenomene fonetice rar atestate în textele româneşti vechi transcrise în grafie chirilică (de ex., palatalizarea consoanelor dentale).

Din punct de vedere fonetic şi morfologic, unele fenomene ale limbii *Psaltirii anonime* pot fi explicate prin dialectul vorbit în secolul al XVII-lea în Banat sau în ariile limitrofe acestei regiuni. În această privință putem menționa câteva dintre cele mai relevante trăsături pentru a localiza manuscrisul nostru:

1. păstrarea vocalei ***ă*** neasimilate la ***o***, în cuvinte ca (*nerod*) "norod", (*nerok*) "noroc" etc.;
2. conservarea lui ***ń*** provenind din ***n*** + **i** semivocalic, în cuvinte de origine latină sau de alte origini: (*denteny*) "dintâ(ń)i"; (*kuvinosz*) "cuvi(ń)os";
3. păstrarea labialelor nealterate: (*binye*) "bine", (*picsorul*) "piciorul", *mila* etc.;
4. păstrarea africatei dentale sonore ***dz***: (*Dumnyedzeu)* "Dumńedzeu", (*dzik*) etc.;
5. trecerea lui ***u*** semivocalic la ***v*** în forme ca *luu̯a* > *luva*;

6. păstrarea lui *i* etimologic în cuvinte ca *rid, riu* etc.

7. păstrarea africatei prepalatale sonore **ğ** netrecută la ***j***, în cuvinte ca (*giudeketor*) "giudecător";

8. palatalizarea dentalelor ***t, n*** urmate de vocalele anterioare ***e, i*** şi de diftongul **ea**, ca în: (*binye)* "bińe", (*noaptye*) "nopt'e" etc.

În concluzie, este paluzibil ca acest text să reproducă în mod destul de fidel graiul vorbit în Banat şi Transilvania de sud-vest în secolul al XVII-lea, adică bănăţean, la care aparţinea şi graiul din Ţara Haţegului.

BIBLIOGRAFIE

AAF = „Anuarul Arhivei de Folklor", Cluj, I, 1922 şi urm.

Agyagfalvi = *Cartea de cântece*, copiată de Gergely Sándor Agyagfalvi, Haţeg, 1642, (ms.) exemplar fotocopiat păstrat la Catedra de limbă şi literatură română din Budapesta.

ALR I = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui* de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II: *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea* de Sever Pop, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea II, vol. I: *A. Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi). B. Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători. C. Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule* de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. I-VII, Bucureşti, 1956-1972.

ALRM I = *Micul atlas lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I, vol. I: *Părţile corpului omenesc şi boalele lui* de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II*: Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea* de Sever Pop, Sibiu-Leipzig, 1940.

ALRM II = *Micul atlas lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a, vol. I: *A. Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi). B. Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători. C. Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule* de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.

ALRT II = E. Petrovici, *Texte dialectale,* Supliment la *Atlasul lingvistic român II,* Sibiu-Leipzig, 1940.

Anon. Car. = *Anonimus Caransebesiensis*, (ms), cf. Gr. Creţu, *Anonimus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscriptul din biblioteca Universităţii din Pesta,* în "Tinerimea română", 1898, nr. 1, p. 320-380.

A. Avram, *Nazalitatea* = Andrei Avram, *Nazalitatea şi rotacismul în limba română*, Bucureşti, EA, 1990.

Buitul = *Catechismus sau Summá krédinczéi katholicsést R. P. Petri Canisii Doctor Szkrip: svent den Rendul Szociéz lui Issus entorsz pre limba Ru[m]eneaszke dé* R. P. Buitul Gsurgs (…), Cluj, 1703.

Bull. Ling. = *Bulletin linguistique.* Faculté des Lettres de Bucarest. Publié par A. Rosetti, Bucureşti-Paris-Copenhague. Vol I (1933) ş.u.

Catechismul Calvinesc = *Catechismulu Calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub dominatia principiloru Georgiu Rákoczy I. si II. Transcrisu cu litere latine dupa editinuea II tiparita in anulu 1656, insocitu de una escursiune istorica si de unu glossariu* de Georgiu Baritiu, Siubiu, 1879.

CL = "Cercetări de lingvistică", Cluj, I, 1956 ş.u.

Densusianu, *Haţeg* = Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului,* Bucureşti, 1915.

Densusianu, *HLR I-II* = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier. *Les origines*. Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, 1901, 1938.

DR = "Dacoromania", buletinul Muzeului Limbii Române, condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1921-1948.

Drăganu, *Halici* = Nicolae Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţii la istoria culturală românească din sec. XVII),* în DR, IV, 1924-1926, p. 77-168.

FD = "Fonetică şi dialectologie", Bucureşti, 1958 ş.u.

FIK = L. Tamás, *Fogarasi István Káteja*, Cluj, 1942.

Frag. Tod. = *Fragmentul Todorescu*, vezi Gheţie, *Texte*.

Frăţilă, *Contribuţii* = Vasile Frăţilă, *Contribuţii lingvistice,* Timişoara, Editura de Vest, 1993.

Frăţilă, *PDR* = Vasile Frăţilă, *Probleme de dialectologie română,* Timişoara, TUT, 1987.

Frăţilă, *Studii lingvistice* = Vasile Frăţilă, *Studii lingvistice,* Timişoara, Ed. Excelsior, 1999.

Frăţilă, *Târnave* = Vasile Frăţilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor,* Timişoara, TUT, 1982.

Gheţie, *Africatele* = Ion Gheţie, *Africatele **č** şi **ğ** în textele bănăţene scrise cu litere şi ortografie maghiară din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, în LR, XV, 1966, nr. 1, p. 35–39.

Gheţie, *Baza* = I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA,1975.

Gheţie, *Evoluţia* = I. Gheţie, *Evoluţia africatelor **č** şi **ğ** la fricative în Transilvania după 1700,* în FD, VI, 1969, p. 43–48.

Gheţie, *Texte* = AAVV, *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* I. *Catehismul lui Coresi* II. *Pravila lui Coresi* III. *Fragmentul Todorescu* IV. *Glosele lui Bogdan* V. *Prefeţe şi epiloguri* (coordonator I. Gheţie).

Gheţie–Mareş, *Graiurile* = I. Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, EA, 1974.

Istvánházi = *SOLTARILYE A LUJ SFUNT DAVID SI PROROK Szkrisze ku asutoria luj Dumnyetzou, in Riu de Mori*. *Anno nosztri Iesus Christi 1703. In kurtya Sinsztyityi Supunzeszi Kendeffi Janosje gyelá* Styéfán

Istvánházi, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cod. 579/a-b.

JbW = "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig", vol. I-XXIX, hgb. von G. Weigand, Leipzig, 1894-1921.

Lex. Mars. = *Lexicon Marsilianum*, în C. Tagliavini, *Il «Lexicon Marsilianum». Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930.

LR = "Limba română", Bucureşti, 1952 ş.u.

Munteanu-Ţâra, *ILRL* = Şt. Munteanu - V. Ţâra, *Istoria limbii române literare*. *Privire generală,* Bucureşti, 1983.

NARL- Banat = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicoale Mocanu, Bucureşti, 1980. Vol. III, Bucureşti, EA, 1998.

NTB = *Noul Testament de la Bălgrad,* tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan Mitropolitul Transilvaniei. Reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Andrei, Alba Iulia, 1998.

Papahagi, *Maramureş* = T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului,* Bucureşti, 1925.

Piccillo, *Influssi* = Giuseppe Piccillo, *Influssi ungheresi e particolarità dialettali del Banato nel «Catechismus» di Gsurgs Buitul (1636, 1703)*, în RLR, t. 50, 1986, p. 351 - 382.

Piccillo, *Le affricate* = G. Piccillo, *Le affricate **č** e **ğ** nei testi banateani in alfabeto latino e ortografia ungherese (secoli XVI-XVII),* RLR, 2, 1994 (extras).

PO = *Palia de la Orăştie 1581-1582.* Text - Facsimile - Indice ed. Viorica Pamfil, Bucureşti, EA, 1968.

Psaltire = Psaltirea lui A. Molnár, tradusă în limba română, 1660 cca., manuscris anonim, păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. R-1813.

Puşcariu, LR I-II = Sextil Puşcariu, *Limba română,* vol. I *Privire generală,* Bucureşti, 1940; vol II. *Rostirea*, Bucureşti, EA, 1959.

RLR = "Revue de linguistique romane", Paris, 1925 ş.u.

Rosetti ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, EŞE, 1986.

Sala, *Contribuţii* = Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române,* Bucureşti, EA, 1970.

SCL = "Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, 1950 ş.u.

Şandru, *Almăj* = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. V. Vallée de l'Almăj*, BL, V, 1937, p. 125-189.

Şandru, *Lăpuj* = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. III. Lăpujul de Sus (d. Hunedoara)*, BL, III, 1935, p. 113-177.

Şandru, *Motzi* = D. Şandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. II. Pays de Motzi*, BL, II, 1934, p. 201-237.

Tagliavini, *Lex. Mars.* = vezi *Lex. Mars.*

Todoran, *Repartiția* = R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne,* în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38-50.

Viski = *A luj SZVENT DAVID Kraj, SI PROROKul a szutye csincs dzecs de SOLTARI, Kari au szkrisz ku menile luj VISKI JÁNOS. en Bóldógfalavo 1697*, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. 1831.

Weigand, *Banat* = G. Weigand, *Der Banater Dialekt,* în "JbW", III, 1896, p. 198-332.

PARTICOLARITÀ FONETICHE ED ORTOGRAFICHE IN UN ANTICO MANOSCRITTO DEL BANATO

(Riassunto)

La più antica edizione romena dei salmi di A. Molnár presenta numerosi aspetti linguistici di particolare interesse. Il sistema ortografico utilizzato (quello ungherese) consente di mettere in luce alcuni fenomeni fonetici raramente evidenziati nei testi trascritti con lettere cirilliche (ad esempio la palatalizzazione delle dentali) dando un contributo ulteriore alla descrizione del dialetto del Banato dell'epoca antica.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 271-268

MĂ BUCUR (SINCER) CĂ AȚI REUŞIT!

de
Mihaela PASAT

"A fi sincer înseamnă să recunoşti imposibilitatea de a fi sincer." (anonim)

Există în Sibiu un pod căruia localnicii îi spun **"de fier"** în referirile curente, întrucât este construit din fier forjat. Ghidurile turistice, însă, îl denumesc **"podul minciunilor"**/sau "al mincinoşilor"/, iar legenda pretinde o *alunecare fonetică* de la ***"Liebe Brücke"*** (= "podul iubirii, al îndrăgostiților") la ***"Lüge Brücke"*** (= "podul minciunilor, al mincinoşilor").

Să fie (cf. legendei) doar o *alunecare fonetică*? Să fie (cf. uzajului) doar o *ignorare a legendei*?

Sunt aproape trei decenii ("sincer ?" … era să spun … "trei secole"!!!) de când suntem de acord (*nous autres linguistes!)* că "valoarea cuvântului ori a frazei în activitatea lingvistică n-ar mai putea fi considerată independent de orice utilizare, în această comoară care este limba" (DUCROT, 1972 : 25 /traducerea mea/).

Inclusă de Oswald Ducrot printre *legile discursului* şi prezentă sub o formă sau alta în *postulatele/maximele* lui Austin (1965), Searle (1972), Grice (1975), Leech (1983), Gordon & Lakoff (1975) etc., **sinceritatea** n-a încetat să incite spiritele aflate în căutarea adevărului.

Jocul interlocuției este cel mai fascinant dintre toate, întrucât scapă teoriei probabilităților, prin posibilitatea de a fi continuat la infinit.

În pragmatică a devenit loc comun ideea că **A VORBI** înseamnă "a schimba informații", dar şi "a efectua un act" conform unor reguli precise, act care pretinde *a transforma situația receptorului* şi *a modifica sistemul său de credințe şi/sau atitudinea sa comportamentală* (KERBRAT-ORECCHIONI, 1980: 185).

Locutorul are **intenția** de a comunica, dar **şi un scop ulterior** care poate fi extrem de divers, fraza dezvăluindu-l ori ascunzându-l.

Pornind de la considerentele de mai sus, cred că merită pusă în discuție utilizarea unor sintagme de tipul ***"mă bucur sincer"*** pe care, din

raţiuni pe care le voi expune în cele ce urmează, le consider *pleonastice* într-un discurs care se conformează *condiţiei de sinceritate*.

Discuţia se va desfăşura în plan pragmalingvistic, sub semnul unei estetici a comunicării, fondându-se pe elemente teoretice referitoare la statutul protagoniştilor actului de limbaj avut în vedere şi la realizarea efectivă sau eşecul acestuia.

Strategie şi manipulare

Cu mici excepţii (v. reprezentanţii Şcolii de la Geneva - Auchlin, Moeschler etc.) strategia nu a fost conceptualizată coerent. Dacă urmărim indexul cărţii lui Gumperz *Discourse strategies* (Cambridge University Press, 1982), vom constata că termenul este absent. Există însă, după cum menţionează şi Herman PARRET (1999 : 41 şi urm.) ideea de comportament strategic şi de intenţionalitate, interacţiune strategică, fără a cuprinde coerenţa epistemologică din definiţiile *formale* ale autorilor genevezi.

Strategia se manifestă ca o **regularitate**. Ea este *recognoscibilă, previzibilă* şi poate fi *mărturisită* (PARRET, 1999: 36). Această regularitate nu este fructul unei generalizări. Strategia supradetermină/modifică regula, constrângerea ori norma.

Reluând pe scurt noţiunile de mai sus, vom spune că:

- **regula** este *aplicată* sau *nu*;
- **constrângerea** este *satisfăcută* sau *nu*;
- **norma** este *respectată* sau *violată*.

Dacă *neaplicarea* unei reguli antrenează un *blocaj* (regula fiind proprie unui sistem, de exemplu "gramatical"), dacă *violarea* normei duce la *sancţiune* (norma fiind generată şi motivată instituţional, v. "politeţea"), *nesatisfacerea* unei constrângeri este *relativă* (dat fiind că ei nu i se cere decât a fi "recunoscută", sens în care maximele lui Grice pot fi percepute drept constrângeri, în vreme ce *Principiul de cooperare* în sine este o *normă*).

Evident, domeniile sunt osmotice şi superpozabile (PARRET, 1999 :37).

Strategia ar avea drept obiect însăşi *funcţionarea* *normei*, *regulii*, *constrângerii*

Strategiile discursive devin responsabile de distanţa creată între impunerea respectării, aplicării şi satisfacerii (pe de o parte) şi violării, neaplicării şi nesatisfacerii (pe de altă parte) a normelor, regulilor şi constrângerilor.

Aşadar, constatând caracterul strategic al interacţiunilor voi distinge, împreună cu Parret (1999 : 39): comportamentul cooperativ şi comportamentul colaborativ.

Fără a intra în subtilitatea teoriei jocurilor, captivant elaborată de lingvistul belgian (pornind de la Greimas, dar dezvoltând substanţial), care tranşează între un *joc finit*, care se joacă pentru a câştiga, şi un *joc infinit*, unde este implicată plăcerea de a continua să joci, voi spune că atât un comportament colaborativ cât şi unul **ne**-colaborativ sunt cooperative/cooperante/, cum se întâmplă în orice context de loc, strategia rămânând esenţialmente ludică, fapt evident mai ales în modificarea ori supradeterminarea prin *deviere* ori *intensificare*, prin *diminuare* ori *punere între paranteze* a unui sistem formal. Parret propune, dealtminteri, drept prototip al strategului pe jucătorul de şah.

Importantă pentru subiectul tratat aici este afirmaţia lui Greimas din *A propos du jeu* (1980 : 29-34): "intrarea (în joc, n.n.) este liberă, dar nu şi ieşirea" (traducerea mea). **Jocul** devine astfel o **luptă** şi aici intervine, în confruntarea dintre actanţi, competenţa de manipulare a strategului (de natură cognitivă) şi competenţa de manevrare (de natură pragmatică).

Se va face astfel trecerea de la "a şti să facă" /*savoir-faire*/ la "a face să facă" /*faire-faire*/, respectiv "a face să creadă" /*faire-croire*/.

Sinceritate vs minciună

A fi sincer înseamnă "a nu ascunde adevărul", a nu disimula, a nu minţi, a dispune de cuvântul drept şi adevărat. Idealul sincerităţii presupune că *interiorul este transcris în exterior fără a fi deformat*. Omul sincer spune ceea ce gândeşte şi nu disimulează nimic, nu încearcă să înşele.

Cuvântul adevărat este acela care **nu comportă o rea intenţie**.

Din perspectiva filozofilor, se vorbeşte în termenii următori despre:

- instalarea în *sinceritate* (loc de viaţă şi de moarte)
- *evenimentele tragice* - ocazie cu care ne aflăm în elementul "sinceritate"
- *sinceritatea* ca atitudine *pierdută* sau *de cucerit*, dar *niciodată actuală*
- imposibilitatea de a scăpa *minciunii*
- *sinceritatea* care se petrece/are loc *în noi/fără noi*
- *ochii* care spun *adevărul*
- structura *ascunsă* a noţiunii de *sinceritate* (şirul: încercare-marcă-sensibilitate-act)/locul de "încercare" a subiectului este locul unde acesta "e adevărat")

Perspectiva pragmalingvistică aduce în prim plan teoria actelor de limbaj.

Condiția de sinceritate expusă de Searle (1972) /L are intenția de a efectua actul C/ e presupusă a permite distingerea promisiunilor *sincere* de cele *nesincere*, dar aplicarea ei este legată de un context amplu, pe care nu-l putem ignora.

Legea sincerității nu spune că locutorul ar crede neapărat în adevărul a ceea ce asertează, ori că are intenția să-şi țină promisiunile. Ea enunță pur şi simplu faptul că "a vorbi" înseamnă "a pretinde că eşti sincer": orice enunț presupune, dincolo de contraindicații de genul "am glumit", "mă prostesc", că locutorul/emițătorul aderă la conținutul asertat, iar alocutorul/receptorul îi acordă locutorului/emițătorului în mod corelativ, dincolo de orice contraindicație, **credit de sinceritate** (KERBRAT-ORECCHIONI, 1980 : 213).

În ceea ce constituie subiectul prezentei discuții, trebuie luat în seamă faptul că determinarea sensului global al unui enunț (valori semantice şi pragmatice) aduce laolaltă **(a)** *natura semnificanților pertinenți* /materialul verbal şi paraverbal, precum şi unele elemente ale situației de enunțare/ şi **(b)** *natura competențelor* lingvistice şi paralingvistice, culturale şi ideologice ale locutorului/emițătorului şi alocutorului/receptorului. Vom distinge, aşadar, între *valoarea literală şi cea derivată* şi vom ține seama de complexul de presupuşi, care se leagă de o cunoaştere/ştiință prealabilă.

În conformitate cu aceste afirmații, domeniul *minciunii* se subscrie actelor lingvistice performate de cineva care *prezintă* conținutul propozițional al actului său lingvistic *drept o reflectare a unei stări adevărate* a lucrurilor, când, de fapt, **ştie/crede/e sigur că deviază de la adevăr**.

TĂCEREA pare a fi un domeniu marginal, dar **trecerea sub tăcere** înseamnă adesea **a minți.** Este o formă de *deghizare* prin care se caută o altă identitate în speranța că realitatea nu va fi descoperită (v. excelentul capitol despre *verba mentiendi* din VERSCHUEREN, 1985).

Un adevăr "distorsionat" nu este neapărat o minciună. Exagerarea, minimalizarea, sau pur şi simplu faptul de a te înşela, nu presupun în mod absolut "a minți". Contextul ar trebui să lase să se întrevadă care este elementul asupra căruia planează neadevărul. Dacă A TĂCEA poate însemna A MINȚI, devine clar că A VORBI poate însemna A NEGA MINCIUNA, a o ascunde (într-o tradiție etică, binecunoscută de la Sf. Augustin şi de la Thomas de Aquino încoace) şi atunci devine legitimă discuția referitoare la un enunț de tipul:

"*Mai bine n-aş zice nimic*, dar, ***sincer***, *mă bucur*".

În el-însuşi, **adevărul** constă în ceea ce **locutorul:**

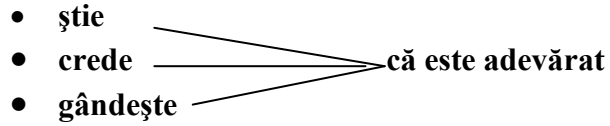

Prin urmare, el are capacitatea de *a devia* mai ales *prin efectul perlocuționar intenționat* care, asociat cu enunțurile, are rolul de a-l face pe alocutor *să creadă* un anume lucru (VERSCHUEREN, 1985 : 138 §262).

Afirmația mea inițială raportată la aspectul pleonastic al unei construcții de tipul:

"Mă bucur sincer…"

se sprijină pe incompatibilitatea din planul semantico-pragmatic dintre cele două lexeme.

Dacă actul ilocuționar răspunde acelor *"felicity conditions"/condiții de reuşită/* ale lui Austin, asocierea este superfluă; dacă acele reguli/norme sunt violate, atunci asocierea face să intre în joc nivelul **perlocuționar**, la care autorul este condus înspre a crede altceva decât se presupune că ar putea crede.

Să urmărim corpusul studiat:

(1) *Mă bucur **sincer** ...*
*Mărturisirea **sinceră** ...*

Etimologia şi definiția din dicționarele monolingve explicative (DEX, Petit Robert) trimit în cazul lui SINCER la **"PUR"**, **"NATURAL"**, "*cineva/ceva care este dispus să **recunoascS adevărul**, să facă să fie **cunoscut** ceea ce **gândeşte şi simte** în mod real, fără a consimți să se înşele pe sine,* nici *să-i înşele pe alții"*.

Pentru A SE BUCURA găsim *"a încerca o bucurie, o satisfacție, o **emoție** plăcută şi profundă"*, iar la intrarea MĂRTURISIRE apare *"recunoaştere **pentru sine"** /"drept valabil" / "drept adevărat"*.

Conform opiniei mele, nici verbul ***a se bucura***, nici substantivul ***mărturisire*** nu acceptă, într-o utilizare normală, adjectivul/adverbul ***nesincer***. (În franceză, ***aveu/mărturisire/*** are şi o trimitere înspre **"tortură"**, a cărei percepție chiar nu văd cum ar putea fi nesinceră).

EMOȚIA este o *stare de conştiință* complexă, **bruscă**, un **act intuitiv, senzorial**, care nu poate fi contrafăcut în exprimarea primară, frustă.

NESINCERITATEA presupune **ipocrizie**, deghizarea adevăratului caracter, ceea ce implică o **detaşare**, o conştientizare, o **atitudine deliberată**.

Absența intenției în ***sinceritate*** şi raționalitatea ('ceea ce permite omului să acționeze conform unor principii'), prezența voită a intenției în ***înşelăciune***, mă îndeamnă să afirm că în:

bucurie ***sinceră*** şi *bucurie* ***nesinceră***

antonimia se şterge în favoarea unei **sinonimii sui-generis** (în favoarea polului negativ, cel pozitiv fiind absolut superfluu):

sincer = nesincer = "gândit", "intenţionat", "prefăcut",

sau se re-direcţionează înspre ***absenţa de sinceritate***.

Ocurenţa lui ***sincer*** în exemplele de mai sus, ori în:

(1a) ***Sincer****, îţi mulţumesc.*
Îţi mulţumesc ***sincer****.*
Te felicit ***sincer****.*
Sincere *felicitări.*
Sincere *condoleanţe.*

nu se justifică decât, eventual, prin acceptarea unui alt nivel, acela al actului convenţional, în care se manifestă criteriul de **politeţe**, în interiorul căruia ***cantitatea*** este luată drept criteriu de ***calitate***.

Realitatea dovedeşte însă că "mai bine puţin şi bun" funcţionează mai eficient, scala exagerată a cantităţii ducând la saturaţia declanşatoare de neîncredere şi de respingere/izolare a discursului ce ni se adresează.
Să privim mai atent exemplele următoare:

(2) *Don Quijote voia* ***sincer*** *să fie ... /"credea că ..."/*
(3) *V-o spun* ***sincer*** *... /"verde-n faţă"/*
(4) ***Sincer****, nu cred ... /"ar trebui să cred, dar ..."/*
(5) *Sensibilitatea e* ***sinceră*** *... /"dar raţiunea, gândirea nu sunt"/*
(6) ***Sinceritatea*** *minciunii ... /"paradoxul"/*
(7) *A refuzat* ***sincer*** *... /"cât se poate de politicos"/*
(8) *A refuzat* ***nesincer*** *.../"n-ar fi dorit să refuze"/*
(9) ***Sincer,*** *îţi mulţumesc ! /"mai mult nu se poate"/*
(10) *Îţi mulţumesc* ***sincer*** *. /"de convenienţă"/*
(11) *Râdea* ***sincer****. /"natural", "spontan"/*
(12) ***Sincere*** *şi respectuoase omagii. /formulă conformă ritualului "bunelor maniere"/*
(13) Angajamentul meu e ***mai mult (!) decât sincer****. /"cantitate" pentru "calitate"/*
(14) Dorinţa ***sinceră*** *de a ... /strategie de anulare a unei conduite vădit "contrare"/*
(15) ***Sincere*** *salutări. /formulă de politeţe, aproape "vidă"/*
(16) Iubire pură şi ***sinceră*** *... /"autentică"/*
(17) Intenţie ***sinceră*** *... /sublinierea "spontaneităţii" actului/*
(18) O democraţie ***sinceră****... /tentativa de negare a politicii "mincinoase")*

(19) ***Sincere*** *mângâieri frivole ... /cu vădită tentă "impură"* - anunț la mica publicitate/

Dintre toate elementele care determină descifrarea corectă a unui enunț, în ideea unei comunicări **efective** (competențe lingvistice şi paralingvistice, competențe culturale şi ideologice, "principii"), mă voi opri la ansamblul "legilor" (**maxime conversaționale** pentru Grice, **postulate de conversație** pentru Gordon & Lakoff, **legi ale discursului** pentru Ducrot), enumerând pe cele mai importante, cu relevanță pentru subiectul în discuție:

- ***legea informativității*** - nu admite superfluul, "flecăreala" (*Mă bucur* ***sincer*** atrage conform acestei legi o replică de genul: *Nu zău !* , care denotă clar "impostura" adverbului);
- ***legea pertinenței*** - aduce în prim plan nivelul argumentativ (**normalitatea** unui conținut depinzând mai mult de pertinența argumentativă decât de caracterul informativ, de noutate, permite pentru exemplul de mai sus o replică de tipul: *Să vorbim, să n-adormim!*);
- ***legea exhaustivității*** - este supusă 'maximei de cantitate' (dacă nimeni nu este obligat să spună "totul" despre subiectul de care vorbeşte, atunci surplusul devine suspect şi, în cazul studiat, prin reducerea redundanței, se ajunge exact la forma antonimică);
- ***legea sincerității*** - implică în primul rând **calitatea** (or, în exemplul dat, este limpede că se încearcă suplinirea calității prin cantitate).

Devine evident că **replica** *reală* sau *posibilă* validează discursul emițătorului, reducându-l la valoarea adevărată:

Mă bucur ***sincer***.

Vorbe.
Minți!
Mda ...
Aiurea!
Minți de-ngheață apele!
Te cred, te cred.

Pe de altă parte, mult mai concret şi mai frecvent, **discursul raportat** dezvăluie interpretarea "corectă": *Se bucura,* ***într-adevăr, nu se prefăcea.***

Desigur, starea psihologică instaurată în actul de comunicare, ce permite, în principiu, cooperarea dintre locutor şi alocutor, este direct implicată în validarea obținută prin discursul raportat.

Sincer (sic!), cred, împreună cu evanghelistul Matei, că **pietatea noastră este autentică doar atunci când este discretă**.

BIBLIOGRAFIE

AUSTIN, J. L., *Quand dire c'est faire*, Seuil, Paris, 1970.
AUCHLIN, Antoine, *Faire, montrer, dire. Pragmatique comparée de l'énonciation en français et en chinois,* Peter-Lang, Berne, 1993.
DUCROT, Oswald, *Dire et ne pas dire*, Hermann, Paris, 1972a.
DUCROT, O.,TODOROV, T., *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil, Paris, 1972b.
GORDON, David et LAKOFF, George, *Postulats de conversation*, în "Langages", nr. 30, juin 1973, p. 32-55.
GREIMAS, A. J., COURTES, J., *Six articles d'un dictionnaire sémiotique,* în "Documents de travail", Università di Urbino, numero 67, ottobre 1977, serie A, 19 p.
GREIMAS, A. J., COURTES, J., *SEMIOTIQUE-Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Classiques Hachette, 1979.
GRICE, H. Paul, *Logique et conversation*, în "Communications", nr. 30, 1979, p. 57-72.
KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage,* Paris, Armand Colin*,* 1980.
KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine, *Les intéractions verbales,* 3, Paris, Armand Colin, 1994.
LEECH, G. N., *Principles of pragmatics*, Londres/New York, Longman, 1983.
PARRET, Herman, *L'esthétique de la communication*, Ousia, Bruxelles, 1999.
PASAT, Mihaela, *Discours direct/Discours rapporté-Discours relaté*, Antwerp, Abstracts-International Pragmatics Conference, 1987, p. 172.
PASAT, Mihaela, *Rêve et psychopragmatique,* în "Caiet de semiotică", nr. 10, Timişoara, 1994, p. 91-119.
SEARLE, John, *Les actes de langage*, Paris, Hermann, 1972.
VERSCHUEREN, Jef, *What people say they do with words*, Ablex Publishing Corporation, Norwood, New Jersey, 1985.

* * * DEX (*Dicţionarul explicativ al limbii române)*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1998.

* * * PR (*Petit Robert*), Paris, Dictionnaires Le Robert, 2000.

JE ME RÉJOUIS (SINCÈREMENT) QUE VOUS AYEZ RÉUSSI!

(Résumé)

L'étude met en premier plan le phénomène de la **manipulation** dans l'interlocution, dans un parallèle entre **sincérité** et **politesse**, de la perspective d'une esthétique de la communication, via pragmalinguistique.

On essaie de rendre transparentes les stratégies utilisées par les partenaires de l'acte de communication, en fonction du contexte situationnel.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 279-286

MICRO-TEXTELE INJONCTIVE

de
Mariana PITAR

Între fraza injonctivă şi textul injonctiv, constituit din genuri majore precum *reţeta de bucătărie*, *instrucţiunile de folosire*, *ghidurile turistice* etc., se găsesc anumite texte scurte, construite pe actul injonctiv, pe care le întâlnim sub forma unor *avize*, *atenţionări* sau *interdicţii*, aflate cel mai adesea în locuri publice.

Deşi restrânse ca dimensiune, putând fi formate chiar şi numai dintr-un cuvânt, le considerăm texte, deoarece ele transmit singure un anumit mesaj şi au un rol comunicativ foarte clar şi bine delimitat, fiind expresia unui act de comunicare între o autoritate (administrativă, politică instituţională etc.), ca autor, şi publicul larg sau "cetăţeanul", ca destinatar. Ne raliem astfel opiniei unor lingvişti precum Plett sau E. Vasiliu care considerau că un text poate fi format dintr-un singur cuvânt sau dintr-o singură frază:

"... o singură frază poate constitui, cel puţin în anumite împrejurări un text (tot în anumite împrejurări, şi o singură propoziţie poate constitui un text)" (E. Vasiliu, 1990 : 24).

În cele ce urmează vom analiza aceste texte ca tipuri, dar şi din punct de vedere pragmatic, ca intensitate a valorii injonctive şi ca expresie a unui anumit tip de relaţie între cei doi participanţi la actul de comunicare, folosindu-ne de un corpus de exemple din română şi franceză.

1. Din punct de vedere *formal*, aceste texte sunt alcătuite dintr-un număr redus de cuvinte sau fraze. Ele se întind de la un simplu cuvânt, la câteva cuvinte ce formează sintagme sau chiar fraze. Aceste fraze pot forma mici texte, dar pot fi rupte între ele prin spaţii sau semne de punctuaţie.

Din punct de vedere *funcţional* ele constituie expresia unei comunicări esenţializate, concentrate, între doi factori:

– *autorul*, care este fie o persoană particulară (mai rar), fie, cel mai adesea, o *autoritate*, administrativă, politică, profesională;

– *destinatarul* este cetăţeanul, atunci când avem de-a face cu anunţuri, avize sau atenţionări de interes general, plasate în locuri publice sau în localuri administrative, sau anumite categorii

profesionale şi în aceste caz este vorba de o interacţiune mai specializată.

Textul este întotdeauna unidirecţional, mergând de la această autoritate spre destinatar.

Majoritatea textelor de acest tip sunt *atenţionări* sau *interdicţii,* iar conţinutul lor are o puternică forţă ilocutorie. Aceasta este cu atât mai pregnantă cu cât textul este mai scurt. Iată câteva astfel de exemple, formate dintr-un singur cuvânt: *Danger! Pericol*! Textul este format aici din substantive cu o mare încărcătură semantică. Atunci când atenţionările sunt formate din verbe, interdicţia se exprimă prin forma negativă a verbului: *Ne pas fumer! Ne pas deranger! Ne pas entrer!* Spre deosebire de limba franceză, unde injonctivul este redat prin infinitivul verbului, în limba română se foloseşte imperativul, la persoana a doua plural: *Nu intraţi!, Nu deranjaţi!*

Astfel de atenţionări mai pot fi formate dintr-un substantiv-subiect şi participiul verbului: *Fumatul interzis*! *Entrée interdite*! sau din verbul la imperativ forma negativă şi complementul direct: *Nu călcaţi iarba*! *Nu depăşiţi linia (marcajul)! Présenter votre badge*! Acestea se pot extinde printr-o eventuală enumerare a celor interzise: *Entrée interdite aux chiens, enfants* (etc).

Interdicţiile de acest tip au forţa ilocutorie cea mai mare. Există mai multe modalităţi gramaticale şi lexicale care marchează această forţă ilocutorie:

– concentrarea expresiei într-un număr cât mai mic de cuvinte, dar cu un puternic semantism; cu cât textul este mai scurt, cu atât impactul asupra utilizatorului este mai puternic;

– forma negativă a verbului, care accentuează caracterul de interdicţie;

– adăugarea unor cuvinte care conţin în semantismul lor semul [*atenţionare*], [*interdicţie*], cum ar fi ATENTIE, STOP, STAI înaintea textului propriu zis, ca de exemplu: *Atenţie! Câine rău!; Stop! Nu atingeţi! Pericol de moarte!*;

– elemente extra-verbale precum: litere majuscule, mărimea şi forma caracterelor, culoarea caracterelor şi culoarea de fond a semnului, semnul exclamării;

– sensul general al contextului, şi anume gradul de periculozitate al locului în care interdicţia este amplasată; interdicţia va fi mult mai puternică amplasată pe un stâlp de înaltă tensiune decât pe un petec de gazon din parc.

Toate acestea adaugă noi elemente care sunt menite să atragă atenţia utilizatorului. Nu ne vom opri aici la textele specifice semnelor de circulaţie care excelează prin forma scurtă şi concentrarea semantică, până

la dispariția completă a elementului verbal şi trecerea la o comunicare de tip simbolic[1]. Aceasta se explică şi se justifică cel mai adesea prin necesitatea stringentă şi rapidă a respectării acestor interdicții, mai ales când sunt plasate în locuri periculoase. Eliminarea oricăror elemente de altă natură orientează atenția cititorului spre ceea ce este absolut necesar în acest tip de comunicare. Pe de altă parte, ea reflectă în gradul cel mai înalt raportul de autoritate pe care îl întreține cu destinatarul.

2. Acest tip de text, caracterizat în primul rând prin dimensiunea redusă, se poate extinde la fraze mai lungi, cu caracter explicativ, dar care mențin aceeaşi distanță față de destinatar.

Există mai multe tipuri de extindere a interdicției, cu funcții diferite. Vom analiza în acest sens câteva exemple caracteristice:

a) Intrarea interzisă persoanelor străine!

Prelungirea interdicției se face, în exemplele de acest gen, prin precizarea destinatarului sau prin circumscrierea destinatarilor în două sfere: cei cărora li se aplică interdicția şi cei care fac excepție. În exemplul de mai sus este precizat destinatarul la care se referă interdicția, şi anume persoanele străine de instituția sau biroul respectiv.

Am identificat şi un caz complementar, ca în exemplele următoare:

Parking reservé aux personnes autorisées munies de badge.

Intrare numai pentru persoanele autorizate.

Aici interdicția este implicită, împreună cu destinatarii ei (toți ceilalți în afara celor precizați) şi se aplică prin excludere. Partea explicită a anunțului o constituie, de fapt, contrariul interdicției, şi anume permisivitatea.

Această exclusivitate poate fi exprimată prin cuvinte din sfera semantica a verbului *a rezerva*, aşa cum este cazul exemplului din franceză, sau printr-un adverb (*numai*) care exprimă excluziunea, ca în exemplul din română.

b) Fenêtre sous alarme. Ne pas ouvrir!

Nu atingeți! Pericol de electrocutare!

Acest tip de texte este format din două propoziții separate. Una care exprimă conținutul interdicției, iar cealaltă justificarea ei. Relația de natură

[1] Trebuie să remarcăm aici că în Franța, spre deosebire de țara noastră, semnele de circulație conțin aproape întotdeauna şi elementul verbal corespunzător. Din punct de vedere al eficienței, acesta poate reprezenta o piedică pentru reacțiile conducătorului auto care nu are timp să citească texte, oricât de scurte ar fi acestea, în timpul traficului. Pe de altă parte, textul scris întăreşte, prin repetare, valoarea semantică a semnului. Aceste diferențe, ca multe altele din alte domenii, țin de o cultură sau de un specific al fiecărui popor.

explicativă, justificativă, nu se exprimă explicit, prin mijloace gramaticale, ci este o relaţie implicită. Există, de asemenea, o diferenţă de intensitate locuţionară între aceste două fraze: cea care exprimă interdicţia este mai puternică, marcată întotdeauna printr-un semn de exclamare, cea justificativă este mai puţin intensă, ea putând primi sau nu acest semn, în funcţie de gradul de pericol implicat, aşa cum este cazul textului în română.

c) *Pour votre sécurité, cette voiture peut être écoutée.*

În acest text, relaţia de subordonare, de tip explicativ, între cele două sintagme este exprimată explicit prin prepoziţia *pour*. Valoarea de obligativitate, de interdicţie, este, de altfel, destul de estompată, până la dispariţie, având mai degrabă un aspect de prevenire sau de simplu anunţ. Tonul este neutru.

d) Unele texte de acest gen sunt simple indicaţii de folosire şi atunci acestora li se adaugă subordonate cauzale justificative, dar fără elementele relaţionale explicite:

Faire l'appoint, l'appareil ne rend pas la monnaie.

e) Necesitatea de a fi foarte clar şi explicit face ca uneori aceste anunţuri să nu mai conţină fraze eliptice sau verbe la moduri impersonale, cum ar fi infinitivul sau imperativul, ci fraze complete, ca în acest anunţ din metro:

En cas d'incident, utiliser le dispositif d'appel d'urgence pour vous mettre en relation avec le responsable du poste de contrôle.

Remarcăm, în primul rând, prepoziţia *pour* ca element de legătură, fenomen nu foarte frecvent în acest tip de texte în care se tinde spre eliminarea oricăror elemente superflue, primele fiind tocmai aceste elemente de legătură (prepoziţii, conjuncţii etc.).

3) Expansiunea frazelor prin introducerea unor elemente justificative sau explicative constituie deja o slăbire a raportului de strictă autoritate între locutor şi destinatar. Din ce în ce mai mult se observă apariţia unor elemente de colaborare cu destinatarul, în special prin adăugarea unor formule de politeţe. Forme precum verbul "a ruga", "prier" (în forma verbală sau nominală), formula "veuillez...", "vă rugăm" şi de asemenea şi verbe de mulţumire "mulţumim!", "merci" sunt din ce în ce mai frecvente în această formă de comunicare care este avizul sau atenţionarea. Iată câteva exemple:

Prière de ne pas stationner. Sortie de véhicule. (pe o poartă)

Merci de ne pas toucher aux globes. (într-un muzeu)

Merci de présenter votre titre de transport au conducteur. (în mijloacele de transport)

Pour le confort de tous, dans les heures d'affluence, MERCI de ne pas employer les strapontins.

Spre deosebire de verbul *prier* "a ruga" (sau forma sa nominală *prière*), care mai prezintă încă o încărcătură de neutralitate specifică autorității, *merci* "mulțumesc" pare mult mai apropiat de destinatar. De asemenea, această formulă anticipă adoptarea comportamentului cerut locutorului, formula venind ca o "constatare" a acestuia de către o autoritate supervizoare.

La polul opus s-ar situa formula *veuillez* care, dincolo de forma aparent politicoasă, este încă destul de imperativă. Iată câteva exemple de acest gen:

Veuillez replacer les volumes après consultation. (în bibliotecă)

Veuillez respecter ces lieux, aussi que le personnel d'entretien. Merci. (la toaletă)

Par souci d'économie d'énergie, veuillez bien fermez les fenêtres et éteindre la lumière avant de quitter la salle.

Le Centre de ressource est un lieu de travail, veuillez parlez à voix basse.

Attention! A compter de ... cet espace est déclaré zone non fumeur. Veuillez prendre l'habitude de fumer dans les grands halls qui font face aux amphis.

Dacă primul text este destul de neutru, următoarele exprimă în mod gradat o amplificare a vocii autorității, iar tonul este din ce în ce mai imperativ. Propozițiile subordonate cauzale care justifică cerința nu diminuează caracterul ei injonctiv, ci îl amplifică. În ultimul text, caracterul injonctiv este accentuat de formula *Attention*.

Apropierea față de destinatar se face uneori prin formule de adresare directă:

Amis visiteurs

Il est interdit de jouer au ballon, au skatebord, au velo, au patins à roulettes et de monter sur les sculptures dans le parc.

În ciuda verbului de interdicție *interdire* şi a formulării foarte seci, textul este mult atenuat de modul de adresare, nu doar politicos, ci şi foarte familiar. Această familiaritate, uneori chiar cu un ton de ironie, se exprimă şi prin alte forme colocviale, precum în textul următor:

Nos amis, les chiens, ne sont pas admis.

Acelaşi conţinut poate fi exprimat în forme diferite, care accentuează sau atenuează valoarea injonctivă a enunţului.

În acest sens, să comparăm textul de mai sus cu următorul:

L'accès au Centre commercial est interdit aux chiens, même tenus en laisse, aux cycles et aux rollers.

Dincolo de forma scurtă, seacă, de verbul *interdire*, valoarea injonctivă este accentuată de sintagma concesivă *même tenus en laisse* care elimină orice interpretare subiectivă posibilă a interdicţiei.

Aceste formule au nu numai rolul de a reduce distanţa de autoritate între autor şi destinatar sau de a reinstaura o nouă relaţie bazată pe politeţe în formulele vădit autoritare, ci şi de a convinge, având deci o valoare persuasivă.

Uneori formulele de acest fel sunt foarte explicite:

Ralentir! Pensez à nos enfants.

Pronumele posesiv *nos*, la persoana I plural creează o relaţie de colaborare între cei doi participanţi la comunicare, dar, în acelaşi timp, se face apel la factorul afectiv în cererea de respectare a unei reguli, ceea ce este destul de ciudat şi mai puţin întâlnit, dar nu este decât o nouă modalitate de depăşire a graniţei stricte între autoritatea care creează legea şi cetăţeanul care trebuie să o respecte.

Uneori formulele de politeţe folosite sunt exagerate şi denotă mai degrabă o lipsă de cultură, dar şi de cunoaştere a cerinţelor unui astfel de text. Iată un text aflat pe uşa unei biserici:

Vă rugăm închideţi uşa. Stergeţi frumos picioarele.

Avem însă şi texte aflate la polul opus. Într-un afiş turistic, care urmăreşte, implicit, atragerea clientelei, formulele folosite conţin prin definiţie elemente de politeţe. Nu este cazul textului următor, care, prin formula de adresare foarte injonctivă, prin lipsa oricăror elemente de legătură între propoziţii, pare mai degrabă să atenţioneze turistul asupra unor posibile pericole:

Turişti!
Hotel restaurant Mureş Ilia

O tendinţă recentă în acest tip de texte, din fericire negeneralizată, este de a folosi persoana a doua singular ca formulă de adresare, probabil după modelul limbii engleze unde nu există distincţia singular-plural.

Având ca scop reducerea distanței de autoritate, formularea denotă mai degrabă o lipsă de politețe.

4. În cadrul acestui tip de texte, în funcție de actul de limbaj pe care îl exprimă, putem distinge mai multe categorii:

a) *Indicațiile.*

Considerate din punctul de vedere al modalităților deontice, în care se încadrează acest gen de texte, indicațiile sunt marcate cu valoarea 0, deoarece ele nu exprimă nici un fel de interdicție şi nici un fel de permisiune. Considerăm totuşi că au o valoare modală [*prescriptivă*], încadrându-se astfel în tipul de text *injonctiv/prescriptiv*. Informațiile de orientare pe care le exprimă acest tip sunt următoarele:

- destinația (unui local, a unei părți de clădire etc.), locația: *Bureau à louer; Intrare; Ieşire.*
- direcția: *Pe aici!; Spre xerox; Entrée parking; Accès piétons.*
- modul de acțiune: *Pentru coborâre apăsați pe buton; Împingeți; Faire l'appoint, l'appareil ne rend pas la monnaie; En cas d'incident, utiliser le dispositif d'appel d'urgence.*

Acest gen poate fi format dintr-un singur cuvânt, fie substantiv ce denumeşte tipul sau destinația unei încăperi, fie un adverb care arată direcția. Atunci când exprimă modul de acțiune, pot exista propoziții, dar şi fraze, în general explicative.

b) *Atenționările* au cel mai adesea rolul de a preveni accidentele prin orientarea asupra unor pericole. Ele conțin adesea cuvântul *Atenție*, urmat de precizarea naturii pericolului.

Exemple: *Atenție, Câine rău!; Atenție! Pericol de electrocutare!*

Aceste structuri pot fi combinate şi cu fraze care exprimă interdicția: *Attention! L'accès dans la salle est interdit pour le moment.*

c) *Interdicțiile*. Acest tip este mai marcat față de celelalte tipuri de texte. Modalitățile sunt diferite şi, aşa cum am văzut din analiza de mai sus, ele realizează grade diferite de intensitate a interdicției. Aceste grade diferă în funcție de anumiți parametri, precum: modul şi natura semantică a verbului, contextul extralingvistic, sintaxa, prezența formulelor de politețe etc.

Toate aceste caracteristici demonstrează apartenența acestor structuri la acest tip de text, dar şi faptul că ele reprezintă deja un gen al textului injonctiv, chiar dacă, prin dimensiune, un gen minor. Considerăm,

de asemenea, că ele fac trecerea între fraza injonctivă din cadrul unor alte tipuri de texte sau din conversaţia curentă şi genurile majore ale textului injonctiv.

În ceea ce priveşte formele pe care acestea le iau, evoluţia dinspre un injonctiv foarte marcat spre un injonctiv atenuat de formule de politeţe are şi un caracter diacronic, ele schimbându-se în funcţie şi de evoluţia socială a relaţiilor dintre cei doi protagonişti ai acestui tip de comunicare. Se observă, de asemenea, o deviere a injonctivului dinspre formele verbale negative, spre elemente ce ţin de semantismul cuvintelor sau chiar o dispersare a acestuia la nivel de frază, aşa cum s-a văzut din exemplele analizate.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Adam, J. M., 1992, *Les textes: Types et Prototypes. Récit, description, argumentation, explication et dialogue*, Paris, Nathan.

Adam, J. M., 1999, *Linguistique textuelle. Des genres de discours aux textes*, Paris, Nathan.

Pitar, M., 2001, *Le texte injonctif – caractéristiques généraux*, în vol. *Comunicare instituţională şi traductologie*, Timişoara, Editura Politehnica.

Plett, H., 1983, *Ştiinţa textului şi analiza de text. Semiotica, lingvistica, retorica*, Bucureşti, Editura Univers.

Searle, J., 1982, *Sens et expression*. *Etudes de théorie des actes de langage,* Paris*,* Editions du Minuit.

Vasiliu, E., 1990, *Introducere în teoria textului***,** Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Weinrich, N., 1989, *Grammaire textuelle du français*, Paris, Didier.

LES MICROTEXTES INJONCTIFS
(Résumé)

Dans le cadre du texte injonctif, à part les genres majeurs de ce type, tels que la *recette de cuisine*, *les modes d'emploi*, *les guides touristiques,* etc., il y a une catégorie de textes très courts qui font le lien entre la phrase injonctive et le texte injonctif que nous avons groupés sous le titre de *microtextes injonctifs*. Il s'agit des annonces, des interdictions, des indications, comme moyen de communication entre une autorité, d'habitude administrative, et le citoyen comme destinataire. D'où certaines formes syntactico-sémantiques des phrases et plusieurs degrés de l'injonctif que nous analysons dans cet article.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 287-304

ASPECTE ETNOLINGVISTICE ÎN STUDIILE LUI THEODOR CAPIDAN

de

Ana-Maria POP

Pornind de la o definiție foarte largă dată etnolingvisticii – „încercare[a] de a pune în corelație limba cu istoria şi viața unui popor”[1] –, se poate afirma că istoria lingvisticii româneşti cunoaşte o îndelungată tradiție a abordărilor de acest tip, concretizate în studii, mai mult sau mai puțin sistematice, bazate pe o metodologie mai mult sau mai puțin riguroasă, care fie propuneau soluții pentru anumite realități istorice, etnografice etc. din trecut pe baza faptelor de limbă (deseori această „metodă” era impusă de absența izvoarelor istoriografice), fie urmăreau modul în care diferitele aspecte extralingvistice se reflectă la nivelul limbii, al lexicului, în special.

Într-o accepție restrânsă, *etnografia lingvistică* (*etnolingvistica*) este un „domeniu de frontieră, în care investigațiile privind cultura materială şi spirituală a unui popor şi terminologia respectivă se dezvoltă după metode împrumutate din ambele discipline, concluziile obținute fiind utile amândurora”[2]. Şi această „dimensiune” este foarte bine reprezentată în lucrările lingviştilor români, elocvent în acest sens fiind şi faptul că „şcoala română de etnografie a fost ilustrată, în prima jumătate a secolului XX mai ales prin specialişti de formație filologică”[3]. Este vorba, în principal, de şcoala lingvistică bucureşteană, care a promovat şi a impus, prin studiile lui Ovid Densusianu, Tache Papahagi[4] etc., o perspectivă largă, interdisciplinară, în care dialectologia, etnografia şi folclorul îşi aduceau reciproc servicii. Asemenea abordări sunt prezente şi-n lucrările

[1] Zamfira Mihail, *Tache Papahagi, promotor al etnografiei comparate*, în „Revista de etnografie şi folclor”, 1989, nr. 4, p. 371.

[2] Idem, *Recherches d'ethnographie linguistique comparée du sud-est européen*, în „Bulletin AIESEE”, XI (1973), nr. 1-2, p. 140.

[3] Idem, *Tache Papahagi, promotor al etnografiei comparate*, p. 369.

[4] Tache Papahagi este şi autorul primului curs universitar de *Etnografie lingvistică română* ținut, în 4 februarie 1927, în fața studenților de la Universitatea din Bucureşti.

lingviştilor şcolii clujene[5], printre ai cărei reprezentanţi de seamă se numără şi Th. Capidan.

În lingvistica românească, numele lui Th. Capidan este legat, în principal, de studiul realităţilor româneşti sud-dunărene (aromâne şi meglenoromâne), cărora le-a consacrat lucrări de mari dimensiuni, precum clasicele monografii *Aromânii*[6] şi *Meglenoromânii*[7], dar şi numeroase alte studii, articole etc., în care descrierea celor două dialecte este însoţită de ample informaţii privind istoria şi modul de viaţă (ocupaţiile, tipul de organizare socială şi economică, obiceiurile, starea culturală etc.) ale acestor populaţii. Cunoaşterea temeinică a tuturor aspectelor legate de viaţa aromânilor şi meglenoromânilor, a idiomurilor vorbite de aceştia, precum şi convingerea că limba este „un reflex al spiritului şi al felului de a vedea lumea" (*Prefaţa* la volumul de studii *Limbă şi cultură*[8]) şi că în ea „se răsfrânge sufletul poporului nostru şi întreaga realitate a vieţii noastre spirituale" (*ibidem*), au avut drept rezultat o operă ştiinţifică a cărei trăsătură principală este, după cum pe drept cuvânt afirma Mircea Borcilă, „considerarea fenomenului lingvistic în strânsă legătură cu factorul istoric, geografic şi social-cultural"[9].

Cu toate acestea, savantul aromân nu a folosit, cu unele excepţii, această corelare a faptelor lingvistice cu cele extralingvistice într-o manieră sistematică şi riguroasă, cu urmărirea tuturor aspectelor şi implicaţiilor inerente unei astfel de abordări, în unele cazuri analizele sale constituind doar premise pentru dezvoltări ulterioare, şi nici nu a aplicat-o unei problematici riguros circumscrise, astfel încât, doar prin parcurgerea tuturor lucrărilor în care această modalitate de abordare este prezentă, considerate ca un tot unitar, se pot identifica „coordonatele" etnolingvistice ale operei sale.

---

[5] Alături de S. Puşcariu, ale cărui consideraţii/analize realizate în spiritul acestei orientări pot fi regăsite în lucrări precum *Limba română. I. Privire generală*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976; *Locul limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, Tipografia „Urbana", 1920 etc., trebuie amintit şi G. Giuglea – unul dintre primii lingvişti români care a aplicat metoda „Wörter und Sachen" (vezi, în acest sens, articolul *Cuvinte şi lucruri. Elemente vechi germane în orientul romanic*, în „Dacoromania", II (1921-1922), p. 327-402); pentru alte aspecte privind această metodă vezi, în special, Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, EA, 1962, p. 70-80 şi Zamfira Mihail, *Recherches d'ethnographie linguistique comparée du sud-est européen*, p. 140, 142.

[6] *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Academia Română. Studii şi cercetări, XX, 1932.

[7] *Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor*, Academia Română. Studii şi cercetări, VII, 1925.

[8] Theodor Capidan, *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943.

[9] Mircea Borcilă, *Opera lingvistică a lui Theodor Capidan*, în „Cercetări de lingvistică", XXIV, 1979, nr. 2, p. 139.

O astfel de analiză a întreprins Mircea Borcilă în excelentul său articol *Theodor Capidan şi studiile de etnolingvistică*[10], identificând „două arii problematice[11] majore": încercarea de definire, pe de o parte, a individualităţii idiomurilor româneşti sud-dunărene (cu precădere a celui aromân) în corelaţie cu modul de viaţă al populaţiilor respective şi, pe de altă parte, a aspectului balcanic al limbilor sud-est europene ca rezultat al unei mentalităţi comune întemeiată pe „unitatea de cultură şi civilizaţie" (*Limbă şi cultură*, p. 35).

Un prim aspect de natură etnolingvistică poate fi identificat în afirmaţiile lui Th. Capidan cu privire la *caracterul conservativ*[12] al romanităţii balcanice, caracter considerat de savantul aromân ca fiind, în principal, o consecinţă a împrejurărilor în care a decurs viaţa acestor români, mai precis, a modului lor de viaţă izolat şi tradiţional. Acest conservatorism[13] „puţin obişnuit" explică, în opinia aceluiaşi lingvist, *menţinerea* populaţiilor româneşti sud-dunărene sub forma unor *colectivităţi distincte* de cele ale populaţiilor în mijlocul cărora trăiesc, atât prin păstrarea tradiţiilor, obiceiurilor etc., cât şi, mai ales, prin conservarea *structurii latine* a idiomurilor vorbite de aceştia. Cu toate că în studiile lui Th. Capidan apar formulări în care, sub aspectul puterii de conservare, este vizată global[14] romanitatea sud-dunăreană, în marea majoritate a cazurilor

---

[10] În „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte", seria IV, tomul II (1979-1980), 1981, EA, p. 179-196.

[11] Pentru analiza consideraţiilor teoretice ale savantului aromân cu privire la relaţia limbă-cultură, vezi Mircea Borcilă, *Theodor Capidan şi studiile de etnolingvistică*, p. 192-196.

[12] Aprecierile lui Th. Capidan privind conservatorismul romanităţii sud-dunărene se găsesc cu precădere în primele sale articole (*Însemnătatea dialectului nostru aromânesc*, în „Lumina" [Bitolia], III, 1905, nr. 4, p. 106-111; *Conservatizmul* (sic!) *dialectului nostru faţă de acela al limbii greceşti*, în „Lumina" [Bitolia], IV, 1906, nr. 4, p. 97-101), care au un caracter mai mult de popularizare, fiind reluate în lucrări precum *Aromânii* sau culegerea de studii *Limbă şi cultură* etc., însă sporadic şi nesistematic, fără precizări suplimentare.

[13] Un alt aspect, subliniat în repetate rânduri de Th. Capidan, strâns legat sau care decurge din acest conservatorism puţin obişnuit, este importanţa mai mare, în ceea ce priveşte fenomenele arhaice, pe care o prezintă idiomurile sud-dunărene în comparaţie cu cel dacoromân pentru studiul istoric al limbii române: „[…] şi dialectul dacoromân păstrează unele particularităţi [fonetice] arhaice care lipsesc în dialectele transdanubiene şi mai ales în dialectul aromân. Cu toate acestea, din punctul de vedere al conservatismului, ele sunt de mai puţină importanţă, mai întâi pentru că sunt locale, al doilea, fiindcă se arată numai în literatura veche. În dialectele transdanubiene, particularităţile arhaice sunt generale şi există până azi în limba vorbită" (*Limbă şi cultură*, p. 305).

[14] Vorbind despre caracterul conservator al romanităţii sud-dunărene, se impune precizarea că este vorba doar de acele comunităţi de aromâni, meglenoromâni şi istroromâni care au *„reuşit să se păstreze până în zilele noastre*" [s.n. A.-M. P.] (*Aromânii*, p. 145) şi nu de întreaga masă a vorbitorilor idiomurilor în discuţie, fiind bine

este avut în vedere doar, sau cu precădere, dialectul aromân (fapt explicabil, deoarece, după cum se ştie, dintre dialectele istorice ale limbii române, dialectul aromân este cel mai conservator), astfel încât şi exemplele pe care le vom oferi, extrase din lucrările savantului aromân, se axează în principal pe fapte (lingvistice şi extralingvistice) din domeniul aromânesc.

În ceea ce priveşte rezultatul în plan lingvistic al acestui conservatorism „puţin obişnuit", surprind afirmaţiile lui Th. Capidan potrivit cărora dialectul aromân şi-a păstrat fondul latin „*nealterat*[15] în partea lui gramaticală" (*Aromânii*, p. 144). Este greu de crezut, însă, că savantul aromân, autor al celor două valoroase monografii consacrate dialectelor aromân şi meglenoromân şi a atâtor altor studii privind idiomurile româneşti sud-dunărene, făcând aceste afirmaţii, avea în vedere păstrarea *intactă* a fondului latin, ci, mai degrabă, credem că aceste formulări reprezintă o modalitate de accentuare a faptului că, în ciuda izolării lor îndelungate de romanitatea nord-dunăreană şi a faptului că au fost nevoite să-şi însuşească şi alte limbi, devenind bi- şi chiar trilingve, aceste populaţii continuă să vorbească nişte idiomuri romanice. De altfel, în acelaşi loc în care vorbeşte despre păstrarea intactă a fondului latin, savantul aromân nuanţează această afirmaţie, precizând că dialectul aromân „nu arată *aproape* nici o alterare *esenţială* în structura [sa] internă" (*ibidem*).

Revenind la factorii care au contribuit la păstrarea comunităţilor româneşti sud-dunărene şi a idiomurilor vorbite de acestea, accentul cade, după cum am precizat, pe modul de viaţă mai arhaic şi izolat al acestor populaţii. Pilonul central al acestui mod de viaţă îl constituie *păstoritul*, îndeletnicire care, potrivit lingvistului clujean, a determinat, iniţial, „răspândirea lentă[16] […] în cete de păstori, aşezându-se treptat în ţinuturile în care îi întâlnim mai târziu", fără a se „suprapune peste alte popoare, de la care ar fi putut primi anumite tendinţe de limbă" (*Limbă şi cultură*,

---

cunoscut faptul că o mare parte dintre aceştia au fost asimilaţi de către populaţiile balcanice cu care au venit în contact, iar o altă parte stăpânesc mai bine limba secundară.

[15] Vezi şi *Conservatizmul dialectului nostru faţă de acela al limbii greceşti*, p. 97 şi *Importanţa dialectelor pentru bogăţia limbii române*, în „Conferenţa", I (1936-1937), 1937, nr. 9 şi 10, p. 14.

[16] Această caracteristică a deplasărilor aromânilor, „în număr mic şi prin migraţiuni neforţate", s-a menţinut şi după ce o parte dintre aromâni au început să se ocupe cu comerţul, în detrimentul păstoritului. Mai mult, chiar şi în cazul în care aceştia erau nevoiţi să se deplaseze în număr mai mare („când se întâmpla câte o răscoală, sate întregi se mutau din părţile meridionale ale peninsulei în cele septentrionale"), ei se fereau de imixtiunile cu alte populaţii, stabilindu-se în apropierea unor aşezări locuite tot de aromâni sau ridicându-şi propriile sate. În acest fel, susţine Th. Capidan, „graiul lor era mai mult sau mai puţin scutit de înrâuriri străine" (*Limbă şi cultură*, p. 300).

p. 299), iar, ulterior, situarea locuinţelor în locuri izolate, greu accesibile, pe vârfurile munţilor, fapt care i-a ferit de influenţe externe („ca păstori, ei ocupau întotdeauna vârfurile munţilor şi tot aici îşi construiau locuinţele” – *Réponse critique au* ***Dictionnaire d'étymologie koutzovalaque*** *de Constantin Nicolaidi*[17], p. 38).

Din păcate, indiferent cum sunt interpretate afirmaţiile lui Th. Capidan cu privire la conservarea elementului latin (vezi *supra*), este greu, după cum precizează şi Mircea Borcilă, ca, *sub această formă*, teza conservatorismului romanităţii sud-dunărene să fie demonstrată ştiinţific, deoarece, pe de o parte, parametrii de natură extralingvistică s-au modificat, modul de viaţă al acestor comunităţi schimbându-se, iar, pe de altă parte, „pentru că dificultatea de a corela cele două aspecte (lingvistic şi etnografic) în mod concret – şi nu doar sub forma unor raportări generale, puţin operante şi imposibil de supus unui control empiric – ridică în această formulare a problemei, şi în faţa cercetărilor lui Th. Capidan, dificultăţi redutabile, care rămân, evident, fără rezolvare”[18].

În schimb, după cum se ştie, raportul dintre expresia lingvistică şi realitatea extralingvistică poate fi urmărit, cu rezultate concrete, în cadrul vocabularului. Astfel, având în vedere faptul că aceste comunităţi au avut un mod de viaţă „mai” tradiţional decât românii din nordul Dunării, lexicul, în special cel de origine latină, ar trebui să poarte amprenta acestei realităţi fie prin conservarea unor termeni care nu s-au păstrat (sau nu au existat) în dialectul dacoromân, fie prin anumite modificări semantice (dezvoltări de sens, specializări etc.). Deşi nu tratează într-un mod explicit acest aspect, în studiile lui Th. Capidan există anumite afirmaţii şi mai ales numeroase exemple care pot constitui premise şi pentru un astfel de demers. Un exemplu în acest sens îl constituie precizările sale cu privire la „poziţia” şi importanţa termenilor din sfera păstoritului în cadrul elementelor de origine latină din dialectul aromân: „Vorbind despre fondul latin din dialectul aromân, în primul rând se impune o cercetare asupra termenilor pastorali[19]. Aromânii, ca eminenţi păstori, s-au ocupat încă din timpurile cele mai vechi cu creşterea turmelor. *Ca o urmare a acestei îndeletniciri, limba lor, în afară de terminologia pastorală cunoscută, mai conţine un număr de cuvinte care lipsesc la dacoromâni*” [s.n. A.-M. P.] (*Aromânii*, 145). Şi mai important este, însă, faptul că această afirmaţie

[17] Salonique, Etablis Acquarone, 1909.
[18] Mircea Borcilă, *Theodor Capidan şi studiile de etnolingvistică*, p. 181.
[19] Vezi şi *Românii nomazi*, p. 175: „După cum graiul acestor români în elementul de bază al limbii române se prezintă într-un stadiu ceva mai vechi, tot aşa îndeletnicirea lor cu păstoritul sub formă nomadă se înfăţişează în stadiul mai vechi al vieţii româneşti”.

este însoțită de expunerea termenilor[20] în discuție, cu precizarea etimologiei şi cu explicații bogate privind sensul acestora.

În ceea ce priveşte reflexele acestei îndeletniciri în plan semantic, trebuie menționată, în primul rând, evoluția suferită de cuvântul *vlah* (nume prin care aromânii sunt numiți de populațiile vecine), care a trecut „de la înțelesul etnic la acela de păstor" (*Românii nomazi*[21], p. 28), apoi termeni precum *cale* (< lat. *callis*, *-is* „potecă care duce peste înălțimile dealurilor şi munților; drum pentru vite care sunt mânate la păscut, drum care duce la păşune"), care, susține savantul aromân, s-a generalizat, în dialect neexistând alți termeni de origine străină pentru denumirea acestei noțiuni (cf. dr. *drum*, *potecă*), tocmai datorită păstoritului, „care, de veacuri, ajunsese îndeletnicirea de căpetenie la aromâni" (*Românii nomazi*, p. 37), *mas* (< lat. *mansum*) „loc de mas al oilor sterpe în timp de noapte, loc unde dorm oile şi muntenii vara în timpul nopții, *târlă*" (*Aromânii*, p. 152) (cf. dr. *mas*, care are următoarele sensuri: 1. (Moldova şi Transilvania) „poposire"; 2. „popas peste noapte"; 3. (prin extensie) „loc de popas peste noapte" – DA) etc.

Vorbind despre rolul pe care l-a avut păstoritul în viața românilor sud-dunăreni şi, implicit, despre reflexele acestuia la nivel lexical, trebuie amintit şi studiul *Românii nomazi*, în care savantul aromân oferă o imagine completă a multiplelor aspecte ale acestei îndeletniciri. Dincolo de precizările deosebit de valoroase cu privire la *formele vieții păstoreşti la aromâni – transhumanța*, *seminomadismul* şi *nomadismul* –, important pentru demersul nostru este faptul că, deşi această lucrare are, după cum însuşi mărturiseşte, „mai mult un caracter etno-istoric decât filologic" (*Românii nomazi*, p. 87), faptele de limbă nu lipsesc, constituind chiar, alături de un bogat material extralingvistic, argumente în soluționarea unor aspecte mai puțin clare ale vieții acestor români sau, situația opusă, anumite caracteristici ale condițiilor şi modului lor de viață sunt folosite în elucidarea etimologiei unor cuvinte (de ex., termenul *fălcare*).

Una dintre problemele controversate abordate de Th. Capidan în acest studiu priveşte natura îndeletnicirilor aromânilor: se ocupau aceştia exclusiv cu păstoritul sau cunoşteau şi cultura pământului? Pentru clarificarea acestei chestiuni, savantul aromân întreprinde o analiză complexă şi riguroasă, în care argumentele lingvistice, considerate de prim rang, sunt completate, întărite de aspecte care țin de tipul de organizare socială întâlnită la această populație.

Astfel, Th. Capidan grupează termenii de origine latină din sfera vieții agricole pe câmpuri lexicale (termeni pentru *însemnarea terenului*

[20] Dintre aceste cuvinte din domeniul vieții pastorale, doar trei se găsesc şi în dialectul meglenoromân (*mirindzu*, *căprin* şi *rusă*) (*Aromânii*, p. 147).
[21] *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926.

arabil, *pentru sculele de trebuinţă la munca câmpului*, *pentru cereale*, *pentru păioase*), luând, însă, în discuţie doar acei termeni[22] cu valoare probatorie, mai precis, acele cuvinte a căror prezenţă în dialect nu s-ar fi putut datora contactului aromânilor cu *populaţiile câmpene*. Este vorba de cuvinte precum *arie* (< lat. *area*), *triirare* (< lat. *tribulo*, *-are*), *zvinturare* (< lat. *ex-ventulo*, *-are*), *seaţire* (< lat. *sicilis*, *-em*), *siţirare* (< lat. *sicilo*, *-are*) şi, mai ales, *aratŭ* „plug" (< lat. *aratrum*), *sărcl'are* „a curăţa ogoarele de ierburi" (< lat. *sarc(u)lo*, *-are*) şi *vomeră* „fierul lat al plugului" (< lat. *vomer, -em*) (*ibidem*, p. 33). Ultimii doi termeni, care denumesc o acţiune, respectiv un obiect de amănunt, alături de *aratŭ*, „cuvânt de bază", „nu puteau ajunge până la noi, afirmă savantul aromân, decât numai admiţând că nu numai românii, peste tot, dar şi aromânii, după despărţirea lor de dacoromâni, au trebuit multă vreme să se ocupe cu agricultura, tot aşa de intensiv, cum mai târziu au continuat să se ocupe cu păstoritul" (*Românii nomazi*, p. 35).

Acestor cuvinte-argumente din terminologia agricolă, Th. Capidan le mai adaugă şi alţi doi termeni de origine latină din dialectul aromân, *car* şi *cărare* (< lat. *carraria* „drumul pe unde treceau carele") care, chiar dacă astăzi sunt pe cale de a ieşi din uz (sunt consemnaţi, însă, în lucrări lexicografice, în literatura populară şi în toponimie), demonstrează atât faptul că aromânii se ocupau şi cu cultivarea *agrelor*, cât şi că, alături de aromânii chervanagii, existau şi aromânii *cărăuşi*, care se ocupau cu transportul cerealelor (*ibidem*, p. 38).

În sprijinul rezultatelor obţinute din analiza materialului lexical sunt aduse şi fapte care ţin de sfera organizării sociale a acestei populaţii, şi anume structura *fălcărilor*[23], asemănătoare cu alte forme de organizare

---

[22] Termenilor din sfera agricolă evidenţiaţi de Th. Capidan, care probează faptul că aromânii au cunoscut, alături de păstorit, şi cultura pământului, li se adaugă *arător* „plugar" şi *arătură* „champ labouré", pentru care vezi Vasile Frăţilă, *Glose aromâne (Pe marginea „Autobiografiei" lui C. Belemace)*, în idem, *Studii lingvistice*, Timişoara, Ed. Excelsior, 1999, p. 170-171.

[23] Din punct de vedere etnolingvistic este interesant şi modul în care Th. Capidan explică originea cuvântului *fălcare*. Apreciind că originea acestui termen trebuie pusă în legătură cu „felul vechilor aşezări româneşti", savantul aromân propune drept etimon latinescul *falcalis*, *-em* (< *falx*, *-cem* „secere"), care a trebuit să însemne iniţial „porţiunea de pământ în forma «secerei» pe care se afla grupată o aşezare de mai multe familii" (*Românii nomazi*, p. 165-166). Th. Capidan acceptă ca posibil etimon şi lat. *falcaria*, propus de Candrea şi Densusianu (*Dicţionarul etimologic al limbii române*. *Elementele latine. (A-Putea)*, Bucureşti, 1907-1914), însă nu cu înţelesul dat de aceştia, „portion de terre fauchée", ci cu acela de „porţiunea de pământ sub forma unei falce", întrucât „la alegerea unui loc pentru o aşezare nu juca nici un rol faptul dacă porţiunea de pământ este secerată sau nu. Principalul era ca satul sau felul de aşezare să aibă o formă care putea ajuta mai bine la apărarea lui atunci când satul ar fi fost atacat din afară. În cazul acesta, forma secerei convenea cel mai mult" (*Românii nomazi*, p. 166); vezi şi *Aromânii*, p. 146.

socială specifice populațiilor sedentare (de ex., *zadruga* la slavi), precum şi sensul pe care trebuie să-l fi avut inițial cuvântul *celnic* („la origine, celnicul nu era un fruntaş printre păstori, aşa cum el este astăzi la aromânii nomazi, ci o autoritate a cărei evoluție a ajuns numai la demnitatea pe care o avea în sec. XIV la sârbi, popor sedentar. În această funcțiune (sic!) el a trebuit să existe odată şi la aromâni" (*Românii nomazi*, p. 39)).

Din studiul consacrat *Românilor nomazi*, trebuie reținute şi considerațiile lui Th. Capidan privind *portul* aromânilor păstori şi munteni. Deşi analiza realizată de savantul aromân în vederea demonstrării vechimii şi a specificului acestui port (văzut ca factor/element de individualizare etnică) are, ca de altfel întreg studiul în discuție, un caracter preponderent „etno-istoric" (vezi *supra*), informațiile furnizate de faptele lingvistice constituie, din nou, argumente importante în rezolvarea problemelor urmărite. Altfel spus, potrivit lingvistului clujean, vechimea portului acestor populații este susținută atât de forma[24] unitară sub care se prezintă acesta în cadrul tuturor tulpinilor de păstori aromâni, cât şi de originea unora dintre cuvintele care denumesc piese de bază: *căčulă*, *brân* (de origine autohtonă), *cămeaşă*, *keptar*, *sarică* şi *tâmbare* (de origine latină), *zmeane* (de proveniență veche slavă) (*ibidem*, p. 86-87). Dacă în cazul acestor realii, originea termenilor care le desemnează constituie „garanția" vechimii şi, implicit, a importanței lor în constituirea specificului portului aromânesc, în cazul altor piese de îmbrăcăminte precum *țipune*, *cunduş*, *tălăgar*, *l'ot* şi *čoariț* (*ibidem*, p. 86, 87), argumentul principal pentru includerea lor în rândul elementelor care alcătuiesc specificul acestui port nu-l mai constituie proveniența acestora (după cum demonstrează denumirile lor, este vorba de împrumuturi recente), ci procesul de adaptare/integrare la care au fost supuse în momentul în care au fost împrumutate: „Numai aşa se explică de ce *țipunea* aromânilor nu se mai aseamănă cu *zăbunul* dacoromânilor, sau cu *zubunul* sârbilor şi cu *džiponul* albanezilor, deşi toate au plecat de la haina venețiană *zipon-zupon*, care este străină şi la italieni şi, probabil, a avut o altă formă" (*ibidem*, p. 95).

În *monografia* consacrată descrierii vieții păstoreşti la aromâni, Th. Capidan nu a inclus şi tulpina păstorilor aromâni grecizați cunoscuți sub numele de sărăcăciani, aceştia făcând, în schimb, obiectul unui studiu special: *Sărăcăcianii. Studiu asupra unei populațiuni româneşti*

[24] Th. Capidan realizează şi o expunere detaliată a pieselor de vestimentație (atât a celor purtate de bărbați, cât şi de femei), cu indicarea materialului, culorii, formei, întrebuințării acestora, făcând uneori comparații şi cu portul aromânilor sedentari, mai supus influențelor externe. Această descriere amănunțită a portului popular aromânesc este însoțită de expunerea terminologiei aferente, cu precizarea denumirilor care există în cadrul diferitelor tulpini.

grecizate[25], în care datele etnografice şi cele lingvistice sunt analizate într-o manieră mai unitară şi mai sistematică şi în care intenţia de a realiza o astfel de abordare interdisciplinară este declarată. Mai mult, perspectiva etnolingvistică este dublată şi întărită de una comparativă, articolul lui Th. Capidan întrunind, în acest fel, toate cerinţele unui studiu de etnolingvistică comparată.

Încercând să demonstreze originea românească a sărăcăcianilor şi să combată, astfel, părerile lingvistului danez Cristian Höeg care, în lucrarea *Les Saracatsans. Une tribu nomade grecque*[26], a susţinut originea grecească a acestora, Th. Capidan consideră că una dintre principalele carenţe ale studiului amintit o constituie tocmai absenţa dimensiunii comparative, mai exact, corelarea modului de viaţă al acestor păstori cu cel al altor populaţii balcanice la care păstoritul deţine un loc de frunte (în primul rând, aromânii), operaţie care ar fi putut furniza date importante în rezolvarea acestei chestiuni.

Realizând tocmai un astfel de demers, Th. Capidan identifică o serie de similitudini între modul de viaţă al sărăcăcianilor şi al altor tulpini de aromâni (acelaşi tip de locuinţă întâlnit şi la fărşeroţi şi la sărăcăciani – „şi unii şi alţii locuiesc în colibe rotunde cu vârful (acoperişul) colibei numit *căčulă*" (*Sărăcăcianii*, p. 958); organizarea socială asemănătoare cu cea întâlnită la toate tulpinile de aromâni – familii grupate sub conducerea unui *celnic*, care are aceleaşi atribuţii la ambele populaţii; „identitatea" în port „în forma lui cea mai veche" (*ibidem*) şi obiceiuri, în special cu fărşeroţii), care, coroborate cu cele lingvistice (în idiomul vorbit de sărăcăciani există aproximativ 70 de cuvinte aromâneşti, cea mai mare parte a acestora fiind termeni din sfera vieţii păstoreşti – *ibidem*, p. 948-956), constituie tot atâtea argumente pentru demonstrarea originii româneşti a acestei populaţii, evidenţiind, încă o dată, pertinenţa şi utilitatea unei abordări de acest tip.

A doua „arie problematică majoră" identificată în opera lui Th. Capidan, în care abordarea interdisciplinară este predominantă, priveşte concordanţele existente între limbile balcanice, „fenomen" cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *convergence area*, *Sprachbund* sau *uniune lingvistică balcanică*. Consideraţiile savantului aromân cu privire la această chestiune se găsesc, în principal, în discursul său de recepţie la Academia Română, *Romanitatea balcanică*[27].

---

[25] În „Dacoromania", IV, partea a II-a (1924-1926), 1927, p. 923-959.

[26] C. Höeg, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque. I. Etude linguistique précédée d'une notice ethnographique; II. Textes (contes et chansons, vocabulaire technique, index verborum)*, Paris, 1925-1926, *apud* Th. Capidan, *Sărăcăcianii*, p. 923.

[27] Discurs rostit la 26 mai 1936 cu răspunsul d-lui Sextil Puşcariu, 1936, Academia Română. Discursuri de recepţie, LXVII.

Bun cunoscător al teritoriului balcanic, precum şi al limbilor şi realităţilor – actuale şi trecute – din acest areal, Th. Capidan a intuit faptul că, pentru definirea aşa-numitei *uniuni lingvistice balcanice* şi, totodată, pentru identificarea cauzelor care au dus la constituirea acesteia, este necesară o corelare a faptelor lingvistice cu cele extralingvistice, doar o astfel de abordare[28] – completă şi complexă, cu luarea în considerare a tuturor factorilor care ar fi putut influenţa, într-un fel sau altul, evoluţia „convergentă" a acestor limbi, având şanse reale de reuşită. Deşi, după cum preciza Mircea Borcilă, elementele de noutate aduse de Th. Capidan nu sunt numeroase, acesta „trebuie considerat, alături de Sextil Puşcariu, printre savanţii care au pus bazele cercetării strict ştiinţifice a relaţiilor cultural-lingvistice interbalcanice"[29].

O primă observaţie importantă făcută de lingvistul clujean în această problemă se referă la necesitatea ordonării/ierarhizării materialului comun limbilor vorbite în această parte a Europei în funcţie de importanţa, de puterea de relevanţă a fenomenelor: „trebuie să facem deosebire între ceea ce constituie realităţi lingvistice permanente cu o răspândire uniformă în toate limbile balcanice şi între ceea ce constituie [sic!] numai accesoriu şi lipsit de uniformitate" (*Romanitatea balcanică*, p. 50).

Asemeni lui Sextil Puşcariu[30], Th. Capidan consideră, în termenii criteriului menţionat, că aspectul comun al limbilor sud-est europene se datorează, în principal, elementelor *accesorii* – anumite similitudini de ordin lexical (cuvinte de civilizaţie comună, cu dezvoltări semantice asemănătoare, proverbe), sintactic şi frazeologic, precum şi unele credinţe, tradiţii şi obiceiuri comune – şi nu unui „sistem constant de corespondenţe gramaticale" (*ibidem*, p. 30), ca în cazul limbilor înrudite. Astfel, deşi, într-un studiu din 1924, savantul aromân considerase că limbile care

[28] „Sarcina mea, în această expunere este să arăt, pe temeiul acestor principii [fiziologic, psihologic şi social], dar mai ales a celor două din urmă [sic!], psihologic şi social, cauzele eficiente care au determinat aspectul balcanic al romanităţii noastre în relaţie cu diferitele evenimente istorice. Pentru toate acestea însă, se cere mai întâiu [sic!] să facem cunoştinţă cu configuraţia fizică a Peninsulei Balcanice, pentru că, nicăieri ca în Balcani, nu se arată o legătură atât de strânsă între faptele umane şi condiţiunile [sic!] naturale ale porţiunii de spaţiu terestru, în care aceste fapte se desfăşoară" (*Romanitatea balcanică*, p. 13-14).

[29] Mircea Borcilă, *Theodor Capidan şi studiile de etnolingvistică*, p. 187.

[30] Vezi, în special, *Limba română*, *I*, p. 164: „Aceeaşi atmosferă locală, aceleaşi influenţe culturale, aceeaşi religie şi acelaşi folclor, dar mai ales aceeaşi structură socială au produs aceeaşi mentalitate, cu concepţii şi convingeri identice, care, la rândul ei, a produs aceeaşi imaginaţie lingvistică, cu trebuinţe identice de îmbogăţire a graiului. Când gândul era îmbrăcat într-o formă nouă, expresia figurată era uşor înţeleasă, apreciată, primită sau imitată imediat. Aşa se explică de ce […] cele mai numeroase coincidenţe se găsesc tocmai în frazeologie şi în expresiile metaforice".

constituie aşa-numita *uniune lingvistică balcanică* pot fi reduse la o singură „limbă-tip”[31], în lucrările ulterioare va accepta existența unei astfel de „uniuni” doar în măsura în care prin aceasta se înțelege o unitate care are la bază o serie de elemente de „civilizație şi de împrumut” (nici măcar sub acest aspect uniunea lingvistică balcanică nu se prezintă ca un tot unitar[32]) şi nicidecum o „unitate lingvistică, comparabilă unităților care au la bază o origine comună” (*Romanitatea balcanică*, p. 50, 52).

Dincolo de aceste delimitări teoretice ale problemei, important pentru demersul nostru este şi faptul că, pentru identificarea motivelor care au dus la constituirea acestui aspect balcanic, Th. Capidan porneşte, după cum însuşi mărturiseşte, de la studiul anumitor „realități din viața popoarelor balcanice” (*ibidem*, p. 30), luând în considerare aspecte de ordin geografic, istoric şi, nu în ultimul rând, aspecte legate de tipul de cultură pe care îl ilustrează fiecare popor din acest areal.

---

[31] “[…] În limba fiecărui popor din peninsula Balcanică, inclusiv [a] români[lor], în afară de elementul constitutiv, specific pentru fiecare limbă în parte, mai intră ceva care, la prima vedere, ar părea că nu-i nici grecesc, nici albanezesc [sic!], nici românesc, nici slav, însă care, nu numai că este ceva comun pentru fiecare din aceste limbi, dar pare aşa de firesc, încât toate aceste limbi, deşi au cuvinte deosebite, se pot reduce la una şi aceeaşi *limbă-tip*, pentru care numai dacă am vrea să-i schimbăm cuvintele – fără a ne mai preocupa de frazeologie sau sintaxă – am putea obține orice limbă balcanică am dori: greacă, albaneză, română sau sârbă” (*Raporturile lingvistice slavo-române*, *I. Influența română asupra limbei* [sic!] *bulgare*, în „Dacoromania”, III (1922-1923), 1924, p. 132.

[32] „Cu toate acestea, ar fi să exagerăm, dacă ne-am închipui că această conformație aproape unitară ar fi identică pentru toate limbile balcanice. […] *Deosebirile acestei conformații nu se arată numai de la o limbă la alta, dar şi de la o regiune la alta în sânul aceleiaşi limbi* [s.n. A.-M. P.]. Aceasta dovedeşte că aspectul balcanic al limbilor vorbite de popoarele sud-est europene sub raportul unităților de civilizație şi împrumut nu reprezintă ceva organic unitar, ci accesoriu şi regional” (*Romanitatea balcanică*, p. 50).

În soluționarea problemei aspectelor comune limbilor sud-est europene, de un real folos ar fi fost atlasele lingvistice, întocmite fie pentru fiecare limbă balcanică în parte, fie pentru întregul spațiu balcanic (această idee a fost avansată pentru prima dată de Tache Papahagi la primul congres al filologilor români de la Bucureşti, în 1926; vezi, în acest sens, Zamfira Mihail, *Etimologia din perspectivă etnolingvistică*, p. 33-35).

Necesitatea realizării unor astfel de instrumente lingvistice este susținută, chiar dacă sub o formă nu întotdeauna suficient de explicită, şi de Th. Capidan. Astfel, vorbind despre elementele balcanice pătrunse în limba română prin intermediul limbilor slave meridionale, savantul aromân aprecia că această problemă nu va putea fi soluționată atâta timp cât „nu se va produce ordine în materialul balcanic, în sensul de a se cunoaşte cu precizie ceea ce ține de fondul indigen, de ceea ce revine fiecărei limbi în parte. *În domeniul acesta, amestecul este atât de mare, încât un început de lămurire se va putea face abia după ce se va reuşi să se fixeze extensiunea geografică a fiecărui cuvânt în parte*” [s.n. A.-M. P.] (*Limbă şi cultură*, p. 228). Vezi şi *Raporturile lingvistice slavo-române*, p. 176: „Cât timp vom duce lipsă de monografii speciale pentru fiecare limbă în parte, în care să se stabilească ce este specific al ei şi ce este împrumutat din altă limbă, chestiunea coincidențelor şi paralelismelor nu va spune nimic precis privitor la puterea de influență pe care o limbă ar fi putut-o exercita asupra alteia”.

Astfel, un prim factor care a favorizat constituirea aspectelor comune limbilor sud-est europene este, în opinia lui Th. Capidan, configuraţia fizică a Peninsulei Balcanice. Aspectul prin excelenţă orografic[33] al acestui teritoriu, precum şi existenţa unor mijloace de comunicaţie preponderent naturale – văi mai mari sau mai mici, drumuri păstoreşti – au facilitat izolarea grupurilor umane care se depărtau de aşezările lor de baştină şi, în cele din urmă, asimilarea, deznaţionalizarea acestora prin limbă de către populaţiile în mijlocul cărora ajungeau („Prin izolare se explică în Balcani pierderea slavilor în mijlocul grecilor şi albanezilor, din care azi n-au mai rămas decât numai numele de localităţi slave în Grecia şi Albania. Tot prin izolare au dispărut populaţiile albaneze şi aromâne în mijlocul grecilor şi slavilor. Aceluiaşi proces [i-]au fost supuse în nordul peninsulei populaţiile slave în mijlocul românilor şi populaţiile româneşti în mijlocul slavilor” (*ibidem*, p. 17)).

Aşadar, factorul geografic, dublat de evenimentele istorice care au provocat numeroase deplasări de populaţie, precum şi extraordinara mobilitate a popoarelor balcanice, determinată în special de ocupaţia acestora cu păstoritul, au făcut ca această parte a Europei să fie cadrul unor fuziuni etnice şi, implicit, lingvistice, puţin obişnuite, care, corelate cu

---

[33] Th. Capidan oferă câteva exemple şi pentru modul în care aspectul orografic al Peninsulei Balcanice se reflectă în toponimie („numiri topice” precum *tsitate*, *castru*, *căstrie* cu compusele *Malacastra*, *Ghinocastru*, *Arghirocastru* sunt frecvente în Peninsula Balcanică) şi în antroponimie (*Castrati*, *Castrioti*, precum şi alte antroponime care au la bază sensul de „locuitorii unei localităţi întărite cu castru”) (*Romanitatea Balcanică*, p. 14).

Un alt exemplu ilustrativ pentru modul în care configuraţia fizică a Peninsulei Balcanice se reflectă la nivel lexical, îl găsim în *Numele geografice din România şi Dicţionarul toponimic român* („Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare”, seria III, tomul XV, 1946, mem. 2, p. 1-42). Încercând să explice diferenţa în alegerea determinatului din structura numelor de aşezări la tracii din sudul Dunării şi geto-dacii din nordul fluviului, savantul aromân porneşte de la aspectul fizic al regiunilor ocupate de aceste populaţii, considerând că acesta a determinat, într-un fel sau altul, folosirea (alegerea) unuia dintre cele două elemente: *-dava* (*-deva*) la geto-daci (*Buridava*, *Capidava* etc.), respectiv *-para (-pera*) la tracii din sudul Dunării (*Druzipara*, *Bessapara* etc.).

Lingvistul clujean apreciază că determinatul *-para* provine din rădăcina indoeuropeană **per-* „a duce dincolo, a transporta, a trece” şi are sensul „vad, trecătoare, drum”, fiind astfel termenul cel mai potrivit pentru a desemna amplasamentul aşezărilor trace, situate, datorită caracterului preponderent montan al regiunilor din sudul Dunării, „pe văi, de-a lungul drumurilor şi al trecătorilor” (*ibidem*).

Ca etimon al cuvântului *-dava*, Th. Capidan propune rădăcina indoeuropeană **dhe* „a pune, a aşeza”, însemnând la origine „aşezare, sat”, semnificaţie ce corespunde unei necesităţi determinate de configuraţia geografică a ţinuturilor din nordul Dunării, „geto-dacii, care în cea mai mare parte erau agricultori şi îşi aveau satele mai mult în câmpie, [având] nevoie pentru denumirea satelor lor de un cuvânt care să însemneze, simplu, <aşezare>” (*ibidem*).

influenţele venite din partea „unităţilor de civilizaţie superioară” (*ibidem*, p. 49), au contribuit la formarea unei *mentalităţi* balcanice comune, reflectată, cu precădere, la nivel lexical, în acele particularităţi numite de Th. Capidan *accesorii*.

În acest „conglomerat”, mozaic etnic, reprezentat de Peninsula Balcanică, poporul cu civilizaţia cea mai dezvoltată au fost grecii. Acest fapt, precum şi prestigiul limbii greceşti, au determinat numeroşi lingvişti să atribuie acestei influenţe un rol deosebit de important în constituirea aspectului „comun” al limbilor sud-est europene. În opoziţie cu aceştia, Th. Capidan apreciază că influenţa grecească a fost redusă, aspect explicabil, în principal, prin absenţa grecilor din interiorul Peninsulei. Această situaţie oarecum surprinzătoare, având în vedere că prezenţa lor a fost semnalată în regiuni mult mai îndepărtate de vechea Eladă, este interpretată de savantul aromân ca fiind o consecinţă a modului lor de viaţă[34]: „pentru greci, adevărata patrie este marea. De când există ei în peninsulă, marea a fost centrul în care s-a polarizat întreaga lor activitate. Pentru ei, continentul nu reprezenta decât o ţară de exploatat. Ei nu se gândeau şi nici nu puteau să-l câştige spre a introduce civilizaţia lor. Le ajungea să-l exploateze din punctul de vedere comercial, adică să atragă bogăţiile din interiorul lui, în schimbul mărfurilor pe care le aduceau din ţările cele mai îndepărtate. Oricât de fertilă ar fi fost o regiune, nu-i atrăgea numai dacă la acea regiune duceau drumuri de comunicaţii proprii pentru traficul comercial. Din acest motiv, de cele mai multe ori şi aproape în toate ţinuturile de expansiune veche grecească, ei au rămas legaţi solului de lângă mare” (*ibidem*, p. 21-22).

Afirmaţia lui Th. Capidan privind răspândirea grecilor în antichitate, în Peninsula Balcanică, contrazice datele pe care le oferă numărul mare de inscripţii în limba greacă descoperite în Albania şi Macedonia. Însă prezenţa inscripţiilor[35], susţine lingvistul clujean, nu

---

[34] Potrivit lui Th. Capidan, acestui tip de viaţă *maritim* i se opune tipul *montan* – reprezentat de aromâni şi de albanezi, respectiv cel *agricol* – caracteristic populaţiei slave (vezi, în acest sens, *Romanitatea balcanică*, p. 21, 43).

[35] Pe baza discrepanţei existente între numărul de inscripţii în limba greacă şi prezenţa reală a elementului grec, Th. Capidan contestă valabilitatea liniei Jireček, apreciind că „împărţirea Peninsulei Balcanice în două zone diferite, în funcţie de numărul de inscripţii în greacă sau latină […] nu corespunde realităţilor balcanice” (*La Romanité balkanique*, în „Balcania”, I, 1938, p. 51). Totodată, prezenţa puţin numeroasă a grecilor în perioada veche în interiorul Peninsulei Balcanice a constituit unul dintre argumentele aduse de lingvistul clujean pentru susţinerea autohtoniei unor aromâni în locurile în care se găsesc astăzi: „judecând după acest criteriu greşit, strămoşii aromânilor n-ar fi putut trece dincolo de linia trasată de Jireček, căci pe dată ar fi fost înghiţiţi de greci. Şi totuşi, dacă ne referim la spusele cronicarului grec din sec. XI, Kekaumenos, aflăm că celnicii aromânilor petreceau vara cu turmele pe înălţimile munţilor din Bulgaria, iar iarna veneau la iernatec

demonstrează şi existenţa unei populaţii numeroase greceşti şi, cu atât mai puţin, o influenţă a limbii greceşti, ci doar faptul că întreaga Peninsulă se afla sub influenţa culturii, nu a limbii (!), greceşti. Această distincţie între influenţa exercitată, pe de o parte, de *limba* şi, pe de alta, de *cultura greacă*, asupra căreia Th. Capidan a insistat în numeroase rânduri, este necesară pentru o înţelegere justă a contribuţiei greceşti la formarea aspectului balcanic, deoarece, chiar dacă a existat o influenţă a culturii bizantine, susţine savantul aromân, aceasta „a trecut de la popor la popor fără cunoaşterea limbii greceşti în straturile de jos ale poporului. Ea a contribuit cel mult la uniformizarea unor concepţii despre viaţă. Dar şi sub acest raport, am exagera prea mult, dacă am admite că totul vine de la bizantini" (*ibidem*, p. 32-33).

Un alt argument adus de Th. Capidan în favoarea susţinerii influenţei reduse a limbii greceşti îl constituie absenţa elementelor vechi greceşti din română şi albaneză („terminologia creştină, […] în primele două secole din era creştină, s-a răspândit în Orient în limba greacă. În privinţa aceasta, azi, avem mai puţine cuvinte greceşti în limbile română şi albaneză decât în celelalte limbi romanice" (*ibidem*, p. 26)), precum şi situaţia aromânei. După cum se ştie, aromânii, din momentul despărţirii dialectale, au fost în contact permanent cu civilizaţia şi limba greacă, însă, în mod surprinzător, idiomul lor „nu arată particularităţi mai multe sau mai vechi, care să îndreptăţească, sub acest raport, un plus de influenţă grecească" (*ibidem*, p. 32).

Dacă în ceea ce priveşte aspectul balcanic al romanităţii orientale contribuţia greacă şi cea slavă[36] s-au concretizat, cu precădere, în elemente de ordin secundar, aportul substratului traco-ilir a fost mult mai important, putând fi urmărit, în opinia lui Th. Capidan, atât la nivel lexical[37], cât şi fonetic, morfologic şi sintactic.

în Thesalia. Acest obicei pe care aromânii îl practică şi azi, desigur că l-au practicat cu un mileniu înainte de spusele cronicarilor, înainte chiar de a fi fost românizaţi" (*Aromânii*, p. 25).

[36] „Trebuie să facem o deosebire între i n f l u e n ţ a s l a v ă asupra limbii române şi între c o n t r i b u ţ i a s l a v ă la aspectul balcanic. Cea dintâi este foarte puternică, întrucât a fost ajutată de biserică şi administraţie; cea din urmă foarte redusă" (*Romanitatea balcanică*, p. 34).

[37] Th. Capidan realizează şi o clasificare pe sfere semantice a cuvintelor din fondul autohton (*părţile corpului*, *rude de aproape*, *îmbrăcăminte*, *termeni pastorali*, *nume de plante*, *cuvinte pentru desemnarea unei autorităţi, la început, cu întrebuinţare în viaţa pastorală*, *nume de vieţuitoare*, *cuvinte care ţin de înfăţişarea fizică a pământului* (*Romanitatea balcanică*, p. 35-36), locul central deţinându-l, şi în acest caz, cuvintele care au legătură, într-un fel sau altul, cu viaţa păstorească. Vezi, în acest sens, şi Grigore Brâncuş, *Semantica termenilor româneşti din substrat*, în *Semantică şi semiotică* (sub redacţia acad. I. Coteanu şi prof. dr. Lucia Wald), Bucureşti, 1981, p. 211-215.

Aşadar, concepţia lui Th. Capidan privind modul de abordare a controversatelor raporturi interbalcanice[38] şi, mai ales, aplicarea acesteia, i-au permis să realizeze, după cum afirma M. Borcilă, „una din cele dintâi încercări de delimitare mai riguroase a aspectului propriu-zis etnolingvistic al chestiunii şi, în acelaşi timp, de abordare a ei din unghiul situaţiei actuale a idiomurilor romanice sud-dunărene”[39]. Însă aceste delimitări/precizări cu caracter mai mult teoretic, ar fi trebuit completate cu o analiză concretă a concordanţelor lingvistice balcanice, aspect care, din păcate, cu puţine excepţii, nu se regăseşte în opera savantului aromân.

O astfel de excepţie o constituie articolul *Le jeu aux osselets chez les Roumains, les Slaves et les Albanais*, care constituie, prin metoda utilizată, un adevărat model de cercetare etnolingvistică comparativă sud-est europeană.

Deşi nu au intrat în atenţia cercetătorilor, jocurile de copii întâlnite la popoarele balcanice ilustrează, la scară redusă, complicatele raporturi interbalcanice atât prin răspândirea lor extraordinară, cât şi prin faptul că, în ciuda originii diferite, au dezvoltat, datorită anumitor împrejurări, un număr mare de trăsături comune.

Privit din această perspectivă, articolul lui Th. Capidan este important nu numai datorită rezultatelor concrete la care ajunge autorul în legătură cu situaţia jocului cu arşice la români, slavi şi albanezi, cât şi prin faptul că modalitatea de abordare, precum şi problemele ridicate sunt valabile nu numai pentru acest caz particular, ci şi pentru majoritatea concordanţelor sud-est europene. Astfel, întrebarea centrală care se ridică cu privire la similitudinile balcanice identificate în cazul jocului cu arşice, dar şi cu privire la concordanţele existente, în general, în arealul balcanic, este dacă aceste trăsături comune derivă dintr-un izvor unic (limba şi cultura greacă) şi s-au extins apoi şi la celelalte popoare balcanice sau au apărut independent în cadrul fiecărei comunităţi balcanice, suferind ulterior influenţe reciproce.

---

[38] Concepţia lui Th. Capidan cu privire la necesitatea unei perspective largi, interdisciplinare în interpretarea realităţilor balcanice, este ilustrată şi de modul în care acesta a încercat să elucideze probleme controversate precum originea şi teritoriul de formare a poporului albanez (vezi, în special, *Romanitatea balcanică*, p. 40-47). Pentru rezolvarea acestor aspecte, savantul aromân a atras în discuţie elemente care privesc tipul de civilizaţie pe care-l ilustrează albanezii (mai exact, tipul *muntean*), precum şi argumente care ţin de sfera organizării sociale a acestora, criticând chiar poziţia unor lingvişti care, abordând aceeaşi problematică, s-au folosit exclusiv de mijloace lingvistice: „ […] je crois qu’on exagère trop lorsqu’on veut expliquer tout par des moyens linguistiques, sans tenir compte des réalités balkaniques” (*La Romanité Balkanique*, p. 52; vezi şi p. 53); vezi şi idem, *Romanitatea balcanică*, p. 44.

[39] *Theodor Capidan şi studiile de etnolingvistică*, p. 187.

În ceea ce priveşte jocul cu arşice, studiind comparativ terminologia acestui joc la români (aromâni şi dacoromâni), slavi şi albanezi, precum şi diferitele forme sub care se practică acesta (cu trimitere şi la situaţia existentă în antichitatea greacă), şi ţinând seama de marea lui extensiune geografică (este cunoscut în toată Europa, Asia etc.), Th. Capidan ajunge la concluzia că se poate vorbi de o *poligeneză* a jocului cu arşice, acesta fiind cunoscut „peste tot unde a existat un început de viaţă pastorală" (*ibidem*, p. 229). Modificările pe care le-a suferit de-a lungul timpului se datorează, însă, influenţelor reciproce exercitate de popoarele balcanice, cu un plus de influenţă venit din partea grecilor, în special asupra popoarelor din vecinătatea lor, fapt dovedit de popularitatea de care se bucura jocul în discuţie la aceştia, dar mai ales de prezenţa în cadrul terminologiei din aromână a acestui joc atât a unor cuvinte vechi greceşti (*basileus*, *ippos*, *curilos*), cât şi a unor elemente mai recente. Din păcate, influenţa greacă se poate detecta mai mult la nivel lexical, nu şi la cel al formelor sub care se practică acest joc, deoarece pentru perioada veche informaţiile sunt puţin numeroase, iar pentru perioada actuală, Th. Capidan nu a dispus de materialul necesar realizării unei comparaţii în acest sens. Terminologia jocului cu arşice la români, slavi şi albanezi atestă şi prezenţa unor influenţe mai recente, dintre acestea pe primul loc situându-se cea turcă, iar, pentru jocul românesc, după această influenţă, cantitativ, aflându-se cea slavă (în special în cazul românilor din Macedonia).

Aşadar, rezultatele obţinute de Th. Capidan în acest studiu demonstrează că şi jocurile pentru copii, în speţă jocul cu arşice, pot fi incluse în categoria acelor elemente care au contribuit la formarea aspectului comun al limbilor sud-est europene şi la a căror apariţie şi difuzare: „fiecare popor balcanic a contribuit cu o parte din sufletul şi simţirea lui. Dacă însă mai târziu acestea au ajuns un bun comun pentru toate popoarele balcanice, aceasta se datoreşte numai exageratei promiscuităţi balcanice, promiscuitate provocată de mulţimea evenimentelor istorice şi susţinută de aspectul prea fragmentar al peninsulei" (*Romanitatea balcanică*, p. 33).

În loc de concluzii:

Studiile propriu-zise de etnolingvistică ale lui Th. Capidan sunt puţin numeroase, însă perspectiva etnolingvistică este prezentă, chiar dacă mai mult sau mai puţin sistematic, în majoritatea lucrărilor sale. Acest fapt, dar mai ales rezultatele concrete la care ajunge Th. Capidan (în privinţa îndeletnicirilor străromânilor, originii sărăcăcianilor, uniunii lingvistice balcanice etc.) prin aplicarea acestei „metode", îl aşază pe acesta în rândul lingviştilor români care au pus bazele cercetării interdisciplinare a

fenomenului lingvistic, îndepărtându-se, în acest fel, de doctrina neogramatică în spiritul căreia îşi făcuse studiile la Leipzig şi îşi începuse activitatea ştiinţifică.

BIBLIOGRAFIE

Borcilă, Mircea, *Opera lingvistică a lui Theodor Capidan*, în „Cercetări de lingvistică", XXIV, 1979, nr. 2, p. 129-158.

Idem, *Theodor Capidan şi studiile de etnolingvistică*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte", seria IV, tomul II, 1981, EA, p. 179-196.

Capidan, Theodor, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Academia Română. Studii şi cercetări, XX, 1932.

Idem, *Conservatizmul dialectului nostru faţă de acela al limbii greceşti*, în „Lumina" [Bitolia], IV, 1906, nr. 4, p. 97-101.

Idem, *Importanţa dialectelor pentru bogăţia limbii române*, în „Conferenţa", I (1936-1937), 1937, nr. 9 şi 10, p. 14.

Idem, *Însemnătatea dialectului nostru aromânesc*, în „Lumina" [Bitolia], III, 1905, nr. 4, p. 106-111.

Idem, *La Romanité Balkanique*, în „Balcania", I, 1938, p. 47-54.

Idem, *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943.

Idem, *Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor*, Academia Română. Studii şi cercetări, VII, 1925.

Idem, *Numele geografice din România şi Dicţionarul toponimic român*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare", seria III, tomul XV, 1946, mem. 2, p. 1-42.

Idem, *Raporturile lingvistice slavo-române*. *I. Influenţa română asupra limbei bulgare*, în „Dacoromania", III (1922-1923), 1924, p. 129-238.

Idem, *Réponse critique au* ***Dictionnaire d'étymologie koutzovalaque*** *de Constantin Nicolaidi*, Salonique, Etablis Acquarone, 1909.

Idem, *Romanitatea balcanică*. Discurs rostit la 26 mai 1936 cu răspunsul d-lui Sextil Puşcariu, 1936, Academia Română. Discursuri de recepţie, LXVII.

Idem, *Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926.

Idem, *Sărăcăcianii. Studiu asupra unei populaţiuni româneşti grecizate*, în „Dacoromania", IV, partea a II-a (1924-1926), 1927, p. 923-959.

Idem, *Le jeux aux osselets chez les Roumains, les Slaves et les Albanais*, în „Revue internationale des études balkaniques", tom. I, 1934, p. 211-231.

Frăţilă, Vasile, *Glose aromâne (Pe marginea „Autobiografiei" lui C. Belemace)*, în idem, *Studii lingvistice*, Timişoara, Ed. Excelsior, 1999, p. 164-181.

Mihail, Zamfira, *Etimologia din perspectivă etnolingvistică*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2000.

Idem, *Recherches d'ethnographie linguistique comparée du sud-est européen*, în „Bulletin AIESEE", XI (1973), nr. 1-2, p. 139-150.

Idem, *Tache Papahagi, promotor al etnografiei comparate*, în „Revista de etnografie şi folclor", 1989, nr. 4, p. 371-373.

Puşcariu, Sextil, *Limba română*. *I. Privire generală*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976.

ASPECTS ETHNOLINGUISTIQUES DANS L'OEUVRE DE THEODOR CAPIDAN

(Résumé)

La perspective ethnolinguistique est présente d'une manière plus ou moins systématique dans presque toutes les études de Theodor Capidan. L'application de cette méthode lui permet d'obtenir des résultats notables pour des problèmes tels que les anciennes occupations des aroumains, l'origine des saracatsans, l'union linguistique balkanique, etc.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 305-322

CREAREA ŞI FIXAREA STRUCTURILOR SINTAGMATICE LEXICALIZATE. CAUZE ŞI CONDIŢII

de

George Bogdan ŢÂRA

1. Fixarea, desfacerea şi reînnoirea structurilor sintagmatice

Relativ recent în limba franceză, cuvântul *figement* era consemnat cu sensul rar de „action de figer; état de ce qui est figé" (Robert [1985], s.v. *figement*) („acţiunea de a îngheţa; stare a ceea ce este încremenit"), putând avea şi sens metaforic. În ediţii mai noi ale aceluiaşi dicţionar, pe lângă sensul deja amintit, apare şi explicaţia: „LINGV. Processus par lequel les éléments d'un syntagme perdent leur autonomie" (Robert [1996], s.v. *figement*). De fapt, prin atestarea acestui nou sens, nu se face decât să se recunoască şi să se consacre existenţa în limbă a unui concept lingvistic semnalat în dicţionarele de specialitate cu mult timp înainte. De exemplu, *Dicţionarul de lingvistică*, editat în 1973, propunea deja aceeaşi explicaţie, astăzi insuficientă, în dreptul termenului *figement*: „processus linguistique qui, d'un syntagme dont les éléments sont libres, fait un syntagme dont les éléments ne peuvent être dissociés" (Dubois et al. 1973, s.v. *figement*). Un an mai târziu, *Dicţionarul lingvisticii*, elaborat sub direcţia lui Georges Mounin, adăuga, pe lângă faptul că sintagma devine „un monème unique, indissociable", şi observaţia că „ce phénomène est caractérisé par une perte de la conscience du sens propre du monème lorsque celui-ci se trouve fréquemment associé avec la même signification dans différents syntagmes" (Mounin 1974, s.v. *figement*). În sfârşit, *Dicţionarul de lingvistică şi de ştiinţe ale limbajului* propune cea mai clară definiţie a acestui fenomen. Regăsim aici atât observaţia că elementele sintagmei devin indisociabile, cât şi pe cea legată de pierderea sensului propriu al acestora, grupul de cuvinte apărând astfel ca o nouă unitate lexicală, autonomă şi cu sens complet, independent de elementele componente (Dubois et al. 1994 s.v. *figement*). De asemenea, François Rastier explică noţiunea de *figement* atât la nivelul morfosintaxei, unde este considerată drept fixă o suită de morfeme care nu permit intercalarea, cât şi la nivelul semanticii, unde se subliniază lipsa de autonomie contextuală a cuvintelor care constituie o lexie complexă (Rastier 1994, p. 309-310). La o analiză

mai atentă, vom observa că toate explicațiile propuse mai sus se referă în special la consecințele practice ale fixării cuvintelor în structuri stabile şi nu la procesul de fixare în sine. De fapt, acesta depăşeşte cadrul lingvisticii pure, fiind necesare completări din domeniul sociolingvisticii şi al psiholingvisticii. Fixarea cuvintelor în construcții sintagmatice cu diferite grade de stabilitate este un proces complex, care implică relația dintre creația individuală şi cea colectivă, pe de o parte, memoria individuală şi cea socială, pe de altă parte. Danièle Dubois (1994, p. 122) consideră că e vorba de un ansamblu de procese de fixare şi de stabilizare începând cu „la discrétisation de matérialités physiques - incluant les formes linguistiques - figent les unités sémantiques en prototypes individuels, puis en représentations collectives ou stéréotypes, jusqu'à l'élaboration de théories sémantiques (spontanées ou savantes) dans lesquelles les derniers figements conduisent à accorder aux signes une évidence ontologique et une transparence référentielle". Această părere este întărită şi de Blanche-Noëlle Grunig (1994, p. 226), care consideră că fundamentul esențial al fenomenului de fixare a cuvintelor în locuțiuni nu este unul lingvistic, ci psiholingvistic, mai exact, memorial.

În ce ne priveşte, fără a exclude cele afirmate mai sus, ne raliem părerilor care văd în limbă în primul rând un fenomen social, legat de practicile sociale pe care ea le reflectă. După părerea lui Fr. Rastier (1994, p. 310), aceste practici sunt foarte ritualizate, iar fixarea este trăsătura lexicală a acestei ritualizări.

Alături de termenul *figement*, limba franceză îl foloseşte şi pe cel de *défigement*, cuvânt nespecificat însă de nici unul dintre dicționarele citate mai sus. Totuşi, A. Rey (1994, p. 339) afirmă că *figement* şi *défigement* sunt noțiuni heuristice şi relative. Pentru a le accepta, autorul trebuie să recunoască „un stadiu prealabil de libertate". În ce priveşte procesul în sine de fixare, se consideră că acesta este „fictiv", pentru că nu poate fi observat în plină derulare, ci direct, în starea sa finală.

Referitor la stadiul de libertate, vom observa că acesta poate să coexiste cu cel de fixare. E suficient să schimbăm contextul sau, după expresia lui Fr. Rastier, să trecem de la un nivel de ritualizare la altul, pentru ca elementele ce compun sintagma fixă să se remotiveze şi, astfel, întreaga construcție să redevină o asociere ocazională de cuvinte. În funcție de context, *a lua în balon pe cineva* poate fi o sintagmă fixă sau, dimpotrivă, un grup de cuvinte libere, în care fiecare termen îşi păstrează sensul. În aceeaşi situație se pot regăsi grupuri de cuvinte fără conotații stilistice, precum: *a lua trenul* (în mână, dacă este o jucărie), *a prinde autobuzul* (cu mâna).

Un proces deosebit de interesant, în strânsă legătură cu cel de *fixare*, este procesul de *reînnoire* a unei structuri sintagmatice. Fenomenul

a fost explicat de Michael Riffaterre, în cazul concret al clişeelor verbale. Am putea afirma că înnoirea se află la mijloc, între fixarea şi desfacerea construcţiilor fixe. Atunci când procesul reuşeşte, efectul lui este dublu: pe de o parte, se creează o nouă sintagmă, pe de altă parte, legitimitatea celei vechi este întărită. Condiţiile stabilite de M. Riffaterre pentru a obţine o *reînnoire* a clişeelor sunt următoarele:

„a) substitution d'un ou plusieurs mots à des composantes du cliché, le mot substitué étant généralement un synonyme plus ou moins approximatif de celui qu'il remplace...[1]

b) addition de composantes nouvelles...

c) changement de la nature grammaticale des parties du cliché...

d) commentaire métalinguistique d'une composante métaphorique du cliché, ce commentaire indiquant que le lecteur doit la prendre au pied de la lettre..." (Riffaterre [1971], p. 170).

De fiecare dată, noua construcţie o va chema implicit, în memorie, pe cea veche, întărindu-i statutul de construcţie stabilă, cel puţin în ochii vorbitorilor aceleiaşi limbi.

Putem concluziona, pentru moment, prin a spune că *fixarea*, *desfacerea* şi *reînnoirea* sunt fenomene a căror complexitate depăşeşte lingvistica, dar ale căror rezultate concrete constituie, în primul rând, materiale pentru cercetarea lingvistică.

2. Cauze ale apariţiei structurilor sintagmatice

Considerate de majoritatea lingviştilor ca fiind anomalii, iregularităţi ale limbii, structurile sintagmatice reprezintă un corpus (imposibil de cuprins în întregime) care se transformă după o dinamică asemănătoare tuturor lexemelor. Viaţa lor depinde de o multitudine de factori interni sau externi limbii, iar existenţa lor este condiţionată, înainte de orice, de uzul constant (în timp) şi pe o scară cât mai extinsă.

Trebuie să precizăm de la început că există o diferenţă majoră între cauzele care conduc la crearea de sintagme fixe şi cele care determină folosirea lor în exprimare. Pe de o parte, avem de a face cu un act de creaţie, cu o formă a originalităţii, cu o încercare de evitare a exprimării banale şi plate, iar, pe de altă parte, suntem în faţa unei opţiuni, a unei alegeri ce trebuie operată între construcţii gata făcute.

Pornind de la opinia lui Ch. Bally (cf. 1921, p. 66), conform căreia memoria noastră reţine mult mai bine cuvintele aflate în grup, decât

[1] Între tipurile de cuvinte care pot substitui termeni din cadrul unor structuri sintagmatice îi putem adăuga şi pe cei care au un corp fonetic asemănător, fără a avea însă vreo legătură cu sensul elementului înlocuit: „au dat cu oiştea-n **card**", „**codrul** bunelor maniere" („Academia Caţavencu", nr. 14, 6-12 aprilie 2004, p. 9 şi p. 16).

cuvintele izolate, vom remarca faptul că apariția unor structuri sintagmatice este efectul unei obişnuințe, dobândite în timp, de a întâlni aceleaşi cuvinte în acelaşi anturaj. Altfel spus, cuvintele par să manifeste o seamă de preferințe în ceea ce priveşte asocierea lor unele cu altele. Nu putem vorbi, în acest caz, de valori stilistice deosebite: *apt de muncă, imagine falsă, ajutor nesperat, încredere în viitor*.

În continuare, păstrând terminologia şi clasificarea propuse de Ch Bally, vom încerca să subliniem cauzele diferite care au stat la baza formării şi întrebuințării diverselor tipuri de asocieri stabile de cuvinte. Astfel, în cazul *seriilor de intensitate*, de genul: *credință fierbinte, nebun de legat, a dormi buştean*, intenția de a se acorda o valoare suplimentară noțiunii de bază, fără a se aduce o informație nouă, este evidentă. Rolul *seriilor verbale* este cu totul diferit. Apariția lor se datorează mai puțin nevoii de expresivitate şi mai mult necesității de varietate în exprimare. Este vorba de construcții verbale formate dintr-un verb şi dintr-un substantiv, echivalând cu un verb simplu, în general din aceeaşi familie de cuvinte cu substantivul folosit în expresie: *a purta război = a se război, a duce tratative = a trata* etc. (sunt cunoscute astăzi sub numele de *construcții cu verb suport*). Intenția de a realiza un efect stilistic este mult mai clară atunci când expresiile verbale sunt folosite în locul verbelor simple sau al seriilor verbale, pentru puterea lor de sugestie, de a crea imagini: *a-şi lua picioarele la spinare, a-şi pune pofta în cui, a lăsa baltă* etc. Uneori, nevoia de expresivitate este satisfăcută de impresia de vechime a structurii sintagmatice, care păstrează, în interiorul ei, un arhaism: *a da ortul popii*, *a da şfară în țară*. Folosirea structurilor fixe în limbă se poate datora nu numai căutării de varietate şi de expresivitate, ci şi unor reacții umane în diferite situații. Aceste expresii exclamative sau interogative, numite de Ch. Bally *locuțiuni afective*, apar instantaneu în limba vorbită, dovedind o strânsă coeziune a elementelor din compoziția lor: *Ca să vezi !, Ça va ?* etc.

Majoritatea structurilor sintagmatice dobândesc un sens conotativ şi expresiv, care devine sensul general al întregii construcții fixe. Nu sunt excluse nici situațiile de remotivare a cuvintelor din care este alcătuită structura, dar acest lucru depinde de uz sau de intenția de moment. Se pot obține, astfel, efecte stilistice prin opoziția care se creează între sensul conotativ al întregului şi sensurile denotative ale elementelor luate unul câte unul: *a-şi băga nasul unde nu-i fierbe oala, a scoate castanele din foc cu mâna altuia*. În plan sincronic, sensul conotativ este mai bine imprimat în memoria colectivă. Încercarea de remotivare a tuturor elementelor sau doar a unei părți dintre acestea poate deveni expresivă în măsura în care se obține un limbaj aluziv, uneori voit ambiguu.

Lingviştii au constatat existenţa a două reguli esenţiale, care acţionează în limbă: **economia** (sau regula minimului efort) şi **expresivitatea**. Evoluţiile din interiorul limbii ilustrează relaţiile care se stabilesc între acestea două, preeminenţa uneia asupra celeilalte. Ne vom referi, în continuare, la statutul contradictoriu al structurilor sintagmatice în raport cu legea economiei. Am văzut mai sus că grupurile de cuvinte fixe răspund, în primul rând, criteriului de expresivitate, graţie sensului conotativ, în defavoarea celui de economie, încălcat prin acumularea unei serii de vocabule mai mult sau mai puţin stabile.

Una din cauzele apariţiei structurilor sintagmatice este şi **lipsa** unor termeni adecvaţi pentru a da nume unor concepte noi. În acest caz, sensul întregii sintagme este exclusiv denotativ. Ambiguitatea faţă de regula economiei în limbă survine din faptul că se preferă o îmbinare de cuvinte unui termen unic. De data aceasta, nu memorizarea mai uşoară a cuvintelor în grup faţă de cele izolate este explicaţia, ci transparenţa construcţiei alcătuite din cuvinte cunoscute în limbă. Desigur, aceasta este întotdeauna de preferat introducerii unui nou lexem. Noua noţiune poate fi denotată pornind de la un termen de bază, căruia i se ataşează o caracteristică. De exemplu, avem seria: *carte de poveşti, carte de colorat, carte de telefon, carte de bucate* etc. Uneori, presiunea sistemului determină noi creaţii după acelaşi model, chiar dacă între noţiunile desemnate este greu de stabilit vreo legătură: *maşină de scris, maşină de spălat, maşină de treierat* etc. Trebuie precizat că acest gen de construcţii ocupă o poziţie intermediară între cuvintele compuse şi sintagme. Pentru a le denumi, Emile Benveniste propusese cuvântul *sinapsie* (fr. *synapsie*), care nu s-a impus, însă, în terminologia lingvistică. *Sinapsiile* ar avea în comun cu compusele faptul că reprezintă unităţi fixe, iar cu sintagmele, natura sintactică a legăturii dintre membrii grupului. În ce ne priveşte, suntem tentaţi să încadrăm această categorie în sfera mai largă a structurilor sintagmatice, pentru că pe baza lor se pot crea construcţii de genul: *(haine) spălate de maşină, (articole) scrise la maşină*. Şi în acest caz, sistemul a creat opoziţii de tipul: *scris de mână* vs. *scris de maşină, spălat de mână* vs. *spălat de maşină*.

O altă cauză a folosirii pe scară largă a structurilor fixe poate fi **mimetismul** (lingvistic, stilistic, cultural). Acest fenomen este legat, pe de o parte, de existenţa unor modele, pe de alta, de constituirea unor grupuri, a unor cercuri care se revendică de la aceste modele. În general, este vorba despre îmbrăţişarea unor teorii ştiinţifice, a unor stiluri literare sau a unor ideologii novatoare, care se vor consuma tocmai prin preluarea şi exploatarea la un grad maxim a limbajului prin care acestea se fac cunoscute şi se individualizează unele faţă de celelalte. Forma extremă de structură sintagmatică, rezultată în urma mimetismului, este **clişeul** (literar,

politic). Caracteristica acestuia este impactul mare pe care îl poate avea, într-o perioadă relativ scurtă de timp, urmat de o ireversibilă cădere în banalitate. Există, însă, limbaje, asemenea celui religios, de un mare conservatorism, unde clişeele (biblice, de pildă) nu sunt resimţite ca atare decât în momentul folosirii lor în afara cadrului religios. Expresii ca: *a-şi purta crucea, a se spăla pe mâini (ca Ponţiu Pilat)* sau *ţap ispăşitor* nu reprezintă clişee în *Biblie* şi nici în literatura religioasă, ci doar în momentul introducerii lor repetate în literatură sau în limbajul cotidian.

În special limbii vorbite îi sunt caracteristice o seamă de construcţii cu rol de complinire a unei pauze în gândire. Se apelează la ele în mod mecanic, fără a se adăuga un sens nou comunicării şi fără ca ele să aibă vreun sens determinat. Structuri fixe de tipul: *ca să zic aşa, dacă pot spune aşa, la drept vorbind, nu e mai puţin adevărat că* etc. au şi rolul de a introduce sau de a sublinia vag o idee care urmează sau care tocmai a fost enunţată.

În limbă, sublinierea cea mai puternică a unei afirmaţii se face prin repetiţie. Recurgerea la acest procedeu, foarte necesar în anumite situaţii, necesită folosirea unor construcţii fixe, pe care Claude Hagège ([1996], p. 247) le numeşte plastic *briseurs de chaînes*. Prin interpunerea lor între cuvântul respectiv şi reluarea lui se obţine un efect dublu: se realizează sublinierea dorită şi se evită confuzia cu superlativul exprimat prin repetiţie. Există o diferenţă semantică fină între următoarele enunţuri: *Trăim într-o lume nebună, nebună!* şi *Trăim într-o lume nebună, aţi auzit bine, nebună!* etc.

Din cele arătate mai sus, s-a putut vedea că apelul la structurile sintagmatice este un fapt curent în exprimare. Cauzele pentru care ele apar şi sunt folosite pe scară mai largă sau mai restrânsă în comunicare pot fi legate atât de intenţiile stilistice, cât şi de rigoarea unei exprimări exacte. Caracterul lor de „prefabricate" şi de expresii „passe-partout" le asigură o frecvenţă ridicată în vorbire, iar, pe baza structurii lor fixe, pot fi create noi combinaţii. Structurile sintagmatice, în majoritatea lor, au un coeficient mare de extensie şi sunt productive.

3. Formarea structurilor sintagmatice prin aglutinare

În această secţiune, ne vom referi la un caz special al procesului prin care grupuri de cuvinte, iniţial distincte şi motivate fiecare în parte, care, adesea, nu se află în contiguitate, ajung totuşi să se lexicalizeze, făcând trimitere la un referent unic. În *Cursul de lingvistică generală*, Ferdinand de Saussure consacră un capitol aglutinării cuvintelor, proces care „consiste en ce que deux ou plusieurs termes originairement distincts, mais qui se rencontraient fréquemment en syntagme au sein de la phrase, se soudent en une unité absolue ou difficilement analysable" (Saussure

1965, p. 242). În continuare, se precizează că aglutinarea este un „proces" şi nu un „procedeu", pentru că „ce dernier mot implique une volonté, une intention, et l'absence de volonté est justement un caractère essentiel de l'agglutination" (Saussure 1965, p. 242). Acest proces are loc la nivelul limbii, în diacronie, şi nu la cel al vorbirii, al producţiilor individuale, din plan sincronic. Prin aglutinare se obţin ceea ce B. Pottier numeşte „lexies complexes", adică unităţi „memorizate", care se datorează unei evoluţii, unei progresii, în urma căreia se face trecerea de la un grup de cuvinte libere la un grup de cuvinte fixe. Acestea se deosebesc de construcţiile ocazionale rezultate în urma unor jocuri de cuvinte sau a delimitărilor greşite, întâlnite în special în limbajul copiilor. Ferdinand de Saussure subliniază diferenţa dintre aglutinare şi analogie, chiar dacă o parte din terminologia folosită este comună celor două la nivel formal: „Dans le premier cas, ils rappellent la cimentation lente d'éléments qui, en contact dans un syntagme, ont subi une synthèse pouvant aller jusqu'au complet effacement de leurs unités originelles. Dans le cas de l'analogie, au contraire, construction veut dire agencement obtenu d'un seul coup, dans un acte de parole, par la réunion d'un certain nombre d'éléments empruntés à diverses séries associatives" (Saussure 1965, p. 244). Termeni ca *derivate* şi *compuse* sunt rezervaţi doar analogiei: *signifer*, *agricola* etc.

Mai recent, Michèle Fruyt insistă asupra faptului că „l'agglutination est l'un des points de passage diachronique entre la syntaxe et le lexique..." (Fruyt 1990a, p. 174). Aglutinatele corespund, în terminologia lui André Martinet, *sintemelor*, reprezentând „... les unités linguistiques dont le comportement syntaxique est strictement identique à celui des monèmes avec lesquels ils commutent, mais qui peuvent être conçus comme formés d'éléments sémantiquement identifiables" (Martinet 1967, p. 6).

Din punct de vedere sincronic, într-un moment precis al evoluţiei unei limbi, se pot întâlni exemple de cuvinte aglutinate, aflate în diferite stadii ale procesului de lexicalizare. Astfel, structurile sintagmatice reprezintă o primă fază a procesului de aglutinare, şi anume cea mai puţin unitară: cuvintele îşi păstrează autonomia formală (cel puţin în scris), dar, în memoria vorbitorilor (scriitorilor) şi a publicului, ele se evocă unele pe altele, obţinându-se construcţii preexistente şi cunoscute mai multor utilizatori ai limbii. Trebuie să precizăm însă, cu această ocazie, că circulaţia structurilor sintagmatice în latină se face în special pe orizontală, pe diferite niveluri de limbă, multe dintre acestea devenind caracteristice limbii scrise, inaccesibile majorităţii covârşitoare a vorbitorilor. Desigur, această observaţie nu exclude posibilitatea ca un număr însemnat de astfel de construcţii fixe să fi pătruns în varianta vorbită, în special în perioada latinei creştine, prin intermediul predicilor. Sensul structurilor sintagmatice aflate la începutul procesului de aglutinare se specializează treptat, pentru a

reda, prin denotare sau conotare, întreaga îmbinare de cuvinte, chiar dacă analiza părților componente este perfect posibilă pentru cei încă nedeprinşi cu ansamblul. Putem vorbi deja la acest nivel de diferite grade de fixare, care depind, în primul rând, de relația ce se stabileşte între procesul lor de creare şi cel de utilizare pe scară cât mai largă, un rol însemnat avându-l situația de comunicare, contextul.

Aglutinarea cunoaşte, aşadar, etape succesive, superioare simplei îmbinări de cuvinte, în cadrul unor structuri sintagmatice, mergând până la atingerea statutului de *lexie* (în terminologia lui B. Pottier) sau de *monem* (în limbajul lui A. Martinet). Mai mult chiar, după cum precizează Michèle Fruyt: „L'action du temps et les modifications peuvent continuer au delà de la formation d'une lexie, qui est par définition encore motivée pour le sujet parlant et morphologiquement analysable. Les frontières entre les unités morphologiques peuvent s'estomper, puis disparaître complètement, de sorte que l'origine et la constitution du mot s'obscurcissent: on aboutit à une unité simple, dont l'origine n'est plus perceptible pour le sujet parlant" (Fruyt 1990a, p. 176).

Menționând că atenția noastră se va îndrepta exclusiv asupra structurilor sintagmatice şi asupra diferitelor grade de fixare la care pot ajunge acestea, vom reda mai jos câteva exemple[2] din limba latină, fără a insista asupra distincției dintre latina clasică şi cea târzie.

Cu un grad mai ridicat de libertate, care se traduce printr-o distribuție variabilă, întâlnim serii de cuvinte de genul: *mente tenere* şi *mente habere*; *mente tenere* şi *memoria tenere*; *in mentem uenire şi in mentem incidere*. Este de remarcat faptul că aceste construcții se formează cu ajutorul unor verbe „suport", precum: *habere* şi *tenere*. Tot aici poate fi menționat acuzativul obiectului, despre care Dan Sluşanschi (1994 I, p. 43) precizează că „tinde să devină treptat o completare inerentă, automată a unor verbe, gramaticalizându-se: el reprezintă partea mai abstractă a acuzativului (în corelație opozitivă cu subiectul), câtă vreme acuzativul circumstanțial rămâne îndeobşte mai concret (aflându-se în contrast cu locativul, cu separativul etc.)". Ca exemple, sunt amintite: *non multa dixit, nomen dare* etc.

Uneori se lexicalizează grupuri de cuvinte care se sudează, dând naştere la expresii metaforice de tipul: *sit ante oculos* „să luăm în considerare" sau *ceruicibus publicis depellere* „a arunca jos de pe umerii statului". În cazul construcțiilor de acest fel, pe care le numeşte „locutions figées", Michèle Fruyt (1990b, p. 249) observă că „le terme métaphorique originel est fréquemment un nom de partie du corps ou un verbe de mouvement".

[2] O parte dintre aceste exemple sunt preluate de la Michèle Fruyt (1990a, p. 179-181).

Formula de politețe prin care se marchează despărțirea de cineva: *Num quid uis (aliud)?* „La revedere” (literal: „Oare mai vrei ceva?”) cunoaşte, în funcție de context, variația de mod, timp şi persoană (ex.: Cic., *Att.* 6, 3, 6: *num quid* uellem *non rogauit* „nu şi-a luat rămas bun de la mine”.

O expresie ca *manu mittere* este folosită atât sub forma *manumittere* (într-un singur cuvânt), cât şi *manu ... mittere* (cu disjuncția elementelor prin intercalarea altor membri ai propoziției). În aceeaşi situație se regăsesc numeroase elemente subordonatoare: *antequam*, *ante quam* şi *ante ... quam*; *priusquam*, *prius quam* şi *prius ... quam* etc.

Procesul de aglutinare poate fi ilustrat concludent urmărind structura sintagmatică *uocem dare* în câteva contexte diferite:

1. Luc., 6, 773

Ne parce, precor: da nomina rebus,/
*da loca; **da uocem** qua mecum fata loquantur.*

„Fii fără cruțare, te rog: dă nume faptelor, dă locurile; dă glasul prin care destinul să vorbească cu mine”.

În acest context, nu ne aflăm în fața unei expresii, cuvintele *da uocem* formând o îmbinare liberă şi păstrându-şi fiecare sensul denotativ.

2. Quint. 3, 8, 50

*Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio et cum T. Ampio ceterisue... quibus **uocem dabat**...*

„... Cicero, când scria pentru Cn. Pompeius, pentru T. Ampius sau pentru ceilalți... cărora le dădea glas...”.

În acest exemplu, nu putem vorbi încă de o expresie fixă, dar remarcăm sensul figurat al construcției redate, în traducerea franceză a lui Jean Cousin din ediția „Belles lettres”, prin: „a qui il prêtait sa voix”.

3. V.-Flac. 4, 44

*Illa dolens **uocem dedit** et se sustulit alis...*

„Aceea, îndurerată, a dat un țipăt şi s-a ridicat (în zbor) cu aripile...”

Aici observăm că unitatea expresiei *uocem dare* este subliniată de sensul pe care îl are „a țipa”, fiind vorba, de data aceasta, de țipătul unei păsări şi nu de o voce umană.

4. Aug., *Conf.* 9, 4, 20

*Quas tibi, Deus meus, **uoces dedi**, cum legerem psalmos Dauid, cantica fidelia...*

„Ce strigăte am scos către Tine, o, Dumnezeule al meu, pe când citeam psalmii lui David, cântări pline de credință...”.

În acest ultim exemplu, reluat în acelaşi pasaj (*Quas tibi **uoces dabam** in psalmis illis*...), expresia *uocem dare*, construită cu ajutorul verbului suport (*dare*), este perfect sudată şi are sensul de „a striga, a scoate strigăte”.

În fragmentele de mai sus, am încercat să surprindem progresia prin care, pornind de la o îmbinare liberă de cuvinte, se ajunge la o structură sintagmatică unitară ca formă şi ca sens. Graţie repetabilităţii ei în contexte diferite, aceasta a dobândit un sens fix şi „specializat”, diferit de cel al grupului liber de cuvinte: *uocem dare*.

Un parcurs similar l-au urmat, probabil, şi alte structuri sintagmatice create prin aglutinare, cum sunt: *ex omnibus medullis*, *a fundo cordis* etc.

4. Influenţe lingvistice externe: calcuri şi împrumuturi. Traducerile

Existenţa structurilor sintagmatice este un fenomen general, caracteristic diverselor idiomuri în diferite momente ale evoluţiei acestora. Fie că originea lor este cultă (literară, ştiinţifică), fie că e populară, construcţiile fixe devin particularităţi ale limbii în care apar şi se dezvoltă. Acest lucru este de natură a crea o seamă de probleme privitoare la trecerea dintr-o limbă într-alta şi, mai ales, la traducerea lor.

În general, tocmai datorită statutului de construcţii specifice idiomului din care provin, structurile sintagmatice ar trebui să intre în categoria unităţilor lingvistice intraductibile. După cum sublinia Fr. J. Hausmann, citat de David Gaatone (1994, p. 165) este bine ştiut că adevărata cunoaştere a unei limbi străine se măsoară în gradul de stăpânire a expresiilor sale fixe. Cu toate acestea, prin împrumuturi şi calcuri, îmbinările de cuvinte fixe se pot regăsi, cu aceeaşi formă, şi în alte limbi. Diferenţa esenţială dintre cele două procedee de îmbogăţire a mijloacelor de exprimare constă în faptul că, prin împrumut, cuvintele care formează expresia sunt integrate şi adaptate în limba nouă, în timp ce, prin calc, este păstrată structura iniţială, dar materialul lingvistic folosit este unul propriu limbii în care se face importul.

Din prima categorie putem cita, cu uşurinţă, o seamă de sintagme, în cea mai mare parte tehnice şi specializate, care se propagă o dată cu realităţile pe care le denumesc: *tehnică de calcul, aparat numeric, ambasador plenipotenţiar, şef de personal, proces-verbal, curte de apel, finanţare ocultă, campanie electorală, taxă pe valoare adăugată* etc. Evident, nu toate construcţiile pot fi adaptate într-o altă limbă. Un caz extrem de împrumuturi îl reprezintă structurile preluate *tale quale* de limbile moderne din latină: *ad litteram, ab initio, grosso modo, sine ira et studio, mea culpa, mutatis mutandis etc.* Dar chiar şi între limbile moderne se pot semnala astfel de împrumuturi fidele, în cadrul unui proces de

internaționalizare a lexicului. Expresii ca: *la dolce vita* (it.), *déjà vu* (fr.), *high life* (engl.), au depăşit de mult frontierele lingvistice în interiorul cărora s-au format. În unele situații, expresiile împrumutate intră în alcătuirea unor enunțuri mai largi din limba în care sunt introduse. Se vorbeşte, astfel, de *condiție sine qua non, amânare sine die, adunare ad hoc*.

Împrumutul este în primul rând un procedeu de îmbogățire a vocabularului cu noi unități lexicale, în măsura în care acestea pot fi adaptate fonetic şi morfologic într-o altă limbă. După cum s-a putut vedea, în cazul structurilor sintagmatice acest proces este mai uşor de realizat atunci când cuvintele nu îşi pierd complet semnificația proprie în favoarea unui sens general. Acest lucru e mai uşor de constatat în cazul formațiunilor recente, care apelează la neologisme sau chiar introduc neologisme în limbă prin intermediul unor sintagme fixe: *bulb rahidian* (fr. *bulbe rachidien*)*, beton armat* (fr. *béton armé*)*, avion supersonic* (fr. *avion supersonique*).

Procedeul cel mai frecvent întrebuințat pentru trecerea unei construcții fixe dintr-o limbă într-alta este **calcul**. În cadrul acestuia, cuvintele care formează construcția sunt traduse prin echivalentele lor, structura, ca şi sensul final, neavând, însă, de suferit. Şi de data aceasta, formațiunile relativ moderne, cu sens concret, sunt foarte bine reprezentate: *învățământ la distanță, învățământ prin corespondență, învățământ de toate gradele, cercetare ştiințifică* etc. Theodor Hristea semnalează existența a două tipuri de calcuri frazeologice: „totale (sau integrale) şi parțiale (numite, destul de impropriu, şi semicalcuri)” (Hristea coord. 1984, p. 152). Primele sunt formate exclusiv din elemente traduse, în timp ce ultimele cuprind, alături de cuvinte autohtone, împrumuturi din limba din care a fost preluată structura. Din această perspectivă, pot fi opuse construcții precum: *carte de căpătâi* (cf. fr. *livre de chevet*) şi *lucrare de referință* (cf. fr. *ouvrage de référence*), *război rece* (cf. fr. *guerre froide*) şi *război de exterminare* (cf. fr. *guerre d'extermination*).

Ca şi în cazul împrumuturilor, un număr important de calcuri sunt făcute după sintagme devenite internaționale. Originea lor relevă un fond cultural comun, apartenența la aceleaşi valori ale gândirii religioase, filozofice, literare, politice etc., din antichitate până în prezent. Calcuri de structură, precum: *țap ispăşitor, coroană de spini, de la Ana la Caiafa*, de origine biblică, *între Scylla şi Charybda, îmblânzirea scorpiei*, din literatura clasică, *o Europă cu două viteze, alegeri democratice*, clişee din limbajul politic contemporan, se regăsesc în majoritatea limbilor europene şi occidentale, fiind transmise şi adoptate în culturi aparent diferite.

Calchierea structurilor sintagmatice se face adesea după expresii aparținând vorbirii curente, mai mult sau mai puțin îngrijite, dar accesibile

vorbitorilor de rând. Construcții ca: *a face plinul* (cf. fr. *faire le plein*), *a pune la punct* (cf. fr. *mettre au point*), *a câştiga teren* (cf. fr. *gagner du terrain*), *a avea puterea de...* (cf. fr. *avoir le pouvoir de...*), *a trece sub tăcere* (cf. fr. *passer sous silence*) sunt sintagme verbale care nu necesită un nivel cultural ridicat, ele fiind curente în exprimare.

Calcurile, asemenea structurilor pe care le introduc în limbă, pot avea diverse valori. Unele, aşa cum s-a văzut, echivalează cu un substantiv simplu: *materie cenuşie* (cf. fr. *matière grise*) „*creier*", altele precizează substantivul: *proiect de lege* (cf. fr. *projet de loi*) vs. *proiect de buget* (cf. fr. *projet de budget*). Calcurile verbale redau gesturi: *a arunca mănuşa* (cf. fr. *jeter le gant*), acțiuni: *a face escală* (cf. fr. *faire escale)*, stări: *a-şi face sânge rău* (cf. fr. *se faire du mauvais sang*), exprimate uneori în mod metaforic: *a ține în şah* (cf. fr. *tenir en échec*), *a trăi pe picior mare* (cf. fr. *vivre sur un grand pied*).

În sfârşit, trebuie amintite şi calcurile cu valoare adjectivală: *plin de sine* (cf. fr. *plein de soi*), adverbială: *sub pedeapsa cu moartea* (cf. fr. *sous la peine de mort*) şi prepozițională: *în ceea ce priveşte* (cf. fr. *en ce qui concerne*)[3].

Un caz cu totul special, diferit atât de împrumuturi, cât şi de calcuri, îl reprezintă **traducerile**. Trecerea dintr-o limbă într-alta evidențiază adesea structuri profunde şi particularități de exprimare incompatibile. „Ce qui est central, ici est là marginal", observă Claude Hagège. „Des procédés parfaitement naturels dans la source ne sont que partiellement exploitables dans la langue-cible: il n'est pas courant de dire *go there by foot* en anglais, mais c'est là ce que dit le français *y aller à pied*, et non *marcher là*, qui est la formule préférée de l'anglais: *walk there*. Le sens se coule dans une grande variété de moules formels" (Hagège [1996], p. 53). Sfântul Augustin cunoştea, cu siguranță, această realitate lingvistică atunci când, pe marginea traducerii unor cărți din *Vechiul Testament*, făcea observații de genul: „*Adorauit domino: quod nobis usitatum est dicere „adorauit dominum*" (*Locutiones in Heptateuchum* 1, 82).

Combinațiile stabile de cuvinte (structuri sintagmatice, locuțiuni, clişee, expresii etc.) pot fi traduse după mai multe procedee: „Pour les expressions non-métaphoriques, la traduction littérale est possible si l'effet de poncif n'est pas senti comme important pour le ton du texte, ou encore si elle a comme résultat un cliché dans une langue d'arrivée. Dans le cas des expressions métaphoriques, on pourra y recourir si la langue d'arrivée utilise la même image que la langue de départ" (Bouchard 1994, p. 20). Imaginea creată poate fi, însă, rezultatul unei experiențe, a unei tradiții care s-a fosilizat în limba de origine, fără a mai avea vreo forță de evocare în

[3] Majoritatea exemplelor au fost preluate de la Theodor Hristea (coord.) 1984, p. 152-153.

limba în care se efectuează traducerea. De pildă, şi francezul, şi germanul vor să transmită acelaşi mesaj atunci când unul spune: *boire comme un Polonais* „a bea ca un polonez”, iar celălalt: *trinken wie ein Bürstenbinder* „a bea ca un perier (lucrător care confecţionează şi vinde perii)”; francezul spune *boire comme une éponge* „a bea ca un burete”, englezul: *drink as a fish* „a bea ca un peşte”, iar românul: *a bea ca o sugativă*. Se ştie că un număr însemnat de expresii din limbajul sportiv au pătruns în exprimarea cotidiană. La trecerea dintr-o limbă într-alta, însă, acestea pot apărea modificate, chiar dacă sensul final este identic. De exemplu, cu o expresie împrumutată din box, în română se spune *a arunca prosopul*, pentru aceeaşi situaţie în care limba franceză foloseşte expresia: *jeter l'éponge*. În aceeaşi categorie se încadrează uneori şi proverbele, care, asemenea expresiilor idiomatice, nu pot fi traduse *mot à mot*, ci numai prin echivalente: rom. *Cine s-a fript cu supă suflă şi în iaurt* = fr. *Chat échaudé craint l'eau froide*. În sfârşit, jocurile de cuvinte, al căror înţeles nu poate fi dedus din suma sensurilor elementelor componente, îi vor pune întotdeauna pe traducători în faţa unor situaţii fără ieşire: autoarele unei cărţi despre cenzură în biblioteci în secolul XX au transformat clişeul *le bouc émissaire* în *les books émissaires* (în engl. *book* „carte”), imposibil de redat, pornind de la acelaşi clişeu, în limba română: *ţap ispăşitor*.

În concluzie, vom remarca dinamica structurilor fixe, care transgresează adesea barierele lingvistice prin intermediul împrumuturilor şi al calcurilor, dar, cu cât gradul lor de idiomaticitate este mai ridicat, sensul conotativ primează asupra formei şi este singurul care se păstrează la trecerea dintr-o limbă în alta.

5. Structuri sintagmatice în limba scrisă şi în vorbire. Contextul

Distincţia dintre limba scrisă şi limba vorbită datează încă din perioada antichităţii. Tot de atunci, cea dintâi a fost asimilată variantei cultivate a limbii, iar cea de-a doua s-a confundat cu acel *sermo uulgaris*, despre care au vorbit Cicero şi Quintilian. Este de prisos să amintim prestigiul dobândit de limba scrisă, ca limbă literară, în care s-au fixat şi păstrat monumentele literaturii antice. Dar, atrage atenţia Veikko Väänänen (1981, p. 4), „la stabilité relative de la langue écrite n'a fait que masquer bien des changements, voire des transformations capitales réalisées dans la langue parlée”. Lingvistica contemporană, prin vocea lui Claude Hagège ([1996], p. 87), întăreşte acest punct de vedere: „La communication orale, seule naturelle, est seule chargée de tout le sens d'origine”. Deşi opoziţia dintre cele două variante nu trebuie exagerată, vom reţine faptul că diferenţele între scris şi vorbit se reflectă în mijloacele de expresie. Graţie acestora, putem stabili că o seamă de enunţuri orale nu aparţin limbii scrise, chiar dacă ele au fost transcrise pe suport de hârtie, şi

invers, există situații în care textele, deşi citite în public, aparțin, de fapt, limbii scrise.

O a doua distincție pe care ar trebui să o avem în vedere este cea dintre stilul oral şi stilul vorbit: „La notion de style oral est à distinguer de celle de style parlé, cette dernière désignant l'usage ordinaire, plus ou moins éloigné de la langue écrite, qui est fait de la parole en situation d'interlocution. Le style oral est un véritable genre littéraire" (Hagège [1996], p. 88).

Expresiile, ca şi cuvintele, folosite în comunicarea orală sunt adesea diferite față de cele întrebuințate în scris. Primele trădează o mai mare spontaneitate, cerință impusă de actul vorbirii. În scris, avându-se în vedere textul în totalitatea sa, este necesară o atentă elaborare, care să țină seama de evitarea redundanțelor şi de păstrarea unității stilului. Exprimarea orală, influențată, evident, de prezența interlocutorului, recurge constant la construcții prefabricate, la structuri sintagmatice (re)cunoscute de public, cu rolul de a păstra mereu deschis canalul de comunicare. De aici, abundența de clişee şi de idiotisme, introduse prin formule tip de genul: *după cum se spune*, *după cum ştiți, nu-i aşa ?, în sfârşit* etc. Beneficiind de aportul intonației, al mimicii şi al gesticii, vorbirea poate să alterneze nivelurile de stil şi să apeleze la expresii foarte variate ca proveniență. În scris însă, rigoarea pe care şi-o impun chiar şi autorii de texte literare trebuie să se îmbine cu originalitatea, ambele excluzând posibilitatea unui colaj de sintagme gata făcute. Acestea, când sunt folosite, sunt puse în valoare de context, de relația lor cu anturajul în care se găsesc în mod cu totul neîntâmplător. Despre rolul contextului în limba scrisă vorbeşte şi Gertrud Greciano (1994, p. 181): „En effet, le contexte d'utilisation justifie la diversité des formes et des fonctions. Contiguïté, connexivité et combinatoire sont des dimensions inhérentes à ce supersigne qui, tout naturellement, s'accomplit dans une hyperstructure".

Crearea şi transmiterea structurilor sintagmatice poate fi analizată şi din perspectiva intertextualității, dacă socotim, asemenea lui Blanche-Noëlle Grunig (1994, p. 235), că: „N'importe quelle phrase ou syntagme peut acquérir le statut de titre, ou de phrase historique, ou de rituel, ou - à peu de choses près - même de proverbe, à condition d'avoir un statut social *solidaire d'une inscription memorielle* (c'est le cas du titre) ou d'avoir un taux de répétition ou notoriété dans une circulation langagière qui les ait transformés en inscriptions mémorielles".

Aşadar, expresiile fixe nu circulă numai pe orizontală, de la un text la altul, în limba scrisă, ci şi pe verticală, din limba scrisă în cea vorbită şi invers. Apelul la construcțiile stabile este strâns legat atât de situația de comunicare, cât şi de competența lingvistică a vorbitorului (scriitor). Referindu-se la sensul exact pe care îl ia fiecare enunț în discurs, Ivan

Fonagy (1994, p. 136) afirma: „Ce sens est déterminé par le contexte, par la situation et nos connaissances encyclopédiques".

6. Structuri sintagmatice în limbaje dominate de stereotipie

În cazul particular al clişeelor, am amintit deja rolul social pe care îl îndeplinesc transmiterea şi preluarea lor. Extinzând importanța funcției sociale la majoritatea structurilor preformate, Elisabeth Gülich şi Ulrich Krafft (1994, p. 256) remarcă faptul că aceasta înseamnă „confirmer et renforcer l'existence et la cohésion d'un groupe en renvoyant à un savoir partagé... Une structure préformée spécifique quand les membres d'un groupe la reconnaissent comme faisant partie du savoir partagé constitutif pour ce groupe particulier". Desigur, dimensiunile acestui grup sunt foarte variabile, începând de la vorbitorii unei limbi, ai unui dialect, şi continuând cu profesioniştii care folosesc aceleaşi limbaje de specialitate. În sfârşit, expresii cu formă fixă pot apărea şi în limbajul unor cercuri mult mai restrânse, cum ar fi grupul de prieteni sau familia. Considerându-le pe cele din urmă ca fiind cazuri particulare, fără un impact reprezentativ la nivelul limbii, ne vom referi, în continuare, la limbajele dominate de stereotipie. Caracterul închis al acestora, rezervat doar unei categorii de inițiați, dă naştere unor structuri sintagmatice specifice fiecărui domeniu în parte: administrativ, juridic, militar, religios etc. În zilele noastre, deosebit de activ în producerea şi răspândirea sintagmelor stabile este limbajul publicistic, mai ales cel sportiv.

În ciuda celor afirmate anterior, o mare parte a acestora îşi depăşesc statutul de expresii circumscrise doar unui limbaj specializat, trecând în limba comună, unde sensul lor se generalizează, pierzându-şi din precizie. De exemplu, în franceză, construcția, astăzi curentă, *à tour de rôle* „pe rând, cu schimbul", era inițial o expresie juridică, prin care se făcea referire la succesiunea în care erau rezolvate, una câte una, cauzele înscrise într-un *rotulus* „pergament făcut sul". În română, au devenit uzuale expresii de genul: *a bate în retragere*, *a rezolva pe cale amiabilă* etc.

Procesul de fixare a unor construcții, în interiorul limbajelor specializate, poate fi semnalat deja la nivelul limbii latine. De exemplu, grupuri stabile de cuvinte apar concomitent cu perfecționarea sistemului administrativ şi juridic roman: *uis ac potestas, usus fructus, iustae nuptiae, in fauorem testamenti, in iure et intellectu, de lege ferenda, corpus delicti, in limine litis* etc. Acestora li se adaugă adagiile din drept, care, prin exprimarea lor extrem de sintetică, pot fi plasate la mijloc, între expresii şi proverbe: *Res iudicata pro ueritate accipitur; Impossibilium, nulla obligatio est; In toto et pars continetur*. Într-o societate războinică, era firesc ca limbajul militar să se individualizeze printr-o seamă de expresii proprii: *ferro et igni, proelia pugnas, equis uiris, milites equites* etc.

Conservator prin structura sa şi, totodată, extrem de complex graţie evoluţiei şi vechimii sale, identificate, în toate culturile, cu însăşi apariţia limbii, este limbajul religios. Referindu-se la expresiile din latina precreştină, J. Marouzeau (1946, p. 278) spunea: „En effet, les groupes abondent dans les formes primitives d'énoncé, expressions de la langue religieuse ou rituelle: *ori obsecro, dare dicare, fors fortuna, felix faustus, optumo maxumo, dea dia, Mater Matuta, Iuno Iuga, sacra profana, ius et fas*...". Latina creştină şi variantele sale: latina biblică şi latina liturgică sunt depozitarele unui fond bogat de construcţii fixe, unele preluate din *Biblie*, altele create şi consacrate de scriitorii ecleziastici. Referindu-se la stilul religios, Dumitru Irimia (1999, p. 166) aminteşte doar de „*varianta cărţilor sacre*, fixate în scris..." şi de „*varianta textului liturgic şi al rugăciunii*, de esenţă orală...", fără a mai face referinţă la scrierile autorilor bisericeşti. Foarte importantă ni se pare observaţia aceluiaşi autor, conform căreia: „În amândouă variantele, stilul religios se situează în interiorul limbii literare, care păstrează, însă, în legătură cu o solemnitate stilistică specifică, un fond lexical şi un fond de modele sintactice care se sustrag evoluţiei limbii" (Irimia 1999, p. 166). În primele secole ale noii credinţe, latina creştină, percepută în opoziţie cu limba cultivată, s-a remarcat, mai întâi, prin împrumuturi şi inovaţii. Acestea se aflau în dezacord cu regulile gramaticienilor numai atunci când se căuta facilitarea înţelegerii lor de către masa de vorbitori nealfabetizaţi. Aşadar, structurile sintagmatice din latina creştină nu sunt afectate atât de mult de „evoluţia limbii", cât de procesul de introducere şi adaptare a lor. În diversitatea de forme literare în care s-a păstrat până astăzi, latina creştină cunoaşte variante care oscilează de la limba scrisă (în tratate) la limba vorbită (în predici). Această complexitate s-a impus şi asupra folosirii structurilor cu formă fixă.

7. Concluzie

În cele prezentate mai sus am dorit să redăm complexitatea structurilor sintagmatice rezultate în urma procesului de lexicalizare. Folosind un concept larg, dar suplu, am reuşit să reunim o multitudine de tipuri de construcţii care au în comun o serie de cauze. După cum s-a putut observa, condiţiile apariţiei şi păstrării acestor construcţii nu sunt întotdeauna de natură exclusiv lingvistică. Pe de altă parte însă, atât dinamica internă a unei limbi, cît şi influenţele externe produc sintagme fixe sau în curs de fixare, adesea capabile de a genera serii întregi pornind de la o singură structură. Lexicalizarea poate conduce la gramaticalizare odată cu trecerea noilor structuri din planul lexicului în cel al morfologiei.

BIBLIOGRAFIE

BALLY, Charles 1921 : *Traité de stylistique française*, vol. I (ediția a II-a), Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

BOUCHARD, Chantal 1994, *La locution: problème de traduction*, în **LL,** p. 19-27.

CETEDOC LIBRARY OF CHRISTIAN LATIN TEXTS (CLCLT-4) 2000 : Universitas Catholica Lovaniensis Lovanii Novi, Brepols.

DUBOIS, Danièle 1994, *Catégories, prototypes et figements. Constructions d'invariants et systèmes symboliques*, în **LLU**, p. 103-129.

DUBOIS, Jean et al. 1973, *Dictionnaire de linguistique*, [Paris], Librairie Larousse.

- 1994, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse.

FONAGY, Ivan 1994, *Figement et changement sémantiques*, în **LLU**, p. 131-164.

FRUYT, Michèle 1990a, *La formation des mots par agglutination en latin*, în „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", 85, p. 173-209.

- 1990b, *Le rôle de la métaphore et de la métonymie en latin: style, lexique, grammaire*, în „Revue des études latines", 67ème année - 1989, tome 67, Paris, Société d'édition „Les Belles Lettres".

GAATONE, David 1994, *La locution: analyse interne et analyse globale*, în **LLU**, p. 165-177.

GRECIANO, Gertrud 1994, *La phraséogénèse du discours*, în **LLU**, p. 179-200.

GRUNIG, Blanche-Nöel 1994, *La locution comme défi aux théories linguistiques: une solution d'ordre mémoriel*, în **LLU**, p. 225-240.

GULICH, Elisabeth, KRAFFT, Ulrich 1994, *Le rôle du "préfabriqué" dans les processus de production discursive*, în **LLU**, p. 241-276.

HAGEGE, Claude [1996], *L'Homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines*, [Paris], Fayard.

HRISTEA, Theodor (coord.) 1984, *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, Bucureşti, Ed. Albatros.

IRIMIA, Dumitru 1999, *Introducere în stilistică*, [Iaşi], Polirom.

MAROUZEAU, Jules 1946, *Traité de stylistique latine*, 2e édition, Paris, Société d'Edition „Les Belles Lettres".

MARTINET, André 1967, *Syntagme et synthème*, „La Linguistique", vol. 2, p. 1-14.

MOUNIN, Georges (dir.) 1974, *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, Presses Universitaires de France.

POTTIER, Bernard 1974, *Linguistique générale. Théorie et description*, Paris, Klincksieck.

RASTIER, François 1994, *Défigements sémantiques en contexte*, în **LLU**, p. 307-332.

REY, Alain 1994, *Phraséologie et pragmatique*, în **LLU**, p. 333- 346.

RIFFATERRE, Michael [1971], *Essais de stylistique structurale*, Présentation et traductions par Daniel Delas, Paris, Flammarion, [1971].

ROBERT Paul [1985], *Le Grand Robert de la langue française.* Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, Deuxième édition entièrement revue et enrichie par Alain Rey, Paris, Le Robert.

- [1996], *Le Nouveau Petit Robert.* Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, Nouvelle édition du Petit Robert de Paul Robert, Texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debrove et Alain Rey, Paris, Dictionnaires Le Robert.

SAUSSURE, Ferdinand de 1965 : *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Payot.

SLUŞANSCHI, Dan 1994, *Sintaxa limbii latine,* vol. I, *Sintaxa propoziţiei*, vol. II, *Sintaxa frazei*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Editura Universităţii Bucureşti.

VÄÄNÄNEN, Veikko 1981, *Introduction au latin vulgaire*, Troisième édition revue et augmentée, Paris, Klincksieck.

SIGLE

LL = *La Locution*, Actes du colloque international, Université McGill, Montréal, 15-16 octobre 1994, Publiés par Giuseppe Di Stefano et Russell G. McGillivray, Editions CERES Montréal, extras din "Le moyen français", 14-15, s. a.

LLU = *La Locution entre langue et usages*, Actes du colloque international *La Locution*, ENS Fontenay/Saint-Cloud, novembre 1994, Textes réunis par Michel MARTINS-BALTAR, Préface de Blanche-Noëlle GRUNIG, ENS Editions Fontenay Saint-Cloud, s. a.

CRÉATION ET FIGEMENT DES STRUCTURES SYNTAGMATIQUES LEXICALISÉES. CAUSES ET CONDITIONS

(Résumé)

Sous le concept généreux et souple de *structure syntagmatique*, nous avons réuni une variété de constructions syntaxiques figées ou en train de figement. Suite à un processus de lexicalisation, la plupart de ces constructions sont devenues des lexèmes doués d'un sens connoté. Le passage d'une combinaison libre à un syntagme figé révèle les causes de l'apparition et les conditions de l'existence de ces structures dans la langue. Leur importance est en relation avec leur fréquence et, surtout, avec leur productivité, c'est-à-dire avec leur capacité de créer d'autres unités figées à partir d'une même structure. Créations internes ou emprunts externes elles connaissent un développement en diachronie, comme en latin (où on peut signaler aussi divers degrés de figement dans la synchronie) ou bien elles sont figées *ab initio* comme dans la plupart des langues modernes. Dans ce cas, c'est la structure qui donne naissance à d'autres constructions figées.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 323-771

MARINETTI ŞI URMUZ: SIMILITUDINI DE FORME FICȚIONALE, DISJUNCȚII ÎN SUBSTRATUL ONTOLOGIC

de

Carmen D. BLAGA

Despre subtitlul „Schițe aproape futuriste" pe care Urmuz l-a adăugat compunerilor sale în proză, într-unul din caietele de ciorne descoperite la aproape un deceniu de la moartea sa, se ştie de multă vreme. O oarecare aprofundare a raporturilor dintre scriitorul român şi poetica futurismului i se datorează lui Nicolae Balotă, autor atât al unei monografii dedicate autorului (Balotă 1970), cât şi al unei sinteze privitoare la programele estetice ale curentelor moderniste (Balotă 1976). Ipoteza potrivit căreia Urmuz, cunoscător al poeticii futurismului, ar fi putut să-şi reelaboreze, în parte, constituenții universurilor ficționale vizând «*o apropiere a acestora de cele enunțate de Marinetti*» (Balotă 1976: 348) nu a beneficiat, până acum, de atenția pe care ar fi meritat-o, deşi despre evoluția avangardelor în România s-a scris tot mai mult după 1990.

Considerând că e un subiect de sine stătător, pretabil unei analize extinse, am omis, din studiul monografic pe care l-am dedicat, cu câțiva ani în urmă, precursorului prozei româneşti de avangardă, demersul comparativ cu poetica şi, în special, cu practica literară a lui Marinetti. Cercetarea întreprinsă între timp s-a dovedit fructuoasă, astfel încât paginile ce urmează vor putea lumina anumite aspecte, dar sunt departe de a epuiza complexitatea raporturilor dintre futurism şi practica literară a avangardiştilor de la noi.

Nu e nevoie să reamintim cât de diversificat apărea, sub aspectul ideilor – estetice şi nu numai – peisajul cultural românesc în primul deceniu al secolului trecut, deceniu spre sfârşitul căruia primul *Manifest* al futurismului, publicat de Filippo Tommaso Marinetti la Paris, era difuzat în traducere românească de presa literară din Bucureşti şi Craiova. Vom releva, însă, un alt aspect, legat – acesta – de prezența, în presă, a literaturii satirice în general, dar mai cu seamă a unei forme proprii acestui gen de scrieri în care satira devine acidă, pe măsura energiei contestatorii ce îi dă naştere: pamfletul.

Pamfletul aparține contraliteraturii atât ca vehicul al unei contestații la adresa autorității (personale sau instituționale), cât şi ca formă artistică

de contestare a valorilor estetice instituționalizate (Mouralis 1975: 35-36). Prin Tudor Arghezi, ale cărui pamflete au început să apară prin 1909-1910 în revista «Facla», continuând în «Seara» şi «Cronica» (Crohmălniceanu 1974: 16) până la mijlocul deceniului al doilea, spre a culmina în perioada interbelică, satira construită cu mijloacele deformării groteşti şi îndrăznelii lexicale a devenit un fenomen estetic relevant.

«*El* [geniul arghezian – n.n.] *se manifestă cu şi mai energice inițiative inovatoare în pamflet. Nu puține din acestea, cum bine s-a spus, sunt „curată poezie", vehemența lor sublimându-se în enormitate grotescă, deformare infernală şi vigoare expresivă*» (Crohmălniceanu 1974: 16-17).

Diformul, grotescul – caracteristici, o ştim prea bine, şi ale scrierilor lui Urmuz – apar, din această perspectivă, ca o formă de protest estetic realizat prin deturnarea sensului unor reprezentări instituite cu valoare pozitivă în imaginarul social. Deformarea şi hibridizarea reprezentărilor afectează, în primul rând, relația de congruență dintre reprezentarea formată pe baza percepțiilor şi cea construită la nivelul imaginației secunde, aducând pe tapet o realitate considerată ca esențială, dar ascunsă de „vălul aparențelor" onorabile. Distrugându-se amintita congruență, în raportul dintre receptor şi referentul reprezentării se declanşează o reacție în lanț de problematizare a credibilității, care nu face decât să pregătească terenul pentru conştientizarea statutului de ficțiune al „imaginii" literare, ce avea să fie teoretizat de susținătorii avangardelor în anii următori. Se instaurează, astfel, în interiorul reprezentării, o componentă pasibilă de a fi investită cu valoare de sens echivalentă conotației negative. Faptul relevă unul dintre mecanismele ce au permis ascendentul non-mimeticului asupra mimeticului în evoluția ulterioară a literaturii de la noi, iar, prin prezența atitudinii critice, apartenența autorilor de pamflete la o *forma mentis* incontestabil modernă.

Ştiut fiind că Urmuz frecventa mediile oarecum boeme ale Bucureştilor, ca prieten al unor actori şi muzicieni nu întotdeauna de prim plan, s-ar putea pune întrebarea dacă astfel de contacte au contribuit, mai mult decât alte împrejurări ale propriei vieți, la asumarea de către scriitor a unei atitudini favorabile receptării futurismului. Răspunsul este mai degrabă negativ, chiar dacă (sau, poate, tocmai pentru că) atât Gheorghe Ciprian (1965), cât şi Mihail Cruceanu (1972) îl evocă pe Urmuz în posturi comice, funambuleşti, contrarii etichetei, încă de la o vârstă foarte tânără. Se poate spune că, în aceste cazuri, e vorba mai degrabă de momente de dezinhibare care scoteau la vedere gândurile reprimate în alte circumstanțe, rezervele individului în fața autorității coercitive, întâi a tatălui, apoi a instituției sociale. Ele s-au coroborat pe parcurs (cf. Vorvoreanu, în Urmuz 1970: 106-108, Cârstea 1995: 60) cu nemulțumiri izvorâte din eşecurile

acestuia privind inserția în societate, eşecuri ce l-au condus spre conştientizarea disfuncțiilor instituționale şi a disoluției încrederii în sensul progresiv al vieții sociale în rândurile intelectualității româneşti în ajunul primului război mondial (cf. Argetoianu 1991, Stere 1996).

Boema căreia îi aparținea, *off the record*, Urmuz era impregnată, însă, mai degrabă de un spirit al ironiei dezabuzate decât de militantismul pozitiv şi vehement caracteristic futuriştilor. Fără a aborda vastul capitol al contextului istoric în care s-au dezvoltat tendințele moderne din cele două culturi la finele secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, vom arăta numai că refuzul manifestat față de o viață politică în care alianțele politice în numele interesului național duceau la o stare de confuzie (cf. Argetoianu 1991), în timp ce starea economică (inclusiv a *intelligentsiei*) se deteriora, nu reprezintă decât fațeta documentabilă dintr-un unghi de vedere pozitivist. Unui atare refuz i se asociau şi resentimentele unui tineret dornic de afirmare împotriva celor care, pe seama unor opțiuni politice făcute în tinerețe, îmbătrâniseră în funcții publice fără a se fi dovedit măcar capabili să înțeleagă în toate consecințele lor, necum să-şi respecte implicitele angajamente[1]. Pe deasupra, comportamentul multor politicieni „plecați de jos" trăda veleități aristocratice de natură să explice, în ultimă instanță, eşecul lor în a găsi soluții economico-sociale eficiente, ceea ce nu putea decât să altereze imaginea noii generații de conducători[2]. La o sumară privire de ansamblu, se poate aprecia că rebeliunea împotriva vechiului – ale cărei începuturi Z. Ornea (1972: 15 – 19) le leagă de pătrunderea la noi a ideilor Revoluției franceze, inclusiv a repulsiei față de „Vechiul Regim" – nu a făcut decât să se acutizeze după un secol de nepricepută implementare a noilor politici sau chiar de trădare a idealurilor luministe pe care acestea se întemeiaseră. Scrierile târzii ale lui Caragiale şi opțiunea sa pentru exil reprezintă, alături de textele urmuziene din 1908-1909, tot

[1] În studiul său din 1902 asupra comportamentului şi retoricii parlamentarilor români, Titu Maiorescu sugera nu o dată că vorbitorii manevrau deliberat diferite „inexactități" pentru a-şi susține opiniile, dacă nu cumva li se întâmpla să facă derogări de la logică, purtați de impetuozitate retorică (Maiorescu 1967: 391-431). Autorul specifica explicit care sunt pretențiile „publicului" în ceea ce-i priveşte pe politicieni: «[…] *cererea unei conduceri a statului din partea oamenilor competenți şi încercați devine mai simțită, şi toată manifestarea politică va fi de acum înainte ceva mai riguros examinată în prevederea rezultatelor practice*» (Maiorescu 1967: 430).

[2] De pildă, în *Amintiri* (ed. cit.), Argetoianu relatează, cu sentimente amestecate, despre îndărătnicia cu care Take Ionescu refuza să recunoască orice legătură personală cu lumea rurală. În contextul social al vieții viitorului Urmuz, Gh. Ciprian îl evocă pe directorul Liceului Lazăr din timpul şcolarității lui Demetrescu-Buzău, Vasile D. Păun, «*fecior de țăran care* […] *îşi renega obârşia şi, dându-şi aere de cioclovină, batjocorea şi umilea, cu voluptate, pe elevii nevoiaşi mai cu seamă*» (Ciprian 1965: 38).

atâtea mărturii ale unui sentiment de vid existențial şi de disoluție a Sensului.

În acest context al crizei imaginarului social românesc din anii premergători primului război a fost pusă şi problema unui subtext filosofic al *Paginilor bizare*. S-a remarcat (Balotă 1970, Pop 1990) că *Nota* autorului la titlul schiței *Algazy şi Grummer* aduce în discuție problematica raporturilor dintre nume şi numen, dar implicațiile acestei observații nu au fost puse cu consecvență în contextul ideilor despre limbaj, statutul ficțiunii şi raporturile acesteia din urmă cu „lumea actuală" (în sensul definit de Eco 1996: 222-223), care circulau în epocă. Reflecțiile lui Urmuz cu privire la numinos au fost generate, s-a dovedit (Balotă 1970, Pană, în Urmuz 1970), de nevoia autorului de coerență a sensului – mereu problematizat –, de impulsul de cercetare a lumii inteligibile pe care metafizica – deloc străină scriitorului, dacă e să dăm crezare amintirilor surorii sale (Vorvoreanu, *ibid*.) – o descrie ca nucleu, Unu sau Suflet al lumii, punctul de coincidență a contrariilor. Sensul tragic al istoriei, înțeleasă ca individuație şi cădere în temporalitate, transpare din paginile ultimului text al autorului, *Puțină metafizică şi astronomie*, ca şi din însemnările descoperite de Saşa Pană şi Geo Bogza la circa şapte ani de la dispariția sa. Numenul nu este accesibil omului istoric, căutarea e lipsită de sens.

În lumile ficționale urmuziene, lumi contaminate de multiplicitatea şi fragmentarismul realității, *coincidentia oppositorum* nu atrage neapărat după sine şi adecvarea criteriilor conform cărora două entități pot fi considerate în opoziție. Corpul biologic şi *corpul,* în accepțiunea acreditată în fizică, sunt opuse din perspectiva distincției organic /vs./ anorganic, dar această distincție este anulată în limbaj, care unește referenții opuşi în unul şi acelaşi semn. Drept urmare, Cotadi va putea fi descris ca fiind „compus din" un corp biologic (aproape) uman, plus „un capac de pian înşurupat la spate", din ființa lui Algazy va putea face parte şi un „grătar înşurupat sub bărbie şi împrejmuit cu sârmă ghimpată" ş.a.m.d.

Modelul operațional care a prezidat la alcătuirea acestor entități fictive pare a fi fost conjuncția arbitrară, haotică a constituenților, determinată de «fluxul vital universal împrăştiat la întâmplare», după cum opina scriitorul în menționata însemnare personală (Urmuz 1970: 49). Universul prolix, carnavalesc al ficțiunii urmuziene este conglomeratul momentan al unei magme necontenit remodelate de «fluxul vital universal» – concept de origine bergsoniană, ca şi acela de intuiție, pe care Marinetti şi-a fundamentat, sub aspect psihologic, poetica.

E, în aceste alcătuiri, o deosebire esențială față de utopia scientistă a futuriştilor, una pe care scrierile lui Marinetti o relevă dincolo de orice comentarii:

« […] *când chirurgia mecanică şi chimia biologică vor fi produs un tip standardizat de om-maşină rezistent, fiabil şi aproape etern, cuceririle vitezei îşi vor afla limita în organismul nostru şi în posibilităţile materialelor de construcţie*» (Marinetti 1930: X-XI).

«TREBUIE SĂ DINAMIZĂM ŞI SĂ MULTIPLICĂM POSIBILITĂŢILE VIEŢII, DE CARE SUNTEM MAI ÎNSETAŢI CA NICIODATĂ» (Marinetti 1930: XIV).

Dacă, la futurişti, se poate vorbi în mod legitim de un vitalism revizuit prin găsirea unor soluţii ştiinţifico-aplicative la aporiile doctrinei iniţiale, iar lumea este prezentată ca un sistem perfectibil pe care „omul nou", inteligent şi dornic de acţiune, îl poate adapta nevoilor şi dorinţelor sale, la Urmuz, fiinţarea în lume este supusă hazardului, iar încrederea în posibilităţile omului de a-şi înfăptui proiectele tinde spre zero. În finalul aceleiaşi Note la *Algazy şi Grummer*, persoanelor care, prin numele lor, l-au sugestionat pe autor să creeze respectivele personaje, li se sugerează «[…] *sau să-şi găsească fiecare alt nume, în adevăr adecvat realităţii lor personale, sau să se modifice ei înşişi, cât mai e timpul, ca formă şi ca roluri, după singura estetică a numelor ce poartă, dacă vor să le mai păstreze*…» (Urmuz 1970: 27) – ironie contrabalansată de aceea din Epilog, unde cele două personaje se consumă reciproc «*până la ultimul os*», dar «*ultimul termină Algazy*»… Dacă totul este posibil şi, în acelaşi timp, nimic din ceea ce este posibil nu e astfel până la capăt, înseamnă că regulile logicii umane nu coincid cu legile lumii inteligibile, că omul nu va înţelege niciodată cum funcţionează nu doar „Primul Motor" la care se referea Aristotel, dar nici măcar lumea imediată.

Distincţia dintre logica umană şi logica lumii apare şi în *Manifestul* lui Marinetti, dar numai în subtextul unei formulări imperative:

«*Tout ordre étant fatalement un produit de l'intelligence cauteleuse, il faut orchestrer les images en les disposant suivant un* ***maximum de désordre***.» (Marinetti 1919: 19, subl. aut.)[3]

Dezordinea este, aici, un efect estetic vizat la nivelul reprezentărilor realizate deliberat, ca produse ale activităţii umane, iar nu un mod de a fi al lumii.

Aşadar, atât futuriştii, cât şi Urmuz, iau poziţii faţă de problema fundamentală a filosofiei, privind-o prin prisma metafizicii „de şcoală". Într-o formă sau alta, ficţiunile lor au legătură cu nucleul teoretic al acesteia – problematica Unului, a Centrului sau a Absolutului, a cărui posibilitate de recuperare la nivelul spiritului sau în / prin produsele sale (artistice) a constituit o temă de reflecţie permanentă în cultura occidentală.

---

[3] «Orice ordine fiind produsul inteligenţei precaute, trebuie să orchestrăm imaginile dispunându-le conform unei maxime dezordini».

Pentru futurişti, intensitatea plăcerii măsoară deplinătatea experienței totalității, fie că aceasta din urmă e înțeleasă drept compenetrare a unor entități inerente lumii imediate, dar ținând de categorii opuse, fie că se produce prin bulversarea conceptelor filosofiei tradiționale (atunci, de pildă, când Marinetti pomenea de «*cuşca spațiotimpului*» cam în acelaşi timp în care Einstein îşi realiza cercetările asupra relativității restrânse). Intuiția, descrisă de Marinetti ca «*auscultare, prin obiectele* [aflate] *în libertate şi prin motoarele capricioase, a respirației, a sensibilității şi a instinctelor metalelor, pietrelor şi lemnului*» (Marinetti 1919: 20), este mai ales «*intuiție profundă a vieții*» (Marinetti 1919: 22), de aceea primeşte menirea de «*a înlocui psihologia omului, de-acum epuizată, cu* ***obsesia lirică a materiei***.» (Marinetti 1919: 20)

În ultimă instanță, Marinetti pare a avea şi el o aspirație spre inaccesibil, dar opusă celei nutrite de Urmuz: aceea de a pătrunde în intimitatea materiei anorganice, de a se impregna de modul de a fi al aceleia. Conştient de riscul antropomorfizării (Nietzsche scrisese despre aceasta încă din 1872!), scriitorul italian solicită intuiția în raporturile dintre intelect şi materie pentru a se înțelege «*ses différentes poussées directives*», diferitele impulsuri ce o conduc, «*forțele de compresiune, de dilatare, de coeziune şi de dezagregare, iureşurile de molecule în masă ori vârtejurile de electroni*» (Marinetti 1919: 20). Noutatea acestei viziuni în imaginarul literar european este incontestabilă, nu pentru că eventualele limite ale facultății de reprezentare mentală ale omului comun ar fi fost depăşite – astfel de limite nu există –, ci pentru că imaginile mentale ale unui nivel de existență ce fusese considerat până recent substratul invariabil al mecanicii universale şi se dovedise locul unei dinamici nebănuite, deveneau sursa unei stări lirice, a unui entuziasm individual generat de mobiluri supraindividuale. Nu e nici o speculație interpretativă, iată:

«*La matière a toujours été contemplée par un* ***moi*** *distrait, froid, trop préoccupé de lui-même, plein de préjugés de sagesse et d'obsessions humaines*.» (Marinetti 1919: 21)[4]

Intuiția apare, în această lumină, drept facultatea psihică prin intermediul căreia se poate anula orice diferență ontologică cu aceeaşi uşurință cu care, în lumea fizică, mecanicul va fi proiectat ca prelungire şi / sau substitut al biologicului. Plăcerea, care, în aceste condiții, nu e resimțită de *anima*, ci de *spiritus* (dacă ne e permis să folosim terminologia metafizicii într-o argumentație extradoctrinară), poate da efectiv măsura

[4] «Materia a fost mereu contemplată de către un eu distrat, rece, prea preocupat de sine însuşi, plin de prejudecăți despre înțelepciune şi de obsesii umane».

intensității unei experiențe a totalității şi poate legitima o perspectivă optimistă asupra lumii, aşa cum a fost într-adevăr aceea a futuriştilor.

Dacă, însă, vom pune întrebarea „Care lume?", nu vom putea să răspundem neechivoc. Cel puțin pentru că, prin inventarea „artei-viață", diferențele dintre reprezentările provenite din percepții şi cele proiective, generate de imaginația secundă, nu sunt marcate. Unul dintre efectele acestei stări de fapt a fost observat de Gianni Grana: «*Marinetti* […] *raccoglie solitamente* ***motivi*** *letterari di utopia estetica, „umanistica" e pseudo-politica, per una psicodinamica del cambiamento, per la reinvenzione dell'****arte-vita*** *del secolo XX, nell'ardore „ideale" e vitalistico del* ***futuro*** *urgente nelle pulsazioni forti della mente*»[5] (Grana 1986: 599, subl. aut.). *Arta-viață*, din care discursul mobilizator şi publicarea de manifeste fac parte integrantă, e soluția marinettiană de a recupera efectiv totalitatea, de a realiza *coincidentia oppositorum*. E vorba de un tip de acțiune care urmăreşte să transpună în cotidian reprezentări mentale valabile din unghi estetic sau din perspectiva noului umanism de inspirație nietzscheană, profesat ca soluție la „decadența" socială, prin urmare nu poate să se bazeze prea mult pe o realitate percepută, ci mai degrabă pe intuirea unor virtualități şi pe materializarea unor reprezentări nou create. Acest proces de instaurare a unei practici literare vizând «*le complet renouvellement de la sensibilité humaine sous l'action des grandes découvertes scientifiques*» (Marinetti 1919: 35)[6] în dauna celei curente la majoritatea populației este singura experiență admisă şi trăită ca realitate de poetul italian.

Opțiunea pentru intuiție în dauna logicii este, iarăşi, o afirmație ce se cere nuanțată. Incriminata logică este aceea bivalentă, aceea a *Organonului* aristotelic, pe care au incriminat-o, în epocă, nu numai creatorii logicilor polivalente, ci chiar artişti ca Edward Lear, Lewis Carroll, Oscar Wilde. Asociată cu „abolirea perioadei [retorice] latine", renunțarea la logica discursului canonic punea problema instituirii unor noi reguli ale enunțării. Felul în care le gândeşte şi aplică Marinetti – o vom demonstra într-un studiu separat – relevă faptul că soluția sa se bazează mai puțin pe imagini mentale şi mai mult pe reprezentări propoziționale (pentru terminologie cf. Kosslyn 1989), asociate cu un schematism grafic elementar. Astfel, cu tot vitalismul profesat, gândirea lui Marinetti nu poate evita contiguitatea

[5] «Marinetti colectează de obicei […] *motive* literare proprii utopiei estetice, „umaniste" şi pseudopolitice, pentru o psihodinamică a schimbării, pentru reinventarea *artei-viață* a secolului XX, în ardoarea „ideală" şi vitalistă a *viitorului* care presa în pulsațiile puternice ale minții».

[6] «[…] completa înnoire a sensibilității omeneşti sub acțiunea marilor descoperiri ştiințifice».

raționalismului, după cum au sugerat recent unii critici ai avangardelor artistice (cf. Kibédi-Varga 1999: 459-460).

La Urmuz, unde qui pro quo-ul ontologic lipseşte, mecanismele şi automatismele nu apar în osmoză cu viul, ci ca elemente alogene sau, după caz, ca moduri de a fi aberante. În banalitatea unui peisaj specific balcanic, cu «*cafenele murdare, greceşti*» (Urmuz 1970: 14), cu «*binale*» la care «*se serbează tencuitul*» (*ibid*.), printre oameni cumsecade care încearcă să se ferească de «*corupțiunea moravurilor noastre electorale*» (*ibid.*), există *cineva* care funcționează ca ventilator, putând la fel de bine să se transforme, la comandă, în bidon, precum şi alt *cineva* care prezintă, în acelaşi timp, caracteristici ale regnului vegetal, ale speciei umane şi ale produselor de «*syntheză*» (Urmuz 1970: 13). Avem de-a face aici cu o variantă a motivului metamorfozelor neliniştitoare, „surprinse" de narator în mişcare – o mişcare ritmică, necontenită, halucinantă. Dar motivul, ca atare, nu e inedit în literatură. L-au folosit, printre alții, romantici precum E. T. A. Hoffmann, Jean Paul, Edgar A. Poe, în texte menite să sugereze că, îndărătul aparențelor familiare ale vieții de fiecare zi, pigmentată chiar cu aspecte pitoreşti, persistă o anumită ambiguitate a sensului pe care omul nu o poate stăpâni. Cu deosebirea că, în lumile ficționale urmuziene, descoperirea acestei ambiguități nu constituie un mecanism de declanşare a epicului la nivelul de suprafață al unei alegorii sau parabole. Aici, ambiguitatea şi echilibrul instabil sunt legile eterne de funcționare ale universului, legile care susțin o dezordine fără şanse de ordonare, căci acțiunea lor împiedică să se agrege orice quidditate.

REFERINȚE

Urmuz 1970. *Pagini bizare*. Ediție întocmită de Saşa Pană. Bucureşti: Editura Minerva.

Marinetti, Filippo Tommaso, 1919. *Les mots en liberté futuristes*. Milano: Edizioni futuriste di „Poesia".

Marinetti, Filippo Tommaso, 1930. *Novelle con le labbra tinte*. Milano: Mondadori.

Argetoianu, Constantin, 1991. *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri* (vol. I). Îngrijire de ediție, introducere şi note de Ion Ardeleanu. Bucureşti: Editura Albatros.

Balotă, Nicolae, 1970. *Urmuz*. Cluj: Editura Dacia, Colecția *Discobolul*. Ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Timişoara: Editura Hestia, 1996.

Balotă, Nicolae, 1976. *Arte poetice ale secolului XX. Ipostaze româneşti şi străine*. Bucureşti: Editura Minerva, seria *Confluențe*.

Cârstea, Nicolae, 1995. *URMUZ între realitate şi mit. Ghid posibil de acces la „PAGINI BIZARE"*. Piteşti: Editura „Zodia Fecioarei".

Ciprian, Gheorghe, 1965. *Scrieri* (vol. I). Bucureşti: Editura Tineretului.

Cruceanu, Mihail, 1972. *Rătăcit într-un târg*, în «Luceafărul», XIV, nr. 47/18. XI. 1972.
Kibédi-Varga, Aron, 1999. *Un débat américain sur la théorie de l'art*, în «Critique», No. 624, mai 1999, p. 457-463.
Kosslyn, Michael St., 1989. *Le immagini nella mente. Creare e utilizzare immagini mentali*. Firenze: Marzorati.
Mouralis, Bernard, 1975. *Les contre-littératures*. Paris: Presses Universitaires de France, Collection S.U.P.
Stere, Constantin, 1996. *Social-democratism sau poporanism?* Ediție și prefață de Mihai Ungheanu, cu o postfață de prof. dr. Ilie Bădescu. Galați: Editura Porto-Franco.

MARINETTI ET URMUZ: RESSEMBLANCES AU NIVEAU DES FORMES FICTIONNELLES, DISJONCTIONS AU NIVEAU DES PRÉSUPPOSÉS ONTOLOGIQUES

(Résumé)

Notre étude est fondée sur l'observation du précurseur des mouvements romains d'avant-garde, Urmuz, que le type de prose qu'il était en train de créer correspondait, en quelque sorte, aux principes esthétiques du Futurisme. En effet, le premier Manifeste de Marinetti était paru en traduction roumaine, dans la presse littéraire de Bucarest et de Craiova, quelques semaines après sa publication à Paris.

Nous nous occupons ici des aspects ontologiques sous-jacents à la création des mondes fictionnels chez Marinetti et chez Urmuz, à partir de la prémisse que chaqu'un des deux écrivains proposait des systèmes de représentations dont le sens était construit par opposition à celui de leurs représentations respectives du «monde actuel» (dans l'acception donnée à ce terme par Umberto Eco). Or, il apparaît que leurs représentations du monde actuel étaient essentiellement divergentes quant à la position implicite des auteurs à l'égard de la question fondamentale de la philosophie, à l'approche des catégories définitoires du monde (espace, temps, mouvement) et au rôle attribué à l'humain dans le monde.

Cela fait que les similitudes observables entre l'imagerie Urmuzienne et les injonctions esthétiques de Marinetti ne représentent que des phénomènes accidentels, porteurs de sens divergents.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 333-118

EGO WEST!

de

Călin-Andrei MIHĂILESCU

The Westland is made up of magnetic dreams and fields. To the Ancients who succeeded the Greeks, *Ex occidente lux*, the light emerging from the West, was a maxim worth the torture of one engineer too many. One could not go around this maxim, but follow it in abstract awe. Rather than seeking in that West unending melancholies of dusk or mega-declines, the Romans placed their Empyrean as far West as light goes to ricochet back from the world's frontier to shed itself on the Egoland's master (the I).

Really, the maid of this title, the subtitle should have read 'pas de deux'; but that wouldn't have gotten the job done. Neither do these succinct bibliobios:

María Zambrano (1904-1991) and E. M. Cioran (1911-1995), two of the past century's foremost thinkwriters, have lived a good part of their lives in exile. Zambrano published her major works after she left Spain in 1939: *El hombre y lo divino* (Man and the divine), *Persona y democracia* (Person and democracy), and *El sueño creador* (The creative dream). Before that, she was born in Vélez-Málaga, grew up in Madrid and Segovia, studied philosophy in Madrid (1924-27, with Ortega y Gasset, and also with Julián Besteiro and Zubiri, whom she succeeded *in cathedram*), wrote for important publications of the time, the most famous being *Revista de Occidente*, made literary friends with José Bergamín, Luis Cernuda, Jorge Guillén and Miguel Hernández among other future victims of the times. Since the beginning of the Civil War she joined the Republican cause; once this one was defeated by the fascia of the Caudillo Francisco Franco, Zambrano left Spain, and lived in Cuba and Puerto Rico, in Paris and Rome (story has it that she was expelled from Italy because her neighbor – a fascist – had denounced her that she was sheltering too many cats in her apartment), then in Switzerland (where cat haters are as unknown as is tragedy, since William Tell hit the apple). Zambrano lived and wrote and taught in Latin America, and later went on to pick up the crumbs of this variety of experience, for Spain and Latin America are neither separated by the Ocean or by the Spanish language, nor are they united by the ocean and the language as parts of a metaphor traveling through history. Rather, the ocean is the neighbor of both, and lends itself, immensely, to this metonymy of being Hispanic. Zambrano's writing is oceanic. Then time

passed, Franco's body too became sick, he spent months in bed watching Real de Madrid soccer games while caressing the skull of Santa Teresa, he died, and then Zambrano returned to Spain during the 80s, became the first woman to receive, in 1988, the Spanish Nobel – the prize Cervantes, and died three years later, bitter that she had not been hailed as Ortega y Gasset's chief follower. Very little of her work is translated into English.

E. M. Cioran left his native Romania in his mid-twenties, after publishing six books in Romanian, flirting hard with the political right, and caressing excess. In 1937 he moved to Paris on a scholarship and lived there until the end. He loved Dresden, where he had spent two years in the mid thirties, and was disconsolate to learn, in 1945, that the Allies had slaughtered that beautiful city; but he was addicted to Paris, a city where one can not work and still live. He published all his French works, from 1947, with Gallimard: *Histoire et utopie* (History and utopia), *La Tentation d'exister* (The temptation to exist), *La Chute dans le temp*s (The fall into time), *De l'inconvénient d'être né* (The trouble with being born), *Syllogismes de l'amertume* (Syllogisms of bitterness). Later in his life, recalling a hillside in his village, called Coasta Boacii (the name, meaning "the cow's hillside," sounds fully funny in Romanian), and asking bitterly about the meaning of it all – why live unknown, as he wanted, in a city of crazed Parisians while the whole rest of the world would have wanted to live there, too? – he asked: "A quoi bon quitter Coasta Boacii?" At least nine of his books are translated into English – for English is the happy ending of any translation, isn't it?

To Zambrano and Cioran, every thought worth this difficult name was a rebirth certificate.

Zambrano lived and died in Spanish. Cioran, who believed that the Fatherland is a tent pitched in the desert, stopped writing in Romanian, and renounced his native tongue to publish only in French. At the beginning of the 90s Romanian philosopher Gabriel Liiceanu went to Paris to make a movie on Cioran. The two spent long hours together and not only once, and not only on the side they play backgammon, a game that weds quickness to luck. When Liiceanu was under the dark cloud of bad luck, he could use at ease swear words, which Romanian abounds in as only Arabic, Turkish and Hungarian do. Cioran, *aber*, would have had at his disposal only the two words that French (per)uses for that purpose, until one day, when Cioran's luck became so wretched that he started to swear in his native tongue. That cannot be translated: what mercenary can blush in a language that's not his or push the scapegoat into Nietzsche's abyss with an imported swear word? Later, when Alzheimer got in the way, Cioran began to lose his acquired languages – first his mediocre Latin, then his German, and, finally, the French in which he had been hailed as a

classic writer, pretty much like La Rochefoucauld or Saint Simon. At the very end – and every end that doesn't look like a Pentecost in reverse must be considered either fake or revocable – all Cioran was left with were sparse Romanian words, some of which were meant to swear and protect.

Enough with that! Translation, that thing we do, is the healthy work of futility.

María Zambrano might have been friends with René Char and Camus, but it was Cioran who left a mark of the stigmatum that Diotima's embodiment left on him at the Café de Flore. This mark is a short piece, "Maria Zambrano. Une présence décisive", recollected in his *Exercices d'admiration* (Gallimard, 1986: 165-168):

> Dès l'instant qu'une femme se livre à la philosophie, elle devient avantageuse et agressive, et réagit en parvenue… La malaise qu'inspire son cas, comment se fait-il qu'on ne l'éprouve jamais en présence de Maria Zambrano ? Je me suis posé souvent la question, et je crois pouvoir y répondre: Maria Zambrano n'a pas jamais vendu son âme à l'Idée, elle a sauvegardé son essence unique en mettant l'expérience de l'Insoluble *au-dessus* de la réflexion sur lui, elle a en somme dépassé la philosophie… N'est vrai, à ses yeux, que ce qui précède la formule ou lui succède, que le verbe qui s'arrache aux entraves de l'expression, ou, comment elle le dit magnifiquement, *la palabra liberada del lenguaje*… Un feu intérieur qui se dérobe, une ardeur qui se dissimule sous une résignation ironique: tout débouche chez Maria Zambrano sur autre chose, tout comporte un *ailleurs*, tout…. Qui, autant qu'elle, a le don, en allant au-devant de votre inquiétude, de votre quête, de laisser, de laisser tomber le vocable imprévisible et décisif, la réponse aux prolongements subtils ? Et c'est pour cela qu'on aimerait la consulter au tournant d'une vie, au seuil d'une conversation, d'une rupture, d'une trahison, à l'heure des confidences ultimes, lourdes et compromettantes, pour qu'elle vous révèle et vous explique à vous-même, pour qu'elle vous dispense en quelque sorte une absolution spéculative, et vous réconcilie tant avec vos impuretés qu'avec vos impasses et vos stupeurs.

The dialogue on utopia that the two had is responsible, says Cioran, for two or three years of extended readings on this topic – and, but this is only intimated in delicate silence – for his publication of *Histoire et utopie*.

Zambrano's standardized image has her progressively turn to mysticism and poetry of the philosophical language. Her term, "poetical reason" is regarded as a crucial antidote against the all set sphincter of restricted reason. This is true enough to be false. Zambrano has not turned to the poetical and the mystical – she has always been fascinated by both. But if we need to hack her chronology period by period in order to order the higher order of her life, so be it: I won't do it. Zambrano's writing starts by orderly silencing the many beats of mellow drums that surround

and suffocate the "Idea"; thus, without falling for the "Idea," for the Idea that, sole and solely scorches the Earth, she would make audible both the music of the spheres and its opposite – clarity.

María Zambrano writes powerfully, with vehement and elegant acumen, to intensify the real until this one gives out a sense of unreality: this is the playground of extended reason. Her c. 1940-42 essay on Unamuno (don Miguel, who signed the pact with the other by erasing his own "I"), finds that, although her author had not left a *Guide* proper for the perplexed, he translated that testamentary genre into his *Vida de Don Quijote y Sancho*. Zambrano credits this essay with the quality of a guide that leads the reader, beyond the ethics of the good end evil, into uncommon spheres: it is "a *Guide* to madness, a *Guide* to shipwrecking, not to how to escape the shipwreck, to be perplexed, not to get out of perplexity. A *Guide*," she says, "to how to get lost, rather than find oneself" (*Unamuno*, ed. Mercedes Gómez Blesa, Barcelona, Debate, 2003, 126, *my translation*). The Spanish madness is trying to export Don Quijote's goodness to the scale of history. Following Unamuno's guidance and Zambrano's writing, reason is shaken to express the real (certainly, against Hegel's *RealReason*). For "existential" thinkers like Zambrano and Cioran, what restricted reason can't express, it deems unreal. Zambrano's poetical thinking aims at freeing the unreal through the work of style, the style of thought and writing. And only from that unreal stage can thought ricochet back into the real with Latinate hunger. Don Quijote's madness (or idealism) is not exempt from this passage to the real, which asks to build a castle in mid air in order too look out of its window and see the world down in the valley. The unreal thus lives poetically as "given in mid air"; without the poetical unreal, the real itself falls into the trap kept on 24/7 by the cunning of reason. To the Spanish thinker, the real is given by the unreal, and the travels to the unreality of exile were to be onto-writerly pilgrimages in the constitution of the real (make no mistake, she seems to say, the real is not out there, but hidden by its conditions of impossibility, in the clash between the solitudes of the "I" and a world which, after Don Quijote's death, is ruled not by Sancho, as Cervantes would have had it, but by Don Quijote's resentful, nagging niece).

Some say (without being right or wrong) that behind the cross there hides the devil; Zambrano left what was becoming Franco's Spain to join the exodus and the exile's bitter amusement park. She had to leave, as all the others did by 1939, yet in her case the exile was an *essai*, an attempt, that is, not only at survival but also at a life that retained memorially the heterogeneity of experience. Since Montaigne, this is what the essay was, and to Zambrano the real *essai* could not constitute itself without eluding the categorial and categorical attempts at pigeonholing it either in Franco's

generically somber Church or in positivist thought's dismissal of "impurities." The exile became a gate to the castle in mid air. She had to go west, and, as Cioran did, she, as he, would have gone westward to the end of the earth, to the Kafkian Gates of Hercules to escape the strictures of genres and the slavery to the generic. And, you may ask, what's Kafkaesque about the Kafkian Gates of Hercules? What takes the altar out of Gibraltar? What takes the fun out of the funeral?

To Cioran, I'd like to think, these gates were a white wall which, unless one is able to contemplate for hours on end, dismisses one from championing the highest non-value there is, that of nothing. To Zambrano those Gates so extremely occidental would be figured as whirlwinds.

They two impart not the genius of Christianism or its opposite, but that of pursuing loss without remainders: Cioran, the loss within nothingness, more so than Unamuno, who, while advancing towards a time when his own "I" would have vanished, would be aware that he could not escape his name; perchance like Borges (whose misfortune of becoming famous and being studied in universities Cioran deplored); or like Robert Walser, who spent the last four decades of his life in a mental establishment (lovely name, it was in Switzerland) where he wanted not to write, but to be rather mad. Zambrano, on the other hand, pursued the loss without remainder in richness and volatility, as to disseminate herself around her life story, bookish or else. She was a fate carrier. Neither by getting lost like a petty- demon or bourgeois, in the details, nor by overcooking them, did she attempt to annihilate her ego. Look at her early fifties *Delirio y destino*, a book unlike any other, which is honored to shelter her own story and that of Europe, of philosophy and other solitudes facing each other. There is parataxis and there is juxtaposition; but then, there are Zambrano's sentences and works that look each other in the face. This mutual look is the *Grund* of her writing. And so her rhetoric explodes into the world: her writing looks the reader in the face, and the reader should look back in the book's face. This is no abyss looking back into the few who have the courage *désœuvré* to look straight down into it (for only the road to eternity is crooked). Her relentless face-à-face is the intimation of this richness.

Cioran's loss of the self is the telos cradled by nothingness; Zambrano's, by everythingness. O, do not tell me that at this point, 'everything' and 'nothing' are all the same. They are not; she was a woman. But the existential exile is, for both, touching a mystical chord, the one that resonates in the traditional Spanish lines (taken on by Teresa de Avila and, here, by Juan de la Cruz): "Vivo sin vivir en mí / Y tan alta vida espero / Que muero porque no muero." (I live not within myself / For I wish a life so high / That I die for I don't die). On this side of life, says the eminent mystic, we are exiled from the higher one. Both Zambrano and

Cioran had a genius for exile: he to further it, she – to overcome it by writing over it. Philosophy had always exiled exile, there where theology pushed for a cure: both are associated fields of melodrama. To philosophers, the world enslaved to exile was the delta of a concept open wide to a sea of nothing. To theologians, it was the eternal present as a passage, as an interruption necessary to sacred history. But exile lived as sadness pure and as its overcoming, this was left to thinkwriters beyond genre like Zambrano and Cioran – after all, le génie, c' est le genre sans gêne. Neither Cioran nor Zambrano are to be epileptically betrayed by putting them into generic caskets. One can't dig deep enough in the graveyard of genres, but as we are born unto them, to think our way out of that sorry landscape is the closest one can come to the resurrection.

Both Zambrano and Cioran ricocheted back, many a time, from the ultimate limit of loss unto oneself, from the *finis terrae* of the eternal occident, wherefrom they exposed the mechanical enigma of our lives. If God is a lobster, man is fate's yo-yo. The extreme West is the Egoland – for instance Fichte's I or Hegel's subject (to which Schopenhauer's Indian devices were countermeasures paler than Kierkegaard's fork), or Paris the forgetful (blasted by Montesquieu's faux Persian), or Napoléon's "liberté, égalité, propriété." That Egoland partakes of the dubious firstness of the 'I' (the initial initial of the I, the Ich, the Idea…). The identification between the ego and the idea figures the ultimate horizon of jealous reason, and, in acknowledging Zambrano's overcoming of the idea, Cioran joined her.

Ego West? That is the center of a forgotten chiasmus and a ruthless coincidence devoid of any beyond. But then there is no beyond, as immanence is the expression of self overcoming: universe cleansed. The rest is the trivial ground for exile.

EGO WEST!

(Rezumat)

În anii 30, María Zambrano simpatiza cu stânga spaniolă şi Cioran cu dreapta românească, dar când s-au întîlnit la Paris după război s-au înţeles fulgurant, căci amândurora orice gând care îşi merită numele se scrie ca un certificat de renaştere. Vehemenţa existenţială, incandescenţa stilului, atragerea raţiunii în sfera opuşilor săi şi dorinţa de a se pierde îi leagă în stil şi efigie pe cei doi contemporani (Zambrano, 1904-91; Cioran, 1911-95). Geniul exilului, poarta de răsărit a castelului din aer, amândoi l-ar fi împins până la catapeteasma lumii: Zambrano până la porţile kafkiene ale lui Hercule, unde altarul e rupt din Gibraltar; Cioran până în pânza albă a unui perete gol. Amândoi au reculat din această ultimă limită a pierderii de sine, *finis terrae* eternului occident care articulează enigma mecanică a vieţii ce face din om un yo-yo. În *Exercices d'admiration*, Cioran o numeşte pe Zambrano „o prezenţă decisivă", pentru ca mai apoi diferenţele dintre ei să devină clare şi nesemnificative. Cei doi gândi-scriitori se întâlnesc într-un ring în care imanenţa e totul, restul e popular şi gândirea se trezeşte exilată din trivialitate.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 339-356

LAS CIRCES DEL ARTE. SOBRE LOS AGONISTAS EMBUSTEROS DEL TEATRO DE LOPE

por
José ROSO DÍAZ
Universidad de Extremadura

1. Los agonistas ante el engaño en el teatro de Lope

El engaño en el teatro áureo español es mucho más significativo para la construcción de la acción que para la caracterización de personajes[1]. Por ello a la hora de estudiar a éstos no podemos olvidarnos de la estrategia del enredo utilizada por aquélla. En realidad cualquier personaje puede mentir en las comedias independientemente de su sexo, edad o clase social. No es, de hecho, característica exclusiva de cualquiera de los tipos o personajes que aparecen en ellas. Tal afirmación pasa por auténtica regla de base para nuestro dramaturgo que construye obras en las que todos fingen, engañan, enmarañan o maniobran en favor de la intriga. La presencia de personajes relacionados con el engaño está siempre en función de las distintas posibilidades dramáticas que se sigan para crear la acción y, en concreto, del propio peso de los embustes y/o formas de incorporarlos a las obras[2]. Con mucha frecuencia la acción favorece caracterizaciones reversibles y

[1] En este sentido Jesús Cañas Murillo, al estudiar la tipologia de los personajes del primer Lope de Vega, afirma que "en general, su autor no parece interesado en la creación de personajes. Los agonistas se ven convertidos en mera excusa para desarrollar una historia, amorosa habitualmente, y trazar un enredo capaz de interesar al espectador correspondient". Cf. Jesús Cañas Murillo, *Tipología de los personajes en el primer Lope de Vega: las comedias del destierro*, en "Anuario de Estudios Filológicos", XIV, 1991, Cáceres, Universidad de Extremadura, 1992, p. 81.

[2] Cf., sobre el recurso del engaño, mis siguientes trabajos: José Roso Díaz, *El engaño y la acción en el teatro de Lope*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2001; José Roso Díaz, *Tipología de engaños en la obra dramática de Lope de Vega*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2002; José Roso Díaz, *Propuesta metodológica para el estudio del engaño en la obra dramática de Lope de Vega*, en "Revista de Filología y Lingüística de la Universidad de Costa Rica", XXV (2), San José, Facultad de Letras, pp. 67-86.

puntuales de los agonistas porque invierte con facilidad situaciones y hace que el que ahora engaña pase luego a ser engañado o viceversa[3].

La diversidad de los personajes que mienten y la frecuencia con que lo hacen lleva a plantear la cuestión de si esta presencia es un reflejo o no, hábilmente captado por el Fénix, de la sociedad de entonces. Las afirmaciones de los estudiosos son en este sentido muy reveladoras. Señalan que el mentir era una práctica habitual a todos los niveles[4]. Nosotros, sin embargo, debemos ser muy cautos en aceptar para esta investigación esas consideraciones porque el teatro codifica la realidad según cánones propios que la reducen o distorsionan dentro de su ficción. Encontramos, no obstante, casos muy evidentes en los que se sigue a una realidad dura conocida y asumida por los espectadores:

- La ligereza con la que el hombre da palabra (promesa) de matrimonio.
- La facilidad que tiene la mujer para mentir.

Ambos establecen una caracterización por sexos del personaje que engaña, son frecuentes en las obras, crean situaciones muy rentables para el enredo y tienen en ocasiones desarrollos amplios. Entonces los textos insisten en la gravedad de este engaño del varón (siempre en boca de la mujer que pretende restaurar su honra) y en la capacidad proteica de la mujer[5] para engañar ("el enredo es la mujer").

---

[3] Los cambios efectistas y el traslado del dominio de la verdad de unos personajes a otros eran muy rentables para el enredo pues creaban un nudo más complejo, daban dinamismo a la pieza y mantenían atento al auditorio. Son, además, un buen reflejo de la concepción mudable y cambiante que tiene el hombre barroco de su mundo donde, por otra parte, la idea proliferó extensamente en las imágenes de la Fortuna y su ruleta.

[4] R. Arco y Garay recoge en su obra numerosos ejemplos de la mentira en los distintos grupos sociales: "miente el marido que vive a costa de su mujer, el necio, el que finge origen limpio, el hombre afeminado, el mentiroso, el mancebo casado con vieja, el profesor ignorante, el cristiano que vive como gentil, las mujeres, los sastres y los poetas". Se insiste en que "todos mienten en este mundo: las doncellas que van pregonando su virginidad, los viejos canos; miente el criado y el señor, el ingrato, la mujer a su marido, el que ama, el que juega, el luto del heredado, el que importuna, todos lo que venden porque siempre piden lo injusto; los que pesan y miden, los mohatreros y los pintores". Señala que el mentir era un gran mal de España. Cf. R. Arco y Garay, *La sociedad española en las obras dramáticas de Lope de Vega*, Madrid, RAE, 1942, pp. 274-275. El fragmento citado es casi idéntico a un pasaje que encontramos en la comedia *Sin secreto no hay amor* de Lope, donde en veinticuatro versos aparece más de doce veces el vocablo "mentir". Cf. Lope de Vega, *Sin secreto no hay amor*, en *Obras de Lope de Vega*, publicadas por la Real Academia Española (Nueva Edición). *Obras dramáticas*, XI, Ed. Justo García Soriano, Madrid, Imprenta de Galo Sáez, 1929, p. 149ab.

[5] En numerosas obras se alaba el ingenio y las dotes naturales que tiene la mujer para mentir. Expresiones del tipo "tiene invención, que no hay mujer sin ella" o "que eres mujer y en el mentir no las ganan" son muy frecuentes en los textos. Por lo general el

Los personajes rara vez mienten por mentir, tienen siempre una causa para hacerlo. En efecto, en la caracterización de los personajes con respecto al engaño juegan también un papel destacado los motivos que los mueven, casi siempre auténticos temas en las obras. La insinceridad, sus propósitos firmes de mentir, las confidencias o consejos de criados y amigos o la ayuda, sea consciente o inconsciente, de distintos agonistas constituyen el único camino viable y posible, aunque no más recto, para alcanzar el triunfo de sus propósitos. Los personajes mienten y son engañados, sobre todo, por amor. El esquema que se repite más en estos casos es aquél en que el galán y la dama (pareja de enamorados) engañan y resultan engañados el padre y/o el hermano, una segunda dama (con frecuencia familiar de la primera) y otro galán (galán suelto), aunque en realidad el mentir lleva a engañar muchas veces a todos. Relacionados con el amor están los celos por los cuales miente el galán a su dama, la dama a su galán, el galán a otra/s dama/s y/o galán/es o la dama a otra/s dama/s y/o galán/es; puede, incluso, hacer engañarse a ellos mismos. Por la recuperación de su honor y honra miente la dama prácticamente a todos los agonistas. Otros motivos menos usuales que requieren la presencia de agonistas engañadores son la calumnia, la ambición de poder y/o la envidia. Estos suponen siempre una caracterización negativa del personaje engañador y la existencia de varios tipos de víctimas (los engañados y los que sufren las consecuencias del engaño). Sin embargo prácticamente nunca el engañar (o la figura del engañador) constituye en las obras un hecho negativo. Es sólo un medio para la consecución de un fin que la mayoría de las veces es noble. Además el perjuicio hecho a los principales engañados tampoco es severo. Por ello al final de la obra lo normal es asistir a la alabanza de la sutileza con la que se hizo la mentira, a perdonarlos y al final feliz en bodas.

Por lo general Lope no se detiene en la caracterización de los personajes; tampoco lo hace en lo que concierne a la mentira. Por tanto debemos recurrir para obtener informaciones sobre ellos a aspectos

---

engaño como característica definidora de la mujer no aparece en este teatro como rasgo negativo. La vinculación de la mujer al engaño es frecuente también en el epistolario de Lope. Cf., en este sentido, Lope de Vega, *Epistolario*, Ed. A. G. de Amezúa y Mayo. Tomo III. Madrid, R.A.E., 1989, p. 116 (mentiras que dicen las mujeres), p. 170 (las mujeres como demonio), p. 182 (mujeres casadas engañadoras), pp. 188-189 (mujer que finge enfermedades), p. 211 (advertencias sobre mujeres 'pescadoras' que salen a 'feriar') y p. 281 (menciones sobre la capacidad de la mujer para engañar). Tampoco faltó, en cambio, la consideración, procedente de la misoginia del Renacimiento, del engaño como vicio inherente a la condición femenina. Cf., al respecto, Cristóbal de Castillejo, *Diálogos de mujeres,* Ed. Rogelio Reyes Cano, Madrid, Castalia, 1986, pp. 21 y ss., y, en especial, vv. 3662 y ss.

indirectos como su comportamiento, pensamiento y convicciones, el concepto que tiene de sí mismo, la opinión que merece a otros, las conversaciones de algunos, sus hechos o formas de actuar, el contraste entre varios de ellos o la reacción ante situaciones concretas. Estos aspectos forman precisamente la serie variada de recursos que utiliza Lope para realizar la caracterización de los personajes con respecto al engaño.

En la estructura funcional de la comedia destacan, por su repetida utilización e importancia, las distintas posiciones de los agonistas ante el engaño hasta el punto de poder establecer sobre ellas una clasificación definitoria. En ella, evidentemente, no tiene cabida la totalidad de las figuras aparecidas en las obras, porque no todas se ven afectadas directa o indirectamente por los engaños. No se suele dar tampoco completa en la misma obra, favorece desarrollos del enredo muy variados, permite caracterizar a la totalidad de los agonistas vinculados de cualquier manera al engaño, se registra en aquellas piezas en las que el engaño aparece y está construida sobre una concepción dinámica de la acción.

Un estudio exhaustivo de esta clasificación pasa previamente por recoger las características y/o engaños específicos de cada uno de los tipos de personajes que la crítica ha establecido al teorizar sobre ellos en la Comedia Nueva. Como sabemos ocho son los tipos funcionales básicos de agonistas que se registran en nuestro teatro áureo: la dama, el galán, el criado, la criada, el viejo (padre o galán de la dama), el poderoso, el gracioso y el figurón. Los interrogantes más destacados que nos surgen al respecto son los siguientes: ¿Qué importancia tiene el engaño en la construcción de cada uno de los tipos? ¿Podemos encontrar en ellos rasgos de caracterización vinculados con el engaño? ¿Existen engaños exclusivos de cada uno de los tipos o de algún tipo? Vayamos en orden a cada personaje-tipo para despejar estos interrogantes.

La dama. Es habitual en ella la audacia y la insinceridad[6]. Defiende su propósito amoroso mediante la ocultación, la cuatela y el disimulo. No existe en ella una voluntad deliberada de mentir, sino que tales hechos le

[6] Tal hecho puede hacer que en ocasiones la dama se nos muestre de forma negativa. La mujer con capacidad para fingir aparece también en otros dramaturgos de los primeros tiempos de este teatro. Lo advierte, por ejemplo, Jesús Cañas Murillo en el teatro de Gaspar Aguilar al estudiar sus temas. Cf. Jesús Cañas Murillo, *El tema y los temas en el teatro de Gaspar Aguilar*, en "Anuario de estudios filológicos", XII, 1989, Cáceres, 1990, p. 10.

vienen determinados por circunstancias exteriores a ella. El tipo posibilita la creación de enredo relacionado con el tema del amor[7].

El galán. Es fiel a su amada y capaz de mentir para lograr sus objetivos amorosos. Su relación amorosa con la dama genera enredo y engaños. Con frecuencia aparece el galán negativo (galán suelto) que crea triángulos amorosos y genera engaños para provocar la ruptura de la pareja de amantes.

El criado/a. Es fiel a su señor y su obediencia constante a los fines y móviles de éste le lleva a mentir. Es comentarista y narrador de sucesos (importante para que el auditorio comprenda, conozca o interprete correctamente el engaño). Además también es consejero y encubridor. De hecho muchas de las iniciativas para mentir adoptadas por el señor han sido inspiradas en su totalidad o en parte por el criado.

El viejo. Su preocupación por el honor establece conexiones en las comedias con alguna mentira aunque en este sentido el tipo es poco importante. Algunas concreciones del tipo lo presentan a lo largo de toda la obra como engañado que no sospecha ni descubre la complicada intriga amorosa que se urde en torno a su hija. Permite en estos casos el final feliz de la pareja de amantes mediante el perdón y la aceptación de su boda.

El poderoso. Es justo y defensor de la justicia, aunque puede ser engañado. Resuelve conflictos y posibilita desenlaces. Se caracteriza por la prudencia que es consecuencia de su labor de gobierno y por la preocupación de sus problemas de estado. Sobre esta prudencia y preocupación el dramaturgo construye engaños[8] que consisten en que el poderoso finge ser otro para conocer de primera mano la situación de su estado o la opinión de sus súbditos y en exponer a otro agonista un

[7] En algunas concreciones del tipo (aunque no característica de él) encontramos un engaño peculiar de la dama que consiste en mentir diciendo que el galán está ya casado (a veces se incluye el agravante de tener hijos) para evitar que otra mujer lo pretenda. Un ejemplo encontramos en *Del monte sale* donde Narcisa dice a Celia que el conde está ya casado y tiene ya dos hijos. Cf. Lope de Vega, *Del monte sale*, en *Obras de Lope de Vega*, publicadas por la Real Academia Española (Nueva Edición). *Obras dramáticas*, III, Ed. Emilio Cotarelo y Mori, Madrid, Tipografía de la "Revista de Arch., Bibl. y Museos", 1916, pp. 71a-73a.

[8] Este engaño tiene cabida en la teoría política del Estado de la época en los capítulos dedicados a las relaciones con los súbditos y los extranjeros. Se advierte en ellos que saber reinar equivale a saber disimular. El gobernante deberá siempre indagar para conocer las mentiras generadas por la adulación y la lisonja.

hipotético caso (reflejo fidedigno de la situación de éste) para pedirle consejo sobre el justo castigo que merece[9].

El gracioso. Actúa detrás del galán y es una máquina de proponer trazas e invenciones para dar impulso a los objetivos de éste. Se caracteriza por ser exagerado y cobarde, lo que supone que tenga miedo al mentir o participe de las invenciones a disgusto por los peligros que puede correr. Realiza engaños jocosos que resultan en ocasiones chocarreros y pesados[10].

El figurón. Se caracteriza por ser un fanfarrón, lo que le lleva a exagerar mediante engaños que no son creídos y pueden resultar hasta ridículos. Su incapacidad de conocer cómo lo ven los demás, su vanidad, le lleva a engañarse y a ser engañado por los demás.

Una vez detallados los aspectos concretos, frecuentemente indirectos, relacionados con el engaño que se encuentran en los diversos tipos de personajes, confirmamos el hecho de que resulta mucho más rentable para nuestro estudio elaborar una clasificación más completa que incluya un mayor número de elementos definitorios de los personajes ante el engaño. Se trata aquí, por tanto, de trabajar sobre personajes y no con tipos. En tal clasificación no sólo tienen cabida los engañadores y engañados (en sus diversos tipos y circunstancias) sino también aquellos agonistas que incidan en el desarrollo de los engaños. Es decir, aquéllos que aconsejan a otros que realicen un engaño o los que se ven obligados a mentir. La clasificación está formada, por tanto, por los siguientes apartados:

- Los engañadores.
- Los engañados.
- Los engañadores engañados y los engañados engañadores.
- Los consejeros.
- Los obligados a mentir.

En algunas ocasiones al final del acto tercero de la comedia aparece un agonista meramente funcional que permite el desenlace de la obra al dar a conocer una verdad, identificar a un personaje o mostrar los engaños en que están los demás. Sin embargo estos personajes (frecuentemente familiares o ayos de algún agonista principal o muertos fingidos sacados de escena por el dramaturgo) tienen una incidencia mínima en la acción, no

[9] Encontramos ejemplos en *El alcalde de Madrid* o en *El castigo sin venganza.* Se valieron de estos engaños, entre otros, gobernantes como Nerón, Harun-al-Rashid o Pedro el cruel.

[10] Cf., para conocer la importancia del gracioso en la realización de engaños, J. F. Montesinos, *Estudios sobre Lope de Vega*, Salamanca, Anaya, 1987, p. 58.

suele haber alusiones a ellos y cumplen la función para la que fueron creados en breves intervenciones, casi siempre cuando ya se han reunido todos o parte de los personajes que intervienen en la obra.

2. Las Circes del Arte de la mentira

El personaje engañador es la figura que realiza los embustes en la obra. Básicamente su función es la de crear enredo. Tiene a su disposición para ello distintas formas de engañar y una amplia tipología de mentiras sobre la que construir otras apropiadas a la acción de la comedia. Se caracteriza por su ingenio y astucia[11]. En las obras abundan definiciones parciales sobre ellos donde se pueden ponderar algunos de sus rasgos para equipararlos a autoridades clásicas de indudable prestigio[12] muy conocidos o a aspectos del folklore[13]. El hecho de mentir no supone que necesariamente el enredador tenga que funcionar en las piezas de manera negativa. Casi siempre mienten para alcanzar un fin noble. En buen número de ocasiones marcan el comienzo y el final de sus engaños con expresiones del tipo "Mi industria comienza agora" (inicio) o "¡Bien se logró todo!"[14]. Estas marcas precisas de ubicación del engaño son auténticas concesiones al auditorio para que no se despiste y comprenda rectamente la situación.

Distinguimos dos tipos básicos de personajes engañadores:

- El engañador permanente.

---

[11] Son muchos los casos que podemos registrar tanto en Lope como en otros dramaturgos de la Comedia Nueva. Sirva aquí de ejemplo la comedia titulada *La discreta enamorada* donde se señala que los engañados son mudables, lisonjeros y hasta traidores. Cf. Lope de Vega, *La discreta enamorada*, en *Obras de Lope de Vega*, XXXI. *Comedias Novelescas*, Ed. Marcelino Meléndez Pelayo, Madrid, Atlas (B.A.E., CCXLVII) 1971, p. 185b.

[12] En ocasiones se identifica al engañador con personajes reales como Tito Livio, Galeno o César y con figuras mitológicas como Circe, Dédalo y la Esfinge de Tebas (todas ellas de gran ingenio). Sin embargo son siempre citas muy superficiales. Lope intenta llamar con ellas la atención especialmente del público culto, aunque son comprensibles también para el espectador medio, pues con toda probabilidad se trata de elementos cultos que habían pasado ya el bagaje cultural del pueblo.

[13] En la Comedia Nueva muy significativa llegó a ser la identificación del personaje engañador con Pedro de Urdemalas. Correas lo registra en varios refranes: "Así llaman a un tretero. De Pedro de Urdemalas andan cuentos por el vulgo de que hizo muchas tretas y burlas a su amor y a otros" (*Correas*). En las comedias a veces se establece un juego con "Urdemalas" (Urdemalas/Urdebuenas).

[14] Tomamos estos ejemplos de la comedia titulada *La vengadora de las mujeres.* Cf. Lope de Vega, *La vengadora de las mujeres*, en *Obras de Lope de Vega*, publicadas por la Real Academia Española (Nueva Edición). *Obras dramáticas*, XIII, Ed. Emilio Cotarelo y Mori, imprenta de Galo Sáez, 1930, p. 622a.

- El engañador circunstancial.

a) La figura del agonista engañador. Es el agonista (a veces una pareja, nunca dos o más con propósitos distintos) que con voluntad firme de mentir para alcanzar sus propósitos domina desde el principio la verdad. Por ello remite al procedimiento que sigue el dramaturgo para construir la acción de la comedia. Es un estratega de la intriga que actúa conforme a un plan perfectamente delineado. Calibra con precisión matemática la reacción de los otros a sus engaños, el número imprescindible de los mismos, su dosificación, la separación entre ellos o la difusión de alguna verdad para crear sin sorpresas el nudo y conducir al desenlace. Con frecuencia necesita del apoyo de otros agonistas para que sus tretas consigan el fin para el que fueron creadas. El engañador no es sinónimo de personaje que hace multitud de engaños, puede hacer uno o muy pocos, pero éstos son siempre de gran efecto.

Podemos encontrar dos tipos de engañadores permanentes según sea noble y digno o no el fin que persigan. Cuando éste es honroso el agonista desarrolla el tema del amor, de los celos, del matrimonio, del honor y la obra termina de manera positiva. Son entonces activos, decididos, a veces desvergonzados, valientes o atrevidos y consiguen siempre sus objetivos. Cuando el personaje sigue una intención malsana[15] desarrolla temas como el amor lascivo, el ascenso de poder, la avaricia o la deshonra. Entonces el personaje no logra sus objetivos, pide perdón y puede ser castigado por sus mentiras[16]. Este engañador permanente se relaciona especialmente con un tipo de engaño, el engaño malicioso. El primero, no obstante, se registra más en las obras que el segundo.

Finalmente debemos señalar que la presencia de un engañador permanente no anula la posibilidad de que exista en la comedia otro personaje que mienta. En cambio, la dimensión de los engaños de uno con respecto a los de los otros será muy diferente.

---

[15] Lope potencia en ocasiones la caracterización negativa de estos personajes de diversas formas como la de su origen o procedencia. Son huérfanos, bastardos, turcos, conversos o con antecedentes hebreos.

[16] A veces el mismo personaje pide el castigo que se merece por la gravedad de los engaños realizados. En estos casos suele ser perdonado. Un ejemplo encontramos en *Los esclavos libres* donde Arbolán pide la muerte para pagar el daño provocado por sus mentiras. Leonarda, en cambio, le perdona. Cf. Lope de Vega, *Los esclavos libres*, en *Obras de Lope de Vega*, publicadas por la Real Academia Española (Nueva Edición). *Obras dramáticas*, V. Ed. Emilio Cotarelo y Mori, Madrid, Tipografía de la "Revista de Arch., Bibl. y Museos", 1918, pp. 396-439, p. 438a.

Un ejemplo claro de engañador permanente lo encontramos en *Los embustes de Celauro*[17]. Se trata de Celauro, que es un agonista negativo. Celauro miente a lo largo de toda la obra para lograr separar a la pareja formada por Lupercio y Fulgencia porque él está enamorado de Fulgencia. En el acto I engaña a Fulgencia y le dice que Lupercio ama a otra mujer:

Fulgencia: ¿Que mi Lupercio, Celauro,
quiere bien a otra mujer?
Celauro: Su amistad quiero ofender,
porque tu vida restauro.
Digo, Fulgencia, que sí,
y que el no venir a casa
es que por ella se abrasa
y no se acuerda de tí.
Fulgencia: ¿De mí no se acuerda?
Celauro: No.
Fulgencia: ¿Qué dices Celauro?
Celauro: Digo
que no es Lupercio mi amigo,
después que tu fe rompió-
¡Jesús!, ¿quién imaginara
que, por viles ocasiones,
a tales obligaciones
pudiera volver la cara?
¿esto es amor? ¿esto es fe?
¿esto es años de amistad?
¿esto es gusto? ¿esto es lealtad?
¿esto en los hombres se ve?

A este engaño le sigue otro con el que Celauro pretende engañar a Fulgencia mostrándole realmente que Lupercio se relaciona con otra dama. Celauro pedirá a su hermana que finja tener amor a Lupercio y dirá a Lupercio que le ayude en sus amores con una dama:

Leonela: ¿No dirás a qué efeto
eres tercero conmigo
de tu amigo?
Celauro: Ser su amigo
y tener de él buen conceto.
Porque quiere amartelar
una dama con quien habla.

[17] Cf. Lope de Vega, *Los embustes de Celauro*, en *Obras de Lope de Vega,* publicadas por la Real Academia Española (Nueva Edición). *Obras dramáticas*, XII, Ed. Emilio Cotarelo y Mori, Madrid, Sucesores de Rivadeneira, 1930, pp. 99a, 105a y 132ab.

Leonela: Bien mi negocio se entabla;
si me pretendes casar.
Mira, señor, lo que haces.
Celauro: Leonela, tu honor pretendo;
haz esto que te encomiendo,
que así mi amor satisfaces.
Leonela: Ve con Dios, que yo estaré
en la ventana esperando.
Celauro: Y yo a verle requebrando,
su ingrata dama traeré.

Celauro aprovecha todas las ocasiones posibles para hacer a lo largo de la obra otros engaños coherentes con éstos y separar a la pareja. Sólo al final, ya en el acto III, Celauro arrepentido reflexiona en un monólogo sobre sus engaños y cuenta la verdad, lo que evita su castigo final:

Celauro: Escucha atentamente
que quiere Dios que la verdad te cuente.
Sin saber que era tu esposa
la desdichada Fulgencia,
en ella puse los ojos
y el corazón puse en ella.
Descubríle mis deseos;
pero su honrada vergüenza
me arrojó de sí, más fácil
que el arco arroja las flechas.
Yo, con la de amor herido,
con celos quise vencerla,
llevándote a hablar la dama,
que fue mi hermana Leonela.
Hice que te oyese y viese;
pero puse al fuego leña,
volviéndose contra mí
las mismas armas secretas.
Después fingí lo que sabes,
Lupercio, de Octavio y de ella,
Octavio que de mi hermana
goza y merece sus prendas.
Porque en su vida la vio,
que de la carta las señas
mi hermana me las contaba.
que fue quien durmió con ella.
Cuando vi que te seguía
por estos bosques y peñas,
vine tras ella pensando

hacer a Fulgencia fuerza.

b) La figura del engañador circunstancial. El agonista que realiza un engaño con el fin de alcanzar un objetivo de manera inmediata sin pretender lograr propósitos más amplios conforme a un plan previo trazado con enorme perfección es un engañador circunstancial[18]. Estos personajes son más abundantes en las comedias que la figura del personaje engañador permanente. Lope se vale en ocasiones de varios de ellos para crear intrigas muy complejas. De hecho tal utilización resulta dramáticamente muy rentable pues acaba con la monodirección del enredo que realiza el personaje engañador permanente y crea circunstancias que exigen la máxima atención del auditorio. El engañador circunstancial no domina el desarrollo de todos los hechos que se suceden en la intriga y con frecuencia es también engañado por otros agonistas. Sus mentiras no tienen continuidad (tampoco la buscan), suelen ser secundarias y pueden ser descubiertas (al menos parcialmente) pronto por parte de los personajes. Lo más normal es que en las comedias donde aparezcan se registre la presencia de otros engañadores, sean circunstanciales o permanentes. Sus engaños casi siempre tienen que ver con el tema del amor. Se trata, además, de figuras que no siempre mienten para alcanzar un beneficio propio, lo hacen también con frecuencia para ayudar a otro agonista. Este hecho constituye entonces un rasgo positivo en su caracterización.

Un ejemplo encontramos en la comedia *El cuerdo en su casa*[19] donde Mondragón entretiene con un engaño a Leonardo con el fin de que Fernando y doña Elvira hablen: finge estar en pleitos porque una mujer, muy parecida a la que él amó, dice que la gozó:

Fernando: ¿Es esta dama la prenda
de casa?
Leonardo: Para serviros.
Fernando: Cuanto aquí puedo deciros
sólo con callar se entienda.
Elvira: Yo soy vuestra servidora
y tenía que os hablar
Fernando: Desde hoy me habéis de mandar

[18] En ocasiones puede realizar varios engaños, casi siempre de resultados más bien inciertos, en su lucha por conseguir ver cumplidos empeños de mayor importancia para él, pero esos embustes no constituyen la pieza básica para alcanzar tal meta y, con frecuencia, carecen de una mínima coordinación entre sí.

[19] Cf. Lope de Vega, *El cuerdo en su casa*, en *Comedias escogidas de Frey Lope Félix de Vega Carpio*, juntas en colección y ordenadas por Don Juan Eugenio Hartzenbusch, Tomo III, Madrid, Rivadeneyra (B.A.E., XLI), 1950, p. 452ac.

como a un esclavo, Señora.
Leonardo: Sillas, hola, ¿Qué ocasión
os trujo a hacerme merced?
Fernando: No haberos servido, creed
que es mi corta condición.
Dad silla a aqueste mancebo,
que es un estudiante honrado.
Leonardo: No había en el reparado.
Serviros y honraros debo.
Aquí os sentad junto a mí.
Mondragón: Será forzoso el lugar,
porque os tengo de informar
de lo que nos trajo aquí.
Fernando: Y yo entre tanto veré
lo que vuestra esposa manda.
Elvira: Oid.
Fernando: Decid
Mondragón: ¡Buen anda! (Aparte)
Leonardo: Informadme vos.
Mondragón: Si haré.
Mondragón engaña a Leonardo exponiéndole un supuesto pleito y un conflicto amoroso.

2. La evolución dramática de los agonistas embusteros del teatro de Lope

Analizamos a continuación la figura del agonista engañador en la producción dramática del Fénix. Fragmentamos en tres partes el corpus de nuestra investigación haciéndolas coincidir con otros tantos momentos diferentes que marcan su biografía y la evolución de su práctica dramática. Hemos considerado el corpus completo de la producción dramática del primer Lope de Vega (1588-1595)[20], un total de 45 comedias. Analizamos 177 de las 317 que fueron escritas con seguridad, según Morley y Bruerton[21], por el Fénix en su etapa de madurez (1596-1626) y el corpus total, sólo 18, de las que pertenecen a su ciclo *de senectute*[22].

[20] El conjunto de comedias que sirven de base al estudio de la primera etapa de la producción dramática de Lope fue delimitado por el profesor Cañas Murillo. Cf. Jesús Cañas Murillo, *Honor y honra en el primer Lope de Vega: las comedias del destierro*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 1995, especialmente pp. 23- 25.
[21] Cf. S. Griswold Morley y Courtney Bruerton, *Cronología de las comedias de Lope de Vega*, Madrid, Gredos (BRH), 1968, pp. 590-601.
[22] El profesor Juan Manuel Rozas sentó las bases biográficas, artísticas y temáticas que definen al espíritu de este ciclo. Cf. Juan Manuel Rozas, *El ciclo de senectute: Lope de*

a) *La figura del engañador en la obra dramática del primer Lope de Vega (1588-1595).* En esas obras mienten prácticamente todos los personajes, pero lo hacen sobre todo la dama, el galán y los criados, o la segunda dama y el segundo galán. Predominan los engañadores circunstanciales, cuyas mentiras tienen importancia diversa en la construcción de la acción. El engañador permanente aparece en obras en las que el recurso es esencial.

El engañador permanente suele ser uno, pocas veces dos (casi siempre la pareja de amantes o amigos confidentes), aparece pronto, mantiene sus engaños largo tiempo, nunca actúa con un fin o de manera maliciosa, suele realizar varios engaños y es más frecuentemente de sexo masculino. A veces, en cambio, sólo lo es en alguno de los actos de la pieza, en el segundo o en el tercero. Esta figura aparece en las siguientes obras: *El molino* (el conde), *Los embustes de Fabia* (Fabia y Celia), *La infanta desesperada* (Doristán y Lavinia), *El mesón de la corte* (doña Juana), *El nacimiento de Ursón y Valentín* (Uberto), *El príncipe melancólico* (el príncipe), *La traición bien acertada* (Antonio), *El verdadero amante* (Jacinto/Belarda), *El príncipe inocente* (Torcato), *Los locos de Valencia* (Floriano/Erífila), *La serrana del Tormes* (Diana), *El enemigo engañado* (Lavinio/Pinabelo), *El caballero del milagro* (Luzmán), *El soldado amante* (el príncipe Clarinarte), *Laura perseguida* (Laura), *El maestro de danzar* (Aldemaro), *El mármol de Felisardo* (Felisardo), *Los donaires de Matico* ('Matico'), *La francesilla* (Clavela) o *La serrana de la Vera* (Fulgencio).

La figura del engañador permanente da una mayor unidad a la acción de las obras, por lo que aparece en las piezas mejor construidas. Supone, además, la existencia de engaños de larga duración y no es incompatible con la figura del engañador circunstancial.

Los engañadores circunstanciales son más frecuentes que el anterior, suelen ser varios en una misma pieza, realizan diversos engaños que dispersan por lo general la acción. Carecen de un proyecto a largo plazo para conseguir sus objetivos. El número y la importancia de los engaños que realizan es muy desigual. Crean a veces acciones difíciles de seguir por los espectadores. Aparece en las siguientes obras: *Belardo el furioso* (varios a lo largo de la comedia), *Los hechos de Garcilaso y moro Tarfe* (Gazul, Tarfe y Alhama), *El ganso de oro* (varios a lo largo de la comedia), *El mesón de la corte* (Rodrigo), *El príncipe melancólico* (Rosilena y

---

Vega y Felipe IV, en Juan Manuel Rozas, *Estudios sobre Lope de Vega,* Ed. Jesús Cañas Murillo, Madrid, Cátedra, 1990, pp. 73-132.

Leonido), *La traición bien acertada* (Octavio y Juan), *Las ferias de Madrid* (varios a lo largo de la comedia), *El príncipe inocente* (varios a lo largo de la comedia), *La ingratitud vengada* (varios a lo largo de la comedia), *La serrana del Tormes* (Tarreño y Mauricio), *El favor agradecido* (varios a lo largo de la comedia), *Laura perseguida* (Leonarda, Octavio), *El leal criado* (varios a lo largo de la comedia), *El maestro de danzar* (Feliciano, Vandalino o Alberto), *El mármol de Felisardo* (Tristán y Elisa), *Las justas de Tebas y reina del Amazonas* (varios a lo largo de la comedia), *El casamiento en la muerte* (varios a lo largo de la comedia), *El galán escarmentado* (varios a lo largo de la comedia), *La serrana de la Vera* (varios a lo largo de la comedia), *La bella malmaridada* (varios a lo largo de la comedia), *Los comendadores de Córdoba* (varios a lo largo de la comedia), *El remedio en la desdicha* (varios a lo largo de la comedia), *Las Batuecas del duque de Alba* (Brianda) o *La viuda valenciana* (varios a lo largo de la comedia).

El número de engañadores circunstanciales se reduce en aquellas comedias en las que existe además la figura del engañador permanente.

b) La figura del engañador en la obra dramática de madurez de Lope (1596-1626). En estas obras se ha reducido el número de los personajes que mienten. Esta circunstancia se debe a la disminución en las piezas del engaño episódico. Los engañadores son normalmente el galán, la dama, el galán y la dama, los criados, damas o galanes amigos y la segunda dama o el segundo galán. Es decir, personajes de ambos sexos y tanto principales como secundarios. Predominan, además, los engañadores circunstanciales (varios, aunque nunca en número elevado) cuyas mentiras adquieren cierta significación en la construcción del enredo. Este dato no difiere de lo registrado al respecto en las comedias del destierro y permite afirmar que Lope prefiere mejor crear el enredo sobre los engaños de varios agonistas que no dominan totalmente los hechos que sobre el agonista (o pareja de agonistas) que domina de principio a fin, sin sorpresas incluso para el auditorio, todos los acontecimientos que acaecen en la acción. Los engañadores circunstanciales aparecen en obras donde el recurso puede ser importante o simplemente tiene un carácter secundario. El engañador permanente, por el contrario, sólo se da en aquellas piezas en las que el recurso es esencial. Ambas figuras, en cambio, no son incompatibles y Lope con frecuencia se vale de ellas en una misma comedia. Este hecho refleja, sin duda, las diversas posibilidades que esta clasificación de los agonistas ofrece para crear a partir del engaño la acción de las obras.

En una misma pieza no funcionan como engañador permanente más de dos agonistas. En esta etapa ha aumentado el número de casos en los que son dos, normalmente la pareja de amantes, pero también a veces amigos confidentes. Son agonistas principales cuyos engaños se mantienen largo tiempo en la acción. De hecho a veces los títulos de las comedias aluden directamente a ellos[23]. Se trata de agonistas que se caracterizan por su ingenio y astucia y suelen alcanzar sus propósitos (nobles casi siempre). Se aprecia, ahora, por otro lado, la tendencia a reducir el número de engaños que éstos realizan. Esta figura aparece en las siguientes obras: *Viuda, casada y doncella* (Feliciano/Fátima), *El galán Castrucho* (Castro), *La corona de Aragón* (Elvira), *Los pleitos de Ingalaterra* (El conde), *El blasón de los Chaves* (Dorotea), *Lucinda perseguida* (El conde), *La ocasión perdida* (Doriclea/Rosaura), La prisión sin culpa (Lucinda), Los tres diamantes (Leonato), *Los embustes de Celauro* (Celauro), *El ingrato arrepentido* (Florela), *El cuerdo loco* (El príncipe), *El caballero de Illescas* (Juan Tomás), *El arenal de Sevilla* (Lucinda), *La desdichada Estefanía* (Isabel), *La inocente Laura* (Ricardo), *La discreta enamorada* (Lucindo/Fenisa), *El alcalde mayor* (Rosarda), *La noche toledana* (Lisena), *El testigo contra sí* (Lisardo y su criado), *El gran duque de Moscovia* (Marín/Garcerán), *El servir a señor discreto* (Pedro), *La venganza venturosa* (Lisarda/Carreño), *La discordia en los casados* (Otón/Pinabelo), *La dama boba* (Finea/Laurencia), *La burgalesa de Lerma* (Leonarda), *El desconfiado* (Juan/Pedro), *Santiago el verde* (García/Celia), *El mayor imposible* (Ramón), *Mirad a quién alabáis* (la duquesa), *El poder en el discreto* (Celio/Serafina), *Amor con vistas* (Octavio), *Sin secreto no hay amor* (Clavela/Lisarda), *La moza de cántaro* (María) o *De cosario a cosario* (Celia/don Juan). A veces la figura del engañador permanente destaca a partir de un acto o sólo en un acto de la pieza, fundamentalmente en el planteamiento o nudo de la acción. Es utilizada, por tanto, no sólo con gran perfección sino también de formas distintas. Supone la existencia de engaños significativos de larga duración en la acción y aparece con frecuencia en obras donde también se registra la figura del engañador circunstancial. Presenta, en general, un uso más dinámico que en el primer Lope.

Los engañadores circunstanciales son bastante más frecuentes que el anterior y normalmente varios en una misma pieza. Realizan engaños cuya significación para la acción es muy desigual. A veces crean en conjunto complejas intrigas que ninguno de ellos domina, lo que es muy del gusto del público. Aparece en obras donde está presente la figura del engañador

[23] Ejemplos significativos son *El lacayo fingido, Los embustes de Celauro, El cuerdo loco, La discreta enamorada* o *La moza de cántaro*.

permanente (aunque con una reducción relativa de su número) y el recurso es importante para el desarrollo de la acción, y también en aquellas otras en que es sólo secundario o destacable en alguno de sus actos o partes de los mismos. Aparece en las siguientes obras: *La pastoral de Jacinto* (Frondelio, Belardo, Doriano), *La boda entre dos maridos* (Lauro, Febo, Pinabel), *El amor destinado* (el rey, Teodoro, Filiberto), *Viuda, casada y doncella* (Ardín, Laurencio, Otavia), *Adonis y Venus* (varios), *La pobreza estimada* (Isabel, Ricardo, Tancredo), *La obediencia Laureada* (Alejandro, Doristeo, Claudio), *La campaña de Aragón* (Nuño, Fortunio), *El castigo del discreto* (Hipólita, Leonelo), *El alcaide de Madrid* (Celima, Gazul, Fernanda), *Las pobrezas de Reinaldos* (Reinaldos, Malgesí), *La ocasión perdida* (el rey), *La prisión sin culpas* (Roberto, Benito, Florián), *La varona castellana* (Vela, Nuño, María), *Los esclavos libres* (varios), *Los tres diamantes* (Enrique, Lucindo, Lisardo), *El ingrato arrepentido* (Albano), *La quinta de Florencia* (Otavio, Alejandro y Carlos), *El cuerdo loco* (varios), *El arenal de Sevilla* (Florelo), *La desdichada Estefanía* (Castro), *El hombre de bien* (Jacinto, el rey Rugero, Clavela), *El duque de Viseo* (Viseo, Elvira), *El gran duque de Moscovia* (varios), *Los melindres de Belisa* (varios), *El acero de Madrid* (Beltrán, Belisa, Florencio), *El cuerdo loco* (varios), *La cortesía de España* (varios), *El juez en su causa* (varios), *La firmeza en la desdicha* (Teodora/Ricardo), *La locura por la honra* (varios), *Las almenas de Toro* (varios), *El villano en su rincón* (varios), *¿De cuando acá nos vino?* (varios), *La discreta venganza* (varios) y *¡Ay, verdades, que en amor...!* (varios). En estas obras, al contrario de lo que ocurría en las comedias del primer Lope, no denotan imperfección constructiva, no dispersan la acción, ni crean intrigas de difícil seguimiento por parte del público.

c) La figura del engañador en la obra dramática del ciclo de senectute de Lope de Vega (1626-1635). En estas obras se ha reducido el número de los personajes que mienten. Los engañadores son normalmente la dama, el galán, el galán y la dama (menos frecuentes que en la etapa anterior) y la segunda dama o el segundo galán. Se trata de personajes de ambos sexos casi siempre principales. Encontramos tanto engañadores principales como engañadores circunstanciales. La presencia de éstos en las obras se dispone de dos maneras: en las piezas en las que el recurso no es importante aparecen únicamente engañadores circunstanciales y en las piezas en las que el recurso es importante se dan engañadores permanentes y/o engañadores circunstanciales, aunque éstos en número más reducido que en el caso anterior. En esta etapa Lope opta más por crear el enredo a partir de la combinación de la figura del engañador permanente con la del engañador circunstancial. Prefiere mejor construir la acción sobre los

engaños de pocos personajes que dominan de principio a fin o en un tramo considerable los acontecimientos producidos en ella. El público prácticamente siempre conoce que los agonistas están mintiendo, a Lope no le interesa ahora sorprenderles por medio de engaños.

En una misma pieza pocas veces funcionan como engañador permanente dos agonistas. Lo normal es que aparezca uno solo. Estas figuras realizan en las obras engaños que se mantienen largo tiempo en la acción. Sólo en un caso el título de la comedia alude directamente a él[24]. Son agonistas que por medio del engaño logran siempre alcanzar sus fines. En esta etapa, además, estos personajes precisan de menos engaños para lograrlos. Aparece en las siguientes obras: *Del monte sale* (Narcisa), *Más pueden celos que amor* (Octavia), *No son todos ruiseñores* (Juan), *La boba para los otros y discreta para sí* (Juan y Blanca). Es muy habitual que la figura del engañador permanente destaque a partir de un acto o en un solo acto de la pieza. Menos frecuente es que lo haga en todos. Llevan a cabo, en cualquier caso, engaños significativos que afectan a agonistas principales y se mantienen largo tiempo en la acción.

Los engañadores circunstanciales son más frecuentes que la figura anterior, funcionan en combinación con él y pueden ser varios en una pieza. Realizan engaños cuya significación para el desarrollo de la intriga es muy desigual. Estos pueden ser, de hecho, simplemente circunstanciales o tener cierta relevancia en un momento concreto de la pieza. Aparecen en las siguientes comedias: *Los Tellos de Meneses* (Elvira), *Los trabajos de Jacob* (Nicela, Putifar), *Porfiando vence amor* (Lucinda y, sobre todo, Alejandro), *Amar, servir y esperar* (Diego), *Del monte sale* (Tirso, Roselo), *Más pueden celos que amor* (Nuño), *No son todos ruiseñores* (Leonardo, Fernando), *La boba para los otros y discreta para sí* (Fabio y Julio), *Por la puente Juana* (Isabel de Nevares), *El amor enamorado* (Silvia, Bato, Alcina, siempre en engaños episódicos), *El castigo sin venganza* (el duque, Batín, Febo, Aurora, Federico), *La noche de san Juan* (Juan, Inés, Pedro, Leonor), *¡Si no vieran las mujeres!* (Federico, Isabela, Tristán) y *El desprecio agradecido* (Bernardo).

3. Conclusiones

El personaje engañador es la figura que realiza los embustes y genera básicamente el enredo. Pero ello no implica una caracterización negativa, pues el mentir en las comedias no es por lo general un hecho peyorativo.

[24] Se trata de la comedia *La boba para los otros y discreta para sí* donde el personaje engañador permanente (Diana) finge ser boba.

Lope distingue, además, dos tipos básicos de personajes engañadores: el engañador permanente y el engañador circunstancial. El primero se define por una fuerte voluntad de mentir con el fin de alcanzar sus propósitos. Domina desde el principio el enredo, es un estratega de la intriga que con precisión matemática obra conforme a un plan perfectamente trazado. Necesita a veces de la ayuda de otros agonistas, no es incompatible con la presencia en las obras de engañadores circunstanciales y no realiza siempre un número elevado de engaños. Sólo una mínima parte de éstos son maliciosos. El engañador circunstancial, por otra parte, es aquel que lleva a cabo un engaño para conseguir de forma inmediata un objetivo. No tiene, por tanto, a la mentira como estrategia con la que lograr propósitos más amplios. Estas figuras, que son muy abundantes en las obras, permiten crear intrigas complejas donde se ha roto la monodirección del enredo. No dominan en su totalidad los hechos que se suceden en la intriga y con frecuencia resultan también engañados por otros agonistas. En las comedias de Lope registramos, en cualquier caso, una clara preferencia por generar el enredo a partir de los engaños de varios (nunca muchos) engañadores circunstanciales. Es decir, existe una tendencia clara a la creación de enredos que ningún agonista controla.

CIRCELE ARTEI. DESPRE AGONIŞTII MINCINOŞI DIN TEATRUL LUI LOPE

(Rezumat)

Articolul *Circele Artei.* are ca obiect principal de studiu tipologia personajelor care mint şi motivele care stau la baza minciunilor lor, analiza termenilor care jalonează prezenţa şi rolul acestora fiind reluată cu intenţia de a arunca o lumină nouă asupra comediilor marelui dramaturg şi poet spaniol.

Diversitatea personajelor care mint şi frecvenţa cu care o fac generează întrebarea dacă este sau nu vorba de un reflex al societăţii de atunci, captat de Lope în mod subtil. Personajele sale rareori mint de dragul de a minţi, au întotdeauna motive pentru care o fac. Lectura propusă este revelatoare: majoritatea mint şi sunt minţite mai ales din dragoste.

Sunt analizate schemele care se repetă şi prezentate personajele-tip. Nu sunt omise nici etapele în care a fost împărţită opera dramatică a lui Lope.

Folosind o bibliografie bogată şi dovedind o cunoaştere aprofundată a temei de cercetare, articolul aduce o interesantă viziune de sinteză pentru cercetarea dramaturgiei lui Lope în dimensiunea sa social-istorică. Structura articolului reflectă rigoarea ştiinţifică cu care a fost realizat. Valoarea lui nu constă doar în faptul că propune o tipologie eficace, ci şi în aceea că studiază, totodată, caracteristicile şi rolul acestei tipologii în diferitele etape ale producţiei dramatice ale ilustrului reprezentant al Secolului de Aur, cu intenţia de a stabili importanţa pe care o are în opera sa amăgirea, acest procedeu literar de mare rentabilitate.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 357-370

PYM. ARIEL: VIZIUNEA

de

Adrian STAN

> Je dis qu'il faut être *voyant*, se faire *voyant*.
>
> Le Poète se fait *voyant* par un long, immense et raisonné *dérèglement* de *tous les sens*. Toutes les formes d'amour, de souffrance, de folie; il cherche lui-même, il épuise en lui tous les poisons, pour n'en garder que les quintessences. Ineffable torture où il a besoin de toute la foi, de toute la force surhumaine, où il devient entre tous le grand malade, le grand criminel, le grand maudit, – et le suprême Savant! – Car il arrive à l'*inconnu*! Puisqu'il a cultivé son âme, déjà riche, plus qu'aucun! Il arrive à l'inconnu, et quand, affolé, il finirait par perdre l'intelligence de ses visions, il les a vues!
>
> (Rimbaud, 1972: 251.)

> I owned a sail-boat called the Ariel, and worth about seventy-five dollars. She had a half deck or cuddy, and was rigged sloop-fashion – I forget her tonnage, but she would hold ten persons without much crowding. In this boat we were in the habit of going on some of the maddest freaks in the world; and, when I now think of them, it appears to me a thousand wonders that I am still alive today.
>
> I will relate one of these adventures by way of introduction to a longer and more momentous narrative (Poe, 1975:) –

Astfel îşi începe Pym relatarea aventurii nocturne care, probabil, a inspirat lui Walt Whitman (citat de Buranelli, 1966: 16-17) viziunea unui Poe tragic şi netulburat:

> Am visat odată un vas, prins la miezul nopţii într-o furtună. Nu era o corabie mare, bine echipată, nici un vapor maiestuos, condus de o mână sigură prin uragan, ci părea mai degrabă unul dintre micile şi minunatele iahturi cu pânze pe care le văzusem deseori ancorate, dansând graţios pe apele din jurul New York-ului, sau mai sus, pe canalul de la Long Island. Iahtul rătăcea cu pânzele sfâşiate şi cu catargele rupte prin lapoviţa, vântul şi valurile nopţii. Pe punte se afla silueta firavă, subţire, frumoasă a unui bărbat întunecat, ce părea să se bucure de groaza, ceaţa, furtuna şi destrămarea în mijlocul căreia se găsea şi a căror victimă era. Silueta din visul meu îngrozitor putea fi Edgar Poe, spiritul său, soarta sa, poemele sale, ele însele nişte vise îngrozitoare.

Walter Bezanson (1960: 153) rezumă întregul episod într-o frază:

> Rising from their warm Nantucket beds on a cold night in late October, young Pym and his friend Augustus Barnard are borne across a moonlit sea by the Ariel, crushed and "drowned" by a returning whaler, resurrected out of the deep, brought back by the whaler, and so made to appear at family breakfast without anyone being the wiser.

Rezumatul pierde grozăvia situației imaginate de Poe. Ideea lui Augustus este cu adevărat nebunească ("his mad idea"). Ameţiţi de băutură în urma unei petreceri prelungite până târziu, tinerii se avântă în larg într-o bărcuță cu pânze, fără busolă sau provizii ("we had neither compass nor provisions"), în puterea nopții reci de octombrie şi a oceanului răvăşit de uragan ("It was blowing almost a gale, and the weather was very cold–it being late in October"). Vântul puternic îi împinge către larg, scoțându-i cu repeziciune din adăpostul golfului ("it was clear that, if we held our present course, we should lose the sight of land before daybreak"). Înaintea lor, o mare tot mai montată ("The boat was going through the water at a terrible rate [...] running her bows completely under the foam"), în urmă, nori amenințători de furtună ("A storm was evidently gathering behind us"). De la o vreme, intimidat, Pym ar vrea să se întoarcă. Prima sa tentativă de a evita pieirea sigură ("a fierce wind and strong ebb-tide were hurrying us to destruction") se loveşte de refuzul disprețuitor al lui Augustus, aflat la cârmă: "I am going to sea–*you* may go home if you think proper". La a doua încercare, ceva în tonul răspunsului lui Augustus – "«By-and-by», said he at length, «time enough–home by-and-by»" – îl îngrozeşte pe Pym ("the tone of these words [...] filled me with an indescribable feeling of dread"). "Timid şi nesigur" ("timid and irresolute") în largul unei mări dezlănțuite, încă nedeprins cu arta navigației ("At this period I knew little about the management of a boat"), Pym realizează într-un târziu că tovarăşul de drum în care se încrezuse este pe punctul de a-şi pierde cunoştința din pricina exceselor bahice:

> His lips were perfectly livid, and his knees shook so violently together that he seemed scarcely able to stand. «For God's sake, Augustus,» I screamed, now heartily frightened, «what ails you?–what is the matter?–what *are* you going to do?» «Matter!» he stammered, in the greatest apparent surprise, letting go the tiller at the same moment, and falling forward into the bottom of the boat–«matter–why, nothing is the–matter–going home–d–d–don't you see?»

Terifiantă, escapada s-ar explica facil prin neastâmpărul lui Augustus – nerăbdarea sa de a întrerupe monotonia unei exasperante rutine cotidiene ("tired [...] of lying in bed on such a fine night like a dog") printr-un gest luciferic ("swore with a terrible oath that he would not go to sleep for any Arthur Pym in Christendom, when there was so glorious a breeze from the

southwest"). Privite însă *în context literar*, impuls inițial şi scene consecutive compun împreună un episod emblematic pentru *curentul romantic*. Avânt nemărginit, forță şi vitalitate, tinerească exaltare şi sete de aventură, sensibilitate la chemarea nopții şi la freamătul furtunii, beție a preaplinului senzorial şi transă vizionară aveau, în epocă, un nume: *Sturm und Drang*. La suprafață, aşadar, furtuna romantică. La un nivel mai adânc, geniul lui Poe leagă detaliile simbolice ale incidentului într-un surprinzător sens secund.

Câteva indicii semnalează în text prezența acestui din urmă nivel. Întâi, afirmația aruncată de Augustus, "Eu unul mă duc în larg" ("I am going to sea"), comportă, prin omonimia fonetică *sea / see*, o vagă sugestie vizionară: "Eu unul mă duc *să văd*". Sugestie valoroasă, având în vedere importanța atribuită de romantici straniului «poet ascuns în noi» (Schubert, citat de Béguin, 1998: 157-158) («L'étrange poète caché en nous», Béguin, 1969: 109), simțului "*lăuntric*", "*universal*" ("le *sens interne* ou *sens universel*"), care, în stări privilegiate, de "extaz" ("L'*ek-stase*"), dă artistului, prin revelație, "adevărata cunoaştere" a lucrurilor (Baader, citat şi comentat de Béguin, 1998: 116-117, 1969: 74-75: «*orice artist»,* scria Baader în anul 1825, «*orice poet autentic e 'clarvăzător' sau vizionar*: fiecare poem, fiecare operă de artă adevărată e monumentul unei viziuni» («*tout artiste, tout poète authentique est voyant ou visionnaire*; chaque poème, chaque œuvre d'art véritable est le monument d'une vision»). Apoi, fiorii dați lui Pym de răspunsul lui Augustus privind *întoarcerea acasă*. Reiese abia în finalul dialogului înțelesul lugubru pe care acesta, în "exaltarea" sa, îl are în vedere: cufundare "în infinit", voluptuoasă dizolvare în Marele Tot "care e universul" (Béguin, 1998: 96), prin sacrificarea eului. Pentru Augustus, ca pentru atâția mari romantici, călătoria pe mare are semnificația «destrămării, a uitării totale de sine, a încetării oricărei amintiri şi conştiințe» («de la dissolution, de l'oubli total de soi-même, de la cessation de tout souvenir et de toute conscience»), cum năzuia, de pildă, Moritz; mai mult, ea figurează "dorința de moarte" ("le vœu de la mort") trezită romanticului de "tendința spre dilatare a ființei" ("la tendence à la dilatation de l'être"), "eul, simbolizat prin trup, [fiind] resimțit ca o închisoare strâmtă care se opune dorinței de expansiune, de disoluție în univers" ("Le moi, symbolisé par le corps, est ressenti comme une prison étroite, qui fait obstacle au désir d'expansion, de dissolution dans l'univers") (Moritz, citat şi comentat de Béguin, 1998: 62-63, 1969: 27-28). În al treilea rând, cuvântul "*matter*" ("materie"), murmurat de Augustus înainte de a scăpa din mână cârma, semnalează o regresie ce comportă nu numai (1) stingerea *spiritului* limitat şi limitativ – lumina "augustă" a conştiinței raționale – şi (2) atingerea unei absolute insensibilități senzoriale sau *inaderențe la lumea sensibilă* ("He was now

thoroughly insensible, and there was no probability that he would be otherwise for many hours"), ci şi (3) atingerea, cu preţul individualităţii pierdute, a unui strat elementar transpersonal – *sinele* racordat la ritmurile cosmice. Etape şi scop ale aventurii spirituale a romanticului sunt prezentate de Albert Béguin (1969: 7) în termenii următori:

> pour eux, c'est précisément par le rêve et par les autres états «subjectifs» que, descendant en nous-mêmes, nous y rejoindrons cette part de nous qui «est davantage nous-mêmes» que notre conscience; au lieu d'un sujet copiant fidèlement un objet, qui lui est extérieur et lui fait face, ils concevront une interpénétration étroite de l'un et de l'autre, – et la seule connaissance sera celle de la plongée aux abîmes intérieurs, de la concordance de notre rythme le plus particulier avec le rythme universel: connaissance analogique d'un Réel qui n'est pas la donnée extérieure.

Recitit în această lumină, pasajul în care Pym descrie cum, aplecându-se asupra trupului doborât de băutură, imediat după căderea lui Augustus în nesimţire, constată starea jalnică a prietenului său,

> I flew to him and raised him up. He was drunk–beastly drunk–he could no longer either stand, speak, or see. His eyes were perfectly glazed; and as I let him go in the extremity of my despair, he rolled like a mere log into the bilge-water, from which I had lifted him,

dobândeşte neaşteptate valenţe pozitive. *Beţia adâncă* ar putea fi semnul unei stări de graţie, cecitatea *ochilor sticloşi* – amintind privirile corăbierilor "răpuşi" din "Balada" lui Coleridge – semn al orientării atenţiei înspre interior, iar trupul inert, asemănat unui buştean legănat de ape, semn al abandonului în voia ritmurilor cosmice. Cu mijloacele rudimentare caracteristice mediului marinăresc, Poe ar prezenta aici, aplicând sugestii ale romanticilor germani, pe care îi cunoştea, o "conştiinţă genială" ("la conscience géniale"), "un fel de extaz, o intuiţie superioară" ("une extase, une intuition supérieure") care "revelează adevărata noastră viaţă, cea care într-adevăr ne aparţine şi căreia îi aparţinem, cea de dincolo de văz şi de simţire, din centrul sufletului unde ne confundăm cu esenţa noastră eternă" ("Et par là se révèle à nous notre vie véritable, celle qui nous appartient réellement et à laquelle nous appartenons, celle qui est, au delà du voir et du sentir, dans la région centrale de l'âme où nous nous confondons avec notre essence éternelle") (Béguin, comentând pe Novalis, 1998: 268, 1969: 202).

Pentru edificare, voi schiţa, pe scurt, concepţia romanticului german care, asemenea lui Augustus şi Pym, şi-a trăit până la capăt filosofia. Novalis (Râmbu, 2001: 41-44) distinge înăuntrul eului între "o facultate practică", instrumentală (eul dotat cu voinţă, intelect şi raţiune) şi "o facultate mai cuprinzătoare", numită de el "genialitate", un "eu mai

profund" ce cunoaşte "o lume secretă, pe care limbajul nu o poate exprima" şi de care omul "s-a înstrăinat". "Ar fi timpul", crede Novalis, ca exilul să ia sfârşit, iar "*rătăcitorul*" "să se reîntoarcă acasă", în "adevărata patrie". Pentru romanticul german, *«filosofia este, de fapt, dor de casă. Imboldul de a fi pretutindeni acasă».* "*Geniul*" ("esența naturii umane") regăseşte "calea spre lumea din care am fost cândva exilați" printr-un "act absolut misterios": "cuprinderea de sine, intuiția sinelui", accesul la "un *eu ideal*, un absolut interior *tu*" de la care "*eul real*" primeşte anumite revelații. "Fundamentul tuturor revelațiilor" îl constituie filosofia. "Hotărârea de a filosofa este o provocare adresată eului real de a se trezi şi de a deveni spirit". Este vorba, cum scrie Novalis, despre «înălțarea tuturor oamenilor la condiția geniului, a omului la condiția lui Dumnezeu, a oricărui timp la condiția vârstei de aur». Acesta este țelul *idealismului* său *magic*, prin *magie* el înțelegând "arta de a trezi forțele ascunse ale sufletului ațipit şi odată cu acestea conştiința miracolului spiritului". Calea: "sinuciderea". "Eul real trebuie să se sacrifice, să cedeze în fața celui ideal". "Sinucidere", "sacrificare" înseamnă, însă, nu suprimare totală şi definitivă, ci doar atenuare, surdinare, amuțire temporară, pentru a face cu putință sesizarea în "străfundurile" celui dintâi a prezenței celui din urmă. Practic, este vorba de a depăşi "conştiința comună", caracterizată prin activitatea "simțurilor afectate de lumea exterioară", pentru a atinge "starea magică" şi a prilejui "sesizarea ființei spirituale de către facultățile sufletului", precum şi pentru a înfăptui, prin intermediul acesteia, transformarea lumii exterioare:

> «În perioada de magie, spune Novalis, corpul serveşte sufletului sau lumii spirituale». Dar corpul este mijlocul prin care construim sau modificăm lumea externă. Rezultă că o transformare a mijlocului de percepere a lumii este o transformare a lumii însăşi. Voința poate realiza o asemenea transformare. «Dacă simțurile nu sunt decât modificări ale organului de gândire, ale *elementului absolut*, atunci odată cu stăpânirea acestuia vom putea să ne modificăm şi să ne dirijăm, după voie, şi simțurile (...)».

Efortul de remodelare, de re-creere – de «romantizare», spune Novalis – prin forța spiritului, a lumii în splendoarea sa originară este un act poetic: «[...] Eu romantizez în măsura în care acord unui lucru comun un sens superior, obişnuitului o înfățişare plină de mister, cunoscutului demnitatea necunoscutului, finitului o aparență de infinit». Astfel, filosofie şi poezie devin una: "artă absolută".

Beție, nebunie, dor de casă, impuls sinucigaş, dereglare (suspendare) a simțurilor, "materie" sau stare vegetativă – tabloul înfățişat de Poe este acum inteligibil. *Comportamentul lui Augustus şi Pym marchează – pe calea obținerii viziunii poetice – etapa depăşirii conştiinței comune.* Condiția – pentru exeget – pentru ca "magia" textului să devină efectivă:

înnobilarea sensurilor unor cuvinte şi întâmplări comune sau triviale. Contextul general de referinţă: ideologia romantică.

Amuţirii lui Augustus îi urmează activarea lui Pym. Se descotoroseşte de vela mare cu tot cu catarg, diminuând astfel impactul vântului şi evitând pericolul iminent al răsturnării ambarcaţiunii. Îşi asigură prietenul împotriva înecului, ridicându-l şi legându-l cu frânghia de un inel fixat în lemnul punţii. Apoi se instalează la cârmă. *Nu schimbă cursul călătoriei*. O stare generală de *insensibilitate senzorială* – oarecum asemănătoare stării lui Augustus –, amorţeală pricinuită de contactul fizic prelungit cu apa îngheţată ("I was so utterly benumbed, too, in every limb, as to be nearly unconscious of sensation"), îl pregăteşte şi pe el pentru *experienţa alterităţii,* pe care *vântul puternic de sud* le-o va scoate înainte. Ceea ce Augustus "vede", Pym aude:

> suddenly, a loud and long scream or yell, as if from the throats of a thousand demons, seemed to pervade the whole atmosphere around and above the boat. Never while I live shall I forget the intense agony of terror I experienced at that moment. My hair stood erect on my head–I felt the blood congealing in my veins– my heart ceased utterly to beat, and without having once raised my eyes to learn the source of my alarm, I tumbled headlong and insensible upon the body of my fallen companion.

Punct culminant al episodului. Asemănarea cu povestirea "Manuscris găsit într-o sticlă": dezastrul maritim, figurând impactul viziunii şi justificând transbordarea agenţilor poetici pe noua corabie – *trăirea nemijlocită* a viziunii. Deosebirea: reacţia lui Pym – căderea în stare de transă – depăşeşte în intensitate tulburarea stârnită celuilalt călător de apariţia Olandezului Zburător. Ideea *viziunii poetice* figurate de apariţia balenierei *Pinguinul* – Realul "care nu e un dat exterior" – este multiplu sugerată. În primul rând, de *transa* lui Pym şi Augustus, coborâre din sensibil în intuitiv. Apoi, de două detalii simbolice ce evocă Polul Sud – pentru Poe *simbol al imaginarului* –:

> (2) corabia *urcă* înspre Nantuket cu vânt de sud-vest, adică dinspre polul imaginarului ("the whaling-ship [...] was close hauled, beating up to Nantucket with every sail she could venture to set"), aceeaşi "glorioasă briză" ce-i îndemnase pe Augustus şi Pym să-şi părăsească culcuşul;
> (3) baleniera poartă numele păsării-simbol a ţinuturilor antarctice.

Există şi un al patrulea argument, mai important: caracterul rezumativ al episodului *Ariel*, de variantă "abreviată" a povestirii principale, cum remarcă, între alţii, Edward Davidson (1957: 164):

> The first chapter, or prologue, of *Pym* is a highly dramatic yet abbreviated narrative of everything that the rest of the book will contain; it is very like "The Custom House" chapter as prefatory to *The Scarlet Letter* and the New Bedford-Nantucket episodes as prologue to *Moby Dick*. In all three instances the opening episode is a microcosm of the whole action which is to follow.

Un exemplu. În drumul său, corabia ivită din noaptea furtunii romantice calcă, sfărâmă şi scufundă bărcuța tinerilor ("the frail bark"), lăsând în urmă pe Augustus agățat de un rest al epavei şi târând pe Pym dedesubt. Or, *imaginea lui Pym ţintuit de chila Pinguinului* anticipează calvarul îndurat de el mai târziu în cala celeilalte baleniere, iar *imaginea derivei lui Augustus pe marea agitată*, printre sfărâmăturile punții, intervalul ficțional cuprins între experiența sa printre răsculații celuilalt echipaj şi cea a propriei morți şi înmormântări ("Augustus was struggling near ["the entire deck of the Ariel's cuddy"], apparently in the last agonies"). Putem conchide că episodul *Ariel* reprezintă *nucleul poetic* din care se dezvoltă povestirea, *imagine primordială* şi *viziune totalizantă* comparabilă cu *intuiția creatoare* din "Manuscris". De unde utilitatea de a aprofunda începutul romanului pentru a-l înțelege în întregul său.

Obținem semnificația simbolică a imaginilor citate dacă identificăm forțele de care depinde salvarea tinerilor. Operațiunea lansată de pe balenieră îşi are originea în înfruntarea rațiune-sensibilitate, rațional-irațional, forțe ale conştiinței *versus* forțe ale inconştientului, reprezentate de conflictul dintre căpitan şi secund. Om dintr-o bucată (numele său e "Block"!) şi navigator pragmatic neimpresionat de romantice extazuri şi reverii în nacele ("said that «it was no business of his to be enternally watching for egg-shells»"), căpitanul *Pinguinului* este pentru continuarea neabătută a călătoriei ("the captain [...] was for proceeding on his course without troubling himself about the matter"), socotind accidentul un *nonsens* ("the ship should *not* put about for any such nonsense"). Susținut de echipaj, secundul dezaprobă vehement impietatea atitudinii căpitanului ("heartless atrocity"), se răzvrăteşte ("he would disobey his orders"), recurge la violență fizică ("He strode aft, jostling Block [...] on one side"), dispune *abaterea din drum* a corabiei ("the ship went cleverly about") şi oprirea ei ("the ship was [...] in stays") pentru a descoperi şi contempla apoi, din barca de salvare, următoarea *imagine a inconştientului*, "viziune apocaliptică a sinelui" ("an apocalyptic vision of the self", Bezanson, 1960: 155):

> Another huge lurch now brought the starboard side of the vessel out of the water neatly as far as her keel, when the cause of the anxiety was rendered obvious enough. The body of a man was seen to be affixed in the most singular manner to the smooth and shining bottom (the Penguin was coppered and copper-fastened), and beating violently against it with every movement of the hull. After several

> ineffectual efforts, made during the lurches of the ship, and at the imminent risk of swamping the boat, I was finally disengaged from my perilous situation and taken on board–for the body proved to be my own.

Sensibilitate, dezordine, explorare a inconştientului (chila corabiei, marea furtunoasă sub lumina lunii), condiția însăşi de *secund* ("first mate") în raport cu *căpitanul* în ierarhia comenzii vasului semnalează ridicarea împotriva conştiinței comune a unor *forțe creatoare*. Deturnarea corabiei de la rosturile practice imediate sugerează îndeajuns posibilitatea unui comportament poetic. Însă imaginea memorabilă a înecatului țintuit de chila *Pinguinului* îndeamnă la căutarea unor similitudini cu aventura unei ambarcațiuni poetice anume: corabia "beată" imaginată de Arthur Rimbaud (1972: 66-69).

Comparația cu poemul lui Rimbaud, afirmă J. Gerald Kennedy (1995: 41), ilumineză întregul episod: "If there is a single image in the *Ariel* episode that condenses the symbolic or metaphorical aspect of Pym's experience, it is that of a boat out of control, the *bateau ivre* of adolescent rebellion". Ar fi vorba, crede criticul american, despre o influență directă, despre un exemplu riguros de intertextualitate ("referirea aluzivă la un text din trecut, referire ce presupune îndeobşte o modificare de sens", Ciocârlie, 2003: 10): "Thanks to the French translation of Charles Baudelaire, *Pym* exercised notable influence on Jules Verne, who wrote a sequal titled *Le Sphinx des glaces* (The Sphinx of the Ice Fields, 1895), and on Arthur Rimbaud, who offered poetic homage in his *Bateau ivre* (The Drunken Boat, 1871)" (Kennedy, 1995: 11). Nu din perspectiva unor influențe dovedite propun comentariul următor, ci doar pentru a semnala câteva analogii sugestive.

La tempête a béni mes éveils maritimes.
Plus léger qu'un bouchon j'ai dansé sur les flots
Qu'on appelle rouleurs éternels de victimes,
Dix nuits, sans regretter l'śil niais des falots!

Plus douce qu'aux enfants la chair des pommes sures,
L'eau verte pénétra ma coque de sapin
Et des taches de vins bleus et des vomissures
Me lava, dispersant gouvernail et grappin.

Et dès lors, je me suis baigné dans le Poème
De la Mer, infusé d'astres et lactescent,
Dévorant les azurs verts; où, flottaison blême
Et ravie, un noyé pensif parfois descend;

O, teignant tout à coup les bleuités, délires
Et rythmes lents sous les rutilements du jour,
Plus fortes que l'alcool, plus vastes que nos lyres,
Fermentent les rousseurs amères de l'amour!

Furtuna însoţeşte şi aici chemarea timpurie a poeziei ("éveils maritimes"). Navigaţia e tot un dans neîndrumat de repere exterioare ("l'śil niais des falots"). Şi aici marea spală lemnul punţii de urmele orgiilor bahice. Tot pierdere "în larg" este şi această cufundare în "Poemul Mării", tot rătăcire fără ţintă şi fără întoarcere ("dispersant gouvernail et grappin"). Şi această călătorie presupune întâlnirea, în subconştient, a imaginii sinelui ("un noyé pensif"). Comentariul comparativ poate fi lesne extins dincolo de episodul *Ariel*. Inversând perspectiva. Vorbeşte şi Pym despre "deliruri", ritmuri lăuntrice ample ("rythmes lents ... plus vastes que nos lyres"), curenţi ascunşi ("La circulation des sèves inouïes") şi alte felurite mişcări ale mării psihicului şi a limbajului ("les trombes / Et les ressacs et les courants") – domoale ("Les flots roulant au loin leur frisson de volets!"), violente ("pareille aux vacheries / Hystériques, la houle à l'assaut des récifs") sau contradictorii ("Des écroulements d'eaux au milieu des bonaces"). Sunt şi corăbiile lui Pym scuturate de furiile furtunii ("Planche folle", "Bateau perdu ... / Jeté par l'ouragan dans l'ether sans oiseau"), îmbibate de tăriile mării ("ivre d'eau"), libere şi fantomatice ("Libre, fumant"), deopotrivă sensibile la rumoarea ispititoarelor adâncuri creatoare ("Moi qui tremblais, sentant geindre à cinquante lieues / Le rut des Béhémoths et les Maelstroms épais") şi năzuind contopirea cu Marele Tot ("Ô que ma quille éclate! Ô que j'aille à la mer!"). Vede şi el lucruri nemaivăzute ("Et j'ai vu quelquefois ce que l'homme a cru voir!"): descoperă şi el – în Mările Sudului – neverosimile pământuri şi creaturi ("J'ai heurté, savez-vous, d'incroyables Florides / Mêlant aux fleurs des yeux de panthères à peaux / D'hommes!"). Este şi Pym martir greu încercat al Polului Sud şi, în genere, al zonelor inaccesibile conştiinţei comune ("martyr lassé des pôles et des zones"). Străbate şi el, în vecinătatea Polului, lăptoase ape imaginare ("le Poème / De la Mer, infusé d'astres et lactescent"). Contemplă şi el, în finalul povestirii, apele ce se prăbuşesc în abisul depărtării ("Et les lointains vers des gouffres cataractant!").

Revin la episodul *Ariel*. Dacă marea simbolizează inconştientul, explorat de secund şi oamenii săi, salvarea, aducerea şi resuscitarea lui Pym şi Augustus la bordul *Pinguinului* pot fi socotite acte poetice, asemănătoare urcării sau aducerii *amintirii* şi *visului* în conştiinţă. Să vedem ce semnificaţii le atribuie Edgar Poe. Trupul lui Pym este recuperat din mare după repetate şi riscante încercări eşuate. Este resuscitat cu greu, dintr-o stare vecină cu moartea ("life seemed to be totally extinct"), după ore de eforturi – la sugestia lui Augustus, prin frecţionări cu "ulei încins": "[...] I was resuscitated from a state bordering very nearly upon death (and afer every other means had been tried in vain for three hours and a half) by vigorous friction with flannels bathed in hot oil–a procedure suggested by

Augustus". Când, în fine, se dezmeticeşte, vede, între alţii, pe Augustus aplecat asupra sa ("Several persons were standing over me, and Augustus, paler than death, was busily occupied in chafing my hands") – gest oglindind gestul anterior al lui Pym aplecat asupra lui Augustus. Moartea şi renaşterea lui Pym figurează *trezirea la viaţă a fiinţei sale inconştiente prin procedee radicale, atent elaborate, savant dozate şi abil înlănţuite de intelectul poetic pentru obţinerea efectului dorit.* În povestirea principală, imaginea iniţială va fi dezvoltată într-un şir de episoade urmărind *"dereglarea deliberată a tuturor simţurilor"* (Rimbaud) *pentru atingerea condiţiei "magice"* (Novalis). Procedeele născocite pentru atingerea unei atari condiţii vor fi – inventarul este incomplet – încarcerarea îndelungată într-un spaţiu labirintic, întunecat şi încins, duhnind pestilenţial, privarea de lumină şi de apă dulce, consumul de alimente uscate condimentate, primirea unui mesaj alarmant scris cu sânge, ameninţările unui câine transformat în fiară şi tentaţia unor licori ce iau minţile – suferinţe îndurate sub teroarea unei bande de sălbatici sângeroşi stăpânind deasupra, pe punte.

Experienţa concomitentă a naufragiatului Augustus întregeşte tabloul printr-o perspectivă diferită. O vreme destul de îndelungată după salvarea sa ("more than an hour after being taken on board") el nu îşi aminteşte şi nu înţelege nimic. Apoi însă limba i se dezleagă:

> At length he became thoroughly aroused, and spoke much of his sensations while in the water. Upon his first attaining any degree of consciousness, he found himself beneath the surface, whirling round and round with inconceivable rapidity, and with a rope wound in three of four folds tightly about his neck. In an instant aferward he felt himself going rapidly upward, when, his head striking violently against a hard substance, he again relapsed into insensibility. Upon once more reviving he was in fuller possession of his reason–this was still, however, in the greatest degree clouded and confused. He now knew that some accident had occured, and that he was in the water, although his mouth was above the surface, and he could breathe with some freedom. Possibly, at this period the deck was drifting rapidly before the wind, and drawing him after it as he floated upon his back. Of course, as long as he could have retained this position it would have been nearly impossible that he should be drowned. Presently a surge threw him directly athwart the deck; and this post he endeavoured to maintain, screaming at intervals for help. Just before he was discovered by Mr. Henderson, he had been obliged to relax his hold through exhaustion, and, falling into the sea, had given himself up for lost. During the whole period of his struggles he had not the faintest recollection of the Ariel, nor of any matters in connection with the source of his disaster. A vague feeling of terror and despair had taken entire possession of his faculties. When he was finally picked up, every power of his mind had failed him; and, as before said, it was nearly an hour after getting on board the Penguin before he became fully aware of his condition.

Relatarea lui Augustus începe cu o naştere din mare şi se încheie cu o moarte pe mare. Năuceala răsucirii în vârtej, legătura care ameninţă să sugrume viaţa, violenţa fizică şi leşinul, deriva periculoasă, controlul relativ al situaţiei printr-o răsturnare norocoasă neaşteptată, epuizarea fizică şi mentală însoţită de presentimentul sfârşitului, atmosfera generală de teroare şi deznădejde anticipează scene, episoade şi atmosferă ale dramei ce se va juca pe puntea bricului *Grampus*: vârtejul răzmeriţei, lovirea căpitanului, imobilizarea şi măcelărirea echipajului, "deriva" luptei dintre taberele de răzvrătiţi, nimicirea răsculaţilor şi preluarea controlului asupra bricului, agonia lui Augustus. *"Senzaţii"* ("sensations") este cuvântul-cheie al pasajului citat. Senzaţionalismul literar, ironizat de Poe în "How to Write a Blackwood Article" (Poe, 1975: 340),

> Sensations are the great things after all. Should you ever be drowned or hung, be sure and make a note of your sensations–they will be worth to you ten guineas a sheet. If you wish to write forcibly, Miss Zenobia, pay minute attention to the sensations,

va găsi în această parte a povestirii o întrebuinţare serioasă.

În perspectiva desfăşurărilor narative ulterioare, "salvarea" tinerilor naufragiaţi ("our miraculous deliverance") reprezintă o "naştere miraculoasă" ("to deliver" = "a salva", dar şi "a naşte", bărcuţa fiind numită "an egg-shell" = "coajă de ou") – sugestie a faptului că aventura *Ariel* conţine *în germene* întregul roman. Anticipând, voi arăta, prin două exemple, cum incidente ale episodului introductiv vor fi reluate şi amplificate în povestirea principală ("a longer and more momentous narrative").

Primul exemplu. La începutul episodului *Grampus*, Poe îl va instala pe Augustus *pe puntea* bricului, pe Pym *în cală* şi va da *imaginilor apei* prezentate mai sus următoarele dezvoltări:

> (1) *la suprafaţă:* literatură de senzaţie, adecvată subiectului marin: revolta sângeroasă, răsturnarea autorităţii căpitanului, lichidarea brutală a rezistenţei echipajului, dubla tentaţie a pirateriei şi exotismului şi conflictul dintre facţiuni;
> (2) *în adâncime*: deşteptarea sinelui.

Experienţa "senzaţională" a lui Augustus "la suprafaţă" – de notat corespondenţa *senzaţii* ale conştiinţei superficiale / *literatură de senzaţie* – va fi dublată, "în adâncul" calei, de procesul *regresiei lăuntrice a lui Pym de la eu la sine*. Iată, aşadar, logica primei părţi a povestirii principale. *Punte* şi *cală* ale vasului compun, prin analogie cu arhitectura psihicului, *conştiinţa* şi *lumea lăuntrică*. Prin urmare, conflictele iscate pe punte vor dramatiza lupta dintre *stări ale conştiinţei*, conflictul dintre răsculaţi şi

tabăra lui Pym, lupta dintre *conştiinţă* şi *subconştient*. Iar dezideratul impunerii lumii lăuntrice – subiectul episodului – explică împuţinarea sistematică a marinarilor de pe punte, revelarea sinelui fiind condiţionată de suprimarea conştiinţei comune. Punct culminant al procesului va fi moartea lui Augustus, semnul maturizării lui Pym pentru experienţa alterităţii "cosmice" – explorarea Mărilor Sudului. De altfel, *unitatea conştiinţă / inconştient* este simbolizată de-a lungul întregului roman, când prin complementaritatea, când prin opoziţia *alb* / *negru*: în penajul pinguinului şi în înfăţişarea orcăi ("grampus" = balenă ucigaşă, orcă), respectiv în înfruntarea regiunilor Tekeli-li / Tsalal.

Al doilea exemplu. *Pinguinul* intră în port pe la *ora nouă* dimineaţa, după ce traversează o furtună teribilă ("The Penguin got into port about nine o'clock in the morning, after encountering one of the severest gales ever experienced off Nantucket"). Mai târziu, Pym va ajunge la Polul Sud – un *acasă* narativ şi simbolic – la capătul unei călătorii ce durează *nouă luni*, după ce va fi trecut printr-o experienţă teribilă pe insula neagră Tsalal. Semnificaţia acestei *naşteri simbolice*: devenirea magică a conştiinţei. Atingerea stării "genialităţii integrale" (Râmbu, 2001: 44), *supremă alteritate* săvârşită în prelungirea răsturnărilor de pe puntea bricului *Grampus*, explică logica întregului roman: înstăpânirea treptată a *lumii lăuntrice a Sinelui* printr-un şir de suprimări sau *depăşiri* ale unor tranzitorii stări de conştiinţă sau trepte de înţelegere. Metaforă a romantismului înalt-vizionar, *Pym* este *istoria dobândirii unei conştiinţe magice* sau *absolute*.

Revin, în încheiere, la incidentul *Ariel,* pentru caracterul său oniric. Walter Bezanson tratează subiectul, cu aplicaţie la întregul roman, într-un pătrunzător studiu de pionierat. "Prologul" *Ariel*, notează criticul (1960: 153-155), introduce cititorul într-o "lume" romanescă construită din "tablouri" sau "imagini onirice", pregnante vizual şi "puternic încărcate afectiv" ("A brief, separate story of disaster at sea, the episode is prologue to a world in which meaning is most nearly captured in sudden tableaux or dream pictures, marked by visual intensity and highly charged with emotion"). Impresionant, episodul introductiv este totuşi neverosimil: şalupa *Ariel* apare şi dispare sub bagheta magică a lui "Pym-Poe-Prospero"; graficul evenimentelor petrecute între orele unu noaptea şi nouă dimineaţa este incredibil de strâns ("Events this night run by an absurdly careful timetable"), operaţiunea de salvare puerilă ("a child's improvisation"), supravieţuirea lui Pym improbabilă ("Pym's unlikely endurance"), imaginea înecatului "deşucheată" ("wild"), "imposibilă" ("impossible"), de neuitat ("memorable"), onirică ("the dream-image"); doar ore după dezastru naufragiaţii dejunează liniştiţi în familie, fără ca cineva să-i întrebe de sănătate sau de pierderea şalupei. Greu de crezut

toate acestea, conchide W. Bezanson, tocmai pentru că ni se relatează un vis, iar visele sunt experienţe subiective ("Dreams are private").

Câteva pagini mai jos, o corecţie: *creaţia* celor mai importante imagini ale romanului nu se reduce la consemnarea unei producţii onirice spontane, ci ascunde – sub aparenţa iraţionalităţii visului – construcţia deliberată, rod al efortului conştient: "Poe's gift was not for recording dreams, as we might seem to have been suggesting, but for dreamlike apprehensions of waking experience. [...] The oneiric power of the good fiction [...] involoves *consciousness*" (Bezanson, 1960: 159). Observaţie confirmată de surse independente. De exemplu, de comentariul lui F. W. Bateson (1966: 20-21) privind *aparenţa onirică* a unor producţii literare aparţinând romantismului englez târziu, calitate cultivată de poeţii timpului în virtutea fascinaţiei epocii pentru imaginile provenind din "subconştient":

> The technical problem [...] that the Romantic poet had to solve was how to establish a relationship between the instinctive energies of his own private subconscious mind, the Freudian *libido*, on the one hand, and the system of communal conventional sounds which constitutes language, on the other. To put it bluntly, the *libido* does not speak English. The Romantic poets were impressed and excited by the hints that dreams gave of a reality that was deeper and older than the communal life to which they found themselves committed by the accident of birth. Since it is impossible to translate the language of the *libido* literally – accurate transcriptions of dreams being either dull or ludicrous – the attempt was made to render the *qualities* of dream-experience, its strangeness, its remoteness, its inexplicability.

Astfel aici. La suprafaţă, episodul *Ariel* prezintă toate atributele visului: e straniu, îndepărtat, inexplicabil. Dedesubtul acestor aparenţe, imaginea complexă a coşmarului nautic ascunde o semnificaţie simbolică precisă: *explorarea inconştientului şi miracolul revelaţiei poetice* – bărcuţa conştiinţei juvenile avântându-se în puterea nopţii cu lună în largul oceanului frământat, spaima, cutremurul şi transa lui Pym-Augustus, *impactul asupra agenţilor poetici a viziunii lui Poe* şi aducerea ei "acasă", în conştiinţă. Fiind o idee de sorginte romantică, desfăşurarea viziunii va începe prin reorientarea "călătoriei" înspre un "acasă" caracteristic romantismului, ceea ce explică itinerariul ales: Nantucket-Polul Sud – nord-sud, suprafaţă-adâncime, periferie-centru, conştiinţă-inconştient. În fine, dar nu în ultimul rând, compoziţional, *viziunea totalizantă* a incidentului *Ariel* ilustrează principiul controlului absolut exercitat de artist asupra elementelor povestirii, principiu enunţat de Poe în "Filosofia compoziţiei" (Carlson, ed., 1967: 441):

> Nothing is more clear than that every plot, worth the name, must be elaborated to its *dénouement* before anything be attempted with the pen. It is only with the

dénouement constantly in view that we can give a plot its indispensable air of consequence, or causation, by making the incidents, and especially the tone at all points, tend to the development of the intention.

LISTA LUCRĂRILOR CITATE

Bateson, F. W., *English Poetry. A Critical Introduction.* London, Longman, 1966.

Béguin, Albert, *L'Âme romantique et le rêve. Essai sur le romantisme allemand et la poésie française.* Paris, Librairie José Corti, 1969.

Béguin, Albert, *Sufletul romantic şi visul. Eseu despre romantismul german şi poezia franceză.* Traducere şi prefaţă de Dumitru Ţepeneag. Prefaţă de Mircea Martin. Bucureşti, Editura Univers, 1998.

Bezanson, Walter E., *The Troubled Sleep of Arthur Gordon Pym*, în Kirk, Rudolf (ed.), *Essays in Literary History Presented to J. Milton French*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1960.

Buranelli, Vincent, *Edgar Allan Poe*. În româneşte de Livia Deac, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1966.

Carlson, Eric W. (ed.), *Introduction to Poe. A Thematic Reader.* Edited by Eric W. Carlson. Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois, 1967.

Ciocârlie, Livius, *Neastâmpăr adolescentin*, în Rimbaud, Arthur, *Opere.* Traducere de Mihail Nemeş. Prefaţă de Livius Ciocârlie. Iaşi, Editura Polirom, 2003.

Davidson, Edward Hutchins, *Poe: A Critical Study.* Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1957.

Kennedy, J. Gerald, *The Narrative of Arthur Gordon Pym and The Abyss of Interpretation.* New York, Twayne Publishers, 1995.

Râmbu, Nicolae, *Romantismul filosofic german.* Iaşi, Editura Polirom, 2001.

Rimbaud, Arthur, *Oeuvres complètes*. Édition établie, présentée et annotée par Antoine Adam. Paris, Éditions Gallimard, 1972.

Poe, Edgar Allan, *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe.* New York, Vintage Books Edition, 1975.

PYM. THE ARIEL: THE VISION

(Abstract)

A discussion of the *Ariel* episode in Poe's *Pym*. The analysis of the embedded narrative yields important clues for the overall interpretation of Edgar Poe's controversial novel.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 371-388

LUMEA MAREI, AZI

de
Daniel VIGHI

În aglomerația pieței se naşte sentimentul modern al pierderii reperelor, reificarea şi angoasa. Tot ceea ce mai târziu vor descoperi existențialiştii, află şi Persida. Omul număr în mulțime, mai nimicul din existența urbană se iveşte în fojgăiala şi neastâmpărul iarmarocului[1].

> *"Era, sărmana de copilă, cuprinsă de spaimă aici în mijlocul acestei lumi, unde nimeni nu i se punea împotrivă. O, Doamne! câte n-ar fi făcut ea dacă n-ar fi fost în apropierea ei Trică? Şi ce a făcut când s-a văzut singură, de capul ei?*
>
> *Nu ! omul nu trebuie să fie niciodată singur[2]".*

Nu ştim prea bine cât adevăr de viață şi câtă observație convențională există în constatarea fetei. Sigur este faptul că, din perspectiva atotştiutoare a autorului, dar şi a cititorilor, vorbele de mai înainte au valoare profetică. Altfel însă, din perspectiva lumii de azi, reflexivitățile de acest fel par mai aproape de sensibilitatea postromantică în viitoarele ei întrupări existențialiste. Singurătatea va fi să fie una din temele majore ale filosofiei şi literaturii angajate în asediul hermeneutic al condiției umane. Pentru semenii Persidei, şi pentru felul lor de a vedea lumea înconjurătoare, antidotul singurătății este la îndemână şi se poate găsi într-o soluție socială verificată prin familie şi justa ei întemeiere: singurătatea poate fi depăşită prin căsnicie. Numai că, până într-acolo, drumul presupune obligatoriu să dobândeşti, printr-o stare socială prosperă, recunoaştere comunitară şi să intri în regimul concurențial al lumii capitalismului liberal. Concurența naşte inconfortul culturii dezvoltării şi perspectiva subsecventă a ratării materiale şi sociale. Cea dintâi ratare sfârşeşte în sărăcie, cea de-a doua în singurătate. Nu este întâmplătoare referința la singurătatea în aglomerația pieței.

> *"Societatea noastră este una a invaziei necunoscutului, simultană cu o restrângere a spațiului privat, care face ca în multe din locurile pe care le străbatem să nu existe o distanță fizică între un*

[1] Vezi Daniel Vighi, *Tentația Orientului*, Piteşti, Editura Paralela 45, 1998.
[2] Ioan Slavici, *Nuvele. Mara*, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 290.

> *individ şi ceilalţi. Să ne gândim, de exemplu, la spaţiul străzii sau la cel al transportului în comun, unde «întâlnirea» este scurtă, întâmplătoare, şi se produce într-un climat de neutralitate emoţională. Necunoscutul nu mai este străinul de altădată, care era perceput ca potenţial duşman, dar nu este nici semenul, ci este "un străin fizic accesibil şi un seamăn social inaccesibil". Întâlnirea este o "falsă întâlnire" (folosind termenul lui Buber), un accident, nu se situează într-un şir cauzal, e o întâlnire care nu influenţează nici ceea ce a fost şi nici ceea ce va fi, lăsând totul neschimbat"*[3].

Din cauză că "*societatea noastră este una a invaziei necunoscutului*" care se vede dublat neliniştitor de o "*simultană (...) restrângere a spaţiului privat*" "*voia"* Persida *"să meargă acasă, unde toţi o cunosc"*. Întâlnirea pe stradă, în urbanitatea modernă şi postmodernă, este neutră emoţional, este scurtă şi cu totul întâmplătoare, este, adică, o "*iluzie a întâlnirii*", un pesudo-contact uman. Pe de altă parte, în precapitalismul ocrotitor *"toţi se simt în drept a-i sta în cale, unde privirile tuturora o mustră, unde nu poate să umble de capul ei"*.

De altfel, frământarea Persidei ascunde îndărătul ei un lung drum al eliberării care a scris istoria modernă a matrimoniului. Pentru Alexis de Tocqueville, bunăoară, una dintre principalele dileme ale lumii moderne democratice se referă la cum anume se poate

> "*concilia fericirea privată şi acţiunea publică. (...). «Democraţia slăbeşte legăturile sociale, dar strânge mai mult legăturile naturale. Ea îi apropie pe cei înrudiţi, dar în acelaşi timp îi distanţează pe cetăţeni unii de alţii».*
>
> *Astfel, pentru liberali, familia, comunitate oarecum „naturală", este cheia fericirii individuale şi a binelui public*"[4].

Este evident că în cazul obstacolelor pe care le înfruntă Persida "*fericirea privată*" intră în conflict cu "*legăturile sociale*" aşa cum erau ele statuate în societatea vremii. În fapt, replica fratelui ei:*"- Prostii! grăi Trică. Ce vă pasă de dânşii dacă altfel nu puteţi trăi! Ei nu ştiu, nu înţeleg..."* confirmă tocmai necesitatea eliberării din chingile vechi sfărâmate de revoluţie şi reabilitate în timpul Restauraţiei, când valorile Statutului covârşesc, din nou, pe cele ale Contractului iar autoritatea părinţilor şi valorile etice creştine revin în forţă[5]. Lupta de eliberare din

---

[3] Dana Pughi, *Corp şi manieră*, în *Teoria şi practica imaginii*, part. 1; *Imaginarul cultural*, "Caietele Echinox", vol. II, Cluj, Editura Dacia, 2001, p. 76.

[4] Perrot M., 1985, *Familia triumfătoare*, în *Histoire de la vie privée*, (coord. Ariès P., Duby G.), Paris, Editions du Seuil, tradus în 1997, vol. 7, Bucureşti, Ed. Meridiane, p. 80.

[5] "Familia este în aceeaşi măsură preocuparea majoră a tradiţionaliştilor, ai căror principali reprezentanţi au fost: Louis de Bonald pe vremea Restauraţiei şi, mai târziu, dar într-un cu

constrângerile vechilor statuări este până la urmă principala tramă, conflictul cel mai intens al Persidei până când se va decide să-i treacă hotarul. Acest lucru este vizibil, şi asupra lui Slavici insistă cu precădere. Odată ce Trică îi confirmă cele mai ascunse porniri şi i le abilitează fățiș, secondat de Nați, el însuşi ferm decis să treacă peste ele, Persida se comportă în felul eroilor tragici din vremuri antice:

> "*- Nu mă ispitiți - şopti ea încet - că sunt slabă şi Dumnezeu vede şi ceartă! Nu! - urmă apoi - mai presus de muma mea e numai Dumnezeu şi numai lui mă pot da fără de voința ei!*
> *Grăind aceste vorbe, ea se depărta, ca dusă de o hotărâre nestrămutată, cu paşi mari şi cu capul ridicat, ca odinioară.*
> *- Persido! strigă Trică şi porni după dânsa.*
> *Nați îi puse mâna pe umăr, ca să-1 oprească.*
> *- N-o mai întârâta - îi zise -, aşa face de câteva zile. Şi-a pierdut somnul, se zbuciumă stând, peste zi, aşa singură, nu are cui să-şi împărtăşească gândurile, zice că s-a pus în vrajbă cu toată lumea şi e adeseori ca ieşită din fire; iar se potoleşte însă dac-o laşi de capul ei*[6]*".*

Revenim la piață, aşa cum este prezentă în roman. Să observăm faptul că există aici o extensie ştiută a ei dintr-o perspectivă puțin vizibilă, după cum crede von Misses că ar fi să fie piața muncii. Slavici descrie accidental realități de obşte meşteşugărească, cenzurativă după vechi tradiții monopoliste de vârstă medievală:

---

totul alt fel, Frederic Le Play şi şcoala lui. Critica adusă decăderii moravurilor, pervertirii rolurilor sexuale, efeminării reprezintă marea lor obsesie.

De altfel, familiile destrămate, femeile care şi-au uitat îndatoririle sunt obişnuiții țapi ispăşitori ai înfrângerilor militare ca şi ai comoțiilor sociale. Restaurația (cf. lucrările lui R. Deniel), Ordinea morală (cf. Mona Ozouf) sunt, din acest punct de vedere, exemplare. Regimul de la Vichy se va apropia încă mai mult de acest model (cf. Robert Paxton).

Ofensiva familialistă, în vremea Restaurației, este triplă. Mai întâi, religioasă: misiunile fac din respectul față de familie tema lor favorită. „Unde te poți simți mai bine decât în sânul familiei?" - intonează o cântare de prin 1825. Politică - atacă divorțul, autorizat din 1792, şi obține abrogarea sa în 1816. Ideologică - apostolul ei este De Bonald. Foarte citit în mediile nobilimii de provincie (Renee de Lestrade, eroina maternă din Memoriile celor două tinere măritate, un text balzacian, îl citează deseori), el este agentul unui proces de moralizare a aristocrației care - prin el - încearcă să-şi refacă virginitatea pierdută. Visul „vieții la castel" şi al luxului ostentativ etalat de o aristocrație desfrânată, un vis atât de stăruitor în psihologia populară, supraviețuind până astăzi chiar în comentariile ce se fac cu prilejul vizitelor la castelele vacanțelor noastre, se hrăneşte din amintirile unui timp de mult trecut: acela al «bucuriei de a trăi»". (Michelle Perrot în *Istoria vieții private*, vol. 7, (coordonatori Philippe Ariès şi Georges Duby), Bucureşti, Editura Meridiane, 1997, p. 81.)

[6] Ioan Slavici, *Nuvele. Mara,* p. 157.

> *"Deoarece breasla cojocarilor din Arad ţinuse morţiş ca cojocarii din alte părţi să nu-şi poată scoate marfa la vânzare decât în ziua a treia, Bocioacă-şi avea şi el, ziua-ntâi şi ziua a doua, lăzile-nchise şi se plimba printre şetrile cojocarilor din Arad, ca să vadă ce lucruri frumoase au mai scos în târg[7]".*

Fragmentul scurt de mai sus, deşi cu valoare de strictă situare contextuală a naraţiunii, este totuşi plin de consecinţe, întrucât luminează o lume în specificitatea ei care ne interesează nemijlocit. Aşadar: *"breasla cojocarilor din Arad ţinuse morţiş ca cojocarii din alte părţi să nu-şi poată scoate marfa la vânzare decât în ziua a treia"*. De unde asemenea obligaţie şi piedică pusă stării libere a comerţului? Explicaţia este complicată şi de aceea pretinde un moment de scrutare a mecanismelor pieţei. Milton Fridemann identifică în societatea americană contemporană, în chiar miezul liberalismului triumfător, complicaţii birocratice vinovate:

> *"Un cetăţean al Statelor Unite, care, potrivit legislaţiei din diverse state ale federaţiei, nu este liber să-şi practice meseria pe care a ales-o decât dacă obţine o autorizaţie în acest sens este, în modul acesta, lipsit de o parte esenţială a libertăţii sale. În aceeaşi situaţie se află şi cel ce ar dori să schimbe o parte a bunurilor sale, să zicem un ceas elveţian, cu altul de cine ştie ce fabricaţie, dar e împiedicat de o anumită normă să o facă. În aceeaşi situaţie se află acel californian care a fost aruncat în închisoare în virtutea aşa-numitelor legi ale „concurenţei loiale" pentru că a vândut „Alka Seltzer" la un preţ sub nivelul celui stabilit de producător. În aceeaşi situaţie este şi fermierul care nu poate să cultive cantitatea de grâu pe care o doreşte. Şi aşa mai departe. Toate aceste exemple arată clar că libertatea economică este nu doar în sine, ci şi prin implicaţiile sale, o componentă de seamă a libertăţii depline.*
>
> *Considerate drept un mijloc de a atinge libertatea politică, rânduielile economice sunt importante datorită efectului lor asupra concentrării sau dispersiei puterii. (...)*
>
> *Istoria dovedeşte, fără echivoc, că există o relaţie între libertatea politică şi piaţa liberă. (...)Libertatea politică, în acest caz, a venit în mod evident o dată cu piaţa liberă şi cu dezvoltarea instituţiilor capitaliste. Aşa s-a întâmplat şi cu libertatea politică în epoca de aur a Greciei antice şi din perioada de început a epocii romane"*[8].

---

[7] Idem, *ibidem*, p. 305.

[8] Milton Friedman, *Capitalism şi libertate,* traducere de Delia Razdolescu şi George G. Potra, consultant ştiinţific de specialitate prof. univ. dr. Silviu Cerna, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 25.

Deşi nu bagă bine de seamă, starostele cojocarilor din Lipova este de asemenea "lipsit de o parte esențială a libertății sale". Distanța care desparte liberalismul pieței de vechile sau, peste decenii, noile ei îngrădiri corporatiste sau ideologice a fost mare. Este mare şi astăzi. Evul Mediu (dar) şi civilizația modernă l-au privit pe Bocioacă şi ai lui ca pe nişte indivizi căzuți într-o patimă de o apăsătoare imoralitate cupidă care trebuie, vrând-nevrând, să fie acceptați în inevitabilitatea lor lipsită de noblețe. Controlul total al pieței s-a petrecut, în felul cunoscut, în vremea comunismului de stat pentru că, de prea puține ori, înțelegem cât de importantă este, pentru viitorul în prosperitate al civilizației noastre, ca Bocioacă să vândă când vrea, oriunde, şi fără obstacole, deoarece, aşa după cum ne asigură Friedman "*libertatea economică este nu doar în sine, ci şi prin implicațiile sale, o componentă de seamă a libertății depline"*.

De altfel, piața pare atât de lipsită de importanță tocmai pentru că a intrat în obişnuința banală a vieții noastre cotidiene, aşa încât teme literare de felul acesteia au părut, şi încă mai par şi astăzi, lipsite de orice anvergură capabilă să stârnească interesul scriitorului ca "explorator al umanității" în diversele ei ipostaze printre care, cum am apucat să spun deja, cea mai lipsită de importanță este mercantilismul şi sacerdoții acestuia. Banalitatea lui este bine descrisă de acelaşi Friedman:

> *"În fiecare zi, fiecare dintre noi foloseşte nenumărate bunuri şi servicii pentru a mânca, a se îmbrăca, a se adăposti de stihii, sau simplu a se bucura. Mi se pare normal să le avem la dispoziție atunci când vrem să le cumpărăm. Nu ne oprim nici o clipă pentru a ne gândi câți oameni sunt implicați, într-o formă sau alta, în obținerea acestor bunuri şi servicii. Nu ne întrebăm niciodată cum se face că băcanul din colț - sau în zilele noastre, supermarketul - are în rafturi produsele pe care vrem să le cumpărăm, cum se face că majoritatea dintre noi pot câştiga banii necesari pentru a cumpăra aceste bunuri"*[9].

În piață se pot petrece multe. Răutățile, dar şi strategiile de toate felurile se nasc pe loc. Ion Ghica dă glas unui conservator, un nostalgic cu porniri împotriva pieței, a capitalismului şi a libertăților economice. Recunoaştem aici cu uşurință reverii la îndemâna atâtor părinți spirituali ai totalitarismului care îşi face, iată, loc în gândirea semenilor noştri din veacul al XIX-lea: "*ceea ce ne strică pe noi, domnule, sunt târgurile pe la sate, bâlciurile, mărgelarii şi ovreii. Ia să fie un guvern colea cum ştiu eu, o mână de fier, să le taie de unghişoară, să desființeze târgurile, pe ăi crai*

[9] Milton Friedman, *Liber să alegi,* traducere Petru Mazilu, Bucureşti, Editura All, p. 5.

cu tolba în spinare să mi-i bage în miliție, pe ovrei să-i dea peste graniță, şi ai vedea dumneata cum fiecare ar trăi cu ai lui, în satul unde locuieşte, unde a trăit tat-so şi mă-sa, iar nu să se ducă să-şi bea munca pe la unu şi pe la altu; să vie nişte venetici, nişte calici să strângă paralele oamenilor"[10]. Ideile ne sunt familiare, xenofobia face casă bună cu respingerea brutală a libertăților democratice. Înfruntarea se petrece deocamdată în vorbe, în retorică şi în tot ceea ce ar fi să fie ordinea liberală: "*Dacă le zici astea vreunuia din deputați, numai ce-i auzi cu libertatea comerțului, cu desființarea monopolurilor şi cu economia politică"*[11]. Rânduielile lumii noi sunt acceptate declarativ pentru a fi dislocate mai apoi prin autarhie şi izolaționism susținut prin discursul naționalist care îşi croieşte loc spre explozia de mai târziu. E de mirare, oricum, cât de temeinică este aşezată gândirea liberală în mentalitatea clasei politice româneşti la sfârşitul veacului al XIX-lea, atitudine care va fi, de altfel, spulberată peste nici o jumătate de veac. "*Şi eu voi economie politică, că nu sunt prost, să nu-mi placă şi mie civilizațiunea, şi eu îmi iubesc țara, dar voi o economie politică națională, o economie politică românească, care să lase pe bietul creştin să trăiască în patria lui fără nemți şi fără ovrei"* [12].
Replica, memorabilă, face trimitere la ceea ce filozofia liberalismului socoate a fi ordine naturală a lumii:

> *"O ştiință nu poate fi românească, precum nu poate fi nici englezească. În ordinul politic şi social, această economie politică îşi are legile ei nestrămutate şi bine dovedite, precum în ordinul natural astronomia, himia, mecanica îşi au pe ale lor. Ceea ce este adevărat la Paris, la Peking şi New York nu poate să nu fie adevărat la Petersburg, la Bucureşti şi la Londra. Precum nici un corp nu se poate sustrage acțiunei gravitațiunei, asemenea nici o societate nu se poate sustrage de la legile schimbului*"[13].

De altfel, obsesia scientismului, ca temei al raționalismului în stare să organizeze corpul social după principii ontologice şi, de aceea, imbatabile, nu era, în vremea lui Ion Ghica, neapărat o noutate. Încă din veacul luminilor, Jeremy Bentham socotea că ar fi cu putință debarcarea în societate a obiectivității pe baza unei logici ştiințifice imanente. Dezordinea legislației engleze i se părea consecința firească a amalgamului principiilor:

---

[10] Ion Ghica, *Opere II*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 176.
[11] Idem, *op. cit.*, p. 176.
[12] Id., *op. cit*., p. 176.
[13] Id., *op. cit.*, p. 176.

> "*unele legi izvorau direct din Biblie, altele reluau vechi obiceiuri care fuseseră uitate sau a căror motivaţie nu mai exista; alte legi îi favorizau pe bogaţi în detrimentul săracilor; altele, în sfârşit, păreau că sunt introduse pentru a favoriza fericirea colectivităţii. Bentham s-a gândit că ar fi nevoie de un principiu unic care să pună ordine în această confuzie, şi principiul utilităţii i s-a părut instrumentul adecvat. Iată de ce el şi-a propus să reformuleze toate legile în lumina acestui principiu, astfel încât să obţină o legislaţie ale cărei părţi să tindă spre acelaşi scop: cea mai mare fericire pentru cât mai mulţi oameni. El considera că, în acest fel, legislaţia n-ar mai fi un talmeş-balmeş de superstiţii, ci ar deveni o ştiinţă adevărată aflată în serviciul fericirii"*[14].

Ion Ghica se arată a fi unul dintre puţinii adepţi ai utilitarismului ca mod de viaţă în proza românească din secolul XIX - o doctrină etică în care fericirea este identificată cu mai binele material. Lui i se poate adăuga, desigur, Ioan Slavici din *Budulea Taichii*, *Popa Tanda* şi *Mara*. În *Moara cu noroc*, spre exemplu, logica este răsturnată în sens romantic. Doctrina utilitarismului, ca principiu aflat "în serviciul fericirii", era socotită în nuvela lui Slavici cauză, mai degrabă, a nefericirii. Prin această viziune prozatorul din Şiria se alătură unei ideologii de tradiţie aristocratică, creştină sau confucianistă în care valorile morale se definesc prin eliberare din constrângerile capitalismului ca sursă a nefericirii ivită din dependenţa funestă faţă de tirania unei confruntări în care conjugarea verbului posesiunii (a avea) intră în conflict ireductibil cu aceea a Existenţei, a Fiinţei şi a Fiinţării (a fi, adică) – sursă, acesta din urmă, a statuării în sens metafizic, excepţionalist şi romantic. Eşti prin naştere, prin Statut şi statuare, nicidecum prin procesualitatea neîntreruptă a devenirii, a repoziţionării, a progresului impus de contractualism. Încă o dată Statutul şi Contractul definesc devenirea socială şi mentală a lumii încă din vremea de dinaintea modernităţii, aşa cum s-a definit ea după revoluţia franceză. Până atunci, lumea Statutului accepta, ce-i drept, din când în când, avatarurile lumii Contractului ca pe un rău necesar. Un exemplu celebru îl găsim "câţiva ani înainte de Revoluţia franceză, când monarhia se afla în dificultăţi financiare". Atunci *"regele Franţei a căutat un (....) bancher iscusit, ca să-l numească într-o funcţie importantă. Omul găsit era, din toate punctele de vedere, diametral opus guvernanţilor francezi de până atunci. Mai întâi, el nu era francez, ci străin, un elveţian din Geneva, pe nume Jacques Necker. În al doilea rând, el nu era membru al aristocraţiei, ci un om de rând. Şi, lucru chiar mai important în Franţa secolului al*

[14] Francisco Vergara, *Temeiurile filozofice ale liberalismului*, traducere din limba franceză de Felix Oprescu. Ediţie îngrijită de Cristian Preda şi Laurenţiu Scarlat, cu o postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Nemira, 1998, p. 19.

XVIII-lea, nu era catolic, ci protestant. Aşa că Monsieur Necker, părintele celebrei Madame de Stael, a devenit ministru de Finanţe, şi toată lumea aştepta de la el să rezolve problemele financiare ale Franţei"[15].

Confruntarea între statutul social şi relativizarea lui contractualistă apare te miri unde. Iată, văduva Lenca, dintr-o povestire a lui Ion Popovici Bănăţeanul, este femeie statutar neajutorată. Are datorii rămase de la răposatul soţ către maistorul Iosif, un hrăpăreţ care o ţine din scurt. Demonul Iosif o ţine dinadins în acest stand by financiar pentru a se folosi de biata femeie devenită victimă. Locul victimizării este piaţa. De altfel, intenţiile demonului le află Lenca dintr-o privire:

> *"Din vorbe şi din clipirea ochilor, parcă-i ghicea gândurile şi ar fi dat ani de zile din viaţa ei, ca să nu-l înţeleagă. Prea cu ochi şi cu sprâncene erau însă glumele lui, încât ea să nu-l priceapă*[16]*"*.

În piaţă, acolo între meşteri şi negustori, se duce războiul supravieţuirii în competiţia dictată de jocul cererii şi al ofertei. O lume a demonilor şi a îngerilor, a învinşilor şi a învingătorilor. În secolul al XIX-lea comerţul dobândeşte aspecte infernale. Omul este supus decăderii prin sărăcie şi marfa îl transcende ca valoare. Fojgăiala în care văduva Lenca şi-a întins "*şatra*" cu marfa este lumea însăşi în care, vorba lui Fukuyama, "*îngerii se amestecă cu demonii*". De bună seamă că, în acord cu principiile lumii capitalismului concurenţial, ne putem întreba, la rândul nostru, asemenea analistului american: *"ce trăsături psihologice vor fi mai utile pentru a prospera?"* Este posibil să evităm victimizarea socială aşa cum se arată limpede aceasta în frazele lui Ion Popovici Bănăţeanul? Cel mai slab trebuie să aştepte, să îndure, să găsească momentul în care poate contraataca. Văduva pricepe şi ea că nu poate fi altfel, că este victimă a pieţei care nu are sentimente. Pe de altă parte, timpul în lumea de piaţă este izvor al banilor şi pricină a izbânzilor sau a crahului. Şi Lenca ştie acest lucru şi încearcă să-i înduplece consecinţele trecerii prin răbdare şi pândă. Toată lumea în piaţă stă la pândă şi aşteaptă momentul potrivit. Aşa e la şatra cu opinci a văduvei, aşa e la bursă. Şi într-un caz şi în celălalt, victoria şi înfrângerea este dată de capacitatea de a potrivi preţul pe care-l ceri cu un timp anume care să-i fie favorabil într-o veşnică aşteptare, dincolo de sentimente şi chiar împotriva lor: *"cu cât vremea trecea, cu atât mai ales trebuia să înghită totul şi să-şi înăduşească mânia*".

---

[15] Ludwig von Mises, p. 67.

[16] Ion Popovici Bănăţeanul, *În lume*, ediţie îngrijită şi cuvânt introductiv de Nicolae Ţirioi, Timişoara, Editura Facla, 1973, p. 85.

De altfel, acumularea capitalistă este un fel de letopiseț al faptelor ignobile:

> *"Zi cu zi ea cheltuia din bani; cheltuia cu socoteală, dar tot cheltuia, iar vânzarea opincilor numai câştig nu-i aducea. Şi, de când a cumpărat opinci de la Iosif, parcă tot mai rău i-a mers".*

Utopiile nu-şi au locul aici. "*E clar"*, ne spune Fukuyama

> "*că răspunsul nu este că ar trebui cu toții să ne transformăm în îngeri, căci astfel am deveni vulnerabili atunci când am fi confruntați cu demonii. Avem mai degrabă nevoie de trăsături care să ne permită să rezolvăm multiple probleme de tipul dilemei prizonierului, cu care ne confruntăm zilnic. În primul rând, ne-ar fi de folos capacități cognitive speciale care să ne permită sa deosebim îngerii de demoni. În al doilea rând, ne-ar trebui emoții sau instincte speciale care să ne asigure că aplicăm consecvent strategia «dinte pentru dinte»: trebuie să-i recompensăm pe îngeri şi să ne dăm peste cap pentru a-i pedepsi pe demoni"*[17].

*

Pe lângă piața mărfurilor există şi piața muncii. Starostele Bocioacă se plimbă, analizează, vede şi hotărăşte în consecință :

> *"— Cine a făcut bunda asta ? întrebă el uitându-se cu de-amănuntul la cusături.*
> *— Eu ! răspunse Trică, făcând un pas înainte[18]".*

Cei doi sunt într-o măsură mult mai mare liberi economic. Poate că şi politic. În mod sigur, liberi existențial. Bocioacă şi Trică nu au de făcut o alegere în corzi la fel ca văduva Lenca în raporturile ei cu maistorul Iosif. Oricât ar părea de îndepărtată comparația, sâmburele ei se află în raporturile celor două situări. Proiecția în macrosmosul social a discuției starostelui cu feciorul Marei presupune, în cele din urmă, existența "*unui sistem în care toată acțiunea coercitivă a statului este limitată la executarea unor reguli generale abstracte*" care "*este enunțată adesea folosind cuvintele unuia dintre marii istorici ai dreptului*" conform căruia: *"«mişcarea societăților aflate în progres a fost, până acum, o mişcare de la* ***Statut*** *la* ***Contract****»"*. Cei doi sunt aproape de starea contractuală ca liberă consimțire, în vreme ce văduva îşi dă seama că, lipsită fiind de libertatea economică – care a obligat-o să vândă mult sub prețul pieței – îşi simte

[17] Francis Fukuyama, *Marea ruptură*, p. 204.
[18] Ion Slavici, *Nuvele. Mara*, p. 305.

amarnic lipsa de libertate în general şi, implicit, handicapul social care rezultă din absența acesteia:

> *"Petrecându-l până afară, văduva Lenca nu-şi mai putu opri plânsul. Ştia şi dânsa că pieile fac mai mult, dar nici unul din cei cărora le-a spus că are piei n-a venit să le vadă şi ea nu le putea ține, ea trebuia să le vândă, să le vândă orişicum ca să n-aibă pagubă şi mai mare. Iar George de ce n-a venit când l-a chemat, dacă a avut de gând ca să i le cumpere şi de ce-i bate acum la uşă şi o cătrăneşte mai tare.*
> *Şi plângea văduva Lenca, plângea[19]".*

Bocioacă şi Trică trăiesc într-o lume aflată sub zodie contractuală. Văduva Lenca este închisă în definirile implacabile ale Statutului. Situarea ei socială o supune unei nedrepte discriminări predeterminate. Ea îşi plânge starea ei de ființă fără libertate economică. Şi nu numai, atâta vreme cât între libertatea economică şi cealaltă legătura este de nedesfăcut.

Ba mai mult, piața muncii se află şi ea diferențiată de la Contract la Statut. În libertatea pieței, oferta presupune, pe cale de consecință naturală, şansa libertății acceptării sau a refuzului:

> *"Bocioacă, tot înalt si subțire şi el, se uită de jos până sus la Trică. Îi era parcă nu se poate ca acele mâni mari să fi cusut florile cele atât de curat scoase.*
> *— Ei bine, băiete ! zise el. Când ai ieşit calfă ?*
> *— De Sf. Gheorghe.*
> *— Vrei să vii la Lipova ? Eu sunt Bocioacă, starostele[20]".*

Dincolo, sub imperiul statuării, munca (de retail, cum i se spune azi detailistului) este impusă. Iosif cere şi femeia constată discriminarea şi încearcă un recurs fără şanse:

> *"— Adică ce crezi, că o să afli la alții opinci ca la mine şi aşa de lesne ? Îți spun eu, umblă norocul după dumneata şi-i întorci spatele, zise maistor Iosif, care văzuse mişcarea văduvei. Şi dacă te mai gândeşti că ți le dau şi pe datorie.*
> *Văduva Lenca se simțea ca niciodată strâmtorată — «le aruncă în spatele mele» îşi gândi ea, apoi cu glas domol îi răspunse :*
> *— Maistor Iosife, eu nu zic că nu vreau să cumpăr, dar zău, sunt prea scumpe şi gândeşte şi dumneata, că mult trebuie să-mi rup gura cu o țară de oameni până le voi putea vinde şi ar*

[19] Ion Popovici Bănățeanul, *În lume*, p. 86.
[20] Ioan Slavici, *Nuvele. Mara*, p. 305.

fi păcat ca truda mea să fie în zadar şi să nu câştig şi nimic pentru mine, pentru fetiţele mele[21]*”.*

Sigur că ne putem întreba, urmându-l pe Aristotel, în privința confruntării dintre văduvă şi maistor, dacă a “*a stăpâni şi a fi stăpânit nu este numai printre întocmirile necesare, ci şi printre cele folositoare*”[22]. Răspunsul are aici cel puțin meritul de a oferi o perspectivă pragmatică, lipsită de iluzii utopice. Oriunde şi în orice situație concret istorică există conducători şi conduşi, generali şi soldați, patroni şi salariați. A crede altfel este primejdios pentru că simplifică schematic o stare socială care se arată a fi “*cumva împotriva naturii*”, după cum ne asigură Stagiritul. Dacă este aşa şi dacă altfel nu se prea poate, rămâne să căutăm utilitatea acestor “*întocmiri folositoare*”. Pragmatismul constatării acesteia se regăseşte în dublu registru meliorist. În măsura în care relația de necesară subordonare este înscrisă definitiv în implacabilul istoriei, nu rămâne altceva decât să constatăm că acela care porunceşte şi acela care execută porunca au a-şi ameliora propria condiție pentru a ridica la rang superior relația însăşi. Este de preferat ca stăpânitorul şi stăpânitul, cum le spune Aristotel, să tindă înspre mai binele propriei situări, întrucât la o simplă examinare logică, “*o treabă săvârşită de către agenți mai buni este mai bună*”[23]. Întrebarea inevitabilă este dacă există garanții că aşa ceva se va întâmpla oriunde în istorie, dacă ceva anume poate garanta că această aspirație, în esența ei de natură cvasi-ontologică, chiar este aşa şi procesul va evolua inevitabil în acest sens. Istoria arată că nu există garanții ferme în acest caz şi că implacabilul unor dezvoltări pozitive, oricât de solid predeterminate logic, sfârşeşte de multe ori în contrariul ei. Raporturile de subordonare sunt adesea expresia directă şi brutală a unor raporturi de putere care viciază devenirea naturală spre mai binele relației. Pe de altă parte, orice încercare de a modifica statutul celor două forțe – aflate în continuă şi neodihnită confruntare – a născut în utopiile moderne reaşezări ale statuării sociale în care relația viciată s-a regăsit sub alte înfățişări. În numele rasei sau al clasei s-a restatuat relația dintre stăpâniți şi stăpânitori fără a se modifica esența ei. Singura modificare posibilă în sens meliorist s-a dovedit a fi chiar schimbarea relaționării însăşi prin evoluția treptată de la Statut la Contract, în sensul pomenit de Fukuyama. Literatura dă şi ea seama de asemenea perspective asupra ontologiei relațiilor interumane. Este la îndemână observația că Trică şi Bocioacă îşi negociază statutul relațiilor în sensul pe care-l oferă piața contractuală şi îşi prezervă, prin această libertate economică, şi libertatea în toate sensurile posibile. Lenca şi maistorul Iosif îşi repoziționează Statutul relației în termenii de putere aşa cum îi statuează Aristotel:

---

[21] Ion Popovici Bănățeanul, *op. cit.*, p. 86.
[22] Aristotel, *Politica*, Bucureşti, Editura Antet, p. 9.
[23] Idem, *op. cit*., p. 9.

> *"trebuie să deosebim într-o vietate două puteri, una stăpânitoare, cealaltă conducătoare, şi anume sufletul, care stăpâneşte corpul cu puterea exercitată asupra sclavului, şi raţiunea, care conduce şi înfrâneză dorinţele cu puterea omului politic sau a regelui. Din aceasta se vede că ascultarea corpului de şefia sufletului şi înfrânarea părţii afective de către raţiune şi de partea care are judecată este ceva natural şi folositor totodată, pe când dacă ar fi egale ori inverse, ar fi ceva primejdios tuturor părţilor"*[24].

Raporturile protagoniştilor se bazează pe vicierea Contractului prin agresiuni asupra negocierii, facilitate evident de Statutul celor doi. Pe de o parte un bărbat bogat, de cealaltă o femeie singură care îi este pe deasupra datoare. De aici vicierea negocierii şi a poziţionării în confruntarea care, în chiar esenţa ei, nu este liberă chiar dacă maistorul încearcă să-i ofere partenerei iluzia libertăţii contractuale: *"Adică ce crezi*", îi spune Iosif *"că o să afli la alţii opinci ca la mine şi aşa de lesne?"* Este vădit că văduva ar putea găsi şi la alţii în piaţă marfă cu înlesniri încă mai mari, aşa că vorbele: *"Îţi spun eu, umblă norocul după dumneata şi-i întorci spatele"*, au cel mult o acoperire propagandistică. Întotdeauna când vicierea contractului se petrece, se ivesc discursurile cu valoare manipulatoare pentru a ascunde în aparenţa declaraţiilor, esenţa realităţii strâmbe. De altfel, cu cât strâmbătatea este mai mare, cu atât amplitudinea retorică este mai consistentă.

*

Într-o societate competiţională de tip capitalist, competitorii îşi dovedesc vrednicia întotdeauna prin alte mijloace decât cele pe care le are la îndemână aristocraţia. Deosebirea dintre lumea de dincolo de munţi, în Muntenia şi Moldova, şi societatea românească transilvano-bănăţeană stă şi în faptul existenţei, într-o parte, şi inexistenţei, de cealaltă parte, a nobilului care "*evoluează în interiorul unui grup legitim, ierarhizat în funcţie de două principii efective: vechimea - marcată prin unele denumiri simbolice: nobilime străveche, înalta nobilime, nobilime cu patru trepte de noblețe - şi capacitatea de a-şi păstra rangul datorită bogăţiei. Conştientizarea identităţii nobiliare este însoţită de voinţa de a descrie originea, începutul, şi de a cerceta valorile care susţin condiţia nobiliară*"[25]. Dacă în Ardeal, totuşi, realităţi aristocratice maghiare, mai ales, s-au putut păstra până târziu, Banatul a fost deschis unor reforme în spirit iluminist. De aici, şansa mai mare pentru o lume a capitalismului, aşa cum îl arată literatura zonei din chiar începuturile ei care sunt consemnate în însemnările maioresciene în manieră măgulitoare - este vorba de

[24] Id., *op. cit*., p. 10.
[25] Michel Vovell (coord), *Omul Luminilor*, Iaşi, Polirom, 2000, p. 28.

consemnările prilejuite de lectura în cenaclu a unei povestiri a lui Ioan Popovici-Bănățeanul: "*Şi ce frumoasă e povestirea, pe care a venit să ne-o citească întâi, şi ce frumoasă a fost citirea. Nuvela din viața meseriaşilor bănățeni, care s-a publicat apoi în* ***Convorbirile literare****, are titlul vag, dar potrivit cu ea* ***In lume****, şi citirea ei a făcut din acea seară de 16 ianuarie 1893 o sărbătoare literară*[26]*"*.

Vom reveni asupra consecințelor referitoare la existența, respectiv absența clasei nobiliare în Banat față de restul provinciilor româneşti. Să remarcăm deocamdată începutul domol al nuvelei pomenite elogios de Maiorescu. Autorul ei este un june sărac, rătăcit prin Bucureşti, care se va întoarce acasă pentru a muri peste un an. Iată începutul povestirii:

> *"Păşind încet pe drumul larg şi plin de praf, omul se apropia de oraş. În spate îşi ducea calabalâcul; nişte haine vechi, câteva schimburi şi o pereche de ghete, iar în sân, învălite într-o năframă, «cartea de botez, cartea de lucru şi cartea de cătănie», întreaga lui avere.*
> *Trei ani de zile slujise pe împăratul şi, negăsind loc în oraşul unde fusese, c-un băț în mână şi cu câțiva creițari în buzunar, porni în lume şi călca, aşezat ca omul învățat cu drumurile".*

În lumea capitalistă spre care călătoreşte necunoscutul nostru este nevoie de identitate, de o diplomă care să-ți ateste iscusința şi de o dovadă că te afli în bună pace cu autoritățile. Ce vrea să spună, până la urmă, puținul din calabalâcul purtat în spate de drumețul din poveste? Recapitulăm "averea" aşa cum ne este inventariată de prozator. Aşadar: *„cartea de botez, cartea de lucru şi cartea de cătănie"*. Le vom discuta pe rând.

Mai întâi, botezul, care se desfăşura în Evul Mediu în fel specific[27] şi destul de diferit față de statutul în modernitate al "cărții de botez" pe care o are în desagă călătorul nostru. Drepturile omului şi filozofia eliberării din norme, rituri şi comportamente colectiviste este noua carte de botez a individului în societatea competițională construită pe fundamentul principiului egalității de şanse. Botezul este o necesară întâmplare sacră şi ritualizată în viața individului numai că este, în acelaşi timp, carte, document, atestare în sens social, economic şi juridic. Persoana umană este

---

[26] Ioan Popovici-Bănățeanul, *op. cit.*, p. 162.

[27] "Botezul, celebrat în aceeaşi zi sau la puțin timp după naştere, marchează intrarea nou-născutului în viața creştină. Într-adevăr, aceasta este taina care, anulând păcatul originar, face din el un creştin. Dacă moare în zilele sau săptămânile ce urmează — ceea ce nu e decât un fapt mult prea frecvent — îi este asigurată fericirea veşnică. Impunerea prenumelui de către naş şi naşă plasează copilul sub ocrotirea unui sfânt din cer, model de urmat în calitatea acestuia de mijlocitor, iar în acelaşi timp integrează copilul în comunitatea familială." (Philippe Ariès, Georges Duby, *Istoria vieții private*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1995, p. 107).

prin acest atestat mai mult legată de guvernarea lumească şi mai puţin de judecata Proniei. În romanul *Mara,* botezul este ancorat în principii ale statuării prin cenzura instaurată de tradiţie şi de trib, castă, comunitate. Nimic nu este asemenea botezului şi instaurarea sa rituală în viaţa omului dobândeşte dimensiuni definitive, necontractuale şi, de aceea, nenegociabile. Botezul ţine de ordinea metafizicii, nu de aceea a lumii imediate, a imanentului care stă sub zodia Contractului, a negocierii, a compromisului. Atunci când părintele pleban îl vizitează pe Hubăr, acesta este cât se poate de limpede:

> "- Ştiu de ce ai venit şi ce vrei, îi zise Hubăr. Nu mi-a spus nimeni, dar mi-e destul să te văd ca să ştiu. Uite, i le iert toate, toate le trec cu vederea, toate le uit ca şi când n-ar fi fost niciodată: nu-l pot însă ierta că nepotul meu e copil nelegiuit".

Ceea ce iartă şi poate trece cu vederea Hubăr din comportamentul lui Naţl este mult pentru o lume ca aceea a Lipovei din veacul al XIX-lea în care totul este la vedere, în care comunitatea, tribul, casta ştiu, văd, analizează şi, mai apoi, judecă. Aşază în Statut. Emanciparea lui Hubăr este ea însăşi revoluţionară faţă de lumea-sistem-referenţial (ca în orice comunitate). Ceea ce nu poate trece cu vederea Hubăr este nepotul aflat în afara legii creştine. A nepotului nelegiuit. De aici începe negocierea şi din acest punct se declanşează şi strategia retoricii şi argumentaţiei părintelui pleban menite să evite o nenorocire mare cu alta încă şi mai şi. În acest moment al discuţiei dintre cei doi este prezentă o sentinţă de vârstă medievală în dezacord cu lumea de azi. Vom vedea cum anume judecă azi biserica romano-catolică copilul născut din adulter. Aşa cum o spune părintele pleban, în deceniul opt al secolului al XIX-lea, judecata e înfricoşătoare şi pare a fi profund nedreaptă faţă de copil care, în fond, după cum şi spune Hubăr, nu are nici o vină. Părintele pleban condamnă aspru pe Bandi, copilul născut din iubirea vinovată a lui Hubăr: "Copilul născut din adulter nu găseşte milă nici la oameni, nici la Dumnezeu: el n-are loc în rândul creştinilor şi e suferit numai în tinda bisericii. Născut din greu păcat, viaţa lui nu poate să fie decât o grea osândă". Nici nu ştiu dacă, aşa privită, crima din finalul romanului nu este o încercare disperată a lui Bandi de a evada din implacabilul unei condamnări a cărei nedreptate încearcă să o zdruncine pedepsind pe cel care, de fapt, este cauza ei. Oricum, în mileniul al II-lea al creştinătăţii, copilul născut din "iubire nelegiuită" este într-atât de frecvent încât biserica şi teologia trebuie să ţină seamă de această stare nouă. Într-un studiu recent[28] există o răsturnare spectaculoasă a raporturilor de

[28] Vezi *The Family in search of a future. Alternate Models for Moderns*, Edited by Herbert A. Otto, Ph.D. The National Center for the Exploration of Human Potential, Appleton-Century Crofts Educational Division Meredith Corporation.

tradiție romantică şi de ceea ce ar fi tradiția emancipării în care vechiul contractualism marital, care opera dincolo de statuarea prin sentiment a raporturilor dintre membri cuplului conjugal, este socotit mai adecvat unei protejări a copilului născut dintr-o iubire axată pe implacabilul statului în favoarea căsătoriei angajată din perspectiva Contractului. Desigur că raporturile matrimoniale evoluează în lumea modernă într-o manieră apropiată de ceea ce se petrece în familia Persidei.

De altfel, una dintre marile obsesii ale proiectelor insurecționale care țin de tradiția modernității încă din vârsta ideologiilor romantice este aceea a emancipării, mitul eliberării a dublat constant mitul salvării, respectiv a eroului salvator sau a celui civilizator. Romantismul a instituit o biografie a spiritului modern pe zona aristocrației. În fundamentele culturii moderne, aşa cum le depistează Mihai I. Spăriosu, predomină, paradoxal, "*multe culturi aristocratice, agrare sau feudale"* care *"sunt pronunțat orale sau preraționale, în timp ce culturile industriale ale claselor de mijloc sunt preponderent «culte» şi raționale*"[29]. Asemănarea cu fundamentele culturii performante din Moldova şi Muntenia față de cvasi-absența performanțelor înalte în arealul bănățean îşi poate avea o explicație în chiar această mutație de la performanța individuală artistic spre aceea mic-burgheză translată în artă. Această mutație, pe care Lucian Blaga o socoteşte apanaj al unui anume barochism cultural, are şi alte motivații mai ascunse încă. De pildă, preponderența unei viziuni artistice de tip middle-class fără anvergură. Sau care socoate anvergura şi destinul excepțional element atipic. Ieşirea din cor, din pluton, din ansamblu este resimțită asemenea unui eşec social. Cartea de botez şi universul ei determină un destin în marginile unei deveniri previzibile comportamental şi istoric. Desigur că un asemenea destin este valid etic şi infertil estetic. În weltanschaung-ul bănățean eşti atâta vreme cât te înscrii în normele bunului simț prescris comunitar. Pe de altă parte, arta în vârsta ei modernă pretinde agresarea unei asemenea predeterminări. Ea este animată de o poetică insurecțională şi de mitologia eliberării. Francis Fukuyama găseşte, în plină epocă postmodernă, asemenea paradigme culturale, ceea ce indică, o dată în plus, faptul că nimic nu este în lumea recentă definibil în sens axiomatic. Resurse ale imaginarului modernității coexistă cu cele ale lumii postindustriale. Elementul care le coagulează ideatic şi supradeterminant este relativismul şi ironia subsecventă acestuia ca formă de terapie a oricăror potențiale patologii ale spiritului. Fukuyama analizează felul în care "*în timpul Jocurilor Olimpice de Vară din 1996, de la Atlanta, Georgia*" s-a constituit cultural o campanie publicitară pe temeiurile ideologiei romantice ale excepționalismului eroului eliberator care figura

[29] Mihai I. Spăriosu, *Resurecția lui Dionysos*, Ed. Univers, p. 17.

tranziția la noua eră postindustrială a informației. Acesta, eroul eliberator, era întrupat de

> "*mai mulți atleți, musculoşi care făceau tot felul de lucruri extraordinare: alergau pe fațadele clădirilor, se aruncau de pe stânci în canioane adânci de mii de metri sau săreau de pe un acoperiş de zgârie-nor pe altul. Reclamele erau construite, înjurai mesajul care strălucea la sfârşit pe ecran: «Fără limite». Conştient sau nu, trupul superb al atletului evoca Supraomul lui Nietzsche, ființa aidoma zeilor, neconstrânsă de reguli morale obişnuite, aşa cum trebuie să-l fi înfățişat cu drag regizoarea nazistă de film Leni Riefenstahl.*"[30]

În modernitatea de tradiție romantică viața este interesantă, intelectual vorbind, atunci când poate afla marile adevăruri. Sensul existenței. Lucrul acesta îl mărturiseşte Isaiah Berlin în schița formării sale intelectuale sub impulsurile primelor lecturi din literatura rusă pe care o citea în copilărie ca evreu rus care se va confrunta mai apoi cu emigrarea în lumea occidentală.

> "*Concepția*" marilor gânditori ruşi i se părea junelui Isaiah "*a fi esențialmente morală: ei erau preocupați în modul cel mai profund de cauzele care determină nedreptatea, opresiunea, falsitatea în relațiile umane, închiderea fie între ziduri de piatră, fie în conformism, acceptarea, fără proteste a jugurilor făurite de oameni - orbirea morală, egoismul, cruzimea, umilința, servilismul, sărăcia, neputința, indignarea amară, disperarea atâtor de mulți oameni. (...)*
>
> *Unii, asemeni lui Tolstoi, au găsit acest lucru în concepția de viață a oamenilor simpli, nestricați de civilizație; asemeni lui Rousseau, el dorea să creadă că universul moral al țăranilor era asemănător cu acela al copiilor, nefalsificați de convențiile şi instituțiile civilizației care îşi au originea în viciile umane - lăcomia, egoismul, orbirea spirituală; că lumea ar putea fi salvată dacă ar vedea adevărul care zăcea la picioarele lor; numai să-l fi căutat, l-ar fi găsit în Evangheliile creştine, în Predica de pe Munte. Alții dintre aceşti ruşi şi-au manifestat credința in raționalismul ştiințific sau în revoluția socială şi politică bazată pe o adevărată teorie a schimbării istoriei. Alții au căutat răspunsuri în învățăturile teologiei ortodoxe, în democrația liberală apuseană, sau în reîntoarcerea la vechile valori slave, întunecate de reformele lui Petru cel Mare şi ale urmaşilor săi. Ce era comun în toate aceste opinii era credința că existau soluții pentru problemele centrale, că*

[30] Francis Fukuyama, *Marea ruptură,* p. 23.

le putea găsi cineva, şi cu suficient efort altruist, să le realizeze pe Pământ."[31]

Îndrăznesc să spun că după marile confruntări ideologice lumea postmodernă refuză răspunsurile cu pretenţii de rezolvare ideatică definitivă. Astăzi, viaţa şi competiţia ideilor dobândesc adrenalină când năruie implacabilul plicticos al răspunsului cu virajele întrebării. Cea de pe urmă relativizează şi, relativizând, ironizează. Cea dintâi mumifică şi râde cu precauţie.

Întrebările sunt bune pentru că ajută să nu ne livrăm din naivitate impulsurilor totalitare care bântuie orice societate, chiar nebăgate în seamă. Democraţia este, vorba lui Adam Michnik, o stare gri: nici foarte, foarte, nici prea, prea. Un ceva atât de banal şi călduţ, atât de mediocru şi mic-burghez încât eşti tentat să spui că merită lăsată deoparte pentru a trăi aventuros. Plenar. Să trăieşti cu o convingere fermă. Cu un răspuns pe măsură. Să trăieşti ca şi cum nu mai există, în ce te priveşte, altă ocazie. Şi chiar aşa şi este. Oricine pricepe că nu ai două vieţi la îndemână ca să laşi ce nu poţi înfăptui într-una pe seama celeilalte. Până aici toate bune. Motorul competiţional funcţionează bine, alibiul ambiţiei are noblețe evanghelică: suferinţa, sabia, refuzul anonimatului personal şi atitudinal. Adăugaţi la asta victoria, societatea progresului, a concurenţei, a valorilor ierarhizate solid şi inatacabil. Am putea dezvolta pe cale de consecinţă logică la asemenea axiome o serie de răspunsuri la întrebări de felul ce să facem noi să nu mai fim un popor mediocru cu o istorie mediocră. Cum să schimbăm la faţă mediocritatea românească în excepţionalism ? Răspunsul poate fi croit pe seama lui Nietzsche şi a Supraomului. Îl construim ideatic, îl transpunem pedagogic în realitatea noastră mediocră şi îl urmăm în destinul lui. Aceasta ar putea fi o soluţie. Un răspuns. Că Supraomul s-ar putea să fie un fante de mahala, un amorez indecent în felul Führer-ului, asta e altceva. E o întrebare, nu un răspuns. Sigur că am mai putea ataca terapia nietzscheană cu alte biete întrebări: cum să fim toţi excepţionali? Cine şi când anume a trăit în excepţionalism istoric altfel decât printre ruine şi cadavre?

Aşadar: "cartea de botez" ca identificare socială a protagonistului din nuvela lui Ion Popovici-Bănăţeanul este dublată de "cartea de lucru". Aceasta din urmă purta cu sine aceleaşi îndreptăţite semne ale unei socializări asumate şi ale unei identităţi dobândite.

"Carte de lucru" are şi Trică, feciorul Marei, şi unul şi celălalt au parcurs acelaşi drum al unei şcolarizări care presupunea dobândirea unor

[31] Isaiah Berlin, *Adevăratul studiu al omenirii*, antologie de eseuri, ediţie de Henry Hardy şi Roger Hausheer, cuvânt înainte de Noel Annan, introducere de Roger Hausheer, traducere din engleză de Radu Lupan, Bucureşti, Editura Meridiane, 2001, p. 32-33.

deprinderi meşteşugăreşti concomitent cu asumarea bine rânduită a unei identităţi sociale organizată ierarhic prin statutul medieval al breslelor. A ţehurilor, cum li se spunea în actele vremii. Ierarhia cu vădite componente ale asumării identităţii sociale cuprindea, ne asigură un studiu documentat al lui Eugen Pavlescu,

> "*trei stări — ucenici, calfe şi meşteri —, la care, prin voia legii sau a ţehului, se mai adăugau şi sâmbriaşii. Este ordinea consacrată de uz, calificarea legiuită. Alături, mai existau însă şi elemente accidentale — străini, lucrători şi slugi —, ce interveneau direct sau indirect în procesul de producţie şi circulaţie al bunurilor, elemente adesea nedorite, dar uneori necesare*"[32].

Procesul de instrucţie era clar definit. Eroul din nuvela lui Popovici Bănăţeanul *"Trei ani de zile şăgârt şi patru ani calfă lucrase numai la un maistru şi întreaga lui viaţă ar fi rămas tot acolo, dacă nu l-ar fi luat soldat."*[33] Importanţa breslelor rămâne mare în tot veacul al XIX-lea în imperiul habsburgic, şi asta în ciuda repetatelor încercări de liberalizare capitalistă şi de ruinare a vechilor monopoluri de vârstă medievală a corporaţiilor. În vizita din 1852 a împăratului Franz-Iosif în Ardeal, bunăoară, breslele sunt prezente în cortegiile de primire imperiale: *"la Braşov, «corporaţiile de negustori şi ale meseriaşilor»; la Sibiu, «corporaţiile de meseriaşi»; la Alba-Iulia, «corporaţiuni cehale (de bresle - n.n.) şi popor»"*[34]. În Banat, acestea prosperă multă vreme şi asta chiar dacă

> *"Prin ordinul „superior" din 1743, Măria Tereza motivează că „susţinerea breslelor este periculoasă şi dăunătoare pentru progresul manufacturier". Cu toate aceste măsuri, în 1844 se eliberează pentru lugojeni o diplomă de privilegiu a breslei meşterilor strungari, pieptenari, aurari, argintari, ţesători, tinichigii, armurieri, curelari, compactori şi olari.*
>
> *Prezenţa meşterilor români este evidentă la expoziţiile organizate la Oraviţa (1869), Sibiu (1881) şi Timişoara (1891). La expoziţia de la Oraviţa, din cei 200 de participanţi, 21 erau români şi au expus cojoace, ţesături, manufacturi de metal, lucruri de artizanat, băuturi, sortimente agricole. Oficial, breslele vor fi sistate prin legea industrială din 1872*[35]".

---

[32] Eugen Pavlescu*, Meşteşug şi negoţ la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII-XIX),* Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 137.

[33] Ion Popovici Bănăţeanul, *op. cit.,* p. 33.

[34] Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvani şi Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs şi reprezentare,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, 2002, p. 131.

[35] Mihai Pârvulescu, *Şcoală şi societate. Contribuţie la cunoaşterea formării elitelor româneşti din Banat*, Excelsior Art 2003.

Dincolo însă de "carte" rămânea, de bună seamă, vrednicia dovedită prin ceea ce viitorul meşter putea arăta că este în stare să facă. Iacătă-l pe "Trică" cum "*stetea ruşinos în dosul bundei de probă, ca să fie la îndemână când vin stăpânii care caută calfe*."[36] Cu acelaşi respect amestecat cu spaimă în faţa maistorului stă şi fosta calfă în nuvela lui Ion Popovici Bănăţeanul:

> *"— Cum te cheamă ? îl întrebă maistorul.*
> *— Mă cheamă Sandu Boldurean.*
> *Şi, cu glas domol, spuse unde s-a născut, la cine a învăţat zănatul şi câtă vreme a lucrat, iar la întrebări abia îşi ridică pleoapele."*

MARA'S WORLD AS PERCEIVED NOWADAYS

(Abstract)

The study emphasizes the relations existing between the world in the novel *Mara* by Ioan Slavici, at the end of the XIXth century and our contemporary times. Hence, the main theme represents the analysis of the mentalities peculiar to the town communities in Banat and the way in which these mentalities have contributed to the formation of today's capitalism in Romania. I also had in view the intersection of some less popular domains of the literary research, such as the history of economic ideas, politology and the sociology of the couple and family. The present research is an approach towards a less known dimension in Romanian literature which is tackled from a new multidisciplinary perspective.

[36] Ioan Slavici, *Nuvele. Mara*, p. 90.

AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 391-403
Recenzii

VASILE FRĂȚILĂ, *Cercetări de onomastică şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2004, pp. 365.

L'ouvrage *Cercetări de onomastică şi dialectologie* („Recherches d'onomastique et de dialectologie") réunit quelques études et quelques articles parus antérieurement dans des revues de spécialité de Roumanie („Analele Universității din Timişoara", „Cercetări de lingvistică", „Studii şi cercetări de lingvistică", „Revue roumaine de linguistique", „Anuarul de lingvistică", „Studii şi cercetări de onomastică") ou de l'étranger („Namenkundliche Informationen", „Balkan-Archiv. Neue Folge") ainsi que quelques recherches inédites.

Selon le titre, le volume comprend deux sections: I. *Onomastică* (pp. 6-190) et II. *Dialectologie* (p. 191-341). Nous précisons que les études et les articles ont des résumés en français. L'ouvrage dispose d'un index d'auteurs (p. 342-349) et d'un index sélectif de mots, anthroponymes et de toponymes (p. 350-363).

La première section est formée de trois études, dont deux de grandes dimensions: *Toponimia văii Secaşului-Târnavei* („La toponymie de la vallée de Secaş-Târnava") (pp. 6-70) et *Contribuții de etimologie toponimică. Pe marginea Dicționarului toponimic al României. Oltenia (DTRO)* („Contributions d'étymologie toponymique. Une approche concernant le *Dictionnaire toponymique de la Roumanie. Olténie (DTRO)*" (pp. 71-107), respectivement *Scurt istoric al preocupărilor de onomastică românească* („Bref aperçu historique sur les recherches d'onomastique roumaine") (pp. 108-123).

La première étude représente une recherche monographique de la toponymie de la vallée de Secaş-Târnava, les matériaux nécessaires étant recueillis par l'auteur par des enquêtes dans 8 localités des départements Sibiu et Alba. La première partie de l'étude contient tout d'abord une caractérisation succinte du point de vue géographique de la région où l'on a entrepris les recherches, ainsi qu'un bref aperçu historique sur les localités respectives. En partant des documents médiévaux, l'auteur réussit à identifier certains toponymes provenant de noms de personnes, comme par exemple *Valea lui Sin* („la Vallée de Sin"), traduit dans un document officiel hongrois de 1313 par *Zynpotoka*; le nom *Hula lu Băşcău* („l'Écroulement de Băşcău") est rendu dans le même document par *Bozkakosar*. On explique ensuite étymologiquement le nom de chaque localité. La période de symbiose slavo-roumaine a fourni probablement des toponymes comme *Târnava*, *Ohaba*, *Presaca* et *Pârâul Preslavului* „le Ruisseau de Preslav".

En analysant la manière dont les toponymes se sont formés, on aboutit à la conclusion que la plupart des toponymes ont comme point de départ la forme, la couleur ou d'autres caractéristiques des endroits qu'ils désignent, propriétés qui se rapportent à leur nature topographique. Les toponymes qui proviennent des anthroponymes sont nombreux, datant depuis environ sept siècles.

Il y a aussi des toponymes qui se rapportent à la vie sociale. C'est le cas des toponymes qui ont dans leur structure des termes comme *biserică* „église" (*Podu Bisericii* „le Pont de l'Église", *Lunca din Iclejia Bisericii Catolice* „la Prairie située au bord d'un ruisseau qui coule sur le domaine de l'Église Catholique"), *cruce* „croix" (*Calea Crucii* „la Voie de la Croix", *La Cruce* „*À la Croix*"), *progade* „cimetière" (*Progadea*, *Progadea ai Nouă* „le Nouveau Cimetière"), etc.

L'auteur entreprend ensuite une étude linguistique des toponymes du point de vue: phonétique, morphologique et syntaxique. On tient compte aussi de la formation des mots.

La plus grande partie de l'étude est consacrée au glossaire des noms de lieux. On y traite aussi des problèmes étymologiques des noms de lieux de la vallée de Secaş-Târnava et on démontre que ceux-ci sont, pour la plupart, des noms roumains.

Dans la deuxième étude, Vasile Frăţilă propose certaines étymologies ou des étymologies différentes par rapport à celles indiquées par les auteurs des premiers quatre volumes du *Dictionnaire toponymique de la Roumanie. Olténie* („*Dicţionarul toponimic al României. Oltenia*), ouvrage fondamental de l'onomastique roumaine contemporaine, réalisé sous la coordination du feu professeur agrégé dr. Gheorghe Bolocan, par de larges collectifs de chercheurs de l'Institut de Recherches Sociohumaines „Constantin Nicolăescu Plopşor" de Craiova et par des professeurs de la Faculté de Lettres, le Laboratoire de Recherches Onomastiques de Craiova, paru aux Éditions Universitaria de Craiova (vol. III E-Î, 2001 pp. 283, vol. IV J-N, 2003, pp. 309).

Dans la troisième étude, l'auteur fait une courte présentation historique des préoccupations d'onomastique roumaine, dont on distingue trois étapes. Dans la première étape, à partir des deux dernières décennies du XIXe siècle jusqu'à la première guerre mondiale, la recherche des noms de lieux a porté spécialement sur les toponymes ayant un plus grand intérêt du point de vue historique. De telles études ont été réalisées pour la plupart par des géographes et des historiens, mais aussi par des linguistes étant au début de leur travail scientifique (Ovid Densusianu, Ion-Aurel Candrea, Sextil Puşcariu, George Giuglea, Gustav Kisch).

Pendant la période d'entre deux guerres, les études d'onomastique ont connu un très fort développement dans les trois centres universitaires roumains importants: Bucarest, Iaşi, Cluj ainsi qu'à Leipzig, où Gustav Weigand a continué ses recherches concernant la langue roumaine. Parmi les linguistes de cette période, qui ont fait des recherches dans ce domaine, il est important de citer: Vasile Bogrea, Nicolae Drăganu, George Giuglea, Gustav Kisch, Theodor Capidan, Emil Petrovici, Ştefan Paşca (Cluj) et surtout Iorgu Iordan, le linguiste de Iaşi qui a publié à Bonn-Leipzig, *Rumänische Toponomastik* (3 volumes).

À partir des années '60, on peut parler d'une nouvelle étape dans l'évolution des recherches roumaines d'onomastique. Il apparaît alors une nouvelle génération de linguistes qui ont des préoccupations spéciales de toponymie et d'anthroponymie et qui s'intéressent davantage aux problèmes théoriques et méthodologiques de cette discipline, tels que: le spécifique des noms propres, les méthodes d'acquisition et d'interprétation du matériau onomastique, le rapport entre les noms de personnes et les noms de lieux, les principes de l'élaboration de

certains dictionnaires, tels que: *Dicţionarul toponimic al României (pe regiuni)* „le Dictionnaire toponymique de la Roumanie (par régions)", *Dicţionarul entopic* „le Dictionnaire entopyque", *Dicţionarul de frecvenţă a numelor de familie din România (DFNFR)* „le Dictionnaire de fréquence des noms de famille de la Roumanie". Il a été publié des études portant sur des étymologies des toponymes isolés, ainsi que des monographies toponymiques et anthroponymiques de certaines vallées ou régions. Les enquêtes pour *Dicţionarul toponimic al României* ont été achevées et ont paru les premiers volumes des dictionnaires toponymiques du Banat, de l'Olténie et de la Moldavie.

On ajoute à ces trois études dix amples présentations d'ouvrages roumains et étrangers, où l'on débat des problèmes d'onomastique générale ou concernant les noms de personnes et de lieux roumains ou d'autres origines: Ivan Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle* (pp. 124-137), Ernest Eichler et alii, *Beiträge und Geschichte der Eigennamen* (pp. 138-144), Gerhard Schlimpert, *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte* (pp. 145-153), Horst Naumann et alii, *Das kleine Vornamenbuch*, Horst Naumann et alii, *Vornamen heute* (pp. 154-158), Viorica Goicu, *Nume de persoane din Ţara Zarandului* (pp. 159-166), *Dicţionarul toponimic al Olteniei* (DTRO, vol. 3 et 4) (pp. 167-177), Mihai Petre, *Introducere în toponimia urbană românească* (pp. 178-181), Vasile Goran, *Poreclele la copii* (pp. 182-185), Mircea Ciubotaru, *Oronimia şi hidronimia din bazinul superior al Bârladului* (pp. 186-190).

La seconde section contient quelques contributions de l'auteur concernant les ramifications territoriales de la langue roumaine du nord et du sud du Danube (*Unitatea în diversitate a limbii române* „L'unité en diversité de la langue roumaine" (pp. 191-200), *Alexandru Philippide şi dialectele limbii române* „Alexandru Philippide et les dialectes de la langue roumaine" (pp. 201-217), *Radu Flora, cercetător al graiurilor româneşti din Banatul iugoslav* „Radu Flora, chercheur des patois roumains du Banat yougoslave" (p. 218-234), *Termeni istroromâni referitori la regnul animal* „Termes istroroumains se référant au règne animal" (pp. 235-262) ainsi qu'une série de présentations d'ouvrages fondamentaux: Gheorghe Ivănescu, *Lingvistică generală şi românească* (pp. 263-275), Werner Bahner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa* (pp. 276-283), August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale* (pp. 284-290), *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia. I* (pp. 291-297), *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş. I* (pp. 298-308), *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş. II* (pp. 309-318), *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat. I* (pp. 319-323), *Texte dialectale. Muntenia. I* (pp. 324-329), *Studien zur rumänischen Sprache und Literatur* (pp. 330-333), Valeriu Bălteanu, *Terminologia magică populară românească* (pp. 334-341).

Dans la première étude, l'auteur montre que, de toutes les langues romanes, le roumain est le plus unitaire, mais cette unité est relative; par conséquent, il s'agit d'une unité en diversité. Les conditions géographiques et historiques semblables, l'homogénéité sociale (jusque'au tard, au Moyen Âge, les Roumains ont été en essence un peuple d'agriculteurs et de bergers), la même base psychique et d'articulation (qui, chez tous les Roumains, a été thraco-dace), l'identité des

conditions économiques et culturelles de l'époque précédant la séparation des dialectes actuels, séparation qui n'avait pas pu avoir lieu avant l'influence slave et byzantine, donc le plus tôt au IXe siècle, ont été des facteurs déterminants qui ont favorisé l'unité de la langue roumaine. En ce qui concerne les Roumains du nord du Danube, il ne faut pas oublier la persistence chez eux de la conscience de l'appartenance au même peuple et de leur unité le long de leur existence, ainsi que le contact permanent à travers l'histoire entre les provinces roumaines, bien qu'elles aient été longtemps séparées du point de vue politique.

La deuxième étude présente la conception d'Alexandru Philippide concernant les dialectes de la langue roumaine. Selon Philippide, le roumain aurait seulement trois dialectes: daco-roumain, macédoroumain et istroroumain, l'idiome parlé par les Méglénoroumains étant considéré un sous-dialecte du macédoroumain (= aroumain). Partant des faits dialectaux extraits des études de Gustav Weigand, mais aussi de celles des autres savants, qui ont fait des recherches sur le terrain, Philippide établit, dans *Originea românilor*, II, les aires des différents phénomènes phonétiques pour indiquer les ressemblances et les différences qui existent entre les dialectes de la langue roumaine. À la suite d'un examen attentif de ceux-ci, Philippide tire la conclusion que la langue roumaine est très unitaire en comparaison avec d'autres langues. Dans le même ouvrage, il débat aussi d'autres problèmes liés aux ramifications territoriales de la langue roumaine, comme l'origine des dialectes roumains à l'époque la plus ancienne, etc. La conception de Philippide concernant ce problème est originale, différente de la conception de la plupart des savants qui ont étudié avant et après lui les mêmes problèmes. Les faits qu'il invoque rendent souvent plus lumineuses les époques les plus anciennes du peuple roumain et de sa langue, sans que ces explications soient acceptées par tous les spécialistes.

Radu Flora (5.IX.1922 – 4.IX.1989) est considéré par Vasile Frățilă comme l'un des plus importants chercheurs des patois roumains du Banat yougoslave par ses deux ouvrages d'une extrême importance: *Atlasul lingvistic al graiurilor româneşti din Banatul iugoslav (ALBI)* („l'Atlas linguistique des patois roumains du Banat yougoslave" (ALBI), qui, malheureusement, se trouve encore manuscrit et sur lequel on a des informations dans les revues „Orbis" (V, 1956), FD (I, 1958) et une monographie écrite en serbo-croate *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografiie* („Les patois roumains du Banat à la lumière de la géographie linguistique"), Belgrad, 1971, pp. 518 + une annexe de 44 cartes parue récemment dans une brochure. S'arrêtant surtout sur la monographie, Vasile Frățilă souligne que Radu Flora a systématisé et a expliqué, dans une perspective synchronique et diachronique à la fois, un matériel dialectal riche et dans sa plus plus grande partie inédit de ce segment de langue roumaine, faisant appel à la méthode de la géographie lingistique, ce qui lui a permis de tirer des conclusions essentielles sur la physionomie d'hier et d'aujourd'hui de ces patois périphériques.

Dans la quatrième étude, Vasile Frățilă présente les termes istroroumains se référant au règne animal: I. ovinés, caprinés, cervidés et II. bovidés et équidés. Beaucoup d'entre ces termes sont étroitement liés aux occupations des Roumains à partir des temps les plus anciens: l'agriculture et l'élevage des animaux, et

surtout à la vie pastorale. Ainsi, des 32 termes désignant les ovinés, les caprinés et les cervidés, 11 sont d'origine latine (*oie* „mouton", *ml'e* „agneau", *ml'å* „agnelle", *aręte* „bélier qui n'a pas été châtré", *berbęče* „bélier châtré", *notir* „agneau d'un an", *notira* „agnelle d'un an", *cåpra* „chèvre", *ied ,,* chevreau", *iada* „chevrette", *čerb* „cerf"), 1 d'origine autochtone (*ţåp* „bouc"), 1 de l'ancien slave (*părč* „bouc"), 6 formations roumaines à partir des termes hérités du latin (*oiţa*, *ml'åliţa*, *iedič*, *iadiţa*, *cåprič*, *caprăţ*), 9 d'origine croate (*şcopăţ* „bélier châtré", *beleş* „nom de bélier", *bil'uşa* „brebis blanche aux taches noires sur la tête", *muleş* „bélier sans cornes", *yriva* „mouton aux taches blanches et noires sur le corps", *cozlič* „chevreuil", *cozliţa* „chevrette", *ielen* „cerf", *sârna* „chevreuil", *sârńač* „biche"), 1 dérivé à partir d'un mot d'origine autochtone ou un emprunt croate (*ştirca* „brebis qui n'a pas mis bas"), 2 dérivés croates à partir des mots roumains d'origine latine (*târzl'eac* „agneau mis bas tard", *târziie* „agnelle mise bas tard").

L'analyse de la terminologie istroroumaine concernant les bovidés et les équidés montre que la plupart des termes sont hérités du roumain commun. Il a été hérité du latin des termes tels que: *bovum* (> ir. *bo*), *vacca* (> ir. *vaca / vakę*) et probablement *iunix*, *-icem* (> ir. **jurice*, contaminé avec le cr. *junica* > *juriţe*), *vitellus* (> ir. *viţe*), *vitella* (> ir. *viţę*), *iuvencus* (> ir. *junc*), *caballus* (> ir. *cå*), *equa* (> ir. *iåpa / iåpę*), *asinus* (> ir. *åsir*), *asina* (> ir. *åsira*). Il y a aussi des termes appartenant au roumain commun qui n'ont pas été conservés, comme c'est le cas de *armăsar* (< lat. *armissarius*) remplacé par *jdribăţ* (< cr. *ždribac*), *taur* (< lat. *taurus*), remplacé par *bâc / băc* (< v. sl. *bykŭ*), *mânz* (d'origine autochtone ou latine), remplacé par *jdribăţ* (< cr. *jdribac*, qui, à part le sens de „étalon", a aussi le sens de „poulain").

Ce présent recueil est bâti avec le même esprit d'ouverture que le précédent (voir Vasile Frăţilă, *Studii de toponimie şi dialectologie*, 2002, présentation parue dans „Rivista italiana di onomastica", X (2004), 2, pp. 561-562). L'ouvrage est extrêmement riche au niveau des informations comme des enseignements et des suggestions. Sa portée dépasse nettement les frontières de la Roumanie. On ne peut que rester confondu devant la vaste érudition dont fait preuve l'auteur, ce que montrent et le vaste dépouillement bibliographique, et l'extrême qualité des analyses.

Viorica GOICU

ADRIAN TURCULEŢ, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2002, 497 p. + o hartă în afara textului

Monografia realizată de Adrian Turculeţ, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, 2002, este surprinzător de modernă, impresionând prin maniera de prezentare a materialului dialectal, autorul având în vedere descrierea sincronică a foneticii acestui grai, punctul de plecare constituindu-l

teza sa de doctorat (1978), cu unele modificări şi completată cu capitole noi, autorul fiind în acelaşi timp şi unul dintre anchetatorii pentru *NALR-Moldova şi Bucovina*.

Capitolul introductiv al lucrării (1. *Introducere*, p. 5-28) este alcătuit din câteva secţiuni în care sunt prezentate unele aspecte importante pentru surprinderea specificului zonei studiate: "coordonatele geografice, istorice, social-economice şi culturale" ale regiunii câmpulungene (oraşul Câmpulung şi 9 localităţi de pe valea superioară a Moldovei şi de pe afluenţii săi, Moldoviţa şi Suha) (p. 5-13), apoi "delimitarea graiului câmpulungean" (p. 13-17), secţiune în care sunt prezentate principalele particularităţi fonetice care delimitează graiul studiat de ariile dialectale vecine, precum şi particularităţile arhaice, fiind reliefat şi aportul elementului maramureşean suprapus peste populaţia băştinaşă.

Adunarea materialului (p. 17-21) s-a făcut prin „ancheta dialectală directă, bazată pe aplicarea unor chestionare lingvistice şi pe înregistrarea de texte dialectale tematice" (descrieri ale unor ocupaţii şi obiceiuri locale, texte folclorice: basme, legende, snoave etc.), "şi, mai ales, texte libere: relatări autobiografice, întâmplări diverse din viaţa informatorilor şi a unor persoane cunoscute acestora, trăite sau auzite" (p. 17).

Anchetele au fost realizate în paralel cu cele pentru *NALR Moldova şi Bucovina*, 6 localităţi investigate fiind şi puncte ale atlasului. Completarea datelor *NALR- Moldova şi Bucovina* pentru zona investigată, a fost realizată prin sporirea punctelor de anchetă şi prin folosirea mai multor informatori.

Au fost efectuate anchete de probă în toate localităţile din aria investigată, precum şi în cele învecinate, stabilindu-se, astfel, limitele ariei graiului câmpulungean (p. 19). Pentru ancheta principală, vizând sistemul graiului în ansamblu, a fost utilizat un chestionar general de 4500 de întrebări, bazat pe chestionarele *ALR* şi *NALR*, fiind anchetat câte un informator principal din fiecare localitate. Au fost utilizate şi chestionare speciale (mai ales lexicale, dar şi fonetice), aplicate informatorilor de sexe şi vârste diferite (p. 19-20). În Câmpulung, de pildă, au fost anchetaţi 20 de informatori cu chestionarul fonetic, urmărindu-se, în special, diferenţierile lingvistice datorate condiţiei sociale şi culturale diferite a acestora. Totodată, informaţiile obţinute prin utilizarea chestionarului fonetic au fost verificate şi îmbogăţite cu ajutorul metodei observaţiei directe, în diverse circumstanţe ("în şi în afara mediului familial/familiar al vorbitorului"), iar înregistrările furnizate de circa 300 de vorbitori ai graiului studiat, depăşesc 40 de ore.

Textele înregistrate au fost utilizate la redactarea capitolului de fonetică sintactică, la partea referitoare la accentul forte (sintactic) şi la intonaţie.

Un element nou îl constituie şi faptul că unele fonetisme au fost ilustrate şi prin mostre de texte scrise aparţinând vorbitorilor graiului câmpulungean: scrisori particulare, colinde şi urături, notate în spiritul pronunţiei locale de către elevii din Botuş, precum şi texte din arhiva primăriei localităţii Pojorâta (reclamaţii ş.a.).

Ca termeni de comparaţie pentru investigaţia întreprinsă, au fost folosite "datele cercetărilor anterioare ale graiului câmpulungean": lucrările lui Th. Gartner [*Fünf rumänische Mundarten der Bukowina*, "Zeitschrift für

romanische Philologie", XXVI, (1902), p. 230-242], G. Weigand [*Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens,* Leipzig, 1904], S. Pop (anchetele pentru *ALR I* au inclus şi localităţile Pojorâta şi Valea Moldoviţei), O. Bârlea [*Antologie de proză epică*, vol. I-III, Bucureşti, 1966].

În ceea ce priveşte transcrierea fonetică a răspunsurilor la chestionarul fonetic, precum şi a textelor, autorul a urmat, în general, "metoda impresionistă directă".

În cadrul celei de-a patra secţiuni, *Prezentarea materialului*, autorul ne dezvăluie intenţia care a stat la baza monografiei sale, şi anume, aceea de a realiza descrierea sincronică a foneticii graiului câmpulungean (p. 21), deoarece, în opinia sa, în descrierea unui sistem lingvistic, descrierea fonetică (inclusiv perspectiva fonologică) are prioritate, pe datele ei sprijinindu-se cercetarea morfologică, etimologică, onomastică. De aceea, cea mai mare parte a lucrării sale constă în "descrierea fonetică propriu-zisă, concepută ca o prezentare a alofonelor (realizărilor concrete) fonemelor şi a distribuţiei acestora în comparaţie cu sistemul fonetico-fonologic al limbii literare", fiind descrise "modificările fonetice care determină schimbări în distribuţia fonemelor în raport cu limba literară" (p. 22). Cu toate acestea, perspectiva sincronică urmărită (descrierea şi încercările de explicare şi clasificare a faptelor prezentate) nu exclude raportările la o stare fonetică anterioară, în cazul constatării unor forme arhaice în unele contexte (p. 23).

Un spaţiu larg a fost acordat şi faptelor lingvistice, încadrate în categorii sub numele de: "fenomene diverse", "accidente generale", "fenomene accidentale".

Pentru realizarea unei descrieri cât mai exacte a graiului cercetat, s-a încercat şi precizarea frecvenţei faptelor prezentate, fiind efectuate (în cazul modificărilor fonetice regulate) statistici de frecvenţă, pe baza textelor mai apropiate de rostirea spontană (decât răspunsurile la chestionar), modelul principal utilizat de autor fiind analiza lui Em.Vasiliu în *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965. În acelaşi timp, din perspectiva sistemului fonologic au fost analizate diferenţierile fonetice dintre localităţi şi dintre generaţii, precum şi problema raportului dintre "sistemul fonetico-fonematic al graiului şi cel al limbii literare" (p. 25).

Capitolul al doilea, *Prozodia* (p. 29-58), conţine informaţii detaliate referitoare la "accentul cuvântului", "accentul forte", "intonaţia şi durata sunetelor" etc.

Capitolul al treilea, *Vocale* (p. 59-112), conţine prezentarea amănunţită a sunetelor care alcătuiesc sistemul vocalic al graiului câmpulungean. Este urmărită şi influenţa limbii literare asupra graiului studiat, în analiza sa autorul având în vedere şi situaţia unor fenomene fonetice în vorbirea subiecţilor de vârste diferite (inclusiv fenomenele arhaice). Compararea unor serii de fapte fonetice are ca rezultat surprinderea unor tendinţe care se manifestă în graiul cercetat (de pildă, constatarea că tendinţa de închidere a vocalelor neaccentuate este mai puternică decât tendinţa de velarizare a lor – p. 68).

Urmărind modificările fonetice înregistrate în unele localităţi, autorul are în vedere şi nucleul de iradiere a unor fenomene în zona respectivă sau, când e

cazul, infiltraţiile relativ recente în aria investigată.

Capitolul al patrulea, *Consoane* (p. 113-186), debutează cu prezentarea fenomenului palatalizării labialelor, fenomen activ în graiul studiat, manifestat şi în cuvintele recente, autorul prezentând atât cauzele acestui fenomen (p. 113-116), cât şi situaţiile în care nu se produce palatalizarea (p. 116-121). Diferitele stadii ale palatalizării labiodentalelor *f, v* sunt analizate în mod detaliat: diversitatea de forme ale acestora, precum şi repartizarea lor pe diferite categorii de vârstă şi sex ale vorbitorilor şi, de asemenea, tendinţele înregistrate în graiul studiat (p. 122-133). Constatând că generaţia tânără evită frecvent palatalizarea labialelor, autorul a recurs la alcătuirea unui chestionar special cu 120 de întrebări, la care au răspuns informatori tineri şi 40 de elevi de la şcoala din Pojorâta, chestionarea fiind realizată individual (pentru a se evita influenţarea reciprocă), întrebările referitoare la palatalizarea labialelor fiind intercalate cu întrebări vizând alte aspecte (p. 126-127 şi nota 2.).

Capitolul al V-lea, *Semivocale, secvenţe vocalice: diftongi, triftongi, hiat* (p. 187-217), conţine o descriere detaliată a acestor elemente tonice, dintre care, unele sunt specifice graiului studiat şi, constată autorul, inexistente în limba standard (de ex., unii diftongi şi triftongi – p. 187).

Capitolul al VI–lea se referă la "reducerea duratei şi dispariţia sunetelor" (p. 218-234), iar capitolul următor este consacrat analizei sonorităţii în graiul câmpulungean: 7. *Sonoritatea: asurziri şi sonorizări* (p. 231-248), autorul insistând asupra condiţiilor în care se produc aceste fenomene, menţionând, totodată, şi frecvenţa cu care se manifestă în vorbire.

Fonetica sintactică din graiul câmpulungean reprezintă obiectul analizei din capitolul al VIII-lea (p. 249-267), unde sunt examinate fenomene precum: hiatul sintactic, sinereza, eliziunea, contragerea, asimilaţiile vocalice şi consonantice, acomodările de sonoritate etc. Problemele referitoare la fonologia graiului câmpulungean sunt analizate în capitolul 9. *Fonologie* (p. 268-290), autorul având în vedere şi achiziţiile anterioare din acest domeniu.

După prezentarea "clasificării fonetice a alofonelor" (p. 268-269) şi a "fenomenului reducerii alofonelor vocalice" (p. 269-271), sunt definite fonemele vocalice din graiul studiat (p. 271-278), fiind prezentate şi "trăsăturile distinctive ale fonemelor vocalice" sub formă de tabel (p. 278-279). În ceea ce priveşte situaţia semivocalelor în graiul câmpulungean, autorul precizează că aceasta este asemănătoare cu cea din dialectul aromân (p. 279, nota 1). Sunt relevate şi unele particularităţi fonetice întâlnite în câteva localităţi, care se datorează influenţei graiurilor ucrainene (huţule) vorbite de unii locuitori din aceste sate, particularităţi specifice mai ales vorbitorilor vârstnici care utilizează graiul huţul (p. 293-294).

O secţiune aparte în cadrul acestei analize o constituie "diferenţierile după vârstă (tendinţe evolutive şi arhaisme)" (p. 294-299).

O influenţă importantă în graiul studiat o constituie şi cea a limbii (pronunţării) literare (p. 299-312), împrumuturile neologice din limba literară având un rol important în evoluţia fonetică a graiului studiat, în direcţia apropierii lui de sistemul fonematic al limbii literare.

În urma analizei foneticii graiului câmpulungean actual, A. Turculeţ ajunge la concluzia că particularităţile dialectale se păstrează mai bine la

vorbitorii din generația vârstnică şi că influența rostirii literare se manifestă cu cea mai mare intensitate la copii şi la generația tânără.

Prezentarea factorilor extralingvistici care favorizează influența tot mai pregnantă a limbii literare asupra graiului studiat, este urmată de analiza fonetismelor regionale "care rezistă cel mai bine la influența limbii literare" (p. 306). Încercând să precizeze "gradul de cunoaştere şi de utilizare a normelor de pronunțare standard" de către vorbitori, cercetătorul le-a cerut unor informatori să indice alternativ formele dialectale şi literare ale unor cuvinte din chestionar şi să repovestească un text, realizat mai întâi în dialect, "ca la carte" sau "ca la radio", iar elevilor să vorbească întâi "ca acasă", iar apoi "ca la şcoală" (p. 307 şi nota 1).

În vorbirea intelectualilor câmpulungeni, cercetătorul identifică "varianta moldovenească a pronunțării româneşti literare", observând că la aceşti subiecți putem vorbi de "coexistența a două sisteme fonetico-fonologice diferite, cel al graiului local şi cel al limbii literare" (p. 309 şi nota 1), autorul remarcând şi tendința de unificare a graiurilor, în special "în interiorul ariei dialectale dominate de localitatea centrală", Câmpulung, vorbirea de aici reprezentând un "model de prestigiu" pentru locuitorii din zonă (p. 311).

"Fenomenele de limbă vorbită" specifice graiului câmpulungean sunt analizate în capitolul al XI-lea (p. 313-333), autorul ținând seama, astfel, de noua direcție de cercetare vizând limba vorbită cu trăsăturile ei specifice.

Ultimul capitol al monografiei lui A. Turculeț, 12. *Preliminarii la geografia lingvistică a graiului câmpulungean* (p. 334-450), reprezintă un element de noutate, din punctul de vedere al structurii monografiei dialectale clasice, menit să întregească perspectiva asupra graiului studiat. Autorul consideră că cercetarea monografică a unui grai trebuie să cuprindă nu doar descrierea sistemului lingvistic dialectal, raportat la limba literară, ci şi "raportarea acestuia la celelalte unități diatopice, în primul rând la cele învecinate" (p. 334). Şi aceasta, deoarece, stabilirea poziției graiului câmpulungean necesită compararea acestuia cu graiurile moldoveneşti, dar şi cu graiurile transilvănene şi maramureşene vecine, intenția autorului fiind precizarea poziției graiului studiat în cadrul graiurilor dacoromâne (p. 334).

Analiza referitoare la "poziția graiului câmpulungean în cadrul graiurilor dacoromâne" (p. 441-450) încheie ultimul capitol al monografiei lui A. Turculeț, în opinia căruia "graiul câmpulungean nu poate fi considerat un grai de tranziție, sau, mai exact, o arie de tranziție între graiurile moldoveneşti şi cele din Maramureş–nord-estul Transilvaniei" (p. 445), acesta fiind separat prin arii de tranziție față de subdialectul maramureşean şi față de graiul ardelenesc de nord-est, prin graiul dornean (p. 446). Având în vedere situația graiului câmpulungean, autorul preferă conceptul de "grai arhaic" redistribuit, folosit de Marin Petrişor. Examinând sintagmele "arie de tranziție" şi "zonă de tranziție", el ajunge la concluzia că "poziția graiului câmpulungean în ansamblul grupului dialectal nordic este aceea a unui grai moldovenesc de nord arhaic, situat într-o "zonă largă de interferență a graiurilor moldoveneşti cu cele ardeleneşti", iar din punct de vedere diacronic, graiul studiat reprezintă "un fragment al unei arii ardelenească de nord-est-maramureşeană-moldovenească de nord-vest, care s-a păstrat cel

puțin până spre sfârşitul sec. al XVI-lea, după ce marea arie a graiurilor de tip nordic (din Basarabia până în nord-vestul Olteniei) începuse, de cel puțin două secole să se destrame" (p. 449-450).

Secțiunea consacrată textelor dialectale cuprinde două texte ilustrative pentru graiul studiat: *Legenda despre Podu Bucătarului* (p. 451-458) şi *Întâmplări la meci* (p. 458-459), primul text, în care intonația e notată analitic, servind în analiza de la cap. 2, 3, iar cel de-al doilea ilustrând "varianta locală a limbii literare utilizată de către unii subiecți (v. 10.3)", urmând să fie publicat un volum separat de texte dialectale (p. 451).

Prezentarea datelor informatorilor (p. 460-470) este urmată de lista lucrărilor bibliografice consultate de autor (p. 471-485) şi de un "indice selectiv de cuvinte şi forme", cuprinzând termenii dialectali citați în lucrare, "glosați succint" (uneori prin explicațiile subiecților).

Lucrarea lui A. Turculeț impresionează nu doar prin bogăția informației prezentate, ci şi prin maniera modernă şi accesibilă a expunerii, autorul fiind la curent cu noile metode de investigație a realității lingvistice, beneficiind şi de progresele tehnicii contemporane, de mare folos în înregistrarea materialului dialectal. Descrierea sincronică a graiului câmpulungean este completată de perspectiva diacronică prin care se reliefează, astfel, specificul graiului cercetat, această monografie dialectală ilustrând progresele înregistrate în domeniul cercetării dialectologice şi, în acelaşi timp, perfecționarea metodei monografice de studiere a variantelor teritoriale ale limbii.

Atena IRIMESCU

„SEINE ET DANUBE", nr. 6, Dossier „Le Groupe Onirique". Critiques, Éditions Paris-Méditerannée, 2005, 180 pagini.

Revistă europeană de filosofie şi literatură, o revistă fără complexe, concepută ca o punte între Est şi Vest, între trecutul recent şi viitorul apropiat, „Seine et Danube" a ajuns la cel de-al 6-lea număr[1]. Ca oglinda lui Victor Brauner, revista are două fețe: una retrospectivă, dosarul onirismului, alta premonitorie, articulată pe literatura actuală şi ecourile criticii.

Numărul dedicat literaturii onirice, reprezentanților ei cei mai de seamă (Leonid Dimov, Dumitru Țepeneag, Virgil Mazilescu, Virgil Tănase, Sorin Titel, Emil Brumaru, Vintilă Ivănceanu, Iulian Neacşu, Florin Gabrea, Daniel Turcea), precum şi unor neo-onirici, post-onirici ori mai puțin onirici (Octavian Soviany, Corin Braga), anticipă intențiile unor cercetători români de a recupera şi

[1] Amintim că numerele anterioare ale revistei au fost consacrate lui Emil Cioran (nr. 1), lui Benjamin Fundoianu (nr. 2), suprarealismului românesc (nr. 3), „nuvelelor dunărene" (nr. 4) şi scriitorilor germani din România (nr. 5).

recontextualiza onirismul în plan românesc şi european[2]. Proiectele comitetului de redacţie aspiră să înfăţişeze, în paginile numerelor viitoare ale revistei, onirici ori neo-onirici – precum Mircea Cărtărescu –, necuprinşi în acest număr.

Apărut la 31 de ani de la naşterea onirismului, dosarul consacrat acestui fenomen literar vine să recupereze o informaţie ocultată, prea multă vreme, şi să reevalueze importanţa mişcării în literatura română. Descins din suprarealismul francez, aşa cum omul se trage din maimuţă (Ţepeneag), onirismul îşi fixează ca „model legislativ" (Dimov) visul. Şi asta, pentru a nu deveni o literatură angajată, cel puţin nu în accepţiunea vehiculată în epocă (pentru că „dezangajarea" e un angajament de altă natură decât cel oficializat şi acceptat în anii 60). Onirismul este, aşadar, subversiv (Gabriel Dimisianu, *L'Onirisme subversif*, p. 21-29). În scopuri identitare, este recuzat şi realismul perimat. Geneza onirismului estetic şi, deci, structural, constituie subiectul primului articol care deschide dosarul (N. Bârna, *Réconcilier Breton et Valéry. L'onirisme « esthétique » des années '60-'70*, p. 11-19). Rădăcinile preistorice ale onirismului, singurul curent literar românesc (Bârna, 2005: 12), se situează prin anii 1958-1959, dată la care se leagă şi marea prietenie dintre Dimov şi Ţepeneag (:11). După prezentarea succintă a „relaţiilor" oniricilor cu autorităţile, a interdicţiilor, Bârna menţionează diseminarea fragmentară a manifestului oniricilor (cronici, articole, interviuri, dezbateri, reunite, abia în 1997, în antologia – editată de C. Braga – Leonid Dimov, Dumitru Ţepeneag, *Momentul oniric*, Bucureşti, Cartea Românească), expulzarea unora, interzicerea altora etc. Sunt date care interesează istoria literară şi, mai important încă, determină evoluţia ulterioară a oniricilor, subliniază rolul pe care onirismului estetic l-a jucat în sincronizarea şi configurarea literaturii române din ultimii treizeci de ani (2005: 14). Refuzul concepţiei conform căreia arta înseamnă în mod necesar *mimesis* nu era suficient pentru a distinge onirismul de alte mişcări artistice; nici raportarea la vis nu era inedită, dar tehnicizarea lui, plasarea lui sub semnul permanenţei lucidităţii, îl va apropia de suprarealismul pictural, pe care va încerca sa îl asimileze retroactiv (2005: 17). Sentimentul ubicuităţii şi al simultaneităţii domină perspectiva onirică. Bârna pledează pentru o reevaluare europeană a curentului literar românesc (2005: 19), unic şi supravieţuitor în anii totalitarismului. Latura experimentală a literaturii onirice este nuanţată de Octavian Soviany (*Onirisme et expérimentalisme*, p. 81-84) şi de Nicoleta Sălcudeanu (*La mort du réalisme socialiste et la renaissance de l'expérimentalisme. Le mouvement onirique,* p. 85-92). Soviany semnalează remarcabila stăpânire a tehnicilor textualiste, prezente mai ales la Turcea şi Ţepeneag – acesta din urmă fin cunoscător al noului roman francez, din care şi tradusese intens –, şi atrage atenţia asupra logicii textuale, care se substituie visului ca „modelul legislativ" (p. 83). Onirismul prevesteşte, astfel, textualismul şi postmodernismul, situându-se la egalitate cu alte curente literare europene, constituind un punct nodal în evoluţia literaturii române de după cel de-al doilea Război Mondial (Sălcudeanu, p. 91-92).

[2] A se vedea, în acest sens, programul congresului mondial de francofonie, organizat de CIEF la Sinaia în iunie-iulie 2006, unde o secţiune este consacrată onirismului, curent românesc cu valenţe francofone.

Poeţii onirici traduşi (în franceză) şi publicaţi în dosar, Dimov, Mazilescu, Turcea, Brumaru, sunt prezentaţi de M. V. Buciu. Introducerea în poetica onirică, ilustrată de cele câteva poezii ale lui Leonid Dimov, traduse de Odile Serre, Alain Paruit şi Ed Pastenague (nimeni altul decât prietenul poetului), marchează atuurile onirismului care eliberează poezia de autoreferenţialitate, redând-o referenţialităţii (Buciu, p. 30-31). Pătrundem, apoi, în textualismul autoproductiv şi autoproliferant al lui Virgil Mazilescu (Buciu, p. 39), un „magician al sintaxei" (Dimov), care a ales drumuri nebătute de alţii pentru a se impune în poezia românească: Zăbovim, fie şi preţ de câteva pagini, asupra poeziei celui care se anunţa un textualist „pur", Daniel Turcea, un „constructor al mitologiei poetice" al cărui imaginar poetic este dintre cele mai insolite (Buciu, p. 43). Şi sfârşim mini-periplul, pentru moment, cu Emil Brumaru, cel care i-a oferit lui Dimov posibilitatea să-şi reafirme arta poetică: visul ca „model legislativ" (Buciu, p. 49).

Marian Victor Buciu îl prezintă şi pe Virgil Tănase, considerat al treilea prozator al grupului oniric, după Ivănceanu şi Ţepeneag, al patrulea fiind Sorin Titel (*Virgil Tanase et le rêve inventé*, p. 53-63). Va publica abia în România postdecembristă. În Franţa publicase deja din 1976[3]. Visul textualist, expresie a libertăţii ontologice şi stilistice, aparent dezinteresat de realitatea istorică, îi conservă esenţa nealterată, inalterabilă, îi permite lui Virgil Tănase să mizeze pe cele două feţe ale autenticităţii, estetică şi istorică, retranscriind experienţa occidentală a prozei ilizibile şi a traductibilului (Buciu, p. 54). Un eşantion de scriitură ne este oferit prin publicarea povestirii, *Tire-lire* (Tănase, p. 63-80).

Fragmentul extras din romanul post-oniricului Corin Braga, *Noctambulii*, tradus în franceză de Virgil Tănase, deconspiră dorinţa romancierului de a reevalua arhetipurile culturale într-o manieră post-modernă (Nicoleta Sălcudeanu, p. 99).

Penultimul act al dosarului onirismului este închinat lui Victor Brauner (Pavel Susara, *Miroir de Victor Brauner*, p. 121-133), cel mai cunoscut pictor de origine română, unul dintre cei mai caracteristici pictori suprarealişti pentru care „A picta este viaţa, adevărata viaţă, viaţa mea". Polimorf, multidimensional, ambiguu, oscilând între rememorare şi premoniţie, Brauner se răsfrânge dintr-o oglindă, oglinda lui.

Omagiul adus omului de teatru Peter Brook, pentru treizeci de ani de teatru, de către Georges Banu (*Peter Brook vers un théâtre premier*, Paris, Seuil, 2005) leagă cele două secţiuni (*Carte blanche à Georges Banu*, 2005: 135-144).

Cea de-a doua parte a revistei „Seine et Danube*"* este menită cronicilor literare, notelor de lectură, ecourilor pe care literatura actuală le are în rândul criticii. Alessandro Bertocchi recenzează cartea lui Pierre-Antoine Huré, *Savons-nous lkre Hofmannsthal? La Lettre de Lord Chandos* (Klincksiecl, 2004); Corina Mersch schiţează o cronică la *Un pedigree* de Patrick Mondiano (Gallimard, 2005); Laurent Bonzon se apleacă asupra autobiografiei, mai puţin structurate ori

[3] *Portrait d'homme à la faux dans un paysage marin*, Paris, Flammarion, 1976; *Apocalypse d'un adolescent de bonne famille*, Paris, Flammarion, 1980; *L'amour, l'amour, roman sentimental*, Paris, Flammarion, 1982.

precise, a lui Aharon Appelfeld, *Histoire d'une vie* (Éd. de L'Olivier, 2004); Maria Linda Baros prezintă romanul de debut (la şaptezeci de ani) al lui Bernard du Boucheron, *Court Serpent* (Gallimard, 2004); François Aubral descifrează topografia literară pe care Corina Mersch, *Laissez-passer* (Paris, Éditions Phi, 2004), o face unei Europe fără frontiere. Jean-Pierre Longre îl prezintă pe dramaturgul bosniac Almir Imsirevic, iar Blandine Anglio se opreşte asupra unei autoare de origine sârbă, Biljana Srbljanovic, şi a piesei *Amerika, suite* (L'Arche, 2004); Olivier Apert recomandă *Itinerrance, site-cites-citains* de Patrick Beurard-Valdoze (Obsidiane, 2004). Jean-Pierre Longre revine cu câteva judecăți despre revista poetică „Pages blanches".

Dumitru Țepeneag, redactorul-şef al revistei „Seine et Danube", încheie acest număr cu observații clinice relative la structura, numărul şi necesitatea revistelor literare (2005:171-180), diagnosticul, implicit, părând, mai degrabă pesimist.

Georgiana LUNGU BADEA